ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА

XL

UDC 949.5+7.033.2+877.3(05)
YU ISSN 0584-9888

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX

DE L'INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
XL

BEOGRAD
2003

УДК 949.5+7.033.2+877.3(05) YU ISSN 0584-988

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ

СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА

XL

БЕОГРАД
2003

Прошли број (39) Зборника радова (ЗРВИ) третиран је, мада не и званично, као нека врста јубиларног броја. Учињено је то због сустицања двеју за нашу публикацију значајних годишњица: стогодишњице рођења Георгија Острогорског, утемељивача Зборника, и педесетогодишњице излажења. Овај број нема ту двоструку ауру и не можемо га сматрати јубиларним, али садржи одређену специфичност на коју желимо да скренемо пажњу читалаца. Издавачи Зборника одавно су одлучили да свака двадесета свеска садржи комплетну библиографију радова објављених у претходном раздобљу, укључујући и свеску која такву библиографију садржи. Зборник радова 20 (1981) први пут је понудио одговарајући прилог. Сада, са Зборником радова 40 (2003), отишло се из практичних разлога корак даље. Овај број, наиме, не садржи библиографију радова из претходних двадесет свезака, како је првобитно намеравано, него целокупан преглед свих текстова који су икад објављени у Зборнику радова Византолошког института, укључујући и свеску која је пред читаоцима. Верујемо да је ово користан допринос традиционалној уређивачкој политици наше публикације.

Редакција

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Miroslava Mirković, Jerome's "malice" and the "*cornicula* decking itself with other birds plumage" – – – – 9
Мирослава Мирковић, Хијеронимова злоба: Амброзије и „врана која се кити туђим перјем" – – – – 17

Vassiliki N. Vlyssidou, Jean Ier Tzimiskès et Bardas Sklèros: le cas d'une surveillance discrète – – – – 19
Василики Н. Влисиду, Јован I Цимискије и Варда Склир: случај једног дискретног надзора – – – – 26

Влада Сшанковић, Новелисим Константин, Михаило V Калафат и род Пафлагонаца – – – – 27
Vlada Stanković, Le nobélissime Constantin, Michel V et la famille des Paphlagoniens 45

Alexandru Madgearu, The Periphery against the Centre: the Case of Paradunavon – – – 49
Александру Мадгеару, Периферија против центра: случај Парадунавона – – – – – 56

Jean-Claude Cheynet – Jean-François Vannier, Les Argyroi – – – – 57
Жан-Клод Шене – Жан-Франсоа Ваније, Аргири – – – – 89

Јованка Калић, Београд у XII веку. Тврђава – град – полис – – – – 91
Jovanka Kalić, Belgrade au XIIe siècle. Forteresse – ville – polis – – – – 96

Đoković Zorica, Stanovništvo istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka – – – – – 97
Djoković Zorica, La population de la Macédoine de l'Est dans la première moitié du XIVe siècle – – – – 239

Мирјана Живојиновић – Ђорђе Бубало, Акт прота Теофана за манастир Вериота (април 1312, инд. 10) у старосрпском преводу XV века – – – – 245
Mirjana Živojinović –Djordje Bubalo, La traduction en ancien serbe de l'acte du prôtos Théophane (avril 1312, ind. 10) pour le monastère de Berroiôtou – – – – – 261

Élizabeth Malamut, Cinquante ans à Thessalonique: de 1280 à 1330 – – – – 263
Елизабеш Малами, Педесет година Солуна: од 1280. до 1330. – – – – 294

Diether Roderich Reinsch, Kritobulos of Imbros – Learned Historian, Ottoman *raya* and Byzantine Patriot – – – – 297
Дишер Родерик Рајнш, Критовул са Имброса: учени историчар, османски рајетин и византијски родољуб – – – – 308

Mirjana M. Mašnić, The Icon of the Holy Virgin Vatopedini with a Portrait of Voevoda Ioan Radul – – – – 313
Mirjana M. Mašnić, Ikona Bogorodice Vatopedske sa portretom vojvode Jovana Radula – – – – 320

Библиографија Зборника радова Византолошког института 1–40 (1952–2003) – – 323
Bibliographie du Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines 1–40 (1952–2003) – – – – 323

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 871"04"

MIROSLAVA MIRKOVIĆ

JEROME'S "MALICE" AND THE "*CORNICULA* DECKING ITSELF WITH OTHER BIRDS PLUMAGE"*

The mutual relationship between two contemporary Christian authors, Jerome and Ambrose, has been discussed by modern scholars with differences in the conclusions about it. Jerome referred frequently to Ambrose in his literary work, including those records in which he thought on him without mentioning his name. Ambrose's writings does not contain a single word about Jerome. The fact that only Jerome mentioned Ambrose and himself was not mentioned by Ambrose means that it is not possible to discuss the personal relationship between the two, but only Jerome's opinion on Ambrose's work or his attitude to Ambrose's personality. We may safely assume that in order to protect himself against charges of being a follower of Origen, Jerome quoted other church fathers who followed Origen in their work, among others Ambrose.

Jerome's position in reality was not so important to allow him to have his own opinion. He was not a bishop, not even a priest, but only a monk. Jerome's attitude to Ambrose has been discussed by scholars as a problem of the mutual relationship between these two contemporary Christian authors, one known as the interpreter of the Bible in Latin and because of his exegetic work, the other famous as the Bishop of Milan, a Christian writer and the most powerful church politician in the West in the last decades of the fourth century. There are differences in the conclusions about this: A.Paredi, who first analysed the evidence concerning their relationship has argued that Jerome's references to Ambrose could be interpreted as favourable to him until 385 and thereafter as hostile; the supposed breach in the relations between the two men is explained by him as the consequence of Ambrose's involvement in Jerome's forced departure from Rome in that year[1]: he failed to support him. This opinion has been accepted by J. N. D. Kelly in his monograph about Jerome, and by

* This paper has been written at the University of Bonn, in Seminar für Alte Gecshichte in 1996. I am deeply thankfull to all members of the Seminar for friendship, as to the Alexander von Humboldt-Stiftung for financial support.

[1] *A. Paredi, S. Girolamo e S. Ambrogio*, Mélanges Eugene Tisserant V–2, Studi e testi 235, Vatican City 1964, 183 ff.

many others[2], but rejected by two: G.Nauroy rejected the thesis of a breach between the two and has explained Jerome's clear inconsistency in his references to Ambrose by the different attitude to the various aspects of Ambrose's personality and his literary work[3]; N. Adkin endeavoured to demonstrate in a paper from 1993 that Jerome was already hostile to Ambrose at the time before his enforced departure from Rome in 385, seeing in many passages in Jerome's *Libellus de virginitate servanda* from 384 a hidden attack on the Ambrose's treatise on virginity[4].

Jerome referred frequently to Ambrose in his literary work, 19 or 22 times, as it has been established, including those records in which he thought on him without mentioning his name[5]. There is no evidence that Ambrose was aware that Jerome was ill-disposed to him. His writings does not contain a single word about Jerome. Therefore it is not possible to prove that Jerome's hostility was clear to him[6]. The fact that only Jerome mentioned Ambrose and himself was not mentioned by Ambrose means that it is not possible to discuss the personal relationship between the two, but only Jerome's opinion on Ambrose's work or his attitude to Ambrose's personality.

The problem arises from the fact that Jerome's attitude toward Ambrose was not consistent: some references in his work are favourable to Ambrose, others, mostly indirect allusions to him, are hostile. There is also evidence in these passages, where Ambrose was quoted as an notable Christian author to whom Jerome would have liked to be compared or where Ambrose was seen as a church authority whom Jerome quoted in defending his own position. This evidence seems to be very important in defining Jerome's attitude to Ambrose. It represents no direct eulogy to Ambrose, but his writings are adduced as generally accepted by the Church.

As eulogistic must be regarded the earliest mentions of Ambrose: in the letter to pope Damasus dated 374, Ep. XV 4, in discussing the "quarrel on hypostases", Jerome pointed out the difference between him and his adversary Ursinus and at the same time between Ambrose and Auxentius, his predecessor in the Bishopric of Milan who was devoted to Arius, in order to flatter Damasus and Ambrosius for their orthodoxy. He wanted to show that it would be the same to join him with Ursinus and Ambrose with Auxentius, as to unite Arius's teaching with the niceanum. In this way he speaks of Ambrose as one of two leading personalities of western Christianity: *Iungatur cum beatitudine tua Ursinus, cum Ambrosio societur Auxentius*.

---

[2] *J. N. D. Kelly, Jerome*: his Life, Writings and Controversies, London 1975, 144. See also *P. Nautin*, Le premier échange épistolaire entre Jérome et Damase: lettres réelles ou fictives ?, FZPHTh 30, 1983, 342 ff.; *M. Testard*, Jérome entre l'Occident et l' Orient: XVIe centenaire du départ de saint Jérome de Rome et son installation à Bethlehem, ed. Y.-M. Duval, Paris 1988, 252 ff.

[3] *G. Nauroy*, Jérome, lecteur et censeur de l'exégese d'Ambrose, Jérome entre l'Occident et l' Orient: XVIe centenaire du départ de saint Jérome de Rome et son installation à Bethlehem, 173 ff.

[4] *N. Adkin*, Ambrose and Jerome: the opening shot, Mnemosyne XLVI–3, 1993, 365 ff.

[5] See *Paredi*, op. cit. in n. 1 was the first to give a systematic survey of all direct testimonies and allusion to Ambrose in Jerome's work (22 testimonies); *G.Nauroy*, op.cit. in n. 3, Appendice p. 202–203 (19 records, 11 direct and 8 anonymous).

[6] As supposed by Adkin, op. cit. in note 4, 373: "There can be no doubt that Jerome's hostility will also have been perfectly clear to Ambrose himself".

The same idea of leadership in the orthodoxy is suggested in the *Chronicon* from 379–80. Ambrose appears as one who restored the orthodoxy in the whole of Italy: *Post Auxentii seram mortem Mediolanii Ambrosio episcopo constituto omnis ad fidem rectam Italia convertitur*.

The record concerning Ambrose in Jerome's treatise De virginitate servanda, Ep. XXII, 22 from 384 could be interpreted as suggesting a friendly relation because he recommends reading what was written about the same topic by Ambrose*: At si tibi placet scire quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, lege Tertulliani ad amicum philosophum et de virginitate alios libellos et beati Cypriani volumen egregium et papae Damasi super hac re versu prosaque composita et Ambrosii nostri quae nuper ad sororem scripsit opuscula. In quibus tanto se fudit eloquio, ut, quidquid ad laudem virginum pertinet, exquisierit, ordinarit, expresserit*[7].

Jerome returns to the topic of Christian virginity in a testimony in Ep. XLIX 14, from 392–3, nearly ten years later, also dating after the putative breach between him and Ambrose in 385. In spite of the temporary distance following the supposed breach, this record belongs to the group of "friendly" testimonies. The hostile tone is not recognisable: *Quodsi cui asperum et reprehensione dignum videtur tantam nos inter virginitatem et nuptias fecisse distantiam, quanta inter frumentum et hordeum est, legat sancti Ambrosii de viduis librum et inveniet illum inter cetera quae de virginitate et nuptiis disputavit etiam ista dixisse...et multa alia, quae in tribus libellis de virginibus latissime prosecutus* est, and again, c. 18: *Lege Tertullianum, lege Cyprianum, lege Ambrosium et cum illis me vel accusa vel libera*.

There is further group of evidence which seems to be also favourable to Ambrose. Common to all cited references is Jerome's intention to show that Ambrose also followed Origen in his literary work. As he was already characterised as a powerful bishop of Milan and champion of orthodoxy together with Damasus in 374, Ep.XV and in the *Chronicon* 379/80, he was now quoted, together with Tertullian and Cyprian, Hilary of Poitiers, with Victorinus and Eusebius bishop of Vercellae, Basilius from Asia Minor and Hippolytos as an indisputable church authority in Jerome' defence when he was charged with being devoted to Origen's teaching. His aim was not to express his attitude toward Ambrose, but to refer to the known authors of the past and his own time who used Origen in their exegetic work. Evidence of this kind all date from the period between 402–404, when the Origenic crisis culminated.

Jerome's reference to Ambrose in a letter to Pamachius and Oceanus, Ep. LXXXIV, 7 from 401[8], concerns those who followed Origen in their exegetic work: *Nec disertiores sumus Hilario, nec fideliores Victorino, qui tractatus eius non ut*

[7] *Adkin*, op. cit. in n. 4, in the words noster or libellus in this passage has to be intepreted as to show that Jerome was ill-disposed to Ambrose even before his forced departure from Rome.

[8] The letter is dated by *G. Grützmacher*, Hieronymus. Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte, I–III, 191–1908, new edition Aalen 1986, 30 in 401, by *J. Labourt*, Saint Jérome, Lettres, IV 125 in 399.

interpretes, sed ut auctores proprii operis transtulerunt. Nuper Ambrosius sic Exaemeron illius conpilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur[9].

In a letter to Augustin, dated 404, Ep. CXII 20 Jerome quotes Ambrose, besides Hilariy and Eusebius, as one of the ecclesiastic authors who translated and followed Origen: *Apud Latinos autem Hilarius Pictavensis et Eusebius Vercellensis episcopus Origenem et Eusebium transtulerunt, quorum priorem et noster Ambrosius in quibusdam secutus est*.

Indirectly connected with Origen influence on Jerome's exegetic work is a reference about Ambrose's commentary in Luc.16, 1–8, in Jerome's Ep. CXXI, 6: *Ambrosius Mediolanensis episcopus quid de hoc loco senserit, in commentariis eius legere poteris*. Jerome based his own commentary in Lucam on Origen, as he stated himself in *Comm. ad translati homilium Origenis in Lucam, Praef.* PL 26. Cf. In *Epist. Ad Galatas*, PL 26, p. 369: *Origenis commentarios sum secutus*. Attacking plagiarism of Origen in this matter Jerome was thinking of Ambrose, see infra.

In his Apology against Rufinus Jerome named Ambrose many times in defending himself when he was accused of Origenism. He wanted to show that any attack on him would be an attack on other known church fathers and on Ambrose also, "all of whose books are full of Origen's speeches":

In a passage in his Apol. adv. Ruf. I, 2 (CCL 79, p. 2), Jerome's intention was to show that Rufinus omits to accuse those who were called "a pillar of the church", as were Hilary or Ambrosius, although their work is full of Origen's texts and chose to set a trap and to prosecute him who was a man of now public importance: *Si auctoritatem suo operi praestruebat, volens quos sequeretur ostendere, habuit in promptu Hilarium confessorem, qui quadraginta ferme milia versuum Origenis in Psalmos et Job transtulit; habuit Ambrosium cuius omnes paene libri huius sermonibus pleni sunt... dum nulli molitur insidias. De his omnibus tacet et, quasi columnis Ecclesiae praetermissis, me solum pulicem et nihili hominem per angulos consectatur*.

He does not even reproach Rufinus for quoting Origen, because it would mean to accuse Hilary and Ambrosius together with him, Adv. Ruf. II, 14 (CCL 79, p. 47): *Nemo tibi obicit quare Origenem interpretatus es — alioquin Hilarius et Ambrosius hoc crimine tenebuntur – sed quia interpretatus haeretica, praefationis tuae laude firmasti*.

The same idea is expressed in *Adv.Ruf.* III 14 (CCL 79, p. 86): He would not accuse Rufinus for translating Origen, because he himself did the same thing, as Victorinus and Ambrosius did before him — *Ego non accusavi quare Origenem pro voluntate transtuleris: hoc enim et ipse feci et ante me Victorinus, Hilarius, Ambrosiusque fecerunt*.

---

[9] This passage has been interpreted as an open attack against Ambrose by Grützmacher, Hieronymus II, 76. He based his conclusion rather on the interpretation than on the literal translation of the text: "Die sechs Bücher Hexameron des Ambrosius sind eine schamlose Kompilation Origenes, Basilius und Hippolyt". The word "schamlose" gives an intonation that does not exist in Jerome's text.

If Jerome tried to protect himself from charges of Origenism by adducing other Christian fathers, the powerful bishop of Milan, Ambrose, before all, one should not expect any hostile allusions in these texts. But Jerome avoids praising Ambrose or even speaking his opinion of him openly, as is evident from the passage in his *De viris illustribus* 124: *Ambrosius, Mediolanensis episcopus, usque in praesentem diem scribit; de quo, quia superest, meum iudicium substraham, ne in alterutram partem aut adulatio in me reprehendatur aut veritas*.

All of Jerome's hostile allusions to Ambrose are anonymous. They are to be found in texts in which he did not mention him by name. He is to be understood as *quidam* in the texts listed by G. Nauroy[10]. The intention to denigrate him discovered before all Jerome's *Praefatio* to the translation of Didymus written in 388–91 and in the *Praef.* to Hom. Origenis to Luke from 388–91. We are struck by the contrast in tone between the quoted direct references and allusions to Ambrose.

Amazingly mocking sounds the passage in which Jerome alludes to Ambrose's plagiarism in his Preface to the translation of Didymus the Blind's work *De spiritu sancto*[11]. He emphasised that he prefered to translate Didymus writings than to plagiarise him and present under his name the work written by others and to be like a crow decking itself with other birds' plumage: *malui alieni operis interpres existere quam (ut quidam, faciunt) informis cornicula allienis me coloribus adornare*. As a crow in this passage Ambrose would be recognised. Furthermore, Jerome attacked the booklets he had recently read on the Holy Spirit for a lack of any dialectical or virile vigour: *Legi dudum de Spiritu Sancto cuisdam libellos et, iuxta comici sententiam, ex Graecis bonis Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum nihil virile atque districtum quod lectorem, vel ingratis, in adsensum trahat, sed totum flaccidum molle nitidum atque formosum et exquisitis hinc inde odoribus pigmentatum*. He implied the work of Ambrose, written a few months priviously.

Ambrose is to be recognised, as has been supposed, as the black raven coming from the sinister side, in Jerome's preface to the translation of the homilies to *Expositio evangeli secundum Lucam*, written about 390, *Praf.*, PL 26, p. 230. He again underlines that he would dictate text written by others, rather than his own: *Praetermisi paulułum Hebraicarum Quaestionum libros, ut, ad arbitrium vestrum, lucrativis operis haec qualiacumque sunt, non mea sed aliena dictarem*. Ambrosius is to be recognised as a croaking raven and divining-bird who, coming from the sinister side, while gloomy himself strangely derides all other birds' colours: *praesertim cum a sinistro oscinem corvum audiam crocitantem et mirum in modum de cunctarum avium ridere coloribus cum totus ipse tenebrosus sit. Fateor itaque, antequam ille objiciat, in his Origenem tractatibus quasi puerum talis ludere*.

---

[10] *G. Nauroy*, Jérome entre l'Occident et l' Orient, 202: *Dydim*. De spir. sancto Praef, PL 23, 108. Quaest. hebr. in gen. 10, 21 (CCL 72,11), Hom. Orig. in Luc. praef. (SC 87, p. 95); Epist. LIV 17; Psalm. sec. Hebr. praef., PL 28, c. 1183; In Matth. 4, 26, 72 (SC 259, p. 270); In Zach. 3, 14, 20 (CCL 76 A, p. 898); In Ezech. lib. XI, praef., CCL 75, p. 480.

[11] Interpretatio libri Didymi De spiritu Sancto, PL XXIII, 102 ff.

Jerome referred to Ambrose alone, without adding any other known church fathers, only twice, in *Chronicon*, presenting him as a champion of orthodoxy in Italy and less favourably in *De vir. ill*. The former reference belongs to the time when Damasus was still alive and is closely connected with similar formulation in Ep. XV 4. In the previously quoted records Ep. XV 4 and Ep. XXII 22, he is to be compared with Damasus in his orthodoxy for as long as he lived; both were equally important, Ambrose not only in Milan but in the whole of Italy, and Damasus as Pope of Rome. The latter was also mentioned as famous together with Ambrose in defending Christian virginity in his literary work. These testimonies could be interpreted as the flattering of a young man endeavouring to defend his position in the Pope's chancellery. Damasus disappeared from Jerome's writings after his death, even in the texts concerning those who wrote about Christian virginity.

In all other references, with exception of those two, Ambrose is mentioned together with other prominent Church figures, not only those contemporary to Jerome, but also together with those who gained name before, in the third century. Together with others, he had to be, first, the example of practical orthodoxy, and secondly, the example of a Christian theoretician. In all texts concerning this matter he is mentioned together with Tertullian and Cyprian, with Hippolytus and Basilius, with Hilarius of Pictavi (Poitiers), and Victorinus or Hilarius and Eusebius bishop of Vercellae. This fact is neglected in the research about the relationship of Jerome to Ambrose. The first two were famous Christian authors of the third century, who greatly influenced Jerome's work; Hippolytus belongs to the third century and was known as very strict in his orthodoxy and as a Christian author. Jerome's reference to him is due probably to the fact that he wrote a treatise against Gnosis, Κατὰ πασῶν αἱρέσεος ἔλεγχος. Hilarius was known as a leading personality in the dispute against Arianism in Gaul and because of his unsuccessful attempt to displace Auxentius, predecessor of Ambrose in the Episcopal seat in Milan. Basilius, the bishop of Caesarea in Cappadocia was famous as the enemy of the emperor Valens who defended Arianism in the Orient; Victorinus of Poetovio who died as martyr during Diocletian's persecutions, is mentioned in Jerome's *De vir. ill.* 74 as one who *non aeque latine ut graece noverat*. As the first to use Latin in his exegetic work, he followed Hippolytos and Origen. Eusebius, Bishop of Vercellae belongs to the fourth century and fought against Origenisms (vgl. *De viris ill.*). Also, all together the quoted authors represent either those who fought against the heresy of Arius and in the same time were famous as authors who followed Origen as the source in their exegetic work, as Jerome did.

We may safely assume that in order to protect himself against charges of being a follower of Origen, Jerome quoted other church fathers who followed Origen in their work, among others Ambrose. Therefore, every attack on him could be counted as an attack on the writings of church fathers such as Tertullian, Cyprian, Eusebius, Hilarius, Hippolit, Victorin and not lastly on Ambrose. Therefore is not to expect any hostile allusion in Jerome's references to Ambrose in the references where he was named. When he speaks of Ambrose as a champion of orthodoxy whose exegetic work is full of Origen, it was not because of an intention to accuse him of

one who accepted the Origen's theories, but because he wanted to show he did the same as this very well-known bishop. Jerome's position in reality was not so important to allow him to have his own opinion. He was not a bishop, not even a priest, but only a monk. His position is clearly expressed in a letter to Augustinus, Ep. CXII, 5. Calling on him the most famous in the Christian world to openly express his opinion and influence all other bishops, he himself as a simple monk hesitated to think about important things; his intention was only to offer different explanations so that everyone could make his own choice: *Tu ut episcopus in toto orbe notissimus, debes hanc promulgare sententiam; et in adsensum tuum omnes coepiscopos trahere. Ego in parvo tuguriunculo cum monachis, id est, cum compeccatoribus meis, de magnis statuere non audeo, nisi hoc ingenue confiteri, me maiorum scripta legere, et in commentariis secundum omnium consuetudinem, varias ponere explanationes, ut e multis sequatur unusquisqe quod velit*.

The first who accused Jerome of being hostile to Ambrose was Rufinus, a former close friend of Jerome and after the 380s his bitter enemy. He remarks in Apol. II 26,4: *Sed quoniam polliciti sumus probaturos nos quomodo laceret virum omni admiratione dignum, Ambrosium episcopum, qui non solum Mediolanensis ecclesiae, verum etiam omnium ecclesiarum columna quaedam et turris inexpugnabilis fuit*. He begins the quotation from Jerome's *Praef. de omeliis in Lucam, Apol.* II 25, with the accusation: *Nam et sanctae memoriae Ambrosium episcopum qualibus figuris laceret, qualibus obtrectationibus secet in his ipsis in quibus nihilominus laudat Origenem, similiter ex suis praefationibus edocebo*[12].

Responding to Jerome's Apologia, Rufinus expressed his admiration for Ambrose and discovered Jerome's hostility towards him in letters to Marcella and allusions made in the prefaces to the translation of Homiliae to Luke's Gospel and in Didymus work on the Holy Spirit. Therefore we can assert with reasonable confidence that Rufinus was right in arguing that Jerome was ill-disposed to Ambrose, even when he was not honest as friend to Jerome.

Suggesting that both texts are to be recognised as Jerome's attack on Ambrose Rufinus adduced as evidence first, that it was well known that only Ambrose wrote a Commentary on Luke's Gospel in Latin, Apol. II, 26: *Ecce quae de Origine et quae de Ambrosio. Quod si negare voluerit hoc quod omnes sciunt, quia de sancto Ambrosio dixerit, primo ex eo convincetur, quod apud Latinos ipsius tantum et non alterius in Lucam commentarius fertur* and secondy, *On the Holy Spirit*, c. 28: *Audistis quomodo quem antea corvum dixerat et totum tenebrosum, nunc iterum corniculam dicat alienis se pennis vel coloribus depingentem, et quam turpiter laceret ac nihil virile habere virum qui ad acclesiarum Christi gloriam a deo electus est… Ambrosius sanctus de Spiritu sancto non solum verbis, sed et sanguine suo scripsit*. Besides, he alleged to have a Jerome's letter to Marcella in which he accused Ambrose to have used Origen's work in his treatises.

---

[12] CCL XX: Tyrannii Rufini opera, rec. *M. Simonetti*, 1961, p. 101.

In fact, Jerome consciously constructed his relationship not according to Ambrose's personality, but to his position and literary activity in all the quoted passages where Ambrose was named. Therefore no hostile allusion is to be expected in these references. On the other hand, the anonymous allusions without mentioning Ambrose name lead inevitably to the conclusion that the personal attitude of Jerome to Ambrose was hostile. Adkin could be right in arguing that there was animosity in Jerome's attitude to Ambrose even before 385 as well as thereafter. However, it would not be reasonable to expect hostility in the evidence showing his intention to protect himself for following Origen and demonstrate that he did so like the most prominent Christian authors. If one wanted to accuse him, one would have to accuse Tertullian and Cyprian in the past, and his contemporaries, Eusebius of Vercellae, Hilary of Poitiers, Hippolite, Victorinus and even Ambrose. Jerome's intention to rectify himself by invoking other, more influential Christian authors can be exemplified by one more case: speaking of John Chrysostom, Ep. CXII 6, Jerome first stressed his high church position as Patriarch of Constantinople, but at the same time his devotion to Origenes: *Quid dicam de Ioanne qui dudum in pontificali gradu, Constantinopolitanam rexit ecclesiam; et proprie super hoc capitolo latissimum exaravit librum, in quo Originis et veterum sententiam est secutus?* Furthermore he clearly expressed his intention: if you attack me as one who is in error, let me be free to be it together with so many well-known writers: *Si igitur me reprehendis errantem, patere me, quaeso, errare cum talibus; et cum me erroris mei multos socios habere perspexeris, tu veritatis suae saltem unum adstipulatorem proferre debebis*. The same idea of being accused together with the most known Church authors is expressed in Ep. XLIX 14: *Lege Tertullianum, lege Cyprianum, lege Ambrosium et cum illis me vel accusa vel libera*. The eulogy to Chrysostom had to serve the same purpose. As it is known, he was not on friendly terms with Chrysostom[13], but in *De vir. ill*. 30 he presented him as a church authority: *Johannes, Constanintopolitanus episcopus, admirandae scientiae vir et ac sanctitate hominibus imitandus, scripsit multa et valde necessaria omnibus ad divina properantibus praemia*.

It is seems clear from the foregoing enquiry that there were two main groups of Jerome's references to Ambrose: one showing Jerome's intention to defend himself for accepting Origenes in his exegetic work by adducing Ambrose together with other Christian authors, whose orthodoxy is beyond every suspicion and an other, anonymous one, expressing his hidden, personal animosity towards Ambrose. Jerome's hostility has been explained in different ways: Paredi, who distinguished two different periods in the relations between Jerome and Ambrose, tends to explain the breach of friendship in 385 as the consequence of Ambrose's involvement in Jerome's ignominious departure from Rome; Nauroy suggested that Jerome's animosity, if it existed, was the consequence of a conflict in the exegetic method. Adkin explained Jerome's hostility as a kind of compensatory step based on human nature to attack in another the faults of which person knows himself to be guilty. Basically, he accepted Grützmacher's thesis that Jerome was envious of a person who was

[13] *Grützmacher*, Hieronymus, III 88; 93 ff. 130.

more successful than he was in his career[14], adding that Jerome was ill-disposed to Ambrose rather because of his superior intellectual gift[15]. It seems that both explanations are in accord with the Jerome's character, as revealed in his letters and other writings. The lack of enthusiasm in presenting Ambrose in *De viris illustribus* could illustrate well his real feeling for him.

Мирослава Мирковић

ХИЈЕРОНИМОВА ЗЛОБА: АМБРОЗИЈЕ И „ВРАНА КОЈА СЕ КИТИ ТУЂИМ ПЕРЈЕМ"

О односу Хијеронима према Амброзију расправљано је често у модерној литератури, с различитим резултатом истраживања. Проблем настаје отуда, што Хијероним у текстовима који се директно или индиректно односе на Амброзија није консеквентан: они у којима се Амброзије наводи по имену, су повољни за Амброзија; у онима у којима се Амброзијево име не наводи, премда је сигурно да се о њему ради, Хијероним показује очито непријатељство.

Хијероним спомиње Амброзија 19 или 22 пута, ако се рачунају и они пасажи у којима се име Амброзија не наводи.

Код прве групе извора, оних у којима се Амброзије хвали, Хијероним жели да покаже да су се и један и други, заједно с другим угледним црквеним писцима у свом литерарном раду држали истих црквених ауторитета. Ови подаци потичу из времена када је Хијероним, као писац који је у свом егзегетском раду следио Оригена, био у опасности да буде оптужен за оригенизам. Амброзије се спомиње заједно с Кипријаном, Хиларијем из Поатијеа, Викторином и Еусебијем из Верцеле, дакле с онима који су преводили Оригена или се у извесној мери држали учења овог великог црквеног теоретичара који је почетком V века проглашен за јеретека од мало значајних, али ортодоксних хришћанских писаца. Циљ Хијеронима није био да хвали Амброзија или допринесе његовој слави која је била несумњива када је у питању његов црквени ауторитет, већ да скрене пажњу на то, да није само он преводио Оригена и сматрао га великим теоретичарем хришћанства и да га је следио у свом егзегетском раду, већ да су то чинили и други знаменити епископи његова времена. Хијероним је настојао да покаже да би напад на њега био и напад на Амброзија „чије су књиге пуне Оригенових речи".

[14] *Grützmacher*, Hieronymus II 76: "Gerade die Gemeinsamkeit ihrer Bestrebungen erregte den Neid des Hieronymus. Sein Charakter erscheint hier einmal wieder von der hässlichsten Seite." However, his view that Jerome revealed his hostility after Ambrose's death seems to be less probable.

[15] Adkin, op. cit. 374f.

Све Хијеронимове непријатељске алузије на Амброзија су у текстовима у којима се Амброзије не спомиње по имену. Први који је оптужио Хијеронима за непријатељство према Амброзију био је Руфин, пријатељ из младости који је 80-тих година IV века постао његов огорчени непријатељ. Он је скренуо пажњу на то да је Хијероним мислио на Амброзија када је у *Предговору* за превод дела Дидима Слепог *De spiritu sancto* приметио да више воли да буде тумач и преводилац туђег дела, но да се као неки писци кити туђим перјем као врана која се украшава туђим бојама. На Амброзија би Хијероним мислио у пасажу у коме оптужује писца дела *О светом духу* за неоригиналност. У *Expositio evangeli secundum Lucam* Хијероним би мислио на Амброзија када говори о птици која се кити туђим перјем.

Могло би се се закључити да Хијероним у намери да заштити себе као писца од оптужбе да је следио Оригена у свом егзегетском раду, цитирао Амброзија и друге црквене оце, Тертулијана, Кипријана, Еусебија, Хиларија и Хиполита, као оне који су следили Оригена у свом делу. С друге стране непријатељске алузије на Амброзија као писца без оригиналности показивале би лично непријатељство према Амброзију. Амброзије не спомиње Хијеронима у свом делу.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 355.331:321.1](497.17)“13”+801.313.1

VASSILIKI N. VLYSSIDOU

JEAN Ier TZIMISKÈS ET BARDAS SKLÈROS: LE CAS D'UNE SURVEILLANCE DISCRÈTE

Selon l'avis de l'auteur, Jean Ier Tzimiskès eut recours aux services de Bardas Sklèros uniquement pour annuler la politique de Nicéphore II envers les Russes et pour éviter le danger d'un éventuel retour des Phocas au pouvoir. Ces deux buts semblent avoir été les seules ambitions politiques partagées en commun par Tzimiskès et son stratèlate; tout en scellant cet accord politique, l'accomplissement de ces deux ambitions, lui imposait un terme inévitable. Au terme de l'accord politique de principe entre Tzimiskès et les Sklèroi, devrait-on attribuer la disgrâce de Bardas Sklèros pendant deux ans au moins et son activité militaire succédannée au front oriental sous une surveillance discrète.

Bien que les Sklèroi paraissent dans les sources dès les premières années du IXe siècle, ils étaient pourtant, au point de vue chronologique, les derniers parmi les familles illustres du Xe siècle qui ont joué un rôle prépondérant à la scène politique de l'Empire. À en juger par le haut titre du magistre de Théodore Sklèros qui participa au synode de 869/870,[1] les Sklèroi semblent s'être rangés aux premiers partisans du changement dynastique de 867; pourtant, ils étaient employés par les empereurs Basile Ier et Léon VI d'une manière éventuelle et, comme leurs ancêtres,[2] à des postes et à des opérations dans la péninsule balkanique,[3] un fait qui a rendu leur promotion à la hiérarchie militaire plus tardive que celle des Phocas, des Argyroi et des Doukai, tous actifs en Asie Mineure et à de postes de responsabilité très élevés.[4] À la carrière

---

1 *W. Seibt*, Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie [Byzantina Vindobonensia 9], Vienne 1976, 23–24, qui a identifié ce haut fonctionnaire à un certain Sklèros, mentionné dans une lettre de Photios; cf. Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia, éd. *B. Laourdas – L. G. Westerink*, III, Leipzig 1985, n° 292, p. 155.

2 *Seibt*, Skleroi, 19–21. Cf. aussi *Fr. Winkelmann*, Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz [Berliner Byzantinistische Arbeiten 51], Berlin 1983, 124–127. L'idendification des deux Sklèroi, mentionnés en 805 et 811 comme stratèges du Péloponnèse, propose *D. Turner*, The Origins and Accession of Leo V (813–820), Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 40 (1990) 181–186.

3 *Seibt*, Skleroi, 24-27.

4 Analytiquement cf. *Vassiliki Vlyssidou*, Αριστοκρατικές οικογένειες και εξουσία (9ος–10ος αι.). Έρευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και της καππαδοκικής αριστοκρατίας, Thessalonique 2001, 57–81 et 176–178, où toutes les références.

impressionnante que les deux premiers empereurs de la dynastie macédonienne ont réservée aux Phocas on pourrait, peut-être, attribuer les débuts de la fameuse rivalité entre les deux familles et la raison pour laquelle les Sklèroi se sont ralliés à Romain Ier Lécapènos. À une époque pendant laquelle les Phocas ont été exclus de tout commandement notable,[5] les Sklèroi ont été enfin promus à des postes militaires importants en Asie Mineure: avant d'être nommé domestique des Scholes en 944,[6] le parent de Lécapènos et père du rebelle Bardas, Panthèrios Sklèros,[7] a dû, selon toute vraisemblance, avoir exercé les fonctions du stratège de Lykandos et du stratège des Thracésiens.[8] La rivalité entre les Phocas et les Sklèroi ne pouvait qu'être renforcée sous le règne de Constantin VII Porphyrogénète, lorsque le commandement de l'armée avait été confié aux Phocas et les Sklèroi, avec leur rejeton Bardas, n'apparaissent que juste à l'automne de 956 au modeste poste du stratège de Kaloudia.[9] Le mariage de Constantin Sklèros avec Sophie, fille du curopalate Léon Phocas, est le seul lien entre les deux familles et date de la fin du règne de Constantin VII.[10] Mais la rivalité antérieure s'est avérée beaucoup plus puissante que leur alliance matrimoniale récente; les Sklèroi n'ont pas soutenu Nicéphore Phocas à revendiquer le pouvoir suprême en 963 et ils ne sont mentionnés dans les sources qu'en 970. L'avis que sous le règne de Nicéphore II Bardas Sklèros avait derrière lui une longue carrière à plusieurs hauts postes militaires[11] nous paraît peu probable; par contre, si on se rend compte de l'attitude de Nicéphore Phocas envers Jean Tzimiskès,[12] Michel Bourtzès ou Isaac

---

[5] Cf. *J.-Cl. Cheynet*, Les Phocas, dans *G. Dagron – H. Mihaescu*, Le traité sur la Guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963–969), Paris 1986, 298.

[6] Theophane Continué (Theophanes Continuatus, éd. I. Bekker, Bonn 1838), 429, 15–16. La mention du domestique Πανθὴρ à l'attaque des Russes de l'an 941 (Vie de Basile le Jeune, éd. *A. N Veselovskij*, Razyskanija v oblasti russkago dukhovnago stikha, Sbornik Otdelenija Russkago Jazyka Imperatorskoï Akademii Nauk 46 [1889] 67; *S. H. Cross – O. P. Sherbowitz-Weltzer*, The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text, Translation and Edition, Cambridge Mass. 1953, 71–72) constitue un anachronisme évident. Cf. *H. Grégoire*, Saint Théodore le stratélate et les Russes d'Igor, Byzantion 13 (1938) 298.

[7] Cf. *J.-Cl. Cheynet*, Notes arabo-byzantines, dans Ἀφιέρωμα στὸν N. Σβορῶνο, I, Rethymnon 1986, 145–147.

[8] *J. Nesbitt – N. Oikonomides*, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3, Washington, D.C. 1991, 2.48–49; *Vassiliki Vlyssidou – Eleonora Kountoura-Galake – S. Lampakes – T. Lounghis – A. Savvides*, Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στη γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος–11ος αι.), Athènes 1998, 214 n. 104, 475.

[9] *Seibt*, Skleroi, 30. Cf. *N. Oikonomidès*, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire, Paris 1972, 267,22, 359.

[10] Puisque la fille du couple et future épouse d'Otton II, Théophanô, est née en 959/960; cf. *O. Kresten*, Byzantinische Epilegomena zur Frage: Wer war Theophano?, dans *A. Von Euw – P. Schreiner* (éds.), Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends, II, Köln 1991, 407.

[11] *Seibt*, Skleroi, 29: „Für die Regierungszeit des Nikephoros (963–969), wahrscheinlich auch schon davor, sind für ihn mehrere höhere militärische Kommandos anzunehmen, mindestens im Rang eines πατρίκιος".

[12] Léon Diacre V, 7 (Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri decem, éd. *C. B. Hase*, Bonn 1828), p. 88; Skylitzès (Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, éd. *I. Thurn* [CFHB 5], Berlin – New York 1973), 279, 89–91. Cf. *J.-Cl. Cheynet*, Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210) [Byzantina Sorbonensia 9], Paris 1990, 327 n. 34.

Brachamios,[13] on aurait beaucoup de mal à accepter que Bardas Sklèros avait une présence continuelle ou alors pas entravée aux champs de bataille entre 963 et 969.[14]

À la carrière de Bardas Sklèros à des postes militaires sans influence décisive pour le contrôle de l'armée[15] mit fin sa nomination à la nouvelle fonction de stratèlate, créée en 970,[16] qui, pourtant, était loin de conférer à ce gendre de Jean Ier Tzimiskès toute puissance. Les événements tendent à confirmer le fait que, dès le début de son règne, Jean Tzimiskès avait pris toutes les précautions, afin que les Sklèroi ne puissent pas réaliser leurs ambitions, qui devenaient d'autant plus inquiétantes par le fait que le nouvel empereur n'avait pas de descendants, même pas de frère vivant.

Une première remarque que l'on pourrait faire sur ce sujet, est que Jean Tzimiskès, tout en envoyant contre les Russes et leurs alliés Petchénègues et Hongrois Bardas Sklèros et son frère, le patrice Constantin,[17] leur désignait comme secteur de leur activité militaire les Balkans, c'est-à-dire la même région où avaient été actifs leurs ancêtres du début du IXe siècle jusqu'au règne de Léon VI; en même temps, il leur confiait la tâche d'annuler les conséquences fâcheuses de la politique de Nicéphore II Phocas, qui avait engagé les Russes comme alliés de l'Empire contre la Bulgarie.[18]

Le danger russe provisoirement écarté, Bardas Sklèros fut envoyé en Asie Mineure pour tenir en échec Bardas Phocas qui, s'étant enfuit d'Amasée, avait regagné la Cappadoce et rassemblé une armée à Césarée.[19] Aussitôt après l'arrestation du rebelle, Jean Tzimiskès ordonna l'exil de Phocas dans l'île de Chios et le passage de son stratèlate en Europe, où il devait passer l'hiver.[20] Cette mention

---

13 *J.-Cl. Cheynet*, Trois familles du duché d'Antioche, dans *J.-Cl. Cheynet – J. F. Vannier*, Études prosopographiques [Byzantina Sorbonensia 5], Paris 1986, 19 et 58.

14 On pourrait, peut-être, songer et à une demi-digrâce des Sklèroi après la destitution de Jean Tzimiskès vers 965; cf. *Vlyssidou*, Αριστοκρατικές οικογένειες, 181.

15 *Cheynet*, Pouvoir, 325.

16 Léon Diacre VII, 3, p. 117; Skylitzès, 288, 11–12; Zônaras XVII 1, 20 (Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum libri XIII–XVIII, éd. *Th. Büttner-Wobst*, Bonn 1897): III, p. 523. Cf. *Oikonomidès*, Listes, 332. En ce qui concerne la promotion de Bardas Sklèros au rang du magistre sous le règne de Nicéphore II (cf. *Seibt*, Skleroi, 29), par les sources citées il s'ensuit qu'il était déjà magistre, lorsqu'il fut nommé stratèlate au printemps 970, mais la possibilité qu'il fût honoré avec ce titre juste après l'avènement de Jean Tzimiskès ne doit pas être exclue.

17 Léon Diacre VI, 11–13, pp. 107–111; Skylitzès, 288, 23–291 ,4.

18 Léon Diacre IV, 6, p. 63; Skylitzès, 277, 27–37. Cf. aussi Yahya (Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche, Continuateur de Sai'id-ibn-Bitriq, éd. et trad. par *I. Kratchkovsky – A. Vasiliev*, Patrologia Orientalis 18 [1924]), 833 [désormais Yahya I]. La politique purement hostile de Nicéphore Phocas envers la Bulgarie se manifesta pendant l'hiver 966/967, lorsque l'empereur maltraita les ambassadeurs bulgares (Léon Diacre IV, 5, p. 62). Les missions diplomatiques byzantino-bulgares de 968 (Liudprandi relatio de legatione Constantinopolitana XIX [éd. *J. Becker* (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi), Hannover – Leipzig 1915^{3} (réimpr. 1993)], pp. 185–186) et de 968/969 (Léon Diacre V, 3, pp. 79–80) ont eu lieu, lorsqu'après la trahison de Kalokyros (Skylitzès, 288, 96–5), les Russes devinrent l'ennemi commun et fort menaçant pour les deux états. Cf. *J. Karayannopoulos*, Οἱ βυζαντινο-βουλγαρικὲς σχέσεις στὰ ἔτη 963–969 (Χρονολογικὲς παρατηρήσεις), Δίπτυχα 4 (1986–1987) [= *Ὠδή. Ἀφιέρωμα εἰς Giuseppe Schirò*] 183–199.

19 Léon Diacre VII, 1, pp. 112–113; Skylitzès, 291, 5–292, 16.

20 Léon Diacre VII, 8, p. 126: ..., ἐς τὴν Εὐρώπην διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου διαπερᾶν, χειμεριοῦντα πρὸς τὰ ἐκεῖσε χειμάδια, ...

de Léon Diacre précise que la révolte de Bardas Phocas fut matée vers l'automne 970; Bardas Sklèros se trouvait donc dans les Balkans avant novembre de la même année,[21] tandis que les nouvelles hostilités avec les Russes ne commencèrent que quelques mois après, en avril 971.[22] Il est hors de doute que le danger russe était particulièrement alarmant[23] mais, peut-être, pas une raison suffisante ou alors aussi impérative pour justifier le rappel immédiat de Sklèros d'Asie Mineure. À ceci il faudrait rappeler que des hostilités avec les Arabes avaient éclaté à la frontière orientale de l'Empire pendant l'hiver de 970/971,[24] mais l'empereur avait confié la conduite de la guerre au stratège du thème de Mésopotamie et au fort expérimenté patrice Nicolas, l'un de ses plus fidèles eunuques.[25] Stratopédarque d'Orient ou alors domestique des Scholes d'Orient,[26] Nicolas était le chef suprême des troupes orientaux; sa nomination, juste après le passage de Sklèros en Europe, dévoile d'une façon plus ou moins claire la décision de Jean Tzimiskès de ne plus confier le commandement de l'armée micrasiatique qu'à de personnes nouvelles qui étaient loin à revendiquer le pouvoir.

Au soupçon que la menace des Russes et la nécessité urgente de leur refoulement hors de Balkans ne dominaient point au choix de personnes par Jean Tzimiskès peut être ajoutée l'énumération des illustres fonctionnaires, cités à l'occasion des campagnes menées en Occident. Mis à part l'ancien serviteur de Nicéphore Phocas, le patrice et stratopédarque Pierre,[27] le proèdre et parakoimomène Basile

---

21 Date du mariage de Jean Tzimiskès avec la porphyrogénète Théodora, un fait mentionné aussitôt après la repression de la rébellion de Phocas; cf. Léon Diacre VII, 9, p. 127; Skylitzès, 294, 94–2; Zônaras XVII 2, 15: III, p. 527. Cf. aussi Yahya I, 830.

22 Cf. *Fr. Dölger*, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen, Byzantinische Zeitschrift 32 (1932) 292; *H. Grégoire*, La dernière campagne de Jean Tzimiskès contre les Russes, Byzantion 12 (1937) 267–276.

23 Léon Diacre VII, 9, p. 126: Οὗτοι γάρ, τὴν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης τοῦ στρατηλάτου Βάρδα διαγνόντες ἄπαρσιν, ..., τὰ μέγιστα Ῥωμαίους ἐσίνοντο, αἰφνιδίους ἐπεξελάσεις ποιούμενοι, καὶ τὴν τῶν Μακεδόνων ληϊζόμενοι καὶ δῃοῦντες ἀφειδῶς· .. .

24 Cf. *M. Canard*, Histoire de la dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie, Paris 1953, 837; *P. E. Walker*, A Byzantine Victory over the Fatimids at Alexandretta (971), Byzantion 42 (1972) 431–440. Cf. aussi *W. B. P. Saunders*, The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus, 969–970, Dumbarton Oaks Papers 36 (1982) 215.

25 Léon Diacre VI, 8, p. 103: τὴν δέ γε ὁρμὴν τῶν Ἀγαρηνῶν τῇ τῶν Ἑῴων στρατευμάτων παρατάξει ἀνεχαίτισε, Νικολάου τοῦ Πατρικίου στρατηγοῦντος· ὅσγε οἰκεῖος ὢν σπάδων τῷ βασιλεῖ, ἐμπειρίαν ἐκ πολλῆς μελέτης τῶν πολλῶν ἀγώνων ἐκέκτητο. Skylitzès, 287, 85–87: ἔπεμψε δὲ ἄρχοντα τοῦ ὅλου στρατοῦ μετὰ καὶ δυνάμεων ἄλλων τὸν πατρίκιον Νικόλαον, ἕνα ὄντα τῶν ᾠκειωμένων αὐτῷ εὐνούχων. Cf. *R. Guilland*, Recherches sur les institutions byzantines, I, Berlin – Amsterdam 1967, 172.

26 La possibilité que Nicolas était stratopédarque d'Orient peut être confirmée par la présence de l'eunuque Pierre à cette époque-là au front balkanique comme stratopédarque de l'Occident. Mais aussi l'hypothèse de *H.-J. Kühn* (Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organisation der Tagmata [Byzantinische Geschichtsschreiber. Ergänzungsband 2], Vienne 1991, 147–148) que Nicolas fut promu domestique des Scholes d'Orient, fonction jusqu'alors inaccessible aux eunuques (*Oikonomidès*, Listes, 135, 9–10), est renforcée par la nomination de Pierre au domesticat des Scholes de l'Occident peu après; cf. note suivante.

27 Selon *I. Jordanov* (Molybdobulles de domestiques des Scholes du dernier quart du Xe siècle trouvés dans la stratégie de Preslav, Studies in Byzantine Sigillography 2 [1990] 203–206), en 971, au

Lécapènos, le magistre et peut-être stratège de Macédoine Jean Kourkouas et le patrice Romain Lécapènos combattent avec Bardas Sklèros et son frère Constantin contre les Russes.[28] Il est donc clair que les Sklèroi, les Lécapènoi et les Kourkouas combattent ensemble dans les Balkans et, par conséquent, ils sont tous absents du front oriental. C'est tout autrement que se déroulait l'affaire en ce qui concerne quelques autres partisans de Tzimiskès, récemment parus sur la scène politique; il s'agit de Michel Bourtzès et d'Isaac Brachamios, qui ne sont point mentionnés dans les expéditions contre les Russes et dont l'activité militaire sous le règne de Tzimiskès se situe à Antioche et dans le thème de Chaldée.[29]

Plus le temps passait, plus les choix politiques de Jean Tzimiskès devenaient clairs et concrets, doit-on croire, car on aurait beaucoup de mal à les attribuer à des causes fortuites ou à les considérer comme imposés par les seules circonstances; la décision de Tzimiskès de ne pas permettre aux anciennes familles nobles une activité prolongée en Asie Mineure est confirmée une fois de plus par le déroulement des événements, lorsqu'à l'automne de 972 l'empereur en personne se met à la tête d'une expédition contre les Arabes[30] et jusqu'en été de 973 à la frontière orientale se bat un autre fidèle serviteur de Tzimiskès, le magistre et domestique des Scholes d'Orient, l'arménien Mélias, sous les ordres duquel se trouve une nombreuse armée.[31] Pendant la même époque – qui s'étend de l'été 972 au printemps 974 – Bardas Sklèros semble être tombé en disgrâce; une mention de Skylitzès, comme quoi Sklèros eût comploté contre Tzimiskès[32] doit être en relation avec une mention de Léon Diacre, selon laquelle le patriarche Basile dit Skamandrènos fut accusé d'avoir comploté pour remplacer l'empereur par un rejeton d'une grande famille;[33] l'on a tenté d'identifier

---

début de la campagne de Jean Tzimiskès en Bulgarie, Pierre était domestique des Scholes de l'Occident. Par le fait que Skylitzès (p. 300, 79–80), à l'occasion de l'attaque contre Dristra, semble traduire d'une façon précise la fonction de Pierre – στρατοπεδάρχης μετὰ Θρᾳκῶν καὶ Μακεδόνων, c'est-à-dire stratopédarque de l'Occident –, il est plausible qu'il soit promu au domesticat des Scholes de l'Occident peu après, lorsque Tzimiskès est rentré à Constantinople, laisssant ses stratèges achever les opérations occidentales. Cf. Letopis Popa Dukljanina, éd. *F. Šišić*, Belgrade – Zagreb 1928, 449–451. Cf. aussi *Lj. Maksimović*, Organizacija vizantijske vlasti u novoosvojenim oblastima posle 1018. godine, ZRVI 36 (1997) 35; *S. Pirivatrić*, Vizantijska tema Morava i „Moravije" Konstantina VII Porfirogenita, ZRVI 36 (1997) 173–176.

[28] Analytiquement cf. *Seibt*, Skleroi, 33–34.

[29] Cf. *Cheynet*, Trois familles, 15, 20. En ce qui concerne Isaac Brachamios, connu comme stratège de Chaldée par un seul sceau (cf. *Cheynet*, ibidem, 59), nous croyons que sa participation au complot fomenté par Tzimiskès contre Nicéphore Phocas rend assez plausible la possibilité qu'il ait été nommé à ce poste par Jean Tzimiskès. Cf. *Vlyssidou*, Αριστοκρατικές οικογένειες, 184, 194 n. 89.

[30] *M. Canard*, La date des expéditions mésopotamiennes de Jean Tzimiscès, Mélanges Henri Grégoire, II. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Hist. orient. et slaves 10 (1960) 101–107 [= *Idem*, Byzance et les musulmans du Proche Orient, Variorum Reprints, Londres 1976, nº XIII].

[31] Yahya (éd. et trad. par *I. Kratchkovsky – A. Vasiliev*, Patrologia Orientalis 23 [1932]), 353–354 [désormais Yahya II]; Matthieu d'Edesse (Chronique de Matthieu d'Edesse continuée par Grégoire le prêtre, trad. par *E. Dulaurier*, Paris 1858), 12–13. Cf. *H. Grégoire*, Notes épigraphiques. VII: Melias le Magistre, Byzantion 8 (1933) 79–88. Cf. aussi *Canard*, H'amdanides, 842; *Nicole Thierry*, Un portrait de Jean Tzimiskès en Cappadoce, Travaux et Mémoires 9 (1985) 477–484.

[32] Skylitzès, 314, 62–64.

[33] Léon Diacre X, 2, p. 163.

l'illustre complice du patriarche – qui demeure toutefois anonyme – avec Bardas Sklèros.[34]

Même dans le cas où nous considérons comme véridique la version, selon laquelle Sklèros avait été trempé dans l'affaire du patriarche, le fait que la déposition de Basile Skamandrènos eut lieu à la mi-août 973[35] tandis que la disgrâce de Sklèros avait commencé un an antérieurement[36] nous permet de rechercher ailleurs la cause majeure de la déchéance de Sklèros. À notre avis, l'éloignement suivi par la rupture entre l'empereur et son stratèlate peuvent avoir pour cause le fait que, une fois délivré de la menace des Russes mais aussi des Phocas, Jean Tzimiskès mit à nu le motif, pour lequel il avait eu recours aux services de Sklèros en dévoilant sa décision de ne plus confier aux Sklèroi le commandement de nombreuses et importantes troupes micrasiatiques, qui pourraient, certes, devenir un appui sinon un renfort à leurs ambitions. Ainsi quelques choix de personnes qui, au début du règne de Jean Tzimiskès semblent avoir été imposés par les circonstances, s'avèrent à partir de l'an 972 comme absolument conscients sur le plan politique et bien élaborés d'avance.

En ce qui concerne la restitution de Bardas Sklèros à la fonction de stratèlate d'Orient, il est à remarquer qu'elle a eu lieu après le printemps de 974, c'est-à-dire après que Mélias mourut en captivité;[37] en plus, dans les deux expéditions menées contre l'Arménie et la Mésopotamie et contre la Syrie, en 974 et en 975 respectivement, en tête de l'armée était l'empereur en personne.[38] Selon toute vraisemblance, après une absence de presque cinq ans du front oriental, Bardas Sklèros participa à la seconde campagne en tant que commandant suprême après l'empereur,[39] mais les précautions prises par Tzimiskès afin que Sklèros ne s'emparât pas de l'armée sont évidentes. À une période pendant laquelle l'empereur avait perdu quelques uns de ses fidèles serviteurs, comme Mélias, et en puisant, peut-être, des leçons utiles à sa propre expérience du temps où lui-même était tombé en disgrâce sous Nicéphore Phocas, c'est-à-dire à une époque où ce dernier était dénudé de ses appuis, si puissants jadis dans l'armée byzantine,[40] Jean Tzimiskès préféra que Bardas Sklèros, toujours suspect de fomenter une révolte,[41] fût actif au

---

[34] *Seibt*, Skleroi, 35. Cf. *Kalliopè Bourdara*, Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867–1056), Athènes 1981, 91.

[35] Chronologie établie par *J. Darrouzès*, Sur la chronologie du patriarche Antoine III Stoudite, Revue des Études Byzantines 46, 1988, 55–60.

[36] Sinon plus tôt, puisque la dernière information dont nous disponsons concernant son activité militaire date de la fin de juillet 971. Cf. *Seibt*, Skleroi, 34.

[37] Yahya II, 354. Cf. *Canard*, H'amdanides, 842.

[38] Léon Diacre X, 1–2, 4–6, pp. 160–163 et 165–168; Matthieu d'Edesse, 15–23. Cf. *D. N. Anastasiević*, Die Zahl der Araberzüge des Tzimiskes, Byzantinische Zeitschrift 30 (1929/30) 400–405. Cf. aussi *Canard*, Expéditions mésopotamiennes, 101–108.

[39] Cf. *Seibt*, Skleroi, 35.

[40] Léon Diacre attribua l'assassinat de Nicéphore Phocas à l'hybris de ceux qui s'étaient distingués aux champs de bataille. Cf. Léon Diacre V, 3, p. 80: ἤδη γάρ τινες εὐπραγίαις ἐπιβάντες καὶ κατὰ τὰς μάχας εὐδοκιμήσαντες, θεοὺς ἀνειπεῖν αὑτοὺς οὐκ ἐνάρκησαν, εἰς αὐτὴν τὴν πρόνοιαν ἐξυβρίσαντες.

[41] Skylitzès, 314,61–62: ... Βάρδαν μάγιστρον τὸν Σκληρόν, ἀεὶ τῇ βασιλείᾳ ἐφεδρεύοντα καὶ διὰ παντὸς τὴν ἀποστασίαν ὠδίνοντα ... .

front oriental sous une surveillance discrète; ceci valait mieux que de lui imposer une attitude ouvertemnet hostile.

En guise de conclusion et tenant compte de l'activité militaire de Bardas Sklèros entre 970 et 976, nous croyons que Jean Tzimiskès eut recours aux services des Sklèroi uniquement pour pouvoir annuler la politique de Nicéphore II envers les Russes et, par la même tactique, éviter le danger d'un retour des Phocas au pouvoir. Ces deux buts étaient les seules ambitions politiques que Jean Tzimiskès et son stratèlate partageaient en commun; leur accomplissement scella leur accord politique en lui mettant une fin en même temps.

S'étant proclamé empereur conjointement avec les fils de Romain II, Basile II et Constantin VIII,[42] et ayant épousé la porphyrogénète Théodora,[43] Jean Tzimiskès n'aspirait pas uniquement à la légitimité dynastique. Son attitude envers les illustres représentants de l'aristocratie militaire de province et, plus particulièrement, envers les Sklèroi, c'est-à-dire les plus menaçants des militaires pendant cette période, le rangea parmi ceux qui cherchaient à restaurer la dynastie macédonienne au pouvoir. Mais une telle perspective ne coïncidait, certes, avec les ambitions politiques des Sklèroi, empressés de jouer le même rôle que les Phocas, comme il fut établi par la suite. À ce désaccord politique de principe entre Tzimiskès et les Sklèroi, devrait-on attribuer la disgrâce de Bardas Sklèros pendant deux ans au moins et son activité militaire succédannée au front oriental sous une surveillance discrète.

À la décision plus ou moins consciente de Jean Tzimiskès de ne pas permettre à son stratèlate une activité prolongée en Asie Mineure, doit être attribué le fait que Bardas Sklèros n'acquit dans l'armée byzantine que des appuis bien modestes. Malgré les mentions des sources que Sklèros était bien aimé par l'armée[44] et la prétention de Skylitzès que Basile Lécapènos était celui qui essaya d'affaiblir son autorité en le nommant duc de Mésopotamie en janvier 976,[45] le fait qu'il a dû avoir recours au soutien arabe et arménien pendant sa rébellion[46] et qu'il dut combattre

---

[42] Léon Diacre VI, 1, pp. 93–94; Skylitzès, 284,93–1.

[43] Cf. plus haut, n. 21.

[44] Skylitzès, 315,90–91: ὑπὸ παντός, ὡς ἔπος ἐιπεῖν, τοῦ στρατοῦ φιληθείς, ...; Psellos, Chronographie I, 5 (Michel Psellos, Chronographie, éd. *É. Renauld*, Paris 1967^2): I, pp. 4–5 = (Michele Psello, Imperatori di Bisanzio [Cronografia], éd. *S. Impellizzeri*, [Milan]: Fondazione L. Valla 1984) I, p. 14: καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἅπαν συννεῦον ἔχων πρὸς τὸ ἐκείνου βούλημα. Cf. aussi Zônaras XVII 5, 9: III, pp. 539–540.

[45] Skylitzès, 314,67–69: ... συμφέρον εἶναι τῇ βασιλείᾳ καὶ ἀσφαλὲς ἐνόμισε [Basile Lécapènos] τὸ πολὺ τῆς δυνάμεως ἀκρωτηριάσαι καὶ ἀσθενέστερον αὐτὸν [Bardas Sklèros] ἀποφήνασθαι πρὸς τὴν ὑποπτευομένην ἀποστασίαν. Avec sa nomination comme duc de Mésopotamie Bardas Sklèros fut sans doute dégradé mais non pas affaibli en ce qui concerne sa puissance réelle dans l'armée byzantine. Contrairement, en l'envoyant au berceau de sa famille, à la région unique où il disposait et pouvait facilement trouver des appuis puissants, Basile Lécapènos fournissait à Sklèros tous les prétextes nécessaires, que jusqu'alors il n'avait pas, pour se révolter. Cf. *Vlyssidou*, Αριστοκρατικές οικογένειες, 191–200.

[46] Skylitzès, 316,10–27; Zônaras XVII 5, 12: III, p. 540; Yahya II, 398. Cf. *N. Adontz*, Études Armeno-byzantines, Lisbonne 1965, 150 et 232; *Seibt*, Skleroi, 37–38. Cf. aussi *Hr. Bartikian*, Les Gaurades à travers les sources arméniennes, dans L'Arménie et Byzance. Histoire et culture [Byzantina Sorbonensia 12], Paris 1996, 22.

sans cesse plus d'un an pour contrôler la majeure partie de l'Asie Mineure[47] viennent justifier le jugement de Michel Psellos que Sklèros s'appuyait plutôt à son génie militaire qu'aux effectifs de son armée.[48] L'échec de Bardas Sklèros au cas où il aurait aspiré au pouvoir suprême, avait été soigneusement préparé par Jean Tzimiskès qui n'a pas donné à son gendre une seule occasion dans sa carrière pour acquérir une influence décisive dans l'armée.

Василики Н. Влисиду

ЈОВАН I ЦИМИСКИЈЕ И ВАРДА СКЛИР: СЛУЧАЈ ЈЕДНОГ ДИСКРЕТНОГ НАДЗОРА

Претходна каријера Варде Склира, са достојанствима без одлучујућег значаја за контролу војске, закључена је његовим именовањем 970. године у нови чин *стратилата*. Ипак, иако магистар и зет Јована Цимискија, био је далеко од тога да постане свемоћан. Из војничког деловања Варде Склира између 970. и 976. произлази да је Цимискије поверавао Склирима службе искључиво да би обеснажио политику Нићифора II Фоке према Русима и да би поништио последице претходног захватања власти од стране Фокâ. Ова два циља била су једине заједничке политичке акције Цимискија и његовог стратилата, чије је испуњење означило крај њихове политичке сарадње.

Проглашен за цара заједно са синовима Романа II, Василијем II и Константином VIII, и ожењен порфирородном Теодором, Јован Цимискије није водио рачуна само о династичкој законитости. Његова одлучност да не дозволи даље јачање аристократских кућа, које би им донело команду над значајним малоазијским војскама, уврстила га је међу оне који су се залагали за успостављање власти Македонске династије. Таква перспектива, међутим, сигурно није била у сагласности са политичким амбицијама Склирâ, изузетно спремних да имају исту улогу као и Фоке, што се убрзо и показало. Овом политичком несагласју између Цимискија и Склирâ треба приписати и немилост у коју је пао Варда Склир током више од две године и, потом, његову војничку делатност у Малој Азији, постављену под дискретан надзор.

У свесној одлуци Јована Цимискија да што је више могућно ограничи војничко деловање свог стратилата у Малој Азији треба тражити узрок немоћи Варде Склира да обезбеди снажну подршку у редовима војске. Тако је потоњи неуспех Варде Склира да се домогне врховне власти био, у ствари, добро припремљен неколико година раније.

---

[47] Du printemps 976 jusqu'à l'automne 977; cf. *Cheynet*, Pouvoir, 29, 330, 332 n. 61.

[48] Psellos, Chronographie I, 24: I, p. 15 (*Renauld*) = I, p. 34 (*Impellizzeri*): Οὗτος τοιγαροῦν ὁ ἀνήρ, ἐι καὶ τῆς τοῦ Φωκᾶ χειρὸς καὶ δυνάμεως ἐλάττων ἐδόκει, ἀλλὰ τά γε εἰς στρατηγικωτάτην βουλὴν καὶ παράταξιν δεινότερος ἐκείνου καὶ ποικιλώτερος ἐγνωρίζετο· ... .

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

УДК: 929:642.1(495.02)(093)"10"

ВЛАДА СТАНКОВИЋ

НОВЕЛИСИМ КОНСТАНТИН, МИХАИЛО V И РОД ПАФЛАГОНАЦА

Айсшракш: Кратка владавина Михаила V Калафата (децембар 1041 — април 1042) условила је да подаци о његовом доласку на власт, односу према рођацима, припадницима *геноса* Пафлагонаца и, коначно, свргавању, остану различито забележени код византијских писаца. Њиховом детаљном анализом стиче се јаснија слика о односу унутар самог рода Пафлагонаца, њиховом стицању власти, али и о општијим тенденцијама еволуције византијског друштва после смрти Василија II.

I

Априла 1042. године, после само четири месеца владавине, цар Михаило V, зван и Калафат, збачен је с престола у ватреној побуни Цариграђана. Упркос бегу у Студијски манастир и брзом замонашењу у покушају да се тиме спаси беса престоничког *димоса*, он је ослепљен заједно са својим рођаком, *новелисимом* Константином. Судбина Михаила V Калафата и његова коначна пропаст после пораза, ослепљења и изгнанства, била је тесно повезана са судбином читавог његовог рода — рода Пафлагонаца — којем је припадао по женској линији. Брзи пад овог василевса, иако је борба око царске палате била жестока и однела много живота,[1] остао је у сећању Византинаца као добра парадигма за промењљивост и несталност судбине, представљајући истовремено и добру опомену свима који би се могли погордити увереношћу у своју добру τύχη.[2] Упркос живом сећању на тај догађај, византијски писци XI и XII века, који су сви писали барем неколико деценија након збацивања Михаила V, разликују се међусобно у опису важних догађаја у престоници априла 1042. године. Чак и више од тога, они преносе различите вести о породичним односима Пафлагонаца, о начину на који је Михаило V преузео власт у своје руке, и о царевом укупном односу према најмоћнијим члановима његовог рода.

[1] Скилица каже да се причало да је погинуло до три хиљаде људи, Scyl. 419.
[2] Кекавмен, 236; 286–288; Scyl. 421.

Заједно са младим василевсом Михаилом V Калафатом на цариградском тргу Сигма (у западном делу престонице, на правцу *Месе* од Студија ка центру) ослепљен је и новелисим Константин, једини припадник рода Пафлагонаца коме је Михаило V био наклоњен и чија га је подршка до самог краја штитила. Говорећи о њиховом ослепљењу, византијски писци најчешће спомињу различито држање Михаила и Константина пред, у тим тренуцима, сасвим извесном и неизбежном казном ослепљења. У складу са њиховим укупним судом о Михаилу V Калафату, они истичу како је млади — тада још увек цар — молио, кукао и преклињао, док је његов θεῖος Константин достојанствено подносио читав догађај. Већина ромејских историчара не одређује ближе степен сродства између Михаила V и новелисима Константина, пошто за тиме није ни било потребе. Из њихових ранијих спомињања јасно произлази да је новелисим Константин био један од браће Пафлагонаца, осталих *ујака* Михаила V: Јована Орфанотрофа, цара Михаила IV, Никите и најмлађег Георгија.[3] Једино се Михаило Аталијат издваја својим прецизнијим одређивањем родбинских односа. У свом сумарном прегледу цариградске побуне из априла 1042. године, он истиче да је престонички *димос* извукао из Продромове цркве Студијског манастира Михаила V, посадио га на магарца *и када су стигли до Сигме објављена је наредба Августе (тј. Теодоре), заповедајући да се одмах ископају очи њему (αὐτοῦ) и његовом стрицу (πατραδέλφου αὐτοῦ) новелисиму*.[4] Аталијат на овом месту није желео да спомиње имена, и тиме на неки начин наруши склад описа, преферирајући да употребом заменица нарацију приближи брзим и бурним догађајима у престоници од пре више деценија. Због тога и не именује *Августу* која је издала наредбу о ослепљењу, и тек се из контекста разабира да је реч о Теодори, што потврђују и други византијски историчари. Чак и у наставку приче он избегава да употреби имена, па тако само каже да је *овај* (тј. Константин) био *њему* (тј. Михаилу V) сарадник и саучесник, истовремено и помагач и учесник у заједничкој јадној судбини. Тај Аталијатов податак да је новелисим Константин био *стриц* а не *ујак* Михаила V, мора се приписати омашци историчара, који је из неког разлога, можда се повевши за стилским призвуком своје приче, изгубио из вида стварне рођачке односе Михаила V и Константина. Иако Аталијат није склон таквим грешкама, очигледно је да је помало замршена породична ситуација Михаила V, као и његова кратка владавина препуна ускомешаних односа управо у *геносу* Пафлагонаца, допринела да новелисим Константин од ујака постане стриц Михаила V. Михаилу Аталијату је, баш као и свим осталим ромејским писцима, било добро познато да је млади Михаило V био *сестрић* Јована Орфанотрофа и Михаила IV и да је *дуго времена* пре смрти овог последњег носио цезарско достојанство.[5] Остали византијски писци обично наводе само да је Константин био θεῖος Михаила V, док једино Јован Зонара ближе објашњава сродство између Михаила V Калафата и неког члана рода Пафлагонаца, односно Јована Орфанотрофа, истичући да је овај био Михаилу V *ујак*

---

[3] Scyl. 390. Psello, Cronografia, 192; 232.

[4] Attal. 17. 11 sq.

[5] Ibid. 10. 21 sq.

(μητράδελφος).[6] Уколико би новелисим Константин, као код Аталијата, био *стриц* Михаила V Калафата, дакле брат његовог оца Стефана „Калафата“, читава слика о породици Пафлагонаца, о њиховој снази и начину владавине би била промењена. То би значило да се млади цар, и иначе несклон *роду* Пафлагонаца, потпуно окренуо тражењу присталица у својој родбини с очеве стране. Иако би неки елементи његове политике према Пафлагонцима, као и реакција на њу Јована Орфанотрофа о чему ће бити речи касније, могли навести на такав закључак, чини се да експлицитни подаци свих осталих византијских историчара оповргавају Аталијатов исказ, потврђујући тиме да је новелисим Константин био *ујак* Михаила V, брат његове мајке Марије.

Новелисим Константин је платио ослепљењем и изгнанством своје сврставање уз сестрића Михаила V, а насупрот свом *геносу*, коме је овај окренуо леђа, заборавивши да се уздигао до самог врха власти захваљујући управо рођачкој подршци. Од свих *Пафлагонаца*, једино је Константин уживао поверење младог цара, који му је и доделио једну од највиших титула у Царству. После титуле цезара, највише по рангу, која није ни приличила старијем Константину пошто је тада углавном означавала наследника престола, као што показује и пример самог Михаила V, налазила се непосредно титула *новелисима*. Она је заузимала фактички друго место у хијерархији византијских титула (не рачунајући цариградског патријарха), а пошто Константин као евнух ни у ком случају није могао постати василевс, она је заправо била највиша титула коју је могао понети.[7] О претходним Константиновим титулама за време владавине његовог брата Михаила IV знамо највише на основу његових печата, који показују једну занимљиву, бурну и успешну каријеру. Не може се са сигурношћу утврдити коју је титулу носио Константин у време када је после смрти свог старијег брата Никите, вероватно још током 1034. године, постао дукс Антиохије. Тек након три године, када је послао трупе у помоћ опседнутој Едеси и након тога постао и доместик схола истока, јављају се два његова печата, на којима већ носи високе титуле. На старијем печату Константин је *патрикије, препозит, вестарх и доместик истока*.[8] Једино што се са сигурношћу може утврдити јесте terminus

[6] Zon. III, 605. 5. sq. Тако и у Кратким хроникама које говоре о побуни из априла 1042. године, Kleinchroniken I, Chr. 16, 166/ 12, и Житију светог Лазара Галесиота, Acta sanctorum, Novembris III, Bruxelles 1910, 540 (не наводи се Константиново име). Аталијат на другом месту у својој Историји тачно каже да је цезар Јован Дука био πατράδελφος цару Михаилу VII, 184. Једно од могућих објашњења Аталијатове грешке јесте хомонимија између новелисима Константина, ујака Михаила V и једног од четворице браће *Пафлагонаца*, и Константина нећака Михаила IV, Орфанотрофа и остале браће, о којем ће бити речи касније.

[7] *Oikonomidès*, Listes, 263. Новелисим је уз престоничког патријарха, цезара (после крунисања Михаила V није било ниједног цезара), куропалата, василеопатора (такође није било ниједног носиоца овог достојанства у то време) и зосте патрикије, седео за трпезом заједно са *светим нашим царем.*

[8] Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, vol. 3, edd. *J. Nesbitt — N. Oikonomides*, Washington 1991, 174, No. 99. 5. У временски најближем списку византијских титула, Ескоријалском тактикону (971–975), на првом месту међу патрикијима, а одмах испод достојанства магистра, налази се *патрикије, евнух и вестарх,* а испод њега титула коју је носило више особа *патрикије, препозит, и вест*: *Oikonomidès*, Listes, 263, 294, 299.

post quem који чини успешна одбрана Едесе 1037. године, док се може само претпостављати када се Константин успео још више на византијској хијерархијској лествици. Захваљујући другом сачуваном печату Константина Пафлагонца зна се да је носио и високу титулу *проедра*, такође после 1037. године.[9] Легенда на овом печату потврђује да је Константин Пафлагонац остао дукс Антиохије и пошто је постао доместик схола истока, и да га је смрт брата Михаила IV и затекла на том положају, са „двоструком" функцијом.[10] Прецизније одређивање времена када је Константин Пафлагонац добио високу титулу проедра може бити само условно. Чини се да је погодан тренутак могла бити 1040. година, када је Константин успешно и ефикасно окончао побуну против њега у Месанакти, побуну која је била синхрона апостасији у Цариграду и вероватно и била повезана са напорима за свргавање Михаила IV, али и осталих Пафлагонаца, с власти. Михаило IV и Јован Орфанотроф су се на тај начин могли одужити млађем брату, који је вођу побуњеника и послао у Цариград.[11] Будући да су Пафлагонци доследно поштовали начело сениоритета у оквиру свог рода, могуће је да је Константин и пре смрти свог старијег брата Никите (умро већ током 1034. године), кога је заменио на месту дукса Антиохије, носио неку од виших (дворских, тј. евнушких) титула, као што је после Никитине смрти најмлађи брат Георгије постао протовестијар, заменивши евнуха Симеона, старог сарадника цара Константина VIII и касније Романа Аргира, који је потиснут и принуђен да се замонаши у свом манастиру на витинијском Олимпу.[12] Иако се ова претпоставка не може потврдити експлицитним подацима из извора, она остаје могућа. Посебно је индикативна евнушка титула с којом се јавља на првом споменутом печату: *патрикије, препозит и вестарх*, имајући у виду да је Јован Орфанотроф, по Скилицином сведочењу, у време владавине Романа Аргира имао титулу *препозита*.[13] После промене равнотеже моћи у Царству, али и у оквиру саме породи-

[9] Cf. *Seibt*, Bleisiegel, 125–128, No. 35. Титула проедра је била прва међу титулама „другог реда", односно прва после оних наведених у напомени 7, cf. *Oikonomidès*, Listes, 243.

[10] Тако је сматрао, иако уз ограду, још *Seibt*, Bleisiegel, 125. Издавачи у Les sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig, edd. *J. — Cl. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt* (!), Paris 1991, 114, понављају мишљење из *V. Laurent*, La chronologie des gouverneurs d'Antioche sous la seconde domination byzantin, Mélanges de l'Université Saint Joseph, tome 38, fasc. 10, Beyrouth 1962, 240, No. 18, да је Константин Пафлагонац био дукс Антиохије од 1034. до 1037. године. Виталијан Лоран није ни могао другачије датовати његову управу Антиохијом, пошто тада још није био објављен ниједан од наведена два печата Константина Пафлагонца, али није јасно зашто се *Cheynet*, Zacos, 23 поново определио за старо датовање од 1034. до 1037. године, када се и на примеру тек нешто каснијег печата Романа Склира види да је постојала „двострукост" функције, пошто је он био *стратопедарх Истока и дукс Антиохије*, cf. Ibid. 20–21, no. 5.

[11] Scyl. 412. Град Месанакта је био важан центар на путу ка даљим источним провинцијама и ка Антиохији. Роман Аргир се задржао управо у Месанакти, после повратка из неуспешног похода у Сирију 1030. године, и из тог града поставио нове војне заповеднике, Scyl. 385 et pass.

[12] Zon. III, 589. Scyl. 397. 58 sq. Могуће је да је Георгије Пафлагонац власник печата број 710 у Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, éd *V. Laurent*, tome II, Paris 1981, уколико се дозволи другачије читање: уместо *вестијар — протовестијар*.

[13] Scyl. 385. Отац Михаила V, Стефан Калафат, имао је титулу патрикија када је командовао флотом на Сицилији, Scyl. 398. Zon. III, 593, док је нећак цара Михаила IV и остале браће Пафлагонаца, Константин, прво имао титулу патрикија а затим и магистра, v. infra.

це Пафлагонаца, доласком на власт Михаила V, Константин се јавља на једном печату као *најсвешлији новелисим*, истичући на тај начин само последњу и највишу титулу коју је добио од свог сестрића.[14]

Константин је био прилично успешан у свом командовању на истоку, на посебно осетљивом подручју не само због сталног ратовања са Арапима и недовољно сигурне источне границе Царства, већ, подједнако, и због специфичности локалних, унутарвизантијских односа у региону Антиохије. Константинов старији брат Никита се сурово обрачунао са најугледнијим грађанима Антиохије, који су сигурно били наклоњенији локалним „династима", дубоко укорењеним и повезаним с тим простором, какви су били Даласини, него члану непознатог рода из друге провинције, чији је брат постао василевс. Захваљујући помоћи коју је послао опседнутој Едеси, Константин је постао доместик схола истока (вероватно у пролеће 1037), а Јован Скилица га чак назива и великим доместиком.[15] У свом походу на Авазгију Константин је био мање успешан, а Јован Скилица истиче да се Константин вратио без успеха зато што му Јован Орфанотроф није послао из Цариграда заробљеног Константина Даласина, чији је утицај на истоку Пафлагонац очигледно хтео да искористи.[16]

За разлику од свог старијег брата Никите, првог Пафлагонца заповедника Антиохије, који је за време свог кратког управљања градом остао познат једино по суровом обрачуну са његовим угледним грађанима, Константин је успео да учврсти своју власт и свој углед на истоку. На самом почетку његовог управљања Антиохијом, Михаило IV је ослободио неке раније заробљене становнике сиријске престонице. Није могуће, међутим, да се ради о заробљеницима послатим у Цариград за кратко време власти у Антиохији Никите Пафлагонца,[17] пошто Скилица каже да их је Михаило IV ослободио τῆς χρονίου καθείρξεως, тј. дуготрајног заробљеништва. Успоставити ауторитет власти на истоку није било нимало лако, с обзиром да су функција дукса Антиохије, а можда чак и више, доместика схола истока, имале изузетан значај. Цареви су, од самог повратка Антиохије у византијске руке, октобра 969. године, настојали да за заповеднике сиријске престонице постављају људе од највећег поверења, који су имали задатак да одржавају мир на истоку — а истим идејама су били вођени и приликом постављења духовног поглавара на истоку, антиохијског патријарха. Због тога је побуна против Константина Пафлагонца, доме-

[14] Byzantine Lead Seals, edd. *G. Zacos, A. Veglery*, vol. I — 3, Basel 1972, 1452, No. 2679.

[15] Scyl. 400 (400. 41; 412. 81., велики доместик) Zon. III, 590.

[16] *R. Janin*, Un ministre byzantin: Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle), Échos d'Orient 30 (1931), 439, видео је у овом одбијању Орфанотрофа да пошаље свом брату Константину Даласина узрок њиховом каснијем сукобу, односно незадовољству Константина, које је касније допринело да се окрене против брата Јована Орфанотрофа. Скилица, који једини извештава о овим догађајима (Scyl. 402), не каже ништа томе слично: он само наводи да се Константин вратио с похода јер Орфанотроф није послао Даласина, и читава његова прича као да је више посвећена Даласину (о коме говори увек позитивно, посвећујући му много простора, што сигурно указује и на његове изворе) него Пафлагонцима. Браћа Јован и Константин су сигурно били у добрим односима 1040. године у време две истовремене побуне против Пафлагонаца.

[17] Како верује *Seibt*, Bleisiegel, 126, Scyl. 397. 61–62.

стика схола истока, односно, *великог доместика*, како га назива Јован Скилица, 1040. године у Месанакти, представљала више покушај свргавања његовог брата цара Михаила IV него што је узрок имала у незадовољству самим војним заповедником на истоку. Можда још прецизније, побуна на истоку, у самом срцу Мале Азије, морала је бити у некој вези са *покушајем тираниде против цара*, кога је у Цариграду предводио Михаило Керуларије, заједно са својим именом непознатим старијим братом, зетом Јованом Макремволитом и многим грађанима.[18] Њој су на челу стајали војни заповедници Михаило Гавра, Теодосије Месаниктис и Григорије Таронит, но околност да је ова побуна веома лако смирена, указује да ипак није била масовна. То потврђује и околност да је Константин сурово казнио побуњенике, без озбиљнијег супротстављања: Михаило Гавра и Теодосије Месаниктис, заједно са *другим многим тагматским архонтима* били су ослепљени, баш као праве *апостате*, док је њихов предводник Григорије Таронит жив ушивен у воловску кожу и послат у престоницу *Орфанотрофу!*[19] Разлог Скилициног истицања Орфанотрофа на овом месту може се тражити у боравку Михаила IV у Солуну. И сам цар Михаило IV је, јуна 1041. године, из Мосинопоља, где се налазио, послао у Цариград Орфанотрофу Алусијана, који му се предао! На основу Скилициних података о боравцима Михаила IV у Солуну могло би се закључити: 1038. василевс је био у Солуну (Scyl. 402); и 1040. године се, такође, налазио у Солуну, одакле је отишао тек под претњом Одељанових Бугара, на брзину и помало панично, оставивши царски шатор и благо. Јуна 1041. Михаило IV се затекао у Мосинопољу — где му се предао Алусијан — затим се враћа у Солун, одакле креће у поход на Одељана и Ивца. Тек после тога, а не много времена пре своје смрти 10. децембра 1041. године, цар стиже у Цариград (Scyl. 408; 411; 414). Тада је и сестрић Константин могао добити титулу магистра — у периоду између одласка Михаила IV из Солуна 1040. и његовог коначног повратка у Цариград 1041. године, можда баш у тренутку царевог другог доласка у Солун лета 1041. године, као награду за одбрану града од Бугара.

Константин Пафлагонац се за време живота свог брата цара Михаила IV спомиње и приликом описа молидбене литије за кишу у Цариграду у лето 1037. године. У свечаној процесији су учествовала сва три брата Пафлагонца: Јован Орфанотроф, доместик схола истока и дукс Антиохије Константин и протовестијар Георгије, а Јован Скилица, који преноси ову вест, својим чудним истицањем да су литију учинили οἱ τοῦ βασιλέως ἀδελφοί само истиче породични, го-

---

[18] Scyl. 412, caput 26, на неки начин и повезује ова два географски удаљена догађаја, која су, сасвим извесно, имала за заједнички циљ уклањање Пафлагонаца и њихове породичне владавине. Михаило Псел у својој Похвали Керуларију, *Сатас*, МВ 4, 313 сл., истиче како је међу завереницима у Цариграду био *немали део грађана, најугледнији по роду, најодважнији, најхрабрији и најученији,* као и да је за цара *изгласан* управо Михаило Керуларије, којим су они хтели само да замене цара а не и да га убију. (Cf. *Скабаланович,* 34–35, који је сматрао да две побуне нису повезане, али да постоји заједничка „општа црта“.) Побуњеници против *Пафлагонаца* и у Цариграду и на истоку су, очигледно желели да искористе повољне околности за збацивање цара: побуну Петра Одељана и *апостасију* балканских провинција.

[19] Scyl. 412.

тово заједнички начин владавине рода Пафлагонаца.[20] Константин Пафлагонац је, сасвим сигурно, боравио у престоници чешће него што је то остало забележено у изворима, истовремено обављајући дужност заповедника источне војске.[21] У Цариграду је Константин Пафлагонац имао и свој οἶκος у близини цркве светих Апостола.[22]

II

Оно што се дешавало недуго затим, у време када се, после угушивања бугарске побуне Михаило IV прво повукао у своју задужбину, манастир светих Анаргира под цариградским зидинама, а затим у њој и умро 10. децембра 1041. године, остало је у двострукој традицији у византијској историографији. Испреплетаност односа у *геносу* Пафлагонаца, који су разгранали своју власт кроз читав управни али и црквени систем Царства, допринела је настанку различитих верзија о почетку владавине Михаила V Калафата.

Као и за многе друге догађаје, не само из XI века, Јован Скилица се и на овом месту издваја од осталих византијских извора, дајући јединствену интерпретацију дешавања у време после смрти Михаила IV. То никако не мора значити да су његови подаци a priori нетачни, али подједнако, ни да су тачни — што захтева да се на јединственост Скилициних података обрати додатна пажња. Изузетна вредност Историје Јована Скилице почива великим делом на важним изворима, чије је податке преузимао, а који су још увек недовољно познати.[23] Јован Скилица, за разлику пре свега од Михаила Псела, али и Аталијата и Јована Зонаре, преноси да је после смрти Михаила IV царица Зоја преузела власт у своје руке, власт која јој је припадала по наслеђу. Осим тога — и у томе је највећа Скилицина разлика у односу на остале изворе — он каже да је **Зоја**, за кратко време док власт није преузео Михаило V, протерала Пафлагонце, пре свих Орфанотрофа, кога је прогнала у манастир *Моноваӣон*, али је и Константина разрешила с положаја доместика схола и послала га на његова имања у теми Опсикион, а слично је поступила и са преосталим од браће Пафлагонаца, евнухом и протовестијаром Георгијем, кога је изгнала на поседе у теми Пафлагонији.[24] Скилицина помало нејасна нарација може изазвати забуну када се његови подаци упореде с подацима осталих историка, али овога пута (за разлику од неких

[20] Ibid. 400. 39 sq. Другу литију предводио је патријарх Алексије Студит заједно са клиром, што значи да је до сукоба између Алексија Студита и Јована Орфанотрофа дошло након тог догађаја, вероватно у другом делу лета или у јесен 1037. године.

[21] Тако мисли и *Seibt*, Bleisiegel, 127.

[22] Scyl. 422. Константин је такође добио и заплењена имања „племенитих и богатих" Гуделиса, Вајана и Провате из Мале Азије, можда из теме Опсикија, Scyl. 396. Cf. *Cheynet*, Pouvoir, 224–225; *Крсмановић*, Племство, 73 сл.

[23] Cf. *J. Shepard*, A suspected source of Scylitzes' Synopsis Historion: the great Catacalon Cecaumenus, BMGS 16 (1992) 171–184, али таквих примера има још много, као што је случај са Даласинима, који такође имају истакнуто место у Скилицином делу.

[24] Scyl. 416 sq.

других места у његовој Историји) чини се да је његов исказ о читавом проблему наслеђа Михаила IV не само изузетно прецизан и добро укомпонован, него и хронолошки и терминолошки врло јасан. Јован Скилица — за разлику од Михаила Псела пре свега, који широким потезима обухвата догађаје од више деценија раније у којима је и сам учествовао, али тиме не обраћајући увек пажњу на њихову хронологију већ их спајајући тематски — јасно истиче да су се Јован Орфанотроф и Михаило IV убрзо по освајању власти потрудили да обезбеде наследника у оквиру свог рода, додељивањем титуле цезара свом сестрићу Михаилу (Калафату). Михаило Псел тај догађај спомиње тек непосредно пред саму смрт Михаила IV, али је његова хронологија на том месту не само погрешна, већ у конкретном случају и небитна за његову причу: он јој сам противуречи врло значајним подацима о намери Јована Орфанотрофа да нађе другог наследника, пошто се у међувремену од његовог проглашења за цезара „посвађао" са Михаилом Калафатом — за шта очигледно не би било времена уколико се Пселови хронолошки подаци тумаче буквално.[25] Оно што Скилици недостаје да би његови подаци били потпуни јесте спомињање „противкандидата" Михаилу Калафату у оквиру геноса Пафлагонаца; оно што пак недостаје осталим историчарима да би њихова прича била логична јесте спомињање „Зојине владавине" непосредно после смрти Михаила IV, пошто они истичу непријатељство Михаила Калафата према Јовану Орфанотрофу на првом месту, али и према осталим члановима рода Пафлагонаца, чак и према неким удаљенијим и именом непознатим рођацима. Јован Зонара можда најјасније описује однос у троуглу Михаило V — новелисим Константин — Јован Орфанотроф, истичући Михаилову мржњу према Орфанотрофу, а пријатељски однос према Константину, јединим из читавог рода (*сингенија*) коме је био наклоњен, и који га је помагао и подстицао у борби против Орфанотрофа.[26] Сличне податке о непријатељству Константина Пафлагонца према брату Јовану Орфанотрофу доноси и Михаило Псел, иако ни он, као ни остали византијски писци, не каже довољно јасно због чега је Константин био противник Орфанотрофу. Оно што се може закључити на основу Пселовог податка да је Михаило IV дао Јовану Орфанотрофу *сву власт*, односно, *да свим управља*, *док осталим члановима геноса није дао власт нити их је уопште љубио*,[27] јесте да су остали припадници рода Пафлагонаца почели да буду љубоморни на власт коју је приграбио њихов предводник, не желећи више да се покоравају првом човеку свог рода. На тај начин је борба за царску власт након смрти Михаила IV попримила облик обрачуна унутар самог *геноса* Пафлагонаца, у коме су се јасно издвојиле две струје: прва, на челу с Орфанотрофом и друга, у којој су се налазили Михаило Калафат и браћа Константин и Георгије Пафлагонци.

---

25 Psello, Cronografia, I, 142 sq; 194. Psellus, Orationes, Or. 2/ 32.

26 Zon. III, 607. Чини се да је уз новелисима Константина и Михаила V, а против Орфанотрофа, био и најмлађи брат Пафлагонац, Георгије: Psello, Cronografia, I, 182.

27 Psello, Cronografia, I, 188 et pass.

Из вести византијских извора које се тичу доласка на власт, саме владавине и односа унутар рода Пафлагонаца од 1034. до 1042. године, могли би се као најважнији елементи извући:

— Јован Орфанотроф, најутицајнији и најмоћнији припадник рода, доводи на царски престо, уз благослов царице Зоје и помоћ утицајних евнуха њеног оца, цара Константина VIII, свог брата Михаила.[28] Очигледно је да су се мљеници Константина VIII осећали угрожени „персоналном политиком" Романа Аргира, који је на најважније положаје доводио своје рођаке, и да су били спремни да се договоре са Орфанотрофом, као што су, нешто касније пристали на договор са Михаилом Калафатом а против Орфанотрофа (а затим овога и свргли, како би поново задобили изгубљене позиције!).

— Убрзо по освајању власти, два брата Пафлагонца постављају на положај дукса Антиохије трећег по реду и старешинству брата Никиту (јединог из рода, уз Михаила IV, који није био евнух).

— Исте, 1034. године Никита умире; дукс Антиохије постаје следећи брат по старости, Константин.

— Због болести Михаила IV, Орфанотроф и он се одлучују да међу сродницима пронађу некога ко би га могао наследити, како би се царска власт сачувала у оквиру рода. Пошто су преостала браћа Константин и Георгије били евнуси, а једини βαρβᾶτος Никита већ покојни,[29] они се одлучују за Михаила, сина своје сестре Марије. Његово проглашење за цезара догодило се почетком владавине Михаила IV, можда још исте 1034. године.

Михаиловим проглашењем за цезара завршава се низ добро познатих догађаја, који су се сви одиграли на самом почетку владавине Михаила IV. Заузети описом других догађаја, византијски писци односима унутар рода Пафлагонаца не посвећују много пажње, све до краја владавине Михаила IV Пафлагонца. Обично се спомиње њихово ниско порекло, лоше управљање државом, довођење рођака на највиша места у држави и цркви, и тек после смрти Михаила IV они, најчешће кумулирајући догађаје из више година, посвећују више пажње међусобним односима самих Пафлагонаца. Упоређивањем података ромејских историчара, следећа реконструкција догађаја се чини највероватнијом:

— Непознато у које време, између Михаила IV и Орфанотрофа с једне стране, и њиховог сестрића Михаила Калафата с друге, долази до непријатељства. Михаило IV чак забрањује свом сестрићу улаз у царску палату. Михаило Калафат са своје стране тражи, а затим и налази — вероватно крајем владавине

---

[28] Scyl. 392. Скилица истиче да је Зоја после крунисања Михаила IV вратила евнухе свог оца у палату. Зонара даје чак и већу улогу „слугама" Константина VIII, Zon. III, 585.

[29] Psello, Cronografia, I, 142. *Б. Ферјанчић*, Још једном о почецима титуле деспота, ЗРВИ 14/15 (1973), 46, греши када сматра да је зет Пафлагонаца Стефан, отац Михаила V, био кандидат за титулу цезара, као и да је Орфанотроф био стриц Михаилу V — као и остала браћа Пафлагонци и он је био његов ујак. Још је *Скабаланович*, 35, препознао Никиту у Пселовом исказу, пошто је он једини од браће и могао понети царски венац.

Михаила IV — савезнике унутар рода Пафлагонаца против Јована Орфанотрофа, од којих је најмоћнији био будући *новелисим* Константин.

— Јован Орфанотроф покушава да пронађе другог припадника свог рода који би могао наследити Михаила IV. Окреће се свом сестрићу Константину (највероватније рођеном брату Михаила Калафата, уколико се такав закључак може извести из Пселове алузије да није био ἑτεροκλινής), који је 1040. године као патрикије био заповедник Солуна, а недуго затим је постао и магистар.[30] Михаило Калафат се бори за своју круну, тако што савезнике тражи унутар свог рода (Константин и Георгије Пафлагонци), али и у окружењу царице Зоје, смерајући да свог ујака Јована Орфанотрофа свргне са (фактичке) власти.[31]

— После смрти Михаила IV Пафлагонца, у борбу за његово наслеђе укључене су три групе: 1) Михаило V и делови рода Пафлагонаца, 2) царица Зоја, окружена евнусима, некадашњим сарадницима њеног оца, које је Орфанотроф покушао да уклони, 3) сам Јован Орфанотроф, који је смрћу брата Михаила изгубио подршку и на двору и у оквиру породице, односно барем једног њеног дела. Он покушава да обезбеди своју власт и утицај, не успевајући да формира круг моћника који би га подржали, па тако губи утицај и контролу и над непосредним окружењем царице Зоје, упркос томе што се раније побринуо да јој уместо њених старих дворкиња постави као слушкиње припаднице свог рода.[32]

— До највећег утицаја успева да дође царица Зоја, односно људи око ње, који се окрећу договору са Михаилом Калафатом. Постојао је круг моћних људи са двора Константина VIII, чији утицај Орфанотроф није успео да сузбије, међу којима су се налазили и евнуси Симеон, некадашњи протовестијар и принудно пострижени монах на витинијском Олимпу, Никола, некадашњи али и будући доместик схола истока и проедар, затим Константин Кавасила, угледни синклитик и један од главних организатора побуне против Михаила V и новели-

[30] Psello, Cronografia, I, 194. Psellus, Orationes, Or. 2/ 32. 331. sq. Константин као патрикије и заповедник Солуна, Scyl. 413. Скилицин издавач Јоханес Турн је у индексу помешао два Константина: с једне стране брата и с друге, сестрића Михаила IV и Орфанотрофа — тако да верује да је у свим каснијим догађајима, па тако и у цариградској побуни из 1042. учествовао сестрић а не новелисим Константин. (Осим тога, ни када се Константин Пафлагонац наводи без имена као *велики дукс*, стр. 400, Турн није схватио да се ради о истој особи — доместику схола истока Константину.) *Seibt*, Bleisiegel, 127, напомена 15, који коментарише ову омашку Турна, није разумео да је други Константин заправо нећак Михаила IV, заповедник Солуна. *Скабаланович*, 24, 36, 42, веровао је да је млади Константин син Никите Пафлагонца. Чини се, ипак, да је Никита умро у сувише младим годинама да би његов син 1040. могао бити заповедник Солуна. Вероватније је, имајући у виду и Пселову алузију, да се радило о рођеном брату Михаила Калафата, сину Стефана и Марије Пафлагонке, како је мислио и *Генадиј Литаврин*, Кекавмен, 431. И јерменски историчар Аристак Ластиверт спомиње Константина као *магистра* коме је цар Михаило IV дао Солун и поверио му *пронију* над Бугарском и западом, мада греши називајући га братом Михаила IV, Aristakès, 33. *Cheynet*, Pouvoir, 310, греши када сматра да је управу над западом имао један од браће Пафлагонаца, Константин или Георгије, пошто се радило о Константину, сестрићу Михаила IV.

[31] Psello, Cronografia, I, 198, каже да је Михаило V и пре зацарења смерао да уклони Орфанотрофа.

[32] Scyl. 392.

сима Константина априла 1042. године.[33] Они су сада искористили неслогу чланова рода Пафлагонаца и уграбили прилику да сузбију њихову власт, у Цариграду али и у провинцијама. Оно што је било најважније, сам Орфанотроф је удаљен са двора.

— Зоја, тј. њено окружење, постижу договор са Михаилом Калафатом, који се заклиње да ће поштовати Зоју као своју царицу и мајку. Уз њихову помоћ он постаје василевс.[34]

— Михаило V се, имајући као главног сарадника Константина Пафлагонца, коме је доделио титулу новелисима, прво обрачунава са противницима у оквиру свог рода,[35] а затим се окреће сукобу са царицом Зојом, коју протерује на Принчевска острва с наредбом да буде присилно замонашена. Један од сарадника Михаила V био је и епарх Цариграда Атанасије, који је на Константиновом форуму прочитао наредбу цара о протеривању царице Зоје.[36]

— После протеривања Зоје у Цариграду избија побуна, којој су на челу стајали људи утицајни и моћни у време Константина VIII. Њих је Јован Орфанотроф потиснуо, али су они успели да поново дођу до утицаја преко Михаила V Калафата после смрти Михаила IV. Један од њихових вођа је био Константин Кавасила, који ће после свргавања Калафата, и уништења власти Пафлагонаца уопште, постати доместик схола запада. Они доводе Зојину млађу сестру Теодору из манастира Петрион у Свету Софију, где је проглашавају за царицу, и где је, највероватније, патријарх Алексије Студит и крунише. Тиме је онемогућен било какав покушај нагодбе са Михаилом V Калафатом, а пре свега могућност да он, уз помоћ поновног договора са царицом Зојом коју је у међувремену вратио у Цариград, смири побуну.[37]

— Михаило V Калафат и његов ујак новелисим Константин, који су побегли у манастир Студиј, бивају извучени из цркве и ослепљени по наредби царице *Теодоре*, пошто су се људи из њеног окружења, главни покретачи побуне и они који ће након свргавања Михаила V преузети пре свега заповедништво над војском, бојали да би царица Зоја могла склопити (очигледно нови!) споразум са Михаилом V Калафатом. Онемогућивши ослепљењем повратак на престо Михаила V, они доводе Теодору из Свете Софије у царску палату, после чега две сестре владају заједнички.

---

33 Ibid. 422. Psello, Cronografia, I, 228, који не спомиње његово име, али му изриче велику хвалу и спомиње да је био један од сарадника — слуга Константина VIII, Cf. *G. Schlumberger*, L'Epopée byzantine à la fin du dixième siècle, III, Paris 1905, 364.

34 Scyl. 416. Скилица експлицитно каже да је Зоја, заједно са евнусима свог оца, *раније* тј. пре него што је Калафат постао цар, натерала овога да положи заклетве царици, а такође да је Зоја *раније* прогнала Орфанотрофа. Сличан утисак оставља и кратак опис Артистака Ластивера, Aristakès, 39.

35 Псел, Похвала Керуларију, *Сатас*, MB 4, 322–323. Zon. III, 608–609. Psello, Cronografia, I, 234.

36 Scyl. 418.

37 Psello, Cronografia, I, 224, глава 33. Scyl. 418–422. Zon. III, 612–614.

После пада Михаила V, читав род Пафлагонаца је доживео пропаст. У побуни априла 1042. године бројне куће (али и цркве) Пафлагонаца су уништене. Извори не доносе податке да ли је уништена и кућа главног помагача и истомишљеника Михаила V, новелисима Константина. У тренуцима када је побуна тек почињала, новелисим Константин се налазио у свом *икосу*, у близини Светих Апостола, одакле је притекао сестрићу у помоћ са трупама које се у изворима називају *његовим*, иако се не објашњава ближе о каквим се наоружаним одредима ради.[38] Довевши војнике из своје куће до палате, он је Михаилу V пружио за кратко помоћ и наду у одбрану, али су они ускоро морали побећи морем из Велике палате до Студија. Новелисим Константин је ослепљење поднео храбрије од свог сестрића, иако је у литерарној приповести Михаила Псела о њиховом међусобном дијалогу унутар Продромове цркве у Студијском манастиру, тврдио да није био саучесник и помагач свог сестрића у прогону царице Зоје.[39] Недуго после ослепљења и протеривања, за време заједничке владавине две сестре Македонке, новелисим Константин је враћен у Цариград где је, под претњама, открио своје тајно скровиште злата, у једној цистерни у близини свог *икоса* крај цркве Светих Апостола. Пронађено је по Јовану Скилици педесет и три кентинарија злата, после чега је новелисим Константин послат у прогонство на острво Самос, док је његов брат Јован Орфанотроф био на Лезвосу а сестрић Михаило V на Хиосу.[40]

III

Род Пафлагонаца, и његова укупна делатност, очитовао је на можда најупечатљивији начин различите елементе византијског бурног XI века, од појаве нових породица и нових моћника, огорчене борбе за царску круну и легитимитет власти — који је после изумирања мушких чланова Македонске династије прешао на ћерке Константина VIII, прво на Зоју, а касније и на Теодору — до наглашене повезаности чланова једне породице, који су у солидарности и међусобном помагању тражили начин да остваре своје циљеве. За разлику од раније познатих породица које су својом снагом, бројношћу али и свесном породичном политиком избориле себи место у самим врховима власти, као што је био случај са разгранатом породицом патријарха Фотија у деветом, или *кланом* Фока у претходном, десетом веку, Пафлагонци су били род без угледа и, очигледно, без дуготрајног постојања. Један од доказа њиховог *скоројевићства* јесте и недостатак патронимика — па се тако по провинцији одакле потичу називају само описно Пафлагонцима,

[38] Scyl. 422. Zon. III, 610. *Cheynet*, Pouvoir, 304, n. 13 не наводи ове Константинове „личне" трупе, када говори о приватним одредима, као ни у *Cheynet*, Aristocratie, 310–316, где закључује да је број и утицај „приватних одреда" био врло мали.

[39] Psello, Cronografia, I, 232.

[40] Scyl. 422–423. Педесет и три кентинарија злата би тежило готово 1.700 килограма! Скилица на другом месту (Scyl. 429) спомиње да је Константин Мономах после смрти патријарха Алексија Студита (фебруара 1043) запленио из његовог манастира 25 кентинарија злата, дакле око 800 килограма.

иако се, заправо, не може утврдити када су и како одатле дошли у престоницу — као и непостојање било ког податка о неком припаднику овог рода пре појаве петорице браће: Јована, Михаила, Никите, Константина и Георгија.[41]

Иако се не може утврдити када су *Пафлагонци* дошли у Цариград, у тренуцима када се појављују у делима византијских писаца они су у својим младићким годинама: Јован, најстарији међу њима, будући новелисим Константин и најмлађи у роду Георгије били су евнуси (Јован још и монах), док само будући цар Михаило IV и његов млађи брат Никита нису били ушкопљеници. По јединственом и непроверљивом сведочанству Јована Скилице, евнуси Јован, Константин и Георгије су на сумњив начин *пословали с новцем* и продавали амајлије, док су Михаило и Никита били мењачи новца, а Скилица их оптужује и за кривотворење.[42]

Петорица браће Пафлагонаца, који су чинили окосницу читавог рода, живели су у Цариграду вероватно већ у доба владавине Василија II, а од 1028. године, када је на царски престо ступио Роман Аргир, они су у престоници почели да заузимају и утицајне положаје на двору. Најстарији и најутицајнији од браће, монах Јован, био је један од најближих сарадника Романа Аргира, угледног племића и великаша, још пре него што је овај постао василевс. Будући *орфанотроф* се налазио у његовом најближем окружењу, као део *клијентеле* тадашњег цариградског епарха и иконома Свете Софије. Као и остали припадници вишег племства његовог времена и Роман Аргир је окупљао око себе круг људи, стварајући специфичне *кланове*, који су своју личну судбину повезивали са успехом првака породице и клана. Припадници клана су могли бити хијерархијски различито постављени, па се тако за Димитрија, будућег митрополита Кизика, каже да је био Роману Аргиру и пре зацарења πεφιλημένος, док му је, у исто време Јован Орфанотроф служио (ὑπηρετῶν).[43] Термини за припаднике клана, чланове утицајне групе појединих великаша, могли су бити различити, па се тако уз уобичајени термин οἰκεῖος и назив за „цареве људе“, βασιλικοὶ ἄνθρωποι, у ово време истиче и термин συνήθης, који је употребљен за једног блиског сарадника Јована Орфанотрофа, али такође и за самог Константина Мономаха у односу према царици Зоји.[44]

---

[41] Имена све петорице браће налазе се само код Скилице, који једини спомиње именом Георгија, Scyl. 397. 58 sq; 390. Наведени редослед је хронолошки, од најстаријег Јована до најмлађег брата Георгија.

[42] Ibid. 390. О њиховим родитељима не постоје никакви подаци, а то што извори, који сви с презиром гледају на њихово порекло, наводе да су били ниског и неугледног рода, не мора значити да су „сељачки синови“, односно да им је отац био сељак из Пафлагоније, како је сматрао *G. Ostrogorsky*, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1963^{3}, 267. У српском преводу је направљена грешка, па је Михаило IV тако од „сељачког сина (Bauernsohn) из Пафлагоније“, постао „сељак из Пафлагоније“, *Г. Острогорски*, Историја Византије, Београд 1959^{3}, 307. Иако су били ниског порекла, сасвим је сигурно да Пафлагонци нису припадали најнижим слојевима, уп. и *Г. Г. Литаврин*, Восстание в Константинополе в апреле 1042 г., ВВ 33 (1972) 39–40.

[43] Scyl. 375; 390.

[44] Кекавмен, 286. 23; (такође и 286. 1, цареви οἰκεῖοι ἄνθρωποι). Scyl. 394. 62; Zon. III, 615. 11. Cf. *Cheynet*, Pouvoir, 294.

Судбина Јована Орфанотрофа, а преко њега и читавог геноса Пафлагонаца, била је блиско повезана са судбином Романа Аргира. После ступања на престо овог великаша, монах Јован добија велики значај и утицај, па тиме и прилику да свој положај и снагу ојача стварањем сопственог клана и промовисањем његових чланова. Од цара Романа Аргира Јован добија титулу орфанотрофа, свакако после 1032. године, након помоћи цару у обрачуну са Константином Диогеном, када се још увек јавља са титулом *препозита*.[45] Успоном у хијерархији, и, можда чак и више, својом вештином на двору и утицајем код Романа Аргира, Јован Орфанотроф је успео да и своју браћу приближи цару и доведе на двор, иако је једино познато да је Михаило Пафлагонац био ἄρχων τοῦ Πανθέου пре него што је сам постао василевс Ромеја.[46]

У тренуцима када су браћа Пафлагонци преузимали власт у своје руке 11. априла 1034. године, они се нису налазили на високим позицијама, нити били овенчани најзвучнијим царским титулама. Захваљујући дворским сплеткама и утицају на царицу Зоју, они су доказали да је власт над палатом и Цариградом у тим тренуцима најважнији гарант власти, што је сам Јован потврдио остајући до краја живота само „орфанотроф" без потребе за неким вишим, али суштинске моћи лишеним, достојанством. Политика Романа Аргира изазивала је, очигледно, исувише отпора у високим дворским круговима у престоници, можда најпре у кругу људи којима је припадала највећа власт за време Константина VIII. Дошавши на власт као прави цариградски аристократа, Роман Аргир се постарао да некадашње *људе* Константина VIII замени члановима свог клана, рођацима и људима на које се простирао његов утицај. Некад брже, а некада спорије и постепено, Роман Аргир је истискивао сараднике Константина VIII. Као што ће то касније још очигледније учинити и браћа Пафлагонци, и он је своје сараднике и рођаке постављао на важне световне али и духовне положаје. Већ поменути Димитрије, митрополит Кизика, добио је на самом почетку владавине Романа III угледну титулу *синкела*, заједно са царевим рођаком Михаилом Радиносом, митрополитом Евхаите и рођаком патријарха Алексија Студита Киријаком Ефеским.[47] Добијањем титуле синкела они су се хијерархијски издвојили од осталих митрополита цариградске цркве, ојачавши тиме свој утицај у цркви под патријархом Алексијем Студитом који је и сам сарађивао с Романом Аргиром.

Слично начину на који је ширио свој утицај у цркви, Роман Аргир је својим рођацима и сарадницима додељивао и високе функције и титуле, најпре по-

---

45 Scyl. 385.

46 Ibid. 390. Kleinchroniken I, Chr. 16, 165/ 11. Cf. Kleinchroniken II, 143.

47 Scyl. 375. *G. Ficker*, Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel Alexios Studites, Festschrift der Universität Kiel, Kiel 1911, 18 (где је Димитрије и иконом Свете Софије, што је раније био сам Роман Аргир. У списку достојанственика који су учествовали на овом синоду маја 1030. године налази се и судија хиподрома, протоспатар Теодор Радинос, још један припадник породице која је била у родбинским везама са Романом Аргиром), 25, 42. Димитрије је постао митрополит Кизика највероватније између новембра 1027. и јануара 1028. године, дакле за време владавине Константина VIII, али се и на овом примеру може пратити пораст утицаја Романа Аргира, који је у то време био и иконом Свете Софије, cf. *V. Stanković*, The Alexios Stoudites' Patriarchate (1025–1043): A Developmental Stage in Patriarchal Power, ЗРВИ 39 (2001/2002) 75, n. 30.

ложаје војних заповедника, или су нам они бар најбоље познати захваљујући доброј обавештености Скилициних извора. Најближи сарадници Романа Аргира били су патрикији Карандини, Константин, по сестри зет Романа Аргира и Нићифор Карандин, стратег Навплија, који се успешно борио са Арапима у Јадрану, заједно са Дубровчанима.[48] Константина Карандина је Роман III поставио за дукса Антиохије, сменивши Михаила Спондила (евнуха Константина VIII!), већ 1029. године.[49] Већ следеће, 1030. године, после повратка са неуспешног похода у Сирију, Роман Аргир је за новог дукса Антиохије поставио Николу „из Мистије" (ἐκ Μισθείας), сменивши свог зета Константина Карандина, уколико овај није пре тога умро или настрадао у војевању у Сирији. Василевс је истовремено за доместика схола, односно доместика схола истока, поставио евнуха Симеона, једног од „слугу", Константина VIII и јединог из тог дворског круга који је остао на високом положају за време његове владавине, да би на самом почетку царевања Михаила Пафлагонца био приморан да се замонаши и тако повуче из политичког живота.[50] Каријера евнуха Симеона парадигматски јасно показује прави развој политичких односа после смрти Василија II: као један од најповерљивијих људи из окружења цара Константина VIII Симеон је, очигледно, био близак и Роману Аргиру, пошто је искористио свој утицај на Константина VIII да га „убеди" да управо Роману треба да остави Царство, уз помоћ брака са Зојом.[51] Захваљујући својој наклоности Роману Аргиру, која је, чини се, била врло јасна и нескривена, Симеон је за његове владавине и остао у самом врху власти као протовестијар, за разлику од осталих евнуха цара Константина VIII, који су били нерасположени према новом цару и његовом клану. И најближи сарадник Константина VIII, евнух и паракимомен Никола, овенчан високом дворском титулом проедра, смењен је са функције доместика схола истока почетком владе Романа Аргира. Овај очигледно врло утицајни, али и подједнако борбени евнух, био је један од главних противника *нове власти*, режима који је започео доласком на власт Романа Аргира и трајао до уништења власти Пафлагонаца априла 1042. године. Након тог *interregnum*-а, Никола је поново постао доместик схола истока, убрзо пошто су власт преузеле царице Зоја и Теодора.[52] Његову судбину делио је и Константин Кавасила, угледни синклитик и војни запо-

---

48 Scyl. 377; 379; 386–387; 389. О односу Константина и Нићифора Карандина се не може ништа поуздано закључити, али се у неким рукописима Скилицине Историје за Нићифора додаје да је био *син* Карандина, Ibid. 386. 60 (варијанте). *Vannier*, Argyroi, 42, није сигуран да су Константин Карандин и сестра Романа Аргира уопште имали деце.

49 Ibid. 370 (Константин VIII поставља га за дукса Антиохије. Скилица наводи само презиме и каже да је био евнух); 379.

50 Ibid. 370 (Скилица означава Симеона као „трећег" у хијерархији евнуха у служби Константина VIII, после Николе и Нићифора, који су сви од овог цара добили титулу проедра); 382–383. Уп. *Крсмановић*, Племство, 74.

51 Scyl. 373–374.

52 За прво постављење на положај доместика схола истока, Scyl. 370, који каже да је Никола био *први међу његовим (Константина VIII) слугама, ушкопљеницима.* За поновно постављење за доместика 1042. године, Scyl. 422. *V. Laurent*, La collection C. Orghidan, 117, Paris 1952, No. 217. Cf. *R. Guilland*, Etudes sur l'histoire administrative de Byzance: Le Domestique des Scholes, REB 8 (1950) 40, 41.

ведник на истоку, који је на почетку царевања Михаила IV морао да се повуче у престоницу. Константин Кавасила је био један од главних организатора цариградске побуне против Михаила V и Пафлагонаца, и убрзо после њиховог пада је постављен за доместика схола запада.[53] И последњи од тројице евнуха проедара, најближих сарадника Константина VIII, некадашњи *протовестијар* Нићифор (он је то био 1025, али је касније, вероватно од владавине Романа Аргира па до 1034. године протовестијар постао Симеон, награђен за помоћ Роману III у борби за наклоност Константина VIII, Scyl. 370), већ је 1035. године, из недовољно познатих узрока, морао да побегне у Студијски манастир и да се замонаши, као што је то тек нешто раније учинио и евнух Симеон.[54]

После непуних шест година владавине Романа Аргира, и током прве године царевања његовог наследника Михаила IV, са двора и с високих функција су на тај начин уклоњени најутицајнији функционери и поверљиви људи Константина VIII али и царице Зоје. Један од првих потеза Јована Орфанотрофа после преузимања власти био је, зато, управо постављање припадница свог рода, *својих рођака*, у окружење и царску свиту царице Зоје, како би се незгодна и амбициозна ћерка Константина VIII чувала по страни од дворских сплетки.[55] Наставивши политику Романа Аргира, браћа Пафлагонци су убрзо по освајању власти обезбедили своју сигурност унутар царске палате и мир у Цариграду (синклит, прогони) нарочито после заробљавања и довођења у престоницу Константина Даласина и угушивања побуне Константина Мономаха, *зета* цара Романа Аргира.[56] Након тога, они су се могли посветити с пуном снагом обрачуну са својим противницима на истоку (Даласинима), и јачању свог утицаја унутар цариградске цркве.

Као што су и преузели царску власт без већих потреса, и без праве *побуне*, браћа Пафлагонци су се окружили својим рођацима и поверљивим људима. Војну команду на истоку је преузео прво Никита а затим и Константин Пафлагонац, док је у исто време члан клана Пафлагонаца (συνήθης Орфанотрофа), евнух Константин Фагицис, и сам родом из те провинције, успео да доведе у Цариград најмоћнијег (потенцијалног) противника Константина Даласина. Са осталим члановима породице Даласин Орфанотроф ће се обрачунати тек 1039. године. Тада су протерана браћа Константина Даласина: патрикије Теофилакт — кога су Пафлагонци сменили с места дукса Антиохије 1034. године како би поставили свог брата Никиту — и Роман који је носио исту високу титулу. Прог-

53 Scyl. 397 (Пафлагонци шаљу Манијакиса у Васпуракан 1034. или најкасније 1035. године, а не 1036/1037, како је сматрао *Cheynet*, Zacos, 93); 422 (Кавасила доместик схола запада). Јерменски писац Аристак Ластивер говори о Кавасили (Константину?) као заповеднику теме Васпуракан и освајачу града Беркри (Перкри) североисточно од језера Ван. Скилица га не спомиње приликом описа освајања овог града, али би упоређивањем њихових података било могуће закључитит да су Пафлагонци послали Георгија Манијакиса у Васпуракан да замени Константина Кавасилу: Aristakès, 36–37.

54 Scyl. 370; 398.

55 Ibid. 392.

56 Zon. III, 615. Scyl. 393 sq. *Cf. Cheynet*, Pouvoir, 46. *Крсмановић*, Племство, 64 сл.

нан је био и Теофилактов син Адријан Даласин, али и други рођаци Константина Даласина, пошто је Орфанотроф желео да *уништи његов род*.[57]

Војну управу трупама на западу Пафлагонци су поверили својим рођацима по женској линији: зету Стефану Калафату, који је носио титулу патрикија и заповедао флотом на Сицилији и Константину, вероватно сину Стефана Калафата и Марије Пафлагонке, који је 1040. године био такође патрикије и заповедник Солуна. Константин је касније добио и титулу магистра, а вероватно је у плановима браће Михаила IV и Орфанотрофа за очување породичне власти и заменио Михаила Калафата као могући наследник престола.

На сличан начин Пафлагонци су поступали и унутар цркве. Свог рођака, такође родом из Пафлагоније, евнуха Антонија Пахиса (ὁ Πάχης), Орфанотроф и Михаило IV поставили су за митрополита Никомедије, док су митрополита Кизика Димитрија, некадашњег сарадника и *клијента* Романа Аргира, убрзо придобили за себе. Породична политика Пафлагонаца и унутар цариградске цркве била је јасна и Јовану Скилици, али и Михаилу Деволском, који је оставио бројне допуне његовог текста. И хронолошки, али и тематски на правом месту налази се његов податак о постављењу Лава, новог архиепископа Бугарске. Уз кратку причу о овом некадашњем хартофилаксу Свете Софије, Михаило Деволски истиче његово порекло из Пафлагоније, доводећи на тај начин у везу његову хиротонију и са *породичном политиком* Пафлагонаца.[58] Половином исте, 1037. године, браћа Пафлагонци су покушали да потпуно загосподаре црквом свргавањем патријарха Алексија Студита, након чега би сам Јован Орфанотроф заузео патријаршијски трон. То је био тренутак њиховог највећег утицаја у цариградској цркви, истовремено и моменат у коме ће се показати и границе њихове политике. Главни завереници против патријарха су били Кизички митрополит Димитрије и рођак Пафлагонаца Антоније Никомедијски.[59] Отпор утицајног Алексија Студита и његова надмоћ над Орфанотрофом показали су недовољну снагу читавог рода Пафлагонаца, и наговестили њихов неуспех у покушају да свој утицај прошире у већој мери и изван чланова своје шире породице.

По свом односу према власти, по томе ко су били чланови њиховог клана, *генос* Пафлагонаца је представљао занимљиву специфичност у византијском XI веку, времену када утицај породичних веза управо нагло јача после нестанка царева из династије Македонаца. И Роман Аргир је био окружен рођацима — чак и више него што то изгледа на први поглед — пре свега зетовима, што је било условљено смрћу његове браће пре него што се попео на царски престо.[60] Осва-

---

[57] Scyl. 404. Cf. *Cheynet*, Dalassènoi, 80–87. *Крсмановић*, Племство, 79 и нап. 184. Скилица и на овом месту истиче искључиво Орфанотрофа, можда је разлог томе био боравак у Солуну Михаила IV, v. supra! Јерменски историчар Аристак истиче значај Константина Пафлагонца, који је био доместик и коме је цар Михаило IV дао на управу источне провинције, 33–34. (Издавач је погрешно идентификовао „доместика" са Никитом Пафлагонцем, в. и стр. 40)

[58] Scyl. 400.

[59] Ibid. 401.

[60] Cf. *Vannier*, Argyroi, 35–42. *А. П. Каждан*, Социалный состав господсвующего класса Византии XI–XII вв., Москва 1974, 72–73. Cf. *Cheynet,* Aristocratie, 285 sq., који анализира „породичну политику" царева и моћника и у времену пре XI века.

јањем власти од стране Пафлагонаца принцип *породичног* владања стиче свој пуни легитимитет у византијској историји. Појављивање браће Пафлагонаца и њихово заузимање најважнијих положаја — макар и само de facto — у Царству, чинило се и многим Ромејима као раскидање са некадашњим начином владавине, можда чак и више него што су Пафлагонци суштински донели промену. Сви византијски писци истичу њихову породичну владавину, а Михаило Псел јасно каже да се доласком на власт Михаила IV начин царевања потпуно променио.[61] Један од најважнијих разлога њихове породичне владавине још се у византијско време налазио у њиховом ниском пореклу, у њиховом скоројевићству, због чега су се морали ослањати искључиво на припаднике свог рода, за разлику од аристократије која је имала бројну и разгранату клијентелу.[62] Сама идеја *породичне владавине* није уопште била нова у византијском свету. Она је с једне стране, представљала идеал коме се требало тежити, склад који је доносио равнотежу читавом Царству. Идеја породичне, заједничке владавине, била је присутна и у време Македонске династије: у инсистирању на заједничкој владавини Василија I са синовима; Лава VI и царице Теофано; Лава VI и Стилијана Зауцеса, и касније царица Зоје и Теодоре,[63] али су Пафлагонци тој идеји дали конкретни облик, који се није уклапао у византијску идеологију и начин мишљења уопште, управо зато што је само један од браће био цар (и он је остао запамћен у најбољој успомени од читавог рода), док су сви остали учествовали у власти без икаквих заслуга, искључиво захваљујући сродству с василевсом. Специфичност бројног и разгранатог рода Пафлагонаца била је у томе што се све одигравало у његовим оквирима: Михаило IV је дошао и одржао се на власти захваљујући утицају његових чланова, али је, тек нешто касније, недовољна солидарност унутар породице условила и пад читавог *геноса.* За разлику од осталих утицајних породица византијског XI века, Пафлагонци нису припадали ниједном одређеном слоју и, с обзиром на то да су три брата били евнуси, а један умро као врло млад, нису били повезани брачним везама са било којом утицајнијом породицом. *Затвореност геноса* Пафлагонаца била је супротна тенденцијама развоја Византије у XI веку, развоја који ће довести да до краја тог столећа све важније породице буду ороћене са владајућом династијом и тиме укључене у њен клан. Због тога је и било могуће — по Пселовим речима — прогоном најмоћнијег члана и *стуба* рода Пафлагонаца, Јована Орфанотрофа, *извући темеље* читавом роду[64] и довести до његовог потпуног уништења.

---

[61] Псел, Похвала Керуларију, *Сатас,* MB 4, 313.

[62] Psellus, Orationes, Or. 2, 29–32. Теодор Скутариот, *Сатас*, MB 7, 170. Cf. *Cheynet*, Pouvoir, 264–265; 301; 311–312.

[63] Sacrorum Conciliourum Nova, et amplissima collectio, ed. *J. Mansi* XVII a, col. 517. Zwei griechische Texte über die heilige Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI., ed. *E. Kurtz*, Записки императорской Академии Наукъ, 8, том 3, С.-Петербург 1898, 13–14. Scyl. 420.

[64] Psello, Cronografia, I, 234. Cf. Scyl. 421.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

Aristakès	Aristakès de Lastivert, Récit des malheurs de la nation Arménienne, edd. *M. Canard — H. Berbérian* (d'après l'édition et la tradition russe de *K. Yuzbashian*), Bruxelles 1973
Attal.	Michaelis Attaliotae Historia, ed. *I. Bekkerus,* Bonnae 1853.
Cheynet, Aristocratie	*J.-Cl. Cheynet*, L'aristocratie byzantine (VIIIe–XIIIe siècles), Journal des Savants, Juillet–Décembre 2000, 281–323.
Cheynet, Dalassènoi	*J.-Cl. Cheynet — J.-F. Vannier*, Études prosopographiques, Paris 1986.
Cheynet, Pouvoir	*J.-Cl. Cheynet*, Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210), Paris 1996.[2]
Cheynet, Zacos	*J.-Cl. Cheynet*, Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France) se rapportant aux provinces orientales de l'Empire byzantin, Paris 2001.
Кекавмен	Советы и рассказы Кекавмена, изд. *Г. Г. Литаврин*, Москва 1972.
Kleinchroniken	*P. Schreiner*, Die byzantinischen Kleinchroniken I, II, Wien 1975, 1977.
Крсмановић, Племство	*Б. Крсмановић*, Успон војног племства у Византији XI века, Београд 2001.
Oikonomidès, Listes	*N. Oikonomidès*, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972
Psello, Cronografia	Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia), ed. *S. Impellizzeri*, Vicenza 1984.
Psellus, Orationes	Michaelis Pselli, Orationes panegyricae, ed. *G. T. Dennis*, Stutgardiae et Lipsiae 1994.
Сатас, MB, 4, 7	*К. Сатас*, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, 4, 7, Париз 1874, 1894.
Scyl.	Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. *I. Thurn*, Berolini — Novi Eboraci 1973.
Seibt, Bleisiegel	*W. Seibt*, Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, Wien 1978.
Скабаланович	*Н. Скабаланович*, Византийское государство и церков в XI в., Санкт-Петербург 1884.
Vannier, Argyroi	*J.-F. Vannier*, Familles byzantines. Les Argyroi (IXe–XIIe siècles), Paris 1975.
Zon. III	Ioannis Zonarae Epitomae historiarum III, ed. *Th. Büttner — Wobst*, Bonnae 1897.

Vlada Stanković

LE NOBÉLISSIME CONSTANTIN, MICHEL V ET LA FAMILLE DES PAPHLAGONIENS

La lignée des Paphlagoniens, leur conquête de la couronne impériale, mais aussi leur destruction rapide et totale, représentaient un phénomène unique dans l'histoire de Byzance du XIe siècle. Depuis leur première apparition dans les sources byzantines, jusqu'au déclin final de la famille en 1042, ce n'est qu'une dizaine d'années plus tard, pendant lesquelles les membres de la branche des Paphlagoniens

avaient réussi à se soumettre toute une administration de l'Empire, et grâce à la solidarité familiale, à parvenir à une énorme richesse. Ils étaient aussi spécifiques par le fait qu'ils représentaient un *genos clos*, une élite autosuffisante, les Paphlagoniens par leur politique ont indiqué l'importance des relations familiales dans l'Empire qui après la mort de Basile II et Constantin VIII était rentré dans une longue lutte pour la conquête de la couronne impériale, mais aussi pour la légitimité souveraine qui avait été requise dans la relation avec les membres féminines de la dynastie macédonienne, Zoé et Théodora.

Le règne des Paphlagoniens a été interrompu pendant les rébellions à Constantinople en avril 1042, lorsque Michel V a été chassé du trône et aveuglé avec son oncle — le frère de sa mère — le nobélissime Constantin. La relation de Michel V le Calfat avec le nobélissime Constantin, leur coopération et discordes mutuelles avec l'autre partie de la famille des Paphlagoniens à la tête de laquelle se trouvait Jean Orphanotrophe, représentaient le point de départ du présent ouvrage. Plus précisément, la circonstance que Michel V se soit vivement confronté aux membres de la famille des Paphlagoniens, à laquelle lui-même appartenait par la ligne féminine, imposait une relecture et une nouvelle interprétation des sources, afin de tenter de dépasser leurs données contradictoires.

Parmi les sources qui décrivent les évènements depuis le règne de Romain III Argyros (1028–1034) lorsque les Paphlagoniens apparaissent pour la première fois dans les sources et lorsque débute leur apogée, jusqu'au déclin de toute la famille en 1042, l'une des plus importantes est aussi celle de Jean Skylitzès. Cependant, c'est aussi la plus problématique, c'est-à-dire sa déclaration et ses données divergent — au premier abord même assez visiblement — des données de Michel Psellos, Jean Zonaras ou Michel Attaliate. Une lecture plus détaillée de Skylitzès apporte sa déclaration en harmonie, avant tout avec certains détails uniques que nous transmet Michel Psellos, mais aussi avec l'image complète de l'expansion, du règne et du déclin de la famille de Paphlagoniens. En premier lieu, Skylitzès souligne l'importance des eunuques influents de Constantin VIII, qui avaient eu un grand rôle également dans la venue au pouvoir de Michel IV, en 1034, de Michel V, en décembre 1041, mais aussi dans sa destitution seulement quatre mois plus tard. Le cercle de personnes, influents dans la cour de Constantin VIII, a été partiellement repoussé déjà par la politique *familiale* de Romain Argyros, à moins qu'ils ne soient passés dans le clan de ce basileus aristocrate, comme cela a été le cas avec l'eunuque Syméon (pendant le règne de Romain, il était le domestique des scholes d'Orient et le prôtovestiaire, qui avait aidé l'ancien éparque de Constantinople à accéder au trône impérial). Insatisfait par le règne de Romain Argyros, les courtisans influents de la cour de Constantin VIII avaient tenté de voir en la famille des Paphlagoniens une manière de reprendre leurs anciennes positions et de reconquêrir leur ancienne influence. Dirigés par ces idées, et jouissant des faveurs et de la confiance de l'impératrice Zoé, sur laquelle ils exerçaient une grande influence, avec son aide à elle, avec l'Orphanotrophe, ils ont ramené Michel IV au pouvoir. Jean Skylitzès et encore plus explicitement, Jean Zonaras, soulignent leur retour dans le palais impérial après la mort de Romain Argyros, c'est-à-dire leur complicité dans la venue

au trône de Michel. Dès la conquête du pouvoir, les Paphlagoniens se sont chargé à placer les membres de leur *genos* aux plus importantes positions, afin de repousser l'influence des assistants de Romain Argyros, mais aussi les puissants du cercle de Zoé. C'est ainsi que la suite de la cour de l'impératrice Zoé a été remplacé, suite que maintenant à la place de ses fidèles servantes représentaient les membres féminines de la famille des Paphlagoniens, *les cousines* de Michel IV et de l'Orphanotrophe. Pour le duc d'Antioche à la place de Théophylacte Dalassène a été placé le troisième frère par aînesse Nikétas, et lorsque ce dernier est mort, cette même année 1034, il a été remplacé par le frère suivant Constantin, alors que le plus jeune Georges était devenu prôtovestiaire à la place de l'eunuque Syméon. La commande militaire à l'ouest avait été confiée par les Paphlagoniens à leurs cousins par ligne féminine: leur beau-frère le patrice Etienne Calfat, était le commandant de la flotte, et en 1040, le commandant de Théssalonique était le patrice Constantin — vraisemblablement le fils d'Etienne Calfat et le frère germain de Michel V. D'une façon similaire, les Paphlagoniens propageaient également leur influence dans l'Église. Comme Romain III Argyros, eux aussi faisaient venir sur les chaires de mitropolites leurs cousins (Antoine Pahys à Nicomédie), s'attiraient les faveurs des anciens membres du *clan* de Romain Argyros dans la tentative de faire venir l'Orphanotrophe sur le trône patriarcal (Démétrios de Kyzikos), ou plaçaient des personnes proches à eux, le plus souvent originaires de Paphlagonie (Léon, l'archevêque de Bulgarie; voir aussi l'eunuque Constantin Fagitzès, Paphlagonien de naissance et membre de leur clan). Dès 1034, probablement pendant la première année de leur règne, les frères Paphlagoniens ont fait de leur mieux afin d'assurer l'héritage de la couronne dans le cadre de leur famille. Le fils d'Etienne Calfat et de leur soeur Maria, Michel, a été proclamé césar, comme celui qui hériterait Michel IV, puisque le seul frère qui n'avait pas été eunuque, Nikétas, était mort déjà en cette année 1034. Pourtant, ce qui manque chez Skylitzès, Zonaras et Attaliate, est complété par les données de Michel Psellos — de la Chronographie, mais aussi d'un discours du début du règne de Constantin Monomaque où Psellos avait donné un court histoire de l'Empire et des empereurs depuis Basile II jusqu'à Monomaque. Dans les deux lieux, Psellos mentionne que Jean l'Orphanotrophe, rapidement avoir s'être brouillé avec son neveu Michel Calfat, avait tenté dans le cadre de sa famille à retrouver nouvel héritier de la couronne. Les données des autres écrivains confirment la querelle de Michel IV et de l'Orphanotrophe avec leur neveu, mais aucun d'eux ne l'explique de plus près et ce ne sont que les allusions de Psellos, dans ce cas-là, plutôt claires, qui contribuent à une meilleure considération des relations dans la famille des Paphlagoniens mais aussi dans le sommet-même de l'État. Ce n'est qu'après comparaison de leurs données que nous pouvons avoir une idée plus claire sur les événements qui se sont déroulés de 1034 jusqu'à 1042: dès la prise du pouvoir, Michel IV et l'Orphanotrophe proclament leur neveu Michel césar; un peu plus tard, ils renoncent à ce dessein, en interdisant à Michel Calfat même d'accéder au palais; en cherchant un nouvel héritier appartenant à leur lignée, ils se retournent vers le frère de Michel Calfat, Constantin, commandant de Thessalonique en 1040, qui avec succès avait fait la guerre avec les Bulgares et a reçu le haut titre de magistros;

Michel Calfat retrouve le soutien pour la lutte contre l'Orphanotrophe dans le cadre de sa lignée – à son côté se trouvent les deux plus jeunes frères des Paphlagoniens, Constantin et Georges; après la mort de Michel IV, ils réussissent à repousser l'Orphanotrophe et à obtenir un accord avec l'impératrice Zoé et son entourage – après quoi Zoé adopte Michel et il devient basileus; Michel V règle tout d'abord les comptes avec les adversaires au sein de sa lignée, tandis qu'à son oncle il attribue le haut titre de nobélissime. Après cela, ils se lèvent ouvertement contre l'impératrice Zoé; après avoir chassé Zoé, une révolte éclate à Constantinople, à la tête de cette révolte se trouvent les puissants de l'époque de Constantin VIII, repoussés par *les politiques familiales* de Romain Argyros et des Paphlagoniens. Ils tirent de son couvent la princesse Théodora, la proclament impératrice et, méfiants envers Zoé, ils crèvent les yeux à Michel V et au nobélissime Constantin. Craignant de confier le pouvoir à l'impératrice Zoé — dont les accords politiques leur ont causé la perte de leurs positions — ils réussissent à réaliser leur influence à travers le règne commun des deux sœurs; après avoir renversé les Paphlagoniens, les organisateurs du soulèvement gagnent de nouveau les plus hauts rangs dans l'armée: Nicolas, l'eunuque le plus puissant de Constantin VIII devient de nouveau le domestique des scholes d'Orient, Constantin Kabasilas, substitué au tout début du règne des Paphlagoniens, devient le domestique des scholes d'Occident. Le nobélissime Constantin, que Michel Attaliate surnomme à tort le **πατράδελφος** de Michel V, a été renvoyé à Constantinople uniquement dans le but de découvrir l'abri du trésor près de son *oikos* près des Saints Apôtres, où ont été dissimulés, selon Skylitzès, presque 1700 kilogrammes d'or.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 323.269.3(495.02)"1072/1087"

ALEXANDRU MADGEARU

THE PERIPHERY AGAINST THE CENTRE: THE CASE OF PARADUNAVON

The "mixobarbarians" in Paradunavon, confronted with the force of Pechengs, entered under a new domination, a local and barbarian one, that replaced the central Byzantine administration. The centrifugal trends were expressed in this case by the settlement of a barbarian power in Paradunavon.

According to Attaliates,[1] the financial reforms introduced by Nikephoritzes were perceived as a threat by the townsfolk of Paradunavon. In fact, they lose the payments previously sent from the centre in order to secure the defence of the frontier. Paul Stephenson has recently shown that Nikephoritzes tried to ensure the payments for the Pechenegs only by local means.[2] On the other hand, Scylitzes Continuatus said that the *stratiotai* were dissatisfied because they were excluded from the administration of the theme (διοίκησις).[3] This might refer to a prevalence of the civilian aristocrats in the towns — the same with those who lose the financial privileges.

The Paristrian rebellion started around 1072 when a great part of the Balkan Peninsula was troubled by internal and external conflicts. We can not overview here the events occurred in the Bulgarian theme, but we stress that the situation could be regarded as a single state of crisis that affected the northern Balkans, either or not the Paristrian mutiny would have any links with that of Constantine Bodin.

Previous scholars have usually insisted on the ethnic identity of the rulers and of the people involved in the events. They sometimes accept the Pecheneg origin of the chieftain Tatos and the importance of the Pecheneg warriors for the victory of the unrest, but they claim that the rebels were mostly Romanians or Bulgarians, according to the nationality of the historians.[4] Political interference is often obvious in

---

[1] Michaelis Attaliotae Historiae, ed. *I. Bekkerus*, Bonnae 1853, 204–205.

[2] *P. Stephenson*, Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204, Cambridge 2000, 98–100.

[3] Ioannes Scylitzes Continuatus, ed. *E. Tsolakis*, Thessaloniki 1968, 166.

[4] *N. Iorga*, Les premières cristallisations d'État des Roumains, Bull. de la Section Hist. de l'Acad. Roumaine 5–8 (1920) 33–46; *N. Bănescu,* Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains

both Romanian and Bulgarian studies. In the same way, Mathias Gyóni analysed the events with the purpose to prove that Romanians came at the Lower Danube from the central parts of the Balkans after the 11th century.[5] This insistence on the ethnic origin of the Paristrian population left other problems less analyzed.

For instance, which was the real role played by Nestor in the mutiny? Attaliates said that he was οἰκειοτάτως and a former δοῦλος of Constantine X. As for his ethnic origin, the same source calls him "Illyrian". This archaism could refer to a native from the western or central parts of the Balkan Peninsula (Serbian or Vlach) and seems less probable to be equal to "Bulgarian",[6] as some historians believed.[7] Nestor was too a kind of *mixobarbaros* like the inhabitants of Paradunavon; in this way could be explained another instance from Attaliates (Nestor joined the rebels because τω ὁμοτίμῳ τοέ γένους).[8]

Knowing the special significance of the word *doulos* in that period, we suppose that Nestor was a local aristocrate who has abandoned his possessions to the emperor Constantine X and who next became an intimate of Michael VII. Other local rulers have become *douloi* of the Byzantine emperors in the previous decades (for instance, Stephen Voislav of Zeta and the Armenian prince Senacherim).[9] The *douleia* was a kind of vassalage and this can explain the high rank of *vestarchos* bore by Nestor. The title *doulos* is confirmed by the seals of Nestor with the legend τῷ ἀν(θρώπ)ῳ ἄνακτο(ς) Δούκα (two of them found at Silistra). The title *anthropos* was too applied to these *douloi.*[10]

Nestor has sent messages to Dristra from another town in Paradunavon, short time after he was appointed as *katepano* of this theme. Otherwise, his seals would

---

de Bas-Danube, BNJ 3 (1922) 287–310; *C. Necşulescu,* Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI, Revista Istorică Română 7/1–2 (1937) 122–151; *I. Barnea–Şt. Ştefănescu,* Din istoria Dobrogei, III, Bucureşti, 1971, 139–147; *R. Ciobanu,* Puncte de vedere asupra formaţiilor politice din Dobrogea în sec. XI, Peuce 2 (1971) 249–255; *V. Tăpkova-Zaimova,* La population du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XIe–XIIe s.), Actes du XVe Congr. Intern. d'Ét. Byz. IV, Athènes 1980, 332–335; *V. Spinei,* Realităţile etno-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI–XII în cronica lui Mihail Sirianul (II), Revista de istorie 37/2 (1984) 134.

[5] *M. Gyóni,* Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion (Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias" von Anna Komnene), Archivum Europae Centro-Orientalis 9–10 (1943/44) 83–188.

[6] See *P. Diaconu,* Les Petchénègues au Bas-Danube, Bucarest 1970, 103–104. *M. Angold,* The Byzantine Empire, 1025–1204. A Political History, London — New York, 1984, 98 considers too that Nestor was perhaps a Vlach.

[7] *V. Tăpkova-Zaimova,* Quelques particularités dans l'organisation militaire des régions de Bas-Danube et la politique byzantine aux XIe–XIIe siècles, in: Études de civilisation médiévale (IXe–XIIe siècles). Mélanges offerts à E-R. Labande, Poitiers 1974, 672–673; *eadem*, La population du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XIe–XIIe s.), Actes du XVe Congr. Intern. d'Ét. Byz., IV, Athènes 1980, 334.

[8] *E. Malamut,* L'image byzantine des Petchénègues, BZ 88/1 (1995) 131.

[9] *J.-C. Cheynet,* Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210), Paris 1990, 287–288, 296–299; *N. Garsoian,* The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire, in: Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire, edd. H. Ahrweiler, A. E. Laiou, Washington 1998, 119 n. 242.

[10] *N. Oikonomides,* A Collection of Dated Byzantine Seals, Washington 1986, No 95; *I. Jordanov,* Neizdadeni vizantijski olovni pečati ot Silistra (IV), Izv. na Narodnija Muzej Varna 28 (43) (1992) 238–239, Nos. 14–15.

bear the title of *dux* or *katepano* of Paradunavon. Because Dristra was already mastered by Tatos, is obvious that Nestor took his first residence into another place, most probable in the northern Dobrudja, not yet rebelled (for instance at Isaccea). This area remained for some time under Byzantine administration, as can be inferred from the continuous activity of the regional mint in Isaccea. The coins were casted here until circa 1080.[11] It is true that this northern area was too affected by the mutinies in some moments. The seal of Nikephor Basilakes, *dux* of Dyrrachion, found at Nufăru,[12] remembers that Basilakes sent messages to the Pechenegs when he rebelled in 1078.[13] We suppose that Nufăru was then the residence of a Pecheneg chieftain. Attaliates shows for 1072 a Pecheneg domination around Dristra, but further unknown events extended the rebelled area over a great part of Paradunavon. However, the theme was not entirely lost, as results from the minting of the signed coins of Michael VII.

If Nestor was an aristocrat of Serbian or Vlach origin, his actions in Paradunavon can be interpreted as an opportunity to acquire an independent territory for himself, during the crisis started among the Serbians and Bulgarians. A relation with the mutiny led by Constantine Bodin can not be excluded. Being a Byzantine aristocrate of barbarian extraction, Nestor was a suitable leader of the rebelled "mixobarbarians". However, he was forced to share the power with Tatos. This dual power weakened the mutiny and the offensive against Constantinople.[14] After six years, the coming of Nikephor Botaneiates as new emperor changed the attitude of the mixobarbarians; their messengers to Constantinople promised they will not continue to attack the empire together with the Pechenegs.[15] The initial reason of the Paristrian mutiny ceased to exist, but the Pechenegs remained hostile to the Byzantine power.

The Pecheneg chieftain Tatos (called ἐξάρχον by Attaliates) has inherited the authonomy granted to Pechenegs by the treaty closed by Constantine IX in 1053.[16] A seal found at Silistra proves that the Byzantines recognized the authonomy of a territory named *Patzinakia*, located inside Paradunavon. The seal belonged to Ιοάννες μαγιστρος και αρχον Πατζινακιας.[17] Either or not this Ioannes was the same with Kegen (with the new name given by baptism), the legend shows the authonomy of this territory. This situation was also recognized into a later moment, because Scylitzes Continuatus and Zonaras said that Nestor returned to the "Pecheneg country" (τῶν Πατζινάκων) after the attack against Constantinople.[18]

---

11 *Gh. Mănucu-Adameşteanu,* Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea, Studii şi cercetări de numismatică 12 (1997, ed. 1998) 119–149.

12 *I. Barnea,* Sceaux byzantins inédits de Dobroudja, Studies in Byz. Sigillography 3, ed. N. Oikonomides, Washington 1993, 61–65 No. 9.

13 Ioannis Zonarae epitomae historiarum, ed. *Th. Büttner-Wobst,* Bonnae 1897, III, 723.

14 See the remarks of *E. Stănescu,* La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la séconde moitié du XIe siècle, ZRVI 9 (1966) 57–59.

15 Michael Attaliates, 302–303. See *Stănescu,* op. cit., 59–60.

16 *Stephenson,* op. cit., 93.

17 *I. Jordanov,* Sceau d'archonte de PATZINAKIA du XIe siècle, Ét. Balk. 28/2 (1992) 79–82.

18 Scylitzes Continuatus, 166; Ioannes Zonaras, III, 714.

This area should be located only in Paradunavon, because Attaliates wrote that Nestor returned "to the regions and camps near the Danube".[19]

It follows that Tatos was an ally of the Byzantine Empire, who seized the opportunity to rebel together with the "mixobarbarians".

The so-called *Patzinakia* could be identified with the region *Hekaton Bounoi* (located in the northeastern region of present Bulgaria), the base of the Pecheneg inroads of 1049–1053.[20] The settlement of the Pechenegs within this area is proven by the cemetery of Odărci, where 36% of the skeletons can be ascribed to the Pechenegs, because thay have trepaned skulls. This cemetery appeared around the middle of the 11th century.[21]

The Pecheneg mutiny transformed the area between Danube and the Balkans into an independent territory. This situation was recognized by Alexios I by the treaty closed after the defeat of autumn 1087.[22]

The Pechenegs lived in many parts of Paradunavon after 1045. A proof is given by the gold and silver coins found in Dobrudja, came here as payments for the Pechenegs and for Byzantine military and civilian officers. The stray finds and the treasures with coins dated between Michael IV and Nikephor III are presented in **Map 1.**[23]

The accumulation of the hoards Garvăn I and Kalipetrovo began before Michael IV. They are the richest and by their structure they can be ascribed to some Byzantine aristocrats. The Kalipetrovo treasure was however hidden after the end of the Paristrian crisis, because the Cuman invasion of 1094.[24] The other coins and hoards could belong to the Pechenegs, but not only to them.

From **Map 1** results a grouping in two areas: at south and southeast from Dristra and in the northern part of Dobrudja. It is very interesting that no gold and silver coins were found inside Dristra. This might signify that such pieces were distributed especially to the Pecheneg allies and to the *stratiotai* settled in countryside or in small fortifications like Garvăn.

The archaeological researches have been established a type of objects specific for the Pechenegs and only for them: the leaf-shaped pendants, made of bronze.[25] Their distribution in Dobrudja is presented in **Map 2**.

---

[19] Michael Attaliates, 209.

[20] *Diaconu,* op. cit., 66–69 for *Hekaton Bounoi*.

[21] *L. Dončeva-Petkova,* Srednovekoven nekropol pri selo Odărči, Dobričko (Prednaritelno săobštenie), Dobrudža 10 (1993) 134–144.

[22] *Stephenson,* op. cit., 102; *idem,* Byzantine Conceptions of Otherness after the Annexation of Bulgaria (1018), in: Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider, Aldershot 2000, 248.

[23] Data gathered from *G. Custurea,* Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX–XI), Constanța 2000, 131–168. For Cloșca: *Gh. Mănucu-Adameșteanu — I. Poll,* O monedă de aur de la Constantin X descoperită în Dobrogea, Pontica 32 (1999) 343–346.

[24] *E. Oberländer-Târnoveanu,* Numismatic and Historical Remarks on the Byzantine Coin Hoards from the 12th Century at the Lower Danube, RESEE 30/1–2 (1992) 42–43, No. 1.

[25] *A. Suceveanu,* Un mormânt din secolul XI e.n. la Histria, SCIV 24/3 (1973) 497; *I. Barnea*, Pandantive din epoca feudală timpurie de la Dinogetia, SCIVA 27/2 (1976) 275–278; *I.*

The settlement of the Pechenegs in Dobrudja is also attested by two placenames *Peceneaga* (see **Map 2**). Of Pecheneg origin are the placenames *Bugeac*, *Galiţa*, *Dervent* and *Canlia*, all of them located near Dristra and near Balta Ialomiţei (where the tribe of Kegen took refuge before its settlement in Paradunavon).[26]

A comparison of the maps shows two Pecheneg concentration areas in the far north of Dobrudja and near Dristra. The city of Vicina recorded by Anna Comnena could be searched in that northern area, where the Pechenegs hold the power for some time, as can be inferred from the discovery made at Nufăru (the seal of Basilakes). Vicina might be the residence of Sesthlav or Satza, the other rulers mentioned by Anna Comnena.[27] These new centers of power are showing that other parts of Paradunavon have been conquered by the anti-Byzantine forces. The mint of Isaccea disappeared in these circumstances.

The state of crisis in Paradunavon determined a reorganization of the neighbouring Byzantine territories. A *katepanikion* is attested at Mesembria in the '70-ies. In this province was included the city of Preslav, which became a frontier town, as results from the settlement of a *kommerkiarios* office at Presthlavitza (= Preslav).[28] This new province covered a small part of the rebelled theme of Paradunavon.

The relations between the Paristrian people and the Pechenegs evolved from cooperation against the centre to the mastership of the latter. Confronted with the force of these warriors, the "mixobarbarians" entered under a new domination, a local and barbarian one, that replaced the central Byzantine administration. The centrifugal trends were expressed in this case by the settlement of a barbarian power in Paradunavon. In this light, the peace closed in 1087 between Alexios I and the Pechenegs recognized the new political situation of the Lower Danube: a Pecheneg realm, the independent *Patzinakia*. The master of this territory was in that moment the Pecheneg Tzelgu. This chieftain made an alliance with the former Hungarian king Solomon. In this way a powerful anti-Byzantine coalition was established.[29] The Pechenegs from Paradunavon were already allied with the Manicheans from

Oberländer-Târnoveanu, Staţiuni antice pe raza comunei Mahmudia (jud. Tulcea), Peuce 8 (1980) 66; *G. Atanasov,* Srednovekovni amuleti ot Silistra, Izv. na Narod. Muzej Varna 22 (37) (1986) 78–79, Tabl. II/1, 4; *P. Diaconu,* Două pandantive foliforme de bronz de la Păcuiul lui Soare, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 3–4 (1987) 113–114; *T. Papasima,* Pandantiv foliaceu descoperit în Dobrogea, Pontica 23 (1990) 359–361; *Gh. Mănucu-Adameşteanu,* Aspecte ale culturii materiale vechi româneşti în lumina descoperirilor de la Bucureşti (secolele IX–XI), Cercetări arheologice în Bucureşti 4 (1992) 64; *В. Йотов,* Листовидни ажурни амулети от XI в., in: Плиска–Преслав, Шумен 8, 2000, 242–246.

[26] *P. Diaconu,* Câteva consideraţii pe marginea unor toponimice din dreapta Dunării de Jos (zona Ostrov–Cochirleni), Pontica 10 (1977) 61–63.

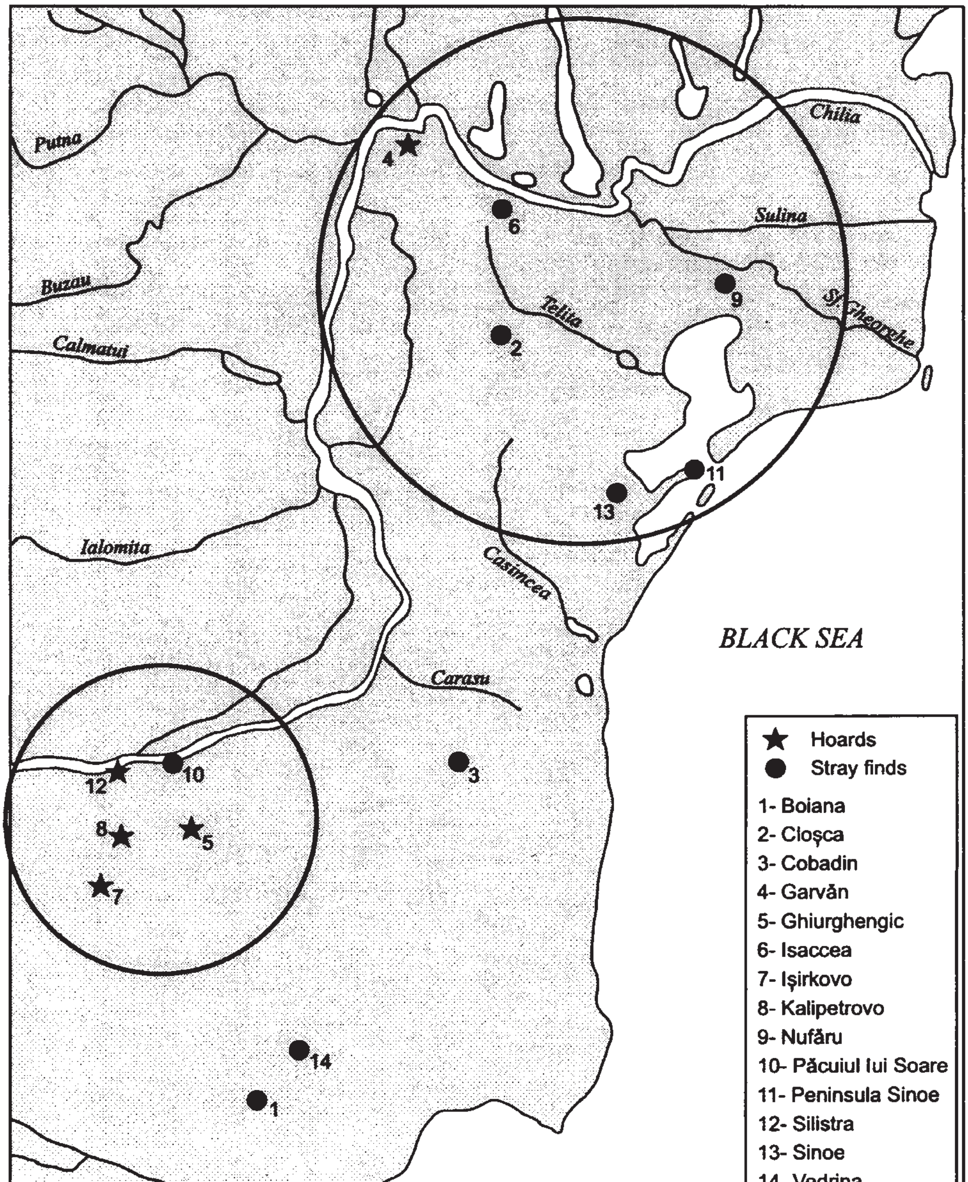
[27] Anna Comnena, Alexiada, VI. 14.1. Hypothetical locations of Vicina between Garvăn and Nufăru were sustained by *A. Kuzev,* Zur Lokalisierung der Stadt Vicina, Ét. Balk. 13/3 (1977) 112–125; *C. Cihodaru, Observaţii în legătură cu* porturile de pe cursul inferior al Dunării în secolele XI–XIV, Cercetări Istorice, SN 9–10 (1978/79) 285–295; *M. Rada, N. Cochină, G. Corcodel, M. Iuga,* Aşezări antice dobrogene identificate cu ajutorul fotografiilor aeriene, Thraco–Dacica 9 (1988) 197–205; *M. Botzan,* Pour localiser Vicina: histoire et milieu géographique, RESEE 30/1–2 (1992) 61–73; *G. Atanasov,* La Vicina médiévale et la forteresse de Nufăru, Ét. Balk. 30/1 (1994) 109–128.

[28] *A. Madgearu,* The Military..., 429.

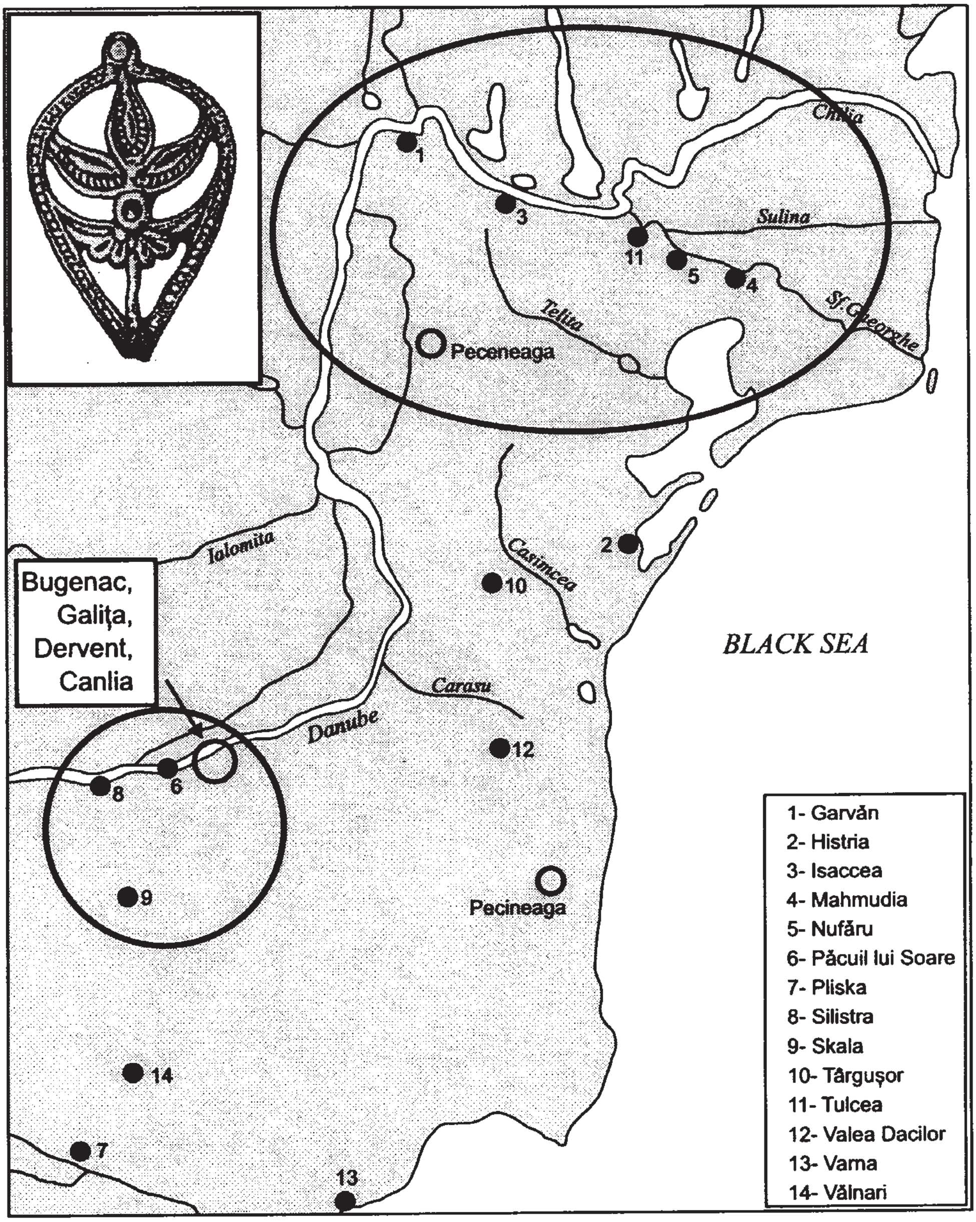
[29] *Stănescu,* op. cit., 62–63. For the events, see Anna Comnena, op. cit., VII. 1–2.

Veliatova, since 1084. The military operations fulfilled by Alexios I in 1088–1091 aimed to recover the Byzantine domination over this conflict area that represented a major threat to the power balance in the northern part of the Balkan Peninsula.

MAP 1

MAP II

Chilia
Sulina
Sf Gheorghe
Telita
Peceneaga
Ialomita
Casimcea
Bugenac,
Galiţa,
Dervent,
Canlia
Carasu
Danube
BLACK SEA
Pecineaga
1- Garvăn
2- Histria
3- Isaccea
4- Mahmudia
5- Nufăru
6- Păcuil lui Soare
7- Pliska
8- Silistra
9- Skala
10- Târguşor
11- Tulcea
12- Valea Dacilor
13- Varna
14- Vălnari

Александру Мадгеару

ПЕРИФЕРИЈА ПРОТИВ ЦЕНТРА: СЛУЧАЈ ПАРАДУНАВОНА

Аутор разматра амбивалентну ситуацију у којој се налази византијска област Парадунавон између 1072. и 1087. године, дакле између широке побуне на Балкану, која је захватила и ову тему, и привременог признања печенешке власти на том подручју од стране Алексија I Комнина. Реч је о ситуацији у којој се византијска и варварска власт, укључујући и варваре у византијској служби, смењују на начин који је кроз изворе тешко пратити. У сваком случају, центрифугалне тенденције на овом простору резултирале су увођењем варварске власти у Парадунавон.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 929.642(495.02)(093)"08/11"

J.-C. CHEYNET
J.-F. VANNIER

LES ARGYROI

Les sources éditées depuis la monographie de J.-Fr. Vannier et la publication dans l'article ci-dessous de nombreux sceaux inédits permettent de renouveler la prosopographie des Argyroi en augmentant de manière sensible le nombre de membres connus de cette famille, qui, avec Romain III, conquit le sommet de l'État. Les sceaux autorisent également à préciser le statut social de plusieurs dignitaires porteurs du nom.

Il y a près de trente ans, les Argyroi ont fait l'objet d'une monographie par J.-F. Vannier[1], suivie des commentaires de I. Djurić[2] et de compléments apportés par G. D. Karanikolas[3]. Depuis lors, la documentation s'est accrue, principalement grâce à l'apport des sceaux. Plusieurs grandes collections maintenant disponibles fournissent de nombreux plombs inédits[4], tandis que l'examen de pièces déjà connues a conduit à rectifier des lectures erronées[5]. Il nous a paru utile d'étudier à nouveau cette lignée qui a fourni un empereur à Byzance. Il n'était pas question de reprendre dans son ensemble le travail de J.-F. Vannier, mais de donner toutes les corrections et informations complémentaires. Nous attribuons un nouveau numéro aux membres de la famille en gardant entre parenthèses le numéro de 1975[6].

---

[1] *J. F. Vannier*, Familles byzantines: les Argyroi (IXe–XIIe siècles), (Série Byzantina Sorbonensia 1), Paris 1975.

[2] *I. Djurić,* Byzantinoslavica 39, 1978, p. 230–233.

[3] *G. D. Karanikolas*, Οἱ Βυζαντινοὶ Ἀργυρόπουλοι καὶ ὁ κλάδος τῆς Θεσσαλονίκης, Αἰολικὰ Γράμματα, 1985, fasc. 87–90, p. 305–309.

[4] Il s'agit des sceaux conservés au Centre Byzantin de Dumbarton Oaks (Washington DC), à la Bibliothèque nationale de France (fonds Zacos) et à l'Ermitage. Je remercie A. Wassiliou de ses remarques concernant les sceaux des Argyroi.

[5] Les sceaux du Musée numismatique d'Athènes comportant un nom de famille, édités au début du siècle par Konstantopoulos, ont été corrigés: *Ch. Stavrakos*, Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen, Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik, Wiesbaden 2000 (désormais Stavrakos, *Bleisiegel*).

[6] Nous ne traiterons pas des personnages qualifiés du seul nom d'Argyros, dont le plus fameux est Argyros, fils de Mélo/Mélès, originaire de Bari. Le nom est en effet assez fréquent en Italie du sud. Cet Argyros a laissé des plombs ou tessères et sans doute une postérité à Byzance où il s'était longtemps

Les Argyroi, membres illustres de l'aristocratie byzantine, présentent les traits exemplaires de l'évolution de ce groupe social depuis l'époque de la dynastie amorienne jusqu'à l'avènement des Comnènes. Le premier Argyros qui ait explicitement reçu ce nom s'appelait Léon, il était originaire de la province de Charsianon et remplissait la fonction de tourmarque sous le règne de Michel III. Il s'est rendu fameux par ses campagnes contre les musulmans et les Pauliciens de Téphrikè. On ne sait si c'est le même Argyros qui fut chargé, avec un certain Doukas et un certain Soudalès, de faire exécuter un *prostagma* de la régente Théodora contraignant les Pauliciens à abandonner leur croyance. Cette identification serait intéressante puisque, à côté du nom d'Argyros, apparaît en même temps celui de Doukas, autre famille, paphlagonienne celle-ci, au profil remarquablement proche dans la mesure où elle aussi finira par obtenir le trône pour l'un de ses descendants. Le IXe siècle ne marque pas nécessairement les débuts de cette brillante lignée. Selon Théophane[7] en effet, le patrice Marianos était le père d'un certain Eustathe, qui fut capturé lors d'un raid arabe puis exécuté l'année suivante en 740/741, sur ordre du calife Hisham, car il refusait de se convertir. Les deux prénoms, qui se rencontrent rarement dans les sources, sont caractéristiques des Argyroi. Le patrice Marianos occupait une très haute charge et peut être identifié avec une certitude raisonnable à son homonyme, patrice lui aussi et stratège des Anatoliques, dont le sceau date de la première moitié du VIIIe siècle[8]. Une nouvelle fois, si notre hypothèse était juste, une famille qui apparaît en pleine lumière au IXe siècle, aurait des ancêtres déjà célèbres un siècle plus tôt[9].

1. *Léon Argyros* (Vannier 1)

Le premier membre de la famille désigné par ce nom d'Argyros se prénommait sans doute Léon. Fondateur du monastère de Sainte-Élisabeth à Charsianon où il fut probablement enseveli, il eut au moins un fils, prénommé Eustathe. Le personnage, dès l'orée de la lignée, illustre plusieurs caractéristiques de l'aristocratie militaire: l'enracinement dans un thème, celui du Charsianon, et la constitution d'une réserve

---

réfugié, mais ses descendants n'ont pas pris le nom d'Argyros, mais un autre nom inconnu, peut-être Mélès, puisqu'une famille de ce nom est connue dans l'Empire.

[7] *Theophanis Chronographia* 1–2, éd. C. de Boor, Leipzig 1883–1885, p. 414.

[8] *G. Zacos — A. Veglery*, Byzantine Lead Seals I, Bâle 1972, n° 2153. Le sceau contemporain (*ibidem*, n° 2152A) d'un Marianos, patrice et stratège, peut lui être attribué. Selon *I. Rochow* (Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715–813, p. 135), ce Marianos s'identifie à l'homonyme, victorieux des Arabes quelques années avant 709 (Théophane, p. 377). La gloire du père expliquerait que le martyre d'Eustathe ait été relevé par les chroniqueurs. Selon une autre hypothèse, Marianos serait identique au prince des Apsiles, également cité par Théophane (p. 394), mais nommé Marinos. Plusieurs arguments militent en faveur de ce rapprochement: dans la *Chronique syrienne* qui va jusqu'en 1234, Eustathe est appelé "filius Marini"; la forteresse caucasienne où intervint Marinos l'Apsile se nomme Sidèron, comme celle où Eustathe fut pris par les Arabes (Théophane, p. 411). Cependant le prince des Apsiles n'est pas désigné comme patrice et il est actif après 705, alors que Marianos était déjà stratège des Anatoliques.

[9] *J.-Cl. Cheynet*, L'aristocratie byzantine (VIIIe–XIIIe siècle), Journal des Savants, juillet–décembre 2000, p. 287–295.

de prénoms familiaux, Léon et Eustathe, relevés désormais par chaque génération des Argyroi.

2. *N. Argyros* (Vannier 2)

Un Argyros est lié à l'assassinat du césar Bardas. Il accomplissait au service de ce dernier la fonction de *prôtostratôr* et l'accompagnait lors de l'expédition menée en principe contre la Crète. Cette présence d'un Argyros auprès du césar pourrait s'expliquer par la proximité géographique. L'impératrice Théodora et ses frères venaient de Paphlagonie, région qui appartenait au thème des Arméniaques, tandis que les Argyroi étaient liés au Charsianon, ancienne tourme du même thème. Cet Argyros n'a pas laissé d'autre souvenir, ce qui se comprendrait s'il avait été lié à la faction du césar, qui tomba en disgrâce après l'assassinat de son chef en 866. L'hypothèse d'une identification avec Eustathe (n° 3) n'est pas totalement invraisemblable, si l'on admet que le *prôtostratôr* était fort jeune en 866. En effet, l'exercice d'une fonction privée auprès d'un puissant personnage marquait parfois le début d'une brillante carrière.

3. *Eustathe Argyros* (Vannier 3)

L'Argyros cité ensuite dans les sources, Eustathe, fils de Léon, est le véritable fondateur de la gloire familiale. En fait, nous connaissons seulement sa carrière lorsqu'elle se termine, c'est-à-dire, on le comprend aisément, lorsqu'il obtient les plus hauts postes. Il est, en 904, patrice et hypostratège des Anatoliques. Or l'interprétation de cette titulature est ambiguë, sans doute Eustathe est-il appelé hypostratège parce que l'empereur est considéré comme le stratège de tous les thèmes. À cette date, le stratège des Anatoliques portait habituellement le titre de patrice, plus rarement le titre inférieur de protospathaire, et le second du stratège ne saurait évidemment prétendre à une dignité égale à celle de son supérieur. Argyros, en compagnie d'Andronic Doukas — on retrouve l'association Argyros-Doukas — fut envoyé combattre les Arabes, sans doute lors de l'expédition contre la ville de Germanicée-Marash à la fin de 904 où les Arabes de Tarse et de Mopsueste furent battus. Eustathe Argyros, l'un des plus brillants généraux de l'Empire sur le front oriental, fut ensuite puni d'exil, peut-être pour avoir trempé dans la conspiration, vraie ou supposée, d'Andronic Doukas[10]. Mais en raison de ses qualités guerrières et sans doute de l'ascendant sur ses hommes, il retrouva rapidement une partie de son crédit auprès de Léon VI, qui le nomma stratège de Charsianon, position inférieure à celle qu'il avait précédemment occupée. À ce titre, il fut en relation avec un certain nombre de chefs arméniens que l'Empire avait accueillis car les empereurs, à ce moment, cherchaient à attirer les archontes arméniens qui fuyaient la pression des Arabes. À la fin de 908, Constantin Doukas, le fils

---

[10] *D. I. Polemis*, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, University of London Historical Studies 22, Londres 1968, p. 20 *contra*.

d’Andronic, succéda à Eustathe Argyros comme stratège de Charsianon. Eustathe lui-même fut promu au titre de drongaire de la Veille[11], c’est-à-dire chef de la garde à Constantinople, et reçut la dignité de magistre[12], la plus haute accordée à un militaire étranger à la famille impériale. Il fut à nouveau destitué et exilé dans ses terres du Charsianon pour des raisons mal éclaircies, peut-être parce que les Arméniens qu’il avait accueillis sur ordre impérial ne se montraient pas toujours fidèles et désertaient trop facilement chez l’ennemi. De retour vers Charsianon, il mourut empoisonné par l’un de ses hommes; ses fils, Léon et Pothos, portèrent sa dépouille au monastère de Sainte-Elisabeth à Charsianon.

Il nous est parvenu un sceau au nom d’Eustathe Argyros, que le motif permet d’attribuer au stratège de Léon VI, ce qui en fait l’un des plus anciens témoignages sigillographiques comportant un nom de famille transmissible.

DO 47.2.1013 (fig. 1).
Dia.: 24.
Des.: Légèrement échancré aux orifices du canal, sinon bien centré et en bonne condition.
Inédit.

Au droit, dans un cercle de grènetis, croix patriarcale élevée sur trois degrés et dépourvue d’ornement. À la circonférence subsiste le début de la légende invocative habituelle, précédée d’une croisette: +KEROHΘ/TωCωΔȣΛω. + *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ.*

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d’une croisette:

+EVCT|AΘHωR/A/|CΠAΘ/SCT|PATHΓ/TO|APΓVP/
Εὐσταθήῳ β(ασιλικῷ) (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) στρατηγ(ῷ) τῷ Ἀργυρ(ῷ).

4. *Léon Argyros* (Vannier 4)

Léon Argyros, le fils aîné d’Eustathe, reçut le prénom de son grand-père paternel. En 911, il devint stratège du thème de Sébaste, sa première charge notable.

[11] Eustathe Argyros ne fut jamais drongaire de la flotte comme le croyait, par exemple, *R. H. Dolley* (The Lord High Admiral Eustathios Argyros and the Betrayal of Taormina to the African Arabs in 902, Atti dello VIII congresso internationale di studi bizantini, Studi biz. e neoellen. 7, 1953, p. 340–353). C’est un homonyme qui tint ce poste au tournant des IXe et Xe siècles comme l’avait noté J.-F. Vannier, p. 23–24.

[12] *V. Laurent* [Le Corpus des sceaux de l’Empire byzantin, t. II, L’Administration centrale, Paris 1981 (désormais Corpus II), n° 888] a publié le sceau d’un Eustathe, magistre et drongaire de la Veille, mais il s’agit d’un homonyme plus jeune, peut-être le fameux Eustathe Rhômaios, qui nous a légué la *Peira*.

En compagnie de son frère Pothos, il se distingua au service de la régente, Zôè Karbônopsina, et participa aux guerres contre la Bulgarie avec peu de succès, puisqu'il assista au désastre d'Anchialos en 917 et fut à nouveau vaincu dans les faubourgs de Constantinople en avril 922[13].

Nous avons conservé le sceau de Léon, alors qu'il était seulement protospathaire, c'est-à-dire avant la régence de Zôè:

DO 58.106.2552.
Dia.: 23.
Des.: Légèrement décentré et pressé en bas du revers.
// MK (Vienne) 348.
Éd.: *A. Mordtmann*, Conférence sur les sceaux et plombs byzantins, Constantinople 1873, p. 44; *G. Schlumberger*, Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris 1884 (désormais Schlumberger, *Sigillographie*), p. 620, n° 1.

Au droit, dans un double cercle de grènetis, croix patriarcale élevée sur quatre degrés et dépourvue d'ornement. Les extrémités des bras sont empattés. À la circonférence, entre deux cercles de fin grènetis, court la légende invocative habituelle, précédée d'une croisette: +KEROHΘHTCѠΔOVΛ⁄+ *K(ύρι)ε βοήθη τῷ σῷ δούλ(ῳ).* L'inscription est elle-même ourlée d'un troisième cercle concentrique de fin grènetis.

Au revers, légende sur quatre lignes, surmontée et suivie d'une croisette accostée de perles; la première ligne est aussi précédée d'une croisette:

·+·|+ΛEONTI|R⁄A⁄CΠAΘ⁄S|CTPATHΓ⁄|T⁄APΓVP⁄|·+·
Λέοντι β(ασιλικῷ) (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) στρατηγ(ῷ)τ(ῷ) Ἀργυρ(ῷ).

W. Seibt, dans son compte rendu de l'ouvrage de J.-F. Vannier, estimait que le sceau était plus tardif, et le datait de la seconde moitié du Xe siècle, voire du début du XIe siècle[14], mais plus récemment il est revenu à une date plus haute[15]. En effet, la croix patriarcale sans décor est caractéristique de la fin de la seconde moitié du IXe siècle et du début du Xe siècle. L'épigraphie, parce qu'elle est un peu écrasée sur le sceau de Dumbarton Oaks, suggère une datation un peu postérieure, sans doute au tournant de l'an 900.

---

13 Toutes références dans *Vannier*, Argyroi, p. 25–26.

14 *Seibt*, JÖB 26, 1977, (compte rendu de l'ouvrage de J.-F. Vannier), p. 325.

15 *W. Seibt*, Beinamen, "Spitznamen", Herkunftsnamen, Familienamen bis ins 10. Jahrhundert : der Beitrag der Sigillographie zu einem prosopographischen Problem, Studies in Byzantine Sigillography 7, 2002 (désormais, *Seibt*, Beinamen), p. 127.

5. *Pothos Argyros* (Vannier 5)

Pothos, frère de Léon, promu domestique des Scholes, affronta en avril 922 Syméon de Bulgarie, dont les troupes étaient parvenues jusqu'aux abords de la capitale, et le désastre qui en résulta entraîna la destitution de Pothos Argyros. Il est peu probable que Pothos ait repris du service trente-six ans plus tard face aux Hongrois[16], car il n'était sûrement plus assez jeune pour obtenir le commandement suprême de l'armée d'autant que son frère, Léon, avait en 921 un fils d'âge nubile. Il faut donc distinguer au Xe siècle deux Pothos. Dans un éloge adressé à Constantin Porphyrogénète, est cité un Pothos Argyros, magistre, actif sous Romain Lécapène, lorsque les Bulgares menaçaient la capitale même[17]. Il s'identifie certainement au domestique des Scholes auquel la haute dignité de magistre conviendrait parfaitement.

Un sceau conique, où se lit la légende: *Κύριε βοήθει Πόθου δομεστίκου*, a été jadis attribué au domestique des Scholes de Lécapène[18]. Mais l'hypothèse est peu vraisemblable, car le nom de famille est absent, et la fonction de domestique n'est pas nécessairement liée aux Scholes. De plus, la légende au génitif inviterait à remonter la date de ce sceau avant le VIIIe siècle. En revanche, si l'on tient compte de la relative rareté du nom de Pothos[19], le sceau de Pothos, patrice, protospathaire impérial et stratège d'Hellade et de Sicile, daté des IXe-Xe siècles, pourrait lui avoir appartenu[20].

6. *Romain Argyros* (Vannier 6)

Ce frère de Léon et Pothos n'est cité que pour sa participation à la bataille d'Achélôos.

7. *Marianos Argyros* (Vannier 7)

Léon Argyros eut deux fils, Marianos et Romain. La fortune des Argyroi a continué de croître à la génération suivante, celle de Marianos et de Romain, en dépit des échecs du père, parce que les Argyroi comptaient parmi les fermes soutiens de l'usurpateur Romain Lécapène au début de son règne et qu'ils se trouvaient en rivalité avec les Phocas, eux-mêmes adversaires du nouvel empereur. Marianos avait été d'abord destiné à l'état monastique, mais il rejeta l'habit angélique, ce qui lui valut le surnom longtemps mal expliqué d'Apambas. Marianos faisait partie, en décembre 944, du complot des jeunes Lécapènes pour renverser leur père, et leur

---

[16] Hypothèse avancée par *Vannier*, Argyroi, p. 28.

[17] *A. Papadopoulos-Kerameus*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, Saint-Pétersbourg 1891, I., p. 115.

[18] *Sp. Lampros*, Σφραγὶς Πόθου Ἀργύρου, Ἀθηναῖον 1, 1872, p. 70–74.

[19] On ne rencontre que deux occurrences dans la Prosopography of the Byzantine Empire I, 641–867, ed. by *J. Martindale*, Aldershot, 2001 (CD-rom).

[20] Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art (désormais *DOSeals*) I, éd. par *J. Nesbitt* et *N. Oikonomides*, Washington DC, 1991 , n° 5.22.

conspiration réussit puisque les fils Lécapènes éliminèrent Romain. Quelques semaines plus tard, Marianos Argyros et d'autres conjurés, dont des Phocas et des Tornikioi, fomentèrent un nouveau complot, dirigé cette fois-ci contre les fils de Romain Lécapène. Ce coup d'État plaça Constantin VII sur le trône, sans concurrence, ce qui explique que Marianos ait fait une belle carrière sous le règne personnel de cet empereur. Marianos fut envoyé en Italie du sud comme stratège de Calabre et de Longobardie et reçut les titres de patrice et *anthypatos*. Il combattit avec succès les Arabes de Sicile et l'un de ses lieutenants notamment reprit la ville de Reggio de Calabre. En 959, à la mort de Constantin VII, Marianos Argyros était catépan d'Occident, fonction proche de celle de domestique des Scholes d'Occident[21], il avait donc sous ses ordres l'ensemble des troupes de l'Occident avec lesquelles il repoussa un raid des Hongrois qui avaient envahi la Thrace. Sous Romain II, nous ignorons quelles furent ses fonctions. S'il est resté en Occident, il sera alors passé sous les ordres de Nicéphore Phocas qui fut nommé domestique d'Occident en vue de la reconquête de la Crète. À la mort de l'empereur Romain II, Nicéphore Phocas décida de s'emparer du trône. Alors, le chef de l'administration impériale de l'époque, chargé de veiller sur les intérêts des jeunes empereurs, le parakoimomène Joseph Bringas, inquiet de la marche de Nicéphore Phocas vers la capitale, fit appel à Marianos Argyros pour l'arrêter. Ce choix était logique puisque Marianos commandait ou avait commandé les *tagmata* européens et que les Argyroi avaient jadis compté parmi les adversaires des Phocas, même si, en 944–945, les deux familles s'étaient retrouvées pour soutenir la dynastie macédonienne.

Comme Nicéphore Phocas approchait de la capitale, Marianos surmonta ses réticences et décida avec ses troupes de venir à Constantinople, se rapprochant du parakoimomène, peut-être parce qu'il jugeait les intérêts des jeunes empereurs, Basile et Constantin, menacés. Le 15 août 963, la tentative de Marianos Argyros et Bringas de faire sortir de Sainte-Sophie le père de Nicéphore, le vieux magistre Bardas Phocas, déclencha une émeute dans la capitale. Marianos à cette occasion fut mortellement blessé par la chute d'un pot rempli de terre qu'une femme avait jeté d'un toit et succomba le lendemain, assez peu glorieusement.

8. *Romain Argyros* (Vannier 8)

Romain, frère de Marianos, connut la bonne fortune d'être agréé par Romain Lécapène comme époux de sa fille Agathe. Selon Yaḥyā d'Antioche[22], le mariage eut lieu alors que Lécapène n'était pas encore au pouvoir. Le futur empereur aura

[21] C'est pour cette raison que le sceau de Marianos, *anthypatos*, patrice, logothète des troupeaux et domestique des Scholes lui avait été attribué par *A. Mordtmann*, suivi par *G. Schlumberger* (Sigillographie, p. 360) avant que *W. Seibt* (Die Bleisiegel in Österreich I, Kaiserhof, Vienne 1978, n° 34) ne le restitue à juste titre au frère de l'empereur Basile Ier. Ce point confirme l'hypothèse avancée par *J.-F. Vannier* (Argyroi, p. 32, n. 9).

[22] Histoire de Yaḥyā-ibn-Sa'īd d'Antioche, Continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq, III, éd. par *I. Kratchovsky*; traduction française annotée par *Françoise Micheau* et *G. Troupeau*, *PO* 47, fasc. 4, Turnhout 1997, p. 484 (désormais Yaḥyā d'Antioche).

choisi Romain Argyros parce que, en unissant sa fille à l'une des plus brillantes lignées d'Orient, il préparait son succès. En revanche, selon Théophane Continué[23], l'union fut célébrée après l'accession de Romain au pouvoir suprême, en 921. Dans ce cas l'alliance aurait conforté le pouvoir de l'usurpateur. Il est difficile de choisir entre les deux versions, car Yaḥyā paraît bien informé sur la généalogie de Romain III. Toutefois, il semble douteux qu'un chroniqueur de l'entourage de Constantin VII ait méconnu les dates des mariages au sein de la famille impériale.

Romain Argyros devint ainsi le beau-frère de Constantin VII Porphyrogénète, puisque ce dernier épousa Hélène, elle aussi fille de Romain Lécapène. Cette union explique donc le lien de parenté entre Romain Argyros (n° 14) et l'impératrice Zôè puisque tous deux descendaient de Romain Lécapène. La carrière de Romain n'est pas autrement connue et aucun sceau au nom de Romain, datant de la première moitié du Xe siècle et citant une dignité ou une fonction digne d'un proche parent de l'empereur, ne peut lui être attribué. Peut-être est-il décédé relativement jeune.

9. *Pothos Argyros* (Vannier 9)

En 958, le patrice et domestique des excubites, Pothos Argyros, fut victorieux des Hongrois. Ce personnage serait le petit-fils de Pothos (n° 5) ou de Léon Argyros (n° 4). Dans ce dernier cas, il pourrait être le chaînon manquant de la généalogie des Argyroi, s'il était fils de Romain et d'Agathe Lécapène et père du futur empereur Romain III. Le père du futur empereur ne portait pas le prénom de ses grands-parents, c'est-à-dire ni Romain (Lécapène), ni Léon (Argyros), puisque ses propres enfants furent appelés respectivement Romain, Basile et Léon, et l'on sait qu'au Moyen Âge, à la différence de l'époque protobyzantine, un enfant ne porte jamais le nom de son père. Le prénom de Marianos semble disparaître chez les Argyroi avec le vaincu de 963, alors que celui de Pothos est bien attesté chez les Argyroi au XIe siècle, ce qui suggère qu'il fut l'ancêtre des Argyroi du siècle suivant. De toute façon, Constantin VII aura confié le poste de domestique des excubites à un proche parent.

Un sceau pourrait lui être attribué, datant d'une époque antérieure de sa carrière[24]:

DO 58.106.3040 (fig. 3).
Dia.: 25.
Des.: Gravure très maladroite. Le *boullôtèrion* a dû être refait à la hâte dans une ville qui ne disposait pas d'un graveur professionnel.
Inédit.

---

[23] Theophanes Continuatus, ed. *I. Bekker*, Bonn 1838, p. 399.
[24] C'est aussi l'opinion de *W. Seibt* (Beinamen, p. 127–128).

Au droit, dans un cercle de grènetis assez grossier, croix patriarcale, recroisetée à la branche inférieure, élevée sur quatre degrés, et ornée de courts fleurons. À la circonférence, traces de la légende invocative habituelle: .KE ... OVΛO. [+] *Κ(ύρι)ε [βοήθει τῷ σῷ δ]ούλῳ.*

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d'une croisette:

+ΠΟΘ.|R/A/CΠA/|APHω|TOAΓ̄Y|Pω.
+ *Πόθ[ῳ] β(ασιλικῷ) (πρωτο)σπα(θ)αρήῳ τô Ἀργυρῷ.*

Xe siècle. Le revers du sceau est maladroitement gravé, ce qui ne facilite pas sa datation, puisque l'épigraphie ne fournit aucun indice. La présence de fleurons courts est caractéristique des sceaux de la première moitié du Xe siècle. Un autre sceau d'un protospathaire et stratège de Chaldée du nom de Pothos, orné au droit d'une croix patriarcale à fleurons courts issant de la base, datant donc des années 925–975[25], pourrait lui avoir appartenu (cf. aussi Pierre Argyros n° 12).

On peut aussi se demander si ce Pothos ne fut pas le commanditaire, avec Marianos, d'une icône aujourd'hui conservée au musée de Cherson, car la rencontre de ces deux prénoms invite à penser à la famille Argyros, mais l'hypothèse reste purement conjecturale[26]. Le rapport familial entre les deux hommes n'est pas précisé par l'inscription, en l'état où elle nous est parvenue. Il pourrait s'agir du père et de son fils, ou d'un oncle et son neveu.

10. *Eustathe Argyros*

Un poème en l'honneur du fils de Constantin VII, Romain II, alors âgé de douze ans, a été commandité plutôt que rédigé par un certain Eustathe[27]. Le texte date donc de 950. Cet Eustathe paraît être un parent de l'empereur et des jeux de mots associant *Argyros* et argent ont conduit l'éditeur du poème, P. Odorico, à identifier, avec une grande vraisemblance, cet Eustathe à un membre de la famille Argyros. Il pourrait aussi être le père de Romain le futur empereur, car il appartient à la même génération que Pothos n° 9, dont il fut sans doute un frère ou un cousin.

---

25 *W. De Gray Birch*, Catalogue of Seals in the British Museum, Londres 1898, n° 17525.

26 *S. A. Boyd*, Ex-Voto Therapy. A Note on a Copper Plaque with St. Hermolaos, dans AETOS. Studies in Honour of Cyril Mango, ed. by *I. Ševčenko* and *I. Hutter*, Stuttgart — Leipzig 1998, p. 24–25, pl. V. La plaque est cassée et les seules lettres ΠΟΘ se lisent clairement, aussi la restitution en Pothètos ne saurait être exclue, mais elle est peu vraisemblable.

27 *P. Odorico*, Il calamo d'argento. Un carme inedito in onore di Romano II, JÖB 37, 1987, p. 65–93, texte p. 87–93.

11. *Théophylacte Argyros*

D'après un sceau datable de la seconde moitié du Xe siècle et qui porte au droit un griffon[28], Théophylacte Argyros était *anthypatos*–patrice, dignité encore très élevée à cette date. Le personnage est inconnu par ailleurs. Le prénom de Théophylacte apparaissant pour la première fois chez les Argyroi, on supposera qu'il lui venait du côté maternel. C'est un prénom — assez rare — qu'on trouve chez les Lécapènes, et Théophylacte pourrait être issu du mariage de Romain et d'Agathe. Il ne fut sans doute pas le père du futur empereur, car le prénom n'a pas été transmis à d'autres Argyroi, il pourrait être un oncle.

12. *Pierre (?) Argyros*

Ce personnage n'est connu que par un unique sceau sur lequel la lecture du prénom est malheureusement incertaine, car le plomb est rogné dans sa partie supérieure.

DO 55.1.2937.
Dia.: 23.
Des.: Rogné au pourtour et pressé sur les deux faces, ce qui a rendu le début de la légende du revers incertain.
Éd.: Mention dans *A. Bryer — D. Winfield*, The Byzantine Monuments and Topography of the Ponts, Washington DC 1985. p. 316; DOSeals IV. 32.43.

Au droit, croix patriarcale, recroisetée à la branche supérieure, ornée de fleurons issant jusqu'au sommet. À la circonférence, légende invocative habituelle, précédée d'une croisette: +KERO......δΛω. + *Κ(ύρι)ε βοή[θει τῷ σῷ δ]ούλῳ.*

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d'une croisette:

+Π̣Ε̣Τ̣|Ρ̣ωΠΡΙΚ/|..ΤΡΑΤΗ|..ΑΛΔ/Τ/|.ΡΓVΡ/
+ *Πέτρῳ π(ατ)ρικ(ίῳ) [(καὶ) σ]τρατη[γ(ῷ) Χ]αλδ(ίας) τ(ῷ) [Ἀ]ργυρ(ῷ).*

X^e/XIe siècle. Le prénom de Pierre n'est pas attesté chez les Argyroi. D'après la photographie du plomb, le seul élément assuré dans la lecture du prénom est le ω final. Or il n'est pas certain que ce prénom ait été précédé d'une autre lettre sur cette seconde ligne. Ce qui subsiste des caractères qu'on peut deviner à la première ligne, fort endommagée, n'interdit pas une lecture en ΠΟ̣Θ, et il s'agirait alors de Pothos Argyros (n° 9). Si tel était le cas, on pourrait comprendre la présence d'une icône commanditée par lui à Cherson, le lien se faisant entre les deux rives de la mer Noire.

13. *Jean (?) Argyros*

DO 58.106.4914 (fig 4).
Dia.: 24.
Des.: Demi-plomb. Légèrement pressé sur les deux faces.
Inédit, mais mentionné dans Seibt, *Beinamen*, p. 128.

---

[28] Musée de l'Ermitage M 5114, cité par *Seibt*, Beinamen, p. 128.

Au droit, dans un cercle de fin grènetis, buste de saint évêque barbu. À la circonférence, légende invocative, précédée d'une croisette: .K̄EROHΘ/...: [+] *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) [τῷ σῷ δούλῳ].*

Au revers, légende sur cinq lignes, amputée de sa moitié gauche:

..ω̣̄Ṛ/A/|..AΘ/EΠI|...PVCO|...KΛIN.|..PΓVP̣/
[+ Ἰ]ω(άννῃ) β(ασιλικῷ) (πρωτο)[σπ]αθ(αρίῳ) ἐπὶ [τοῦ χ]ρυσο[τρι]κλίν(ου) [τ(ῷ) Ἀ]ργυρ(ῷ).

X^e^/XIe siècle. La lecture du prénom n'est pas assurée. Le personnage est inconnu par ailleurs.

14. *N. Argyros*

Cet Argyros fut *anthypatos*-patrice, c'est-à-dire l'un des plus hauts dignitaires de l'Empire. Malheureusement son prénom sur le sceau a été emporté, à l'exception des deux dernières lettres: *-ης,* suggérant de restituer par exemple Théophane ou, en tout cas, un prénom inconnu chez les Argyroi.

Zacos (BnF) 135 (fig. 5).
Dia.: 22.
Des. Décentré vers le bas, ce qui a fait perdre la partie supérieure de la légende.
Inédit.

Au droit, sans doute une croix patriarcale, mais il subsiste une seule traverse horizontale recroisetée, élevée sur trois degrés, et ornée de riches fleurons issant jusqu'au sommet de la traverse. À la circonférence, traces d'une légende, sans doute l'habituelle invocation, mais les dernières lettres, les seules conservées, ne sont pas assez nettes pour permettre une lecture assurée.

Au revers, légende sur cinq lignes, dont la première est oblitérée:

...|ẸỊAN..|ΠΑΤ/ΠΡΙΚ.|ωΤωΑṚ|ΓỤΡω.
[......]ει ἀν[θυ]πάτ(ῳ) π(ατ)ρικ[ί]ῳ τῷ Ἀργυρῷ.

XIe siècle (premier tiers).

15. *Pulchérie Argyropoulina* (Vannier 10)

Sœur du futur empereur Romain III. Il n'y a rien à ajouter à la notice de Vannier, *Argyroi*, n° 10, p. 35–36. On notera cependant que ce nom de Pulchérie, peu répandu, est attesté sur le sceau d'une *prôtospatharissa* et *stratègissa*, datable de la première moitié du XIe siècle[29]. On sait que l'époux de Pulchérie, Basile Sklèros, obtint sous le règne de son beau-frère la haute dignité de magistre. C'était probablement un militaire, si le sceau du stratège homonyme des Anatoliques lui a appartenu[30]. Si Pulchérie la *stratègissa* l'eut pour époux, le sceau date de l'époque où celui-ci était seulement protospathaire, donc antérieurement au règne de Constantin VIII, lorsque Basile Sklèros était déjà patrice. Ce qui rend l'identification difficile, c'est que le motif de la Vierge tenant le médaillon de l'Enfant, tel qu'il est représenté sur le sceau de la *stratègissa*, semble lié à la découverte, en 1030/1031, d'une icône de ce type[31]. Or à cette date, Basile était magistre ; toutefois, ce type de Vierge n'était pas inconnu auparavant et la découverte de l'icône peut avoir simplement popularisé ce type iconographique.

16. *Romain Argyros, empereur* (Vannier 11)

On connaît indirectement la date de naissance de Romain Argyros: selon Psellos, lorsqu'il avait épousé en 1028 la fille de l'empereur Constantin VIII, Zôè, cette dernière était dans sa cinquantième année et l'on sait aussi, par un autre passage de la *Chronographie* de Psellos, que Romain était son aîné de dix ans. Romain naquit donc en 968. Il descend directement de l'union d'un autre Romain Argyros et d'Agathe Lécapène. Par une erreur, qui a été corrigée par I. Djurić dans son compte rendu, J.-F. Vannier considérait le père de l'empereur comme un arrière-petit-fils du couple, notamment en raison de l'écart de date séparant le mariage avec la fille de Lécapène de la naissance de Romain III. Il est en fait simplement le petit-fils, c'est-à-dire que Romain Argyros, l'époux d'Agathe Lécapène, est le grand-père du Romain Argyros, le futur empereur. Il faut soit supposer que le couple Romain–Agathe attendit longtemps la naissance d'un garçon, soit admettre un

[29] *G. Zacos*, Byzantine Lead Seals, Compiled by J. W. Nesbitt, Berne 1985, n° 689.

[30] Sur les problèmes que pose cette attribution, cf. *W. Seibt*, Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie, (Byzantina Vindobonensia 9), Vienne 1976, p. 68–69.

[31] *W. Seibt*, Die Darstellung der Theotokos auf byzantischen Bleisiegeln, besonders im 11. Jahrhundert, SBS 1, 1987, p. 42–44.

mariage tardif, voire un remariage, pour le père de Romain III. On peut être assuré de l'exactitude du schéma généalogique de ce dernier grâce à Yaḥyā d'Antioche. Ce chroniqueur en effet a décrit avec un soin particulier les faits et gestes de Romain III, car l'empereur s'était rendu en Syrie du nord[32].

Point culminant de sa carrière, Romain parvint au trône le 11 novembre 1028 par la volonté de Constantin VIII qui lui donna pour épouse sa fille Zôè. Skylitzès nous offre un récit assez romanesque de l'événement, car de sérieux obstacles entravaient cette union, puisque Romain avait une épouse toujours en vie, Hélène, dont on ignore la famille d'origine. Il fallut un subterfuge pour contraindre Hélène au divorce afin que Romain puisse se remarier avec Zôè. L'entrée volontaire dans un monastère rompt le lien du mariage, libérant l'autre époux de toute obligation[33]. Selon Skylitzès, Hélène ne souhaitait nullement la séparation, mais des gens du Palais lui auraient fait croire que Romain était menacé d'avoir les yeux crevés s'il ne divorçait pas. Hélène aurait alors consenti à prendre le voile sous le nom de Marie[34]. Il est probable que des négociations très matérielles eurent lieu. On peut se demander en effet si Hélène a alors été promue *sébastè*, honneur qui aurait été accordé là pour la première fois. Elle est effectivement mentionnée comme telle sur son épitaphe, mais de façon ambiguë dans la mesure où ce titre de *sébastè* peut apparaître comme un qualificatif désignant la personne même de l'ancienne épouse de Romain; en même temps, il est possible de voir dans cette expression un des jeux de mots — le titre obtenu correspondant à la vertu supposée de l'impétrante — qui s'accorde bien avec l'esprit du temps[35]. Ce ne serait donc pas Marie Sklèraina, la maîtresse de Monomaque, qui aurait inauguré cette titulature.

Romain n'avait sans doute pas d'enfant vivant (cf. *infra* n° 21) de son épouse Hélène et il fallut des raisons impérieuses pour expliquer le choix, qui n'était pas sans complication, de Constantin VIII. Yaḥyā d'Antioche fait valoir la parenté entre les deux hommes, qui est tout à fait réelle; Romain Argyros était peut-être, en 1028, le parent le plus proche de Constantin VIII et ce dernier aurait ainsi maintenu l'Empire dans la famille.

Avant d'accéder à l'Empire, Romain avait accompli une belle carrière civile, fort caractéristique d'une grande maison apparentée de près aux empereurs. On la connaît par des sources documentaires variées que viennent confirmer et compléter des sceaux.

Romain fut juge de l'Opsikion et se rendit à ce titre dans l'évêché d'Akmoneia où sévissaient des hérétiques[36]; puis il fut promu questeur, en demeurant protospathaire. Il devint juge de l'Hippodrome et il est connu comme tel dans la

---

32 Yaḥyā d'Antioche, p. 484 [116].

33 Sur le caractère licite de ce mariage, cf. *A. Laiou*, Imperial marriages and their critics in the eleven century: the case of Skylitzès, DOP 46, 1992, p. 168–169.

34 Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, éd. *I. Thurn*, (CFHB V, Series Berolinensis), Berlin — New York 1973 (désormais Skylitzès), p. 374.

35 *G. N. Sola*, Giambiografi sconosciuti del secolo XI, Roma e l'Oriente, XII, 1916, p. 152–153.

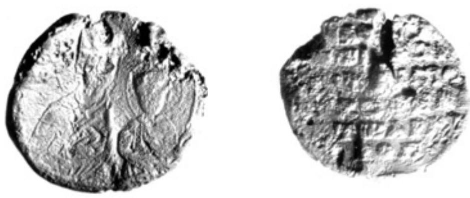
36 *G. Ficker*, Die Phundagiagiten Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des byzantinischen Mittelalters, Leipzig 1908, p. 66–67.

Peira, le recueil d'avis et de sentences du juriste Eustathe Rômaios, où, à plusieurs reprises, sont mentionnés les avis du juge de l'Hippodrome Romain, le futur empereur. Puis, honoré de la dignité supérieure de patrice, il est attesté comme économe de la Grande Église[37]. Alors qu'il était patrice, Yaḥyā d'Antioche affirme qu'il exerçait la charge de *qaḍī al-quḍāt*[38], c'est-à-dire juge des juges, ce qui correspond à la présidence d'un tribunal, peut-être celui du questeur. Enfin en 1028, au moment où il fut choisi comme empereur, Romain occupait la fonction d'éparque, la plus haute des charges civiles.

Plusieurs sceaux peuvent lui être attribués. Le premier, publié sans photographie par V. Šandrovskaja à l'occasion d'une exposition byzantine à Moscou en 1977[39], a été lu au revers: *Ῥωμανῷ πρωτοσπαθαρίῳ, μεγάλῳ χαρτουλαρίῳ, βασιλικῷ κριτῇ ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου ... τῷ Ἀργυρῷ.* La légende, incomplète, est curieuse sur un point, le qualificatif d'impérial pour un juge de l'Hippodrome. Au droit est représentée la Vierge Hodègètria, qui porte l'Enfant sur le bras gauche.

Un autre sceau inédit également conservé au musée de l'Ermitage (fig. 6)[40], lui a sans doute appartenu, car il peut être daté du premier tiers du XIe siècle. Le droit offre le même motif iconographique que le sceau précédent, mais comme le plomb est fortement rogné, l'éventuelle invocation circulaire a disparu. Au revers, la légende court sur sept lignes sans doute, dont les deux premières sont détruites:

.....|.AC̣..|.IωḲ..Ḥ|ẸΠ̣ITȣΠΠΟ|..T⁄ΟΨ⁄ḲḤ|..TωΑΡΓ|.ΡΟΠ⁄
[Κύριε βοήθει Ῥωμανῷ] (πρωτο)σ[παθαρ]ίῳ κ[ριτ]ῇ ἐπὶ τοῦ Ἱππο[δ(ρόμου) (καὶ)] τ(οῦ) Ὀψ(ι)κή[ου] τῷ Ἀργ[υ]ροπ(ούλῳ).

Ce sceau, frappé à l'époque où Romain réprimait les hérétiques d'Akmoneia, est antérieur à 1025, ce que confirme la dignité de protospathaire.

Enfin, ajoutons un sceau de l'ancienne collection Seyrig sur la lecture duquel les éditeurs ont hésité et qu'ils ont daté du second tiers du XIe siècle[41]. Au droit, la Vierge Hodègètria, du même type que celui des sceaux précédents. Au revers, il est

---

37 *J. Darrouzès*, Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l'Église byzantine, Paris 1970, p. 547.

38 Yaḥyā d'Antioche, p. 487.

39 Iskusstvo Vizantii v sobranijah SSSR (Katalog vystavki), Moscou 1977 (section "Sfragistika" par *V. Šandrovskaja*), n° 745, repris dans SBS 5, p. 146, n° 133.

40 Je remercie vivement V. Šandrovskaja, de m'avoir communiqué cette pièce inédite (M 4454).

41 *J.-Cl. Cheynet*, *C. Morrisson*, *W. Seibt*, Les sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig, Paris 1991, n° 81.

maintenant possible, grâce à la précision de la photographie numérique, d'interpréter les traces de lettres à la première ligne. Le début de la légende se transcrirait ainsi:

.ω̣M.N/Ạ|.. *[Ῥ]ωμ[α]ν(ῷ̣) (πρωτο)[σπαθαρίῳ̣....* La lecture du prénom est plus probable que certaine, mais la similitude du motif iconographique rend l'attribution assez sûre. On peut donc établir que Romain fut protospathaire, grand chartulaire, juge de l'Hippodrome, *kensôr* et économe de l'Occident. En somme, une carrière bien structurée. Romain resta longtemps grand chartulaire du *génikon*, puisque cette charge apparaît sur plusieurs de ses sceaux et il était spécialiste de la gestion des biens, en tant qu'économe des biens de l'Occident et des biens du patriarcat de Constantinople.

La datation proposée peut être remontée d'une quinzaine d'années, sans que l'épigraphie fasse obstacle, car le ω sous cette forme arrondie est attesté dès le siècle précédent[42].

Si l'attribution est justifiée, Romain Argyros, nous l'avons dit, fut un temps *kensôr*, juriste rattaché à la cour de l'Hippodrome[43]. N. Oikonomidès a établi une courte liste de personnages ayant montré du goût pour la pratique de l'art[44]. Il donne deux références à des épigrammes, où un Romain Argyros est cité comme juge dans l'une et comme *kensôr* dans l'autre, et fait ensuite le rapprochement avec le futur empereur que la date des textes et la similitude des noms invitent à proposer. Cependant il tient l'identification pour incertaine car, à la même époque, en 1030, un Romain, qui ne saurait s'identifier à l'homonyme, entre-temps devenu empereur, était lui aussi *kensôr*, mais son nom de famille est inconnu. Cette prudence paraît un peu excessive, car il y a bien peu de chance qu'un autre Romain Argyros eût été *kensôr* sous le règne de son parent, d'autant plus que le sceau Seyrig donne un poids supplémentaire à l'identification. Le futur empereur aura été un amateur d'art éclairé.

Dans la première partie de sa vie, Romain accomplit durant plusieurs décennies une carrière de juriste, alors que ses frères appartenaient au corps des officiers. Dans la même famille cohabitaient donc des militaires et des civils, ce qui invite à nuancer l'opposition entre le *politikon* et le *stratiôtikon*[45]. G. Ostrogorsky, dont l'*Histoire de l'Empire byzantin* reste un classique, ouvrait ce qu'il appelait "le règne de la noblesse civile", par l'arrivée au pouvoir de Romain III, marquant une rupture forte avec l'époque des empereurs soldats. Il n'est pas question ici de se livrer à une analyse détaillée du règne de Romain III, mais ce qui frappe le plus, c'est la quasi-obsession de cet empereur à poursuivre la politique de ses

---

42 *N. Oikonomides*, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals, Washington DC 1986, tableau, p. 169.

43 *Oikonomidès*, Listes, p. 325.

44 *N. Oikonomidès*, L'artiste-amateur à Byzance, dans Artistes, artisans et production artistique au Moyen Âge. I. Les hommes, Paris 1986, repris dans: Byzantium from the ninth century to the fourth Crusade: studies, texts, monuments, Aldershot 1992.

45 Ce n'est évidemment plus la position du dernier ouvrage consacré à l'aristocratie du XIe siècle: *B. Krsmanović,* The Rise of Byzantine military Aristocracy in the 11th Century (en serbe avec résumé anglais), Belgrade 2001.

prédécesseurs, y compris par une politique de conquête ou de protectorat sur les émirats orientaux ou les États du Caucase. Sans doute a-t-il renoncé au prélèvement de l'*allèlengyon* établi par Basile II, impôt contre lequel l'aristocratie et le haut clergé avaient vivement protesté, mais il a laissé se développer, comme ses successeurs, le service de l'*épi tôn oikeiakôn*, qui constituait de plus en plus le principal bureau financier.

La fin du règne de Romain III n'amorça pas un déclin immédiat des Argyroi qui, grâce aux alliances matrimoniales qu'ils contractèrent, signe de leur prestige durable, restèrent au premier plan de l'aristocratie tout au long du XIe siècle.

17. *Basile Argyros* (Vannier 12)

Basile exerça une carrière militaire dont nous ne connaissons guère plus que la dernière décennie d'activité. En 1010, il était protospathaire et stratège de Samos lorsqu'il fut promu par son cousin issu de germain, Basile II, protospathaire et catépan d'Italie où il resta jusqu'au début de 1017. Ensuite, Basile, alors titré patrice, fut nommé catépan du Vaspourakan, nouvelle province formée du royaume arménien homonyme légué par son prince, Sénéchérim Artzrouni, à l'empereur Basile II qui en prit posssession en 1021/1022[46]. Une lacune dans la carrière de Basile peut être comblée grâce à un sceau découvert à Preslav, où il s'intitule patrice et stratège de Thrace[47]. Au droit est gravée une croix d'un motif particulier, qu'on rencontre parfois au XIe siècle. Ce commandement se situe après son séjour italien, où il n'est encore que protospathaire, soit avant que Basile Argyros n'aille commander au Vaspourakan, entre 1017 et 1022, soit après cette étape de sa carrière, postérieurement à 1023. Mais il est peu probable que Basile II ait nommé en Thrace un stratège dont la prestation militaire au Vaspourakan lui avait valu d'être relevé de son commandement.

Il est possible que Basile ait frappé un autre type de plomb:

Zacos (BnF) 137 (fig. 7).
Dia.: 24.
Des.: Sceau frappé sur un flan légèrement trop petit, échancré à l'orifice supérieur du canal. Au revers, dans la partie inférieure gauche du champ, on remarque la trace d'une double frappe presque à 180°. On lit quelques lettres: ΛΕ..|...ΙΚΙ., qui suffisent à reconnaître l'inscription de notre sceau. Il y eut donc un premier essai, puis une frappe définitive.
Inédit.

---

[46] Cf. *E. Honigmann*, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363–1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae 3, Bruxelles 1935, p. 168–171. Cf. *W. Seibt*, Die Eingliederung von Vaspurakan in das byzantinische Reich (etwa Anfang 1019 bsw. Anfang 1022), Handes Amsorya 92, 1978, p. 49–66.

[47] *I. Jordanov*, Pečatite ot strategijata v Preslav, Sofia 1993, n°s 232 et 233, qui identifie Basile au catépan d'Italie.

Au droit, buste de saint Théodore, au long visage orné d’une barbe en pointe, tenant une lance en main droite et sans doute un bouclier en main gauche. On note une marque de surfrappe avec les lettres ΘΕ. De part et d’autre de l’effigie du saint, inscription en colonne: Ⓐ|ΘΕ — Ο|Δ|Ѡ|ΡΟ⁄. *Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρο(ς).*

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d’une croisette:

+Θ̄K̄Ē⁄R⁄|Θ⁄RACIΛΕΙ|ѠΠΑΤΡΙΚΙ|ѠΤѠΑΡ|Γ̣Υ̣Ρ⁄
Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Βασιλείῳ πατρικίῳ τῷ Ἀργυρ(ῷ).

XIe siècle (première moitié). Il pourrait s’agir d’un plomb frappé par l’ancien catépan du Vaspourakan, car le nouveau motif iconographique, qui n’est pas celui du sceau de Preslav, n’a pas impliqué un changement dans la dévotion envers un saint particulier. Cependant rien n’exclut qu’il s’agisse d’un homonyme, car certaines branches de la famille Argyros ont été, semble-t-il, assez prolifiques. De plus, on ne signale aucune action de Basile sous le règne de son frère, mort en 1034, et il serait curieux qu’il ne lui ait pas offert une dignité supérieure.

18. *Léon Argyros* (Vannier 13)

Frère de Basile et Romain, Léon a servi sous les ordres de son frère Basile et, en 1017, fut tué en Italie.

19. *Na. Argyropoulina* (Vannier 14)

Sœur de Romain, elle épousa Constantin Karantènos, qui fut duc d’Antioche sous le règne de son beau-frère. I. Jordanov a publié plusieurs sceaux, découverts à Preslav, d’Anna Karantènè, qu’il identifie à la femme de Constantin[48]. Cependant, à cette époque, jamais une épouse ne prend le nom de son mari. Anne serait plutôt la fille de ce couple.

20. *Marie Argyropoulina* (Vannier 15)

Sœur de Romain, elle épousa en 1005/1006 Jean, fils du doge Pierre Orsoleo et mourut peu après avec son rejeton, prénommé Basile, sûrement en l’honneur du grand empereur, son lointain parent.

[48] *Ibidem*, n° 407–410.

21. *Théophanô, fille du patrice Romain*

Ce personnage n'est connu que par un sceau.

DO 58.106.1542 (fig. 8).
Dia.: 26, 22.
Des.: Légèrement décentré vers la gauche.
Inédit, mais mentionné dans Seibt, *Beinamen*, p. 128.

Au droit, dans un cercle de fin grènetis, buste de la Vierge, de face, esquissant des deux mains le geste de l'orante. De part et d'autre de l'effigie, les sigles: M̅P̅ — Θ̅V̅.

Au revers, légende sur cinq lignes, surmontée et suivie d'un losange de perles accosté de tirets, et précédée d'une croisette:

—⁘—|+ΘΕΟF/|.ϒ̣ΓΑΤΗΡ|.Ѡ̣ΜΑΝ|.ΑΤΡΙΚ/|.ΡΓVΡ/|—⁘—
Θεοφ(άνω) [θ]υγάτηρ [Ῥ]ωμαν(οῦ) [π]ατρικ(ίου) [Ἀ]ργυρ(οῦ).

XIe siècle (premier tiers). La datation précise de la pièce n'est pas facile, car la forme des lettres invite à la placer de la fin du Xe siècle, or on observe des ligatures qui ne se rencontrent que plus tard. Le motif iconographique se retrouve avec la plus grande fréquence dans la première moitié du XIe siècle. Un second point fait difficulté, le prénom du père. À cette génération, on ne connaît pas d'autre Argyros prénommé Romain, sinon le futur empereur. Plus loin nous rencontrerons un homonyme plus jeune (n°39), qui fut aussi patrice, mais à une date où cette dignité commençait d'être dévaluée. Si l'on admet qu'une aristocrate ne devait guère user d'un sceau avant l'âge adulte, la fille de ce second Romain aura disposé de ce sceau à la fin du XIe siècle et Romain III est donc le candidat naturel à la paternité de cette Théophanô. Toutefois, il apparaît que Romain III mourut sans laisser de descendance, ni de sa seconde épouse, l'impératrice Zôè, ni de sa première épouse, Hélène, car les enfants du couple auraient certainement prétendu à la succession de leur père. Cependant, il n'est pas exclu que Romain, né en 968, ait contracté mariage entre 985 et 990, ait eu une fille qui aurait atteint l'âge adulte, mais serait décédée avant 1028. C'est l'hypothèse la plus vraisemblable, mais on ne peut formellement exclure l'existence d'un cousin, homonyme du futur empereur, et son contemporain.

22. *Pothos Argyros* (Vannier 16)

Son degré de parenté avec Romain III est inconnu, mais il pourrait être son neveu. En 1029, il fut promu catépan d'Italie et honoré de la dignité de protospathaire, habituelle certes pour un catépan d'Italie, mais modeste pour un parent de l'empereur régnant.

Le sceau de Pothos, protospathaire et catépan d'Italie est connu[49]. Un inventaire des biens de la métropole de Reggio de Calabre, établi vers 1050, est conservé. Il y est fait état d'un domaine tenu par Théoktistè la *katépanissa*, sans doute faut-il comprendre la veuve d'un catépan, puis d'un panégyrique relié, offert par *kyr* Pothos — terme qui manifeste la qualité sociale du donateur —, et d'un autre panégyrique donné par l'épouse dudit *kyr* Pothos. On serait tenté d'identifier la *katépanissa* à la femme de *kyr* Pothos[50], et nous aurions affaire alors au catépan Pothos (Argyros), qui était effectivement décédé vers 1050, à en croire les chroniques italiennes selon lesquelles Pothos mourut en mars 1032 en combattant les Arabes. Cette identification demeure hypothétique. De plus, la biographie de ce Pothos présente une difficulté chronologique en raison d'une notice portée sur un manuscrit, selon laquelle le texte aurait été copié au temps du catépan Pothos, lorsque régnaient Romain III et Zôè, indiction 2 en l'an 6543[51], ce qui correspond à 1034/1035, c'est-à-dire après la date présumée de la mort de Pothos. Il y a contradiction entre l'indiction, qui correspond à l'année 1033/1034, et l'an du monde. Il faut préférer l'indiction puisque, en 1034/1035, Romain III était décédé. Même en tenant compte de cette correction, il reste qu'au moment de l'achèvement du manuscrit, Pothos était mort. Il faudrait supposer, pour concilier toutes ces informations, que l'écriture du manuscrit a duré un certain temps et que le copiste, le prêtre Pierre, aura pris en considération le moment où il travaillait, mais le fait qu'il précise le jour et l'heure implique qu'il s'agit bien du jour où il a posé sa plume.

23. et 24. *Les fils de Basile Argyros* (Vannier 7 et 18)

Ils participèrent à rébellion d'Isaac Comnène en 1057. Leurs prénoms sont inconnus, mais l'un d'eux s'appelait peut-être Pothos (n° 24).

---

[49] Il a été d'abord publié par *A. Engel* (Recherches sur la numismatique et la sigillographie des Normands de Sicile et d'Italie, réimp. Bologne 1972, pl. I, n° 5) et à tort attribué au duc de Sicile Roger Borsa. La légende a été correctement rétablie par *G. Schlumberger* (Sigillographie, p. 621), mais celui-ci s'est trompé en identifiant le catépan d'Italie à Pothos, fils d'Eustathe (n° 5).

[50] *A. Guillou*, Le brébion de la métropole byzantine de Règion (vers 1050), (Corpus des actes grecs d'Italie du sud et de Sicile 4), Cité du Vatican 1974, p. 36, 66, 77.

[51] *Fl. Évangélatou-Notara*, "Σημειώματα" ἑλληνικῶν ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ θου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἐτούς 1204, (Bibliothèque S. Saripoulou 47, Athènes 1982), p. 152–153.

24. *Pothos Argyros*

Coll. privée, n° 38 (fig. 9).
Dia.: 17.
Des.: Flan trop petit.
Inédit, mais sera publié dans J.-Cl. Cheynet, Sceaux de la collection Khoury, *Revue numismatique* 2003.

Au droit, légende sur quatre lignes, précédée d'une croisette; la dernière ligne est accostée de perles:

+ΚΕR⁄|ΗΘΕΙΤѠ|CѠΔΟV|·ΛѠ·
Κ(ύρι)ε β(ο)ήθει τῷ σῷ δούλῳ

Au revers, suite de la légende sur quatre autres lignes, dont la dernière est, comme au droit, accostée de perles:

ΠΟΘѠ̣|Π̅Ρ̅Ι̅ΚΙѠ|ΤΟΑΡΓV|·ΡѠ·
Πόθῳ π(ατ)ρικίῳ τῷ Ἀργυρῷ.

XIe siècle (milieu).

Pothos figure sur un autre plomb, à une étape ultérieure de sa carrière, car il a nettement progressé dans la hiérarchie des dignités.

DO 58.106.904 (fig. 10).
Dia.: 23.
Des.: Rogné sur le pourtour supérieur.
Inédit.

Au droit, très beau saint Michel, en pied, de face, les ailes largement éployées retombant presque jusqu'au sol, au *lôros* richement décoré; l'archange tient en main gauche un globe non crucigère, et en main droite un labarum. À la circonférence, légende invocative, partiellement lisible à droite de l'effigie: ....ТѠCΟΔΟV⁄. *[+Κ(ύρι)ε βοήθει] τῷ σῷ δού(λῳ).*

Au revers, légende sur quatre lignes, précédée d'une croisette, et suivie d'un rang de trois perles:

+ΠΟΘΩ̣|ΜΑΓΗ̣Ϲ̣Τ̣|̣ΡΟΤΟ̣ΑΡ|ΓVΡΟ|···
Πόθῳ μαγήστρο̣ τῷ̣ Ἀργυρῷ̣.

XIe siècle (milieu). Le prénom de Pothos pourrait être celui de son grand-père paternel, et Pothos serait alors l'un des deux fils de Basile, si du moins ce dernier avait bien pour père Pothos (n° 9). L'identification à l'un des fils de Basile Argyros n'est, bien entendu, qu'une hypothèse. Ce Pothos serait à distinguer du catépan d'Italie homonyme, car il porte des dignités, celles de patrice et de magistre, que le catépan ne paraît pas avoir obtenues. Toutefois, nous l'avons vu, une difficulté subsiste, car il n'est pas certain que Pothos ait péri en 1032. En ce cas il aurait obtenu, sans doute sous le règne de Constantin Monomaque, des dignités supérieures. Si Pothos était l'un des fils de Basile Argyros, alors il aurait participé à la rébellion d'Isaac Comnène en 1057. Le choix de saint Michel sur son seul sceau iconographique ne devrait rien au hasard et se justifierait par son allégeance au clan Cérulaire-Doukas[52].

25. *Nicéphore Argyros*

DO 55.1.2936. (fig. 11)
Dia.: 26, 22.
Des.: Rogné sur le pourtour supérieur, sinon nettement gravé.
Inédit.

Au droit, dans un cercle de perles, buste de la Vierge, de face, tenant des deux mains le médaillon devant elle; le nimbe et le médaillon sont ourlés de fin grènetis; l'épaule droite du manteau est rehaussée d'un losange de perles. De part et d'autre de l'effigie, les sigles: M̅-̅P̅ — Θ̅V̅. *Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.*

Au revers, légende sur six lignes, précédée d'une croisette; la dernière ligne est cantonnée de tirets:

+ΘΚΕR⁄Θ⁄|ΤѠϹѠΔȣ|ΝΙΚΗFΟΡѠ|Α̅ϹΠΑΘΑΡΙ⁄|ΤѠΑΡΓV|—ΡѠ—
Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ̑ σῷ̑ δού(λῳ) Νικηφόρῳ (πρωτο)σπαθαρί(ῳ) τῷ̑ Ἀργυρῷ̑.

XIe siècle (première moitié). Il pourrait s'agir du second des fils de Basile Argyros.

---

52 *J.-Cl. Cheynet*, Par saint Georges, par saint Michel, TM 14, 2002 (Mélanges Gilbert Dagron), p. 115–133.

26. *Hélène Argyropoulina* (Vannier 19)

Fille de Basile Argyros, elle épousa Bagrat, fils de Georges, roi de Géorgie.

27. *Na Argyropoulina* (Vannier 20)

Nièce de Romain III, elle épousa le roi bagratide d'Arménie, Jean/Sembad.

28. *Na Argyropoulina* (Vannier 21)

Fille de Basile Argyros, épouse de Constantin Diogénès, elle est la mère du futur empereur Romain IV Diogénès[53].

29. *N. Argyropoulos* (Vannier 22)

Un Argyropoulos, syncelle, n'est connu que par une poésie de Christophore Mytilènaios[54], qui ne fournit aucune précision permettant une identification, mais laisse supposer qu'il vivait dans la première moitié du XIe siècle. Romain III avait créé trois syncelles, transformant la fonction en simple dignité, mais l'un était le frère du patriarche Alexis le Stoudite et les deux autres étaient liés aux Radènoi[55].

Ensuite, toute une autre série d'Argyroi ne sont connus que par leurs sceaux. On rencontre des homonymes, qu'on distinguera en fonction de la chronologie, des types de carrière et du motif iconographique de leurs sceaux, quoique ce dernier critère ait pu comporter de multiples exceptions.

30. *Léon Argyros*

Fogg 1338 (fig. 12).
Dia.: 33.
Des.: Légèrement usé sur les deux faces.
Inédit.

[53] Sur les Diogénai, voir en dernier lieu *J.-Cl. Cheynet*, Grandeur et décadence des Diogénai, dans Ἡ αυτοκρατορία σε κρίση (…) Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025–1081), Athènes 2003, 119–137.

[54] Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, ed. *E. Kurtz*, Leipzig 1903, p. 40–44.

[55] *Skylitzès*, p. 375.

Au droit, saint Théodore, en pied, de face, tenant la lance en main droite et le bouclier en main gauche. De part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne: O|A|ΓI|O|C || Θ̣Ẹ|OΔΩ|PO|C. *Ὁ ἅγιος Θεόδωρος.*

Au revers, légende sur quatre lignes:

KEROH̤|Θ⁄ΛEONTI|Π̅P̅I̅KIΩ|TOAPΓV|—PΩ—
Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) Λέοντι π(ατ)ρικίῳ τῷ Ἀργυρῷ.

XIe siècle (second tiers).

31. *Constantin Argyros*

Zacos (BnF) 136 (fig. 13).
Dia.: 29.
Des.: Rogné sur le pourtour supérieur, partiellement écrasé sur les deux faces.
Inédit.

Au droit, buste d'un saint militaire, peut-être Théodore.

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d'une croisette:

+̣K̅E̅R⁄Θ⁄|.Ω̅N̅Π̅P̅I̅'⁄|.AICTPAT⁄|.OAPΓV|P⁄.
Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Κ]ων(σταντίνῳ) π(ατ)ρι(κίῳ) [κ]αὶ στρατ(ηγῷ) [τ]ῷ Ἀργυρ(ῷ).

XIe siècle. (second tiers). On remarque, pour la première fois, l'entrée du prénom Constantin dans la famille, indice de liens matrimoniaux avec de nouvelles lignées.

32. *Jean Argyros* (Vannier 28)

Musée de Berlin, n° 117.
Dia.: 29, 25 (champ).
Des.: Bonne conservation générale et frappe nette.
Éd.: *Schlumberger*, Sigillographie, p. 586, pl. 46; *Laurent*, Corpus II, n° 1139[56].

Au droit, saint Dèmètrios à mi-corps, tenant en main droite une lance bouletée et de l'autre un bouclier rond. De part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne:

[56] Le texte avait déjà été corrigé par *W. Seibt* dans son compte rendu (JÖB 26, 1077, p. 325).

Ⓐ|ΔΗ|ΜΙ — ΤΡ|ΙΟ. Ὁ ἅ(γιος) Δημίτριο(ς). À la circonférence subsistent des traces de l'habituelle légende invocative: + *Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ.*

Au revers, légende sur neuf lignes:

.ΙΩΑCΠΑ|ΘΑΡ⸍ΕΠΙΤΥ|Χ⸍ΓΚ⸍SRACI|ΛΕΙΚΟΝ⸍ΤΑΡ⸍|.ΩΝΑΠΟΔΕΙ|ΖΕΩΝΤΥCΕ|Κ ΡΕΤΥΤΥΕΝ|ΦΟΡΥΤΩΑΡ|ΓΥΡΩ.
[+] Ἰω(άννῃ) (πρωτο)σπαθαρ(ίῳ) ἐπὶ τοῦ χρ(υσο)(τρι)κ(λίνου) (καὶ) βασιλεικῷ ν(ο)ταρ(ίῳ) [τ]ῶν ἀποδειξέων τοῦ σεκρέτου τοῦ ἐνφόρου τῷ Ἀργυρῷ.

XIe siècle (troisième quart). Nous redonnons l'édition de ce plomb, car il a souvent été cité sous une forme fautive, jusqu'à ce que W. Seibt propose la bonne lecture acceptée ensuite par V. Laurent.

33. *Jean Argyropoulos*

Zacos (BnF)138 (fig. 14).
Dia.: 25, 18.
Des.: Décentré vers la gauche, échancré à l'orifice supérieur du canal et partiellement pressé sur les deux faces.
Inédit.

Au droit, buste de la Vierge, tenant le médaillon des deux mains. Dans le champ, de part et d'autre de l'effigie, les sigles: ΜΡ — ΘV.

Au revers, légende sur quatre lignes, précédée d'une croisette et suivie d'un losange de perles accosté de tirets:

+ΙΩ|ΠΑΤΡΙΚΙ|ΩΤΩΑΡΓΥ|ΡΟΠΥΛ⸍| —⁘—.
+Ἰω(άννῃ) πατρικίῳ τῷ Ἀργυροπούλ(ῳ).

XIe siècle (second tiers). On le distinguera du précédent en raison de sa dévotion à la Vierge, alors que son contemporain était attaché à Dèmètrios. On admet en effet, en règle générale, que les homonymes se distinguaient sur leurs sceaux par des choix différents de motifs iconographiques, même si on pourrait citer des exemples contraires. Dans ce dernier cas, il y a une raison au changement de motif qu'on peut assez souvent expliciter. L'un et l'autre des Jean Argyropoulos sont inconnus par ailleurs.

34. *Léon Argyros*

DO 55.1.4209 (fig 15).
Dia.: 23.
Des.: Légèrement échancré aux orifices du canal.
// DO 55.1.3388.
Inédit.

Au droit, dans un cercle de grènetis serré, trois effigies en pied, le Christ au centre, entre deux saints militaires.

Au revers, légende faussement métrique sur quatre lignes, surmontée d'une croisette:

+|CΦΡΑΓ|ΛΕΟΝΤ/|ΤΟVΑΡ|ΓVΡ/
Σφραγ(ὶς) Λέοντ(ος) τοῦ Ἀργυρ(οῦ).

XIe/XIIe siècle.

35. *Nicétas Argyros*

Coll. Thierry, Étampes, n° 2 (fig. 16).
Dia.: 28.
Des.: Rogné au pourtour et légèrement décentré, mais belle frappe.
Éd.: Laurent, *Corpus* II, n° 1145.

Au droit, légende métrique sur cinq lignes, surmontée d'une croisette:

+|.ΑΤΡΙΝ|.Α̣ΓΙCΤΡΟΝ|Ν̣ΙΚΗΤΑΝ|ΤΟΝ̣ΑΡ|ΓṾΡΟV
+ [Λ]άτριν [μ]άγιστρον Νικήταν τὸν Ἀργυροῦ

Au revers, suite de la légende sur cinq autres lignes, surmontée d'une croisette:

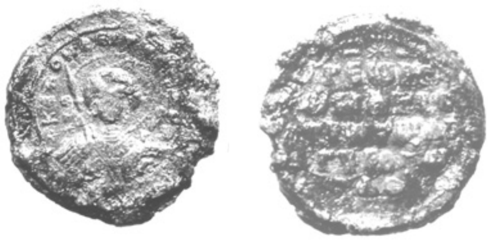
+|RVZAN|ΤΙΔΟCΠΡΑΙ|ΤΩΡΑΠΑΝ|ΤΑΝΑΞ|.ΚΕΠΟΙC.
+ Βυζαντίδος πραίτωρα Παντάναξ [σ]κέποις.

XIe siècle (dernier tiers). Nous redonnons la description du sceau parce que nous pouvons joindre une bonne photographie de la pièce. La lecture *Ἀργυροῦ* est sûre. On pourrait donc hésiter sur l'attribution de ce plomb à un Argyros et comprendre qu'il s'agissait de l'homme ou du protégé d'Argyros en supposant une formule du type *ὁ τοῦ*. Cependant l'absence des deux articles nécessaires et la dignité élevée de magistre font repousser cette hypothèse.

36. *Georges Argyropoulos* (Vannier 27)

Deux sceaux, au même motif iconographique, peuvent être attribués au même personnage à deux étapes de son *cursus honorum*.

DO 55.1.2935 (fig. 17).
Dia.: 25, 21.
Des.: Rogné au pourtour, en voie d'oxydation, mais bien centré.
Inédit.

Au droit, buste de saint Georges. De part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne: Ⓐ|ΓΕ — .|.|ΓΙ|Ο. *Ὁ ἅ(γιος) Γε[ώρ]γιο(ς).* À la circonférence, entre deux cercles de fin grènetis, court l'inscription invocative habituelle: ΚΕRΟΗΘ/. *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) [τῷ σῷ δούλῳ].*

Au revers, légende sur cinq lignes, surmontée d'un croisillon de perles accosté de tirets; la dernière ligne est cantonnée de tirets:

—⁎—|ΓΕѠΡΓ|ΙѠΜΑΓΙϹ|ΤΡѠΤѠΑΡ|ΓVΡΟΠѠ|—ΛΟ—
Γεωργίῳ μαγίστρῳ τῷ Ἀργυροπώλῳ.

XIe siècle (seconde moitié).

Georges a laissé un second sceau, après avoir franchi plusieurs échelons dans la hiérarchie des dignités, ce qui suppose qu'il vivait à un moment où les dignités se dévaluaient assez rapidement, c'est-à-dire dans la seconde moitié du XIe siècle.

Collection Köhler-Osbahr.
Dia.: 19, 15.
// Anc. coll. Schlumberger, aujourd'hui M 5610.
Éd.: *Schlumberger*, Sigillographie, p. 573, n° 3; *W. Seibt*, Sammlung Köhler-Osbahr, Band IV/4, Duisburg 2001, n° 17.

Au droit, saint Georges à mi-corps; de part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne: ⓐ|ΓΕ — Ѡ|Ρ|Γ *Ὁ ἅ(γιος) Γεώργ(ιος).*

Au revers, légende sur cinq lignes, précédée d'une croisette:

+K̅E̅R⁄Θ⁄|ΓΕѠΡΓΙѠ|ΠΡΟΕΔΡѠ|ΤѠΑΡΓVΡ⁄|ΠѠΛѠ.
+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Γεωργίῳ προέδρῳ τῷ Ἀργυρ(ο)πώλῳ.

XIe (dernier tiers).

37. *Na Argyropoulina* (Vannier 23)

Elle fut fiancée au futur empereur Alexis Comnène[57]. Son père était sans doute l'un des Argyroi connus par des sceaux contemporains, mais aucun indice ne permet de l'identifier. Le meilleur candidat est à chercher parmi les soutiens d'Isaac Comnène et l'on pourrait suggérer Pothos Argyros. Toutefois le texte de Bryennios est assez imprécis, puisqu'il désigne le père de la fiancée du seul nom d'Argyros et décrit l'étendue de sa richesse. K. Barzos dans son grand ouvrage sur les Comnènes a repris une hypothèse, jadis avancée par Ducange et acceptée par G. Schlumberger, pour qui cet Argyros serait le notable italien homonyme[58], si influent auprès de Constantin Monomaque et assurément nanti d'une grande fortune. Mais dans cette hypothèse, on comprend mal ce qu'Anne Dalassènè aurait gagné à se rapprocher de la famille de ce personnage dont l'influence s'appuyait sur l'Italie du sud, région qui, à la date présumée des fiançailles d'Alexis, était depuis plusieurs années aux mains des ennemis normands. Le choix d'une Argyropoulina d'Orient pour Alexis correspond mieux à la logique matrimoniale des Comnènes qui les poussait à s'unir aux principales lignées d'Orient, Diogénès, Mélissènos, Tarônitès et finalement Doukas.

38. *Constantin Argyropoulos* (Vannier 29)

Athènes 134.
Dia.: 25.
Des.: très belle facture.
Éd.: Schlumberger, *REG* 1891, p. 231, n° 56; Bees, *Ἀναγνώσεις καὶ κατατάξεις βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων, JIAN* 13, 1911, n° 15; Stavrakos, *Bleisiegel*, n° 25.

Au droit, Vierge en pied, portant l'Enfant sur le bras gauche; dans le champ, de part et d'autre de l'effigie, les sigles: ΜΡ — ΘV. Au pourtour, l'habituelle formule d'invocation: ΘΚΕRΟΗΘ⁄ΤѠϹѠΔΟVΛѠ. *Θ(εοτό)κε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ.*

---

57 Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor, Introduction, texte, traduction et notes par *P. Gautier*, CFHB, Series Bruxellensis IX, Bruxelles 1975, p. 221.

58 *K. Barzos*, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν. Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται 20, Thessalonique 1984, t. 1, p. 88–89.

Au revers, légende sur six lignes, surmontée d'un croisillon de perles accosté de tirets; la dernière ligne est aussi cantonnée de tirets:

—⁘—|KѠNMA|ΓΙCΤΡѠS|CΤΡΑΤΗΓ/|ΤΗCCΑΜȣ|ΤѠΑΡΓVΡ/|—ΠѠΛѠ—
Κων(σταντίνῳ) μαγίστρῳ (καὶ) στρατηγ(ῷ) τῆς Σάμου τῷ Ἀργυρ(ο)πώλῳ.

1060–1080. Le titre de stratège que porte Constantin Agyropoulos ne signifie pas qu'il ait été officier de carrière. Dans la seconde moitié du siècle, des postes de catépans ou de stratèges dans des thèmes jugés paisibles, comme Chypre ou Mélitène, furent proposés à des fonctionnaires dont tout indique qu'ils n'avaient pas de formation militaire[59]. Parmi les stratèges de Samos à la même époque, on retient Nicétas Xylinitès, stratège de l'île et logothète du drome[60].

39. *Romain Argyropoulos*

Athènes 428.
Dia.: 21.
Des.: Légèrement décentré et pressé dans la partie inférieure du champ.
// M 464, M 5781, M 5785, M 10094.
Éd.: Stavrakos, *Bleisiegel*, n° 26.

Au droit, buste de la Vierge, orante, le médaillon de l'Enfant posé sur la poitrine. MP — ΘV — H|KV|PI - Ѡ|TI|CA. *Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ ἡ Κυριώτισ(σ)α.*

Au revers, légende sur six lignes, surmontée d'une croisette accostée de tirets :

—+—|ΘΚΕR/Θ/|ΡѠΜΑΝѠ|ΠΡΙ'SR·ΝΟ|ΤΑΡΙѠΤѠ|..ΓVΡΟ|.ѠΛ.
Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Ῥωμανῷ π(ατ)ρι(κίῳ) (καὶ) β(ασιλικῷ) νοταρίῳ τῷ [Ἀρ]γυρο[π]ώλ[ῳ].

Ce sceau ne peut être attribué à Romain III car celui-ci n'était encore que protospathaire alors qu'il exerçait la fonction de juge. Le plomb date de la seconde moitié du XIe siècle.

[40]. *Argyros Euphorbènos (?)* (Vannier 30)

J.-F. Vannier notait l'existence d'un Argyros, vestitès, d'après le sceau qu'il a laissé[61]. W. Seibt, dans son compte rendu[62], a corrigé la lecture du sceau, aujourd'hui conservé à l'Ermitage (M 5753), en Argyros Euphorbènos (?), vestès, et

---

59 À titre d'exemple, Basile Machètarios, dont toute la carrière témoigne qu'il avait un profil de juge, fut cependant nommé à la fois juge et catépan de Mélitène et du Lykandos, dans la seconde moitié du XIe siècle (dernière édition, *DOSeals* IV. *The East*, Washington DC 2001, n° 53.5).

60 *DOSeals* II. *South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*, Washington DC 1994, nos 44.8 et 44.9.

61 *Schlumberger*, Sigillographie, p. 605.

62 JÖB 26, 1977, p. 325.

l’a daté de la fin du XIe siècle. Il a souligné qu’Argyros était donc un “prénom”. En fait, le cas est moins simple qu’il n’y paraît. Il peut effectivement s’agir d’un prénom et on connaît par exemple un Argyros Karatzas, mais on peut aussi rencontrer un double nom de famille, comme sur les sceaux d’un Bryennios–Batatzès[63]. Une alliance entre deux familles qui eurent des liens avec les Comnènes n’est pas inconcevable.

41. *Michel Argyropoulos*

Fogg 1734 (fig. 18).
Dia.: 20.
Des.: Fortement rogné au pourtour.
Inédit.

Au droit, buste de saint Nicolas. De part et d’autre de l’effigie, inscription en colonne: Ⓐ|NI|KO - Λ|A|O⁄. *Ὁ ἅ(γιος) Νικόλαο(ς).*

Au revers, légende sur cinq lignes, surmontée d’une croisette:

+|CΦΡΑΓΙC|M^XIΠΡΟΕΔΡ|ȣTȣAPΓI|ΡΟΠѠΛ|-ѡ-
+ *Σφραγὶς Μ(ι)χ(αὴλ) προέδρου τοῦ Ἀργιροπώλῳ.*

XIe/XIIe siècle. La légende se veut métrique, mais elle est hypermètre; le graveur était probablement distrait, qui a gravé le nom au datif, là où la syntaxe la plus élémentaire exigeait le génitif.

42. *Maria Argyropoulina*

M 6076.
Mention, sans reproduction photographique, dans V. S. Šandrovskaja, *Iz kollekcij akademika N. P. Lihačeva: Katalog vystavki,* Saint-Pétersbourg 1993, n° 106, repris dans *SBS* 6, p. 101–102, n° 106 et aussi dans Stavrakos, *Bleisiegel*, p. 82 et n. 106.

Au droit, Vierge assise sur un trône, tenant l’Enfant devant elle.

Au revers, légende sur sept lignes, précédée d’une croisette:

+ΘKER⁄Θ⁄|THCḤΔȣ⁄|MAPIAKȣ|ΡΟΠΑΛΑ̣|THCOITH|AP̣ΓΟΙΡΟ|ΠȣΛΗΝΗ
Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῇ σῇ δού(λῃ) Μαρίᾳ κουροπαλατήσοι τῇ Ἀργοιροπουλήνῃ.

[63] Références dans *Stavrakos*, Bleisiegel, n° 37.

XIe/XIIe siècle. Maria était la fille d'un Argyros, dont on ne peut préciser le prénom, et elle avait épousé un curopalate qu'on ne peut davantage identifier. À la date présumée de la frappe, cette dignité était attribuée généreusement, mais n'aurait pas satisfait un membre important de la famille impériale, ce qui paraît presque assurément exclure que le conjoint de Maria se fût appelé Comnène ou Doukas.

43. *Léon Argyros*

Série DO 58.106 (fig. 19).
Dia.: 23, 20
Des.: Légèrement décentré vers le bas et pressé sur les deux faces.
Inédit.

Au droit, saint Jean Prodrome en pied. De part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne: I̅Ω̅|O — ΠΡΙ|ΔΡ|O|. *[Ὁ ἅ(γιος)] Ἰω(άννης) ὁ Πρ(ό)δρο[μ(ος)].*

Au revers, légende métrique sur cinq lignes:

ΤΟΝΑΡ|Γ̣...ΝΛΕΟ|...Α̣ΠΡΟΔΡΟ|ΜΕϹ̣Κ̣Ε̣Π|...
Τὸν Ἀργ[υρὸ]ν Λέο[ντ]α, Πρόδρομε, σκέπ[οις].

XIe/XIIe siècle.

44. *Étienne Argyros* (Vannier, p. 63)

En 1097, Étienne Argyros, *kouboukleisios*, chartulaire de la Néa (de Thessalonique), *libellisios*[64], clerc de Sainte-Sophie de Thessalonique et primicier des tabulaires de la ville dressa l'acte de vente de biens fonciers[65]. La relative modestie de sa position pourrait faire douter de l'appartenance d'Étienne à l'illustre lignée des Argyroi, mais, à cette date, l'invasion turque de l'Asie Mineure a entraîné un bouleversement de l'aristocratie micrasiatique, contrainte d'émigrer dans des conditions pas toujours favorables, et certaines familles, ou du moins des branches moins heureusement loties, se trouvèrent déclassées, comme en témoigne le sort de certains membres de l'illustre lignée des Bourtzai, eux aussi modestement établis à Thessalonique et dans sa région[66].

---

64 Le *libellisios* appartenait au bureau du questeur, mais il a pu devenir indépendant au cours du XIe siècle (*Oikonomidès*, Listes, p. 322). On hésitera à voir dans Étienne un personnage si important. Il s'agit sans doute encore d'un poste provincial.

65 Archives de l'Athos V, Actes de Lavra I, éd. *P. Lemerle*, *N. Svoronos*, *A. Guillou*, *D. Papachryssanthou*, Paris 1970, p. 278.

66 *J.-Cl. Cheynet — J.-F. Vannier*, Études prosopographiques, Byzantina Sorbonensia 5, 1986, p. 46–50.

45. *Constantin Argyros*

En 1112, Eudocie, épouse du protospathaire Étienne Rasopôlès, vendit une partie de ses biens dotaux avec l'accord du juge de Thessalonique. Parmi les témoins qui confirmèrent la régularité de la transaction, deux portent le nom d'Argyros, Constantin et Jean (cf. n° suivant)[67]. Les deux hommes détiennent la même dignité, celle de magistre, qui est bien dévaluée au début du XIIe siècle et n'est plus distribuée aux fonctionnaires proches de l'empereur, mais garde apparemment quelque prestige auprès de l'aristocratie provinciale.

46. *Jean Argyros*

Jean Argyros était également titré magistre. Il n'y a pas d'incompatibilité chronologique à attribuer à Jean Argyros le sceau de l'homonyme suivant, mais aucun autre argument que l'homonymie et la proximité chronologique ne vient appuyer cette hypothèse.

47. *Jean Argyros*

DO 58.106.5306. (fig. 20)
Dia.: 23, 18.
Des.: Bien centré.
// Coll. Thierry.
Inédit.

Au droit, dans un cercle de grènetis, buste de saint Jean Chrysostome. De part et d'autre de l'effigie, inscription en colonne: Ⓐ|IѠ̅|O — ☧|CT/|MOC. *Ὁ ἅ(γιος) Ἰω(άννης) ὁ Χρ(υσό)στ(ο)μος.*

Au revers, légende métrique sur quatre lignes, surmontée d'une croisette:

+|ΛΑΤΡΙΝ|CΚΕΠΟΙC|CΟΝΑΡΓV|ΡΟΝΙѠ.
Λάτριν σκέποις σὸν Ἀργυρὸν Ἰω(άννην).

XIIe siècle (première moitié).

---

[67] Archives de l'Athos XIII, Actes de Docheiariou, éd. *N. Oikonomidès*, Paris 1984, p. 68.

48. *Jean Argyropoulos*

En 1152, Michel Tzagkitzakès remet, sur l'ordre de Manuel Ier, douze parèques et une terre de 849 modioi au monastère de la Vierge Éléousa à Stroumitsa[68]. Sur la liste des témoins de cette mise en possession figure un certain Jean Argyropoulos. Le personnage est inconnu par ailleurs, comme les autres témoins laïcs, mais les noms de famille de ces derniers suggèrent qu'ils appartenaient au groupe des notabilités locales.

Les Argyroi sont représentatifs de l'aristocratie micrasiatique. Leur origine n'est pas connue, même si nous soupçonnons leur présence dès le VIIIe siècle. Comme bien d'autres lignées, tels les Phocas, les Sklèroi, les Maléïnoi, les Kourkouas et les Doukas dont ils sont longtemps proches, ils affirment, à la fin du IXe siècle, leur influence sur la terre du Charsianon en conduisant leurs hommes dans des expéditions souvent heureuses contre les Arabes. Ils tirent profit de leur gloire lorsque l'un d'eux, Romain, eut épousé une princesse impériale, Agathe Lékapènè. Sous doute les Argyroi avaient-ils soutenu l'usurpation de Romain Lécapène mais, par cette union, ils se liaient par le sang aussi à la famille macédonienne, qu'ils rallièrent apparemment lorsque Constantin VII chassa Romain Lécapène, puis ses fils. Cette habile politique, sans doute plus opportuniste que planifiée, valut aux Argyroi de poursuivre leur ascension. Curieusement, ils passèrent inaperçus au moment des grandes révoltes qui marquèrent le règne de Basile II. Il est certain qu'ils ne s'opposèrent pas à l'empereur, peut-être par solidarité familiale, mais plus encore par une défiance séculaire à l'égard des Phocas. Basile II semble avoir témoigné de la reconnaissance, car il offrit de belles carrières civiles et militaires aux Argyroi de son temps. Constantin VIII suivit l'attitude de son frère, puisqu'il choisit Romain Argyros pour lui succéder. Romain III durant son court règne favorisa sa famille en confiant à ses parents et affins des postes d'importance et en utilisant ses nièces sur l'échiquier diplomatique. Basile II déjà avait envoyé à l'étranger une princesse Argyropoulina.

Romain ne pouvant fonder une dynastie, les Argyroi ne conservèrent pas le pouvoir et leur position sociale commença de décliner[69]. Pourtant, ils firent une nouvelle fois un choix judicieux, en soutenant la rébellion d'Isaac Comnène en 1057, mais ce dernier ne conserva le pouvoir que deux ans, avant de le transmettre à son partenaire dans la rébellion, Constantin Doukas, qui commandait une faction distincte. Les Argyroi représentaient une force politique et probablement économique assez notable pour que Anne Dalassènè, dont l'ambition pour ses fils est bien connue, ait favorisé une alliance entre Alexis et une Argyropoulina, mais le destin ne voulut pas qu'elle se réalisât. Ce coup funeste, joint à l'invasion turque de l'Asie Mineure, qui privait les Argyroi d'une partie sûrement importante de leur for-

---

[68] Archives de l'Athos XVIII, Actes d'Iviron III, De 1204 à 1328, éd. *J. Lefort*, *N. Oikonomidès*, *D. Papachryssanthou*, *V. Kravari*, avec la coll. *d'Hélène Métrévéli*, Paris 1994, p. 82.

[69] A. Kazhdan considérait les Argyroi comme une famille "métamorphique" au XIe siècle, c'est-à-dire quittant la tradition militaire pour rechercher des fonctions civiles (*A. P. Kazhdan — S. Ronchey*, L'aristocrazia bizantina dal principio dell XI alla fine del XII secolo, Palerme 1997, p. 269–270).

tune et de leur assise sociale explique probablement leur disparition du devant de la scène politique. Les quelques Argyroi dont on a mention depuis la fin du XIe siècle sont de modestes provinciaux. Il semble qu'ils se soient établis dans la région de Thessalonique, comme les Mélissènoi, les Bourtzai, et peut-être aussi dans la région d'Athènes. Dans un fragment de *praktikon*, on relève les noms de Jean et Nicolas, les fils d'Argyros, *zeugaratoi*, et Georges Argyros marié à une Eudocie, *boïdatos*[70]. Il ne s'agit sûrement pas de descendants des célèbres Argyroi, mais ces paysans auront pu prendre le nom du propriétaire de leurs terres[71].

Nos sources exagèrent peut-être leur décadence, en nous celant des carrières dans les bureaux constantinopolitains. Un monastère dit des Argyroi est connu au XIIe siècle par une épigramme de Théodore Balsamôn[72]. On ignore quand et où ce monastère fut fondé quoiqu'il fût probablement constantinopolitain ou proche de la capitale. En tout cas, les Argyroi furent présents à Nicée et revinrent à Constantinople où ils retrouvèrent un certain lustre.

Note additionnelle: D. Théodoridès, que je remercie vivement m'a fait connaître l'existence d'un sceau de Nicétas Argyros, curopalate et duc qu'il date du XIe s. Cet Argyros est inconnu par ailleurs.

D'autre part, en nous appuyant sur la date d'un poème donné par N. Oikonomidès, nous avons considéré que le Romain Argyros mentionné comme *kensôr* était le futur empereur (n° 16), alors qu'un ouvrage récent montre que ces poèmes ont été rédigés au Xe s.[73] et qu'il serait dans ce cas possible que le *kensôr* soit Romain (n° 8).

Жан-Клод Шене — Жан-Франсоа Ваније

АРГИРИ

Од монографије Ж.-Ф. Ванијеа, објављене пре скоро тридесет година, и коментара И. Ђурића, нови извори, од којих су неки одавно издати, могу да се користе као допринос. Међу наративним текстовима нека буде подвучен значај Јахје ибн-Саид ал Анахија, приступачан у француском преводу Ж. Трупоа и Ф.

---

70 *E. Ganstrem*, *I. Medvedev*, *D. Papachryssanthou*, Fragment d'un praktikon de la région d'Athènes (avant 1204), REB 34, 1976, p. 39.

71 C'est de cette façon qu'on peut expliquer l'existence de parèques portant le nom de Komnènos dans les archives de l'Athos (ex. *Nicolas Comnène*: Archives de l'Athos V, Actes de Lavra III, éd. *P. Lemerle*, *N. Svoronos*, *A. Guillou*, *Denise Papachryssanthou*, Paris 1979, p. 159, l. 174; ou des Komnènai issues du même milieu : Eidem, Lavra II, Paris 1977, p. 249 et 258).

72 *K. Horna*, Die Epigramme des Theodoros Balsamon, Vienne 1903, p. 29, signalé par *R. Janin*, La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Ière partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. III. Les églises et les monastères, Paris 1969[2], p. 51.

73 M. *Lauxtermann,* Byzantine Poetry from Pisides to Geometres, vol. I, Vienne 2003, p. 184–185 et p. 323. Les personnages cités dans les poèmes dont l'identification est assurée sont tous des contemporains de Constantin VII.

Мишоа. Сигилографија, као што је уобичајено, пружа свој удео раније неиздаваним печатима који дозвољавају упознавање са новим члановима ове породице и који прецизирају непознате степенице у каријери најславнијих међу њима. Могло би бити да су се први Аргири уздигли у доба првог иконоклазма и да су припадали оној генерацији војника који су окруживали исаврijске цареве. Међутим, то је само хипотетична претпоставка, јер је породично име потврђено тек у другој половини IX века. Чини се да су они били међу првима у редовима малоазијске војничке аристократије X века, који су на печате стављали име своје породице, што је знак вере у вредност лозе.

Аргири су били у првим редовима друштва откад се један од њих, Роман, оженио ћерком цара Романа Лакапина, постајући тако индиректно и рођак Македонске династије. Очевидно, Аргири су изабрали добру страну у сукобу Лакапина са Македонцима, што им је после Романовог пада обезбедило значајне позиције. Породица је била доста плодна, будући да су непознати Аргири високог ранга потврђени у другој половини X века (Евстатије, Теофилакт или Јован).

Каријера будућег цара Романа III Аргира сада је боље позната, управо захваљујући његовим печатима са ликом Богородице Одигитрије. Имао је врло лепу цивилну каријеру, јер је као рођак цара Василија II заузимао сукцесивно положај судије у великим темама, положај кенсора и економа Свете Софије, пре него што је досегао врло високу функцију епарха. Као што је већ подвучено, нису сви Аргири постајали цивилни функционери, будући да су Романова браћа наставила породичну војничку традицију.

Међу женама, Теофано, кћер патрикија Романа, непозната из литерарних извора, могла би бити једна од кћери будућег цара из његовог првог брака. Уопштено посматрано, Аргиропулине су имале сјајне бракове, чак и пре владавине Романа III Аргира. После његове владе, током XI века, иако наративни извори мање говоре о Аргирима, релативно значајан број печата показује да је њихов статус остао истакнут. Један Лав је био патрикије, један Константин — име које се први пут појављује међу Аргирима као знак нових бракова — магистар, извесни Јован је био протоспатар а његов имењак патрикије, док је Георгије сукцесивно био магистар и проедар. Извесна Марија је била удата за једног куропалата. У XII веку Аргири су још увек потврђени, али у мањем броју, што показује да им није успело да сачувају свој друштвени ниво, без сумње због тога што, упркос пројекту удаје једне Аргиропулине за Алексија Комнина, ниједан брак није био закључен између чланова двеју породица. Истовремено, вероватан губитак патримонија у Малој Азији због напредовања Турака, објашњава видљив пад Аргира у XII веку.

Напредак у односу на монографију Ж.-Ф. Ванијеа огледа се у томе што је у споменутом делу регистровано тридесет чланова ове породице, док данас можемо да потврдимо њих четрдесет осам. Међутим, закључак остаје непромењен: златни век породице везује се за XI столеће.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

УДК: 911.375:93(497.11 Beograd)"11"

ЈОВАНКА КАЛИЋ

БЕОГРАД У XII ВЕКУ
Тврђава — град — полис

Комнинска епоха (1081–1185) спада међу значајније одељке историје Београда. Грчки и латински извори приказују *догађаје* тога периода, претежно ратове, понекад бојишта. Компаративна анализа података о Београду у делима савременика или очевидаца показује да су га увек означавали као *πόλις* и *civitas,* као град, са насељем унутар и изван бедема. Откривени кастел у Горњем граду само је део утврђеног града у XII веку.

Малобројни су конкретни подаци о просторном развоју Београда у XII веку. Расположиви историјски извори, као и другде у Европи тога доба, ретко када садрже прецизне описе градова, појединих делова насеља, запажања о начину градње или фазама настанка тврђаве. То су теме које по правилу не занимају средњовековне писце. Поглед на прошлост и савременост усмерен је на догађаје и људе. Они су по тадашњим схватањима, вером обликованим, окосница историје. О њима се пише да би се проникло у дубљи смисао људског постојања. У тим оквирима династички поглед на свет веома дуго напаја основни садржај укупне европске историографије, на Западу колико и на Истоку. Владар је централна личност у приказивању догађаја. Стога су тако често француски краљ или немачки цар, византијски такође, личности кроз које се приказују крсташки ратови, балкански, али и сви други сукоби. Опис града или бојишта свуда, па и у Београду, није циљ писца, али може бити плод његовог рада. Другим речима, уз све регионалне и хронолошке особености текстова, начин мишљења једне епохе је идејна наслага кроз коју се тек пажљивом анализом може допрети до стварних историјских чињеница.

О Београду су писали грчки и латински писци XII века, али и они познијих епоха. Они су језиком својих средина и трагом својих представа о друштву, писали о догађајима у Београду. Међу њима је било различитих људи, оних властеоског рода, али и из реда обичних људи, службеника. Професионални војници, свештеници и монаси, књижевници и писари гледали су исти Београд, али га нису видели на исти начин. Међусобно поређење њихових казивања, наравно уз проверу на терену, једини је начин да се избегне погрешна слика о граду. У јед-

номе се сви слажу — Београд је у XII веку био велики град. У грчким изворима је увек означен као *йолис.* Тако га називају очевици, а затим и други писци. Најзначајнији међу њима је био Јован Кинам, који је 1165. године боравио у Београду.[1] Он у свакој прилици Београд назива полисом, без обзира да ли је реч о догађајима с почетка XII века или онима на измаку комнинске епохе.[2] Помиње га самостално или обухвата појмом *йодунавски градови,* што је у његово време био устаљени назив за византијске градове на Дунаву — Београд и Браничево.[3] Ниједном га не назива тврђавом. Упоредна анализа градске терминологије у Кинамовом тексту показује да је он добро познавао бојишта византијске војске и тачно уочавао разлике међу градовима. Он међу *йолисе,* поред Београда, убраја Ниш, затим Браничево, град Филипи и друге.[4] Мање градове прате различити називи. Земун је у XII веку *шврђава*, *йрибежишше*, *мали град*, али и *йолис* у један мах.[5] Полис је у XII веку утврђени град са насељем унутар бедема и ван њих. То показују и подаци латинских писаца исте епохе. Тако је Београд 1189. године означен као *civitas* приликом проласка крсташа, које је предводио цар Фридрих I Барбароса.[6] У западноевропском поимању градских целина у то време, *civitas* није *arx* (мање утврђење) него град са развијеним градским насељем, које обично садржи и тврђаву, али је и знатно премаша. Београд је управо тако приказан у опису борби 1071. године, у тексту познате *Бечке илусшроване хронике.* Град је означен као *civitas,* а као утврђена целина у њему се помиње *arx,* седиште византијског заповедника града.[7] Кастел малих димензија (136 × 60 m), откривен у Београду на простору Горњег града (код Споменика победнику), може бити само мање утврђење у оквиру већег утврђеног простора византијске епохе.[8]

---

[1] Joannis Cinnami, Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum, rec. *A. Meineke*, Bonnae 1836, 241, 245.

[2] Cinn. 10, 118–119, 131, 133, 214.

[3] Византијски извори за историју народа Југославије, IV, Византолошки институт САНУ, Посебна издања књ. 12, Београд 1971, 44, 51, 53, 61.

[4] Браничево: Cinn. 11, 117; Ниш је *йолис* и метропола Дакије: Cinn. 69–70, 212; Филипи: Cinn. 203–204, 211, итд.

[5] Cinn. 10, 114–115; у току борби 1165. г. Земун је означен као πόλις: Cinn. 238, 241. Никита Хонијат бележи да је Земун „*мали град*" (πόλισμα), али и πόλις: *J. A. van Dieten, Nicetae Choniatae* Historia, Berolini 1975, 133–136. Примера ради, Галич на Ибру је κρησφύγετον који има τὰ προπύργια: Cinn. 103, итд.

[6] *Ansbert*, Historia de expeditione Friderici imperatoris, ed. *A. Chroust*, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Berolini 1928, 26; *J. Калић*, Европски путописци о Београду, у књ. Београд у делима европских путописаца, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања 80, Београд 2003, 11–12.

[7] Текст је објављен више пута. Приступачно издање: *М. Динић*, Грађа за историју Београда, I, Београд 1951, 10–12; О Бечкој илустрованој хроници, насталој у XIV веку коришћењем старијих извора: *H. Marczali*, Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden, Berlin 1882, 68–83; *C. A. Macartney*, The Medieval Hungarian Historians, Cambridge 1953, 133–142; *T. Kardos*, Die ungarische Bilderchronik, Budapest 1961, 5–30; и др.

[8] *М. Бајаловић-Хаџи Пешић*, Унутрашње утврђење Београдског града, III, Годишњак града Београда 40–41 (1993–1994) 15; *М. Пойовић*, Београдска тврђава, Археолошки институт у Београду, књ. 18, Београд 1982, 48–56.

Београд је у XII веку остављао утисак напредног и богатог града „на брегу“. Тако га је доживео писац анонимног *Описа пута у Свету земљу.*[9] Још је одређенији био арапски писац Идриси, који је средином тога века на двору норманског краља Рожера II у Италији саставио дело *Географија.* У њему се налази податак да је Београд добро насељен град „у пуном развитку“, „има много људи и великих цркава“.[10] Та запажања потврђује и Јован Кинам. Устаљено градско насеље знатнијег обима открива појам *Београђани* за житеље града 1154. године. Он је тада означавао различите групе становника града, не само оне службом везане за византијски управни апарат односно војску. Догађаји јасно показују да су неки међу њима били противници византијске власти у Београду. Био је то, у ствари, шаролики свет. Војници и занатлије, трговци и свештеници, чиновници, људи византијског кова, досељеници из оближњих крајева, али и странци, пролазници, сви су они са породицама или без њих, у београдском насељу налазили службу, посао или дом. О њима сведоче историјски извори, али и материјални трагови њиховог живота, предмети свакодневне употребе које су сами производили или су трговачким путевима прибављали до Београда (грнчарски производи – лонци, зделе, посуде, алати итд.), подједнако из Византије, као и из околних подунавских земаља. На раскршћу путева Београд је био отворен град.[11] У њему се издвајао водећи слој људи, врста елите везане превасходно за војне и управне послове града, као и за цркву. Они су били купци луксузне робе византијског порекла, која је допремана, како изгледа Дунавом, чак и из црноморских радионица (трпезна керамика, крчази и друго).[12]

Новија археолошка истраживања, иако просторно и тематски недовољна, откривају да се насеље развијало на просторима античког Сингидунума, унутар бедема некадашњег војног логора римске војске на Калемегдану и у његовој близини, пре свега на заравни којом данас доминира Споменик победнику, али и у подножју тога брега на савској и дунавској падини и другде. Под заштитом старих и обнављаних утврђења, дограђиван према различитим потребама друштва, византијски Београд је налазио боље услове за живот него на отвореном простору, иако је и таквих насеља било током XII века.[13] Град и приградска на-

---

9 *P. Matković*, Putovanja po Balkanskom poluotoku, Rad JAZU 42 (1878) 117. Процена да се град налази на брегу указује на посматраче Београда са земунске стране и често се налази у путописима.

10 *T. Lewicki*, Polska i kraje sasiednie w swietle „Ksiegi Rogera“, I, Krakow 1945, 133–134; Зборник К. Јиречека, I, 129–131; *Б. Недков*, България и съседните земи през XII век според Идриси, София 1960, 41–42; *Г. Шкриванић*, Monumenta cartographica Jugoslaviae, II. Средњовековне карте, Београд 1979, 15–16; *Ст. Кендерова*, Сведения ал-Идриси о Балканах и их источники, Ленинградское отделение Института востоковедения АНСССР, 1986; *Ст. Кендерова — Б. Бешевлиев*, Балканския полуостров изобразен в картите на ал-Идриси, I, София 1990.

11 Cinn. 133; писари у Београду: Cinn. 69; Византијски извори IV, 18. Трговци у Браничеву и Београду: Chon. 17 и др. Производња и промет керамичких производа: *М. Бајаловић-Хаџи-Пешић*, Унутрашње утврђење Београдског града, Годишњак града Београда 40–41 (1993–1994), 13–41; *В. Бикић*, Средњовековна керамика Београда, Београд 1994, 44–53, са одговарајућом литературом.

12 *В. Бикић*, Керамика, 53–58; 112–114.

13 Преглед резултата археолошких истраживања до 1982. г.: *М. Поповић*, Београдска тврђава, 44–47.

сеља представљали су целину. Око града пружала се тзв. „градска земља“, односно „градски метох“, како су је називали у Византији. Ту су се налазила имања грађана, поседи цркве и других држалаца земље под посебним условима коришћења. Та најближа околина утврђеног града, обично 3 до 5 km око града, разликовала се од сеоског атара, који се на њу надовезивао.[14] Слика насељености београдског подручја се мењала током времена спонтано, али често и насилно, ратовима и колонизационом политиком државе. Међутим, трајна веза града и околине у управном, привредном, демографском и културном смислу битно је допринела укупном развоју Београда. Ту је подлога читаве његове историје у средњем веку.

Црква је у животу града имала велику улогу. Она је духовно окупљала људе и делила судбину Византијског царства. Православље је у Београду већ имало дугу традицију. На прилике у XI и XII веку знатно је утицала црквена реформа коју је својевремено спровео цар Василије II 1019–1020. године. Тада је београдска епархија уклопљена у подручје грчке Охридске архиепископије. Као погранична област према Угарској, она је стекла посебно место у сучељавању „западног“ и „грчког“ света. Ту почиње „грчка земља“, записали су многи путници са Запада, мислећи пре свега на веру и цивилизацију, начин живота и државу. Византија је вером колико и војском бранила своје границе. Изрекао је то изричито цариградски патријарх Јевстатије у преговорима са папом 1024. године: све што је у границама Византијског царства треба да буде под јурисдикцијом византијске цркве.[15] У складу са тим схватањима и другим разлозима, цар Василије II је својом црквеном реформом (1019–1020) београдској епархији наменио важну улогу и максималан број свештеника (40).[16] Тиме је вреднован и духовни значај црквеног средишта.

О угледу београдске епископије у XI и XII веку сведоче и личности њених архијереја. Имена многих су заувек изгубљена, али су мерила за њихов избор сачувана у делима изузетно образованог охридског архиепископа Теофилакта, који је крајем XI века (до 1108. године) заузимао тај тако важан престо у црквеној хијерархији Византијског царства. Његова сведочења на прелому два века су много више од чињеница које саопштава. Ученик сјајног Михаила Псела, представник

---

[14] *М. Благојевић*, Град и жупа — међе градског живота, Зборник радова „Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII века)“, Смедерево — Београд 1992, 67–83, са одговарајућим изворима и литературом.

[15] *V. Grumel*, Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople, II, Paris 1936, 245; исти, Les préliminaires du schisme de Michel Cérulaire ou la question romaine avant 1054, Revue de études byzantines 10 (1952) 17–19; *J. Калић*, Црквене прилике у српским земљама до стварања Архиепископије 1219. године, Зборник радова Сава Немањић — Св. Сава, изд. САНУ, Београд 1979, 44–45.

[16] Примера ради, сремској односно браничевској епископији, такође у пограничној области, додељено је по 15 свештеника: *H. Gelzer*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistumerverzeichnisse der orientalischen Kirche, Byzantinische Zeitschrift 1 (1892) 257; *Ст. Новаковић*, Охридска архиепископија у почетку XI века, Глас СКА 76 (1908) 31–48. Познији пописи епископија садрже само основне податке о београдској цркви: *J. Darrouzès*, Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes, Paris 1981, 372, 846. Уз нотицију 13 налази се Appendix 2, где се у једном попису помињу епископије Мораве–Браничева, Сигидона–Београда, Видина и Сирмијума.

цариградске интелектуалне елите, непосредно везан за царски двор Комнина, пре свега кроз своја писма упућивана савременицима, преноси слику стања у својој дијецези, али и схватања Цркве о људима који треба да је представљају у појединим епархијама, међу које је у XI веку спадала и београдска. У писму које је Теофилакт Охридски упутио Јовану Тарониту, дуксу Скопља и блиском сараднику царске династије (пре 1107), истиче се неопходност да црквени великодостојници, поред највиших личних и монашких врлина, поседују и запажено духовно, али и световно образовање како би могли да одговоре великим задацима цркве у својим епархијама. По мишљењу Теофилакта Охридског само људи који су се већ у царској престоници на Босфору истицали образовањем, говорничким даром или су запажени као учитељи, могли су бити достојни епископске катедре. У такве је том приликом убројао и епископа београдског.[17]

Тим мерилима је, како изгледа, одговарао епископ београдски Димитрије, чије је име очувано на печату, који је стицајем прилика откривен у области Браничева (антички Виминацијум). Тај печат је по свој прилици доспео у тај крај заједно са писмом које је епископ београдски упутио своме сабрату, епископу Браничева. Печат је резан између 1070. и 1090. године и одаје образованог архијереја. На аверсу печата је представа Богородице са Христом, а на реверсу текст легенде која садржи име Димитрија, епископа Београда. Богородица је била заштитник Београда у средњем веку.[18]

Црквене реформе су у Византији одувек биле пресудно важне за живот друштва. У њима се огледају, поред осталог, и битне државне одлуке. Византијско Подунавље са Београдом и Браничевом у доба Комнина (1081–1185) спадало је у језгро укупне балканске политике царства. Не зна се када ни под којим околностима, али свакако пре 1142. године, Београд и Браничево, долазе под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Траг о томе оставио је поуздани сведок Нил Доксопатар. Он је био секретар Цариградске патријаршије, протосинђел и свештеник при цркви Св. Софије у Цариграду, номофилакс државе. Затим је прешао у Италију (Палермо), где је по налогу краља Рожера II написао сјајно дело из области црквене географије. То је трактат о источним православним црквама, њиховим епархијама и правима. Добар зналац прилика, који је имао приступ и неопходним документима, савременик цара Јована II Комнина је записао да су сви приобални градови уз Дунав „под цариградским троном“.[19] То је важан податак за историју Београда, који отвара и низ других питања која превазилазе оквире овог рада.

---

[17] Migne PG 126, 524; *И. Снегаров*, История на Охридската архиепископия, I, София 1924 (1995); Византијски извори III, 353.

[18] *W. Seibt*, The Seal of Demetrios, the Bishop of Belgrade, during the Late 11th Century, Macedonian Studies 6, N. S. 2 (1989) 25–32.

[19] *G. Parthey*, Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum, Berlin 1866 (Amsterdam 1967) 297. Текст је писан 1142–1143. године. Уп. *V. Laurent*, L'oeuvre géographique du moin sicilien Nil Doxapatar, Echos d'Orient (1937) 5–30; *М. Петровић*, Студенички типик и самосталност Српске цркве, Горњи Милановац 1986, 53, 73.

Jovanka Kalić

BELGRADE AU XIIe SIECLE
Forteresse – ville – polis

L'histoire de Belgrade au XIIe est documentée par diverses sources historiques qui, toutefois, relatent pour l'essentiel des événements liés à l'histoire de la ville à cette époque. En ce sens, compte tenu de la position de la ville sur les rives de la Save et du Danube, c'est-à-dire, pour l'époque, sur la frontière nord de l'Empire byzantin face au royaume de Hongrie, les guerres opposant ces deux Etats constituent le thème le plus fréquemment des écrivains médiévaux. S'agissant de la ville même les sources du XIIe siècle ne nous en offrent aucune description précise. Les auteurs grecs et latins se contentent le plus souvent de faire état de quelques données de base à son sujet, évoquant sa position géographiques et son aspect. L'auteur de ce travail communique une partie des résultats d'une analyse comparative des données sur Belgrade au XIIe siècle contenues dans les oeuvres des contemporains et témoins visuels. Particulièrement importantes sont ici les données conservées dans l'oeuvre historique de Jean Kinnamos, qui a séjourné à Belgrade en 1165, puis les données tirées du texte du Pseudo-Ansbert sur la croisade de l'empereur allemand Frédéric Ier Barberousse (1189), les données des sources hongroises (Chronicon pictum Vindobonense), ainsi que les résultats des fouilles archéologiques effectuées sur le site même de Belgrade. Jean Kinnamos désigne toujours Belgrade comme une *πόλις* et les sources latines comme une civitas. On rencontre aussi le terme *arx* désignant une partie de l'agglomération ceinte de remparts. La ville fortifiée de Belgrade s'est développée au moyen âge sur l'aire de l'ancien camp militaire romain de Singidunum. Cet espace était alors utilisé afin de répondre aux besoins militaires et administratifs de l'Empire byzantin. L'époque des Comnènes (1081–1185) voit ainsi la formation a Belgrade d'un important centre militaire et administratif sur une frontière menacée. Le château de petites dimensions (136 × 60 m) mis au jour lors de fouilles archéologiques systématiques dans la partie appelée Ville Haute, n'était qu'une partie de la ville fortifiée. Avec le temps l'agglomération urbaine a débordé à l'extérieur des remparts, mais lors des nombreuses guerres c'est elle qui a été le plus exposée aux destructions. Belgrade faisait partie des anciennes villes épiscopales de l'époque romaine et byzantine.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDK:314:316.347](497.17)"13"+801.313.1

ZORICA ĐOKOVIĆ

STANOVNIŠTVO ISTOČNE MAKEDONIJE U PRVOJ POLOVINI XIV VEKA

Rad je posvećen istraživanju etničke strukture istočne Makedonije između 1300. i 1341. godine, što su okviri određeni raspoloživim izvornim materijalom. Kako su u tom materijalu popisani samo parici (zavisni seljaci), mogao je biti istražen samo deo, istina najbrojniji, društvene strukture. Izučavanje etničkih prilika na osnovu antroponimije zasnovano je na klasifikaciji imena — ličnih, porodičnih i nadimaka. Primetne su varijacije u raširenosti pojedinih etnikona na osnovu izučavanja regija Istočna i Zapadna Halkidika, Strumska oblast sa dolinom Strume, Kedrilionom, Volvonom i Pangejskom gorom. Promene koje se mogu pratiti zavise uglavnom od procesa helenizacije.

Ova studija predstavlja dopunjen tekst magistarskog rada „Stanovništvo istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka" odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2. oktobra 2001. godine, pred komisijom koju su činili prof. dr Ljubomir Maksimović, prof. dr Radivoj Radić, prof. dr Aleksandar Loma i naučni savetnik dr Mirjana Živojinović.

Posebnu zahvalnost bih najpre iskazala profesoru Božidaru Ferjančiću koji je svojim briljantnim predavanjima i interpretacijom izvora uticao na moje profesionalno opredeljenje.

Zahvalila bih se prof. dr Radivoju Radiću za sugestije prilikom odabiranja teme i stalnu zainteresovanost za moj rad na njoj.

Veliku zahvalnost dugujem mentoru prof. dr Ljubomiru Maksimoviću na dragocenim savetima i strpljenju koje je pokazao tokom mog istraživanja i pisanja samog rada, kao i praktičnim savetima o strukturi samog dela.

Dr Miri Živojinović bih se zahvalila na velikoj pomoći prilikom korišćenja i tumačenja izvorne građe. Takođe se zahvaljujem dr Ninoslavi Radošević za pomoć u prevođenju izvora, koja mi je ponekad bila potrebna.

Izuzetnu zahvalnost dugujem prof. dr Aleksandru Lomi i dr Biljani Sikimić, naučnom savetniku, koji su me mnogo zadužili svojom pomoći u klasifikaciji imena. Slobodno mogu reći da, bez njihove stručne pomoći, ovaj rad ne bi bio moguć.

U Beogradu, septembra 2002. Z. Đ.

SADRŽAJ

Spisak skraćenica . . . 100
Izvori . . . 100
Literatura . . . 100
Rečnici . . . 103
UVOD . . . 104

IMENA . . . 106
Lična imena . . . 106
Identifikacija kroz porodične odnose . . . 113
Zanimanja . . . 120
Nadimci . . . 126
Ktetici . . . 128
Prezimena . . . 131

ETNIČKA SLIKA . . . 133
SLOVENI I GRCI . . . 133
Halkidika . . . 135
a) Zapadna . . . 136
b) Istočna . . . 141
Strumska oblast . . . 151
a) Dolina Strimona . . . 152
b) Kedrilion i Volvon . . . 156
c) Oblast Pangejske gore . . . 160
d) Primorske oblasti . . . 168
OSTALI NARODI . . . 169
Latini . . . 170
Vlasi . . . 171
Turci . . . 173
Albanci . . . 175
Jermeni . . . 176
Cigani . . . 177
Jevreji . . . 177
Mađari . . . 178
ZAKLJUČAK . . . 178

DODACI

I. Spisak imena
- a) Biblijska, kalendarska i grčka . . . 181
- b) Slovenska . . . 188
- c) Etnici i ktetici . . . 193
- d) Ostala . . . 193
- e) Neidentifikovana . . . 193

II. Spisak dopunskih imena
- a) Grčka . . . 194
- b) Slovenska . . . 201
- c) Etnici . . . 204
- d) Ktetici . . . 204
- e) Po manastirima . . . 207
- f) Albanska . . . 207
- g) Arapska i turska . . . 207
- h) Italijanska i latinska . . . 207
- i) Vlaška . . . 207
- j) Hrišćanska . . . 208
- k) Jermenska . . . 208
- l) Balkanska . . . 208
- m) Neidentifikovana . . . 208

III. Opšta tabela . . . 211

IV. Karte
- Istočna Makedonija 1300–1341 (administrativna podela) . . . 215
- Istočna Makedonija 1300/1301 . . . 216
- Istočna Makedonija 1315–1333 . . . 217
- Istočna Makedonija 1338–1341 . . . 218

Indeks . . . 219

Rezime . . . 239

SPISAK SKRAĆENICA

alb.	albanski
gr.	grčki
hr.	hrišćanski
ital.	italijanski
jerm.	jermenski
ktet.	ktetik
lat.	latinski
mađ.	mađarski
nem.	nemački
prof.	profesija
tit.	titula
viz.	vizantijski
vl.	vlaški

IZVORI

Acropolitae, Χρονικὴ εγγραφή — *G. Acropolitae,* Opera I, Χρονικὴ εγγραφή, ed. A. Heisenberg, Stuttgart 1978.

Chil; Chilandar — *M. Živojinović, V. Kravari*, *C. Giros*, Actes de Chilandar I des origines à 1319, Paris1998.

Esph; Esphigmén — *J. Lefort*, Actes d'Esphigménou, Paris 1973.

Iv.III; Iviron III — *J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou*, *V. Kravari,* Actes d'Iviron III, de 1204, à 1328, Paris 1994.

Iv.IV; Iviron IV — *J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, V. Kravari*, Actes d'Iviron IV, de 1328. au débout du XIVe siècle, Paris 1995.

Lav. II ; Lavra II — *P. Lemerle, A. Guillou, N. Svornos, D. Papachryssanthou*, Actes de Lavra II de 1204 à 1328, Paris, 1977.

Xén, Xénophon — *D. Papachryssanthou*, Actes de Xénophon, Paris1986.

Xér, Xéropotam — *J. Bompaire*, Actes de Xéropotamou, Paris 1964.

Zog, Zograph — *W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev*, Actes de Zographou, Amsterdam 1965.

Хил; Хиландар — *В. Мошин*, Хиландарски практик, Акти светогорских архива, Београд 1939, 41–66.

LITERATURA

Ahrweiler, Τσάκωνες — *H. Ahrweiler,* Les termes Τσάκωνες, Τσακωνία et leur évolution sémantique, Revue d'Etudes Byzantines 21 (1963) Paris, 243–249.

Anić, Riječnik stranih riječi — *V. Anić, I.Goldstein,* Riječnik stranih riječi, Zagreb 2000^{2}.

Βαρζος, Η Γενεαλογία	*Ἱ Κ Βαρζος,* Η Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν Α, Θεσσαλονίκη, 1984.
Bartusis, The Byzantine Army	*M. Bartusis,* The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204–1453, Philadelphia 1992.
Bartusis, The Problem of Smalholding Soldiers	*M. Bartusis,* On the Problem of Smalholding Soldiers in Late Byzantium, DOP 44 (1990) 1–26.
Brand, The Turkish Element	*C. Brand*, The Turkish Element in Byzantium, eleventh-twelfth Centuries, DOP 43 (1989) 1–25.
Caratzas, Les Tzacones	*S. Caratzas,* Les Tzacones, Berlin-New York, 1976.
Charanis, Piracy	*P. Charanis,* Piracy in the Aegean during the reign of Michael VIII Paleologos, Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves 10 (1950) 127–136.
Charanis, The Armenians	*P. Charanis*, The Armenians in the Byzantine Empire, Byzantinoslavica 22 (1961) Prague, 196–240.
Charanis, The Formation of the Greek People	*P. Charanis,* The Formation of the Greek People, Byzantina and Metabyzantina 1 (1978) Malibou, 87–101.
Charanis, The Jews	*P. Charanis*, The Jews in the Byzantine Empire under the first Palaiologoi, Speculum XXII 1 (1947), The Medieval Academy of America, 75–77.
Charanis, The Transfer of Population	*P. Charanis*, The Transfer of Population as a policy in the Byzantine Empire, Comparative Studies in Society and History III 2 (1961) Hague, 140–154.
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Cambridge, Massachusetts.
Црепајац, Грчки модели српскохрватске антропонимије	*Љ. Црепајац,* Прилог проучавања грчких модела српско-хрватске антропонимије, Ономатолошки прилози I (1970) Београд, 69–73.
Цвијић, Основе за географију	*J. Цвијић*, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, Сабрана дела 8, Београд 1995.
Δημητράκου, Νέον λεξικόν	*Δ. Δημητράκου*, Νέον λεξικόν ορθογραφικόν και ερμηνευτικόν όλης της ελληνικής γλώσσας, Αθήνα 1969.
Du Change, Glossarium	*C. Du Change*, Glossarium ad scriptores medie infime graecitatis, reprint, Paris 1943.
Дуйчев, Славянски имена	*Дуйчев*, Славянски местни и лични имена в византийските описни книги, Известия на Института за български език, VIII (1962) София, 197–215.
Dölger, Aus den Schazkammernn	*F. Dölger*, Aus den Schazkammernn des Heiligen Bergs, München 1984.
Ферјанчић, Албанци	*Б. Ферјанчић*, Албанци у византијским изворима, Илири и Албанци, Београд 1988, 285–302.
Ферјанчић, Тесалија	*Б.Ферјанчић*, Тесалија у XIII и XIVвеку, Београд 1970.
Грковић, Имена код Срба	*М. Грковић*, Речник имена код Срба, Београд 1977.
Грковић, Речник имена	*М. Грковић,* Речник бањског, дечанског и призренског властелинства у XIV веку, Београд 1986.
Jordan, Al numelor	*J. Jordan*, Al numelor de femilie romanesti, Bukuresti 1983.
Каждан, Социальный состав	*А. П. Каждан,* Социальный состав в господствующего класа Византии XI-XII вв, Москва 1974.

Кондов, Селското занаятчийство	*Н. К. Кондов,* Селското занаятчийство в областта на Долна Струма през първата половина на XIV век, ЗРВИ VIII 2 (1964) 191–206.
Kravari, L' Hellénisation des Slaves	*V. Kravari*, L' Hellénisation des Slaves de Macedoine Orientale, au temoignage des anthropnymes, Mélanges offert à Hélene Arweiler, Paris 1998, 388–397.
Laiou, Peasant Society,	*A. Laiou*, Peasant Society in the Late Byzantine Empire, Princeton, New Jersey 1977.
Lefort, Grecs et Slaves	*J. Lefort*, Toponymie et antroponymie: le contact entre Grecs et Slaves en Macedoine, Castrum 4 (1992) 161–171.
Liddel, Scott, A Greek-English Lexicon	*G.Liddel, R. Scott,* A Greek-English Lexicon I-II, Oxford 1968.
Makre, Die Gasmulen	*G.Makre*, Die Gasmulen, Thesaurismata 22 (1992) 44–96.
Malingudis, Die Nachrichten	*Ph.Malingudis,* Die Nachrichten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates, Βυζαντινά 10 (1980) 51–147.
Маројевић, Посесивне изведенице	*Р. Маројевић*, Посесивне изведенице у староруском језику, Београд 1985.
Moravcsik, Byzantino-turcika I	*G. Moravcsik*, Byzantino-turcika I, Berlin 1958.
Мутафчиев, Владетелите на Просек	*П. Мутафчиев,* Владетелите на Просек, Сборник на БАН 1 (1913) 1–85.
Острогорски, Историја Византије	*Г. Острогорски*, Историја Византије, Београд 1993, репринт.
Острогорски, Практици	*Г. Острогорски*, Византијски практици, О византијском феудализму, Сабрана дела I , Београд 1969, 1–118.
Острогорски, Проблеми византијског сељаштва	*Г. Острогорски*, Проблеми византијског сељаштва, О византијском феудализму, Сабрана дела I, Београд 1969, 343–405.
Острогорски, Радоливо	*Г. Острогорски*, Радоливо, село светогорског манастира Ивирона, ЗРВИ VII (1961) 67–84.
Острогорски, Серска област	*Г. Острогорски*, Серска област после Душанове смрти, Београд 1965.
Oxford Dictionary	The Oxford Dictionary of Byzantine I-III, New York, Oxford 1991.
Paysages de Macédoine	Paysages de Macédoine, éd. J.Lefort, Paris 1986.
PLP	Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit, Wien, III 1978, VIII, 1985, X, 1990.
Радић, Обласни господари	*Р. Радић,* Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века, ЗРВИ 24/25 (1986) 151–283.
Радојчић, О неким господарима	*Н. Радојчић*, О неким господарима града Просека на Вардару, Летопис Матице српске 259 1–19, 260 32–40, Нови Сад 1909.
Σαββίδης, Η βυζαντινή δυναστεία	*Α. Σαββίδης,* Η βυζαντινή δυναστεία τῶν Γαβαλάδων και η ἑλληνοϊταλική διαμάχη γιά τή Ρόδο τό 13 αιώνα, Βυζαντινά 12 (1983) 405–428.
Setton, Catalan domination	*K. M. Setton,* Catalan domination of Athens 1311–1388, Cambridge, Massachusetts, 1948.
Sophocles, Greek Lexicon	*G. A.Sophocles*, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods from B.C. 146 to A.C. 1100, I-II, New York 1887.

Soulis, The Gypsies	*G. Soulis*, The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages, Historical Studies, Athens 1980,147–169.
Soulis, The Thessalian Vlachia	*G. Soulis*, The Thessalian Vlachia, ЗРВИ VIII 1 (1963) 271–273.
Θεοδωρίδη, Πίνακας	*Π. Θεοδωρίδη*, Πίνακας τοπογραφίας του αγιορείτικου παραγωγικού χωρού, Θεσσαλονίκη 1981.
Θεοχαρίδης, Κατεπανίκια	*Γ.Θεοχαρίδης*, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1954.
TIB	Tabula Imperii Byzantini, Wien I 1976, II 1981, X 1998.
Τριανταφυλλίδης, Τα ονόματα	*Μ.Τριανταφυλλίδης*, Τά οικογενιακά μας ὀνόματα, Θεσσαλονίκη 1995.
Vacalopoulos, Origins of the Greek nation	*A. E. Vacalopoulos*, Origins of the Greek Nation, The Byzantine Period, 1204–1461, New Brunswich, New Jersey, 1970.
Vasmer, Die Slaven	*M. Vasmer*, Die Slaven in Griechenland, Leipzig 1970.
ВИИНЈ VI	Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986.
Златарски, История	*В. Златарски*, История на българската държава през средните векове I-III, София, 1927–1940.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, САНУ, Београд.

REČNICI*

Bibliotheca Hagiographica Graeca I-III, ed. F. Halkin, Bruxelles 1957.

Dictionnaire étimologique de la langue greque, Paris 1968.

E.Felice, Dizionario dei nomi italiani, Milano 1987.

F. Brunet, Sur l' Hellénisaton des toponymes slaves en Macédoine Byzantine, Travaux et Mémoires IX (1985) Paris, 235–265.

J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše přríijmení, Praha 1964.

M. Karpluk, Slowianskie imiona kobiece, Wroclaw-Warszawa-Kraków 1961.

Εμ. Κριαράς, Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας, Θεσσαλονίκη 1966–1997.

М. Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба, Ономатолошки прилози III (1982) Београд.

N. A. Constantinescu, Dictionar onomastic romînesc, Bukuresti 1963.

Ν. Π. Ανδριώτη, Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη 1967.

P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-II, Zagreb 1971/1972.

Р. Јовићевић, Лична имена у старословенском језику, Београд 1985.

С. Илчев, Речник на личните и фамили имена у Българите, София 1969

R. Zett, Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatichen, Böhlau, Verlag, Köln, Wien 1970.

V. Kravari, Villes et villages de Macédoine occidentale, Paris 1989.

* Ovaj spisak sadrži nazive najčešće korišćenih rečnika i drugih dela koji su nam pomagali u određivanju porekla imena i nadimaka, a koji nisu citirani u glavnom tekstu.

UVOD

Cilj ovog rada je da, na osnovu antroponimijskih podataka, pokuša da prikaže etničku strukturu istočne Makedonije[1] u prvoj polovini XIV veka. Mi smo pod istočnom Makedonijom podrazumevali oblast koja se nalazi na severu današnje Grčke, između njenih severnih granica, reke Vardara na zapadu, kotline Drame na istoku i Egejskog mora na jugu.[2]

Kao izvori korišćeni su praktici. Reč je o nekoj vrsti katastarskih popisa u kojima su popisani parici (zavisni seljaci) koji su pripadali pojedinim svetogorskim manastirima u čijim arhivima su ovi izvori ostali sačuvani. Svakako da su postojali praktici i svetovnih gospodara, ali oni nisu doprli do nas. Razlog tome je što je jedino crkva, u toku duge turske vladavine, bar delimično bila neometana u svojim posedima što joj je omogućilo da preživi kao institucija i sačuva svoje arhive, dok su svetovni arhivi uništeni.

U najvećem broju praktika, parička domaćinstva su veoma detaljno opisana. Najpre je upisano ime domaćina (ili domaćice ukoliko je na čelu domaćinstva žena), koji je i bliže određen da bi se lakše identifikovao (detaljnije o tome u poglavlju o imenima). Potom su poimence navedeni svi članovi porodice, odnosno domaćinstva, uz veoma precizno određenje u kakvom su srodstvu sa glavom porodice. Onda sledi popis svih njegovih poseda: obradive zemlje, vinograda, broja i vrste stoke...i, na kraju, visina dažbine koju plaća. Nama je, naravno, najvažniji onaj deo u kojem su sadržana imena parika.

Praktici u kojima se nalaze nama potrebni podaci, a koji su nam bili na raspolaganju pripadaju manastirima Ivironu, Lavri, Zografu, Esfigmenu, Ksenofonu, Ksiropotamu i Hilandaru. Prava je sreća da je najveći broj njih sačuvan u originalu, jer su prepisi podložni mnogim greškama koje nas, zbog osetljivosti materije kojom se bavimo, mogu navesti na pogrešne zaključke. Izvori su i omeđili ovaj rad, kako hronološki — na prvu polovinu XIV veka (tačnije razdoblje od 1300. do 1341) jer samo praktici iz ovog perioda omogućavaju kontinuirano praćenje stanovništva u pojedinim selima, tako i geografski — na područje istočne Makedonije jer su se uglavnom tu (na Halkidici i u sersko-strumskoj oblasti) nalazili posedi svetogorskih manastira (vidi kartu 1). U njima nalazimo popise stanovništva 65 sela i zaselaka. Međutim, za najveći broj sela raspolažemo samo jednim praktikom, što znači da možemo samo da registrujemo kakvo je bilo stanje u vreme kada je praktik nastao. Za druga raspolažemo sa više praktika različitih manastira iz istog perioda (što znači da je, ponekad, u istom selu parike imalo više gospodara). I konačno, ima naselja za koja raspolažemo sa više praktika iz različitih perioda, što nam omogućava da pratimo populaciju tih naselja dve do tri generacije. Za to su naročito zahvalni

[1] Termin Makedonija kao geografski pojam menjao se kroz istoriju. O tome v. *Цвијић*, Основе за географију, 55/56 i Oxford dictionary II, 1261/1262.

[2] Paysages de Macédoine, (*B. Geyer*) 3.

praktici Ivirona, koji za neka sela pružaju podatke za čitavo razdoblje od 1301. do 1341.

Treba imati u vidu da su u prakticima popisana samo pojedina sela ili čak delovi sela, a da ona ne moraju odražavati stanje u celoj oblasti, odnosno u selima čiji popisi nisu sačuvani. Uz to, neki praktici su veoma oštećeni, pogotovu Ksiropotamovi, tako da su samo pojedini delovi čitljivi i to teško, zbog čega su ovi praktici malo korisni. Ponekad iz čitavog praktika uspemo da razaberemo samo jedno ime.

Etničkom slikom istočne Makedonije bavilo se svega nekoliko istraživača tako da literatura o ovom pitanju nije obimna. Svakako, najpre treba pomenuti kapitalno delo M. Fasmera o Slovenima u Grčkoj. Istina, on je svoja istraživanja usmerio na izučavanje toponima, ali je ovo delo dragoceno jer se toponimijski i antroponimijski podaci dopunjuju i najčešće podudaraju. Na ovaj obiman rad nadovezao se F. Brine sa svojim delom o helenizaciji Slovena u vizantijskoj Makedoniji, takođe baziranoj na proučavanju toponima.

Ovako obimnih radova na izučavanju antroponimijske građe nije bilo. Bugarski naučnik I. Dujčev objavio je kraći članak o slovenskim mesnim i ličnim imenima na osnovu samo jednog dela građe kojom smo mi raspolagali. Krajnje sporadično, etničkom strukturom na osnovu antroponima pozabavili su se F. Delger u predgovoru izdanju šest Ivironovih praktika i A. Laiu u svojoj studiji o seoskom društvu poznovizantijskog doba, a nešto malo detaljnije G. Ostrogorski u monografiji o Serskoj oblasti posle smrti cara Dušana. Najdetaljnije ovim se bavila V. Kravari u jednom nevelikom članku o helenizaciji Slovena u istočnoj Makedoniji i još jednom članku slične sadržine koji je, na žalost, ostao neizdat, ali čiji rezime daje Ž. Lefor u svom članku o kontaktima Grka i Slovena u Makedoniji. Lefor je uporedio rezultate do kojih su došli Brine, koji se bavio toponimima, i Kravari, koja se bavila antroponimima, i pokazao da se oni velikim delom podudaraju. Tamo gde je bilo mnogo slovenskih toponima, obično je, bar u određenom vremenskom periodu, bilo i mnogo slovenskih ličnih imena.

Iz pregleda literature se vidi da se pitanje etničke strukture Makedonije svodi na pitanje odnosa Grka i Slovena. To je sasvim očekivano jer i najpovršniji pregled izvora pokazuje da su na ovom prostoru bila zastupljena prvenstveno ova dva naroda. Svi ostali narodi koji se javljaju čine neznatnu manjinu, uz to uglavnom već asimilovanu. Rezultati do kojih smo mi došli, posle detaljne analize izvorne građe, ovo samo potvrđuju.

IMENA

Manastirski parici identifikovani su u prakticima na razne načine. Razumljivo, najčešće po ličnom imenu, mada ima nekoliko slučajeva upisivanja samo po nadimku, profesiji ili srodstvu sa nekim drugim, ali je to retkost. Isto tako, retkost je da je neko označen samo po ličnom imenu, bez dodatne odredbe. Kao što se iz tabele 1. vidi, manje od 5% domaćina označeno je samo na ovaj način i taj procenat stalno opada, što je sasvim razumljivo. Birokratiji je bilo potrebno da parik bude što preciznije određen radi lakše identifikacije, a samo ime za to nije bilo dovoljno. Zbog toga, osim po ličnom imenu, parici su označavani po nadimku, profesiji, etničkom poreklu, mestu iz kojeg su se doselili, rođačkom odnosu prema nekom drugom; ponekad i na više načina istovremeno. Svi ovi načini identifikacije pružaju nam dragocene podatke o seoskom društvu u Makedoniji u prvoj polovini XIV veka: dopunskim profesijama kojima su se seljaci bavili, odnosima među ljudima, materijalnim prilikama, migracijama i, što je nama najvažnije, o etničkoj strukturi stanovništva i jeziku kojim je ono govorilo. Zato ćemo svaku od ovih kategorija pojedinačno analizirati.

Treba imati u vidu da rečeno važi samo za glavu porodice–domaćina. Ostali članovi porodice, odnosno domaćinstva označeni su samo ličnim imenom i srodstvom sa domaćinom; tek u nekoliko pojedinačnih slučajeva još i po nadimku ili profesiji.

TABELA 1.

VREME	1300/1301.	1316–1333.	1338–1341.	1300–1341.
SAMO IME	40 (4,82%)	84 (3,65%)	15 (3,58%)	139 (3,91%)
NADIMAK	203 (24,46%)	805 (35,97%)	202 (48,21%)	1210 (34,07%)
PORODIČNI ODNOS	575 (69,28%)	1156 (50,22%)	164 (39,14%)	1895 (53,37%)
PROFESIJA	103 (12,44%)	186 (8,29%)	46 (10,98%)	335 (9,43%)
KTETIK	57 (6,87%)	207 (8,99%)	41 (9,79%)	305 (8,59%)
UKUPNO[3]	830	2302	419	3551

LIČNA IMENA

Najbrojniju grupu ličnih imena čine biblijska i imena hrišćanskih svetaca, od kojih je većina grčka, ali su ih, primanjem hrišćanstva, prihvatili i drugi narodi. Od biblijskih javljaju se: *Jovan, Mihailo, Zaharije, Samuil, Danilo, David, Ilija* i *Sampson*, a od ženskih: *Marija, Ana, Jelisaveta, Sara, Tamara* i *Marta*. Osim imena *Jovan* i *Mihailo*, odnosno *Marija* i *Ana*, koja spadaju u najfrekventnija, ostala su veoma ret-

[3] Prilikom računanja uzet je u obzir ukupan broj domaćinstava kojim raspolažemo. Brojke navedene pod rubrikom „ukupno“ ne odgovaraju zbiru brojeva navedenih pod ostalim rubrikama iz razloga što su neki parici označavani na više načina.

ka. Najčešće slavljeni hrišćanski sveci su: *Nikola*, *Dimitrije, Georgije*, *Vasilije, Konstantin* i *Teodor*, odnosno svetice: *Jelena, Irina, Teodora* i *Evdokija*, pa su stoga i njihova imena najrasprostranjenija. Uočljivo je da su imena nekih apostola veoma retka. To su imena: *Petar, Pavle, Marko, Marin, Luka*, dok je *Stefan* nešto manje retko, ali nikako se ne može reći da spada u frekventnija imena.

Najveći broj parika nosi upravo ovakva imena, što pričinjava velike teškoće nama koji pokušavamo da proučavanjem antroponimije dokučimo kakva je bila etnička struktura istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka. Naime, kada neko nosi ime koje pripada navedenoj grupi, jedino što o njemu možemo zaključiti to je da se radi o pripadniku hrišćanske vere. Ali, on može biti Sloven, Grk, Jermenin, Latin... O njegovoj narodnosti ne doznajemo ništa. Zbog toga ćemo dalje u tekstu ovakva imena najčešće nazivati neutralnim ili crkvenim.

Ipak, na nekoliko mesta nailazimo na narodne varijante ovih imena. Npr. kod Slovena ponekad srećemo imena *Ivan* (Ἰβάνης), *Ivanko* (Ἰβανκός) ili *Janko* (Ἰάνκος), što dolazi od *Jovan*, *Diman* (Δημάνος) od *Dimitrije*, *Jerko* (Γέρκος) od *Georgije*, *Matko* (Μάτκος) od *Matija*, *Fotko* (Φότκος) od *Fotije*, *Tudor* (Τουτουρός) od *Teodor*.[4] Kod ovakvih slučajeva možemo sa velikom sigurnošću pretpostaviti da su nosioci ovih imena Sloveni i da još uvek govore slovenskim jezikom, odnosno da nisu helenizovani; jer da jesu, koristili bi originalnu, grčku varijantu ovih imena. Isto tako, neka od ovih imena dobijaju grčke sufikse, npr. za deminutiv, kao *Joanikios* ili *Joanakis*, te u takvim slučajevima možemo biti sigurni da je reč o Grcima.

Postoji još jedna grupa imena bliska po tome što da se odnose na Boga, na Hrista ili neke hrišćanske praznike. To su imena poput sledećih: *Teofan*, *Teotok, Teoharis,Teofilakt, Teodosije, Hristodul, Pashalis, Kiriak*, a od ženskih *Teofano* (i *Teofanija*), *Kiriaki* (*Kiriako* i *Kiriakia*), *Paraskevi* (*Paraskevo*), *Pashali*, *Teodoti*...Neka od ovih imena prevedena su i na slovenski, npr. *Bogdan, Boža*, *Božana* i *Božica* (Βογδάνος, Μποζαία, Μποζάννα, Μποζίτζα).[5] Za razliku od biblijskih i imena hrišćanskih svetaca, za ova smatramo da, bar u izvesnim slučajevima, nose i etničko obeležje. Naime, Grk ili Grkinja sigurno se neće zvati *Bogdan*, ili *Božana*, već će biti *Teodosije* i *Teodoti*.

Za nas su od najveće koristi narodna imena koja dolaze iz rečnika onog jezika kojim je nosilac takvog imena govorio. Ovakva imena nam najviše pomažu da dobijemo podatke o etničkoj pripadnosti njihovih nosilaca. Naime, velika je verovatnoća da budemo u pravu ako pretpostavimo da je onaj ko nosi grčko ime Grk (pri tom mislimo samo na ona grčka imena koja nisu istovremeno i crkvena), a onaj koji nosi slovensko Sloven. Naravno da ne možemo biti potpuno sigurni da je to uvek tako.To naročito važi za bilingvalna područja gde je izmešanost stanovništva velika i gde su bile moguće pozajmice imena jedne etničke grupe od druge. U takvim slučajevima potrebno je uzeti u obzir i druge faktore, kao što su: da li su narodna imena usamljena ili su zastupljena u velikom broju, kakva imena su nosili preci odnosno potomci

---

[4] *Kravari*, L' Hellénisation des Slaves, 390.

[5] Vidi *Црепајац*, Грчки модели српскохрватске антропонимије, 69–73.

ličnosti sa narodnim imenima, da li je osoba starosedelac ili pridošlica, učestalost mešovitih brakova...

Poreklo ovih imena je različito. Neka ukazuju na duhovne i fizičke osobine. Npr. *Kalos, Kali, Akakios, Areti* i *Panaretos* ukazuju na dobre i kreposne osobe. *Mavros* i *Melanija* govore o tamnom tenu, a *Melahrini* ukazuje na osobu crne kose. Plavuša je *Ksanti*, odnosno *Ksanto*. Verovatno ovde spadaju i *Hioni*, *Hiono* koja ukazuju na sneg. Veoma česta grčka imena su *Ksenos* i *Kseni* koje se ponekad javlja i u varijanti *Ksenija*. Ona bi mogla ukazivati na stranca ili došljaka, ali isto tako i na neku neobičnost, npr. ako je dete rođeno dugo nakon što roditelji nisu imali dece ili pod nekim neobičnim okolnostima.Takođe, često se sreću i imena *Stamatis* i *Stamatiki* koja ukazuju ili na želju roditelja da deca prestanu da im umiru ili, ako ih ima mnogo, na želju da prestanu da se rađaju.[6] Nešto ređa od ovih su imena *Fotinos* i *Fotini* koja ukazuju na radost i veselje. Neka imena dolaze od naziva metala: *Argiros, Argiri*, *Sidiros, Sidirina* i *Hrisi*. Neka od naziva cveća: *Margarito, Trifilios, Trifilis*, *Triakondafilis, Triakondafilina, Dafni*...A ime *Miristikos* dolazi od glagola μυρίζω što znači mirisati. O željenosti dece govore imena kao *Agapitos, Agapitini, Potitos, Potiti* i veoma neuobičajeno ime *Poliefktos* (veoma dugo željen). Neka su neobična poput *Sarandinos* i *Sarandini*, a neka veoma stara kao *Nestor* i *Pir*.

Odgovarajuća imena mogu se naći i kod Slovena. Među njima veoma česta su bila imena od osnove *dob(a)r*: *Dobr(i)* (Δόβρος, Δόμπρος), *Dobromir* (Δομπρομυρός), *Dobren* (Τόμπρενος), *Dobrica* (Δόβριτζας), *Dobrilo* (Τομπρίλας), *Dobroslav* (Τομπρόσθλαβος), *Dobra* (Τόμπρα), *Dobrana* (Δομπράνα, Τομπράνα)...A isto tako i od osnove *drag*: *Drag(o)* (Δράγος), *Dragan* (Δραγάνος), *Dragina* (Δραγίνας), *Dragoslav* (Δραγοσθλάβος), *Dražan* (Δραζάνος), *Dražilo* (Δραζίλας), odnosno ženska: *Dragana* (Δραγάνα), *Dragna* (Δράγνα), *Dragula* (Δραγούλα), *Draža* (Δράζα). Brojna su imena od osnova *b(j)el* i *črn*: *Beli* (ili *Bjali*) (Μπεάλης, Μπεάλος), *Belka* (Βέλκα); *Črni* (Τζέρνης), *Črnjanka* (Τζερνεάγκα), *Črnat* (Τζερνάτης, Τζερνάτος)... Na osobine ukazuju još imena poput *Tihan* (Τυχάνος), *Tiha* (Τύχα) i *Blažn* (Μπλασνός); a možda bi se ovde mogla ubrojati i imena od osnove *mir*: *Mir* (Μύρης, Μύρος), *Mirjan* (Μυριάνης) i *Mira* (Μύρα). Ekvivalent za grčko *Hioni* bilo bi ime *Sn(j)egulja* (Σνεαγούλα), dok ima više imena od osnove *stan*:[7] *Stan* (Στάνος), *Stana* (Στάννα), ređe *Stanka* (Στάγκα, Στάνκα) i *Stanija* (Στανία), a što bi otprilike odgovaralo grčkom *Stamatis* i *Stamatiki*.[8] Od metala dolaze imena poput *Zlatko* (Σλάτκος), *Zlatka* (Σλάτκα). Od naziva životinja potiče *V(o)lkan* (Βολκάνος).Veoma često žensko ime je *Zorana* (Ζωράννα).

Od stranih, tj. negrčkih narodnih imena, slovenska su ubedljivo najbrojnija. Prisustvo slovenskih imena u jednoj porodici ukazuje na njeno slovensko poreklo.[9] To, naravno, ne isključuje mogućnost da je tu porodicu zahvatio proces helenizacije. Međutim, u onim porodicama gde se slovenska imena javljaju u dve generacije, sa-

---

6 *Laiou*, Peasant Society, 111.

7 Imena od ove osnove su izuzetno rasprostranjena u celom južnoslovenskom svetu. Vidi *Грковић*, Речник имена, 174–175.

8 *Грковић*, Имена код Срба, 185.

9 *Lefort*, Grecs et Slaves, 167.

svim sigurno se govori slovenski i one su sačuvale svoje etničko obeležje, tj. nije došlo do helenizacije. Tamo, pak, gde potomci Slovena nose grčka narodna imena, imamo razloga da mislimo da je došlo do helenizacije.[10]

Slovenska lična imena su veći pokazatelj očuvanosti slovenskog elementa od slovenskih nadimaka. Naime, ako neko nosi slovensko lično ime to znači da je nehelenizovani Sloven ili bar da su to bili njegovi roditelji (ili bar jedan od njih). Reč je dakle o „živim" imenima, kako smo ih mi ovde nazvali. Međutim, ako neka porodica ima slovenski nadimak kao porodično ime, dok se u njoj ne javljaju slovenska lična imena, to ukazuje na slovensko poreklo te porodice, ali ne isključuje njenu potpunu helenizaciju. U takvim slučajevima, najčešće se radi o tome da se slovenski nadimak koji je nekada u prošlosti bio razumljiv pretvorio u „okamenjeno" porodično ime koje se prenosilo sa generacije na generaciju čak i onda kada je svojim nosiocima postalo nerazumljivo usled njihove helenizacije.

Nije uvek sve tako jednostavno. Neki slučajevi znaju da budu toliko komplikovani da je nemoguće klasifikovati ih. Npr. jedna žena upisana je kao udovica *Teodora Dragoto* (Δραγωτώ).[11] *Drag* je bez sumnje slovenska osnova, ali sufiks -ώ je grčki. Druga pak upisana je kao udovica *Travlova* (ἡ Τραυλοβά),[12] što dolazi od grčkog nadimka *Travlos*, ali sufiks za pripadnost je slovenski. Po nekim autorima ovi primeri ukazuju na delimičan bilingvizam, a on je sigurni pokazatelj sporosti helenizacije.[13]

Naravno, slovenska lična imena nisu jedina strana imena, mada drugih negrčkih imena ima veoma malo. Npr. imena kao *Beron* (Μπέρον), *Domeniko* (Δομενίκος), *Modesto* (Μοδεστός), *Erman* (Ἑρμάνης) sigurno su imena Latina koji su se zadesili u Carstvu, bilo da se radi o potomcima osvajača iz 1204. ili o pripadnicima Katalanske kompanije koja je prošla ovim krajevima, a čiji je neki član na neobjašnjiv način dospeo u red manastirskih parika. Nađe se i poneko vlaško ime kao *Pasaro* (odnosno *Basaro*) (Πασαρώ, Μπασαρώ) ili *Soraja* (Σοράια); jedno jermensko *Varda* (Βάρδας)[14] i čak jedno mađarsko *Varadi* (Βαράδης).[15]

Interesantno je da su se neka etnička imena počela koristiti kao lična. To su *Albanac* (Ἀλβανίτης), *Kuman* (Κόμανος), *Vlah* (Βλάχος), a nešto ređe *Sloven* (Σλάβος, Σθλάβος). Na dva mesta nalazimo parike sa ličnim imenom *Saracen* (Σαρακηνός). Naše mišljenje je da se ovde radi o potomcima pripadnika navedenih etničkih grupa koji su, došavši u grčku sredinu, počeli dobijati etnička imena kao lična, a njih im je nametala dominantna grčka sredina. Ta imena su se potom prenosila sa kolena na koleno. Nešto kasnije videćemo da su nosioci ovakvih imena u većini slučajeva helenizovani; a etnička imena su im ostala kao jedini relikti njihovog negrčkog porekla.

---

[10] *Kravari*, L' Hellénisation des Slaves, 392.

[11] Iviron IV, br. 87 A, 196. Ovaj praktik Jovana Vataca iz 1341. godine sačuvan je u originalu (označen sa A) i prepisu (označen sa B). Prepis je nastao ubrzo posle originala i sadrži neke razlike u odnosu na njega. Izdavači te razlike objašnjavaju nastojanjem da se isprave nedostaci u originalu i prepisu poklanjaju puno poverenje bez obzira na njegovu neautentičnost (v. Iviron IV, st. 81).

[12] Chilandar I, br. 40, 66.

[13] *Lefort*, Grecs et Slaves, 170.

[14] *Charanis*, The Armenians, 221.

[15] *Jordan*, Al numelor, 480.

Ovde treba dodati da ime *Ros* (Ῥῶσος), izgleda nije bilo etničko kao što su neki istraživači mislili,[16] već će pre biti da su u pravu oni koji su u njemu videli samo lično ime.[17] Na ovakav zaključak nas navodi sledeći primer. U Kastronu, među Lavrinim paricima, upisan je 1321. *Ros Bugarin* (Ῥῶσος Βούλγαρος).[18] On nije mogao istovremeno biti pripadnik oba ova slovenska naroda.

Neobičan je slučaj jednog parika koji je svom sinu dao ime *Vulgariotis* što ukazuje na došljaka iz Bugarske, ali najverovatnije i na njegovu etničku pripadnost. Naime, nešto slično etnicima, i imena sa oznakama mesta porekla (ktetici) su se pretvarala u lična, a neka i u porodična imena. To je slučaj sa imenima *Komnin*,[19] *Tirijan, Sinadin, Honijat* i *Nikeja*. Eventualno, ovde bi se moglo ubrojati ime *Talasini* koje ukazuje na blizinu mora. Takođe, ime *Panajotis* se veoma često javlja i u formi ličnog imena, ali isto tako i kao nadimak koji dolazi od imena mesta.[20] Nešto slično je i sa imenom *Komnin*. Ono se ponekad javlja kao lično ime, a ponekad kao porodično. Ovakva imena su, u početku, najverovatnije ukazivala na mesto porekla svojih nosilaca, ili verovatnije njihovih roditelja. Vremenom su izgubila ta obeležja i počela su se koristiti kao lična bez obzira na mesto življenja, odnosno dolaska onih koji su takva imena nosili.[21] Potvrdu za to nalazimo u sledećim primerima: u Gomatu, oko 1300. godine, upisana je udovica *Komnini sa Tasosa*,[22] a 1321. srećemo Dimitrija *Nisiotisa* (dakle iz Nisiona), koji je svojoj kćerki dao ime *Komnini*.[23]

Izvestan broj imena, svakako ne zanemarljiv, ostao je neidentifikovan; ponekad zbog svoje kratkoće, ponekad zbog pogrešnog upisivanja, najvećma zbog autorovih ograničenih znanja.

Ovde je možda mesto da se pomenu nevolje koje nam stvaraju greške popisivača, odnosno potonjih prepisivača. Sve vreme se mora imati u vidu da su popisivači Grci i da oni nisu uvek bili sposobni da daju ispravnu transkripciju negrčkih imena i nadimaka. Posebno to važi za glasove koji ne postoje u grčkom jeziku. Ponekad, oni helenizuju slovenska i druga negrčka imena i nadimke ili ih, usled nerazumevanja, deformišu dajući im smisao ili značenje koji oni prvobitno nisu imali. Neka imena i nadimci toliko su izvitopereni da je veoma teško, nekad i nemoguće, prepoznati ih iza onoga što je zapisano. Navešćemo nekoliko primera. U Seladi 1300. upisani su Jovan i Konstantin *Čepel* (Τζεπελᾶς),[24] što je slovenski nadimak. Međutim, 1321. njihovi potomci upisani su kao *Čepatas* (Τζεπατᾶς).[25] U istom popisu od 1300. nai-

---

16 *Laiou*, Peasant Society, 113.

17 *Дуйчев*, Славянски имена, 213.

18 Lavra II, br. 109, 495.

19 Ovo ime, koje je kao porodično nosila i čuvena carska dinastija, dolazi od imena grada Κόμνη koji se nalazio u južnoj Trakiji. O tome v. *Βαρζος*, Η Γενεαλογία, 26.

20 *Laiou*, Peasant Society, 136.

21 Isto, 112.

22 Lavra II, br. 91 III, 55.

23 Isto, br. 109, 637.

24 Isto, br. 91 III, 93 i 95.

25 Isto, br. 109, 772, 774–775.

lazimo i na šuraka Jovana Čepelja, Jovana *Kofera* (Κοφερᾶς),[26] a godine 1321. dvojica njegovih sinova su upisani kao *Kofiras* (Κοφυρᾶς).[27] Ili u Simeonu oko 1300. upisan je Vasilje Jelkan sa ženom po imenu Ζωσάννα.[28] Ovo ime je neobično i navodi na pomisao da se radi o biblijskom imenu *Šošana*; međutim, u popisu koji je obavljen oko 1320–25. nalazimo udovicu *Zoranu Jelkanju* (Ζωράννα χήρα ἡ Γελκανία).[29] Nema sumnje da se radi o istoj osobi. Ostaje samo pitanje da li se zvala *Šošana* ili *Zorana*. S obzirom na slovensko poreklo njenog muža, mogli bismo da pretpostavimo da je i ona možda slovenskog porekla i da se ipak zvala *Zorana*. Koliko takve greške mogu da nas navedu na pogrešan zaključak možda najbolje ilustruje sledeći primer. U Seladi oko 1300. godine, upisan je Georgije *Štur* (Στοῦρος), dakle sa slovenskim nadimkom. On je svakako bio Sloven. To vidimo i iz drugih podataka. Dvoje njegove dece nose slovenska imena Stan i Zorana, njegov brat ima crkveno-slovensko ime Diman, a bratičina nosi isto ime kao i njegova kći Zorana.[30] Međutim, u praktiku iz 1321. Georgije je upisan kao Georgije *Zguros* (Σγοῦρος),[31] što je grčki nadimak i što bi, da nema drugih podataka, upućivalo na sasvim pogrešan zaključak o njegovom etničkom poreklu.

Ponekad greške mogu biti i veće, ne samo u imenu već i u drugim podacima koji služe za identifikaciju parika. Npr. u Jerisu, među Zografovim paricima, upisan je 1300. Karamalos, zet Nikole τοῦ Κωθάκη sa ženom Anom i kćerkom Kali.[32] U popisu koji je obavljen dve godine kasnije nalazimo Jovana Karamalosa, antisika[33] τοῦ Κωφάκη sa ženom Anom i kćerkom Kali.[34] Očigledno je da je reč o istoj osobi; ali ostaje pitanje da li je on zet ili antisik nekog Nikole, za kojeg je takođe neizvesno da li je imao nadimak *Kotaki* ili *Kofaki* („*Gluvać*"), — nama se čini verovatnijim ovaj drugi jer je dosta čest.

Sličnih primera ima još, ali ih nećemo sve nabrajati pošto nam nije cilj da popišemo sve takve greške, već da pokažemo kakvu nam smetnju predstavljaju u radu i kako nam ponekad, zbog izvitoperenog oblika te greške onemogućavaju da prepoznamo pravi oblik imena. U svim navedenim primerima, mi otkrivamo greške zahvaljujući postojanju praktika-serija, tj. više popisa izvršenih u različitim vremenskim periodima za isto naselje. Tamo gde takvih višestrukih popisa nema, greške ne možemo ni otkriti.

Uočava se pojava da ponekad jedan čovek ima dva imena. Ova pojava je češća kod Slovena nego kod Grka. Neki istraživači smatraju da je reč o običaju koji je postojao u Srbiji i Bugarskoj, a to je da se daju dva imena, jedno crkveno-hrišćansko, a

---

26 Isto, br. 91 III, 94.

27 Isto, br. 109, 772.

28 Xéropotam, br. 18 A, 83.

29 Isto, 18 E II, 12.

30 Lavra II, br. 91 III, 158.

31 Isto, br. 109, 849/850.

32 Zograph, br. 15, 29/30.

33 Antisik je parik koji je naselio neko napušteno ognjište. Detaljnije o tome v. u poglavlju „Identifikacija kroz porodične odnose."

34 Zograph, br. 17, 30–32.

drugo narodno.[35] Drugi pak to drugo ime tretiraju kao prezime.[36] Ono što mi možemo da kažemo to je da je teško generalizovati ovakve slučajeve, ali da smo se mi ipak odlučili za ovo drugo rešenje iz više razloga. Najpre, ima primera da svi domaćini koji potiču iz iste porodice nose isto narodno ime кao drugo taкo da ono zaista liči na prezime i ima ulogu prezimena. Npr. u Seladi, 1321. upisana su tri brata: *Teodor, Petar* i *Jovan* i sva trojica sa istim drugim imenom *Stanil(a)* (Στάνιλας),[37] tako da se ovo drugo ime može smatrati kao porodično, a ne kao lično. *Stanil* je najverovatnije ime njihovog pradede. Naime, u ranijem popisu, onom iz 1300, njih trojica su upisani kao sinovi Dimitrija, sina Vasilija *Stanile* (ili možda Stanilovog) (Δημήτριος ὁ υἱὸς Βασιλείου τοῦ Στάνιλα).[38] Pored njih srećemo još i *Teodora, sina Nikole Stanila* i *Kiriaka Stanila*, za koje se ne kaže da su u srodstvu sa njima, ali najverovatnije da jesu pošto su im domaćinstva navedena neposredno pre, odnosno posle domaćinstava pomenute trojice braće.[39] U istom selu i u isto vreme nalazimo još jedan sličan slučaj. To su braća *Jovan* i *Vasilije Jerila* (Γερίλας)[40].

Osim ovoga, uočili smo da ovaj običaj davanja dva imena nije karakterističan samo za Slovene. Istina, od 114 sigurnih slučajeva, gde je parik upisan sa dva imena, u 57 se radi o kombinaciji slovenskog i crkvenog imena. Navešćemo neke od tipičnih primera: *Georgije Stanko*, *Dimitrije Bračilo* (Μπρατζίλας),[41] *Konstantin Bojan* (Βαγίανος),[42] *Nikola Dragoslav, Georgije Dobromir i Jovan Strjačko* (Στρέατζκος).[43] Međutim, ista pojava postojala je i kod Grka. Na dvadeset i pet mesta nailazimo na parike sa jednim grčkim, a drugim crkvenim imenom. Npr. *Teodor Fotin* i *Teodor Kalos* iz Zdravikiona.[44] Takođe, ima slučajeva da jedna osoba nosi dva imena, ali da nijedno nije crkveno, već su oba narodna. Npr. među Lavrinim paricima u Seladi nalazimo jednog koji je upisan kao *Stan Draginja*[45] (dakle, oba imena su slovenska), a u selu Handak, gde su preovlađivali Grci, na čelu jednog domaćinstva nalazila se udovica sa dva grčka narodna imena *Kali Fotini*.[46] Isto tako, javljaju se parici i sa dva crkvena imena, a bez narodnih. Npr. *Konstantin Simeon*,[47] *Jovan Petar*,[48] *Dimitrije Leon*,[49] *Nikola Sava*[50]...

---

[35] *Осūрогорски*, Серска област, 47–48.

[36] *Dölger*, Aus den Schazkammernn, 187. *Laiou*, Peasant Society, 136. *Kravari*, L' Hellénisation des Slaves, 391. Dujčev za neka slovenska imena kaže da se javljaju kao prezimena, te dakle i on smatra da se radi o prezimenima, a ne o drugom imenu. Vidi: *Дуйчев*, Славянски имена.

[37] Lavra II, br. 109, 792, 795, 796.

[38] Isto, br. 91 III, 108.

[39] Isto, br. 109, 791 i 797.

[40] Isto, 845/846.

[41] Xéropatam, br. 18 B, 50; D III, 50.

[42] Zograph br. 29, 65.

[43] Lavra II, br. 109, 447, 550, 692.

[44] Chilandar I, br. 41, 59, 72/73.

[45] Lavra II, br. 109, 761.

[46] Zograph br. 29, 43/44.

[47] Lavra II, br. 104, 63/64.

[48] Isto, 149.

[49] Isto, br. 109, 99.

[50] Esphigmén 15, 38.

Ovde se zapravo radi o tome da je ime nekog pretka uzeto za drugo ime njegovih potomaka. Kako se kao takvo prenosilo sa generacije na generacuju, postalo je, u stvari, porodično ime, odnosno prezime. To se jasno vidi na nekoliko primera. U selu Simeon, u prakticima nastalim 1300. i malo posle 1300, upisan je *Nikola, sin Krstilin*.[51] U popisu izvršenom 1320–25, on je upisan kao *Nikola Krstila*.[52] Sličan primer nalazimo i u Radolivu. Tamo je 1316. upisana *Marija, udovica Tirijanova*.[53] Godine 1341. njenog sina Jovana nalazimo upisanog kao *Jovana Tirijana*.[54]

IDENTIFIKACIJA KROZ PORODIČNE ODNOSE

Kao što se iz tabele 1. vidi, ovaj vid identifikacije je najčešći. Ovde su navedeni svi slučajevi gde se, na bilo koji način, pominju porodični odnosi, kao i slučajevi kada je neko određen prema nekom drugom licu, a da nije izričito rečeno o kakvom srodstvu se radi, kao npr. „Mihailo Božanin“. Inače, ovaj poslednji vid beleženja je veoma redak.

U prakticima, glave domaćinstva se navode kao sinovi, kćeri, braća, sestre, nećaci, nećakinje, zetovi, snaje, unuci, antisiki (naslednici) ili, ređe, kao deca, deveri i stričevi nekog verovatno starijeg ili uticajnijeg člana porodice. Ostali, pak, članovi porodice odnosno domaćinstva, određuju se prema domaćinu. On sam najčešće je određen prema nekom starijem članu domaćinstva, izuzetno retko prema mlađem. Isto tako, žene se određuju prema muškarcu, mada od ovog pravila ima izuzetaka mnogo više nego kod prethodnog. To navođenje može biti veoma raznovrsno; ponekad krajnje jednostavno, a ponekad veoma složeno — npr. da se domaćin određuje prema licu koje je takođe određeno prema nekom drugom. Navešćemo po jedan primer za svaki od nabrojanih slučajeva.

Kad je muškarac na čelu domaćinstva, a on je to mnogo češće nego žena, on se najčešće javlja kao nečiji sin ili brat. Npr. „Nikola, sin Triakondofila Lagudija“ (Νικόλαος ὁ υἱὸς Τριακονταφύλλου τοῦ Λαγούδη).[55]A ponekad znatno detaljnije kao „Nikola Skiadas, sin udovice Kseni Vasilija Kuratora“ (Νικόλαος Σκιαδᾶς ὁ υἱὸς χήρας Ξένης Βασιλείου τοῦ Κουράτορος).[56] Ili, u slučaju braće, Jovan, brat Teotoka Pahimarijinog.[57] Kad se neko navodi kao brat, daleko je češći slučaj da se jedan od braće, izgleda obično najstariji, navede kao glava porodice, a za ostale se prosto kaže „brat mu“, čak i onda kada imaju sopstvena odvojena domaćinstva. Ima i čudnih slučajeva, kao što je onaj u selu Sarantarea. „Jovan, sin Marije, žene Nikole Haraka“ (Ἰωάννης ὁ υἱὸς Μαρίας τῆς γυναικὸς Νικολάου τοῦ Χαρακᾶ).[58] Teško

51 Xéropotam, br. 18 A, 95; B, 34.

52 Isto, 18 E II, 22.

53 Iviron III, br. 74, 96.

54 Iviron IV, 87 A, 102.

55 Lavra II, br. 109, 369/370.

56 Isto, br. 91 I, 59.

57 Isto, 45.

58 Isto, br. 109, 51.

je reći zašto je on tako naveden, a ne naprosto kao sin Nikole Haraka. Da li zato što je njegova majka iz starije, u selu ukorenjene porodice, a što možda nije slučaj sa porodicom njegovog oca, ili zato što Nikola Harakas i nije njegov otac već samo drugi suprug njegove majke? U nekoliko slučajeva srećemo i navođenje prema bratu od strica, ujaka, odnosno tetke, za šta se u grčkom koristi izraz εξάδελφος: npr. Teodosije, eksadelfos Pankala Ostridisa.[59]

Veoma je čest slučaj da je neko naveden kao nečiji zet (γαμπρός), npr. „krojač Triakondafilos, zet Georgija Irininog".[60] Ponekad je sastavljač praktika veoma precizan u određivanju te vrste srodstva u smislu da bliže određuje zeta. Npr. „David, od kćerke zet Nikole sina Galovinog" (Δαυὶδ ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Νικολάου τοῦ υἱοῦ τῆς Γάλοβας),[61] ili „Dimitrije, od unuke zet Vulkostrelijin" (Δημήτριος ὁ ἐπὶ ἐγγονῇ γαμβρὸς τῆς Βουλκοστρελίας),[62] ili „Teodor Šušman od sestre zet" (Θεόδωρος Σούσμανις ὁ ἐπ' ἀδελφὴ γαμβρὸς αὐτοῦ),[63] ili „Nićifor, od nećake zet Konstantina Ksenovijinog" (Νικηφόρος ὁ ἐπ' ἀνεψιὰ γαμβρὸς Κωνσταντίνου τοῦ τῆς Ξενώβης),[64] pa čak i Mirjan od usvojene kćerke zet (Μυρεάνος ὁ ἐπὶ υἱοθετῇ γαμβρὸς αὐτῆς),[65] ili „Nikola od pastorke zet" (Νικόλαος ὁ ἐπὶ προγόνη γαμβρὸς αὐτοῦ).[66]

Nije redak slučaj antisik*a* (ἀντίσηκος). *Antisikos* je izraz koji je korišćen za označavanje parika koji su se planski, uz odobrenje vlasnika imanja, naselili na neko napušteno ognjište koje je ostalo bez naslednika ili, češće, oženili udovicom preminulog parika i samim tim preuzeli brigu o njegovoj porodici i njegovom imanju.[67] Smatramo da bi se ovaj izraz možda mogao prevesti kao *naslednik*, jer se odista u neku ruku radi o nasledniku; drugi razlog koji nas navodi na ovakvu pretpostavku je što u slovenskom prevodu Hilandarskog praktika dvaput nailazimo na pojavu da je neko označen kao nečiji naslednik, a da se ne radi o krvnom srodniku. Tako je u Kastrinu upisan Jovan Morovundin, naslednik (**намѣстникь**) Koste Bastata Kuculotov[68], a u Kamenici Georgije Kukurov, naslednik Mihaila Kaminara.[69] Antisiki se izričito navode po domaćinu kojeg su nasledili. Npr. „Nikola Taksaras, antisikos Dimitrija, sina Ipatijevog" (Νικόλαος ὁ Τοξαρᾶς ὁ ἀντίσηκος Δημητρίου υἱοῦ τοῦ Ὑπατίου).[70] Pri tom apograf je veoma precizan u označavanju članova antisikovog domaćinstva. Za decu koju je njegova žena stekla u prethodnom braku izričito se kaže da su mu pastorci. Sve ovo najbolje ilustruje sledeći primer. U mestu Ksilorigion,

59 Xénophon, br.16, 6.
60 Iviron III, br. 70, 10.
61 Isto IV, br. 86, 23/24.
62 Zograph, br. 15, 18.
63 Lavra II, br. 109, 813.
64 Isto, 187.
65 Iviron III, br. 74, 215.
66 Lavra II, br. 109, 545.
67 Vidi *Laiou*, Peasant Society, 79 i Iviron III, br.70, 156.
68 Хиландар, 85/86.
69 Isto, 395/396.
70 Lavra II, br. 91 III, 64.

godine 1301. srećemo Dimitrija, sina starca Stamata. On ima ženu Mariju.[71] Nju srećemo u popisu obavljenom 1318. kao udovicu Mariju, ženu Dimitrija, Stamatovog.[72] Dve godine kasnije ona je preudata za Georgija Vlahiotisa, za kojeg se kaže da je antisikos Stamatov. Dakle, ona se preudala najverovatnije za pridošlicu iz Tesalije, a njena dva sina, Georgije i Mihailo, koji su nam poznati još iz popisa iz 1318. označeni su kao pastorci (προγόνους) Georgija Vlahiotisa.[73] Kada antisikos ima sopstvenu decu, onda se pravi razlika između te dece i dece koju je njegova žena izrodila u prethodnom braku. Npr. u Kato Volvu upisan je Dimitrije antisikos Georgija Čava (Τζαβαίου). Za njega se kaže da ima ženu Jelenu, sina Georgija, kćerke Mariju i Kali i pastorke Stirijana i Jovana.[74] Čak i onda kada se ne radi o antisikima, a jedan je od supružnika, najčešće onaj koji je drugom došao u kuću, što nije uvek bila žena, imao decu iz prethodnog braka, to se izričito kaže. To lepo ilustruje sledeći primer. U selu Kria Pigadia, upisan je 1321. Teodor, antisikos Teodora Karkariota. On je imao ženu Mariju, sina Moshosa, pastorku Anu i zeta od nje Vasilija Arkudofa za kojeg se kaže da ima sinove Konstantina, Teodora i Georgija.[75]

U retkim slučajevima, domaćin je označen kao nečiji šurak (γυναικάδελφος). To se verovatno činilo onda kada je domaćin bio domazet i nije imao dublje korene u selu, ili je porodica njegove žene bila uticajnija ili bogatija od njegove sopstvene. Ovakvo određenje srećemo samo onda kada tast parikov više nije živ, te je on određen prema tastovom prvom nasledniku, a to je najčešće sin, tj. brat parikove žene, odnosno šurak mu. Npr. „Georgije, šurak Konstantina Buhe“.[76] Na jednom mestu nailazimo na parika koji je upisan kao pašenog, tj. σύγγαμβρος. To je Nikola, pašenog sveštenika Dimitrija.[77]

Na nekoliko mesta nailazimo na parike koji su označeni kao deveri (ἀνδράδελφος) domaćice koja se nalazi na čelu prethodno upisanog domaćinstva. Npr. u Jerisu 1320. godine upisan je „Nikola, dever joj“. A ona je, doznajemo iz prethodno navedenog domaćinstva, udovica Fotini, žena Konstantina Pentikontara.[78] Takvih primera, naravno, ima još. Pretpostavljamo da su muškarci-domaćini ovako navođeni posle smrti svoga brata koji je prvi bio upisan u praktik. Naime, obično je samo jedan od braće bio bliže određen, prema roditeljima, nadimku odnosno prezimenu, profesiji i sl. Ostala braća, iako su oformila svoja samostalna domaćinstva, upisivana su samo po imenu uz koje bi se reklo da je navedeni brat prethodno upisanog. Posle smrti prvonavedenog brata, na čelo domaćinstva bi ponekad dolazila njegova žena,[79]

---

71 Iviron III, br. 70, 379.

72 Isto, br. 75, 511/512.

73 Isto, br. 79, 502/503.

74 Isto IV, br. 86, 321/322.

75 Lavra II, br. 109, 434/435.

76 Xéropotam, br. 18 A, 29.

77 Lavra II, br. 109, 348/349.

78 Zograph, br. 17, 24/25, 20.

79 Uočili smo da je u oblasti Pangejske gore, posle smrti domaćina obično dolazio na čelo kuće njegov sin, ukoliko je bio dovoljno odrastao da preuzme brigu o domaćinstvu. U ostalim oblastima, pak, obično je domaćina nasleđivala žena, čak i onda kada je u njenoj porodici bilo odraslih muškaraca sposobnih da se staraju o domaćinstvu.

te su stoga i braća njenog muža, tj. njeni deveri bili određivani prema njoj kao glavi prvonavedenog domaćinstva. Jedan primer koji nalazimo u Seladi upućuje na ispravnost ove pretpostavke. Tamo je, u popisu izvršenom oko 1300. upisan Teodor Melenikiot. On je imao dvojicu sinova, Dimitrija koji je bio oženjen sa Kali i Nikolu oženjenog sa Hrisi. Imao je i dvojicu unuka Jovana i Vasilija.[80] U popisu iz 1321. nalazimo na čelu jednog domaćinstva Kali, udovicu Dimitrija Melenikiota, po svemu sudeći Teodorovog sina. Ona ima sina Jovana. Odmah iza njenog upisano je domaćinstvo Nikole Melenikiota, njenog devera, koji je tako i označen, a koji ima ženu Hrisi, tri sina, snaju i jednog unuka.[81] U razmaku između ova dva popisa najverovatnije se dogodilo da je Teodor Melenikiot umro. Nakon toga je došlo do deobe među njegovim sinovima. Verovatno stariji, Dimitrije je bio na čelu jednog od domaćinstava. Da je bio živ u vreme vršenja drugog popisa, on bi se i nalazio na čelu domaćinstva, a njegov brat bi bio označen po svom srodstvu sa Dimitrijem. Kako je Dimitrije umro, na čelo prvog domaćinstva došla je njegova žena, te je njegov brat označen prema svom srodstvu sa njom.

Veoma retko nailazimo na određenje prema dedi ili babi. Jedan takav slučaj je sledeći: „Teodor, unuk udovice Marije Pahnioto" (Θεόδωρος ὁ ἔγγονος χήρας Μαρίας τῆς Παχνιωτοῦς).[82] Isto tako, retko je da se neko označava kao nečiji ujak, stric ili teča (grčki θεῖος). Kao što je već rečeno, obično se domaćini označavaju po starijim članovima svoje familije. Ali i ovo pravilo ima nekoliko izuzetaka. Jedan ovakav slučaj je onaj sveštenika Vasilija koji je upisan kao ujak (stric, odnosno teča) prethodno ubeleženog Nikole, sina sveštenika Petra Tulukonovog.[83] Nećaci (ἀνεψιός)[84] se sreću nešto češće; npr. „Jovan Glikis, nećak Kačarev" (τοῦ Κάτζαρη).[85]

Usvojena deca (υἱοθετός)[86] i pastorci (πρόγονος)[87] tretirani su na isti način kao i biološki potomci.[88] U izvorima se jasno kaže kada se radi o usvojeniku, odno-

---

[80] Lavra II, br. 91 III, 147/148.

[81] Isto, br. 109, 836/837.

[82] Iviron III, br. 70, 125.

[83] Lavra II, br. 91 III, st. 106.

[84] Interesantno je da ovaj izraz u hilandarskom praktiku iz 1300. godine, koji je sačuvan samo u prevodu na starosrpski, uopšte nije preveden, već se koristi transkribovan grčki termin. Npr. u Kastrinu je upisana udovica Marija, žena Dimitrija kovača. Za nju se kaže da ima nećaka (анепсеіа) Georgija i nećaku (анепсеѭ) Kali (в. Хиландар, 35–37). Georgije Sakul iz istog sela ima nećaka Stamatika (в. Хиландар, 241/242), dok je u Kondogriku izvesni Nikola Sofronijev upisan kao nećak Dimitrija Parcaleva (в. Хиландар, 454–460).

[85] Iviron IV, br. 86, 14.

[86] I ovaj termin nalazimo u prevodu hilandarskog praktika. Tako je u Kastrinu upisan Georgije, posinak (посиненикъ) Nikole Komninucika (Хиландар, 14/15).

[87] Termin πρόγονος prvobitno je označavao pretka. Kasnije počinje da označava i pastorka (v. *Liddel*, A Greek-English Lexicon, 1473; *Sophocles*, Greek Lexicon, 923; Δημητράκου, Νέον Λεξικόν, 1150). U našim izvorima ovaj termin se sreće samo u ovom drugom značenju. Ukoliko je na čelu domaćinstva mlađe lice, a sa njim živi i neko od starijih članova, onda se izričito kaže u kakvom su srodstvu, uglavnom otac ili deda, odnosno majka ili baba, ako se radi o ženama. Da se zaista radi o pastorcima svedoči i to što na ovakve slučajeve najčešće nailazimo u domaćinstvima na čijem čelu je antisik, o čemu je već bilo reči (v. stranu 114/115). Još jednu potvrdu za to nalazimo i u prevodu hilandarskog praktika na starosrpski i to opet u porodici antisika. U selu Munzeni upisan je Georgije Kukurov, antisik Mihaila Ka-

sno usvojenici. Npr. „Teodor usvojeni sin Mihaila Rupca".[89] Isto važi i za pastorke. Npr. „Jovan, pastorak Vasilija Kata, zet Melenikiotov" (Ἰωάννης ὁ πρόγονος Βασιλείου τοῦ Κάτω ἤτοι γαμβροῦ τοῦ Μελενικιώτου).[90]

Kao što je već rečeno žene se ređe nalaze na čelu domaćinstva. Ali broj tih slučajeva uopšte nije zanemarljiv. Žene se nalaze na čelu 18,69% ukupnog broja domaćinstava. Žena preuzima ulogu glave porodice ubedljivo najčešće kada postane udovica, dakle po smrti dotadašnjeg domaćina. Ponekad ženu, udovicu, nalazimo u toj ulozi čak i kada u porodici ima drugih odraslih muškaraca. Npr. u selu Kato Volvo 1301. godine srećemo Atanasiju, udovicu Teofilaktovu. Sa njom žive sin Ksenos, brat Georgije i nećak Dimitrije.[91] Dimitrije je verovatno Georgijev sin, a to bi onda značilo da je Georgije odrasla osoba koja je, s obzirom na svoje starosno doba, bila u stanju da vodi domaćinstvo. Da se verovatno radi o odrasloj i zreloj osobi ukazuje indirektno još jedan podatak. Naime, u istom popisu nalazi se i domaćinstvo Georgija, zeta Atanasije Teofilaktove koji je iz braka sa Atanasijinom kćerkom Anom imao dve kćeri: Triakondafilinu i, drugu koja je ime verovatno dobila po babi, Atanasiju.[92] Atanasija je već bila u godinama da ima unučiće te je, prema tome i njen brat Georgije morao biti odrastao. Dakle, i pored prisustva tri muškarca u domaćinstvu, jedna žena se nalazi na njegovom čelu. Možda se to, bar u ovom slučaju, može objasniti time da je Atanasija dovela brata u dom svoga muža te da se ona kao muževljev naslednik nalazi na čelu njegovog imanja, odnosno time da Atanasijin muž nije bio domazet, jer bi u tom slučaju verovatnije na čelu domaćinstva bio Atanasijin brat.

U ovom slučaju smo videli da su udovice obično označene prema svojim muževima. Ali to nije uvek tako. Ima slučajeva da su one označene kao nečije snaje. Npr. „udovica Ana, snaja Kavazova"[93] ili udovica „Ana, snaja udovice Marije Siligno".[94] Veoma često, one su određene i prema svojim krvnim srodnicima, najčešće prema bratu. Npr. „udovica Ana, sestra Georgija Jelkana".[95] Ponekad, mada mnogo ređe, prema majci, sestri, ili ujaku, odnosno stricu ili teči. Npr. „Udovica Kseni kćerka Fotinina",[96] „udovica Evdokija, sestra Aleksandrina".[97] Ili udovica „Kali, nećaka kovača Mihaila Limnea".[98] Ima čak slučajeva da je udovica određena kao ujna, strina ili tetka (grčki θεία). Npr. udovica Marija, upisana je kao ujna pret-

minara. Sa njim živi i njegov pastorak (сведеникь) Jovan. (в. Хиландар, 395/396). U istom selu nalazimo i Jovana, zeta Mihaila Akritina koji ima pastorku (сведеницѹ) Mariju (в. Хиландар, 321/322).

88 *Laiou*, Peasant Society, 79.

89 Lavra II, br. 91 III, 136/137.

90 Isto, br. 109, 835.

91 Iviron III, br. 70, 289.

92 Isto, 310/311.

93 Isto IV, br. 86, 28/29.

94 Isto III, br. 70, 135.

95 Xéropotam, br. 18 A, 27/28.

96 Iviron III, br. 70, 138.

97 Xénophon, br. 25, 98.

98 Lavra II, br. 91 I, 14.

hodno navedenog Georgija Armenopula.[99] Neke su čak upisane kao tašte, odnosno svekrve (πενθερά). Tako je udovica Evdokija Sapono iz Radoliva, označena kao tašta prethodno upisanog Dimitrija Kacivelakisa.[100] A udovica Marija, kao svekrva Hlerine, udovice Georgija Mire.[101] Ponekad je udovica označena i prema mužu i prema nekom od krvnih srodnika. Npr. „udovica Marija, kćerka Kavazova, žena stolara Nikite“ (Μαρία χήρα ἡ θυγάτηρ τοῦ Καβαζοῦ, ἡ γυνὴ Νικήτα τοῦ Πελεκάνου).[102] Interesantan je slučaj jedne stanovnice sela Stomion. Ona je 1318. i 1320. upisana kao član domaćinstva udovice Evgeno. Označena je kao Marija, njena kći. Bila je udata i muž joj se zvao Georgije.[103] Godine 1338. srećemo je kao udovicu Georgicenu (Γεοργίτζαινα), kćerku Evgenijinu, dok se njeno lično ime Marija potpuno izgubilo.[104] Nije bilo neuobičajeno da se žene, naročito udovice navode po imenu svog muža, a da se njihovo sopstveno ime potpuno gubi. Ipak, mnogo je više slučajeva da žena, udovica kao dopunsko nosi muževljevo ime sa odgovarajućim nastavkom, najčešće -ja (ία)[105], što je slovenski nastavak za prisvojni pridev u ženskom rodu, kao npr. Marinja, što znači Marinova (Μαρινία), Mihailiča, tj. Mihailova (Μιχαηλιτζία), Jelkanja, tj. Jelkanova (Γελκανία) i sl.

Ukoliko je žena ostala udovica, u prakticima se to, uz veoma retke izuzetke, kaže, čak i onda kada je to očigledno, tj. u odsustvu muža, a postojanju dece, unuka i sl. Ako se žena preuda a ostane na imanju svoga muža, to znamo po tome što je njen novi muž označen kao antisikos njenog prethodnog muža. Ako se muškarac po drugi put oženi to nikako ne možemo znati, osim tamo gde imamo kontinuirane praktike. Za razliku od žena, oni su izuzetno retko izričito navedeni kao udovci. Ima svega nekoliko takvih slučajeva. Jedan od njih je u selu Gomat. Tu nalazimo udovicu Kali Dikrano. Sa njom u istom domaćinstvu živi zet Konstantin, za kojeg se izričito kaže da je udovac.[106] Muškarci se, kad postanu udovci, ponekad označavaju prema ženinoj porodici, najčešće njenom ocu, a da se ni tada ne kaže da se radi o udovcu, mada je to sasvim jasno. Ovo je potpuno razumljivo, jer je uobičajeno i očekivano da muškarac bude na čelu domaćinstva i da se ostali članovi domaćinstva određuju po njemu. Za žene se kaže da su udovice, jer se time ujedno daje i objašnjenje zašto u ulozi domaćina nije muškarac, već žena.

Neudate žene se izuzetno retko nalaze na čelu domaćinstva. U toj ulozi ih nalazimo samo onda kada nemaju roditelje, tj. kad ostanu siročad i kada u porodici nema nikog starijeg ko bi preuzeo brigu o domaćinstvu. Tada su obično određene prema svojim roditeljima. Npr. „Kali, kćerka Manojla Hlapca“.[107] Ređe po nekom dru-

99 Iviron III, br. 70, 18–20.
100 Iviron IV, br. 87A, 49.
101 Isto III, br. 74, 318, 319.
102 Isto IV, br. 86, 11/12
103 Xénophon, br. 12, 9 i br. 13, 15/16.
104 Isto, br. 35, 11.
105 *Marojević*, Посесивне изведенице, 10 и 12.
106 Iviron III, br. 75, 94/95.
107 Lavra II, br. 109, 899/900.

gom pretku ili rođaku. Npr. „Irini, unuka Atanasija kovača".[108] U većini slučajeva, one žive potpuno same. Ovde se zapravo radi o kćerima koje se nisu udale za života svojih roditelja i koje su se kao siročad zatekle u vreme vršenja popisa. Tamo gde imamo kontinuirane praktike može se videti da one isčezavaju kao glave domaćinstava, najčešće tako što se udaju, pa se u ulozi domaćina pojavljuju njihovi muževi.[109] Tako npr. u Gradišti, oko 1300. srećemo Mariju, kćerku Jovana Klosa.[110] Godine 1321. na istom mestu u praktiku nalazimo Georgija od kćerke zeta Jovana Klosa sa ženom Marijom i kćerkom Anom.[111] Nema sumnje da je to ona Marija koja nam je poznata još iz popisa iz 1300.

Samo u tri slučaja nije tako. U Gomatu, među Ivironovim paricima, upisana je 1318. godine Ana Panajotisova kao jedini član domaćinstva.[112] Do sledećeg popisa koji je obavljen dve godine kasnije, ona se udala, ali se i dalje nalazi na čelu domaćinstva, dok je njen muž Dimitrije naprosto naveden samo kao član tog domaćinstva (Ἄννα ἡ θυγάτηρ τοῦ Παναγιώτου ἔχει ἄνδρα Δημήτριον).[113] Svakako se radi o tome da je njen muž došao na njeno imanje i da je možda čak i pridošlica. No, bez obzira na sve to, nije bilo uobičajeno da se žena nalazi na čelu domaćinstva ukoliko ima živog muža. Po pravilu, ako je muž živ, on je domaćin. No, i ovo pravilo, kao što smo videli, ima svoje izuzetke. U celokupnoj građi nailazimo samo na još dva slučaja da se žena nalazi na čelu domaćinstva i pored živog muža. Prvi slučaj je sasvim eksplicitan i ne ostavlja mesta sumnji. U selu Kozla 1325–30. upisana je kao glava domaćinstva Ana, kćerka Limocervulova. Sa njom živi i njen muž označen kao Egipćanin (Αἰγύπτιος).[114] Ovde se verovatno radi ne o ličnom već o etničkom imenu kojim su u Vizantiji ovog doba označavani Cigani. Ako se ima u vidu kako Cigani žive (da se često sele), čime se bave (ne obrađuju zemlju) i kakav je bio stav Romeja prema njima (negativan i podozriv),[115] kao i to da je on najverovatnije bio pridošlica, onda ovaj usamljeni slučaj ne treba mnogo da čudi. Treći slučaj već nije sasvim jasan. Nalazimo ga u selu Zdravikion. Tu se prilikom popisa jednog domaćinstva kaže da Pepani ima Nikolu.[116] Tvorac ovog praktika najpre navodi ime domaćina, potom kaže ime žene ne navodeći izričito da je reč o ženi, mada je to iz konteksta sasvim jasno, a onda nabraja ostale članove domaćinstva navodeći i u kakvom su srodstvu sa glavom porodice. Prema toj analogiji, Nikola bi morao biti Pepanin muž. Ali, mi ipak ne isključujemo mogućnost da je on možda ipak njen sin ili brat.

Ponekad, najverovatnije u slučaju neodrasle dece koja su ostala bez roditelja, tj. siročadi, kao parici navedena su samo deca uz ime roditelja. Veoma često njima

[108] Xéropotam, br. 18 F II, 16.
[109] *Laiou*, Peasant Society, 89.
[110] Lavra II, br. 91 III, 218.
[111] Isto, br. 109, 707.
[112] Iviron III, br. 75, 153.
[113] Isto, br. 79, 133.
[114] Xéropotam, 18 F II, 14.
[115] *Soulis*, The Gypsies, 167.
[116] Chilandar I, br. 41, 61.

se čak ni imena ne navode, već za njih doznajemo u narednim popisima, naravno pod uslovom da imamo praktike-serije, koji nam omogućavaju da ih pratimo u izvesnom vremenskom periodu. Npr. u praktiku koji je sastavljen malo posle 1300. upisana su deca Dimitrija kovača. Odmah iza njih upisana su „deca Bubalina“.[117] U praktiku koji je nastao 15 do 20 godina kasnije saznajemo imena bar neke od te dece. U popisu iz 1315–20. nalazio se Georgije, sin Dimitrija kovača, koji je u to vreme već bio oženjen. Nešto dalje srećemo Nikolu Bubala sa bratom Jovanom.[118] Ponekad su označena prema majci, npr. „deca Hrisudijina“.[119] Veoma retko, deca se navode poimence, kao što je to slučaj sa decom izvesnog Leona iz Zdravikiona: Teodorom, Dimitrijem, Panajotisom i Georgijem.[120] U jednom slučaju, parici su označeni kao deca iako je sasvim jasno da se radi o odraslim osobama. Npr. među Lavrinim paricima na metohu Ederokastra upisana su deca vrtlara Kalogira, Stamatis i Jovan. A dalje se kaže da je Stamatis oženjen i da ima i sina.[121]

Interesantan je sledeći slučaj. U selu Kato Volvo 1341. upisana je Evdokija, udovica Strumičaninova. Pored sina i snaje koji žive sa njom, u njenom domaćinstvu je i njena kćerka Marija sa mužem, za kojeg se kaže da je odgajen od strane manastira (ἀνατροφὴν τῆς μονῆς).[122] Ova odrednica ne može se računati u identifikaciju kroz rodbinske odnose, ali upućuje na to da je on verovatno siroče ili možda i nahoče. To potvrđuje da su popisivači nastojali da daju što iscrpnije podatke o paricima kako bi se ovi što lakše mogli prepoznati.

ZANIMANJA

U nešto manje od 10% paričkih domaćinstava nalaze se članovi označeni po nekom zanimanju. To znači da se određeni broj parika, pored zemljoradnje, bavio i nekim dodatnim zanimanjem, najčešće zanatstvom.[123] Uopšteno posmatrano, najrasprostranjenija zanimanja su *obućar* (τζανκάρης), *grnčar* (τζυκαλᾶς), *krojač* (ῥάπτης), *kovač* (χαλκεύς) i *sveštenik* (ἱερεύς, παπᾶς). Nešto ređa su *tkač* (ὑφαντής, na jednom mestu samo ἀναφαντής), *kapadžija* (καπασᾶς), *krznar* (γουνάρης) i *stolar* (πελεκᾶνος, ξυλουργός). Još ređi su *mlinari* (μυλωνᾶς), *vrtlari* (κηπουρός), *ribari* (ἁλιεύς), *pintori* (βαγενᾶς) i *lekari* (ἰατρός, možda ovde spada i φλεβοτόμος)[124]. Sa nekim profesijama se srećemo samo jednom ili dvaput u celokupnoj građi iako se ponekad radi o zanimanjima za kojim je u seoskoj sredini morala postojati velika potreba. To su *sedlar* (σαγμαρᾶς), *kolar* (ἁμαξᾶς), *trgovac*

117 Xéropotam, br. 18 B, 49/50, 50.

118 Isto, D I, 47.

119 Isto, 52.

120 Chilandar I, br. 41, 78.

121 Lavra II, br. 105, 21.

122 Iviron IV, br. 86, 325/326.

123 Veoma iscrpno o zanatstvu u ovo vreme u oblasti Donje Strume piše Kondov. Vidi *Кондов*, Селското занаятчийство. Smatramo da rezultati do kojih je on došao važe i za ostale delove istočne Makedonije, osim što rasprostranjenost pojedinih zanata nije potpuno odgovarala onoj u oblasti Donje Strume.

124 *Laiou*, Peasant Society, 120/121.

(πραγματευτής), *mesar* (μακελλάρης), *klobučar* i *rudar* (poslednje dve nalazimo samo u slovenskom prevodu)...Tu su još i *prodavac vina* (κρασοπώλης), nekoliko *kamenorezaca* (μαρμαρᾶς). Nailazimo na *zlatare* (χρυσοχόος) i *slikare* (ζωγράφος). Među hilandarskim paricima nalazimo jednog *lovca* i jednog *kuvara*, što se teško može smatrati profesijama u pravom smislu.

Za neke od profesija koje se navode uz imena parika moramo se upitati da li su zaista postojale u selu i da li su parici uopšte bili u stanju da se bave takvim poslovima. Naime, nekoliko parika je upisano kao *vivlograf, gramatik* i *kalamar*, a što se možda sve moglo svesti na jedno: čoveka koji zna da piše. Sumnjamo da se ovde zaista radilo o pravoj profesiji, pre će biti da su svi ovi termini označavali seljake koji su bili pismeni i možda zahvaljujući tome obavljali neke pisarske poslove za svoje susede. Slično možemo pretpostaviti i za one koji su označeni kao *čitači* odnosno *čteci* (ἀναγνώστης).

Srećemo i jednog parika upisanog kao *stratiot* (στρατιώτης).[125] To je Jovan Kasidaris iz Svete Jefimije. On to najverovatnije nije bio, jer da jeste, onda ne bi bio i parik istovremeno. Moguće je da se radi o bivšem stratiotu (vojniku) koji je izgubio svoje imanje neophodno da bi mogao da se opremi za rat. Ili se radi o bivšem stratiotu izbeglom sa tertitorije koju je Carstvo izgubilo, a koji je kao izbeglica nastanjen na manastirskom imanju i tako dospeo u položaj parika. Verovatno isto važi i za onih nekoliko parika koji su upisani kao *akrite*, što je termin kojim su označavani domaći vojnici–graničari. Pretpostavljamo da se radi o akritama izbeglim iz neke maloazijske oblasti nakon njenog dospeća pod tursku vlast, ili o njihovim potomcima.

Na nekoliko mesta nailazimo na ljude koji su označeni kao *protogeri* (πρωτόγερος). Verovatno je reč o onim istaknutim starinama koji su nekim svojim isticanjem i zaslugama, možda i bogatstvom i(li) životnim iskustvom zaslužili da predstavljaju svoje susede pred manastirskim vlastima, odnosno da posreduju između njih. Da se zaista radilo o starijm osobama vidimo iz sledećeg primera. Godine 1318. u Kato Volvu, upisan je Stamatis Tiotokijin, sa kojim su živeli njegovi brat i snaja.[126] Dve godine kasnije, Stamatisa ponovo srećemo; ovoga puta kao oženjenog čoveka.[127] Tek 1341. on je upisan kao protoger Stamatis Tiotokijin.[128] Bliski njima su *nomici* koje takođe srećemo, a za koje znamo da su predstavljali seljake pred vlastima.[129]

Nisu se svi koji su označeni po nekoj profesiji njome zaista i bavili. Ponekad se naziv za profesiju pretvarao u porodično ime. Porodice su ga sticale tako što se neki njihov predak zaista bavio određenom profesijom. Tokom vremena, naročito ako porodica nije imala neku drugu karakterističnu oznaku, čitava porodica se počela označavati po tom njegovom dodatnom zanimanju.

---

125 Lavra II, br. 109, 157; o njemu v. *Laiou*, Peasant Society, 140, 144 i *Bartusis*, The Problem of smallholding soldiers, 6/7.

126 Iviron III, br. 75, 421.

127 Isto, br. 79, 407.

128 Iviron IV, br. 86, 317/318.

129 *Laiou*, Peasant Society, 63.

U mnogim slučajevima je veoma teško razlučiti da li je reč o profesiji ili prezimenu. Izuzetno su retki eksplicitni slučajevi kao „Mihailo Neropolis, on je stolar" (Μιχαὴλ ὁ Νεροπώλης...ὁ αὐτὸς ὁ πελεκάνος).[130] Ili „Gergije Mankafa[131]...ribar" (Γεώργιος ὁ Μαγκαφᾶς...ὁ αὐτὸς ἁλιεύς).[132]

Možemo biti sigurni da se radi o profesiji kada je neki od članova domaćinstva, a koji nije sam domaćin, označen po nekoj profesiji. Naime, mi smo rekli da je samo glava porodice bliže identifikovan, dok su ostali članovi porodice označeni prema svom srodstvu sa njim. Veoma retko su označeni na još neki način, a ako jesu onda je to obično po profesiji ili nadimku. U takvim slučajevima ne može biti reči o prezimenu, jer bi ga onda nosili i ostali članovi porodice, a ne bi se samo jedan izdvajao kao takav. Npr. u Radolivu je upisana Stanula, udovica Jovana Dobrika (τοῦ Τόμπρικα). Sa njom žive dvojica njenih sinova od kojih je samo jedan, Nikola označen kao krojač.[133] Ili, u Vorisku je upisan stolar Nikola Surulas. U istom domaćinstvu, ali u posebnoj kući (izričito se kaže da žive u odvojenim kućama, ali zajedno plaćaju porez) živi njegov brat Georgije Dokianos,[134] upisan bez ikakve druge oznake. Sa njim u kući su i njihova dva brata: Vasilije, za kojeg se kaže da je stolar i drugi Slav, koji je upisan bez ikakve dodatne oznake.[135] Dakle, dvojica braće su se bavila istim zanatom, a dvojica nisu. Da je reč o prezimenu, nosio bi ga i Georgije kao glava porodice, a ne samo jedan od braće koji živi sa njim.

Još jedan slučaj gde možemo biti sigurni da se radi o profesiji jeste kada se neko zanimanje pojavljuje u porodici, a da se niko od njenih članova ranije nije bavio tim poslom. Ovo možemo da pratimo samo tamo gde imamo praktike-serije. Npr. u Melicijani 1301. upisan je Mihailo Kavaz. Ni on, niti neko drugi od članova njegovog domaćinstva nije označen po nekoj profesiji.[136] Ovu porodicu srećemo i 1318. odnosno 1320. i dalje bez ikakve oznake za profesiju.[137] Tek 1341. nailazimo na Teodoru, udovicu Mihaila Kavaza i udovicu Anu, snaju Kavazovu koja ima dvojicu sinova Georgija i Dimitrija. Ovaj poslednji je upisan kao tkač.[138] Dakle, ni Mihailo Kavaz, ni njegovi sinovi nisu imali nikakvo dopunsko zanimanje. Tek se jedan od njegovih unuka posvetio tkačkom zanatu.

---

130 Lavra II, br. 109, 875.

131 Prezime Mankafa nosila je i jedna maloazijska aristokratska porodica, koja se pojavila na prelazu XII i XIII veka, a početkom XIII veka osamostalila se u oblasti Mileta (*Каждан,* Социальный состав, 129/130; 169). Izgleda da je bila turskog porekla (*Радић,* Обласни господари, 265, нап. 5). Kasnije, u doba Paleologa srećemo više ličnosti sa ovim prezimenom, pripadnika različitih društvenih slojeva (PLP, VII, 6–7).

132 Lavra II, br. 109, 930/931.

133 Iviron III, br. 74, 153.

134 Ovo prezime nosila je i jedna porodica koja je pripadala maloazijskoj vojnoj aristokratiji. Pojedini njeni članovi su se čak orodili sa carskom porodicom Vataca. Vidi *Каждан,* Социальный состав 155, 200, 210. U doba Paleologa srećemo više pripadnika ovog roda od kojih su neki vršili veoma važne funkcije, domestika npr., a neki nosili visoke titule (PLP VII, 55–57).

135 Iviron III, br. 74, 238/239.

136 Isto, br. 70, 14/15.

137 Isto, br. 75, 26/27 i br. 79, 24.

138 Iviron IV, br. 86, 28/29.

Ovo možemo prihvatiti kao tačno samo pod pretpostavkom da su popisivači uvek upisivali i tu dodatnu profesiju kojom se parik bavio. Na žalost, izgleda da to nije uvek bio slučaj. Naime, u Jerisu, među Ivironovim paricima, upisana je 1301. godine udovica Ana Krekova sa sinom Georgijem.[139] Njenog sina srećemo kao domaćina i u popisima iz 1318. i 1320.[140] Međutim, tek 1341. on je upisan kao tkač.[141] Zašto ranije nije tako upisan? Da li zato što su popisivači to greškom izostavili? Ovo je malo verovatno jer su popise radile različite ličnosti te sumnjamo da su obojica napravila propust na istom mestu. Da li zato što su smatrali da to nije neophodno? Ili naprosto zato što se Georgije tek posle 1320. posvetio tkačkom zanatu kojim se ranije nije bavio?

Još karakterističniji primer nalazimo u selu Simeon. Tamo je, u praktiku nastalom oko 1300. godine, upisan Jovan Tiligadis, obućar. On je imao ženu Irinu i sina čije je ime nečitko, jer je praktik oštećen na tom mestu.[142] U sledećem popisu koji je izvršen nešto malo posle 1300. nalazimo Dimitrija Tiligadisa.[143] Uz njegovo ime ne stoji nikakva oznaka za profesiju, dok je u popisu iz 1315–20. upisan kao Dimitrije obućar sa sinom Jovanom i kćerkom Irini.[144] Pretpostavljamo da se ovde radi o sinu Georgija Tiligadisa, koji je svojoj deci dao imena po svojim roditeljima. Da je tako potvrđuje popis iz 1320–25, gde je on ponovo upisan kao Dimitrije Tiligadis i sa istim članovima porodice koje upoznajemo 1315–20. Na mestu gde se nalazi lakuna, a to je između njegovog prezimena i nabrojanih članova porodice, moguće da je stajala oznaka za profesiju.[145] Dakle, u praktiku nastalom posle 1300. ubeleženo je Dimitrijevo porodično ime, ali ne i profesija. Naravno, nije nemoguće da joj se on tek kasnije posvetio. Međutim, popisivač iz 1315–20. beleži njegovu profesiju, ali ne i nadimak. Dotle onaj iz 1320–25. najverovatnije beleži oba podatka. Jedan od popisivača je morao napraviti propust, bilo da je to bio onaj koji je propustio da navede profesiju, bilo da je onaj koji je propustio da navede nadimak. Ipak, u ovom slučaju, izgleda da postoji sasvim opravdan razlog za to. Dimitrije je, prema podacima kojima raspolažemo, bio jedini sa nadimkom Tiligadis, a isto tako i jedini obućar, te je bilo sasvim dovoljno navesti samo jedan od ta dva podatka o njemu, pa da bude prepoznatljiv.

O profesiji se radi i u onim slučajevima kada su parici, osim po profesiji i ličnom imenu, označeni na još neki način. Npr. u Gomatu, upisan je 1301. obućar Dimitrije Volerinos, zet Putlijev.[146] Na osnovu ovih podataka, pretpostavljamo da je on zaista bio obućar koji je došao iz oblasti Volerona [147] (ako ne on sam onda svaka-

[139] Isto III, br. 70, 128.

[140] Isto, br. 75, 230 i br. 79, 202.

[141] Iviron IV, br. 86, 81.

[142] Xéropotam, br. 18 A, 97.

[143] Isto, 18 B, 35.

[144] Isto, 18 D II, 29/30.

[145] Isto, 18 E II, 25/26 .

[146] Iviron III, br. 70, 101.

[147] Ta oblast se proteže od Didimotike na istoku do Hristopolja na zapadu i od Egejskog mora na jugu do tvrđave Ksantije na severu. Vidi ВИИНЈ VI, 263, nap. 122.

ko neki njegov bliski predak) i prizetio se u Gomatu oženivši se Putlijevom kćerkom. Kako za Gomat raspolažemo prakticima-serijama, Dimitrjevu porodicu možemo da pratimo sve do 1341. U popisu iz 1318. nalazimo njegovog sina Georgija samo sa prezimenom Volerinos.[148] Na potpuno isti način on je upisan i 1320.[149] Godine 1341. nalazimo Dimitrijevu udovicu Irinu Volerini,[150] bez ikakve druge oznake. Stoga možemo biti sasvim sigurni da se Dimitrije bavio obućarskim zanatom, a da posle njegove smrti, niko od članova njegove porodice nije preuzeo taj zanat te stoga nije ni bio označen po njemu. Kao porodično ime ustanovljeno je ono koje ukazuje na oblast iz koje porodica potiče.

Ovakvi slučajevi su još jasniji i uverljiviji kada porodica broji više domaćinstava. Npr. u Seladi 1300. bilo je četiri domaćinstva na čijem čelu se nalaze osobe sa prezimenom Rup(e)c (Ῥούπετζης). Od toga je samo jedan, Georgije upisan kao krojač[151] dok se ostali Rupci, izgleda, nisu bavili nikakvim dopunskim zanimanjem. Zato nema sumnje da se Georgije zaista bavio profesijom upisanom uz njegovo ime.

Za razliku od ovih slučajeva koji ne ostavljaju mesta sumnji da se zaista radi o profesiji, ima onih koji su manje jasni. Npr. u Gomatu 1300. srećemo obućara Vasilija Porinosa. On ima trojicu sinova.[152] Jednog od njih srećemo i 1321. to je Teoharis Porinos, obućar[153]. Šta reći, da li se ovde radi o profesiji ili dvostrukom prezimenu? Naše mišljenje je da je ipak reč o profesiji, jer nam se čini sasvim prirodnim da su pojedine zanatlije svoju veštinu prenosile i na svoje potomke.[154] Uz to, dvostruka prezimena su veoma retka.

Isto tako, kada su članovi porodice sa istim prezimenom označeni po različitim profesijama, možemo smatrati da se stvarno radi o zanimanju. Npr. u Radolivu je 1316. bilo šest porodica sa prezimenom Slav, odnosno Sloven. Jedan od domaćina upisan je kao sveštenik Vasilije Slav,[155] a drugi kao Dimitrije grnčar, sin Slavov.[156] Ostala četvorica domaćina su bez ikakvih oznaka za profesiju.[157] Ili, u Gomatu, 1300. upisani su Vasilije, sin popa Konstantina i, u posebnom domaćinstvu, obućar Georgije, njegov brat.[158] Georgije je najverovatnije obavljao obućarski zanat. Da se radilo o prezimenu, isto bi nosio i njegov brat, tim pre što je on prvi upisan. Da se ovde ne može raditi o prezimenu govori još i to što je Vasilijev i Georgijev otac bio sveštenik, a ne obućar. Još jedan dokaz nalazimo u popisu iz 1321. U njemu srećemo Georgijevog sina Nikolu koji, ne samo da nije upisan kao obućar, već je stekao svoj

148 Iviron III, br. 75, 187/188.
149 Isto, br. 79, 164.
150 Iviron IV, br. 86, 272/273.
151 Lavra II, br. 91 III, 127/128.
152 Isto, 47/48.
153 Isto, br. 109, 545.
154 *Кондов*, Селското занаятчийство, 205.
155 Iviron III, br. 74, 81.
156 Isto, 79/80.
157 Isto, 80/81 i 76.
158 Lavra II, br. 91 III, 32 i 34.

lični nadimak Kokica.[159] Dakle, Georgije je upisan kao obućar i, po svemu sudeći, on je to i bio, stoga ovaj primer može da posluži i kao dokaz da su izdavači pogrešili kada su pretpostavili da se u slučajevima gde pored ličnog imena nema nikakve druge oznake, osim za profesiju, radi o prezimenu, a ne o aktivnom bavljenju tim poslom, te je ta oznaka i štampana velikim slovom.[160]

U nekim porodicama javljaju se i po tri profesije. Npr. u Gomatu oko 1300. srećemo Konstantina, brata Mihaila kapadžije, drugog brata sveštenika Nićifora i trećeg Kiriaka,[161] za kojeg tek iz popisa iz 1321. doznajemo da je krojač.[162]

Oznake za profesiju nalazimo i uz imena žena, uz odgovarajući nastavak za ženski rod -ώ. U većini slučajeva radi se o nadimcima koji su nastali od profesije muževa ili predaka tih žena koje ovakve nadimke nose. Npr. u Gomatu je 1301. upisan Teodor grnčar sa kćerkom Zoi.[163] Godine 1318. i 1320. Zoi je upisana kao udovica Zoi Cikalo (Τζυκαλώ).[164] U istom selu bilo je još udovica upisanih na isti način. Npr. udovica Irini Kaligo (Καλιγώ)[165], ili udovica Ana Kiporisa (Κηπώρισσα)[166]. U Gomatu nalazimo 1300. udovicu Mariju, snaju Georgija Cikale.[167] Godine 1321. ona je upisana kao udovica Marija Cikalo.[168] Dakle, nosila je prezime po profesiji svoga svekra. U Jerisu, 1301. nalazimo udovicu Anu Gunaro. Između ostalih sa njom živi i njena kći Kali sa mužem Mihailom.[169] Kali srećemo i 1318. i 1320. upisanu kao Kali Gunaro.[170] Dakle ona, iako udovica, nosi prezime svojih roditelja nastalo od profesije.

Na nekoliko mesta nailazimo na primere gde je na naziv zanimanja dodat grčki sufiks *pulos* (πουλος) karakterističan za prezimena,[171] te smatramo da se i u ovim slučajevima verovatno radi o prezimenu nastalom od zanimanja, a ne o aktivnoj profesiji. Neki od tih primera su Georgije Raptopulos iz Jerisa,[172] Georgije Jatropulos iz Zdravikona,[173] Konstantin Cankaropulos iz Doksobusa.[174]

Ponekad i podaci o profesiji, ili tačnije, prezimena nastala od njih, mogu biti dragoceni izvori o etničkom poreklu svojih nosilaca. Naime, nazivi nekih profesija (u

---

159 Isto, br. 109, 605.
160 Isto, predgovor, 8.
161 Isto, br. 91 I, 24–28.
162 Isto, br. 109, 540.
163 Iviron III, br. 70, 51/52.
164 Isto, br. 75, 86 i br. 79, 80.
165 Lavra II, br. 91 III, 62.
166 Isto, br. 109, 630.
167 Isto, br. 91 III, 50.
168 Isto, br. 109, 617/618.
169 Iviron III, br. 70, 145.
170 Isto br. 75, 244 i br. 79, 15.
171 *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 99.
172 Xénophon, br. 25, 63.
173 Chilandar I, br. 41, 59.
174 Lavra II, br. 104, 125.

primerima kojima raspolažemo već su prerasla u prezimena) sačuvani su na negrčkim jezicima. Npr. u selu Simeon malo posle 1300. upisan je Dimitrije, sin Kovačev (τοῦ Κοβάτζη).[175] A u Radolivu nalazimo Stanislava (Στανίσθλαβος), zeta Mihaila Kolara (τοῦ Κωλάρη), a potom Anu, udovicu Georgija Kolara.[176] Dalje u istom praktiku nalazimo popisane jednu iza druge tri porodice Kolara (τοῦ Κολάρη).[177] U Melicijani najpre nalazimo udovicu Irini Kačar (Κατζαρώ),[178] a potom i njenog sina koji je upisan kao Fotin Kačarev (τοῦ Κάτζαρι).[179] U popisu iz 1341. pojavljuje se Jovan Glikis, nećak Kačarev.[180] Smatramo da se ovde radi o paricima Slovenima, ili bar slovenskog porekla; da su se oni nekada zaista bavili tim zanatima po kojima su označeni i to na svom jeziku. Da se ne radi o aktivnoj profesiji zaključujemo po tome što je popisivač nije prepoznao kao takvu, jer da jeste, upisao bi je na službenom, grčkom jeziku. To najbolje potvrduje primer udovice Marije koja je upisana kao udovica kovača Nikole Kolara.[181] Dakle, njen muž je imao svoju profesiju kovača, dok mu je Kolar verovatno porodično ime. Uz to, u selu je bilo devet drugih očigledno slovenskih porodica koje su se bavile nekim zanatima, a čiji su nazivi upisani na grčkom.

Slovenski nije jedini negrčki jezik na kojem su nam sačuvani ovakvi podaci. Ima i onih arapsko-turskog porekla.Tako je u Neohorionu npr. upisan Kalos Sakis (Σακκής).[182] Njegov nadimak dolazi od arapsko-turske reči saki koja označava vinotoču.[183]

NADIMCI

Ako se pogledaju spiskovi imena i nadimaka priloženi uz ovaj rad, videće se da su nadimci bili daleko brojniji. Kao što se iz tabele 1 vidi, ovaj vid identifikacije bio je, posle određivanja prema rodbinskim odnosima, najčešći oblik označavanja parika, s tim što on stalno raste tako da je do 1341. godine skoro polovina paričkih domaćinstava imala članove sa nadimcima. Kao izvor nadimci su izuzetno važni jer daju obilje podataka o svom nosiocu, neuporedivo više nego što to čine sama imena. Oni govore o nečijem izgledu, karakternim i duhovnim osobinama, nedostacima, materijalnom stanju, položaju nosioca u svojoj sredini, čak i o jeziku kojim govori.

Najveća grupa nadimaka je ona koja se odnosi na telesne i duhovne osobine. U prve bi spadali sledeći nadimci: „*Ćosav*“ (Σπανός),[184] „*Crnokos*“ (Μελαχρηνός),

---

175 Xéropotam, br. 18 B, 40.

176 Iviron III , br. 74, 15, 17.

177 Isto, 192, 194, 195.

178 Isto, br. 70, 13; br. 75, 24.

179 Isto, br. 79, 22.

180 Iviron IV, 86, 27.

181 Iviron III, 74, 192

182 Lavra II, br. 109, 286.

183 *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 73.

184 Zbog prostora nećemo ovde navoditi mesta gde se ovi nadimci nalaze u izvorima, jer se isti mogu naći u dodatku II, tj. u posebnom pregledu dopunskih imena.

„*Crnomanjast*“ (Μαῦρος), „*Plavokos*“ (Ξαντᾶς), „*Kovrdžav*“ (Σγοῦρος),[185] „*Širok*“ (Πλατωνᾶς), „*Ćelav*“ (Κουτροῦλλης), „*Debeo*“ (Παχύς, a verovatno isto označava i nadimak Στρογγύλος), „*Mršav*“ (Ξηρός, Ξηράκης, Ξηραδῶ, Λαπαρός), odnosno „*Vitak*“ (Βεργής), „*Proždrljiv*“ (Φαγᾶς). O duhovnim i moralnim osobinama govore sledeći nadimci: „*Usamljen*“ (Μοναχός), „*Bezbrižan*“ (Ἀμεριμνής), „*Jak*“ (Καρτέρης), „*Hvalisavac*“ (Φαφλατᾶς).

Brojne slične nadimke srećemo i kod Slovena: „*Crni*“ (Τζέρνης), „*Kudrav*“ (Κοντράβος), „*Gricko*“ (Γκρίτζκος), „*Hrabri*“ (Χραμπέρης), „*Žestilo*“ (Σεστίλας), „*Nesrećan*“ (Νεστζέστανος, Νεστζέσανος), „*Srdilo*“ (Σερτζίλης), „*Svađalica*“ (Τζεπελᾶς).

Neki su nadimke stekli prema svojim nedostacima: „*Gluv*“ (Κωφός), „*Nem*“ (Βωβός), „*Mucavac*“ (Τραυλός), „*Krastav*i“ (Κασειδᾶς), „*Hromi*“ (Τζαλύπαρις je arapsko-grčka složenica u kojoj obe reči znače isto), „*Grbavac*“ (Κακοραχίτης)...

Neki nadimci ukazuju na delove tela i lica: „*Crne noge*“ (Μαυροπώδης), „*Lepa Obrva*“ (Καλοφρύδης), „*Crne oči*“ (Μαυρομμάτης), „*Velika kost*“ (Κωκαλᾶς), „*Usne*“ (Χειλάτος)...Verovatno da su nosioce ovakvih nadimaka karakterisali baš ovi delovi lica i tela.

Veliku grupu nadimaka čine oni koji dolaze od naziva biljaka i životinja: „*Divlja kruška*“ (Ἀχραδᾶς), „*Javor*“ (Πλατανᾶς), „*Hrast*“ (Πρῖνος), „*Šišarka*“ (Κουκουναρᾶς); odnosno „*Zeba*“ (Σπῖνος), „*Zec*“ (Λαγωός), „*Koza*“ (Κατζικᾶς), „*Krlja*“ (Τζυμούρης), „*Komarac*“ (Κώνωπος), „*Moljac*“ (Σάρακας), „*Cvrčak*“ (Τζέτζικας). A kod Slovena: „*Hrast*“ (Φράστος), „*Žir*“ (Ζιρῆς), „*Vrana*“ (Βρανᾶς), „*Labud*“ (Λαμπούδης). Kod ovakvih nadimaka verovatno se radi o tome da njihovi nosioci imaju neku osobinu karakterističnu za životinju čije ime mu je nadenuto.

Posebnu grupu čine nadimci koji potiču od naziva najrazličitijih predmeta: „*Zlatna igla*“ (Χρυσοβελώνης), „*Klešta*“ (Σκενδίλη), „*Vile*“ (Δικράνης), „Močuga“ (Ματζούκης), „*Krčag*“ (Κούμαρις), „*Čekić*“ (Σφυρής) i još mnogo toga.

Neki odražavaju materijalne prilike svojih nosilaca: „*Bezgaćnik*“ (Ἀβράκωτος), „*Lepa kuća*“ (Καλόσπητος), „*Lepo imanje*“ (Καλόκτενης); odnosno kod Slovena: „*Beshleb*“ (Μπεσχλεάμπος), „*Samohran*“ (Ζαμοκρανίτης), „*Beskuć*“ (Βεσκούτζης).

Neki su veoma neobični, kao: „*Kobasica*“ (Καρύκης), „*Gizdava usna*“ (Κομψόχειλος), „*Pamučni štap*“ (Βαμβακοῤάβδης), „*Secikrastavac*“ (Σφαξαγκούρης), „*Nebojed*“ (Οὐρανοφάγος)...

Nekoliko nadimaka dolazi od titula: *Disipat*, *Kesar* i *Duka* (Δυσίπατος, Καίσαρ, Δούκας).

Najverovatnije svi ovi nadimci ukazuju na neke osobine svojih vlasnika.

Postoji jedna grupa nadimaka koja ukazuje na neku moralnu ili fizičku osobinu, a koji se kao prefiksi vlastitom imenu pišu zajedno sa njim, kao npr.: „*Zli*“ *Jovan*

[185] Ovaj nadimak se javlja i kao prezime aristokratske porodice koja se pojavila u XI veku i jedno vreme samostalno vladala na delu Peloponeza. Vidi *Каждан,* Социальный состав, 117, 169; *Радић,* Обласни господари, 248.

(Κακοϊωάννης), „*Zli*“ *Georgije* (Κακογεώργιος), „*Crni*“ *Jovan* (Μαυροϊωάννης), „*Lepa*“ *Irini* (Καλοειρήνη), „*Debela*“ *Marija* (Παχυμαρία), slovenski „*Brza*“ *Marija* (Μπουρζομαρία).

Nadimci nam u određivanju nečije etničke pripadnosti mogu biti od velike koristi. Kao što je već rečeno, najveći broj parika nosi crkvena imena, koja ne daju nikakve podatke o etničkoj pripadnosti. Nadimci su stoga naročito dragoceni tamo gde imamo posla sa porodicama čiji članovi nose samo ovakva imena. Naime, postojanje slovenskih nadimaka upućuje na to da se u sredini gde se oni javljaju razume i govori slovenski jezik, dok grčki nadimci upućuju na to da se razume i govori grčki. U principu, onaj ko nosi slovenski nadimak najverovatnije je Sloven.[186] Međutim, postojanje ovakvog nadimka ne isključuje helenizaciju. Svedoci smo toga da su mnogi lični nadimci prerasli u prezimena i kao takva se „okamenila“ i prenosila na potomke čak i onda kada su oni prestali da razumeju njihovo značenje, budući da su se helenizovali. O tome će više reči biti u poglavlju o etničkoj strukturi.

KTETICI[187]

Broj parika koji su označeni prema mestu svog porekla, odnosno ranijeg boravka nije mali. Kreće se u proseku nešto preko 8,50% (vidi tabelu 1). Prvih trideset godina XIV veka on raste da bi do 1341. ostao stabilan. Ova vrsta podataka je korisna jer nam daje obaveštenja o migracijama do kojih je dolazilo u Carstvu. Moramo reći da smo ovde računali samo ktetike u užem smislu, dakle samo nadimke koji ukazuju na mesto porekla, a ne i na etničku pripadnost. Npr. oni koji su označeni kao Βλάχος nisu računati, a oni koji su upisani kao Βλαχιώτης jesu.

Ktetike najčešće prepoznajemo po karakterističnom nastavku koji se pridodaje na ime mesta iz kojeg je došlo lice koje takav nadimak nosi. U našim izvorima najčešće se sreću sledeći nastavci *-(ι)ώτης, -ίτης, -(ι)άνος, -ηνός, -α͡ιος, -ιός*.[188] Ponekad, parici-migranti ne dobijaju ovaj nastavak, već kao nadimak nose samo ime mesta iz kojeg dolaze. Npr: Παρτζαλα͡ς, Κώνστιτζα, Λέστιτζας, Λοσνίκης.

Veliki broj doseljenika dolazio je sa ostrva. Ubedljivo najviše ih je bilo sa Lemnosa, potom Mitilene (tj. Lezbosa) i Tasosa. Manje sa Hiosa, Naksosa i Skamandrosa i po jedan sa Samosa i Milosa. Neki nisu određeni samo po ostrvu sa kojeg dolaze, već preciznije po provinciji ili gradu sa tog ostrva. O tome svedoče nadimci kao Ἁγιοσοφίτης[189], Ἀμαριανί,[190] Κουμαρίνας i Σκουταριώτης,[191] koji potiču od mesta na Hiosu, Lezbosu i Kritu. Kao što se iz tabele 2. vidi, broj doseljenika

[186] *Kravari*, L' Hellénisation des Slaves, 393.

[187] Ovaj termin označava naziv prideva izvedenog od imena naseljenog mesta etnika. Vidi *Anić*, Riječnik stranih riječi, 756.

[188] *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 25–27.

[189] TIB I, 260.

[190] Isto II, 139.

[191] Isto X, 238 i 279. Ne treba isključiti mogućnost da nadimak Σκουταριώτης potiče i od jedne gradske četvrti, odnosno predgrađa Carigrada.

TABELA 2.

VREME	1300/1301.	1316–1333.	1338–1341.	1300–1341.
MAKEDONIJA	35 (60,34%)	104 (50,24%)	22 (53,66%)	161 (52,61%)
GRČKA	3 (5,17%)	29 (14,01%)		32 (10,46%)
OSTRVA	7 (12,07%)	35 (16,91%)	8 (19,51%)	50 (16,34%)
ISTOK	7 (12,07%)	21 (10,14%)	5 (12,19%)	33 (10,78%)
OSTALO	6 (10,34%)	18 (8,69%)	6 (14,63%)	30 (9,80%)
UKUPNO	58	207	41	306

sa ostrva je velik i on stalno raste. A. Laiu pretpostavlja da je do migracija sa ostrva najpre došlo u drugoj polovini XIII veka, posle ratova Mihaila VIII sa italijanskim pomorskim državama. Te migracije su se nastavile i u XIV veku, što je verovatno bila posledica stalnog prisustva pirata u Egejskom moru.[192]

Iz kontinentalne Grčke broj doseljenika raste dramatično u prvih dvadeset godina XIV veka da bi se posle oni potpuno izgubili, što verovatno nije bio slučaj, već je posredi mali broj izvora. Ubedljivo najviše ih ima iz Vlaške, tj. Tesalije. Potom slede oni iz Tebe i Korinta, a ima ih i iz Monemvasije, Epira i Etolije. Do ovih migracija je najverovatnije došlo posle obnavljanja vizantijske vlasti u Makedoniji.[193] U ovu grupu su uračunati i oni koji su upisani kao Τζάκωνες, mada je ovaj termin, u vizantijsko vreme imao dvojako značenje.[194] U početku je on označavao veoma širok spektar raznih vojnih službi kao što su lako naoružana vojska, dvorska garda, obezbeđenje tvrđava i dr.[195] Moderni istraživači se slažu u tome da je ovaj termin vremenom postao etnografski. Po njihovom mišljenju, oblast u kojoj je bilo mnogo vojnih posada i utvrđenja nazivala se Cakonija. To je bio slučaj sa jugom i jugoistokom Peloponeza, pa su se i stanovnici ove oblasti vremenom počeli nazivati Cakoni; ali je isti termin i dalje korišćen za označavanje određene vojne službe.[196]

Iz tabele 2. vidimo da dolazak izbeglica sa Istoka, najverovatnije Male Azije, ne jenjava. Međutim, ne treba smetnuti sa uma da mnogi od njih ktetike nose kao prezimena, te su neki od onih koje nalazimo u prakticima iz 1338. i 1341. u stvari potomci onih sa kojima smo se sreli u prethodnim popisima, a nije reč o novim pridošlicama. Njih uglavnom prepoznajemo po nadimku Ἀνατολικός, Ἀατολική. Ređe su bliže određeni, tj. po oblasti ili gradu iz kojih su došli, kao npr. Παφλαγών ili Λαμψακηνός. Već smo pokazali da na poreklo ukazuju i neka lična imena kao *Nike-*

[192] O tome *Charanis*, Piracy i *Laiou*, Peasant Society, 128–129.

[193] Isto, 128.

[194] The Oxford dictionary III, 2127; *Karatzas*, Les Tzakones, 254–270; *Bartusis*, The Problem of smalholding soldiers, 16.

[195] *Bartusis*, The Byzantine Army, 46.

[196] V. *Karatzas*, Les Tzakones, 310; *Arhweiler*, Les termes Τσάκωνες, 249; *Bartusis*, The Problem of smalholding soldiers, 16.

ja, *Sinadin, Tirian*...Ali ona nisu ovde računata jer je reč o ličnim imenima, a ne nadimcima.

Među onima koji su podvedeni pod „ostali“ najviše ih je bilo iz Trakije. Jedan je upisan kao Στηλαριώτης što ukazuje da potiče iz Stilarija, mesta u Zapadnoj Trakiji.[197] Ostali nose kao nadimak, odnosno prezime oznaku Μακεδών, Μακεδόνα. Jedino realno objašnjenje za činjenicu da su neki parici označeni kao „*Makedonci*“, a da već žive u ovoj oblasti jeste to da se radi o temi Makedoniji, koja je, u stvari, obuhvatala zapadnu Trakiju.[198] Da je reč o došljacima iz Trakije moglo bi da govori i to što je većina onih koji su označeni na ovaj način smeštena u Strumskoj oblasti, koja je Trakiji bliža. Samo nekoliko njih je dospelo i do Halkidike.

Ipak, ubedljivo najviše migracija, više od polovine, vršeno je u okviru same Makedonije. Prema nadimcima koje seljaci nose: Κασανδρηνός, Καλαμαρηνός, Κρυοπηγαδίτης, Θεσσαλονικαία, Ἰερισιώτης, Λογγιανός, Ῥαδολιβινός, Βολερηνός i još mnogim drugim (vidi dodatak II pod ktetici), kao i prema mestima u kojima parike sa tim nadimcima nalazimo, možemo reći da se makedonsko seosko stanovništvo selilo bukvalno u svim pravcima kada je reč o samoj Makedoniji. Najpre je bilo migracija iz zapadne u istočnu Makedoniju. Oni su se uglavnom zaustavljali na Halkidici, ali neki su uspevali da stignu sve do Pangejske gore. Stanovništvo se selilo sa Halkidike u Strumsku oblast i obrnuto. Iz ravničarskih i primorskih mesta odlazilo je u planinska, kao i što se iz planinskih spuštalo u niziju.

Mobilnost seljaka je, sudeći po ovim podacima, zapanjujuće velika. Kao što je poznato, parici nisu imali pravo da napuste domen svog gospodara.[199] Ali, očito je da su oni to činili. Drastičan primer je selo Stomion u kojem, prema popisu iz 1318. od 17 domaćinstava, parici na čelu njih 10 identifikovani su prema mestu svog porekla, a dva prema etničkom poreklu.[200] U popisu izvršenom dvadeset godina kasnije, pojavljuje se 11 novih domaćinstava. Od toga, 4 parika označeni su po mestu porekla, a dvojica po etničkoj pripadnosti.[201] Najverovatnje da su parici identifikovani na ovaj način, u stvari, odbegli sa domena svojih ranijih gospodara da bi, na kraju, ipak završili kao parici.[202] Najčešće su se selili siromašni seljaci.[203] Pretpostavljamo da je do ovih migracija dolazilo zbog siromašenja i ugnjetavanja seljaka usled raznih i brojnih katastrofičnih zbivanja kao što su pustošenja Katalanske kompanije 1307–1309, ili onih koja su bila izazvana građanskim ratom Andronika II i Andronika III 1321/1322. i 1327/1328. Takođe, poznato je da su razbojnička pljačkanja, koja su bila karakteristična za pojedine krajeve, naročito blizinu Strumice, isto tako dovodila do migracija.[204] Osim toga, ne sme se zaboraviti ni to da su

---

197 Θεοδωρίδη, Πίνακας τοπογραφίας, 421.

198 *Остроrорски*, Серска област, 50–51.

199 *Laiou*, Peasant society, 250 i *Острогорски*, Практици, 75 и 78 и Проблеми виз. сељаштва, 393.

200 Xénophon, br. 12, 5–11.

201 Isto, br. 25, 6–15.

202 *Laiou*, Peasant Society, 263.

203 *Острогорски*, Практици, 75.

204 Vidi *Laiou*, Peasant Society, 264.

veleposednici, i pored svih zabrana da primaju tuđe parike, ipak to često činili, čak ih ponekad i namerno preotimajući.[205]

Eventualno, ovde bi se mogli ubrojati i nadimci poput „*Krajišnik*“, „*Primorac*“ i „*Ravničar*“ (Περατηκός, Παραιγιαλίτης i Πεδιάκος) mada oni ne određuju precizno o kojim pograničnim, primorskim, odnosno ravničarskim krajevima se radi.

Osim ktetika, kao nadimci se sreću i etnička imena.Većina njih je paralelno zastupljena i među ličnim imenima i među nadimcima. To su imena kao „*Kuman*“, „*Vlah*“, „*Albanac*“, „*Sloven*“, „*Ciganin“.* Ostala, poput „*Srbin*“, „*Bugarin*“, „*Alaman*“, „*Jermenin*“, „*Franak*“... sreću se samo kao nadimci. Ovi nadimci, odnosno imena svakako govore o etničkom poreklu onih koji takva imena nose, mada to ne isključuje njihovu helenizaciju.

PREZIMENA

Opšte je poznato da u srednjem veku dugo nije bilo prezimena. To važi i za vizantijsko društvo. Ipak, neke porodice, one aristokratske, ustanovile su svoja porodična imena veoma rano.[206] Mi pak možemo da tvrdimo da u Makedoniji, u XIV veku, prezimena postoje i među seoskom populacijom. Ona nisu opšteustanovljena, tj. nema ih svaki pojedinac, odnosno svaka porodica, već se koriste i drugi načini identifikacije. Primećuje se da tamo gde postoje razgranate porodice, tj. grupa bliskih srodnika ima više domaćinstava, glave tih porodica nose isti pridevak, koji se može tretirati kao prezime. Ta domaćinstva su najčešće u praktiku upisana jedna pored drugih. Razlozi za sve veću rasprostranjenost porodičnih imena svakako se kriju u potrebi vizantijskih vlasti da, prilikom periodičnih popisivanja poseda i prihoda, parici budu što preciznije identifikovani, kako bi se lakše prepoznali; a to je mnogo jednostavnije kada postoje prezimena.[207] Sama imena nisu bila dovoljna, tim pre što su neka od njih veoma česta. Uzmimo samo jedan primer: u selu Gomat oko 1300. popisano je 95 domaćinstava samo Lavrinih parika. Ime Jovan se javlja 36, a ime Marija 32 puta.[208] U proseku otprilike svako treće domaćinstvo ima članove ovih imena. Da bi se oni razlikovali bilo je neophodno da budu označeni na još neki način.

Kao prezimena, mi smo tretirali sve pridevke koje nosi više domaćina u jednom selu, a za koje se kaže da su rođaci, ili se to indirektno vidi. Ako imamo samo jednog domaćina sa nekim nadimkom teško je, najčešće nemoguće, odrediti da li se radi o njegovom ličnom ili o porodičnom nadimku. Samo tamo gde imamo praktike-serije omogućeno nam je da tu dilemu rešimo, kao i da pratimo genezu i postojanost prezimena.

---

[205] *Осшрогорски*, Практици, 75.

[206] Poznata je npr. porodica Melisina čiji se prvi članovi javljaju još za vladavine Konstantina V, dakle u VIII veku, a koji su značajnu ulogu u životu Carstva igrali i u poznovizantijsko doba. Vidi The Oxford dictionary II, 1335. Možda je još poznatiji primer samog cara Mihaila I Rangabea koji je vladao početkom IX veka.

[207] *Laiou*, Peasant Society, 119

[208] Lavra II, 91 I, 1–59; II 1–29; III 1–68.

Prezimena su najčešće nastajala od nadimaka, ali su, kao što smo videli, mogla nastati i od ličnih imena, kao i od mesta porekla ili oznake za zanimanje kojim su se članovi porodice nekada bavili.

Nekih striktnih pravila o nasleđivanju prezimena nema. Najčešće su sinovi, odnosno deca nasleđivala prezimena od svojih očeva, a žene od muževa. Međutim, ima nemalo slučajeva gde je bilo drugačije. Na više mesta ima potvrda da parici nose prezimena svojih tastova. Npr. u Kondogriku, oko 1300. upisana je udovica Jelena, žena Dimitrija *Mirote*. Sa njom žive kćerka Kseni, zet Nikola i unuk Mihailo.[209] Do sledećeg popisa 1315–20. godine, Jelena nestaje, a kao glava domaćinstva pojavljuje se njen zet Nikola *Mirota*;[210] dakle sa prezimenom svoga tasta. Slično, u Kato Volvu 1301. na čelu prvog domaćinstva bio je Dimitrije *sin Kiriakov*. U drugom domaćinstvu živeo je Konstantin, njegov zet. On je imao četvoricu sinova.[211] Jednog od njih, Georgija nalazimo u popisu iz 1318. odnosno 1320. upisanog kao Georgije *Kiriak*.[212] Dakle, on je za prezime imao lično ime svog pradede po majci.

Što se tiče prezimena kod žena, uočavaju se dva oblika. Jedan je genitivski, kao što je i danas slučaj u grčkom jeziku, a drugi je sa karakterističnim nastavcima –ώ i -ία. Ponekad se oba oblika sreću u istoj porodici. Npr. u Gomatu 1321. bile su tri udovice: jedna je Marija *Platanova* (τοῦ Πλατανᾶ), a druge dve Ana i Marija *Platano* (Πλατανώ).[213] Neretko, žene bi, posle smrti svojih muževa, ponovo nosile svoje, kako bismo mi danas rekli, devojačko prezime. Npr. u Kato Volvu 1301. nalazilo se domaćinstvo Georgija, sina Kali Radinje (τῆς Ῥαντινίας). U njemu je živela Georgijeva sestra Semni.[214] U popisima iz 1318. i 1320. ona je upisana kao udovica Semni *Radinja* (ἡ Ῥαδηνία)[215]. Dakle nosi isto prezime kao i njena majka. Štaviše i njen sin nosi isto prezime; 1341. on je upisan kao Panajotis *Radinja*.[216] Ovakvih primera ima mnogo. Naprosto, ovde se radi o tome da je imanje registrovano pod određenim imenom i da se oni koji docnije žive na tom imanju označavaju po imenu prvobitnog vlasnika na čije ime je imanje i upisano u prakticima. Tako ime tog prvobitno upisanog vlasnika ima funkciju prezimena.

Pokušaj da utvrdimo da li se jedan oblik prezimena koristi za udovice koje nose muževljevo, a drugi za one koje nose očevo prezime nije dao rezultata. Ni ovde, izgleda nije bilo pravila. To potvrđuje slučaj Marije iz Simeona. Ona je najpre, oko 1300, upisana kao Marija *V(o)lkanova* (τοῦ Βουλκάνου),[217] a potom, u popisu koji je izvršen između 1315. i 1320, kao Marija *V(o)lkanja*, tj. V(o)lkanova žena (ἡ Βουλκανία).[218] Dakle, kod udovica je nemoguće znati da li nose roditeljsko ili mu-

[209] Xéropotam, br. 18 A, 33/34.
[210] Isto, 18 B III, 44.
[211] Iviron III, br.70, 281–283.
[212] Isto, br. 75, 416 i br. 79, 404.
[213] Lavra II, br.109, 597, 606 i 607.
[214] Iviron III, 70, 298/299.
[215] Isto, br. 75, 426 i br. 79, 412/413.
[216] Isto IV, br. 86, 306.
[217] Xéropotam, br. 18 B, 32.
[218] Isto, 18 D II, 22.

ževljevo prezime, osim tamo gde imamo praktike-serije, što nam omogućava da ih pratimo u određenom vremenskom periodu, ili ako popisivač sam izričito ne kaže da je ona nečija kćerka, odnosno žena. Npr. u Vrašti, 1318. upisana je *udovica Stanija Krasopolova*.[219] Mi ne znamo u kakvom je ona srodstvu sa Krasopolom, da li mu je bila kćerka ili žena. To saznajemo tek zahvaljujući popisivaču iz 1321. preciznijem od svog kolege koji je popis vršio tri godine ranije. Naime, on izričito kaže da je *Stanija kćerka Krasopolova*.[220]

Ponekad su udovice kao prezimena, ili umesto njih, nosile muževljevo ime sa odgovarajućim nastavkom. Npr. u Seladi, upisana je 1300. udovica Ana, žena V(o)lkana „Kudravog“ (τοῦ Κοστρεάνου). Ona ima sina Tudina (Τούντινος) i snaju Teodoru.[221] Do 1321. Ana i njen sin su se upokojili, a Teodora je upisana kao udovica Teodora *Tudinja* (Τουντινία).[222]

ETNIČKA SLIKA

Opšte je poznato da Vizantijsko carstvo nije bilo etnički homogeno. To je bila država grčke kulture i grčkog jezika kao zvaničnog, ali narodi koji su živeli u njemu bili su veoma brojni. To važi i za istočnu Makedoniju u prvoj polovini XIV veka. Osim Grka, koji su bili najbrojnija etnička grupa, ovde se sreću Sloveni, Vlasi, Latini, Albanci, Turci, Cigani...Kako je grčka populacija bila dominantna, vremenom je došlo do helenizacije ovih naroda. Jedini narod koji nije potpuno helenizovan, a pri tom je činio i znatan deo stanovništva u Makedoniji, bili su Sloveni.

SLOVENI I GRCI

Vizantijsko Carstvo se suočava sa Slovenima početkom VI veka i od tada pa sve do konačne propasti Carstva 1453. Sloveni su igrali izuzetno važnu ulogu u njegovom životu. Početkom VI veka, oni su se pojavili na severnim evropskim granicama Carstva, tj. na levoj obali Dunava. Njihovi masovni upadi u Carstvo, koji su bili pljačkaškog karaktera, trajali su čitav jedan vek, tačnije sve do smrti cara Mavrikija. Dolaskom na vlast slabog i nesposobnog vladara, cara Foke, počinje trajno naseljavanje Slovena na Balkansko poluostrvo. Stigavši do juga Peloponeza, izazvali su najznačajniju etničku promenu od antičkih vremena. Prilikom naseljavanja, oni su potisnuli domaće stanovništvo u planinske predele ili primorske gradove, u kojima se još uvek očuvala vizantijska vlast. Međutim, domorodačko stanovništvo nije potpuno potisnuto. Što se ide dalje ka jugu, to je broj domorodaca koji su uspeli da opstanu veći. Time se i objašnjava postepeni nestanak Slovena iz oblasti koje su okupirali, a do čega je došlo helenizacijom, tj. utapanjem Slovena u domorodačko grčko

[219] Esphigmén, br. 14, 71.

[220] Isto, br. 15, 11.

[221] Lavra II, br. 91 III, 114/115.

[222] Lavra II, br. 109, 801.

stanovništvo i prihvatanjem grčkog jezika. Osim stihijski naseljenih Slovena, bilo je i onih koji su se naselili uz odobrenje vizantijskih vlasti. Tako je car Iraklije dozvolio Srbima i Hrvatima da se nasele na tlo Vizantije. Zahvaljujući njegovoj mudroj politici, Sloveni su počeli da se inkorporiraju u vizantijsko društvo pretvarajući se od rušilaca i pljačkaša u stratiote i slobodne seljake.

Nekoliko vizantijskih careva (Konstans II, Justinijan II, Konstantin VI i Vasilije I) preduzimali su ofanzive protiv Slovena i uspeli da pokore neka njihova plemena. Tako je vizantijska vlast do sredine IX veka obnovljena u mnogim oblastima koje su Sloveni naselili: u Trakiji, Makedoniji, Grčkoj, Peloponezu i Albaniji. Osim oružja, u nastojanju da Slovene pokori i uključi u sferu svog uticaja, Vizantijsko carstvo je koristilo i mirne metode, od kojih je najdelotvornija bila hristijanizacija. Ona je uglavnom sprovedena do početka X veka. No, i pored toga, odnosi Carstva i Slovena bili su dinamični i najčešće neprijateljski sve do pred sam kraj njegovog postojanja. Interes slovenskih država koje su nastale na tlu Vizantije i interesi samog Carstva često su se prelamali baš u Makedoniji, na onoj teritoriji koja je predmet našeg interesovanja. Jedan njen deo ušao je u sastav Prvog bugarskog carstva (istina, ne i istočna Makedonija) i Samuilove države, u X veku. Posle propasti ove druge, Vizantija je obnovila svoju vlast u skoro čitavoj unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Ali ta vlast, ostvarena dugotrajnom, upornom i sistematskom borbom Vasilija II, bila je duboko uzdrmana ubrzo posle njegove smrti. Tada je došlo do nekoliko ustanaka Slovena na Balkanskom poluostrvu: Petra Deljana, koji je počeo u Beogradu 1040, Stefana Vojislava 1035. u Dukljі i Georgija Vojteha 1072. u Skoplju. U XII veku stvoreno je Drugo bugarsko carstvo između planine Balkana i Dunava, a koje je Vizantija priznala 1187.[223] Samo tri godine kasnije morala je da prizna i srpsku državu sa Stefanom Nemanjom na čelu.[224] U ovim dvema državama Vizantija je stekla dva velika protivnika koji su pokušavali da svoje granice prošire na račun Carstva, a neki njihovi vladari čak i da sruše Carstvo i uspostave novo bugarsko-grčko, odnosno srpsko-grčko carstvo. Bugarska se pod Kalojanom i Jovanom II Asenom do sredine XIII veka pretvorila u najmoćniju zemlju istočne Evrope. Država Jovana II Asena imala je u svom sastavu i čitavu Makedoniju, koju su Vizantinci uspeli da povrate tek onda kada su počeli mongolski napadi na Bugarsku. Ali to nije bio kraj vizantijskih nevolja sa slovenskim državama. Od druge polovine XIII veka na čelo slovenskog sveta na Balkanskom poluostrvu staje Srbija. Vojska srpskog kralja Milutina doprla je sve do Egejskog mora. Osvajanja je nastavio njegov unuk Stefan Dušan.

---

[223] Ustanak koji je u Bugarskoj izbio 1185. godine vizantijski car Isak II pokušao je više puta da uguši. Godine 1187. morao je da odustane od dalje borbe i prihvati sporazum sa pobunjenicima. Sklapanje mira značilo je i priznanje novostvorenog stanja, tj. nastanka nezavisne bugarske države. Vidi *Осшрогорски*, Историја Византије, 380.

[224] Godine 1190. car Isak II Anđeo porazio je Srbe u bici na Moravi. To je dovelo do pregovora između vizantijskog i srpskog dvora, koji su se završili sklapanjem mirovnog ugovora, veoma povoljnog za Srbe jer je veliki župan Stefan Nemanja zadržao deo teritorija koje je bio zauzeo. Uz to, predviđeno je da se njegov sin Stefan oženi sinovicom Isaka II i kćerkom budućeg cara Aleksija III. To je bilo svojevrsno međunarodno priznanje Srbije i na ovaj način joj je obezbeđena nezavisnost. V. Историја српског народа I (*J. Калић*), 259/260.

On je pokorio velike delove Makedonije, koja je ostala pod srpskom vlašću sve do svog pada pod tursku vlast.

Naš zadatak je da pokažemo šta se sa Slovenima koji su se još u VII veku naselili na teritoriji Makedonije dogodilo, tj. da li su uspeli da očuvaju svoja etnička obeležja ili su ih izgubili utopivši se među Grke.

Ono što za sam početak možemo reći jeste da je nehelenizovanih Slovena u prvoj polovini XIV veka, dakle više od sedam vekova od doseljavanja na ovu teritoriju, još uvek bilo u istočnoj Makedoniji. Njihov broj nije zanemarljiv i ima ih neuporedivo više od ostalih negrčkih naroda. Njihovo jako prisustvo u ovoj oblasti objašnjava se ne samo njihovom otpornošću na grčki uticaj, već i prilivom novih Slovena koji dolaze iz severnih krajeva. Ipak, mora se reći da slovensko stanovništvo nije ravnomerno raspoređeno. U zastupljenosti slovenske populacije postoji velika razlika između pojedinih delova istočne Makedonije, ovde ćemo analizirati jedan po jedan njen deo.

HALKIDIKA

Halkidika je područje u kojem je broj Slovena, u razdoblju od početka XIV veka pa do 1341. godine bio znatan. U proseku, njihova imena i nadimci se javljaju u oko 25% domaćinstava što nam, statistički posmatrano, govori da su četvrtinu stanovništva

TABELA 3.[225]

VREME	1300/1301.	1318–1330.	1338–1341.	1300–1341.
GRČKA	402 (60,27%)	967 (68,92%)	107 (73,29%)	1476 (66,61%)
SAMO GRČKA	265 (39,73%)	777 (55,38%)	89 (60,96%)	1131 (51,04%)
SLOVENSKA	240 (35,98%)	292 (20,81%)	20 (13,69%)	552 (24,91%)
SAMO SLOVENSKA	111 (16,64%)	120 (8,55%)	4 (2,74%)	235 (10,60%)
OSTALA	45 (6,75%)	89 (6,34%)	12 (8,22%)	146 (6,59%)
MEŠOVITA	145 (21,74%)	227 (16,18%)	23 (15,75%)	395 (17,82%)
NEUTRALNA	103 (15,44%)	207 (14,75%)	27 (18,49%)	337 (15,21%)
NEIDENTIFIKOVANA	19 (2,85%)	31 (2,21%)	4 (2,74%)	54 (2,44%)
UKUPNO	667	1403	146	2216

225 Tabele koje prikazuju zastupljenost imena u domaćinstvima sadrže sledeće rubrike: „Grčka" pokazuje broj domaćinstava u kojima se javljaju grčka narodna imena i nadimci, a rubrika „Samo grčka" broj domaćinstava u kojima se, od narodnih javljaju jedino grčka imena. Isto je i sa rubrikama „Slovenska" i „Samo slovenska". Rubrika „Ostala" pokazuje broj porodica sa narodnim i etničkim imenima koja nisu ni grčka, ni slovenska. Rubrika „Mešovita" pokazuje broj porodica u kojima se javljaju narodna imena više različitih naroda, „Neutralna" sadrži broj porodica u kojima se javljaju jedino neutralna crkveno-hrišćanska imena, a „Neidentifikovana" pokazuje u koliko porodica nismo uspeli da identifikujemo sva imena.

Halkidike činili Sloveni, bilo da je reč o onima koji su još uvek sačuvali svoja etnička obeležja, bilo da se radi o onima koji su se helenizovali, ali su sačuvali slovenska lična imena ili nadimke kao porodična imena. Kada se napravi vremenski presek rasprostranjenosti slovenskih imena i nadimaka, nedvosmisleno se pokazuje da broj Slovena na Halkidici neprekidno opada. Sa 35, 98% koliko ih je bilo na početku XIV veka, njihov broj je do dvadesetih godina pao na 20,81% i nastavio pad sve do 1341, kada se javljaju u samo 13,69% domaćinstava. U istom tom periodu, uočava se porast broja domaćinstava sa grčkim imenima, kao i smanjenje broja onih sa mešovitim imenima, tj. sa narodnim imenima bar dva naroda, ovde najčešće grčkih i slovenskih. Mislimo da se u ovoj pojavi i krije objašnjenje za smanjenje broja porodica sa slovenskim imenima. Naime, kako su mešoviti brakovi bili uobičajena pojava, vremenom je u takvim brakovima preovladavao grčki uticaj, što je sasvim razumljivo budući da su Grci, kao što se to iz tabele 3. vidi, još na samom početku veka bili dominantni. Pored toga što se uočava da je broj Slovena u stalnom opadanju, primećuje se da njihova rasprostranjenost nije bila svuda ista. U vezi sa tim postoje velike razlike između zapadne i istočne Halkidike. Zato ćemo ih analizirati pojedinačno.

Zapadna Halkidika

U zapadnu Halkidiku smo računali katepanikije Kalamariju, Kasandru, Ermiliju i Apros, tj. Longos (v. kartu 1). Osim za Kalamariju, imamo malo podataka. Izvorna građa je i hronološki neravnomerno raspoređena. Za početak veka imamo popise za samo tri sela koja se nalaze u Kalamariji. Za dvadesete godine, tačnije za razdoblje od 1318. do 1325–30. imamo neuporedivo više podataka. U izvorima je popisano stanovništvo 29 sela, ali od toga za 23 raspolažemo samo jednim popisom te ne možemo videti da li je u njima dolazilo do nekih bitnijih promena vezanih za etničku strukturu stanovništva. Za razdoblje od 1338. do 1341. ima podataka za samo četiri sela. Jedina dva mesta koja se mogu pratiti kroz čitavo razdoblje od 1300. do 1341. jesu Kato Volvo i Ksilorigion. Krenimo stoga od njih.

U Kato Volvu godine 1301. porodica sa slovenskim imenima bilo je četiri, 1318. tri, 1320. dve, da bi ih 1341. bilo, kao i na početku veka, četiri. Godine 1301. najpre srećemo Georgija, sina udovice Kali Radinje (τῆς Ῥαντινίας).[226] Njegova majka je imala grčko ime i slovensko prezime, što ukazuje na to da su ona, ili njen muž, verovatno slovenskog porekla, ali to ne isključuje helenizaciju, čak i potpunu. Lično ime nekog, verovatno vremenski ne mnogo udaljenog, pretka preraslo je u porodično, tj. u prezime. Da se porodica odista helenizovala pokazuju nam potonji popisi. Naime, i 1318. i 1320. članovi ove porodice nose grčka imena. Georgijeva sestra, koju srećemo i 1301, upisana je kao udovica Semni Radinja (ἡ Ῥαδηνία, Ῥαντινία),[227] a 1341. srećemo njenog sina Panajotisa Radinju.[228] Ovo je ujedno i jedina porodica sa slovenskim prezimenom koja se očuvala sve do 1341. godine.

226 Iviron III, br. 70, 298.
227 Isto, br. 75, 426 i br. 79, 412/413.
228 Isto IV, br. 86, 306.

Ostala domaćinstva sa slovenskim imenima iz 1301. su: udovice Zoi, žene Nikole Anagnosta, u kojem živi njen nećak Dragan,[229] Zlog Jovana (Κακοϊωάννης), zeta Vlahovog, čija kćerka Sarandini je udata za Draga (Δράγος),[230] i poslednje udovca Teodora, koji ima unuka Golema (Γουλιμής).[231] Svi oni nestaju do 1318. U praktik iz 1341. upisano je jedanaest novih domaćinstava. Među njima ima i onih sa slovenskim imenima. To su domaćinstva Georgija Grive (Γρίβας)[232] i Groza „Strumičanina" (Γροζέας ὁ Στρουμπιτζηνός), koji je oženjen sa Kali, ali čiji sin nosi slovensko ime Dobro (Δόμπρος),[233] što govori o očuvanju etničkog obeležja. Sam nadimak Strumičanin ukazuje na mesto odakle je Groz(a) došao. Izvori pokazuju da je okolina Strumice sredina u kojoj su Sloveni imali apsolutnu brojčanu nadmoć; slovenska imena se javljaju u preko 90% porodica (v. dodatak III). Među novoupisanima je i udovica Evdokija „Strumičaninova". Na osnovu rečenog bismo mogli da pretpostavimo da je i njen muž verovatno, poput Groza, bio Sloven. Njen sin Dimitrije oženjen je Grkinjom Stamatiki.[234] Ako prihvatimo da je Evdokijin muž bio Sloven, to bi značilo da su se Sloveni, odmah po dolasku u novu sredinu, počeli mešati sa grčkim stanovništvom. To potvrđuje i brak Groza „Strumičanina", čija žena nosi grčko ime Kali. Ipak, činjenica da im sin nosi slovensko ime mogla bi da govori o tome kako helenizacija nije bila ostvarena bar dve generacije po doseljavanju. Međutim, ima izvora koji upućuju i na drugačiji zaključak. Među paricima manastira Svete Bogorodice upisan je Rad (Ῥάδος) Pelagonitis. Dakle, on je Sloven došao iz zapadne Makedonije, gde je Slovena bilo znatno više nego u istočnoj. Njegove i žena i kćerka nose grčka imena Argiri, odnosno Eumorfija[235], što govori da je u ovom grčko-slovenskom braku odmah preovladao grčki uticaj. Istina, to ne negira našu pretpostavku da do helenizacije nije dolazilo u prvoj generaciji, jer, pošto za ove parike imamo samo jedan popis, onaj iz 1321, ne možemo znati da li je Rad bio taj koji je došao iz Pelagonije ili je to bio neki njegov ne tako daleki predak, od kojeg je nasledio oznaku za mesto porekla kao dopunsko ime. Među pridošlicama je i Jovan grnčar, koji je svom sinu dao neobično ime Vulgariotis (Βουλγαριώτης)[236], što nedvosmisleno svedoči o sredini iz koje je došao, a najverovatnije i o njegovom etničkom poreklu.

U Ksilorigionu, gde je manastir Iviron imao daleko manje parika nego u Kato Volvu, 1301. nalazimo tri porodice sa slovenskim elementom. To su one Vasilija „Bugarina" oženjenog Grkinjom Kali, Manojla „Bugarina" i Bogdana, zeta Georgija Botra. Bogdan je oženjen Grkinjom Evnostujom. Jedno njihovo dete nosi slovensko ime Dragan, a drugo grčko Kseni.[237] Sudeći prema tome kako je upisan, on je najverovatnije došao u grčku porodicu koja je izvršila delimičan uticaj na njega te je jed-

[229] Isto III, br. 70, 302/303.
[230] Isto, 304/305.
[231] Isto, 308/309.
[232] Isto IV, br. 86, 327.
[233] Isto, 328/329.
[234] Isto, 325/326.
[235] Lavra II, br. 93, 9.
[236] Iviron IV, br. 86 , 324.
[237] Iviron III, br. 70, 382–384.

nom svom detetu dao grčko ime. Helenizacija verovatno nije potpuna, jer drugo dete nosi slovensko ime.To, međutim, ne znači da se nisu helenizovali već u sledećoj generaciji budući da su živeli u sredini u kojoj je preovladavao grčki etnički faktor. Šta je dalje bilo sa ovom porodicom ne znamo, jer se više ne poljavljuje u izvorima. Uzrok tome može biti njihovo utapanje u neke od grčkih porodica i, kao posledica toga, helenizacija. U popisima iz 1318, 1320. i 1341. ne pojavljuje se nijedno slovensko ime niti nadimak. Jedino 1341. srećemo Jovana „Strumičanina“,[238] koji bi mogao biti Sloven s obzirom na sredinu iz koje dolazi. Ali, to je samo pretpostavka koja se ne može dokazati. Ovaj podatak, kao i pominjanje pridošlica iz Strumice u Kato Volvu iste, 1341, godine mogli bi da ukazuju da je u periodu od 1320, kada je izvršen prethodni popis, do 1341. došlo do imigracije stanovništva iz ovih oblasti na zapadnu Halkidiku. To nas navodi na pomisao da bi se prisustvo nehelenizovanih Slovena u ovom području najverovatnije moglo objasniti imigracijom.

Kao što je već rečeno, mnogo više izvora ima za dvadesete godine XIV veka. Oni, takođe, svedoče o helenizaciji. Od 29 sela za koje imamo podatke, u devet se slovenska imena uopšte ne javljaju; u sedam se pojavljuju u manje od 10% ukupnog broja domaćinstava; u osam ih ima između 10 i 20% domaćinstava i samo u pet se javljaju u preko 20% (vidi dodatak III). Da ne bismo analizirali svako od tih sela ponaosob, jer nam se to, u ovom slučaju čini beskorisno, zadržaćemo se na dva sela: Svetoj Jefimiji i Lorotonu. Njih smo odabrali jer je u njima popisan veliki broj domaćinstava, a zaključci do kojih se dolazi svakako su bliži istini ukoliko su izvedeni na obimnijoj izvornoj građi. Drugi razlog je taj da je Sveta Jefimija selo sa znatnim brojem domaćinstava sa slovenskim imenima, čak sedamnaest, što je jedna četvrtina ukupnog broja domaćinstava koje je manastir Lavra posedovao u ovom selu, dok je u Lorotonu bilo najviše karakterističnih primera. Pa ipak, i ovde gde su slovenska imena brojnija no inače, ima očiglednih potvrda izvršene helenizacije.

U selu nalazimo čak sedam porodica sa slovenskim prezimenom Željigod. Na njihovom čelu su: Stamatis, sin Dimitrija Željigoda (τοῦ Σιλιγούδη),[239] Ksenos od kćerke zet Jovana Željigoda,[240] udovica Irini Željigodo (Σιλιγουδώ), čija kćerka nosi grčko ime Kali, a zet slovensko Draž (Δράζης),[241] što je jedino slovensko ime u svih sedam porodica; zatim udovica Ana, žena Manojla Željigoda,[242] udovica Kali Željigodja (Σιλιγουδία), snaja Makrova[243] i na kraju Kalotet od kćerke zet Željigodov[244] i Nikola Željigodjin, čija kći nosi grčko ime Teofano.[245] O helenizaciji svedoči gotovo potpuno odsustvo slovenskih imena. Osim Draža, koji je upisan kao zet Irini Željigodo, što govori da je najverovatnije došao ženi u kuću, drugih vidljivih tragova Slo-

238 Iviron IV, br. 86, 394.

239 Lavra II, br.109, 133.

240 Isto, 134.

241 Isto, 135.

242 Isto, 137.

243 Isto, 168.

244 Isto, 186.

245 Isto, 186/187.

vena nema. Samo Irinino prezime grecizirano je grčkim sufiksom -ώ. Drugi pokazatelj helenizacije jeste obilje grčkih imena: Stamatis, Ksenos, Kali, Kalotet i Teofano, koja su pripadnici nekad slovenske porodice davali svojim helenizovanim potomcima. Potvrda helenizacije mogao bi biti i sledeći primer. Među paricima, nalazi se i Dimitrije, antisik Dimitrija Vulgaropula.[246] Da je preminuli Dimitrije, odnosno neki njegov predak bio negrčkog, tj. slovenskog porekala govori prvi deo prezimena, a da se bar delimično helenizovao pokazuje grčki sufiks *-pulos*. I u ostalim porodicama sa slovenskim imenima i nadimcima ima i grčkih imena. Štaviše, samo je jedna porodica sa slovenskim i neutralnim imenima, a bez grčkih. Ovo upućuje na zaključak da su brojni mešoviti brakovi ti koji su doveli do helenizacije Slovena, jer je u njima bez sumnje prevagu odnosio grčki elemenat. To sve nas navodi na zaključak da su Sloveni nekada činili značajan deo populacije Svete Jefimije, ali do 1321. njihova lična imena, a mnogo češće nadimci prerasli su u porodična, koja su se tradicionalno davala potomcima, u međuvremenu helenizovanim.

U Lorotonu nailazimo na tri ognjišta čiji su domaćini označeni kao Bugari: Vasilije „Bugarin“, u čijoj se porodici javljaju samo crkveno-hrišćanska imena,[247] Mihailo „Bugarin“, čiji žena i brat nose grčka imena Kali i Ksenos,[248] i Nikola „Bugarin“ sa grčkim nadimkom Bambakas (Βαμβακᾶς).[249] Bugarsko etničko ime i grčki nadimak ukazuju na to da se radi o helenizovanom Bugarinu ili, eventualno, Bugarinu kojem je dominantna grčka sredina nametnula grčki nadimak. Koliko je bila dominantna grčka etnička grupa govori ne samo to što se grčka imena i nadimci sreću u preko 81% porodica, već i činjenica da neke od njih imaju članove samo sa grčkim imenima. Npr. Dimitrije sa grčkim nadimkom Kladis (Κλαδῆς) ima ženu Eufrosini, sina Panajotisa i kćerku Potito.[250]

Za period od 1338. do 1341. postoje podaci samo za četiri sela. O dva, Kato Volvu i Ksilorigionu već je bilo reči. Preostala dva su Stomion u Kalamariji i Psalidofurna na Longosu. Iako raspolažemo izvorima iz 1318, 1320. i 1320–1338, u njima nema nikakvih tragova Slovena. U oba sela Slovene prvi put srećemo u popisu od 1338, što nas navodi na zaključak da se radi o pridošlicama. U Stomionu, to su Georgije „Bugarin“ i Ana „Bugarka“. Eventualno, slovenskog porekla je mogao biti čovek koji je označen samo prema mestu odakle je došao, a to je Zagora (Ζαγορηνός).[251] Naziv mesta je slovenski, ali to ne znači da je i njegov nekadašnji stanovnik Sloven. Naime, ima slučajeva da u mestima koja nose slovenska imena, u XIV veku, Sloveni više nisu dominantni etnički element. To ćemo moći da vidimo prilikom analize stanja na istočnoj Halkidici. I zbilja, Zagorinova unuka nosi grčko ime Dafni, što ukazuje na helenizaciju ili bar na mešovitu porodicu. Budući da se radilo o

246 Isto, 167/168.
247 Isto, 212/213.
248 Isto, 250.
249 Isto, 261.
250 Isto, 233.
251 Xénophon, br. 25, 11, 13, 14.

sredini u kojoj su preovlađivali Grci, sve navodi na zaključak da su se Zagorinovi potomci morali helenizovati, ukoliko još od ranije on sam nije bio helenizovan.

Slično stanje je i u Psalidofurni. Samo u porodici Georgija Venetika (Βενέτικος), zeta popa Dragana, nema grčkih imena. Njegova žena se zove Ana, a sin Jovan.[252] U ostale tri porodice sa slovenskim nadimkom koje srećemo dominiraju grčka imena. Tako je Stan upisan kao zet Antigonitov, a žena mu nosi grčko ime Evgeno;[253] Nikola „Slani" (Σλάνης) ima ženu Kali i kćerku Fotini;[254] a Mihailo „Slani" kćerku Stamatu.[255] Tolika dominacija grčkih imena svedoči o utapanju, u ovom slučaju, najverovatnije pridošlih Slovena u grčku sredinu.

Uopšteno, za zapadnu Halkidiku se može reći da je broj Slovena, tačnije porodica sa slovenskim imenima i nadimcima mali. Statistički posmatrano, taj broj se kreće oko 13% i ostaje stabilan za čitavo razdoblje od 1301. do 1341. godine (vidi karte 2, 3 i 4 i dodatak III). Međutim, u nekim mestima kao što su Epano Volvo, Skelohorion, Neakit i druga oni se uopšte ne pojavljuju. I tamo gde ih je bilo u broju znatno većem od proseka, kao što je Sv. Jefimija, svedoci smo njihovog iščeznuća usled izvršene helenizacije. Da je proces helenizacije Slovena na zapadnoj Halkidici završen, svedoče još dve činjenice. Prva je da se u većini slučajeva gde nailazimo na slovenska imena, odnosno nadimke, ona javljaju u funkciji okamenjenih prezimena i nose ih ljudi crkvenih, neretko i grčkih ličnih imena, dok slovenskih ličnih imena ima veoma malo. Drugo, tamo gde se slovenska imena i pojavljuju kao lična najčešće su njihovi nosioci doseljenici, od kojih su se neki prizetili u neku od autohtonih grčkih porodica. Ovakva, kompletna helenizacija na zapadnoj Halkidici se možda može objasniti kao posledica blizine Soluna i uticaja koji je on, kao veliki kulturni centar, vršio na svoju okolinu.

TABELA 4.

VREME	1300/1301.	1318–1330.	1338–1341.
GRČKA	35 (67,30%)	530 (74,02%)	57 (74,03%)
SAMO GRČKA	28 (53,85%)	449 (62,71%)	49 (63,63%)
SLOVENSKA	7 (13,46%)	82 (11,45%)	10 (12,99%)
SAMO SLOVENSKA	3 (5,77%)	22 (3,07%)	2 (2,59%)
OSTALA	6 (11,54%)	49 (6,84%)	7 (9,09%)
MEŠOVITA	7 (13,46%)	87 (12,15%)	13 (16,88%)
NEUTRALNA	11 (21,15%)	116 (16,20%)	13 (16,88%)
NEIDENTIFIKOVANA	1 (1,92%)	11 (1,54%)	3 (3,89%)
UKUPNO	52	716	77

[252] Isto, 105.
[253] Isto, 99.
[254] Isto, 101.
[255] Isto, 102.

Istočna Halkidika

U istočnu Halkidiku su uračunati katepanikiji Jeris, odnosno Akrus ili Revenikija, kako se on još naziva, i Rendina. Izvori su ravnomernije raspoređeni nego za zapadni deo poluostrva. Za početak veka ima desetostruko više podataka. Najbogatije građom je razdoblje od 1315. do 1333. dok su za vreme od 1338. do 1341. izvori podjednako oskudni. Samo dva sela Gomat i Jeris možemo pratiti kroz čitav ovaj period. Za oba sela postoji više izvora, naročito za Jeris, u kojem je parike imalo čak pet manastira: Iviron, Lavra, Zograf, Ksenofon i Ksiropotam.

Već prilikom površnog pregleda građe za Gomat uočava se da je broj Slovena neznatan. On ne dostiže ni 15%, a 1341. slovenska imena se javljaju u zanemarljivih 3,13% domaćinstava. U ovom selu niko ne nosi slovensko ime kao lično. Tamo gde srećemo slovenska imena ona su pretvorena u prezimena, npr. Kiriak Dobromir (Τομπρόμοιρος)[256] i njegov sin Georgije Dobromir,[257] što svedoči o slovenskom poreklu porodice koja ga nosi, ali ne i o tome da je ta porodica još uvek slovenska ili da govori slovenskim jezikom. Jedno od najboljih svedočanstava helenizacije nalazimo u porodici koja nosi slovensko prezime Manastra (Μαναστρᾶς).[258] Godine 1301. upisani su Jovan Manastra i njegov brat Nikola. Obojica su oženjeni, a žene im nose isto, neutralno, ime Ana. Uz to, Jovan ima dve kćeri: Teodoru i Irini.[259] Do sledećeg popisa 1318. obe porodice su pretrpele velike promene. Jovan se oženio po drugi put, verovatno Grkinjom Kali, a svojim kćerima, koje je dobio u međuvremenu, dao je crkveno ime Marija i grčko Stamatiki. Kćerke iz prethodnog braka uopšte se ne pominju. One su se najverovatnije već udale i žive u porodicama svojih muževa. Jovanov brat Nikola više nije među živima, a njegova udovica, upisana kao Ana Manastrova, pojavljuje se sa dva sina koji nose grčka imena Fotin i Ksen.[260] Do 1320. Fotin se oženio sa Kali i dobio sina čije je ime ostalo nezabeleženo.[261] Godine 1341. upisan je Mihailo Manastra, verovatno Fotinov sin, sa ženom grčkog imena Eufrosini.[262] Dakle, na početku veka, srećemo porodicu sa slovenskim prezimenom, ali bez ijednog slovenskog imena, mada isto tako i bez grčkih. Crkvena imena na koja nailazimo ne podrazumevaju helenizaciju, pošto su takva imena podjednako nosili i Grci i Sloveni. Međutim, za manje od 20 godina situacija se drastično promenila: skoro svi potomci Jovana i Nikole Manastra nose grčka imena, što nesumnjivo govori o helenizaciji.

U Gomatu nailazimo i na pripadnike dva posebna slovenska naroda: Srbe i Bugare. Jedan parik je upisan kao Vasilije, popa „Srbina“,[263] a iz popisa koji je izvršen 1318. doznajemo i popovo ime; ovoga puta njegov sin je upisan kao Vasilije pop Jo-

---

[256] Lavra II, br. 91 I, 53.
[257] Isto, br. 109, 550.
[258] *Дуйчев*, Славянски имена, 210.
[259] Iviron III, br. 70, 70–72.
[260] Isto, br. 75, 125–128.
[261] Isto, br. 79, 114.
[262] Isto IV, br. 86, 251/252.
[263] Isto III, br. 70, 87.

vanov, dok se oznaka za etničku pripadnost izgubila.[264] U porodici, inače, nije bilo slovenskih imena i nadimaka. To je jedini pomen Srba, dok je Bugara bilo više. Dvojica njih nose čak i isto ime Dimitrije. Jedan je na čelu sopstvenog domaćinstva u kojem žive još i njegova žena Evdokija i sin Konstantin,[265] a drugi živi u domaćinstvu svog tasta Jovana, sina Konstantina Dikrana.[266] Tu su još, među Lavrinim paricima, udovica Teodora, žena Jovana „Bugarina".[267] Njen sin je u praktiku iz 1321. upisan kao Nićifor „Bugarkin" (τῆς Βουλγαρίας).[268] A jedna Teodorina susetka je upisana kao udovica Marija „Bugarinova žena" (Βουλγαρία).[269] Takođe, ni u jednoj porodici Bugara nije bilo slovenskih imena, dok je grčkih, kao što smo videli, bilo. To samo pokazuje ono što smo već zaključili o Gomatu, a to je da su Sloveni već izgubili svoja etnička obeležja i helenizovali se.

Slično stanje bilo je i u Jerisu. Istina, tamo je procenat domaćinstava sa slovenskim imenima bio veći nego u Gomatu i ostao je stabilan tokom čitavog perioda koji proučavamo. Slovenska imena se javljaju u oko 25% domaćinstava, a grčka u oko 75%. Tako, statistički posmatrano, izlazi da su Sloveni činili jednu četvrtinu stanovništva Jerisa, a ostale tri četvrtine Grci. Međutim, uistinu to nije bilo tako. I zato ovde treba reći da statistički podaci odslikavaju samo relativno stanje stvari. Pošto pojavljivanje slovenskih imena i nadimaka ne znači uvek da su njihovi nosioci bili nehelenizovani Sloveni, da bismo saznali koliko je Slovena zaista bilo, neophodna je analiza svakog domaćinstva u kojem se takvo ime pojavljuje. A takva analiza, u slučaju Jerisa, pokazuje da je Slovena ranije bilo u procentu koji smo naveli, ali da su se do sredine veka mnogi od njih helenizovali. Naime, „živo" slovensko ime pojavljuje se samo jedan jedini put i to početkom veka, među Ivironovim paricima. Kći izvesnog Krstila (τοῦ Κριστίλα) nosila je ime Rosa (Ῥῶσα).[270] Ona se u izvorima dalje ne pojavljuje. U selu je bilo više porodica sa slovenskim imenima kao porodičnim. Njihovi domaćini su Georgije Dragonja (Δραγωνᾶς),[271] Georgije Stanko, tj. *Ст҃ѣнко* (Στέανκος),[272] Dimitrije Bodin (Βοδίνας),[273] Georgije Bodin, koji ima ženu Kali,[274] Georgija, udovica Vasilija Bodina, čiji snaja i unuk nose grčka imena Potito i Kiriak[275] i Konstantin Bodin.[276] Od Bodinovih se u narednom popisu pojavljuju samo Dimitrije Bodin, sin Georgijev i udovica Ana Bodinova,[277] čija deca nose

264 Isto, br. 75, 163.
265 Isto, br. 70, 100.
266 Isto, 95/96.
267 Lavra II, br. 91 III, 18.
268 Isto, br. 109, 530.
269 Isto, br. 91 III, 67 i br, 109, 598.
270 Iviron III, br. 70, 135/136.
271 Zograph, br. 17, 37.
272 Xéropotam, br. 18 B, 50.
273 Isto, 18 D, 46; E I, 20.
274 Iviron III, br. 70, 122/123.
275 Isto, 125/126.
276 Isto, 130.
277 Isto, br. 75, 231/232 i 257.

grčka imena Kali i Stamatis.[278] Tu je još i Leon Buris (Μπούρης), oženjen Irinom.[279] Do 1318. Irina je postala udovica, a iz istog popisa doznajemo da jedna njena kćerka nosi grčko ime Potito,[280] dok 1341. srećemo njenog sina Georgija oženjenog Grkinjom Areti sa kojom ima sina Kiriaka.[281] Kao što se vidi, u nekim od ovih porodica pojavljuju se grčka lična imena, dok slovenskih, i pored slovenskog prezimena, uopšte nema. To nam govori o helenizaciji i onih 25% stanovništva Jerisa za koje znamo da su morali biti slovenskog porekla.

Da je došlo do helenizacije i da se slovenski jezik više nije razumeo govori i sledeći primer. Godine 1301. u praktik je upisan Mihailo Beshlebov (τοῦ Μπεσχλεάμπου).[282] Niko od 14 članova njegove porodice ne nosi slovensko ime. Godine 1318. i 1320. upisan je verovatno njegov potomak Manojlo Behlebov (τοῦ Μπεχλεάμπου).[283] To bi moglo da ukazuje na činjenicu da se slovenski više nije razumeo i da je zbog toga slovenski nadimak pogrešno transkribovan. Tome treba dodati činjenicu da Manojlova kći nosi grčko ime Kali. Naravno, ne treba isključiti mogućnost da se radi o grešci popisivača. Ipak, smatramo da to nije slučaj jer su popise iz 1318. i 1320. radili različiti autori.

Kondogrik je selo sa veoma visokim procentom slovenskih imena i nadimaka. U njemu čak dolazi do izvesnog, istina nevelikog, porasta broja porodica sa slovenskim imenima. Od 48,91%, koliko ih je bilo na početku veka, taj broj se popeo na 52,08% oko 1320–1325. To znači da se slovenska imena i nadimci javljaju u otprilike polovini domaćinstava. Ali, i pored ovako visokog procenta porodica sa slovenskim imenima, primećuju se znaci helenizacije. Naime, analiza pokazuje da se slovenska imena retko javljaju samostalno, tj. bez grčkih. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je broj mešovitih brakova, odnosno porodica u kojima se zajedno javljaju i slovenska i grčka imena veoma visok: početkom veka 33,69% da bi se do dvadesetih godina popeo na 43,75%.

U selu nalazimo nekoliko porodica čiji su domaćini označeni prema svom slovenskom pretku Žegljanu (τοῦ Ζεγλεάνου). Ali, samo u jednoj od njih nalazimo slovensko lično ime. To je Teodor, zet Žegljanov, dao svojoj kćerki ime Stanija. Ona je, pak, udata za čoveka sa etničkim imenom „Kuman".[284] U ostalim domaćinstvima ove brojne porodice, pored hrišćanskih pojavljuju se i grčka imena. Tako je udovica Kseni, žena Mihaila Žegljana, koja i sama nosi grčko ime, svojoj kćerki dala takođe grčko ime Hrisi. U drugom domaćinstvu živi njen zet Georgije sa ženom Kali, što znači da je i druga Ksenijina kći imala grčko ime. Odmah iza njih, upisan je Vasilije Paksamadas, zet Jovana Žegljana.[285] Godine 1300. članovi njegove porodice nose

[278] Isto, br. 79, 227/228.
[279] Isto, br. 70, 124.
[280] Isto, br. 75, 225/226.
[281] Isto IV, br. 86, 74/75.
[282] Isto III, br. 70, 139/140.
[283] Isto, br. 75, 240 i br. 79, 211.
[284] Xéropotam, br. 18 A, 49.
[285] Isto, 21–24.

samo kalendarska imena. Do 1321. on je izgubio svoj grčki nadimak, ali njegove dve kćeri, kojih nema u popisu od 1300. nose grčka imena Kali i Areti.[286] Izgleda da su u mešovitim brakovima nadvladavala grčka imena. Npr. 1315–1320. srećemo Dimitrija Bračila (Μπρατζίλας), oženjenog verovatno Grkinjom Kseni. Od njihovih četvoro dece nijedno ne nosi slovensko ime, troje imaju hrišćanska, a četvrto, kćerka, nosi grčko Eufrosini.[287] Isto tako, u porodici Teodora Čeprenika (Τζεπρενίκας) srećemo samo grčka imena. Nose ih njegova žena Kali, sin Semnos i kćerka Kseni.[288] Nailazimo čak i na jednog parika sa imenom Slav (Σθλάβος) kao ličnim.[289] U njegovoj porodici takođe nema slovenskih imena, ali ni grčkih. Biće da je on najverovatnije došao iz neke druge sredine u kojoj prisustvo Slovena nije bilo uobičajeno.

U Metalinu je broj porodica sa slovenskim imenima veoma visok. Uz to, on znatno raste. Od 42,42% početkom veka, zastupljenost slovenskih imena se do 1321. povećala na 53,57%. Za to vreme, broj domaćinstava sa grčkim imenima neznatno opada, sa 60,60% na 57,14%. Ovo se može objasniti činjenicom da je, u međuvremenu, znatno porastao broj porodica u kojima se javljaju i grčka i slovenska imena. Analiza stanja u porodicama potkrepljuje ovakve statističke podatke. Ona nam pokazuje da je u Metalinu slovensko stanovništvo bilo veoma zastupljeno, a slovenski jezik živ. Mnogi stanovnici ovog sela nose slovenska imena, sklapaju brakove sa osobama istih takvih imena i takva imena daju svojoj deci. Npr. oko 1300. srećemo Jovana „Hrasta", tačnije *Хврасӣ* (Φράστος)[290] sa ženom Gr(i)danom (Γριδάννα).[291] Tu je i Nikola, sin tesara Dimana „Crnog" (τοῦ Τζέρνη).[292] Dakle, Nikolin otac ima i slovensko ime i slovenski nadimak. Tu je i Jovan „Srećko", odnosno *Сӣрѣчко* (Στρέατζκος), antisik drugog Slovena Jovana V(o)lkana, a koji ima sina slovenskog imena Stan.[293] Slovenska imena nas iznenađuju i tamo gde ih ne očekujemo. Tako 1300. upoznajemo grčku porodicu Esfagmena. U njoj su crkvena i poneko grčko ime. Slovenima nema ni traga.[294] Ali, 1321, Jovan, nećak Manojla Esfagmena, oženjen sa Zoi, dao je jednom od svojih sinova slovensko ime Stan.[295] Slično tome, Teodor, zet Ksenosa Pecike (τοῦ Πέτζικα) i njegova žena Kiriakia imaju šestoro dece sa crkvenim imenima,[296] od kojih jedno, Georgije, daje svojoj kćeri slovensko ime Stanija,[297] inače veoma često među Slovenima ovog kraja. Možemo da pretpostavimo da je Georgijeva žena Marija bila iz slovenske porodice pa da iz tih razloga njihova kći nosi slovensko ime. Ili da je i sam Georgije bio iz mešovite porodice. Nai-

---

[286] Isto 18 D III, 39.

[287] Isto, 50.

[288] Isto, F I, 18/19.

[289] Isto A, 11.

[290] Fasmer smatra da φράστος dolazi od slovenske reči hrast. Vidi *Vasmer*, Die Slaven, 55.

[291] Lavra II, br. 91 III, 191

[292] Isto, 186.

[293] Isto, br. 109, 692.

[294] Isto, br. 91 III, 73, 75, 171, 185, 190.

[295] Isto, 109, 652.

[296] Isto, br. 91 III, 193.

[297] Isto, br. 109, 659/660.

me, mi imamo podatke samo o porodici njegove majke, grčkoj, sudeći bar po imenu njenog oca, odnosno Georgijevog dede, ali to ne znači da joj je i majka bila Grkinja. Njegov otac Teodor mogao je poticati iz slovenske porodice. Bilo kako bilo, nema nikakve sumnje da je ovo selo bilo dvojezično.

Selada je još jedno od sela u kojem je Slovena bilo više od proseka za ovu oblast. Ipak, ovde njihov broj opada. Sa preko 60% oko 1300, broj porodica sa slovenskim imenima i nadimcima se, do 1321. godine, smanjuje na 46,88%. Međutim, isto tako, čak drastičnije, opada i broj domaćinstava sa grčkim imenima. To se objašnjava smanjenjem broja vidljivih mešovitih brakova, kao i porastom, istina ne tako velikim, broja porodica u kojima se javljaju samo neutralna imena. I pored ovog pada, prisustvo Slovena u Seladi je veoma snažno. Potvrda za to ima u izobilju.

Najpre, veliki je broj porodica sa „živim" slovenskim imenima. Npr. oko 1300, srećemo Dimitrija Pagana ili Pogana (Παγάνος).[298] Do 1321. broj porodica Pagana popeo se na sedam. Da se ne radi o okamenjenom slovenskom prezimenu već o porodici u kojoj se još uvek govorio slovenski jezik i koja se nije asimilovala govori to što na čelu domaćinstava nalazimo parike koji, pored ovog slovenskog prezimena, nose i slovenska lična imena. Jedan od njih je Stan Pagan. On ima brata Nikolu, čija žena takođe nosi slovensko ime Zlatna (?Σλάννα).[299] Jedan od Pagana ima i slovenski nadimak – „Hrabar" (Χραμπέρης).[300] Osim Pagana, u selu je bilo još slovenskih porodica sa više domaćinstava. Pomenimo još samo Rupce (Ῥούπετζης). Godine 1300, bilo je pet domaćinstava koja su nosila ovo prezime. Ova porodica je preplavljena slovenskim imenima. Georgije Rup(e)c, grnčar, ima zeta Dragana;[301] Teodor, usvojeni sin Mihaila Rupca oženjen je Zoranom;[302] isto ime nosi i žena Dimitrija, sina Vasilija Rupca;[303] a Nikola, brat Dimitrija Rupca, ima tri kćerke sa slovenskim imenom: Zoranu, Rosanu i Draganu. Jedna njegova unuka se takođe zove Zorana.[304]

Negde slovenska imena srećemo u tri generacije, što nesumnjivo govori o očuvanju slovenskog etničkog elementa. Npr. udovica Stanija, upisana kao snaja Skorive (τοῦ Σκορίβα) ima kćerku Zoranu; ili udovica Ana Koceljeva (ἡ Κουτζελία), kćerka Skorive ima takođe kćerku Zoranu.[305] Dakle, i Ani i Staniji je bar jedan roditelj morao biti Sloven. Za Anu je to izričito rečeno, a za Staniju pretpostavljamo po njenom imenu. Obe su bile udate za Slovene i svojoj deci su dale slovenska imena.

Ponekad, slovenska imena srećemo i u onim porodicama koje nose grčko prezime. Npr. Stefan Travlos („Mucavac") ima četiri sina sa crkvenim imenima. Jedan od njih, Vasilije oženjen je Draganom, a jedno od njegove unučadi zove se Stan.[306]

298 Isto, br. 91 III, 103.
299 Isto, br. 109, 765.
300 Isto, 767.
301 Isto, br. 91 III, 127/128.
302 Isto, 136/137.
303 Isto, 164.
304 Isto, 143/144.
305 Isto, 176–178.
306 Isto, 119/120.

Bilo bi logično pretpostaviti da je to upravo ono dete čija majka nosi slovensko ime. Dimitrije Travlos ima sina „Belog“ (Μπεάλης) i kćerku Zoranu.[307] Interesantno je da u ovoj porodici, i pored grčkog nadimka koji je prerastao u prezime, nema grčkih necrkvenih ličnih imena. Sasvim je moguće da se ovde radi o slovenskoj porodici kojoj su grčki susedi nametnuli nadimak na svom jeziku. U ovom selu takođe nailazimo na slovensko etničko ime kao lično. U praktik iz 1300. godine upisan je Slav (Σλάβος), sin Georgija Skamandrina.[308] U narednom popisu, onom iz 1321, nalazimo udovicu Mariju koja je upisana i kao sestra Kalijina i kćerka Sardova. Ona ima sina Dimitrija i dve kćerke od kojih se jedna zove Slavija (Σθλαβία),[309] što je jedini slučaj u celokupnoj građi da se ovo ime pojavljuje kao lično. U izvorima nema nikakve naznake da je ona udovica i da joj je ovo možda nadimak po mužu, što bi se moglo pretpostaviti na osnovu sufiksa *-ja* (ία). Njihova imena se mogu objasniti na isti način kao što je objašnjeno postojanje takvih imena u prethodno analiziranom selu. Štaviše, prvi slučaj lepo potvrđuje da se radi o doseljenicima iz oblasti u kojoj prisustvo Slovena nije bilo uobičajeno. Slavov otac Georgije upisan je kao Skamandrinos, dakle kao neko ko je došao sa ostrva Skamandra, a poznato je da je prisustvo Slovena na ostrvima bilo neveliko.

Iz svega navedenog vidi se da je Selada bila bilingvalno selo u kojem je slovenski element bio veoma snažan, a izmešanost etnički raznolikog stanovništva velika. Zbog toga je teško predstaviti etničku strukturu pomoću bilo kakve statistike. Šta reći za sledeći primer? Trojica domaćina imaju kao dopunsko isto slovensko ime Draginja (Δραγίνας). Jedan nosi neutralno ime Dimitrije, drugi slovensko Stan, a treći grčko Kiriak.[310] Ili drugi primer: Ksenos Mesitis, sudeći i po imenu i po prezimenu Grk, upisan je kao zet Vasilija „Albanca“, a žena mu, dakle „Albančeva“ kći, nosi slovensko ime Stanija.[311]

Kozla, koja i sama nosi slovensko ime, beleži veliki pad broja domaćinstava sa slovenskim imenima. Istina, zaključke do kojih smo došli treba uzeti krajnje uslovno budući da su izvori fragmentarni i prepuni lakuna. No, na osnovu onoga što nam oni omogućavaju da vidimo, možemo zaključiti da je broj porodica sa slovenskim imenima i nadimcima veoma visok, ali da znatno opada: sa 54,17% na 28,57% u razdoblju od oko 1300. do 1325–30. Za to vreme broj porodica sa grčkim imenima beleži porast. Da je u ovom selu morala biti izvršena bar delimična helenizacja govori činjenica da, i pored nemalog broja porodica sa slovenskim nadimcima, nema nijedne porodice sa slovenskim ličnim imenom.[312] Navedimo samo dva primera. U porodici Vasilija Mužata (Μουζάτος), koji nosi slovenski nadimak, nema nijednog slovenskog imena, ali ni grčkog. Njegovi sinovi se zovu Nikola i Georgije.[313] U ovom slučaju odsustvo slovenskih imena ne mora biti pokazatelj helenizacije. Georgije Go-

[307] Isto, 168.

[308] Isto, 151.

[309] Isto, br. 109, 902.

[310] Isto, 760–763.

[311] Isto, br. 91 III, 105.

[312] Xéropotam, br. 18, A, 55–72; B, 20–28; F I, 29–34; F II, 1–18.

[313] Isto, 18 A, 67.

lem, tj. *Гол'ам* (Γαλαμός) takođe ima slovenski nadimak. U njegovoj porodici ne samo da nema slovenskih imena, nego se pojavljuje i jedno grčko. Nosi ga njegova kćerka Drosila.[314] Dakle, jedino što nalazimo jesu slovenski nadimci prerasli u prezimena tako da se, bez obzira na statističke podatke koji govore o znatnom prisustvu slovenskih nadimaka, moramo zapitati koliko je u Kozli, i da li je uopšte, bilo 1325–30. nehelenizovanih Slovena.

U Gradišti se takođe beleži drastično opadanje slovenske populacije. Ona je početkom veka bila veoma snažna, slovenska imena su se javljala u 63,63% porodica. Do 1321. godine taj broj je spao na 37,50%. Slovenska imena se javljaju uglavnom u mešovitim porodicama, tj. u onima u kojima ima i grčkih imena. Analiza pokazuje da se radi o veoma izmešanom stanovništvu i bilingvalnom području. Zadržimo se na nekoliko primera. Mihailo, zet Nikole Radiljinog (τῆς Ῥαδηλίας) ima ženu Kseniju i kćerku Kali.[315] Kao sledeći je upisan Georgije, sin Vasilija Radiljinog.[316] On ima sina Stana koji se do 1321. oženio i dobio kćerku grčkog imena Hrisi.[317] Sa Georgijem, u istom domaćinstvu, živela je i njegova sestra Kali udata za Slava. Jedna njihova kći nosi slovensko ime Zorana.[318] I konačno, Mihailo Groč (Γρότζης), u odvojenom domaćinstvu, od sestre zet Georgijev. Sudeći po prezimenu, on bi morao biti slovenskog porekla. Njegova žena Marija, takođe ima slovenske pretke. Od petoro dece koliko imaju, jedna kći nosi crkveno ime Ana, dvoje slovenska imena Stan i Zorana, a preostale dve kćeri grčka Kseni i Kali.[319] O izmešanosti stanovništva možda još bolje svedoči naredni primer. Zorana, udovica Vasilija „Albanca" ima četiri kćerke. Jedna nosi hrišćansko ime Marija, druga slovensko Stanija, a ostale dve grčka Kali i Hrisi. Dve kćerke su udate. Muž jedne od njh nosi grčko-hrišćansko ime Atanasije, a drugi ima neobičan grčki nadimak Σφαξαγκούρης („Secikrastavac").[320] Stanija je, kasnije osnovala sopstvenu porodicu i svojoj kćerki dala ime Hrisi,[321] verovatno po svojoj sestri. Činjenica da deca iz slovensko-albanskog braka nose grčka imena nedvosmisleno pokazuje da je bar jedan od roditelja morao biti helenizovan. Ovde je to verovatno otac, jer je Albanaca svakako bilo neuporedivo manje nego Slovena na ovom području, a samim tim bile su im manje šanse da sačuvaju svoja etnička obeležja. Drugi razlog koji nas navodi na ovakav zaključak jeste taj da njegova žena ne samo da sama nosi slovensko ime, već je i jednoj kćerki dala takvo ime. Pojavljivanje slovenskih imena u dve generacije svakako govori o očuvanosti slovenskih etničkih obeležja. Ipak, moramo priznati da je na osnovu onoga što vidimo iz popisa 1321. u perspektivi ove porodice ipak bila helenizacija. Zoranine kćerke udate su za Grke, a jedina koja je sama imala slovensko ime Stanija dala je svojoj kćerki grčko ime Hrisi. Ima još primera koji govore o velikoj etničkoj raznolikosti ovog područja. Među pari-

[314] Isto F II, 13.
[315] Lavra II, br. 91 III, 227.
[316] Isto, 228.
[317] Isto, br. 109, 728.
[318] Isto, br. 91 III, 228/229.
[319] Isto, 229/230.
[320] Isto, 234/235.
[321] Isto, br. 109, 723.

cima, nalazimo i Mihaila, sina Georgija „Ciganina“ (τοῦ Κατζιβέλη). On ima ženu slovenskog imena Zoranu i brata grčkog imena Stamatisa.[322] Ovde se najverovatnije radi o braku helenizovanog Ciganina i slovenske žene. U oba navedena slučaja nalazimo u istoj porodici tri etnička elementa. U prvom slučaju grčki, slovenski i albanski, a u drugom grčki, slovenski i ciganski.

Simeon je selo u kojem je broj domaćinstava sa slovenskim imenima na početku XIV veka bio veći od onoga sa grčkim. Dvadeset godina kasnije, situacija je bitno drugačija. Međutim, ovo treba uzeti samo uslovno jer je praktik veoma oštećen, prepun lakuna i nečitljivih mesta. Broj porodica sa grčkim imenima je veći za preko 25%, dok broj onih sa slovenskim imenima opada sa 44, 05% na 33, 93%. To bi značilo da je i ovde helenizacija uzela maha. Ipak, prisustvo parika koji nose slovenska imena kao lična govori o tome da ovde helenizacija nikako nije završena, već da još uvek teče. Slovenska imena nalazimo i u porodicama koje su naizgled grčke. Npr.1320–25. upisana je u praktik udovica Fotini. Ime njenog muža ne uspevamo da saznamo zbog oštećenja teksta. Njena snaja takođe ima grčko ime Kali, ali Fotinina unuka se zove Zorana.[323] Kako su u ovom selu parike imala dva manastira, pažnju su nam privukli sinovi udovice Marice, koja je sudeći po imenu svakako bila slovenskog porekla. Naime, među Ksiropotamovim paricima, upisan je Dimitrije, sin Maričin (τῆς Μαρίτζας),[324] a među Zografovim, Stefan, sin udovice Marice.[325] Kako su oba popisa izvršena u približno isto vreme, oko 1300, pitamo se da li se ovde možda radi o dvojici braće koja su pripadala različitim manastirima ili je reč o dvojici parika koji nisu bili ni u kakvom srodničkom odnosu.

Lozikin je selo u kojem je manastir Hilandar 1300. imao devet paričkih domaćinstava. Od toga se slovenska imena javljaju u pet, tj. u 55,55% domaćinstava i zastupljena su isto koliko i grčka. To govori da je slovenski element bio još uvek veoma jak. Ovde se slovenska imena još uvek javljaju kao živa. Npr. žena Mihaila Klevtakija nosi ime Zorana.[326] A Georgije Ahlada, koji sam nosi grčki nadimak, dao je svom sinu slovensko ime Beljen.[327] U ovom slučaju možemo pretpostaviti da je Georgijeva žena Marija slovenskog porekla i da je to razlog što njihov sin nosi slovensko ime. Ili je možda dominantna grčka sredina u koju su Sloveni došli nametnula Georgiju grčki nadimak, a da je on, u stvari, bio Sloven. Naime, od pet domaćinstava u kojima nalazimo slovenska imena za četiri se izričito kaže da su domaćinstva eleftera.[328] Peto je malo pre pomenuto domaćinstvo Mihaila Klevtakija oženjenog Zoranom, koja je takođe mogla biti slovenska pridošlica nastanjena u Lozikinu, ali je udajom dospela u već ukorenjenu grčku porodicu. To pokazuje i primer Nikole Srbopula (**Сьрьбопоулъ**), koji je upisan kao zet Klevtakijev, a za kojeg se takođe kaže

322 Isto, br. 91 III, 233.
323 Xéropotam, br. 18 E III, 9–10.
324 Isto 18 A, 80/81.
325 Zograph, br. 15, 33–34.
326 Хиландар, 358.
327 Isto, 369/370.
328 Isto, 366.

da je elefter.[329] Dakle, i on je došao i prizetio se u grčkoj porodici koja je odranije obitavala u ovom selu. Iz rečenog proizilazi da se ovako visok procenat Slovena u Lozikinu početkom XIV veka, iako je ime sela slovensko, što govori o njihovoj nekadašnjoj brojnoj nadmoći, može objasniti pre svega njihovom skorijom imigracijom. Na žalost, izvori nam ne dozvoljavaju da pratimo i dalje populaciju Lozikina. Bilo bi veoma interesantno videti šta se dogodilo sa pridošlim Slovenima: da li su se helenizovali ili su uspeli da se očuvaju kao posebna etnička grupa?

Još jedno mesto sa slovenskim imenom jeste Kamena (Kamenica). Već to svedoči da su Sloveni u njemu nekada morali biti dominantna etnička grupa. Početkom XIV veka, njihova imena se javljaju u 32% domaćinstava, što svakako nije zanemarljiv broj nosilaca slovenskih imena odnosno nadimaka. No, i pored toga, mi možemo govoriti o opadanju slovenske populacije. Naime, u većini slučajeva njihove nadimke i imena nalazimo samo u formi okamenjenih prezimena, a i to u mešovitim grčko-slovenskim brakovima. Neki od onih koji sami nose slovenska imena davali su svojoj deci grčka, što ukazuje na helenizaciju. Npr. Jovan, zet Smedkov, oženjen je Silignijom. Dakle, još je Smedko (Смѣдко), iako sam Sloven, dao svojoj kćeri grčko ime. Njegov unuk, Jovanov i Silignijin sin, takođe nosi grčko ime Teotok.[330] Ovde srećemo i udovicu Siligni, kćerku Fotini Bitoljanke.[331] Tu se svakako radi o Grkinjama, ali s obzirom na to odakle dolaze, moguće je da su slovenskog porekla. Naime, raspolažemo fragmentom jednog praktika u kojem je popisano stanovništvo u okolini grada Strumice.[332] Iz njega se vidi da su Sloveni bili apsolutno brojno nadmoćniji u odnosu na Grke. Slovenska imena se javljaju u preko 90% domaćinstava (vidi dodatak III). Kako je Bitolj još severnije od Strumice, možemo pretpostaviti da su Sloveni i tamo činili ogromnu većinu stanovništva. Sve to, naravno, ne isključuje mogućnost da je Fotini bila Grkinja koja se preselila u drugu, Grcima bogatiju sredinu. No, isto tako moguće je da su njeni preci bili Sloveni, ali da su se, po doseljavanju u sredinu u kojoj su Grci preovlađivali, helenizovali, a da se oznaka mesta odakle su došli pretvorila u porodično ime. Bilo kako bilo, ovaj nadimak svedoči o imigraciji stanovništva iz severnijih krajeva. To potvrđuje još jedan seljanin, pop Nikola Srbin.[333] Već sam način označavanja ukazuje na to da se ne radi o Nikolinoj prirodnoj sredini, kao i na to da je on, uprkos znatnom prisustvu Slovena, smatran drugačijim od njih. Teško je reći kada je, kako i zašto on dospeo u Kamenu, ali je, budući „Srbin", mogao doći samo iz oblasti severno od Halkidike. Njegov sin Dimitrije je takođe pop. U njegovoj porodici javljaju se samo neutralna imena. Žena mu se zove Irina, sin Nikola, a kćerka Marija.[334] Samo u dva domaćinstva su roditelji dali svojoj deci slovenska imena, što potvrđuje da je slovenska populacija, uprkos helenizaciji koja se očigledno odvija, još uvek bila delimično očuvana i da se u njihovim porodicama i dalje govorilo slovenskim jezikom. Na čelu tih domaćinstava su Smed-

329 Isto, 372.
330 Isto, 402/403.
331 Isto, 421/422.
332 Iviron III, br. 77.
333 Хиландар, 387.
334 Isto, 390/391.

ko Gerov (Смѣтко Геровь) sin Linarin, koji je svom sinu dao ime Smedan (Смѣдан) i Jovan Kucurubov, koji je svoju kćer nazvao Roza (Розь).[335]

Na istočnoj Halkidici bilo je znatno više Slovena nego na zapadnom delu poluostrva. U proseku, slovenska imena se javljaju u jednoj trećini domaćinstava. Ako, pak, hronološki posmatramo izvore, vidimo da je broj Slovena u stalnom opadanju (vidi karte 2, 3, i 4). Od 37,89%, koliko ih je bilo na početku veka, njihov broj pada na oko 30% dvadesetih godina XIV veka da bi do 1338–41. pao na samo 14,49%. Ovaj poslednji podatak ipak treba uzeti sa velikom dozom opreznosti. Naime, dok za prethodne etape raspolažemo podacima za 615, odnosno 687 domaćinstava, za poslednju etapu raspolažemo podacima za samo 69 domaćinstava. Stoga smatramo da je dobijeni statistički rezultat, bar delimično, posledica fragmentarnosti izvora, a da je Slovena ipak moglo biti nešto više. Za razliku od zapadne Halkidike, gde smo sretali uglavnom helenizovane Slovene ili slovenske pridošlice, na istočnoj Halkidici Sloveni su se još uvek očuvali kao snažna etnička grupa. Helenizacija je i ovde sprovedena, ali nije potpuna. Ono što generalno karakteriše ovo područje jeste velika etnička izmešanost stanovništva, koegzistencija i bilingvizam. Međutim, situacija se razlikuje bukvalno od sela do sela. Ima onih u kojima se slovenska imena i nadimci javljaju samo u funkciji prezimena, dok nijedan član zajednice ne nosi slovensko ime kao lično, što svedoči da su Sloveni, u ne tako dalekoj prošlosti tu bili prisutni, ali je izvršena helenizacija, kao što je slučaj u Jerisu i Gomatu. Ima i sela gde je broj Slovena veliki ali vremenom opada, što govori o helenizaciji koja je u toku kao u Kozli. Neka sela beleže visok procenat slovenskog stanovništva — Gradišta, Simeon i Selada, ali se u njima ipak nailazi na tragove helenizacije. U nekima pak broj Slovena raste: u Kondogriku i Metalinu. Ono što se takođe zapaža jeste i to da se tako velika zastupljenost Slovena može objasniti ne samo njihovom otpornošću prema helenizaciji, već i njihovim skorijim imigracijama u ove oblasti, što znači da se ovde

TABELA 5.

VREME	1300/1301.	1318–1325.	1341.
GRČKA	367 (59,67%)	437 (63,61%)	50 (72,46%)
SAMO GRČKA	237 (38,54%)	328 (47,74%)	40 (57,97%)
SLOVENSKA	233 (37,89%)	210 (30,57%)	10 (14,49%)
SAMO SLOVENSKA	108 (17,56%)	98 (14,26%)	2 (2,89%)
OSTALA	39 (6,34%)	40 (5,82%)	5 (7,25%)
MEŠOVITA	138 (22,44%)	140 (20,38%)	10 (14,49%)
NEUTRALNA	92 (14,96%)	91 (13,25%)	14 (20,29%)
NEIDENTIFIKOVANA	18 (2,93%)	20 (2,91%)	1 (1,45%)
UKUPNO	615	687	69

[335] Isto, 424–425; 405/06.

ne srećemo samo sa potomcima starih Slovena, tj. onih koji su još u sedmom veku došli u ove krajeve, već da je slovenska etnička zajednica bila osnažena dolaskom novih Slovena.

STRUMSKA OBLAST

Ovoj oblasti pripadaju katepanikiji Stefanijana i Strimon na zapadnoj obali Strimona i Zabaltija i Popolija na istočnoj (vidi kartu 1). Izvori su veoma neravnomerno raspoređeni. Od 23 sela za koje imamo podatke samo jedno, Melicijani, pokriveno je podacima za čitavo razdoblje od 1301. do 1341. Za istočnu obalu nema izvora sve do 1316, dok za zapadnu, osim pomenute Melicijani, podataka ima samo za razdoblje do 1321, kada nastaje prekid. Sem toga, za većinu sela raspolažemo samo jednim popisom, tako da ne možemo da pratimo promene do kojih je eventualno došlo u njihovoj populaciji. Sve ovo nas onemogućava da izvedemo pouzdane i precizne globalne zaključke, tj. pokažemo kakav je uistinu bio etnički raspored stanovništva, da li se i kako menjao. To, i kada je moguće, ostvarivo je samo na lokalnom nivou, tj. u okviru jedne uže oblasti ili, ponekad, samo jednog mesta.

TABELA 6.

VREME	1300/1301.	1316–1333.	1341.	1300–1341.
GRČKA	114 (65,14%)	567 (63,39%)	182 (66,91%)	859 (64,27%)
SAMO GRČKA	72 (41,14%)	406 (45,72%)	107 (39,19%)	581 (43,49%)
SLOVENSKA	52 (29,71%)	266 (29,95%)	111 (40,66%)	429 (32,11%)
SAMO SLOVENSKA	21 (12%)	126 (14,19%)	47 (17,22%)	191 (14,29%)
OSTALA	18 (10,29%)	60 (6,76%)	18 (6,59%)	97 (7,26%)
MEŠOVITA	42 (24%)	169 (19,03%)	73 (26,74%)	286 (21,41%)
NEUTRALNA	34 (19,43%)	171 (19,26%)	25 (9,16%)	197 (14,74%)
NEIDENTIFIKOVANA	1 (0,57%)	27 (3,04%)	11 (4,03%)	39 (2,92%)
UKUPNO	175	888	273	1336

Ono što ipak možemo da kažemo na osnovu ovako oskudnih i nezgodno raspoređenih izvora jeste sledeće: etnička slika Strumske oblasti bila je složenija nego na Halkidici. Postoje velike razlike u rasprostranjenosti slovenskog stanovništva. Etnička slika se razlikuje od sela do sela. U nekim selima Slovena uopšte nema, ili se javljaju u neznatnom broju. U drugima, pak, oni dominiraju nad grčkim stanovništvom. Zbog toga je teško generalizovati podatke koje dobijamo iz izvora. Npr. nije moguće napraviti razliku između istočne i zapadne obale, kao što je bilo moguće napraviti razliku između istočne i zapadne Halkidike, a da to ne bude veštački. Teško je odrediti i gde je tačno granica među područjima, jer ona nikad nije oštra. Ipak, možemo reći da u Strumskoj regiji ima više karakterističnih oblasti. To su planinske oblasti sa obe strane Strimona: Kedrilion i Volvon na zapadnoj i Pangejska gora na

istočnoj, sama dolina Strimona i, eventualno kao posebna oblast se mogu računati i primorski krajevi.

Ono što se uopšteno može reći, to je da se Sloveni u znatno većem broju javljaju u brdsko-planinskim područjima, manje ih je u priobalnim krajevima, dok ih u samoj dolini Strimona skoro uopšte nema. Statistički posmatrano, njih je u Strumskoj oblasti bilo više nego na Halkidici; u proseku oko 32,11%. Do tridesetih godina XIV veka, slovenska populacija pokazuje stabilnost (njihov broj se i dalje kreće oko 30%) da bi do 1341. porastao na preko 40%. Međutim, ovakve rezultate moramo uzeti sa velikom rezervom zbog fragmentarnosti izvora i njihovog neravnomernog rasporeda. Naime, za 1341. godinu imamo podatke za samo tri sela od kojih su dva u oblasti Pangejske gore, gde je slovenski etnički faktor bio izuzetno jak.

Dolina Strimona

Najpre ćemo se zadržati na dolini Strimona, jer ona predstavlja po etničkoj strukturi jasno diferenciranu, a geografski jedinstvenu oblast. Iz tabele br. 7 vidi se da je broj Slovena ovde bio veoma mali (15,22%). Na početku veka nešto malo veći nego na zapadnoj Halkidici gde je, kao što smo videli, izvršena helenizacija. Međutim, radi se o rezultatu koji je dobijen na osnovu analize stanja u tri sela koja se sva nalaze na zapadnoj obali. Do dvadesetih godina XIV veka broj porodica sa slovenskim imenima, odnosno nadimcima, opao je na oko 10%. Smatramo da je to stanje najrealnije, jer za period od 1316. do 1333. raspolažemo sa najviše izvora. Imamo popise za deset sela: Ahino, Melicijani, Munzeni, Lipsohorion, Evnuhion, Maluku,

TABELA 7.

VREME	1300/1301.[336]	1318–1333.	1341.[337]
GRČKA	28 (60,87%)	247 (73,73%)	18 (51,43%)
SAMO GRČKA	21 (45,65%)	219 (65,37%)	12 (34,28%)
SLOVENSKA	7 (15,22%)	33 (9,85%)	8 (22,86%)
SAMO SLOVENSKA	4 (8,69%)	13 (3,88%)	5 (14,29%)
OSTALA	7 (15,22%)	36 (10,75%)	1 (2,85%)
MEŠOVITA	7 (15,22%)	34 (10,15%)	6 (17,14%)
NEUTRALNA	12 (26,09%)	49 (14,63%)	10 (28,57%)
NEIDENTIFIKOVANA		7 (2,09%)	1 (2,86%)
UKUPNO	46	335	35

336 Za početak veka imamo podatke za samo tri sela (Ahino, Munzeni i Melicijani), koja su sva na desnoj obali Strimona.

337 U tabeli je prikazano stanje samo u selu Melicijani jer jedino za njega imamo podatke.

Zdravikion, Doksobus, Nision i Handak. Statistički posmatrano, do 1341. došlo je do znatnog porasta broja porodica sa slovenskim imenima. Ali, zapravo se radi o prilikama u samo jednom selu za koje imamo izvore, te se ovaj rezultat ne može smatrati relevantnim, odnosno ne možemo tvrditi da je takvo stanje bilo u celoj oblasti, tim pre što se, videćemo to kasnije, radi prvenstveno o doseljenim Slovenima.

Kao što smo već rekli, jedino selo koje se može pratiti kroz čitav period od 1301. do 1341. jeste Melicijani na zapadnoj obali Strimona. Zato ćemo krenuti najpre od njega. Odmah se vidi da je broj porodica sa slovenskim imenima nevelik. Početkom veka ima ih samo četiri. To su domaćinstva Konstantina Hr(a)kote (Χρακωτᾶς), koji je oženjen Evdokijom i ima kćer Irinu.[338] On se dalje ne pojavljuje. Drugo je domaćinstvo udovice Zoi Lahano, čije dvoje dece nose slovenska imena Dragan i Stana.[339] To bi moglo da ukazuje na to da je Zoin muž možda bio Sloven i to nehelenizovani. Međutim, već do 1318. odnosno 1320.[340] iz ove porodice potpuno iščezavaju slovenska imena da bi se ponovo pojavilo jedno 1341. u ličnosti V(e)lkonje (Βελκονᾶς), zeta Lahanovog,[341] dakle nekog ko je verovatno došao sa strane i prizetio se. Treće je domaćinstvo udovice Irini Kačaro (Κατζαρώ).[342] Ovo slovensko prezime sa grčkim sufiksom možemo da pratimo sve do 1341, ali se u porodici ne javlja nijedno slovensko lično ime dok grčkih ima. Tako se Irinin sin zove Fotin i oženjen je sa Kali,[343] a njegov nećak Jovan nosi grčki nadimak Glikis.[344] Sve ovo ukazuje na to da se radi o helenizovanoj porodici, koja je kao jedini relikt svog slovenskog porekla zadržala slovensko prezime. Četvrto je domaćinstvo udovice izvesnog Bože (ἡ Μποζαία), koja ima sina Dragoslava.[345] U popisu iz 1318. godine od porodica sa slovenskim prezimenom srećemo samo Božine i Kačareve potomke, a 1320. im se pridružuju i dva domaćinstva Karavarija.[346] Ovde se najverovatnije radi o doseljenicima, osim ako nisu odranije bili u selu, a tek između 1318. i 1320. postali Ivironovi parici. Bilo kako bilo, i oni su već helenizovani. Naime, u porodici Leona Karavarija nalazimo grčka imena, a nose ih njegova žena Kali i sin Moshos. U porodici Mihaila Karavarija javljaju se samo hrišćanska imena i ime Zoi, koje nosi njegova žena,[347] a za koje nije sigurno da li je bilo samo grčko ili se može tretirati kao neutralno.[348] Godine 1341. broj domaćinstava sa slovenskim imenima popeo se na osam, što se može objasniti pojavom novih parika. Naime, od trideset pet ognjišta, koliko je manastir Iviron imao 1341. u Melicijani, samo sedamnaest nam je poznato od ranije, što znači da je polovina njih potpuno nova. Među njima su neka čiji

338 Iviron III, br. 70, 22.
339 Isto, 24.
340 V. isto, br. 75, 41/42 i br. 79, 37/38.
341 Isto IV, br. 86, 27.
342 Isto III, br. 70, 13.
343 Isto, br. 79, 22.
344 Isto IV, br. 86, 14.
345 Isto III, br. 70, 27/28.
346 *Дуйчев*, Славянски имена, 208.
347 Iviron III, br. 79, 53.
348 *Kravari*, L' Helénisation des Slaves, 390.

domaćini nose slovenska prezimena, npr. Mihailo Radila (Ῥαδίλας) ili Jovan, zet Kulerin (τῆς Κουλέρας).[349] Niko od članova njihovih porodica ne nosi slovenska imena. Jedini koji 1341. ima slovensko ime kao lično bio je već pomenuti V(e)lkonja, zet Kačarev. Dakle, izvori nam pokazuju da je u Melicijani ne samo izvršena helenizacija, već da je do početka XIV veka bila skoro završena, jer se već tada slovenska imena kao živa sreću samo u dve porodice. Takođe, izvori nam pokazuju da se prisustvo Slovena u ovom selu, a verovatno to važi i za čitavu oblast, može objasniti njihovom skorijom imigracijom.

U selu Munzeni, za koje imamo podatke samo za početak XIV veka, slovenska imena se javljaju u jednoj trećini domaćinstava koja su pripadala manastiru Hilandaru. Ipak, treba imati u vidu da se radi o malom uzorku, jer raspolažemo podacima za samo deset domaćinstava. Interesantno je da se u jednom od njih javljaju samo slovenska imena. Na njegovom čelu je B(j)el (Бѣло), koji ima ženu Negaju (Негаıа) i kćerku Stanu.[350] Mihailo Akritin oženjen sa Kali imao je četvoro dece. Od toga je jedna kćerka nosila slovensko ime Zorana, dok su ostala deca imala neutralna imena.[351] Ovo bi moglo da ukazuje na to da početkom XIV veka u selu Menzeni helenizacija još nije bila dovedena do kraja, odnosno da je još uvek bilo Slovena koji su govorili svojim jezikom i davali deci slovenska imena. Međutim, da je ona bila u toku svedoči sledeći primer. Georgije, sin Smoljanov, dao je svojoj kćerki grčko ime Teologija.[352] Na primeru ove porodice lepo vidimo kako je najčešće tekla helenizacuja: najpre bi Sloveni (Smoljan) davali svojoj deci crkvena imena (Georgije) da bi ovi kasnije, kako helenizacija odmiče, davali svojim potomcima čisto grčka imena (Teologija).

U ostalim selima Strumske doline etnička situacija je bila još nepovoljnija po Slovene. U nekim selima, kao što su Ahino i Hudina, njih, odnosno njihovih imena i nadimaka, uopšte nema, niti ima, bar kad se radi o antroponimijskim podacima, bilo kakvih tragova da ih je ikad bilo. U drugim selima, pak, kao što su Zdravikion, Lipsohorion, Evnuhion, Handak i Maluka slovenska imena se pojavljuju u jednom ili dva domaćinstva, što ni u jednom od ovih sela ne dostiže ni 10% domaćinstava. Navedimo neke od njih: Jerilo (Γερίλας) u Lipsohorionu,[353] Draž (Δράζης) i Črnat (Τζερνάτος) u Maluci,[354] udovica Dobromirja (Δομπρομηρία), tj. žena nekog Dobromira u Evnuhionu[355] i Nikola Debeljak (Τεμπελίακος) u Handaku.[356] Niko od njih nema potomke slovenskih imena te možemo smatrati da je i u ovim selima, u prvoj polovini XIV veka, helenizacija najverovatnije bila potpuna, uz nekoliko pojedinačnih slučajeva u kojima se slovenska imena javljaju kao živa, a što bi mogao biti pokazatelj njihovog skorijeg dolaska u ovu oblast.

---

349 Iviron IV, br. 86, 25 i 45.
350 Хиландар, 338.
351 Isto, 316–318.
352 Isto, 336/337.
353 Chilandar I, br. 40, 123.
354 Isto, br. 39, 101, 115.
355 Isto, br. 40, 65.
356 Zograph, br. 29, 49.

U Nisionu i Doksobusu slovenska imena se javljaju u nešto većem broju, oko 14%. I u njima je svakako ostvarena helenizacija, ali izgleda nepotpuna. U ovim mestima slovenska imena ponekad nalazimo u veoma neobičnim slučajevima. U Nisionu nailazimo na dva slučaja da deca roditelja sa grčkim imenima nose slovenska imena. Tako Fotin oženjen Marijom ima kćerku Tihu i sina Hrsa (Χρύσος).[357] Ovaj slučaj se možda može objasniti time da je Fotinova žena, koja nosi neutralno ime Marija, u stvari bila slovenskog porekla. Drugi je Konstantin Bajan (možda i Bojan; grčki Βαγίανος) oženjen sa Kali čiji sin takođe nosi ime Bajan i to kao lično.[358] Znači li to da su u Nisionu neke porodice još uvek govorile slovenski i da helenizacija nije bila dovedena do kraja? Ili je, pak, reč o skoro doseljenim Slovenima koji, budući da su nedavno stigli, nisu mogli biti naglo helenizovani?

U Doksobusu, slovenska imena i nadimke najčešće srećemo u formi prezimena odnosno porodičnih imena. Npr. Irini Rosa,[359] Dimitrije i Kalos Sulim (Σουλιμᾶς),[360] Teodor Ber(o) (Μπέρος),[361] Dimitrije Dragan,[362] Jovan Rad (Ῥάδος).[363] Međutim, nijedan član porodica navedenih parika ne nosi slovensko lično ime, već samo hrišćanska, dok se u jednom slučaju javlja i grčko. Kćerka Irine Rose zove se Stamatiki.[364] Posebno je zanimljiv sledeći slučaj. Konstantin, sin Ksenov (dakle otac mu je najverovatnije Grk) ima ženu Teodoru. Jedan njegov sin nosi grčko ime Kalos. Drugi ima najverovatnije slovensko ime Ros, a kćerka kao lično nosi ime Vlaha.[365] Šta reći za ovakvu porodicu i njenu etničku pripadnost? Pretpostavljamo da njeni članovi nisu autohtoni Grci, već (možda helenizovani) potomci Slovena i Vlaha.

U oba sela nailazimo na parike koji su upisani kao Srbi. U Nisionu se na čelu poslednjeg upisanog domaćinstva nalazi parik označen samo kao „Srbin“ (Σέρβος), bez ličnog imena i sa ženom čudnog imena Χυμευτή.[366] On je pridošlica, o čemu svedoči kako njegov nadimak, tako i mesto gde je upisan. Poznato je da su imanja doseljenih parika uvek poslednja upisana u praktik.[367] U Doksobusu, Georgije „Žir“ (Ζιρῆς), verovatno slovenskog porekla, oženjen je sa Kali, a njegov sin nosi kao lično ime „Srbin“.[368] Da li ovo pominjanje Srba koje, videćemo to nešto kasnije, nije usamljeno govori o nekoj njihovoj imigraciji u ove oblasti? Ili se radi o pojedinačnim slučajevima doseljavanja Srba u Makedoniju? Kako uopšte objasniti njihovo prisustvo u ovim krajevima pre nego što su oni došli pod srpsku vlast?

---

357 Isto, 60/61. O imenu Hrs (Ηρύσος) v. nap. 547.
358 Isto, 65/66.
359 Lavra II, br. 104, 59/60.
360 Isto, 39 i 124.
361 Isto, 141.
362 Isto, 177.
363 Isto, 158.
364 Isto, 60.
365 Isto, 107/108.
366 Zograph, br. 29, 73/74.
367 Vidi *Laiou*, Peasant Society, 120.
368 Lavra II, br. 104, 156/157.

Dakle, za dolinu Strimona možemo reći da je broj porodica sa slovenskim imenima i nadimcima nevelik, da se slovenska imena retko sreću kao lična dok su češći nadimci koji su se pretvorili u okamenjena porodična imena, tj. prezimena. Nailazimo samo na nekoliko sporadičnih slučajeva da parici sa slovenskim prezimenima daju svojim potomcima slovenska imena. Naprosto, može se reći da je do polovine XIV veka Strumska dolina bila gotovo potpuno helenizovana (vidi kartu 3).

Kedrilion i Volvon

Stanje u ovoj oblasti možemo da pratimo samo prvih dvadeset godina XIV veka i to nepotpuno. Imamo izvore za četiri sela: Stefanijanu (tj. metoh Svetog Georgija u njoj), Vraštu, Krušovo i Kastrin. Od toga samo za Stefanijanu i Vraštu ima podataka u tri praktika: iz 1300, 1318. i 1321. godine. Prilike u Krušovu možemo da posmatramo samo između 1318. i 1321, dakle u veoma kratkom periodu od samo tri godine, jer je praktik iz 1300. veoma oštećen na mestu gde su popisani parici ovog sela. Za Kastrin ima podataka samo za početak veka, tj. za 1300. godinu. Ono što se na osnovu analize tako oskudnih izvora može reći jeste da je broj porodica sa slovenskim imenima velik. Kreće se oko 35% i ostaje stabilan u toku ovih dvadeset godina za koje imamo izvore. Naravno, ne sme se smetnuti sa uma da je vremenski period suviše kratak da bi moglo doći do nekih drastičnijih promena, osim pod uslovom da je bilo nekih velikih katastrofa ili masovnih etničkih pomeranja, što ovde nije slučaj.

Od pomenuta četiri sela jedino je u Stefanijani prisustvo Slovena toliko zanemarljivo da se može smatrati da se radi o čisto grčkoj sredini. I one dve porodice koje tamo nalazimo nisu uspele da se očuvaju. To su porodice Stefana Nehtjana (Νεκτέανος) sa sinom Nehtjanom.[369] Njih dvojica se više ne pojavljuju. Godine 1318. srećemo Dimitrija „Primorca“ (Παραγιαλίτης) sa ženom Marijom i dvojicom sinova od kojih jedan nosi grčko-hrišćansko ime Atanasije, a drugi ime Ros, koje ne mora nužno biti slovensko.[370] Dimitrijev nadimak označava osobu iz primorskih krajeva, što bi značilo da je on došao u Stefanijanu iz nekih krajeva bližih moru. Da se radi o došljaku može da ukazuje i to da ga nema u popisu iz 1300.

U Kastrinu je manastir Hilandar 1300. godine imao 71 domaćinstvo. Slovenska imena i nadimci se javljaju u 24 porodice ili 33,80%. Najpre srećemo Vasilija Apostata sa majkom Draganom i kćerkom grčkog imena Hrisi, dok ostali članovi porodice imaju hrišćanska imena.[371] Ovde se najverovatnije radi o mešovitom braku. Vasilijeva majka je slovenskog porekla, a nadimak Apostat Vasilije je najverovatnije nasledio od oca, koji je možda bio Grk. Mešoviti brakovi nisu bili retka pojava; skoro 30% brakova bilo je takvo. O tome svedoče sledeći primeri: Kali Radova,[372] Georgije sa slovenskim nadimkom Vrana oženjen je Grkinjom Fotini,[373] Dimitrije Ge-

[369] Esphigmén, br. 8, 5.
[370] Isto, br. 14, 125.
[371] Хиландар, 20–22.
[372] Isto, 305.
[373] Isto, 306/307.

ril ima ženu Kali,[374] Kosta Vzmič (Вьзмичь) ima ženu Pepani,[375] a Kosta sin Nikole Bastata ženu Stanu,[376] Jovan V(e)lkonja (Влькона) ima tri kćeri od kojih jedna nosi grčko ime Teotokija, što bi moglo da ukazuje na to da se iza neutralnog imena njegove žene Marije krije Grkinja.[377] Ima i slučajeva da osobe sa grčkim imenima svojim potomcima daju slovenska imena. Npr. Jovan, sin Hristodulov dao je svom sinu ime Dobromir.[378] Dakle ovde unuk verovatno Grka Hristodula nosi slovensko ime. To govori o tome da se ova grčka porodica mešala sa Slovenima. Sasvim je moguće da je Marija, žena Jovanova, bila slovenskog porekla i da je to razlog što njen sin nosi slovensko ime. Moguće je čak i da je i njegova majka, Hristodulova žena, čije ime na žalost ne znamo, slovenskog porekla, odnosno da je u ovoj porodici u više generacija dolazilo do sklapanja mešovitih brakova. S druge strane, brojna porodica Kukulela raspoređena u čak pet domaćinstava i sa ukupno 26 članova ima samo jednog člana sa slovenskim imenom. To je Stanula, žena Koste Kukulela.[379] Sledeći slučaj je interesantan jer u jednoj porodici nalazimo tri etnička elementa: slovenski, grčki i latinski. Naime, Jovan, sin Fruga, tj. „Franka“ Hristodula ima brata Dobrotu.[380] Hristodul je verovatno bio helenizovani Latin koji je ili sam bio oženjen ženom slovenskog porekla ili mu je jedan od roditelja bio Sloven. Ono što možemo reći za Kastrin to je da se odlikuje velikom izmešanošću stanovništva i bilingvizmom. Još jednu potvrdu za to nalazimo zahvaljujući nadimcima koje nosi njegova stanovnica Zoi. Ona je upisana kao Zoi Paravuniotisa Tulučica.[381] Prvi nadimak je grčki, a drugi slovenski. Na žalost nemamo izvore koji bi nam omogućili da pratimo šta se dalje dešavalo sa stanovništvom ovoga sela.

Za Krušovo, kao što je već rečeno, praktično imamo izvore samo za 1318. i 1321. godinu. Praktik iz 1300. godine toliko je oštećen i prepun lakuna na mestu gde su popisani parici iz Krušova, da se razabiru samo dva imena, Evdokija i Vasilije te nam on nije ni od kakve koristi.[382] Na osnovu podataka koje nam daju preostala dva praktika vidimo da je broj Slovena dvadesetih godina XIV veka u ovom selu bio velik. Slovenska imena i nadimci javljaju se u 50% domaćinstava. S druge strane, broj domaćinstava sa grčkim imenima i nadimcima opada sa 65,38% na 45, 45%, tako da je u popisu izvršenom 1321. bilo više porodica sa slovenskim imenima i nadimcima, nego sa grčkim. Ipak, smatramo da se ovde, s obzirom na veoma kratak vremenski period od samo tri godine, ne radi o tako drastičnom opadanju grčke populacije. Naime, u međuvremenu se povećao broj porodica u kojima se javljaju samo neutralna imena sa 3,85% na 18,18%, pa će biti da se Grci kriju u nekima od njih.

374 Isto, 310
375 Isto, 63/64.
376 Isto, 100/101.
377 Isto, 197/198.
378 Isto, 76/77.
379 Isto, 166/167.
380 Isto, 43 i 55.
381 Isto, 178.
382 Esphigmén, br. 8, 84–87.

U selu postoji čitavo obilje slovenskih imena i nadimaka. Npr. Nikola Jelko (Γέλκος),[383]Mihailo i Georgije Kupen (Κούπενος),[384] Jovan i Teodor Dobronja,[385] udovica Božana (Μποζάννα),[386] Vlad Mirin (ὁ Βλάντος τῆς Μοιροῦς).[387] Tu je i Kali Č(e)rnoto (Τζερνοτώ),[388] koja ima grčko ime i grčki sufiks na slovensko prezime. Srećemo i parike sa dva imena, jednim grčkim i jednim slovenskim. Npr. Stan Hristodul. U njegovoj porodici je preovladao grčki element, jer i njegova žena nosi grčko ime Kali, sin je takođe Hristodul,[389] a kći Hrisi.[390] U ovom selu je broj Grka i Slovena bio skoro izjednačen, te je stoga i velika izmešanost stanovništva, o čemu govori podatak da se u nešto manje od jedne četvrtine domaćinstava javljaju podjednako i slovenska i grčka imena, odnosno nadimci. A sve to pokazuje da se radi o dvojezičnom području. Međutim, zbog nedostatka izvora ne možemo reći kakva je bila tendencija slovenske populacije, da li je stagnirala ili je možda došlo do njenog porasta ili, pak, opadanja. Ne možemo znati ni da li je bilo promena u odnosu na stanje s početka veka.

Popisi stanovništva u Vrašti pokazuju da je slovenska populacija brojna, ali da je došlo do njenog opadanja. Početkom XIV veka slovenska imena se javljaju u 43,47% domaćinstava, a onda dolazi do pada na 36,17% 1318. godine, odnosno na 31,58% 1321. Interesantno je da i broj domaćinstava sa grčkim imenima opada u intervalu od 1300. do 1318, ali posle raste sa 53,19% na 60,53% u roku od samo tri godine. Ovo opadanje slovenske populacije svakako se objašnjava helenizacijom, jer još 1300. nailazimo na porodice u kojima je helenizacija počela da se ostvaruje. Npr. srećemo udovicu Kali Manastrovu (τοῦ Μαναστρᾶ). Njen muž je, bar sudeći po prezimenu, bio slovenskog porekla, što ne isključuje mogućnost da je još on bio potpuno helenizovan. Već smo pokazali mnogo slučajeva da se slovenski nadimci javljaju u funkciji prezimena dugo nakon što se porodica koja ih nosi helenizovala. Sama Kali ima grčko ime, a isto je i sa njenim unukama Hrisi i Konstanto.[391] Sličnih primera ima još. Dimitrije B(j)elota, tj. *Бјалоѿа* (Μπεαλωτᾶς) dao je svom sinu grčko ime Hristodul. Ali, u ovoj porodici ipak nije došlo do helenizacije budući da je Hristodul bio oženjen Stanom,[392] kao i zbog toga što su se muški članovi porodice B(j)elota ženili osobama koje su nosile slovenska lična imena, što znači da su i same bile pripadnice slovenskog naroda. Tako je Teodor, sin B(j)elote, bio oženjen Dragnom,[393] a Vasilije B(j)elota Rosanom.[394] Uz to, imali su brata slovenskog imena Be-

[383] Isto, br. 14, 111; br. 15, 73.
[384] Isto, br. 14, 103; br. 15, 65.
[385] Isto, br. 14, 84 , 87; br. 15, 52/53.
[386] Isto, br. 14, 112; br. 15, 74.
[387] Isto, br. 14, 108; br. 15, 70.
[388] Isto, br. 14, 89; br. 15, 54.
[389] Isto, br. 14, 94; br.15, 58.
[390] Isto, br. 15, 58.
[391] Isto, br. 8, 37/38.
[392] Isto, 54/55.
[393] Isto, br. 14, 57/58.
[394] Isto, br. 15, 28.

ljan (Μπελέανος), ali i sestru grčkog imena Kali.[395] Teodor Genimatos, verovatno Grk, oženjen je Draganom, a jedna njegova kći nosi grčko ime Hrisi dok ostale imaju neutralna imena.[396] Možemo pretpostaviti da je u ovom mešovitom braku prevagu odneo grčki element.

Međutim, ima primera koji govore o očuvanju Slovena i prevazi slovenskog elementa u mešovitim brakovima. Npr. kao prvo u popisu od 1300. godine ubeleženo je domaćinstvo Nikole Pashalisa (po nadimku bismo rekli da je Grk),[397] zeta Stanovog.[398] Njegova žena je, sudeći po imenu njenog oca, slovenskog porekla. U sledećem popisu od 1318. godine, nalazimo Nikolinog zeta Tihana, dakle Slovena, oženjenog Marijom. Njih dvoje su svom sinu dali slovensko ime Pagan ili Pogan (Παγάνος). Iz istog popisa saznajemo da Tihanovi šuraci, tj. Marijina braća nose slovenska imena Ros i Stan.[399] To bi značilo da je Nikola, iako sam nosi grčki nadimak, svojim sinovima dao slovenska imena, što se može objasniti njegovim brakom sa ženom iz slovenske porodice i prevagom slovenskog elementa u tom braku. Moguće je da je i on sam poticao iz nepotpuno helenizovane porodice, kao i to da mu je grčka sredina nametnula nadimak na svom jeziku, koji su i Sloveni, budući da se radi o dvojezičnom selu, verovatno razumeli. Još čudniji je sledeći primer. Godine 1300. nalazimo Jovana, sina Georgija Klona. On ima majku Kali i ženu Dobricu (Τομπρίτζα).[400] Jovana srećemo i 1318, kao Jovana Klona sa drugom ženom Stratigo i kćerkom Anom.[401] Tri godine kasnije, sve ih ponovo srećemo, samo što se porodica, u međuvremenu, uvećala za jednog člana, kćerku Staniju.[402] Dakle, Jovanov otac Georgije nosio je grčki nadimak i, sudeći po tome, verovatno bio Grk. Majka i žena mu nose grčka imena. Jedino kćerka ima slovensko ime. Da je to kćerka iz prvog braka, tj. braka sa Dobricom, čuđenju ne bi bilo mesta. Međutim, ona ne može biti Dobričina kći, jer bi se u tom slučaju u izvorima morala pojaviti ranije; ako ne još 1300. ono svakako 1318, tj. morala se roditi pre očevog braka sa Stratigo, do kojeg je 1318. već bilo došlo. Moguća su tri objašnjenja: da se iza grčkih nadimaka ne kriju samo autohtoni Grci ili potpuno helenizovani pripadnici drugih naroda, već ponekad i nehelenizovani pripadnici drugih naroda kojima su Grci nametali nadimak na svom jeziku, kao što je ovde slučaj sa nadimkom Klon; drugo, suviše smelo i najmanje verovatno je da su u tako izmešanim naseljima kao što je Vrašta različiti narodi pozajmljivali imena jedna od drugih pa je tako grčka porodica pozajmila od svojih slovenskih suseda ime Stanija, koje je bilo veoma često u ovim krajevima; treće je da su imali pravo oni istraživači koji su smatrali da u praktike nisu upisivana sva deca, već samo ona koja su bila sposobna za rad,[403] te stoga Stanije nema u ranijim popisima.

---

395 Isto, br. 14, 59/60.
396 Isto, br. 15, 21.
397 *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 54.
398 Esphigmén, br. 8, 28/29.
399 Isto, br. 14, 7–9.
400 Isto, br. 8, 64.
401 Isto, br. 14, 37/38.
402 Isto, br. 15, 32/33.
403 Vidi *Ости̅рогорски*, Практици, 14.

Ako prihvatimo ovu pretpostavku, to bi značilo da je ona verovatno rođena u razmaku od 1300. i 1318. godine, svakako bliže ovoj drugoj godini. Njen otac se mogao ponovo oženiti pre 1318, ali ona tada nije bila upisana jer je bila još mala i nesposobna za rad.

Bilo kako bilo, u Vrašti je slovenska populacija očigledno, i pored izvesnog opadanja, i dalje snažna. Pojedine porodice su uspešno odolevale helenizaciji. Izmešanost stanovništva je velika o čemu svedoči oko 30% mešovitih brakova, koliko ih je bilo početkom veka, a koji su najverovatnije doveli do helenizacije onog dela slovenskog stanovništva koji se u međuvremenu izgubio.

TABELA 8.

VREME	OKO 1300.	1318–1321.
GRČKA	86 (66,67%)	87 (58,39%)
SAMO GRČKA	51 (39,53%)	65 (43,62%)
SLOVENSKA	45 (34,88%)	53 (35,97%)
SAMO SLOVENSKA	17 (13,18%)	32 (21,48%)
OSTALA	11 (8,53%)	3 (2,01%)
MEŠOVITA	35 (27,13%)	27 (18,12%)
NEUTRALNA	22 (17,05%)	20 (13,42%)
NEIDENTIFIKOVANA	1 (0,78%)	6 (4,03%)
UKUPNO	129	149

Generalno, za ovu oblast se moze reći isto ono što smo već rekli za Vraštu i Krušovo pojedinačno, a to je da je broj Slovena veliki. Njihova rasprostranjenost odgovara onoj na istočnoj Halkidici, čak je i nešto veća. Uprkos helenizaciji koja očigledno teče, njihov broj je relativno stabilan. Činjenica da se 1318–1321. godine slovenska narodna imena sama javljaju u preko 20% domaćinstava govori da je bar petina stanovništva morala biti slovenska i nehelenizovana. Broj mešovitih brakova je veliki. Govore se oba jezika, slovenski i grčki. Međutim, ovo važi samo za vremenski period od dvadeset godina. Nažalost, izvori nam ne dozvoljavaju da pratimo šta se dalje dešavalo sa populacijom ovih sela.

Oblast Pangejske gore

Reč je o planinskoj oblasti istočno od Strimona. U njoj je prisustvo Slovena, kao što se vidi iz tabele br. 9, izuzetno veliko, veće nego u bilo kojoj do sada analiziranoj oblasti. Slobodno možemo reći da je ovaj deo istočne Makedonije najbogatiji slovenskim stanovništvom. Slovenska imena se javljaju u preko 40% domaćinstava. Kada bi se tome pridodao i deo onih porodica u kojima se javljaju samo neutralna

imena, a u kojima je sigurno bilo i Slovena, kao rođaka upisanih uz one koji nose slovenska lična imena, onda je njihova zastupljenost još veća.

Izvora za sam početak veka nema, tako da možemo da pratimo stanje od 1316. do 1341. i to samo u dva sela: Vorisku i Radolivu. Za ostala sela ili nemamo izvore, kao što je to slučaj sa metohom Svetog Pantelejmona, ili iz izvora saznajemo da su ona u međuvremenu raseljena usled najezde Turaka, kao što se desilo sa Dobrovikijom i Ovilom.[404] Možemo pretpostaviti da se isto dogodilo i sa metohom svetog Pantelejmona budući da se on nalazi u Popoliji, tj. istom katepanikiju kao i pomenuta raseljena sela, a da je to ostalo nezabeleženo u izvorima. Naime, ovaj metoh je pripadao manastiru Lavri, a njegovi sačuvani praktici ne idu dalje od 1321. godine, dok su Ovil i Dobrovikija pripadali Ivironu, čiji praktici idu do 1341.

Sva ova sela beleže izuzetno visok procenat slovenskog stanovništva. U svima je on preko 40%, a u nekima i preko 70% (vidi karte 3 i 4). Kada se porodicama sa slovenskim imenima dodaju one u kojima se pojavljuju samo neutralna imena, ali za čije članove se izričito kaže da su rođaci Slovena, dobija se neverovatnih 86,67%, koliko ih je bilo u Vorisku 1316. godine. To govori o brojnoj nadmoći Slovena u ovom selu, kao i o velikoj izmešanosti stanovništva, dvojezičnosti i velikom broju mešovitih brakova. Činjenica da se broj slovenske populacije do narednog popisa smanjio, govori o tome da je preko takvih brakova dolazilo i do helenizacije, tj. da je u njima mahom preovladavao grčki etnički element. Npr. kao prvo upisano je domaćinstvo Pankala Kalospita. Njegovi i ime i nadimak su grčki, dok mu žena nosi slovensko ime Sn(j)egulja (Σνεαγούλα). Sinovi nose crkvena imena Teodor i Georgije, dve kćeri Ana i Zoi, a treća slovensko Zugla (Ζούγλα).[405] Pankalova nećaka Teodora udata je za Slovena Bel(j)ena i ima sinove Georgija i Pankala.[406] Dvadeset pet godina kasnije nalazimo Pankalove i Sn(j)eguljine sinove, ali u njihovim porodicama nema više slovenskih imena.[407] Ovo bi možda moglo da ukaže na helenizaciju, ali je to sasvim neizvesno, jer u porodici, osim imena Kali, koje je izgleda davano i pripadnicima negrčkog naroda, nema ni čisto grčkih imena. Ostalo je samo grčko prezime Kalospitos. Do 1341. godine broj porodica sa slovenskim imenima, posmatrano u procentima, drastično opada. Sa druge strane broj onih u kojima se pored neutralnih javljaju i grčka imena raste sa 6,67% na 43,75%. Vidljivi mešoviti brakovi su prava retkost. Štaviše, srećemo samo jedan takav brak. To je Vasilije Ptoharis oženjen Dobranom, čije ime je očigledno slovensko i sa kojom ima kćerku Kali. Njegova nećakinja takođe ima slovensko ime Rosana.[408] Teško da je u stvarnosti, posle onolike izmešanosti koju zatičemo 1316. godine, došlo do tolike polarizacije stanovništva na slovensko i grčko. Ne vidimo ni razloge koji bi do toga doveli. Moguće objašnjenje ove promene jeste da je u najvećem broju mešovitih brakova na koje nailazimo 1316. prevagu odneo grčki element, tj. da je došlo do helenizacije i da se ovde

404 Iviron IV, br. 87 A, 232–237.

405 *Laiou*, Peasant Society, 112.

406 Iviron III, br. 74, 236/237.

407 Iviron IV, br. 87 A, 219.

408 Isto, 249/250.

krije jedan broj Slovena koji se gubi u potonjem popisu. Pri tom treba imati u vidu da se neki od Slovena skrivaju iza crkvenih imena, a ne treba zanemariti ni činjenicu da raspolažemo sa malim uzorkom od samo 15 domaćinstava.

Interesantno je da se još 1316. sreće jedan parik koji kao lično nosi etničko ime Slav, tj. „Sloven" (Σθλάβος).[409] Nelogično je da se u sredini koja vrvi od Slovena neko tako zove. Moguće je da se radi o Slovenu koji je došao iz neke druge sredine u kojoj prisustvo Slovena nije bilo uobičajeno i da je baš zato da bi se istakla njegova etnička različitost, dobio ovakvo ime, ili je, pak, reč o slovenskom hipokoristiku od imena kao Slavo(mir), (Dobro)slav i sl. U svakom slucaju, reč je o Slovenu.

Radolivo je najveće selo koje srećemo u prakticima i sa izuzetno velikim brojem domaćinstava. Ono je čak izgleda bilo centar katepanikija Zabaltije.[410] Kao i Vorisk, možemo da ga pratimo u razdoblju od dvadeset pet godina, tj. od 1316. do 1341. U njemu je procenat vidljivog slovenskog stanovništva bio visok i stabilan. Godine 1316. slovenska imena i nadimci se javljaju u 43,38% domaćinstava, dakle manje nego u Vorisku, ali zato taj broj ostaje skoro nepromenjen do godine 1341, kada se javljaju u 43,24%. Pri tom treba imati u vidu da se radi o veoma velikom uzorku od preko 220 domaćinstava što čini da zaključci izvedeni na njima svakako budu bliži istini od onih do kojih se dolazi analizom manjeg broja uzoraka. Dovoljan pokazatelj da se radi o sredini bogatoj slovenskom populacijom jeste to što je jedan parik upisan kao Mihailo „Romej" (Ῥωμαῖος).[411]

U selu postoji više ukorenjenih slovenskih porodica koje broje i po više domaćinstava. To su Pravice, Pobice, Kolari, „Sloveni" i drugi. Stanje u porodici „Slovena", odnosno Slava je takvo da ukazuje na izvršenu helenizaciju. To je porodica koja 1316. godine broji četiri, a 1341. pet domaćinstava. U njoj slovenskih imena skoro da nema. Godine 1316. srećemo jedino Vasilija Brajila (Μπραΐλας), ali je on upisan kao zet Slavov, što znači da se radi o nekom ko je došao sa strane. Žena mu nosi grčko ime Kseni, a kćerka Kali.[412] Dvadeset pet godina kasnije srećemo samo jednog člana ove porodice sa slovenskim imenom. To je Rosin Slav. Ali i u njegovu porodicu je sasvim sigurno prodrla helenizacija. Naime, njegova kći nosi grčko ime Ksenija. Njegov brat ima takođe grčko ime Teotokios, dok je svojoj kćeri dao ime Kali.[413] Potom sledi domaćinstvo grnčara Dimitrija Slava, čija žena nosi grčko ime Hrisi, a jedna od snaja se zove Kali.[414] Upisani su i sveštenik Vasilije Slav sa ženom Fotini i sinom Tirijanom, ostala imena u toj porodici su neutralna, dok slovenskih uopšte nema.[415] Odsustvo slovenskih imena u porodicama čiji nadimak ukazuje na slovensko etničko poreklo upućuje nas na to da se radi o helenizovanoj porodici. To što nose takvo prezime moglo bi da govori da dolaze iz druge sredine u kojoj Slovena nije bilo u velikom

---

409 Iviron III, br. 74, 239.

410 Vidi *Θεοχαρίδης*, Κατεπανίκια, 50 i *Осшрогорски*, Радоливо, 68.

411 Iviron III, br. 74, 91.

412 Isto, 76.

413 Isto IV, br. 87 A, 94/95.

414 Isto, 96/97.

415 Isto, 112.

broju. Pretpostavljamo da je ove porodice još pre njihovog dolaska u Radolivo zahvatio proces helenizacije. Naime, čini nam se da se oni ne bi tako brzo helenizovali u sredini tako bogatoj Slovenima da helenizacija nije već bila počela.

U ostalim navedenim slovenskim porodicama, slovenska imena su češća. Npr. Pobice 1316. broje četiri kuće, a od toga se u dve javljaju slovenska imena. Ana, udovica Danila Pobice (Πομπίτζης) ima sina Priba (Πρίμπος), koji je oženjen Grkinjom Hrisi,[416] a muž njene usvojene kćerke nosi slovensko ime Mir(an).[417]Ali do 1341. od Pobica je ostala samo jedna kuća i to bez slovenskih imena. Srećemo samo Jovana Pobicu sa ženom Marijom i sinom Dimitrijem.[418] To, naravno još uvek nije pokazatelj da se porodica helenizovala, budući da njeni članovi nose crkvena imena koja su podjednako nosili svi pripadnici hrišćanske vere, bez obzira na etničku pripadnost. Pravice (Πράβιτζας) su 1316. raspoređeni u četiri, a 1341. u tri domaćinstva. Godine 1316. slovensko ime nalazimo samo u jednoj od tih porodica, a to je porodica Jovana, nećaka Pravičinog koji ima sina Stana.[419] Do 1341. došlo je do razdvajanja porodice sveštenika Vasilija Pravice na dva domaćinstva, njegovo i domaćinstvo njegovog brata Georgija, koji je svom sinu dao slovensko-crkveno ime Diman.[420] Kolarevi (Κωλάρης), kod kojih se slovenska imena sreću u većem broju nego kod prethodno nabrojanih slovenskih porodica, imaju četiri kuće. Na njihovom čelu su Stanislav, zet Mihaila Kolara čija žena takođe nosi slovensko ime Stanula.[421] Ana, udovica Georgija Kolara ima snaju grčkog imena Kali za sinom Konstantinom, dok joj je kćerka Teodora udata za Slovena Vojila. Takođe Ana ima i unuka Dražila, mada iz izvora ne možemo da vidimo da li od sina ili od kćerke.[422] U svakom slučaju u njenoj porodici slovenska imena su postojana i javljaju se u tri generacije, što govori o očuvanju slovenskog etničkog elementa i pored stupanja u brak sa Grcima, ili bar osobama koje nose grčka imena, kao što je to slučaj sa Kali, Aninom snajom. Dalje u tekstu, odvojeno od ova dva domaćinstva, nalazimo još dve udovice Kolarevih, obe Teodore. Jedna je kći Konstantina Kolara, a za drugu se kaže da je kćerka Ane Kolareve.[423] Ovde se verovatno ne radi o prethodno navedenoj Ani, udovici Georgija Kolara jer je za nju već rečeno da ima kćerku Teodoru udatu za Vojila. Ne izgleda nam verovatno da je Ana mogla imati dve kćeri istog imena. Interesantno je da se Kolarevi, iako tako brojni, ne pojavljuju u popisu izvršenom 1341.

Kao što se iz ovih podataka već vidi, u ovom selu je izmešanost etnički raznolikog stanovništva velika. Više od jedne četvrtine brakova su mešoviti. Npr. 1316. srećemo Bežana Zgura (Μπεζάνος ὁ Σγοῦρος). On ima slovensko ime i grčki nadimak, što ukazuje na to da i sam verovatno potiče iz mešovitog braka. Oženjen je

416 Isto III, br. 74, 214.
417 Isto, 215.
418 Isto IV, br. 87 A, 154.
419 Isto III, br. 74, 14/15.
420 Isto IV, br. 87 A, 163–165.
421 Isto III, br. 74, 15.
422 Isto, 17/18.
423 Isto, 194/195.

Anom i ima dvojicu sinova neutralnih imena.[424] Do 1341. dobio je još trojicu sinova od kojih jedan nosi slovensko ime Rob (Ῥόμπος). Dve njegove snaje imaju grčka imena Areti i Kali.[425] Jovan „Kudravi" (Κόντραβος) ima ženu Zoi, dvojicu sinova od kojih jedan nosi grčko ime Stamatis, a drugi biblijsko Mihailo. Snaje su mu jedna Grkinja Hrisi, a druga Slovenka Dobrana (Δομπράνα). Njegov treći sin Georgije živi u odvojenom domaćinstvu i ima kćer slovenskog imena Dragula (Δραγούλα).[426] Mihailo „Nesrećan" (Νεστζέστανος)[427] ima ženu Stamatiki i dve kćeri od kojih jedna nosi crkveno ime Marija, a druga grčko Kali.[428] Ili, udovica Marija, žena Slovena Dobra (τοῦ Δόμπρου) ima sina grčkog imena Fotin i kćerku slovenskog imena Dobranu (Δομπράνα).[429] Marija je najverovatnije Grkinja pa je to razlog da jedno njeno dete nosi grčko ime.

Ponekad potomci parika sa grčkim imenima nose slovenska imena, što je još jedna potvrda velike izmešanosti stanovništva, ali verovatno i toga da su, u ovako izmešanim sredinama, pripadnici jednog naroda „pozajmljivali" imena od pripadnika drugog naroda. Npr. Mihailo, sin Gurnakijev (dakle, njegov otac je verovatno bio Grk) živi u braku sa ženom grčkog imena Kali, ali je svom sinu dao slovensko ime N(j)ego (Νεάγκος).[430] Sličan, ali donekle neobičniji je sledeći primer. Jovan sa grčkim nadimkom Klostogenis ima ženu Kali i sina po imenu Asan (Ἀσάνης).[431] Čudno je da je dvoje ljudi za koje bismo, sudeći po njihovim imenima, rekli da su Grci, svom detetu dali negrčko i, uz to i necrkveno ime. Naime, Asan je bugarsko carsko ime. Ovo bi moglo da ukazuje na to da je bar jedan od Asanovih roditelja imao u sebi slovenske krvi.

O izmešanosti svih etničkih grupa koje su živele u ovom selu još bolje govore sledeća dva primera. Npr. 1341. godine srećemo Vasilija koji nosi slovenski nadimak Griva (Γρίβας) preuzet od tasta. Ono što je u njegovoj porodici čudno, jesu imena njegove dece. Kćerka ima grčko ime Fotini, dvojica sinova nose crkvena imena, a treći jermensko ime Varda (Βάρδας).[432] Ili, drugi primer: Jovan sa grčkim nadimkom Hovolis (Χόβολις) ima ženu slovenskog imena Viša (Βύσα). Njihovi sinovi nose raznorodna imena: hrišćansko Konstantin, grčko Fotin i etničko ime „Kuman" (Κόμανος).[433] Šta reći o etničkoj pripadnosti ove dve porodice? Kako ih statistički obraditi? Jedino što možemo da pretpostavimo, to je da je u ovim porodicama, osim

[424] Isto, 200.

[425] Isto IV, br. 87 A, 113/114.

[426] Isto, 103–105. Ovde se original i prepis razlikuju. U prepisu je jedna snaja upisana kao Zoi, a druga kao Dobrana, ali je ime transkribovano drugačije kao Τομπράννα. Vidi isto, B, 115–117.

[427] U B varijanti praktika, ovaj nadimak je transkribovan kao Νεστζέσανος. Vidi Iviron IV, 87 B, 23.

[428] Iviron IV, 87 A, 18/19.

[429] Isto III, br. 74, 95/96.

[430] Isto, 52.

[431] Isto, 77.

[432] Isto IV, br. 87 A, 100.

[433] Isto, 33.

Slovena i Grka, bilo i asimilovanih (helenizovanih, možda čak i slaviziranih) Jermena, odnosno u drugom slučaju Kumana.

U ovom selu ima više stanovnika koji su označeni kao Srbi. Npr. Georgije krojač, sin „Srbinov“.[434] Tu je i obućar Teodor Zervos (Ζερβός).[435] Njegov sin Leon, kojeg srećemo u popisu iz 1341. takođe nosi ovu etničku oznaku[436] kao porodično ime.[437] A u popisu od 1341. srećemo Konstantina „Srbina“ (Σέρβος) sa ženom Dobricom (Τομπρίτζα).[438] Tu je i udovica Kali Srb(j)anova (τοῦ Σερμπάνου).[439] Takođe, nailazimo i na jednog Bugarina, Georgija.[440] Dakle, iako su i sami slovenskog porekla, oni se u sredini prepunoj Slovena, izdvajaju kao posebni, drugačiji. Ističe se njihova etnička pripadnost. Biće da se u ovakvim slučajevima zaista radi o pripadnicima ova dva slovenska naroda i da se oni na ovaj način razdvajaju od ostalih Slovena,[441] tj. onih koji se na ovom prostoru nalaze već mnogo vekova. Teško je objasniti otkuda Srbi u tolikom broju (videli smo da ih je bilo i u dolini Strimona), još u ovo vreme, tj. pre dolaska ove oblasti pod srpsku vlast. Najverovatnije se radi o pojedinačnim slučajevima migracije, ili eventualno o nekim zaostalim srpskim vojnicima posle prodora Srba u ove oblasti.[442] Prisustvo Bugara je manje neobično jer su ove oblasti ulazile u sastav Drugog Bugarskog carstva, što je možda bila prilika da se neki pripadnici tog naroda nastane i u Makedoniji.[443]

U Dobrovikiji je slovensko stanovništvo zastupljeno u još većem broju nego u Radolivu. Slovenska imena se javljaju u 48,15% domaćinstava. U tom selu je visok

---

434 Isto III, br. 74, 108.

435 Isto, 228.

436 Vidi *Vasmer*, Die Slaven, 233. On smatra da ovo ime dolazi od etničkog naziva za Srbe.

437 Isto IV, br. 87 A, 31.

438 Isto, 125 .

439 Isto, 44. U prepisu je ime transkribovano kao τοῦ Συρμπάνου. Vidi Iviron IV, 87 B, 50.

440 Isto, 204.

441 Vidi *Г. Осшрогорски*, Серска област, 52.

442 Prva srpska osvajanja u Makedoniji padaju u vreme vladavine kralja Milutina. On je, kao član antivizantijske koalicije, koja je formirana u Orvijetu 1281. napao Makedoniju i zauzeo Skoplje 1282. Kaznena ekspedicija koju je poslao car Andronik II ne samo da nije dala rezultata nego je dovela do protivakcije srpskog kralja koji je prodro duboko u Makedoniju. Srpska vojska je početkom 1284. opljačkala sersku i strumsku oblast i stigla sve do obala Egejskog mora, kod Hristopolja. Tako je došlo do pomeranja vizantijsko-srpske granice ka jugu. Carstvu je ostavljena uporišna linija Strumica–Prosek–Prilep–Ohrid–Kroja. V. Историја српског народа I (*Љ. Максимовић*) 439–441. Sa osvajanjima u Makedoniji nastavio je unuk kralja Milutina, Stefan Dušan.Ubrzo po dolasku na vlast 1332. on je počeo da pustoši vizantijske posede u istočnoj Makedoniji, od Strumice pa sve do Egejskog mora. Godine 1334, došlo je do pregovora srpskog kralja i vizantijskog cara Andronika III u blizini Soluna. Rezultat tih pregovora je mir na osnovu kojeg su Srbiji pripali Prilep, Ohrid i Strumica. Kralj Dušan se ponovo okrenuo Makedoniji 1342/1343. i do 1345. uspeo da zauzme njen veliki deo, uključujući sve one oblasti koje su predmet našeg istraživanja i koje su ostale u srpskim rukama sve do pada pod tursku vlast. Međutim, ta osvajanja i dolazak ovih oblasti pod srpsku vlast izlazi iz hronoloških okvira našeg rada. (Историја српског народа I (*Б. Ферјанчић*) 513/514, 523.)

443 Pored etnika Srbin i Bugarin, koji su sasvim eksplicitni, ima i drugih pokazatelja koji nam omogućavaju da razgraničimo ove južnoslovenske etničke skupine. Naime, imenska građa pokazuje različite dijalekatske osobine. Mi se ovde nećemo upuštati u njihovo nabrajanje i analizu jer smatramo da to zahteva pažljivu filološku obradu, za koju mi nismo dovoljno stručni. Jedino se usuđujemo da kažemo da preovlađuju istočno južno-slovenske osobine, što bi se i očekivalo.

procenat i onih porodica u kojima se javljaju samo neutralna imena. Svakako da se u nekima od njih kriju i Sloveni. Broj mešovitih brakova je takođe veoma visok; onih vidljivih ima više od jedne četvrtine. Npr. Grk Tirijan oženjen je Stankom, kćerkom Jerkovom.[444] Ili još bolji primer: 1316. nalazimo na čelu jednog od domaćinstava Stanula (Στανούλας), zeta Tirijana Bjalkinog (τῆς Μπεάλκας).[445] Dakle, Stanulova žena Irina potiče iz mešovite, slovensko-grčke porodice. Naime, Irinin otac ima grčko ime, ali njegova majka Bjalka je svakako bila slovenskog porekla, te je najverovatnije njegov otac taj koji je bio Grk i biće da je to razlog što Tirijan i pored toga što mu je majka Slovenka nosi grčko ime. O prožimanju dva naroda svedoči i sledeći primer. Marija, udovica Leona kovača ima dvojicu sinova neutralnih imena, Vasilija i Jovana, jednog sa slovenskim imenom „Beli“, odnosno *Бјали* (Μπεάλης), snaje Kali i Zoi i unučiće Pankala i Hrisanu sa grčkim imenima, kao i Zoranu sa slovenskim.[446] Vasilije „Starac“ (Στάρτζος) ima brata sa grčkim imenom Moshos.[447] Jovan, sin Stanislavljev (τοῦ Στανισθλάβου) oženjen je Anom, ima četvoro dece, dvoje sa crkvenim imenima Vasilije i Marija, jedno sa grčkim imenom Kali, a jedno sa slovenskim Dragan.[448]

Neka domaćinstva pokazuju upadljivo slovenski karakter. Tako nailazimo na Desana (Δεσάνος), antisika Konstantina Mire (τοῦ Μύρη) oženjenog Zoricom.[449] Dakle, jedan Sloven se naselio na imanje drugog parika koji je, sudeći po očevom imenu isto bio Sloven, oženivši se njegovom udovicom, koja je i sama slovenskog porekla.

U Ovilu je broj porodica sa slovenskim imenima veoma velik. Ona se javljaju u 57,50% porodica, a kada im se dodaju i one sa kojim su u srodstvu, ali čiji članovi nose samo crkvena imena, dobija se brojka od čak 70%. To je jednako broju porodica sa grčkim imenima i ukazuje, barem statistički posmatrano, na brojčanu izjednačenost ova dva naroda. Međutim, koliko je slovenska populacija bila brojčano snažna u Ovilu i, izgleda, jača i od grčke najbolje pokazuje činjenica da je jedan parik upisan kao Jovan „Romejev“ (τοῦ Ῥωμαίου).[450] To apsolutno govori da se on nalazio u sredini u kojoj su Romeji, koje ovde možemo shvatiti kao Grke, bili manjina. Interesantan je i sledeći primer. Mihailo, zet Jerotin (τοῦ Γέρωτα), ima ženu Kali, sestru Draganu i svastiku, dakle Kalijinu sestru, po imenu Struma (Στρούμα),[451] što je slovenski naziv za reku Strimon. Dakle, Kali, koja sama nosi grčko ime, kćerka je Slovena, sestra joj ima slovensko ime, a ona sama udata je za Slovena. Jedino ona u naizgled slovenskoj porodici nosi grčko ime.

---

444 Iviron III, br. 74, 324.
445 Isto, 326.
446 Isto, 320–322.
447 Isto, 302/303.
448 Isto, 309/310.
449 Isto, 320.
450 Isto, 297.
451 Isto, 269.

Ovo nas, kao i brojni slični primeri u drugim selima, navodi na pretpostavku da je ovo ime davano i nehelenizovanim pripadnicima drugih naroda. Samo u Ovilu nailazimo na još nekoliko slučajeva da su Sloveni, odnosno potomci onih za koje pouzdano znamo da su Sloveni, svojim kćerkama davali ovo veoma često grčko, necrkveno ime. To su: Georgije sin Tudorov (Τούντουρου),[452] što je slovenska varijanta imena Teodor, Vasilije Belijin, odnosno Bjalijin (τῆς Μπεαλίας)[453] i Vasilije „Gricko“ (Γκρίτζκος).[454] Isto ime nosi i sestra Jovana, sina M(e)rzanovog (τοῦ Μερζάνου).[455] Ovo bi moglo biti važno budući da najveći broj domaćinstava koja su uračunata u domaćinstva sa grčkim imenima ima samo jedno grčko ime, Kali. Ako bismo pretpostavili da se iza ovog imena ne kriju uvek Grkinje, već i pripadnice drugih naroda koji su živeli na ovom prostoru (kao i da to svakako važi prvenstveno za ona naselja u kojima je izmešanost stanovništva velika), onda bi vidljivo prisustvo Grka u Ovilu bilo daleko manje. Bez Kali, samo u jedanaest porodica se javljaju čisto grčka imena, a to čini samo 27,50% ukupnog broja porodica u ovom selu, što je znatno manje od broja porodica sa slovenskim imenima, odnosno nadimcima.

U metohu Svetog Pantelejmona, koji se nalazi u blizini Panaka Sloveni su bili brojno nadmoćniji. Naime, 1317. godine slovenska imena se javljaju u 64,70% porodica, a grčka u 52, 94%. Veliki je broj mešovitih brakova o čemu svedoče neki od primera: elefter Teodor Semjak (Σεμίακος) ima sina grčkog imena Stamatis dok kćerka nosi slovensko ime Žarka ili Zorka (Ζάρκα), a njen muž je upisan kao Strez (Στρέαντζος),[456] što je hipokoristik od Strezimir. Marija, udovica Pr(e)dipopova (τοῦ Πρεντιπάπου), ima kćerku Ribicu (Ῥιμπίτζα).[457] Ovakva imena i nadimci,

TABELA 9.

VREME	1316.	1341.
GRČKA	202 (59,24%)	164 (68,91%)
SAMO GRČKA	106 (31,08%)	96 (40,35%)
SLOVENSKA	164 (48,09%)	103 (43,28%)
SAMO SLOVENSKA	71 (20,82%)	43 (18,07%)
OSTALA	6 (1,76%)	17 (7,14%)
MEŠOVITA	102 (29,91%)	65 (27,31%)
NEUTRALNA	54 (15,84%)	15 (6,30%)
NEIDENTIFIKOVANA	10 (2,93%)	10 (4,20%)
UKUPNO	341	238

452 Isto, 253.
453 Isto, 265/6.
454 Isto, 266.
455 Isto, 295.
456 Lavra II, dodatak VIII, 30/31.
457 Isto, 14/15.

kao i njihova veoma uspešna transkripcija na grčki i činjenica da takve ne srećemo nigde drugde, govore o postojanosti slovenskog jezika, ali i o dvojezičnom području.

Kao što je već rečeno, planinske oblasti istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka odlikuje snažno prisustvo Slovena, koji su činili skoro polovinu populacije ovih oblasti. U nekim selima ih je bilo i znatno više (npr. Vorisk 1316), u nekima su bila brojnija i od čisto grčkih imena (metoh Svetog Pantelejmona, a smatramo da se ovde može računati i Ovil). Slovenska imena se javljaju kao lična, tj. živa imena, a ne kao okamenjene slovenske reči u funkciji prezimena. O postojanosti slovenskog elementa govore ne samo brojni slučajevi da potomci Slovena nose slovenska imena, već ima mnogo slučajeva da deca iz mešovitih grčko-slovenskih brakova takođe nose slovenska imena. To pokazuje da u takvim brakovima nije dolazilo do prevage grčkog elementa, bar ne odmah. Svedoci smo i toga da deca roditelja sa grčkim imenima ponekad nose slovenska imena. To bi moglo da znači da i tamo gde su Slovenima davana grčka imena, oni nisu odmah samim tim helenizovani, već su, budući okruženi morem slovenskog življa, uspevali da i dalje sačuvaju svoja etnička obeležja, kao i to da su se veoma teško i sporo helenizovali.

Za Pangejsku goru možemo reći da je, od svih delova istočne Makedonije, najbogatija Slovenima, onima još uvek nehelenizovanim. Oni su se ovde očuvali kao izuzetno jak etnički element i nisu bili helenizovani sve do dolaska Turaka. To odlično pokazuju primeri sela Dobrovikije i Ovila, koja su, usled turskih napada raseljena u razdoblju od 1316. do 1341. godine.

Primorske oblasti

Ovde se zapravo radi o samo jednom mestu, Likoshismi,[458] smeštenom u primorskoj oblasti nedaleko od Pangejske gore. Naravno da se podaci dobijeni na osnovu analize stanja u samo jednom mestu i to u vremenskom razdoblju tek od četiri godine ne mogu generalizovati kao važeći za čitavu primorsku oblast. Ali ih ovde navodimo kao potvrdu opštem uverenju da je Slovena bilo manje u primorskim nego u planinskim krajevima.[459]

Ipak, ni ovde njihovo prisustvo nije bilo zanemarljivo. U proseku, slovenska imena se javljaju u 25% porodica. Ovako visok postotak slovenskih imena može se

---

[458] Raspolažemo sa dva popisa za ovo mesto. Jedan je iz oktobra 1317. i naslovljen je kao metosi Ederokastra u Prinariju, a drugi je iz aprila 1321. i naslovljen je kao metoh Likoshisma. Metosi pripadaju manastiru Lavri. Mi smatramo da se radi o istom mestu jer se bar dvanaest domaćinstava koje srećemo u popisu iz 1317. mogu prepoznati i u popisu iz 1321. godine. To su porodice Kacijanitis, Krivodekanik i Satas, koje se pominju u osnovnom tekstu. Tu su još i Potamios sa ženom Anom, koji je 1321. upisan kao Potamis; Georgije Varvarin sa ženom Sofijom, koji je između ova dva popisa dobio sina Dimitrija; Nikola Zervos, zet Satajovanov, udovica Kali Prosalendina sa sinom Jovanom upisana 1321. kao udovica Prosalendo; isto je i sa Kali, udovicom Satoleontovom; Teodor, brat Satoleontov sa ženom Marijom upisan je 1321. kao Teodor Satas; Aleksije Eksopetrinov, kojeg 1317. srećemo sa ženom Evdokijom, upisan je 1321. sa drugom ženom Marijom; u oba popisa srećemo i izvesnog Argira sa ženom Marijom i kćerkom Dimitrom; a 1317. upisan je Teodor Milonas (mlinar), dok 1321. nalazimo Teodora Milokopa, koji bi možda mogao biti Teodor mlinar kojeg znamo iz prethodnog popisa. (Vidi Lavra II, br. 105, 7–22 i br. 112, 7–22.)

[459] *Kravari*, L' Hellénisation des Slaves, 388 i *Lefort*, Grecs et Slaves, 170.

objasniti planinskim zaleđem, koje vrvi od Slovena. Analiza izvora pokazuje da su oni još uvek nehelenizovani i da se u toj sredini govorilo slovenskim jezikom. Naime, u skoro svim porodicama u kojima srećemo slovenska imena i nadimke ona su lična, što pokazuje da su njihovi nosioci sačuvali svoja etnička obeležja. Dakle, ne radi se o okamenjenim slovenskim imenima i nadimcima koji se javljaju samo u formi prezimena, a da njihovi nosioci i ne znaju njihovo pravo značenje, jer su se u međuvremenu helenizovali. Npr. Leon Satas ima ženu slovenskog imena Dobrica.[460] Žene istog imena imaju i Teodor Kacijanitis[461] i Sidiros Kalogirov.[462] Do 1321. kći Teodora Kacijanitisa se udala za Slovena Stana. Teodor i Dobrica su u međuvremenu dobili još četvoricu sinova, ili su ovi tek tada dospeli da budu upisani u praktik, odnosno postali radno sposobni. Dvojica od njih nose slovenska imena Dražil(a) (Δραζίλας) i Dobrin (Τομπρηνός).[463] Ima porodica koje pokazuju čisto slovenski karakter. Npr. V(e)lkonja, upisan kao zet Krivodekanikov (Κρυβοδεκανίκης), oženjen je Dragulom, a sam Krivodekanik imao je još jedno dete sa slovenskim imenom, sina Vlada (Βλάδος). Istina, jedna njegova kći imala je grčko ime Kali,[464] što bi moglo da ukazuje na to da joj je jedan od roditelja, najverovatnije majka, bio grčkog porekla, ali isto tako i da potvrdi pretpostavku da je Kali, kao veoma često ime, davano i drugim narodima koji su živeli u grčkom okruženju.

OSTALI NARODI

Kao što je već rečeno, među stanovnicima istočne Makedonije, osim Slovena, bilo je i pripadnika drugih negrčkih naroda. Među njima nešto su brojniji Vlasi, Latini i Turci, ređe se sreću Albanci i Jermeni, dok Cigane, Mađare i Jevreje nalazimo samo u nekoliko sporadičnih slučajeva.

TABELA 10.

VREME	1300/1301.	1316–1333.	1338–1341.
ALBANCI	10 (1,19%)	16 (0,69%)	2 (0,48%)
CIGANI	2 (0,24%)	1 (0,04%)	1 (0,24%)
JERMENI	2 (0,24%)	10 (0,44%)	1 (0,24%)
JEVREJI	1 (0,12%)		
LATINI	19 (2,26%)	37 (1,62%)	26 (6,21%)
MAĐARI		2 (0,09%)	3 (0,72%)
TURCI	8 (0,95%)	20 (0,87%)	7 (1,67%)
VLASI	19 (2,26%)	47 (2,05%)	11 (2,63%)

460 Lavra II, br. 105, 8/9.
461 Isto, 11.
462 Isto, 18.
463 Isto, br. 112, 7–9.
464 Isto, br. 105, 14/15.

LATINI

Iako se veće prisustvo Latina u Vizantijskom carstvu obično vezuje za vreme posle Četvrtog krstaškog rata, oni su i ranije bili prisutni. Još od XI veka dolaze u Carstvo, najpre kao plaćenici i trgovci, a potom 1204. kao osvajači.[465] Njihova vlast nije dugo potrajala niti je ostavila promene u etničkoj strukturi. Bilo ih je premalo da bi mogli da asimiluju prvobitne stanovnike Carstva. Osim toga, poznato je da su oni, uglavnom, bili smešteni po gradovima, te je čudno što ih mi nalazimo među manastirskim paricima. Teško je reći kako su oni uopšte dospeli u takav položaj.

Pod Latinima smo podrazumevali sve došljake sa Zapada: Italijane, Franke, Nemce, Špance...Većina njih svoje etničko ime nosi kao prezime, odnosno nadimak. Potomaka Franaka je, izgleda, bilo najviše. U mestu Karvei, nalazimo Nikolu Franka (Φράγγος);[466] u Kastrinu su bila dvojica: Jovan, sin „Franka“ (**Фроуга**) Hristodula, čiji otac ima grčko hrišćansko ime, žena grčko Kali, jedan brat slovensko Dobrota, a drugi, Kosta oženjen je Grkinjom Fotini;[467] drugi je Dimitrije „Frankov“ (**Фрȣговь**) koji je svojoj kćerki dao grčko ime Kali.[468] Ovo govori ne samo o helenizaciji, već i o činjenici da su se Latini mešali i sa drugim, negrčkim narodima, npr. Slovenima. U Kato Volvu, 1301. nalazimo Berona (Μπέρον) Franka.[469] On se u izvorima više ne pojavljuje, niti sam niti njegovi naslednici ako ih je uopšte bilo, budući da su u popisu iz 1301. sa njim upisane samo žena Irini i sestra Marija.

U Gomatu je, među Lavrinim paricima, upisan kao elefter Georgije Alamanov, oženjen Grkinjom Siligno.[470] Nemačkog porekla je, verovatno, bio i Jovan grnčar, koji je oko 1300. živeo u Seladi. Kako inače objasniti razloge koji su ga naveli da svom sinu da ime (H)Erman (Ἑρμάνης)? Njegova sestra, (H)Ermanova tetka, koja živi u susednom domaćinstvu, ima grčko ime Talasini.[471]

U Svetoj Jefimiji srećemo Nićifora Idalga (što možda dolazi od španskog hidalgo) Domenikovog (Ἰντάλκος τοῦ Δομενίκου).[472] On je možda španskog porekla, verovatno potomak nekog pripadnika Katalanske kompanije, koja je 1308. pustošila ovim prostorima. Ipak, teško je reći šta ga je navelo da se od vojnika premetne u parika.

U Doksobusu su se našli Konstantin, zet Vasilija Franka,[473] Leon German (Γερμάνης), Kalanijin[474] i verovatno helenizovani Italijan Jovan, sin Aleksija Gavale (τοῦ Γαβαλᾶ).[475] Ovo selo je inače poznato po svom multietničkom karakteru —

---

465 *Charanis*, The Transfer of Population, 150.

466 Lavra II, br. 109, 300.

467 Хиландар, 43–55.

468 Isto, 291/292.

469 Iviron III, br. 70, 313.

470 Lavra II, br. 91 III, 67.

471 Isto, 91–93.

472 Isto, br. 109, 173.

473 Isto, br. 104, 40.

474 Isto, 144.

475 Isto, 26. Porodica Gavala je ostavila dubokog traga u pojedinim delovima Carstva, pogotovu posle njegovog prvog pada 1204. Tako se Lav Gavala, u toku vladavine Jovana Vataca, osamostalio na Rodosu. O porodici Gavala v. *Σαββίδης*, Η Βυζαντινή δυναστεία, 112.

osim Latina, u njemu je bio znatan broj Vlaha i Slovena, a sve ih je apsorbovala grčka sredina, jer je ovde grčki etnos bio dominantan; grčka narodna imena se javljaju u skoro 80 % domaćinstava.

Sumnjamo da su sami popisivači razlikovali sve ove narode sa Zapada, tim pre što su neki od njih evidentno već helenizovani. Smatramo da će pre biti da se radi o nadimcima koje im je, identifikujući ih u početku kao strance sa Zapada, nametnula domaća grčka sredina, a koji su prerasli u porodična imena i kao takva se okamenila.

Iz tabele br. 10 vidimo da je u istočnoj Makedoniji, u prvoj polovini XIV veka, Latina bilo otprilike koliko i Vlaha — oko 2% ukupne populacije. Pošto se radi o narodima čiji su pripadnici daleko više zastupljeni u gradskoj sredini, možemo pretpostaviti da je njihov broj ipak bio nešto veći nego što nam izvori dozvoljavaju da to vidimo.Takođe se uočava da ih je na Halkidici, gde se pojavjuju u 22 sela bilo znatno više nego u oblasti Strimona. Tamo ih nalazimo samo u 5 naselja.

Ovde bi se mogli pomenuti i Gasmuli, odnosno Vasmuli. To ime se koristilo da se označe potomci Latina i Grka, tj. Vizantinaca (najčešće je otac bio Latin, a majka Grkinja).[476] Mi smo u izvorima našli samo jednog za kojeg se izričito kaže da je Vasmul (Βασμοῦλος), Mihaila Vasmulosa, antisika Gomarevog.[477] Smatramo da je on jedini koji je tako označen, a da je, u stvari, većina Latina koje smo sreli bila to isto, jer ili su sami poticali iz mešovitih brakova ili su živeli u takvim brakovima te su stoga njihovi potomci bili Gasmuli.

VLASI

U izvorima, Vlasi se pojavljuju u drugoj polovini X veka. Tada su već bili nastanjeni u Tesaliji i oblasti Pinda u Makedoniji.[478] U Tesaliji su bili toliko brojni da je ova oblast u XIII i XIV veku nazivana Vlahija ili, češće, Velika Vlahija (Μεγάλη Βλαχία).[479] Od manje rasprostranjenih negrčkih naroda Vlasi su, uz Latine, bili najbrojniji, čineći nešto više od 2% stanovništva istočne Makedonije, i podjednako su zastupljeni u svim njenim delovima.

Najčešće ih prepoznajemo tako što je uz ime koje je obično hrišćansko dodato i etničko ime Βλάχος, Βλάχα. Takvi slučajevi su brojni. Navešćemo samo neke: Georgije Vlah iz Stomiona;[480] udovica Zoi „Vlahinja“ iz Epano Volva;[481] Jovan Vlah iz Selade.[482] Ređe i teže ih prepoznajemo po karakterističnim vlaškim rečima

---

476 *Du Change*, Glossarium, 182; *Δημητράκου*, Νέον λεξικόν, 334; The Oxford Dictionary II, 823. Opširno o njima v. *Makre,* Die Gasmulen.

477 Lavra II, br. 109, 625.

478 *Charanis*, The Formation of The Greek People, 95.

479 *Soulis*, The Tessalian Vlachia, 272. *Ферјанчић*, Тесалија, 9.

480 Xénophon, br.12, 9.

481 Xéropotam, br. 18 B, 54.

482 Lavra II, br. 91 III, 178.

koje su ušle i u vlaški onomastikon, kao npr. Nikola Bunos (Μπου̑νος) u Panagiji;[483] udovica Teodora, žena Teodora Kopila (**Копил**) iz Kastrina, čiji jedan sin nosi etničko ime „Kuman", a drugi grčko-hrišćansko Panajotis;[484] ili Georgije Sakula (**Сакꙋл**) iz istog mesta, a koji je oženjen Grkinjom Hrisi. Sa njim u domaćinstvu živi i njegov brat Teodor čija žena i kćerka nose grčka imena Kali i Stamatiki.[485]

Oni koji su označeni kao Βλαχιώτης, tj. kao došljaci iz Vlahije, odnosno Tesalije nisu tretirani kao Vlasi. I pored činjenice da je u ovoj oblasti bilo mnogo Vlaha, ne može se automatski smatrati da je svako ko dolazi iz nje Vlah. Ipak, potvrda koja bi mogla potkrepiti mišljenje da je Βλαχιώτης isto što i Βλάχος ima. Naime, već pomenuti Georgije Vlah iz Stomiona upisan je sa svojim etničkim imenom još u dva popisa, 1320. i onom iz 1320–38.[486] Međutim, u popisu iz 1338. on je upisan kao Georgije Vlahiotis.[487] S druge strane, u Lorotonu 1321. kao Vlahioti upisani su Stamatis, Nikola i Jovan. Prvi među njima Stamatis ne samo da sam nosi grčko ime nego je i svom sinu dao grčko ime Tiotok.[488] Dakle, on je ili Grk došao iz Vlaške (on sam ili neki njegov bliski predak) ili, što je verovatnije, helenizovani Vlah, odnosno potomak Vlaha, dok je etnička oznaka uz ime prerasla u porodično prezime. Ovih došljaka je bilo mnogo i, ako su i oni zaista bili Vlasi, onda je broj Vlaha u Makedoniji bio znatno veći nego što smo mi to pokazali. U svakom slučaju, pridošlice iz Vlahije su rado prihvatane od strane manastirskih vlasti i naseljavane na manastirske posede. Tako među proskatimenima manastira Svete Bogorodice nalazimo i jednog Jovana Vlahiotisa, tj. iz Vlaške.[489]A u Ksilorigionu srećemo 1320. Georgija Vlahiotisa, antisika Dimitrija Stamatovog.[490] On se, posle Dimitrijeve smrti, koja je morala nastupiti pre 1318, jer je u popisu izvršenom te godine njegova žena upisana kao udovica,[491] oženio njegovom ženom Marijom i došao da živi u Dimitrijevom domaćinstvu za koje je preuzeo odgovornost.

O brzoj helenizaciji Vlaha, a poznato je da su se oni asimilovali mnogo brže od drugih naroda, Albanaca ili Slovena na primer, svedoče brojna grčka imena u nekada vlaškim porodicama. Karakterističan je sledeći primer: u Kato Volvu 1301. nalazimo Mihaila Mancavina (Μαντζαβι̑νος), čiji sin nosi grčko ime Kalos, kćerka je Kali, a njen muž Konstantin ima grčki nadimak Makros. Njihova deca, Mihailovi unuci, nose čisto grčka imena Melisin i Stamatik. U istom selu srećemo još jedan zanimljiv slučaj. To je porodica „Zlog" Jovana (Κακοϊώαννης), zeta Vlahovog, koji je, sudeći po prefiksu, Grk. Iako mu je žena bila Vlahinja, verovatno već helenizovana, njihove kćerka i unuka nose grčka imena Kali odnosno Sarandini. Uz to, unuka je udata za Slovena Draga.[492]

483 Isto, br. 109, 410.
484 Хиландар, 138/139.
485 Isto, 241–243.
486 Xénophon, br. 13, 16 i dodatak II, 7.
487 Isto, br. 25, 11.
488 Lavra II, br. 109, 253, 259, 264, 254.
489 Isto, br. 93, 12.
490 Iviron III, br. 79, 502.
491 Isto, br. 75, 511/512.
492 Isto, br. 70, 296/297 i 304/305.

Čudan je slučaj na koji nailazimo u Psalidofurni 1338. Tamo je upisan Konstantin Anatolik „rečeni Vlah" (λεγόμενος Βλάχος).[493] Ovde se, izgleda ne radi o etničkoj pripadnosti, ali je teško dokučiti zašto je Konstantin tako nazvan; tim pre što je označen kao Anatolik, a to je nadimak obično korišćen za izbeglice iz Male Azije, odnosno sa Istoka.

O asimilaciji svedoči i grčki sufiks *pulos* (-πουλος) pridodat na etničko ime. Tako u Stomionu nalazimo Mihaila Vlahopula,[494] a u Radolivu Jovana, sina Vlahopulovog.[495]

Ono što se takođe uočava, to je nemali broj parika koji etničko ime Βλάχος, Βλάχα nose kao lično, a što je takođe jedan od pokazatelja asimilacije, ili toga da se Vlasi ne nalaze u svojoj prirodnoj sredini. Sasvim je sigurno da Vlasi u Vlahiji, tj. tamo gde čine većinu stanovništva, ne bi nosili takva imena. Na nekim mestima ih prepoznajemo jedino po ovim imenima. U selu Doksobus, koje broji 121 domaćinstvo, u 12 se pojavljuju Vlasi, a u polovini njih, se etnička imena javljaju kao lična. Vlah je ime koje nose sinovi Jovana Marula i Dimitrija Pendeimatisa.[496] Mihailo Taruš, sin Poligenitov, ima ženu po imenu Vlaha. Njegovi brat i sin nose grčka imena Fostir, odnosno Ksen.[497] Nadimak njegovog oca je takođe grčki. Leon, sin Jovana Jakume (τοῦ Ἰακουμῆ) ima unuka Vlaha.[498] Humn, sin Dimitrija Stilinda ima brata Vlaha.[499] Naročito je interesantan sledeći slučaj. Kao glava domaćinstva upisan je Konstantin, sin Ksenov. On ima ženu Teodoru. Njihova deca nose imena kakva ne bismo očekivali: grčko Kalos, možda po dedi sa očeve strane, verovatno slovensko Ros i etničko Vlaha.[500] Ono što možemo reći jeste da su Konstantin i Teodora verovatno poticali iz helenizovanih slovenskih i vlaških porodica i da su mešoviti brakovi bili česta pojava, te se tako dešavalo da se samo u jednoj porodici pojave pripadnici tri etnosa.

TURCI

Vizantijski izvori su dugo koristili naziv Turci za različite azijske narode.[501] Turaka je u Carstvu bilo skoro oduvek. Poznato je da je još Justinijan I naseljavao neke turske narode u oblast Strimona i uopšte u istočnoj Makedoniji.[502] U X veku nedaleko od Soluna sreću se Turci poznati kao Vardarioti.[503] Oni su se očuvali pod

---

493 Xénophon, br. 25, 106.
494 Isto, br. 12, 11.
495 Iviron III, br. 74, 162/163.
496 Lavra II, br. 104, 49, 52/53.
497 Isto, 76/77.
498 Isto, 87–91.
499 Isto, 117.
500 Isto, 107/108.
501 *Brand*, The Turkish Element, 1. *Moravcsik*, Byzantino-turcika I, Predgovor XIV.
502 *Charanis*, The Transfer of Population, 143.
503 Isto 149 i The Oxford Dictionary III, 2153.

tim imenom sve do početka druge polovine XIII veka, kada ih pominje Georgije Akropolit u događajima vezanim za 1256. godinu.[504] U vizantijskoj službi Turci se u većem broju javljaju od XI veka, odnosno od doba Komnina — koji su zarobili mnoge Turke i nastanili ih unutar Carstva. Jevstatije Solunski kaže da ih je u okolini Soluna bilo toliko mnogo da se ova oblast mogla nazvati „Nova Turska ili evropska zemlja Turaka".[505] Kasnije, nikejski carevi nastanjivali su Kumane i u svojim evropskim provincijama, a brojne Turke naselio je u Makedoniji i Mihailo VIII Paleolog.[506] Stoga nije nikakvo čudo što ih u ovoj oblasti srećemo u prvoj polovini XIV veka, daleko pre prvih turskih osvajanja u Evropi. Oni čine oko 1% stanovništva. Nakon neznatnog pada u razdoblju od početka veka do 20. godina, njihov broj se do 1338–1341. povećao na 1,67% stanovništva. Ovakav rezultat se možda može objasniti i fragmentarnošću izvora, ali nije nemoguće da se broj Turaka zaista povećavao, jer su oni kao najamnici već uveliko krstarili ovim prostorom te je sasvim moguće da su se na njemu kao pojedinci počeli i zadržavati, odnosno naseljavati. Tako od negrčkih naroda oni, po brojnosti, dolaze posle Slovena, Latina i Vlaha. Ono što je takođe uočljivo, to je da ih ima više u oblasti Strimona nego na Halkidici.

Od turskih naroda, u ovo vreme, u istočnoj Makedoniji najrasprostranjeniji su bili Kumani. Oni čine 45,71% ukupnog broja Turaka. Pri tom treba reći da su kao Kumani računati samo oni koji su označeni kao takvi, što ne znači da se oni ne kriju i iza nekog od turskih imena odnosno nadimaka. Odmah se zapaža da je etničko ime Κόμανος, Κόμανα preraslo u lično. Od 13 slučajeva gde nailazimo na ime „Kuman" ono je upisano kao lično čak deset puta, a samo u tri slučaja se radi o nadimku odnosno prezimenu. Nosioci ovih nadimaka su Mihailo Komanos iz Panagije[507] i Jovan Komanos iz Selade,[508] i udovica Kali Komana iz Stomiona.[509]

Uočljivo je da u kumanskim porodicama preovlađuju hrišćanska imena, što nesumnjivo svedoči o njihovoj verskoj pripadnosti. Neki od njih su i sami postali sveštenici. Npr. u selu Ahino, na metohu Lemin, u domaćinstvu sveštenika Teodora živeo je i njegov brat Komanos.[510] Teodor je kao „Kumanov" brat i sam morao imati kumanske krvi. Slično, u Melicijani nalazimo Irinu udovicu popa Manojla sa kćerkom Komanom.[511] Komani je svakako jedan od roditelja morao biti kumanskog porekla. Istina to nije morao biti otac, već možda majka Irini. Ali nesumnjivo je da su se Turci, kao i drugi narodi Carstva, mešali sa Grcima.

Ime Sarakin, tj. Saracen (Σαρακηνός) takođe se javlja kao lično, a iza njega se verovatno kriju Turci.[512] Nalazimo ga na dva mesta. U Evnuhionu 1318. to ime nosi

---

504 Acropolitae, Χρονική εγγραφή, 131; 26, 28.
505 *Brand*, The Turkish Element, 13.
506 *Charanis*, The Transfer of Population, 150.
507 Lavra II, br. 109, 413.
508 Isto, 739.
509 Xénophon, br. 25, 7.
510 Esphigmén, br. 8, 25/26.
511 Iviron III, br. 75, 12/13.
512 *Brand*, The Turkish Element, 3.

sin Teofana Alduvina,[513] a u Melicijani sin udovice Evdokije, žene Cakona (τοῦ Τζάκωνος) Konstantina.[514]

Možemo pretpostaviti da se Turci kriju i iza nadimka Περσίκης, čiji su nosioci dvojica parika iz Lorotona: Leon Persikis i Teodor Persikis.[515]

Dakle, kao i ostali negrčki narodi u Carstvu i Turci su primali hrišćanstvo i asimilovali se. Ponekad, pored svojih turskih nadimaka odnosno prezimena, nose čisto grčka imena, npr. Kalos Sakis (Σακκής) iz Neohoriona i njegov sused Jevstatije Sakis, koji je svom sinu dao grčko ime Agapit.[516]

ALBANCI

Albanci se u izvorima pojavljuju u XI veku, a počinju u većem broju da naseljavaju Carstvo od XIV veka.[517] Tada su se proširili na Tesaliju, Etoliju, Akarnaniju i pojedine delove Makedonije.[518] Naši izvori ih beleže još na samom početku XIV veka. Štaviše, tada ih je, statistički posmatrano, bilo više nego u potonjim godinama. Izvori govore o postepenom opadanju broja Albanaca, mada sa takvim zaključcima treba biti oprezan zbog fragmentarnosti izvorne građe. Npr. u selu Kato Volvo čije stanovništvo možemo da pratimo sve do 1341, nalazimo 1301. godine Georgija „Albanca“. Međutim, ni u jednom od praktika posle 1301. nema vidljivih tragova Albanaca. To se, bar u ovom slučaju, može objasniti helenizacijom. Naime, Georgije je imao dvojicu sinova sa grčkim imenima, Miristikosa i Asimopulosa,[519] što je nesumnjivi pokazatelj helenizacije.

U ostalim slučajevima gde srećemo albanska imena, najčešće kao prezimena, uglavnom se radi o već helenizovanim Albancima. Npr. u selu Pinson nalazimo udovicu Kali Kurtešo (Κουρτεσώ).[520] Da se radi o ženi Albanca svedoči prezime Kurteš, ali grčki sufiks -ώ ukazuje na helenizovano ime. Osim toga, sama Kali nosi grčko ime. Čak i u Neohorionu, koji beleži najveći broj porodica sa albanskim imenima, ima potvrda helenizacije. Tamo je živela razgranata porodica Kulubarda (Κουλούμπαρδος), koja broji šest domaćinstava. Najpre je naveden Georgije Kulubard, sa kojim živi i njegov brat grčkog imena Kalos.Njegov brat Jovan oženjen je Grkinjom Areti i sinu je dao grčko ime Stamatik. Njihov brat Pepani ostavio je iza sebe udovicu Vasiliki.[521] U preostala tri domaćinstva zastupljena su samo hrišćanska imena.[522]

---

513 Chilandar I, br. 40, 43.
514 Iviron III, br. 79, 8/9.
515 Lavra II, br. 109, 254.
516 Isto, 286 i 291/292.
517 *Charanis*, The Formation of The Greek People, 96 i *Ферјанчић*, Албанци, 286.
518 *Ферјанчић*, Албанци, 295.
519 Iviron III, br. 70, 275.
520 Lavra II, br. 109, 93.
521 Isto, 266, 267, 270.
522 Vidi isto, 268, 269 i 289.

Osim što su se mešali sa Grcima, što se i moglo očekivati, Albanci su se mešali i sa Slovenima koji su, izgleda, i sami bili delimično ili potpuno helenizovani. U nekim domaćinstvima nalazimo pripadnike sva tri naroda. U Gradišti, živela je Zorana, udovica Vasilija „Albanca" sa kćerkama Kali, Marijom, Hrisi i Stanijom. Dakle od oca Albanca i majke Slovenke dve kćeri nose grčka, jedna hrišćansko, a jedna slovensko ime. U Zoraninom domaćinstvu žive i dvojica njenih zetova, od kojih jedan ima neobičan grčki nadimak, „Secikrastavac" (Σφαξαγκούρης).[523] Ova porodica je verovatno delimično helenizovana, a onaj etnički element koji još uvek uspeva da se očuva jeste slovenski (jedna kćer ipak ima slovensko ime, Stanija), a ne albanski. Donekle sličan primer nalazimo u Seladi, gde je upisana Irina, udovica Georgija Esfagmena sa dvojicom sinova Hrisom i Alvanitisom, tj. Albancem.[524] Nadimak njenog muža je grčki, ime jednog sina slovensko, dok drugi nosi kao lično etničko ime, što je jedan od pokazatelja helenizacije.

JERMENI

Među etničkim grupama koje srećemo u Makedoniji XIV veka bilo je i Jermena. U vreme kada je Vizantija bila neuporedivo većeg obima, pre turskih osvajanja u Maloj Aziji i Četvrtog krstaškog rata, oni su bili jedna od najsnažnijih etničkih grupa. Skoro pola milenijuma, od VI veka pa do bitke kod Mancikerta, igrali su veliku ulogu u vojnom i političkom životu Carstva. Mnogi carevi koji su sedeli na carigradskom prestolu bili su jermenskog porekla. Naravno, svi oni su bili helenizovani. Vizantijske vlasti često su vršile premeštanje stanovništva iz jednog kraja Carstva u drugi, a takvim prisilnim migracijama bili su izloženi i Jermeni. Jedna od najvećih bila je u toku vladavine Vasilija II, koji je i anektirao veliki deo Jermenije, tj. Vaspurakansku oblast.[525] U evropskim oblastima jermenska sela su postojala bar do kraja XII veka. Zna se da su u Solunu u XIII veku imali sopstvenu crkvu.[526] Verovatno je specifičnost njihove vere i upornost da joj ostanu odani razlog tome da su se tako dugo održali u krajevima daleko od matice. Ne treba isključiti mogućnost da Jermeni koje mi nalazimo u Makedoniji u prvoj polovini XIV veka vode poreklo od onih Jermena koji su u XIII veku imali svoje naseobine u Maloj Aziji, a koji su odatle izbegli pred turskom najezdom.

Nalazimo ih samo u nekoliko naselja. U selu Gurne srećemo Kali, kćerku Georgija Varde (τοῦ Βάρδα).[527] Ona nosi grčko ime, a o jermenskom poreklu njenog oca svedoči prezime Varda, koje je, u stvari, često jermensko lično ime.[528] U Kria Pigadia, živeo je Konstantin Cimiskije (Τζυμισκῆς).[529] Njegov nadimak je jermenski i odgo-

---

523 Isto, br. 91 III, 234/235.

524 Isto, 73.

525 *Ostrogorski*, Историја Византије, 299.

526 Veoma detaljno o ulozi Jermena u Vizantijskom Carstvu v. *Charanis*, The Armenians.

527 Lavra II, br. 109, 21/22.

528 *Charanis*, The Armenians, 221.

529 Lavra II, br. 109, 420.

vara čestom grčkom pridevu κονδός.[530] U Gomatu, 1321, upisani su Georgije „Jermenin“ (Ἀρμένης), od unuke zet Plumo (τῆς Πλουμοῦς),[531] Dimitrije „Jermeninov“ (τοῦ Ἀρμένη) sa kćerkom grčkog imena Triakondafilina[532] i V(o)lkan, od kćerke zet „Jermeninov“ sa ženom Irinom i sinom Dimitrijem.[533] U Melicijani nalazimo Georgija Armenopula. Njegov sin nosi grčko ime Kalos,[534] a samo Georgijevo prezime sastoji se od etničkog imena i grčkog sufiksa, što je samo još jedna potvrda helenizacije.

CIGANI

Naši izvori potvrđuju da je Cigana bilo na Balkanu i pre dolaska Turaka. Pretpostavlja se da su u Carstvo došli iz Jermenije i neki se sreću u Carigradu još sredinom XI veka. Nazivani su „Egipćanima“ (Αἰγύπτιοι) ili Κατσίβελος, Κατζίβελος.[535] Njihov broj u istočnoj Makedoniji XIV veka bio je neznatan — nalazimo ih samo u četiri porodice, što čini 0,11% ili hiljaditi deo stanovništva popisanog u prakticima. Pri tom treba imati u vidu da se radi o stanovništvu koje je sklono nomadskom načinu življenja i da mi srećemo samo pojedinačne slučajeve Cigana koji su se privoleli sedelačkom životu. Stoga je moguće da je broj Cigana u Carstvu bio nešto veći. Koliko je vizantijska birokratija bila nepoverljiva prema njihovom sedelaštvu možda indirektno govori primer koji smo već naveli. To je onaj slučaj da se žena javlja na čelu domaćinstva i pored živog muža. Reč je o Ani Limocervulovoj udatoj za verovatno pridošlog „Ciganina“ (Αἰγύπτιος), što je njemu upisano kao lično ime.[536] Iz ovoga vidimo da su se Cigani mešali sa domaćim stanovništvom i verovatno asimilovali. O tome još ubedljivije govori primer iz Gradište, gde je živeo Mihailo, sin Georgija Kacivela, tj. Ciganina. Jedan od njegove braće nosi grčko ime Stamatis, a sam Mihailo oženjen je slovenskom ženom Zoranom.[537] To navodi na zaključak da su se oni Cigani koji su „odabrali“ sedelački život mešali sa drugim narodima i veoma brzo asimilovali budući da su bili okruženi morem etnički drugačijeg življa.

JEVREJI

Među podanicima Vizantijskog carstva bilo je i Jevreja. Oni su obično živeli u gradovima, a od vremena Mihaila Paleologa uživali su versku toleranciju.[538] Mi smo u celokupnoj izvornoj građi, naišli samo na jednog Jevrejina. U Gomatu, među La-

530 *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 81–82.
531 Lavra II, br. 109, 622.
532 Isto, 635.
533 Isto, 641.
534 Iviron III, br. 70, 18/19.
535 *Soulis*, The Gypsies, 141–165.
536 Xéropotam, br. 18 F II, 14.
537 Lavra II, br. 91 III, 233.
538 *Charanis*, The Jews, 76.

vrinim paricima upisan je oko 1300. Jovan iz Judeje (ἐξ Ἰουδαίων).[539] Ovo objašnjenje da se radi o čoveku iz Judeje mi smo shvatili kao da je reč o čoveku judejske vere. Naime, u istom selu 1321. nalazimo Jovana „(Po)krštenog“ (Βεβαπτισμένος),[540] koji bi mogao biti isti onaj Jovan iz Judeje. Jedino što nas onemogućava da budemo potpuno sigurni u takav zaključak jeste činjenica da je 1300. godine kao njegova žena upisana Teodora, a 1321. Teodoti. Moguće je da se radi o grešci. Međutim, A. Laiu uopšte nije sumnjala da se ne radi o istom čoveku.[541] Kao argument se može navesti još i to da raspored navođenja domaćinstava odgovara onom iz 1300. Takođe, da je od rođenja bio hrišćanin, Jovan sigurno ne bi bio upisan kao Jovan „(Po)kršteni“. Ono što se ne može dokučiti to je kada i zašto je Jovan došao u seosku sredinu i šta ga je navelo na promenu vere. Da li je to bila svojevoljna odluka ili je kao manastirski parik morao biti hrišćanin?

MAĐARI

Mađarsko ime srećemo samo u jednom mestu, Radolivu. Radi se o domaćinstvu Vasilija Varadija (Βαράδης). U posebnom domaćinstvu živi njegov brat Nikola koji je svom sinu dao italijansko ime Gavala.[542] U popisu izvršenom 1341. nalazimo neke članove njihovih domaćinstava: Zoi, udovicu Vasilijevog sina Marina, koja je 1341. upisana samo kao Marinja, tj. žena Marinova; osim njene dece, sa njom žive i jetrva Kali, Nikolina udovica, kao i dever Teodor sa sinovima. Godine 1341. oni svi žive zajedno i zajedno plaćaju porez.[543] Nešto dalje u popisu nalazimo još dve porodice sa istim prezimenom: Nićifora i Konstantina Varadija.[544] Teško je reći kako su oni dospeli u ovo planinsko selo istočne Makedonije. Verovatno se radi o sasvim pojedinačnom slučaju koji nije imao veze sa nekim opštim kretanjima i zbivanjima u toj oblasti ili okolini.

ZAKLJUČAK

Stanovništvo istočne Makedonije nije bilo etnički homogeno. Iako su Grci, u prvoj polovini XIV veka, svakako dominantna etnička grupa, znatno je i prisustvo drugih naroda, prvenstveno Slovena, koji su, izgleda, bili jedini negrčki narod koji je još uvek sačuvao svoja etnička obeležja. Ostali koje srećemo: Vlasi, Latini, Turci u najširem smislu, Jermeni, Albanci, Cigani… već su, izgleda, bili helenizovani. Najčešće ih prepoznajemo po etničkim imenima koja nose, ponekad kao lična, a

539 Lavra II, br. 91 III, 5.

540 Isto, br. 109, 590.

541 *Laiou*, The Peasant Society, 134–135.

542 Iviron III, br. 74, 110/111. O imenu Varadi vidi *Jordan*, Al numelor, 480, a o imenu Gavala *Τριανταφυλλίδης*, Τά ὀνόματα, 92.

543 Iviron IV, br. 87 A, 125/126 .

544 Isto, 134–136.

ponekad kao nadimak uz ime koje je moglo biti i čisto grčko, a što je dokaz helenizacije.

Već ranije smo rekli da se proučavanje etničke slike Makedonije, u prvoj polovini XIV veka, svodi na izučavanje odnosa grčke i slovenske populacije. Pripadnici i jednog i drugog naroda upisivani su na potpuno isti način. Obično je uz lično ime domaćina davana i neka bliža odredba: ime bar jednog od njegovih roditelja, nadimak, naziv dodatnog zanimanja kojim se parik bavio, naziv mesta iz kojeg je došao... Kao što smo videli, u većini slučajeva ta imena su crkveno-hrišćanska tako da ne daju podatke o etničkoj pripadnosti svog nosioca, kao što to čine narodna imena. Kad je reč o narodnim imenima, smatramo da slovenska imena u jednoj porodici ukazuju na njeno slovensko poreklo, ne mnogo udaljeno od vremena kada je takvo ime bilo zabeleženo u izvorima, ali ne isključuje helenizaciju te porodice. Ovo tim pre što neka slovenska narodna imena prerastaju u porodična dok članovi tih porodica nose neutralna, a ponekad i grčka imena. Siguran pokazatelj da se porodica nije helenizovala i da još uvek govori slovenski jeste činjenica da deca i unuci roditelja sa slovenskim imenima i sami nose slovenska imena. Ukoliko, pak, deca roditelja sa slovenskim imenima imaju grčka imena, reč je o helenizaciji. Što se tiče grčkih necrkvenih imena, njih nose sami Grci, kao i helenizovani pripadnici drugih naroda.

Sa nadimcima je situacija nešto složenija. Istina, onaj ko nosi grčki nadimak najverovatnije je Grk i nalazi se u sredini u kojoj se govori grčki, dok je onaj ko nosi slovenski nadimak najverovatnije Sloven i nalazi se u sredini u kojoj se govori slovenski. Međutim, ne sme se isključiti mogućnost da pripadnici jednog naroda mogu dati pripadnicima drugog naroda nadimak na svom jeziku a da on bude opšteprihvaćen, npr. da parik za kojeg je sasvim jasno da potiče iz slovenske porodice i koji i sam nosi slovensko lično ime ima nadimak na grčkom jeziku. Na ovakve slučajeve najčešće se nailazi u dvojezičnim područjima, gde je takav nadimak bio podjednako razumljiv i jednoj i drugoj etničkoj grupi.

Sve ovo treba imati u vidu prilikom donošenja konačnog zaključka o odnosu ova dva naroda, a ne samo brojčani odnos zastupljenosti grčkih i slovenskih imena i nadimaka u određenoj sredini, prikazan u našim tabelama. Pri tom, nikako se ne sme zaboraviti da je stvarnost, ipak, znatno kompleksnija nego što se to statistički može prikazati. Isto tako, izvori nas, ponekad, onemogućavaju da pronađemo rešenja za sva pitanja koja nam se nameću u toku istraživanja, a samim tim i da damo sigurne zaključke.

Ono što, ipak, možemo reći, to je da se slovenska imena i nadimci javljaju u nešto više od jedne četvrtine domaćinstava, ali to svakako ne znači da se u svim tim slučajevima radi o nehelenizovanim Slovenima. Imali smo prilike da vidimo da su neke porodice zadržale slovenske nadimke i nakon što su se helenizovale. S druge strane, ne sme se zaboraviti da se jedan broj Slovena verovatno krije iza crkvenih imena.

Rasprostranjenost slovenske populacije u istočnoj Makedoniji nije svuda podjednaka. Na zapadnoj Halkidici, u koju smo mi uračunali i poluostrva Kasan-

dru i Longos, kao i u samoj dolini Strimona, videli smo da nehelenizovanih Slovena gotovo uopšte nema. U onih nekoliko pojedinačnih slučajeva u kojima nailazimo na njih, najčešće se radi o pridošlicama, što se vidi po njihovim nadimcima koji govore da su stigli iz zapadne Makedonije ili okoline grada Strumice, a to su oblasti koje su obilovale Slovenima. Ipak, iz izvora se vidi da su Sloveni nekada bili prisutni u ovim oblastima, mada u nevelikom broju, čime se i može objasniti njihova helenizacija.

Na istočnoj Halkidici prisustvo Slovena je znatno. Njihova imena se javljaju u jednoj trećini domaćinstava, s tim što njihov broj, uopšteno posmatrano, opada; odnosno, oni se helenizuju (slučaj u selima Simeon, Selada i Gradišta). Ima sela u kojima je helenizacija skoro potpuno sprovedena, kao što su Jeris i Gomat; dok sa druge strane ima onih u kojima dolazi do porasta slovenske populacije, kao što su Metalin i Kondogrik. Stoga možemo reći da je situacija na istočnoj Halkidici šarolika.

Još je veće prisustvo Slovena u planinskim oblastima Kedriliona i Volvona na desnoj obali Strimona, naročito u selima Vrašta i Krušovo. Ipak, slovenska populacija se najbolje očuvala u planinskoj oblasti Pangeja. Tamo je skoro polovina stanovništva slovenska. U nekim selima Sloveni su čak brojno dominantni u odnosu na Grke, kao u Ovilu, Vorisku ili metohu Svetog Pantelejmona. Tu su Sloveni uspeli da se očuvaju kao snažna etnička grupa sve do dolaska Turaka. O tome najbolje svedoče sudbine Dobrovikije i Ovila. Ova sela su, usled turskih pustošenja, raseljena u razdoblju od 1316. i 1341. Dakle, čitavu deceniju pre nego što su Turci izvršili prva trajna osvajanja u Evropi.

Ono što sa sigurnošću možemo da zaključimo, jeste da je na prostoru istočne Makedonije svakako došlo do helenizacije, ali da je ona spora i da je do dolaska Turaka ostala nedovršena. Istovremeno, ova oblast, jezički posmatrano, čini prelaz između dve druge homogene oblasti: severne, u kojoj se govorilo slovenski i južne, u kojoj se govorilo grčkim jezikom.

Ono što se svakako još mora pomenuti to je da je svaka podela na slovensku i grčku sredinu, odnosno čisto grčku i čisto slovensku populaciju, veštačka. Iz izvora se jasno vidi da su seljaci u pojedinim oblastima razumevali oba jezika i drugo, da je broj mešovitih brakova velik. U takvim brakovima, ponekad, neka deca nose slovenska, a druga grčka imena.Takve porodice se sigurno ne mogu svrstati samo u jednu etničku grupu, jer sadrže elemente oba naroda. Bilingvizam i koegzistencija su bile uobičajena pojava, te smatramo da su upravo one glavni faktor helenizacije, budući da je u takvim mešovitim sredinama vremenom dolazilo uglavnom do prevage grčkog etničkog elementa. Stoga nam se čini da se etnička očuvanost Slovena ne može objasniti samo njihovom otpornošću na grčki uticaj, već i imigracijom, verovano laganom, iz severnijih oblasti u kojima su oni bili dominantna etnička grupa.

DODACI

I. SPISAK IMENA

BIBLIJSKA, KALENDARSKA I GRČKA IMENA

Muška

Ἀγαπητός Iv. III, **79**, 402; **86**, 313, Lav. II, **109**, 73, 285, 292, 293.
Ἀγάπιος Xér, **18 B**, 44; **D II**, 34.
Ἀθανάσιος*[545]
Ἀκάκιος Lav. II, **109**, 71, 72; **Акакиѥ** Хил, 506.
Ἀλέξιος Iv. IV, **87**, 77; Zog, **17**, 59.
Ἀλιάτης Iv. IV, **86**, 257.
Ἀναστάσιος*
Ἀνδρέας*
Ἀνδρόνικος Iv. III, **70**, 22, 86; **75**, 39, 48, 50, 231; **79**, 35, 43, 46, 203; Iv. IV, **86**, 30, 76; Lav. II, **109**, 218, 327, 348, 349, 415, 465, 486; Esph, **14**, 154; **15**, 118; Xén, **25**, 63; Xér, **D II**, 45; **F I**, 29; **F II**, 33; Chil. I, **39**, 104; **40**, 69; **Андроник** Хил, 408/409.
Ἄνθης Lav. II, **109**, 141, 197; Xér, **D I**, 36; **E I**, 13.
Ἀντώνιος*
Ἀργυρός Iv. III, **70**, 287, 291, 301; Lav. II, **104**, 94; **105**, 7; **109**, 221, 222, 229, 278, 396, 425, 433, 443; **112**, 9. Xén, **13**, 177.
Ἀρούλης Iv. IV, **87**, 65.
Ἀρσένιος*
Ἀσιμόπουλος Iv. III, **70**, 295.
Ἀσπροϊωάννης[546] Iv. IV, **86**, 258.
Βαλσαμών Iv. III, **70**, 101, 292; **75**, 134; **79**, 119.
Βασιλάκης Lav. II, **109**, 440.
Βασίλειος*
Βλάσιος*
Γαβρήλ*
Γαυράς*
Γερβάσιος* Lav. II, **109**, 462.
Γεώργιος*
Γρηγόριος*
Δαμιανός*
Δανιήλ*
Δαυβίδ*
Δημήτριος*
Δημητρίτζης Lav. II, **91 I**, 47.
Διασωρηνός Iv. IV, **86**, 320.
Δοροθέος*
Εὐγενικός Xén, **25**, 104.
Εὐδόκιμος Lav. II, **109**, 577.
Εὐθύμιος Lav. II, **109**, 388, 554.
Εὐνόστιος Xer, **18 A**, 74.
Εὑρετός Esph, **14**, 47.
Εὐστάθιος*
Ζαχαρίας*
Ζωμάκης Iv. IV, **87**, 192.
Ἠλίας*
Θειοτόκιος Iv. III, **79**, 228, 401; Iv. IV, **86**, 308; Lav. II, **109**, 146, 154, 194, 204, 211, 254, 263, 460, 484, 510, 521, 615, 682, 929, 934; Esph, **14**, 33, 104; **15**, 65; Xén, **25**, 107, 108.
Θειοτόκης Lav. II, **104**, 80, 82.
Θеωкдист Хил, 74/75.

---

545 Na ovaj način su označena imena za koja nismo navodili gde se nalaze u izvorima. Razlog za to je što nas imena zanimaju kao pokazatelji nečije etničke pripadnosti, a ova imena to nisu. Reč je o biblijskim i hrišćanskim, odnosno kalendarskim imenima, koja smo mi, za potrebe našeg rada, nazvali neutralnim. Veliki broj tih imena je, po svom poreklu, grčki, ali su ih nosili i pripadnici drugih hrišćanskih naroda. Uz to, ova imena su i najfrekventnija te bi njihovo navođenje u izvorima samo nepotrebno opterećivalo tekst. Mesta u izvorima naveli smo samo za ona kalendarska imena koja su veoma retka i za koja nismo bili potpuno sigurni da su u prvoj polovini XIV veka bila rasprostranjena među negrčkim narodima, kao npr. Filaret, Pamfilije i sl.

546 Ovo ime se sastoji od samog imena i prideva koji se javlja kao prefiks. Takva imena su istovremeno i nadimci, te smo ih zato navodili i u spisku nadimaka.

Θεόγνωστος Lav. II, **109**, 321.
Θεοδόσιος Lav. II, **91 III**, 8; **dodatak VIII**, 17; Esph, **14**, 142; **15**, 107; Xén, **12**, 9; **13**, 14; **16**, 8.
Θεόδωρος*
Θεόπεμπτος Lav. II, **109**, 293.
Θεόπιστος Lav. II, **104**, 113/114.
Θεοτόκης Iv. III, **74**, 105, 168, 217; Iv. IV, **87**, 129, 152, 218.
Θεοτόκιος Iv. III, **70**, 283; **75**, 413; Iv. IV, **87 B** 105; Lav. II, **91 III**, 42, 45, 66, 127; Esph, **15**, 30; Xén, **16**, 12, 17; **Θεωτοκιє** Хил, 282, 403.
Θεοφύλακτος Iv. III, **70**, 152, 290, 311; **74**, 56; Iv. IV, **87**, 14, 53; Lav. II, **109**, 475; Zog, **29**, 9, 16/17.
Θεοχάρης Iv. III, **74**, 243, 244; Lav. II, **91I**, 48; **109**, 174, 545.
Θεριανός Chil. I, **40**, 52.
Θετόκιος Iv. IV **87**, 94, 117
Θηριανός Iv. III, **70**, 300; **74**, 96, 307, 324, 326; Iv. IV, **87**, 102, 112; Zog, **29**, 23.
Θωμάς*
Ἱερακάριος Iv. IV, **86**, 79.
Ἰσαάκιος*
Ἰωαννάκης Iv. IV, **87B**, 203.
Ἰωαννάκιος Iv. III, **74**, 193; Iv. IV, **87**, 182.
Ἰωάννης*
Ἰωαννίκας Esph, **8**, 35, 46; Ἰωαννηκᾶς Xér, **18 D II**, 25; Ἰωαννικᾶς **E II**, 22.
Ἰωαννίκιος*
Κακογεώργιος Xén, **16**, 15; **dodatak II**, 12.
Κακοϊωάννης Iv. III, **70**, 304; Esph, **14**, 118; **15**, 80; Xér. **18 B**, 47.
Καλλιμάνης Iv. III, **77**, 17, 21.
Καλοϊωάννης Iv. III, **79**, 421; Iv. IV, **86**, 79, 80; **87**, 47.
Καλόθετος Lav. II, **109**, 186, 204.
Καλός Iv. III, **70**, 11, 19, 286, 287, 296; **75**, 19, 34, 423; **77**, 21, 123; **79**, 18, 30, 410; Iv. IV **86**, 20; Esph, **8**, 27; **15**, 127; Lav. II, **104**, 45, 46, 65, 68/69, 89, 106, 107, 124, 151; **109**, 89, 108, 140, 147, 193, 201, 221, 224, 227, 230, 232, 246, 266, 286, 338, 341, 356, 390, 401, 403, 418, 498; Chil. I, **41**, 73.
Καλούδης Iv. III, **74**, 60, 63, 65; Iv. IV **87**, 57, 78, 160; Esph, **8**, 49, 64; **14**, 130; **15**, 92; Xér. **F II**, 20; Lav. II, **104**, 47, 48; **109**, 574.
Κανάκιος Xén, **16**, 12; Lav. II, **91 III**, 132, 170; **109**, 462.
Κατακαλών Lav. II, **104**, 54, 78, 154, 155; Esph, **8**, 12.
Κεδρηνός Esph, **14**, 139.
Κοντοϊωάννης Xén, **25**, 107; Lav. II, **109**, 29, 190, 229, 257.
Κοσμᾶς*
Κυριακός Iv. III, **70**, 58, 62, 85, 86, 126, 135, 137, 145, 148, 282; **75**, 101, 164, 242, 245, 248, 249, 416; **79**, 142, 214, 219, 220, 404; Iv. IV, **86**, 75, 77, 84, 86, 89, 90, 95, 230, 254, 266, 278, 311; Lav. II, **91 I**, 28, 36, 39, 43, 44, 50, 53; **91 III**, 5, 25, 31, 41, 95, 123, 135, 156, 215, 217; **109**, 333, 335, 474, 500, 514, 528, 535, 540, 542, 580, 600, 602, 606, 610, 675, 706, 762, 775, 797, 825, 857/858, 864, 867, 873; Esph, **8**, 10, 66; Zog, **15**, 12, 13, 20, 26; **17**, 52; **29**, 72; Xér, **18 A**, 75, 76; **B**, 27, 48; **D II**, 8; **D III**, 3; Chil. I, **41**, 68/69, 72, 74; **Кирıакь** Хил, 101, 159, 487.
Κωστάκης Iv. III, **77**, 138, 143; Iv. IV, **87**, 73.
Κωνσταντῖνος*
Κώνστας Iv. IV, **87**, 219.
Λαδάνος Lav. II, **109**, 448.
Λαμπέτης Xén, **15**, 7.
Λέων*
Λιμοϊώαννης Esph, **14**, 163.
Λουκᾶς*
Μαθαῖος*
Μαλιασηνός Iv. III, **74**, 174.
Μανουήλ*
Μαρῖνος*
Μάρκος*
Μαυρίκιος Lav. II, **91 III**, 97; **109**, 906; Iv. IV, **87**, 115; **Мавρикиє** Хил, 427.
Μαυριανός Lav. II, **104**, 101; Xén, **25**, 108.
Μαυροβάσιλας Iv. III, **75**, 145; **79**, 127.
Μαυροϊωάννης Iv. IV, **87**, 132; Lav. II, **109**, 288.
Μαυρόκωνστας Esph, **14**, 31/32; **15**, 30.
Μαῦρος Iv. III, **70**, 74, 102; **74**, 299; Chil. I, **40**, 68, 70.
Мелахринь Хил, 438.

Μελισσηνός Iv. III, **70**, 297; **74**, 117, 132; Iv. IV, **87**, 200, 229.

Μελιττινός Esph, **15**, 113.

Μιχαήλ*

Μόδεστος* Iv. IV, **87**, 132; Xén, **15**, 10; **25**, 105.

Μοσχοϊωάννης Lav. II, **109**, 340, 411; Esph, **14**, 169.

Μόσχος Lav. II, **109**, 372, 406, 434, 573; Iv. III, **79**, 50; Μοσχωνᾶς Iv. IV, **87**, 200.

Μυριστικός Iv. III, **70**, 295; **75**, 169; **79**, 148; Iv. IV, **86**, 281; Esph, **14**, 179.

Νέστωρ*

Νηκήτας*

Νικηφορίτζης Lav. II, **109**, 365.

Νικηφόρος*

Νικόλαος*

Ξάνθος Iv. IV, **86**, 38.

Ξένος Iv. III, **70**, 25, 73, 75, 91, 290; **74**, 116, 313; 75, 87, 128; **77**, 70, 100; **79**, 81; Lav. II, **91 I**, 48; **91 II**, 24; **91 III**, 8, 12, 19, 105, 193; **104**, 76, 93, 94, 107, 109, 136; **105**, 17, 19; **109**, 26, 29, 33, 36, 134, 173, 208, 237, 250, 281, 337, 342, 379, 466, 480, 485, 509, 549, 590, 591, 788; Esph. **8**, 49, 78; **14**, 17, 53, 56; **15**, 16, 40, 41; Xén, **12**, 9; **15**, 14; **25**, 15, 106; **dodatak II**, 7; Xér, **18 A**, 80; **D II**, 1; **E I**, 9; Zog, **29**, 55.

Πάγκαλος Iv. III, **74**, 99, 106, 107, 124, 236, 237; Iv. IV, **87**, 111, 149; Xén, **16**, 6; Zog, **29**, 52.

Πάμφιλος Lav. II, **109**, 363.

Παναγιώτης Iv. III, **70**, 21, 82, 288, 291, 299; **74**, 82, 130, 317; **75**, 29, 36/37, 151, 153, 255, 424, 426; **77**, 126; **79**, 26, 33, 42, 131, 133, 226, 411, 413; Iv. IV, **86**, 25, 33, 34, 94, 264, 268, 306, 309, 320; **87**, 137, 156, 172; Lav. II, **91 III**, 58; **104**, 102, 113, 116; **105**, 13; **109**, 37, 200, 215, 233, 249, 346, 354, 355, 374, 458, 608, 660, 682, 909;Esph. **8**, 22; **14**, 83; **15**, 51; Xén, **12**, 6; **13**, 10; **16**, 16; **25**, 104; **dodatak II**, 5, 6; Xér, **18 F II**, 15, 34; Chil. I, **40**, 64; **41**, 78; **Панагиωть** Хил, 139.

Πανάρετος Lav. II, **109**, 634.

Πανάριστος Xér, **18 F II**, 26.

Παρασκευᾶς Iv. IV, **86**, 91; Lav. II, **109**, 485; Xén, **16**, 6, 12; Xér, **18 B**, 5; **F I**, 20; **F II**, 23.

Πασχάλης Iv. III, **70**, 380; **74**, 6, 7, 83, 86, 88; **79**, 503; Iv. IV, **86**, 393; **87**, 4, 13, 107, 108, 115; Lav. II, **109**, 505; **dodatak VIII**, 20; Esph, **8**, 29; **14**, 7; **15**, 8/9; **Паскаль** Хил, 342.

Παῦλος*

Παχυνικόλαος Lav. II, **91 III**, 165; **109**, 858, 907, 908.

Πεπανός Lav. II, **109**, 270; Chil. I, **39**, 118.

Πετραλείφης Iv. III, **70**, 283; **79**, 401.

Πετραλοίφας Iv. III, **75**, 413.

Πέτρος*

Ποθητός Zog, **15**, 12.

Πολύευκτος Lav. II, **109**, 228.

Ποτάμιος Lav. II, **112**, 13.

Ποτάμης Iv. III, **77**, 109; Lav. II, **105**, 18; **109**, 308.

Προκόπιος Iv. III, **77**, 105; Iv. IV, **87**, 147; Lav. II, **109**, 500.

Πτωχάρης Iv. IV, **87**, 223, 224.

Πυρρός Lav. II, **109**, 231; **Пиρ** Хил, 190.

Ῥωμανός Lav. II, **91 III** 203; **104**, 134; **105**, 12; **109**, 355; **dodatak VIII**, 12, 19; **Роман** Хил, 59, 126.

Σάββας*

Σαμουήλ*

Σαμψών*

Σαραντηνός Iv. IV, **87**, 192; Lav. II, **104**, 78, 105; **109**, 46.

Σεμάνος Iv. III, **74**, 104; Iv. IV, **87**, 116.

Σεμνός Xér, **18 D III**, 31; **F I**, 19.

Σέργιος*

Σίδηρος Lav. II, **105**, 17.

Σολομών*

Σταυράκιος Iv. III, **74**, 122.

Σταματικός Iv. III, **70**, 5, 297; **75**, 11, 424; **79**, 10, 401.

Σταμ(μ)άτης Iv. III, **70**, 9, 98, 123, 293, 294, 379, 381; **74**, 47, 95, 171, 250, 304, 306; **75**, 166, 197, 257, 421, 428, 512; **79**, 40, 144, 169, 228, 407, 502; Iv. IV, **86**, 9, 256, 269, 317, 319; **87**, 62, 103, 115, 148, 168, 210, 216, 229; Lav. II, **91 III**, 190, 233; **105**, 21; **109**, 27, 73, 113, 133, 184, 230, 252, 253, 267, 279, 312, 366, 370, 406, 513, 587, 604, 618, 625, 712, 848,

914, 916, 937; **112**, 10; Esph, **8**, 36, 51, 76; **14**, 23, 52; **15**, 37, 39; Xén, **15**, 8; **16**, 16; **25**, 11, 13, 105, 108; Zog, **17**, 60; Xér, **18 A**, 46; **B**, 16; **D I**, 44; **DII**, 18; **E II**, 14; Chil. I, **41**, 68, 72; **Стамать** Хил, 133, 409.

Στασηνός Iv. III, **70**, 284, 300; **75**, 414; **79**, 402; Xér, **18 A**, 104; **B**, 37; **D I**, 40; **DII**, 38; **E I**, 15.

Σταῦρος*

Στειλιανός Iv. III, **75**, 425; **79**, 412, 504; Στηλειανός Lav. II, **109**, 380; Στυλιανός Iv. IV, **86**, 322.

Στέφανος*

Στρατήγης Lav. II, **104**, 28.

Στρατήγιος Lav. II, **109**, 252, 322, 478; Xén., **16**, 5, 11, 16, Xér, **18 F II**, 27; Chil. I, **40**, 57.

Συμεών*

Σωτήρης Lav. II, **109**, 112.

Τριακοντάφυλλος Iv. III, **70**, 10; **75**, 17; **79**, 16; Iv. IV, **86**, 6; Lav. II, **109**, 275, 369.

Τρύφωνας *

Τριφύλλης Lav. II, **109**, 849; Esph, **8**, 68.

Τρυφύλλιος Lav. II, **91 III**, 157.

Τυχωνᾶς Iv. III, **74**, 274.

Φιλάρετος Iv. III, **75**, 431; **79**, 417; Iv. IV, **86**, 310.

Φίλιππος Iv. III, **75**, 97; **79**, 89; Iv. IV, **86**, 286; Xér, **18 A**, 112; **B**, 41.

Φιλόθεος Esph, **8**, 59.

Φωκᾶς Lav. II, **104**, 17; **109**, 130, 346.

Φωστήρης Lav. II, **104**, 76.

Φωτεινός Iv. III, **70**, 14, 73, 75; **74**, 6, 25, 40, 60, 64, 96, 151, 152, 165, 259; **75**, 24, 128, 138; **79**, 22, 122, 131, 406; Iv. IV, **87A**, 11, 25, 27, 33, 34, 39, 109, 117, 211, 226; Lav. II, **91 I**, 34; **91 III**, 31; **104**, 17, 48, 57, 96, 122, 152; **109**, 372, 601, 608; Esph, **8**, 67; Xén., **15**, 6; Zog, **29**, 60; Chil. I, **41**, 59, 80

Φώτιος Iv. III, **70**, 75; Iv. IV, **87**, 29; Lav. II, **109**, 508.

Φώτης Iv. IV, **87 B**, 29.

Χάλκος Iv. III, **74**, 69.

Χαντρηνός Iv. III, **74**, 68.

Χηωνάτος Esph, **8**, 70.

Χριστοφόρος *

Χριστόδουλος Iv. III, **75**, 145; **79**, 127; Lav. II, **109**, 202, 218, 222, 262/263, 279, 282, 306, 332, 405, 429. Esph, **8**, 55; **14**, 94, 153, 160, 161; **15**, 58, 118, 123; **Хрїсто-доүл** Хил, 43, 76, 229/230.

Χρυσάφης Lav. II, **109**, 190, 505.

Χρῦσος, Χρύσος Iv. III, **74**, 48, 88, 89, 298; **77**, 131; Iv. IV, **87**, 41, 226; Lav. II, **91 III**, 73; **109**, 742, 778; Esph, **8**, 53, 71; **14**, 26, 44, 45; **15**, 12, 26, 30, 35, 36; Xér, **18 A**, 103; **B**, 37; Zog, **29**, 61. (v. spisak slovenskih imena)

Ženska imena

Ἀγαπητίνη Lav. II, **109**, 139.

Ἀγγελίνα* Iv. IV, **86**, 39.

Ἀδριανή (prema kalendarskom Ἀδριανός) Iv. III, **70**, 272

Ἀθανασία*

Αἰκατερίνη*

Ἀλεξανδρώ (po mužu) Xén, **25**, 97, 98.

Ἀλεξία Iv. IV, **86**, 260.

Ἀμασσιανή Lav. II, **104**, 116; Ἀμασειανή **109**, 166.

Ἀναστασία*

Ἄννα*

Ἀντωνία*

Ἀπορυπτή Lav. II, **109**, 317.

Ἀργυρή Iv. III, **70**, 148; **75**, 2, 33; **79**, 205; Iv. IV, **86**, 77; Lav. II, **91 III**, 63; **109**, 237, 300, 518, 629; Xén, **12**, 9; **13**, 15; **15**, 9; **25**, 8, 103.

Ἀργυρώ Lav. II, **109**, 360.

Ἀρετή Iv. III, **70**, 23, 83, 91, 95, 287; **75**, 87, 106, 138, 157; **79**, 81, 122, 136, 421; Iv. IV, **86**, 75, 96, 275; **87**, 30; Lav. II, **91 III**, 68; **109**, 267, 272, 305, 328, 337, 418, 443, 467, 600, 803; Xén, **12**, 11; **13**, 17; **16**, 8; **dodatak II**, 8; Xér, **18 A**, 32, 90; **D II**, 21, 23, 31, 35**; D III**, 7, 39, 43, 47, 52; **E II**, 27; **E III**, 18; **F I**, 3; **F II**, 4; Zog, **17**, 47, 62; **Арєтиꙗ** Хил, 327.

Ἀρχαγγεληνή Lav. II, **109**, 488.

Ἀρχοντία, Lav. II, **91 II**, 26; Ἀρχοντώ Lav. II, **109**, 554.

Ἀσιμήνα Lav. II, **104**, 98.

Βασιλική Iv. III, **70**, 63, 307; **75**, 103, 416, 430; **79**, 416; Lav. II, **109**, 140, 146, 240,

270, 505, 895, 934; Esph, **14**, 146; **15**, 111; **25**, 9; Xér, **18 F II**, 20.
Βασιλῶ Iv. III, **70**, 140, 272; **74**, 222, 239, 270; **75**, 240; **79**, 212; Iv. IV, **86**, 32.
Βρυόνα Iv. IV, **87 B**, 187.
Γαληνή Lav. II, **104**, 135; **109**, 471.
Γεωργία*
Γιαννῶ Iv. IV, **86**, 393.
Δάφνη Iv. III, **75**, 151, 190; **79**, 132; Xén. **25**, 14, 97, 102; **Дафниꙗ** Хил, 413.
Δήμητρα* (od Dimitrije)
Δημητρῶ Iv. III, **70**, 301; Iv. IV, **86**, 275; **87**, 179; Lav. II, **109**, 396, 570; **112**, 9.
Δροσιανή Iv. III, **75**, 95; **79**, 87; Lav. II, **109**, 474, 639; Xén, **16**, 20.
Δροσίλα Xér, **18 F II**, 13.
Εἰρήνη*
Ἑλένη*
Ἑλισάβετ*
Ἐλεφαντίνη Lav. II, **109**, 582.
Ἐπισκεπτίτισσα Iv. III, **74**, 225.
Ἐρωτική Lav. II, **109**, 504.
Εὐγενία*
Εὐγενῶ Lav. II, **109**, 481, 495, 503, 516, 933; Xén, **12**, 9; **13**, 15; **16**, 7; **25**, 11, 64, 99; **dodatak II**, 7.
Εὐδοκία*
Εὐμορφία Iv. III, **74**, 211; Lav. II, **109**, 188; **112**, 19; **Іемоꙋфиꙗ** Хил, 61.
Εὐνοστία Iv. III, **77**, 81; Lav. II, **109**, 131, 170, 509, 561; Chil. I, **40**, 46.
Εὐφημία*
Εὐφροσύνη Iv. III, **70**, 382, 385; **74**, 56; **75**, 30; **79**, 27; Iv. IV, **86**, 251/252; Lav. II, **104**, 97, 129; **109**, 41, 69, 233, 239, 247, 480, 490, 499, 502, 506, 517, 548, 598, 611, 637, 744, 883, 935; Esph, **14**, 118; **15**, 80/81; Xén, **25**, 63; Xér, **18 D I**, 45; Zog, **29**, 55; Chil. I, **41**, 73, 80; **Іефросина** Хил, 288.
Ζουζάνα Xér, **18 A**, 112; **B**, 40; **D III**, 50; **F I**, 16; **F II**, 10.
Ζωή Iv. III, **70**, 13, 24, 52, 67, 79, 93, 142, 270, 273, 301, 302; **74**, 11, 13, 18, 23, 46, 55, 58, 70, 72, 75, 82, 91, 94, 95, 98, 103, 106, 108, 110, 115, 121, 123, 137, 138, 144, 150, 152, 158, 164, 169, 170, 175, 177, 209, 216, 227, 236, 246, 256, 261, 289, 304, 305, 321, 329; **75**, 21, 86, 119, 193, 242, 418; **77**, 13, 25, 36, 57, 105, 117, 141; **79**, 19, 53, 80, 168, 313, 407; Iv. IV, **86**, 85; **87**, 4, 7, 11, 21, 25, 27, 28, 31, 35, 41, 43, 44, 52, 62, 69, 71, 82, 84, 91, 99, 100, 103–106, 114, 120, 121, 124, 130–132, 141, 143, 145, 151, 156, 158, 159, 161, 165, 168, 171, 175, 177, 182, 190, 192, 194, 213, 214, 219, 220; **Lav.** II, **91 I**, 28; **91 III**, 60, 87, 106, 127, 128, 225, 228; **104**, 33, 103, 124; **109**, 57, 91, 145, 159, 184, 186, 201, 255, 322, 324, 326, 376, 384, 418, 421, 428, 447, 536, 652, 717, 721, 731, 757, 772, 783, 827, 830, 873, 876, 877, 899, 912; **112**, 20; **dodatak VIII**, 11, 19, 20, 22; Esph, **8**, 9, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 73, 78; **14**, 13, 54, 87, 88, 92, 110, 126, 133, 178; **15**, 40, 43, 44, 49, 50, 52, 54, 67, 71, 88, 94, 99; Xén, **12**, 7; **13**, 12; **16**, 6; **dodatak II**, 6; Xér, **18 A**, 40, 52, 105; **B**, 54; **D I** , 33**;** **D III**, 48; **E I** 10; **F I**, 4; **F II**, 33**;** Zog, **17**, 21; **Ζоꙗ** Хил, 20, 44, 51, 86, 111, 119, 132, 149, 191, 235, 268, 325, 336, 466, 475.
Ζωσάννα Σωσάννα*
Θαλασσηνή Iv. IV, **86**, 314; Lav. II, **91 III**, 93.
Θάμαρ*
Θαυμαστή Iv. IV, **86**, 249.
Θειτοκῶ Iv. III, **75**, 97, 421; **79**, 89, 407; Lav. II, **109**, 299, 344, 350, 475, 484, 486; Esph, **14**, 87, 97; **15**, 53, 61.
Θεοδώρα*
Θεοδότη Lav. II, **109**, 340, 347, 421, 433, 442, 490, 590; Xén, **16**, 15; **25**, 12; **Θεωдоти** Хил, 449/500.
Θεωлогиꙗ Хил, 337.
Θεομοίρα Lav. II, **109**, 500.
Θεοτοκία Iv. IV, **86**, 318; **Тεωдокиꙗ** Хил, 59, 197/198, 440.
Θεοτοκῶ Iv. III, **70**, 78; Iv. IV, **86**, 89; **87**, 55; Lav. II, **91 III**, 64; Xén, **16**, 13.
Θεοφανία Lav. II, **109**, 153.
Θεοφανῶ Iv. III, **74**, 59, 241, 290**;** **79**, 228; Iv. IV, **86**, 94; Lav. II, **91 III**, 165; **104**, 17, 65, 82, 102, 146; **109**, 131, 187, 482; Xén, **12**, 6, 10; **13**, 11, 16; **dodatak II**, 5, 7.
Θηριανή Iv. III, **75**, 256; Lav. II, **91 I**, 51.
Ἰαννοῦσα Lav. II, **91 III**, 112.

Ἰωαννώ Lav. II, **91 III**, 108, 159, 169; **109**, 119.

Καλή Iv. III, **70**, 8, 10, 11, 18, 21, 25, 27, 52, 62, 63, 70, 77, 83, 95, 100, 103, 122, 123, 132, 134, 139, 145, 153, 270, 275, 276, 284, 288, 295, 296, 298, 304, 306, 310, 314, 380, 382; **74**, 8, 12, 17, 20, 21, 23, 25–30, 32, 35, 39, 40, 41, 44, 48, 50, 52, 65, 68, 74–79, 81, 83, 99, 102, 110, 113, 122, 126, 129, 139, 145, 148, 149, 152, 160, 174, 180, 181, 183, 187, 189, 190, 191, 192, 197, 203, 205, 206, 208, 215, 217, 220, 221, 222, 226, 229, 232, 239, 244, 245, 248, 253, 255, 263, 266, 267, 269, 272, 273, 274, 276, 282, 284, 295, 296, 299, 302, 310, 311, 313, 314, 319, 322, 325; **75**, 8, 12, 24, 44, 47, 53, 54, 94, 104, 112, 125, 148, 156, 196, 199, 238, 240, 244, 248, 250, 251, 238, 252, 257, 415, 421–424, 426, 428, 429, 431, 513; **77**, 14, 21, 29, 40, 45, 49, 100, 105; **79**, 7, 11, 17, 22, 33, 40, 42, 43, 48, 50, 86, 130, 136, 169, 209, 211, 219, 221, 223, 228, 403, 407, 409, 411, 412, 414, 415, 418; Iv. IV, **86**, 6, 10, 17, 27, 34, 48, 80, 81, 89, 92, 238, 244, 308, 309, 313, 314, 319, 320, 322, 328, 393; **87**, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 25, 28, 32, 36, 37, 40, 42–51, 58, 59, 65, 68, 70, 71, 73–75, 79, 80, 84, 86, 88, 90, 91, 93, 95, 97, 98, 106, 109, 114, 117, 118, 123, 126–128, 132, 135, 148, 150, 160, 169, 172, 173, 176, 181, 182, 184, 187, 191, 200, 204, 207, 210, 212, 215, 216, 221, 222, 225, 226; **87B**, 56, 117; Lav. II, **91 I**, 14, 53, 55; **91 II**, 22; **91 III**, 1, 25, 26, 28, 37, 57, 79, 81, 86, 87, 91, 95, 99, 107, 111, 118, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 134, 135, 137, 139, 142, 145, 148, 150, 151, 158, 162, 163, 166, 175, 183, 184, 185, 189, 192, 194, 196, 197, 199, 205, 210, 212, 214, 217, 219, 223, 227, 228, 230, 234, 238, 241, 242; **104**, 19, 20, 22, 27, 36, 51, 52, 65, 83, 87, 92, 98, 111, 125, 127, 131, 133, 139, 146, 147, 147/148, 149, 155, 157, 161; **105**, 8, 11, 15, 19; **109**, 21, 24, 38, 42, 44, 57, 62, 65, 73, 79, 81, 82, 84, 86, 93, 103, 107, 109, 110, 122, 127, 128, 130, 135, 141, 150, 154, 158, 160, 162, 166, 168, 174, 175, 177, 178, 179, 182, 188, 189, 192, 193, 196, 197, 200, 202, 204, 206, 210, 211, 216, 230, 235, 247, 249, 250, 259, 263, 264, 265, 268, 277, 278, 282, 286, 289, 291, 295, 302, 305, 309, 312, 318, 319, 321, 324, 332, 335, 337, 341, 350, 352, 354, 355, 368, 370, 372, 374, 376, 382, 383, 386, 387, 392, 394, 399, 407, 409, 411, 414, 419, 421, 422, 429, 433, 435, 440, 442, 443, 444, 445, 453, 454, 457, 459, 462, 465, 469, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 480, 484, 490, 493, 500, 506, 510, 511, 512, 516, 537, 554, 556, 565, 578, 583, 621, 624, 643, 652, 655, 658, 672, 677, 679, 681, 693, 695, 699, 703, 704, 709, 716, 718, 723, 725, 732, 737, 742, 744, 748, 752, 761, 764, 769, 772, 773, 774, 775, 780, 784, 788, 793, 798, 807, 813, 819, 822, 829, 830, 832, 834, 836, 838, 842, 849, 851, 852, 854, 855, 856, 858, 861, 864, 866, 867, 869, 877, 880, 881, 883, 884, 888, 890, 894, 896, 897, 898, 899, 901, 902, 903, 909, 915, 927, 935, 935, 937; **112**, 8, 9, 12, 16; **dodatak VIII**, 17, 22; Esph, **8**, 10, 23, 25, 27, 36, 37, 44, 50, 53, 59, 62, 64, 79; **14**, 11, 15, 20, 23, 29, 32, 34, 52, 56, 60, 67, 74, 84, 85, 89, 94, 102, 106, 111, 117, 137, 139, 149, 151, 158, 160, 165; **15**, 13, 15, 19, 26, 30, 31, 39, 41, 45, 47, 51, 54, 58, 63, 67, 69, 72, 78, 105, 114, 116, 122, 123; Xén, **12**, 7, 10, 12, 14; **13**, 12, 17, 23, 177, 178; **15**, 11, 12, 16; **16**, 10; **25**, 7, 13, 98–101, 103, 107, 108; **dodatak II**, 5, 8, 11, 12, 13; Xér, **18 A**, 5, 7–10, 12, 19, 23, 31, 36, 40, 42, 47, 58, 59, 64, 67, 75, 76, 92, 94, 101, 104, 105; **B**, 4; **D I**, 38, 41, 46; **D II**, 1, 2, 4, 9, 13, 16, 26, 27, 31; **D III**, 1, 2, 15, 17, 25, 26, 39, 42, 43, 44, 48, 56; **E I**, 8, 16; **E II**, 1, 23, 24, 27; **E III**, 12, 17, 26; **F I**, 4, 8, 9, 11, 14, 18, 19, 24, 31, 34; **F II**, 4, 7, 8, 20, 24, 28, 29, 31; Zog, **15**, 8, 9, 30, 34, 37; **17**, 32, 33, 37, 40; **29**, 30, 32, 37, 43, 50, 65, 68; Chil. I, **39**, 93, 97, 98, 113, 114; **40**, 45, 48, 50, 56, 70, 74, 111, 121; **41**, 58, 60, 63, 64, 67, 68, 71, 72; **Калиꙗ** Хил, 15, 37, 61, 64, 69, 124, 135, 230/231, 242, 252, 253, 262, 278, 283,

293, 296, 299, 305, 310, 316, 321, 343, 359, 455, 480, 483, 502.
Καλούδα Iv. III, **74**, 225; Iv. IV, **87**, 119.
Кастаниꙗ Хил, 508.
Κομιανή Lav. II, **109**, 619.
Κοντοϊωαννώ Esph, **14**, 110; **15**, 71.
Κυριακία Iv. III, **77**, 72; Lav. II, **91 III**, 115, 155, 157, 160, 193, 201; **109**, 853.
Κυριακή Iv. IV, **86**, 248; Lav. II, **109**, 91, 198.
Κυριακώ Lav. II, **109**, 319, 487, 498, 538, 848; Zog, **29**, 71.
Κωνσταντία * (od Konstantin)
Κωνσταντώ Esph, **8**, 38; Chil. I, **39**, 100.
Λαμπρηνή Iv. IV, **87**, 208.
Λεοντώ Lav. II, **109**, 207, 263.
Λιγυρή Lav. II, **104**, 117.
Μαργαριτώ Iv. III, **70**, 63, 76.
Μάρθα*
Μαρία*
Μαρίνα*
Μαυρογιανώ Lav. II, **104**, 165.
Μελανία Iv. IV, **87**, 27.
Μελαχρηνή Lav. II, **91 III**, 71; **Мелахриниꙗ** Хил, 256.
Μελισσηνή Iv. III, **70**, 133, 181, 241.
Μελιττινή Esph, **15**, 114.
Ξανθή Iv. III, **74**, 86, 168, 268; Iv. IV, **87**, 191; Lav. II, **104**, 121, 122, 163; **109**, 163, 195; Chil. I, **40**, 64.
Ξαντώ Iv. III, **70**, 122.
Ξένη Iv. III, **70**, 52, 59, 68, 83, 86, 93, 99, 129, 130, 138, 275, 385; **74**, 37, 66, 76, 112, 186; **75**, 202, 238; **79**, 210; Iv. IV, **86**, 278; Lav. II, **91 I**, 35, 46, 59: **91 III**, 36, 49, 122, 154, 182, 231; **109**, 314, 490, 510, 522, 526, 545, 557, 583, 585, 611, 658, 735, 844; **112**, 10, 17; Xén, **25**, 14, 103; Xér, **18 A**, 17, 21, 27, 29, 34, 47, 59, 63, 81, 82, 88; **B**, 9; **D II**, 14, 42; **D III**, 4, 16, 22, 33, 38, 44, 50; **E II**, 9; **E III**, 4, 19; **F I**, 1, 4, 14, 16, 19, 20; Zog, **15**, 11; **17**, 12; Chil. I, **40**, 114, 125; **Ѯена** Хил, 88, **Ксень** 439, 465.
Ξενία Iv. III, **75**, 97, 157, 196, 230, 515; **79**, 89, 169, 202, 505; Iv. IV, **86**, 75, 83; **87**, 94, 101, 115; **87 B**, 35; Lav. II, **91 III**, 171, 190, 227, 230; **109**, 188, 234, 352, 409, 866, 905; Esph, **8**, 43; **14**, 14, 33, 36, 52, 174; **15**, 31, 44; **25**, 12; Xér, **18 F I**, 20; **Ѯениꙗ** Хил, 377, **Ксениꙗ** 447.
Ὀρφανή Iv. IV, **87**, 52.
Παγκαλώ Lav. II, **104**, 20.
Πανωραία Iv. III, **70**, 288; Lav. II, **109**, 77, 220, 256, 353, 399, 408, 422, 424, 426, 445, 446.
Παρασκευή Zog, **29**, 14; **Параскевиꙗ** Хил, 437.
Παρασκευώ Iv. III, **75**, 36, 228; 79, 32, 200; Iv. IV, **86**, 46; Lav. II, **104**, 24, 31, 58, 100, 159/160; **109**, 477, 484, 485, 513; Xén, **13**, 179; **dodatak II**, 14; Xér, **18 A**, 14.
Πασχαλίνα Xén, **16**, 5.
Πασχαλώ Esph, **14**, 105; **15**, 67.
Πατρικία (prema kalendarskom Πατρίκιος) Lav. II, **109**, 497.
Παχυμαρία Lav. II, **91 I**, 45.
Πεπανή Lav. II, **104**, 87; **109**, 113; Chil. I, **41**, 61; **Пепаниꙗ** Хил, 64.
Περδικαρία Esph, **14**, 154; **15**, 118.
Потиниꙗ Хил, 64.
Ποθητή Iv. III, **70**, 85, 126, 127, 137; **75**, 161; Iv. IV, **86**, 96, 269; Lav. II, **109**, 83, 233, 314, 390, 497.
Ποθητώ Iv. III, **75**, 225, 227; **79**, 140, 200; Chil. I, **41**, 62.
Σαραντηνή Iv. III, **70**, 150, 286, 305; **75**, 145; **79**, 127; Lav. II, **109**, 930.
Σάρρα*
Σεβαστή Iv. III, **74**, 51.
Σεμνή Iv. III, **70**, 284, 299; **75**, 143, 184, 426; **79**, 125, 160, 412; Iv. IV, **86**, 238; Lav. II, **109**, 591, 681; Xén, **25**, 108.
Σιδηρίνα Lav. II, **109**, 316.
Σιλιγνώ Iv. III, **70**, 64, 82, 94, 135; Lav. II, **91 I**, 10, 39; **91 III**, 3, 52, 67; **109**, 460, 512, 524, 569, 580, 586, 627, 629, 633, 640; Esph, **14**, 143; **15**, 109; Xén, **13**, 21, **25**, 103, 104, 106; **dodatak II**, 12; Zog, **17**, 59; **Силигниꙗ** Хил, 402, 421, 427.
Σοφία*
Σταμάτα Esph, **8**, 51; Xén, **25**, 102.
Σταματική Iv. III, **70**, 285; **74**, 23, 30, 167; **75**, 17, 43, 125, 201; **79**, 16, 173, 404; Iv. IV, **86**, 6, 326; **87 A**, 18, 19, 56, 110, 122, 153, 170, 203, 211, 213, 225; Lav. II, **91 III**, 52; **104**, 60, 70, 109; **109**, 31, 38, 157,

166, 303, 388, 410, 464, 466, 526, 583, 639, 727, 933; Esph, **14**, 45, 143; **15**, 36; Xér, **18 F II**, 25; **Стаматики** Хил, 242; **Стаматихиꙗ** 220, 489/490.
Στασηνή Esph, **14**, 120; **15**, 81; **Стасиꙗ** Хил, 220.
Στεφανία* (od Stefan)
Στειλιανή Iv. IV, **87 B**, 16, 183, 218; Στηλειανή Lav. II, **109**, 254; Στυλιανή Iv. IV, **86**, 318; Iv. IV, **87**, 14, 166, 195.
Στρατηγώ Lav. II, **109**, 515, 630, 929; Esph, **8**, 51; **14**, 37; **15**, 33; Xén, **16**, 14; **25**, 8, 106.
Συναγούλα (?) (Синьгола, gr. izgovor sl. imena Снѣгуља) Iv. IV, **87**, 171.
Τραχαμίνα Lav. II, **109**, 488.
Τριακονδαφυλλίνα Iv. III, **70**, 311; Lav. II, **109**, 284, 635.
Φεγγώ Chil. I, **41**, 67, 75, 76.
Φοβηνή Lav. II, **109**, 67, 397.
Φωστήρα Iv. III, **74**, 175; **75**, 35; **79**, 32; Iv. IV, **86**, 46; **87**, 117; Lav. II, **104**, 64, 164; **109**, 226; Esph, **8**, 22.
Φωτεινή Iv. III, **70**, 27, 59, 62, 75, 104, 134, 138, 142, 149, 151; **74**, 10, 81, 124, 197, 208, 221; **75**, 101, 151, 243, 256; **79**, 214, 227, 233; Iv. IV, **86**, 97; **87 A**, 14, 61, 72, 100, 112, 117, 144; Lav. II, **91 I**, 45; **91 III**, 39; **104**, 30, 48, 75, 131; **109**, 544, 563; Esph, **14**, 74/75; **15**, 45; Xén, **25**, 101; Xér, **18 E II**, 9; Zog, **15**, 16, 19, 23; **17**, 20; **29**, 44; **Фотиниꙗ** Хил, 50, 302, 421.
Χαλακτηνή Chil. I, **40**, 52.
Χειλώ Lav. II, **109**, 575.
Χιονώ Iv. III, **79**, 420; Lav. II, **104**, 16; **109**, 117, 153, 226; **Хиωниꙗ** Хил, 272.
Χρισουδία Xér, **18 B**, 52.
Χρυσάννα, Χρυσάννα Iv. III, **74**, 322; Lav. II, **104**, 128; **109**, 42; Xén, **16**, 17.
Χρυσῆ Iv. III, **70**, 98; **74**, 34, 44, 64, 78, 156, 178, 186, 214, 248; **75**, 99, 413; **77**, 21, 38, 52, 65, 82, 84, 99, 103, 117, 129, 140, 144; **79**, 42, 232, 400; Iv. IV, **87**, 58, 75, 85, 96, 104, 108, 147, 193; Lav. II, **91 III**, 148, 151, 170, 175, 234; **109**, 406, 439, 464, 605, 628, 631, 703, 705, 706, 718, 723, 727, 728, 772, 777, 795, 805, 815, 822, 835, 837, 843, 855, 869, 876, 930; **112**, 21; Esph, **8**, 8, 12, 14, 38, 41; **14**, 16, 19, 20, 43, 106, 115, 128; **15**, 12, 16, 17, 21, 58, 79, 90; **25**, 12; Xér, **18 A**, 21, 45, 88**; B**, 16; Zog, **15**, 28; **29**, 52; **Хѹсиꙗ** Хил, 21, 69, 209, 241.
Χριστίνα*

SLOVENSKA IMENA

Muška imena

Ἀσάνης (Асѣн) Iv. III, **74**, 77, 183, 220; Iv. IV, **87**, 85, 141, 149, 206.
Βαγίανος (Бајан, Бојан) Zog, **29**, 65, 66.
Βασίλκος (Васиљко) Iv. IV, **87**, 158, 159, 160, 162.
Βάσκος (Васко) Iv. IV, **87**, 42, 58.
Βέασκος (Вѣс(т)ко) Iv. III, **74**, 34, 35.
Βελίανος (Вељан, Бељан) Lav. II, **109**, 255.
Βελκάνος (Влкан) Iv. III, **74**, 78, 254, 258, 263, 272, 292; Iv. IV, **87**, 90; Xér. **18 A**, 25; **B**, 10.
Βελκάσης (Влкаш) Iv. IV, **87**, 77.
Βελκοκώνστας (Велики Констас) Iv. IV, **87**, 214.
Βελκοκώστας (Велики Коста) Iv. III, **74**, 87; Iv. IV, **87**, 237.
Βελκονᾶς Βελκωνᾶς (Влкона) Iv. III, **74**, 25, 160, 179, 258; Iv. IV, **86**, 27; **87**, 139; Lav. II, **105**, 14; **112**, 16; **Влькона** Хил, 197.
Βιτάνος (Витан) Lav. II, **91 III**, 116; **109**, 734.
Βλάδος (Влад(о)) Lav. II, **112**, 12.
Βλάντος (Влад(о)) Lav. II, **105**, 15; **109**, 436; Esph. **14**, 108, **15**, 70.
Βογδάνος (Богдан) Iv. III, **70**, 384; **77**, 74, 75; **Богданъ** Хил, 495.
Βόειος (Вој(о)) Iv. III, **77**, 36.
Βοΐλας (Војил(о)) Iv. III, **74**, 17; Iv. IV, **87**, 195.
Βοΐσθλαβος (Војислав) Iv. III, **77**, 24.
Βολκάνος (Влкан) Lav. II, **109**, 641, 692, 802; Xér. **18 B**, 32; Βουλκάνος Xér. **18 A**, 90; **B**, 32; Iv. IV, **87B**, 100.
Βορίλας (Борил(о)) Iv. III, **74**, 48, 51; Iv. IV, **87**, 38.
Βούλτζης (Вълч) Esph. **14**, 61.
Γελκανᾶς (Јелкан) Xér, **18 A**, 28, 83; **B**, 11, 23, 30; **D III**, 40; **F I** 14/15, 27; Κελκανᾶς Xér, **18 A**, 65.

Γέλκος (Јелко) Esph, **14**, 111.
Γερίλας (Јерил(о)) Iv. III, **74**, 121, 198; Iv. IV, **87**, 147; Lav. II, **91 III**, 155; **109**, 845, 846; Chil. I, **40**, 123.
Γέρκος (Јерк(о)) Iv. III, **74**, 324; Lav. II, **109**, 675.
Γέρος (Геро, од Георгије) Iv. III, **77**, 142.
Γολεάσκος (Голѣшко) Iv. III, **74**, 298.
Γόλεος (Гољ(о)) Iv. III, **77**, 167.
Γόλης (Гол) Iv. III, **77**, 141.
Γούδηλας (Годил(а)) Lav. II, **109**, 508.
Γουλιμής (Гулим, од Голим, Голем) Iv. III, **70**, 309.
Γριδάνος (Грдан) Lav. II, **109**, 815, 885; Esph. **8**, 30; Xér. **18 D III**, 12; **Грьдань** Хил, 464.
Γροζέας (Гроза) Iv. III, **77**, 38, 88, 112; Iv. IV, **86**, 328.
Γρούμπερσις (Грубер) Lav. II, **109**, 511.
Γρούτζης (Гроч(о)) Lav. II, **109**, 729.
Δεσάνος (Десан) Iv. III, **74**, 320; Iv. III, **77**, 33, 66.
Δημάνος (Диман, од Димитрије) Iv. III, **74**, 176, 202; Iv. IV, **87**, 165, 188, 190; Lav. II, **91 III**, 135, 159, 186, 200; **109**, 196, 387, 852; Esph, **14**, 26, 167; **15**, 26/27; Xér, **F II**, 24.
Δόβρικας (Добрко) Iv. III, **74**, 154; Lav. II, **109**, 903.
Δόβριτζας (Добрица) Lav. II, **109**, 906.
Δόβρος (Добр(и)) Iv. III, **74**, 33.
Δοβρωνᾶς (Доброња) Esph, **14**, 84, 87; **15**, 52.
Δομπρομυρός (Добромир) Iv. III, **74**, 120; **Добромир** Хил, 77.
Δόμπρος (Добр(и)) Iv. III, **74**, 96, 182; Iv. IV, **86**, 329.
Доброта Хил, 55.
Δραγανίτζης (Драганиц, Драганић) Iv. III, **74**, 249.
Δραγάνος (Драган) Iv. III, **70**, 24, 303, 384; **74**, 9, 178, 204, 205, 244, 296, 310, 329; **77**, 11, 13, 17, 24, 40, 49, 60, 78, 122; Iv. IV, **87**, 184; Lav. II, **91 III**, 128, 210, 214; Esph. **8**, 46; **14**, 62; Xér. **18 D I**, 17; **E II** 14; Xén, **25**, 105.
Δραγῆς (Драг(и)) Iv. III, **77**, 6, 13, 25, 55, 95, 116, 120, 124, 131, 134, 136.
Δραγίνας (Драгиња) Iv. III, **74**, 102, 205; **77**, 82; Iv. IV, **87**, 145; Lav. II, **109**, 760, 761, 763 Xér. **18 A**, 36**;** **B**, 13; **D III**, 47, 53; **F I** 3.
Δραγόνης (Драгоња) Lav. II, **104**, 147.
Δράγος (Драг(о)) Iv. III, **70**, 305.
Δραγοσθλάβος (Драгослав) Iv. III, **70**, 28; **77**, 53, 74, 129, 166; Lav. II, **109**, 446.
Δραγότζης (Драгоч, скр. од Драгочај) Esph, **8**, 53, 56, 71; **Драгоч** Хил, 479, 483.
Δραγωνᾶς (Драгоња) Lav. II, **91 III**, 220; **109**, 714; Zog. **17**, 37.
Δραγωτᾶς (Драгота) Iv. III, **74**, 223; Iv. IV, **87**, 51.
Δραζάνος (Дражан) Iv. III, **74**, 139.
Δραζίλας (Др(а)жило) Iv. III, **74**, 18; Lav. II, **112**, 7.
Δράζης (Драж) Lav. II, **109**, 135, 899; Chil. I, **39**, 101; Esph. **14**, 99; **15**, 62.
Δράζος (Драж) Iv. III, **77**, 52, 117.
Ζεγλέανος (Жегљан) Xér, **18 A**, 21, 24, 49; **B**, 9, 10, 18; **D III**, 39; **F I**, 24.
Ζελιάνος (Жељан) Iv. IV, **87**, 215; **Ζелиꙗн** Хил, 498.
Ζερβός (Срб) Iv. IV, **86**, 90, 91, 96; **87**, 36; Lav. II, **109**, 22, 23, 128, 377, 894, 904.
Ζιρῆς (од Жирослав) Lav. II, **104**, 156.
Ἰάνκος (Јанко)v. III, **77**, 102; Lav. II, **109**, 885.
Ἰβάνης (Иван) Iv. III, **77**, 11, 33, 40, 200; Esph. **8**, 30.
Ἰβανκός (Иванко) Lav. II, **104**, 143.
Ἴσκρος (Искро) Iv. III, **77**, 159.
Калинь (?) Хил, 219.
Копань Хил, 412.
Κραῖκος (Крајко) Iv. III, **70**, 128; **75**, 230; **79**, 202; Κρᾶκος Iv. IV, **86**, 81.
Κραμπούρης (Храбъръ) Lav. II, **112**, 16.
Κριστίλας (Крстило) Iv. III, **70**, 136; Lav. II, **91 III**, 195; **109**, 819, 820; Xér. **18 A**, 20, 94, 114; **B**, 8, 34, 42, 43.
Κώνστιτζας (Констица) Iv. III, **74**, 241, 242, 329; Iv. IV, **87**, 223, 22; Κώστιτζας Iv. IV, **87 B**, 252.
Λαμπούδης (Лабуд) Lav. II, **109**, 414, 415.
Λέστιτζας (Льстица) Iv. III, **74**, 33, 200; Iv. IV, **87**, 58, 205.
Λουκάνος (Лукан) Iv. III, **77**, 160; Iv. IV, **87**, 39; Lav. II, **dodatak VIII**, 13.

Λούτκος (Љутко) Iv. IV, **87**, 169.
Μανδροϊωάννης (Мудри Јован) Iv. IV, **87**, 99.
Μανίτζας (Маница, од Манислав) Lav. II, **91 III**, 85.
Μαροβίτης (Мѣровит) Lav. II, **109**, 458.
Μάτκος (Матко) Iv. III, **75**, 174; **79**, 152; Σμάτκος Iv. III, **70**, 91.
Μερζάνος (Мрзан) Iv. III, **74**, 24, 296; **77**, 49; Lav. II, **dodatak VIII**, 14; Esph. **8**, 34, 36; **15**, 10.
Μηλᾶς (Мила) Lav. II, **104**, 26, 37; **109**, 227; Μιλᾶς Lav. II, **104**, 39.
Μοιριάνος (Мирјан) Esph. **8**, 45.
Μολιβόντης (Молиб'д) Lav. II, **112**, 22.
Μομτζίλας (Момчил) Lav. II, **91 III**, 181; Μομιτζίλας Lav. II, **112**, 20.
Μπάιος (Бај(о)) Iv. III, **77**, 163.
Μπάλεος (Бѣл) Iv. III, **77**, 167.
Μπατιλᾶς (Батил(о)) Xér. **18 D III**, 45; Μπατίλας (Батил(о)) Iv. III, **77**, 45.
Μπέαλης (Бѣл) Lav. II, **109**, 862.
Μπεάλης (Бѣл) Iv. III, **74**, 321; Lav. II, **91 III**, 168, **109**, 384; Xér. **18 A**, 101; **B**, 36; **D II**, 36.
Μπεάλος (**Бѣло**) Хил, 338.
Μπεαλωτᾶς (Бѣлота) Esph. **8** 54, 73, 81; **14**, 28, 58; **15**, 28.
Μπεζάνος (Бежан) Iv. III, **74**, 102, 104, 200, 224; Iv. IV, **87**, 113.
Μπελέανος (Бѣлѣн, Бељен) Iv. III, **74**, 237; Esph. **14**, 60; **Бѣлıан** Хил, 370.
Μπλασνός (Блажьн) Iv. III, **77**, 77, 79, 135, 136.
Μπραΐλας (Брајил(о)) Iv. III, **74**, 76.
Μπρατίλας (Братил(о)) Iv. III, **74**, 274, 275, 278, 279, 281.
Μπριζομάρης (Брзомѣр) Iv. III, **74**, 118.
Μπρίμπας (Приба) Xér. **18 A**, 12, **B** 4.
Μυρεάνος (Мирѣн, Мирјан) Iv. III, **74**, 215.
Μύρης (Мир) Iv. III, **74**, 318, 320; Iv. IV, **87**, 19.
Μυριάνης (Мирѣн, Мирјан) Lav. II, **112**, 20.
Μύρνος (Мирьн) Iv. III, **77**, 88.
Μύρος (Мир) Iv. III, **77**, 70, 92.
Μυρωτᾶς (Мирота) Xér. **18 A**, 33; **B**, 13; **D III**, 44; **F I**, 1.
Νεάγκος (Нѣг(о)) Iv. III, **74**, 52, 180; **77**, 72.
Νέαγνος (Нѣг(о)) Esph, **14**, 73.
Νεκτάνος (Нехтѣн) Iv. III, **74**, 303; Lav. II, **112**, 11, 19.
Νεκτέανος (Нехтѣн) Lav. II, **109**, 124, 373, 408, 409, 418; Esph. **8**, 5, 69.
Νεντάνος (Недан) Lav. II, **109**, 750.
Νεσγρέμπας (Незгъреба) Iv. III, **77**, 82.
Νικούλιτζας (Николица) Iv. IV, **87**, 98.
Νικωτᾶς Iv. IV, **86**, 16.
Ὀλημερηνός (Холимѣр) Lav. II, **109**, 336.
Οὕρεσις (Урош) Iv. IV, **87**, 183.
Παγάνος (Паган, Поган) Lav. II, **91 III**, 88, 157; **109**, 763, 766, 768, 769, 847; Esph. **14**, 7; **15**, 9.
Πατζακωτός (Пачегод) Iv. III, **74**, 189; Iv. IV, **87**, 183, 228; Lav. II, **104**, 22; Πιτζακωτός Lav. II, **104**, 133.
Περίτζης (Перица) Iv. III, **74**, 27, 37; Iv. IV, **87**, 48.
Πετρούνης (Петрун) Iv. IV, **87**, 216.
Πλασνός (Блажн) Iv. III, **77**, 81.
Πλαγούλης (од Благољуб) Lav. II, **91 III**, 195; **109**, 665.
Πόζαρος (Пожар) Xér, **18B**, 44.
Πρακαζᾶς, Πρεκαζᾶς (Прѣказ) Lav. II, **91 III**, 1; **109**, 588.
Πραντέλης (Прѣдѣл) Xér, **18 B**, 13; Πραντούλης Iv. III, **79**, 218; Πρεντέλης Xér, **18 A**, 16, 34; **B**, 7; **F I**, 2; Πρεντούλης Iv. III, **75**, 246.
Πρίμπος (Приб(о)) Iv. III, **74**, 214; **77**, 72; Iv. IV, **87**, 225, 228.
Προδάνος (Продан) Iv. III, **74**, 176; Lav. II, **109**, 648; Xér. **18 D III**, 11.
Ῥαής (Рај) Lav. II, **109**, 197.
Ῥαδίλας, Ῥαδήλας (Радило) Lav. II, **109**, 146; Iv. III, **74**, 41, 47; Iv. IV, **86**, 25; Iv. IV, **87**, 66.
Ῥάδος (Рад) Iv. III, **74**, 98; **75**, 241; **77**, 31, 67, 137, 140; **79**, 212; Iv. IV, **86**, 84, 85; Lav. II, **93**, 9;**104**, 158; Xér, **18 F I**, 9.
Ῥαντῖνος (Радин) Iv. III, **75**, 425; **79**, 411; Iv. IV, **86**, 306, 307.
Розань Хил, 367.
Ῥόμπις (Роб) Lav. II, **dodatak VIII**, 22.
Ῥόμπος (Роб) Iv. III, **70**, 144; **74**, 93; **79**, 229; Iv. IV, **87**, 113.
Рѹсин Хил, 489.

Ῥώσινος (Рус(ин)) Iv. IV, **87**, 94; Lav. II, **91 III**, 156; Xér. **18 A**, 82, 85, 105; **D II**, 17, 40.
Ῥῶσης (Рус) Lav. II, **dodatak VIII**, 17.
Ῥῶσος (Рус) Iv. III, **77**, 132; Iv. IV, **87**, 101; Lav. II, **91 III**, 215; **104**, 107; **109**, 495, 508, 702, 704; Esph. **8**, 35, 48, 65; **14**, 9, 125; **15**, 9, 86; Xér. **18 D II**, 16, **D III**, 25.
Σεμίακος (Сѣмјак) Lav. II, **dodatak VIII**, 30.
Σερδάνος (Срдан) Iv. III, **77**, 135.
Σέρμπανος (Срб(ј)ан) Iv. IV, **87**, 44.
Σιλιγούδης (Желигод) Lav. II, **109**, 133, 134, 137, 186, 304.
Σίνεος (Сињ) Iv. III, **77**, 201.
Σίνης (Сињ) Iv. III, **77**, 128.
Σλάτκος (Златко) Iv. III, **77**, 95, 199.
Σλίνας (Злина) Iv. III, **74**, 12, 133.
Σλῖνος Iv. IV, **87**, 186.
Смѣдан Хил, 425.
Смѣдько Хил, 402, 424.
Смолань Хил, 336.
Σμόλης (Смољ) Iv. III, **77**, 167; Esph. **8**, 67; Xér. **18 A**, 9; **B** 3.
Σουλιμᾶς (Сулим) Lav. II, **104**, 124.
Σταμενίτζης (Стамениц) Lav. II, **109**, 582.
Στάνιλας (Станил(о)) Lav. II, **91 III**, 104, 108, 111, 200; **109**, 791, 792, 795–797; Iv. III, **74**, 272; **77**, 73.
Στανίσθλαβος (Станислав) Iv. III, **74**, 15, 309; **77**, 102.
Στάνος (Стан) Iv. III, **74**, 15, 131, 226, 291, 296; **77**, 17, 21, 28, 52, 81, 90, 92, 112, 125, 137, 141, 162; Iv. IV, **87**, 118, 130, 150; Lav. II, **91 III**, 87, 88, 90, 120, 158, 172, 17, 228, 229; **109**, 181, 374, 446, 652, 655, 692, 728, 729, 761, 763, 768, 850, 869, 874, 877, 890; **112**, 8; Esph. **8**, 29, 36; **14**, 8, 32, 64, 94; **15**, 9, 42, 50, 58; Xér. **18 B** 43; D II 13; **D III** 34; Xén. **25**, 99.
Στανούλας (Станул) Iv. III **74**, 177, 326.
Στασίμηρος (Ст(р)ашимир) Iv. III, **77**, 102.
Σταῦκος (Стајко, Славко) Lav. II, **91 III**, 69.
Στέανκος (Стѣнко) Lav. II, **109**, 918; Xér. **18 B**, 50.
Στοϊωάννης (Стојан) Lav. II, **91 III**, 88.
Στραντίνος (Страдина) Xér. **18 A**, 4; **B**, 176.
Στρέατζκος (Срећко, Стрѣчко) Lav. II, **109**, 692
Συρμπάνος (Срб(ј)ан) Iv. III, **77**, 109/110; Iv. IV, **87 B**, 50, 128.
Τζέλης (Цел) Iv. III, **74**, 20, 22, 58, 222; Iv. IV, **87**, 51.
Τζέλκος (Целко) Lav. II, **109**, 826.
Τζερνάτος (Ч(е)рнат) Chil. I, **39**, 115.
Τζέρνης (Чрн) Iv. III, **74**, 292, 298, 309.
Τζοῦλκος (Цуљко) Lav. II, **109**, 822.
Τομπρίλας (Добрил(о)) Iv. III, **77**, 49, 50, 77.
Τόμπρικας (Добрика) Iv. III, **74**, 153.
Τόμπρενος (Добрен) Iv. III, **77**, 105; Iv. IV, **87**, 224/225.
Τομπρηνός (Добрин) Lav. II **112**, 7.
Τομπρόμοιρος (Добромир) Lav. II, **91 I** 53; **109**, 515, 550, 720.
Τόμπρος (Добр(о)) Iv. III, **74**, 161, 162.
Τομπρόσθλαβος (Доброслав) Iv. III, **77**, 6, 25, 110.
Τορνίκης (Торник) Lav. II, **109**, 44.
Τούντινος (Тодин, Тудин, од Теодор; Туђин) Lav. II, **91 III**, 114; **dodatak VIII**, 21.
Τουντουρίτζης (Тодорица) Iv. IV, **87**, 187.
Τούντουρος (Тудор) Iv. III, **74**, 253.
Τυχάνος (Тихан) Esph. **14**, 7; **15**, 8.
Φότκος (Фотко, од Фотије) Iv. III, **74**, 166; Iv. IV, **87**, 193.
Χαντέας (Хоџа) Xér, **18 B**, 33.
Χοῦμνος (?) Lav. II, **104**, 117.
Χρῦσος, Χρύσος[547] (Хрс) Iv. III, **74**, 48, 88, 89, 298; Iv. IV, **87**, 41, 226; Lav. II, **91 III**, 73; **109**, 742, 778; Esph, **8**, 53, 71; **14**, 26, 44, 45; **15**, 12, 26, 30, 35, 36; Xér, **18 A**, 103; Zog, **29**, 61.

Ženska imena

Βασίλκα (Василка) Iv. III **74**, 173.
Βέλκα (Белка или Велика) Iv. III, **74**, 176.

547 O ovom imenu i njegovom poreklu mnogo se raspravljalo. Ono najverovatnije dolazi od grčkog χρυσός, ali smo ga mi računali u slovensko ime jer se u izvornoj građi pojavljuje jedino u sredini koja je veoma bogata Slovenima, kao i u porodicama čiji članovi nose druga slovenska imena. Vidi *Радојчић*, О неким господарима, 16; *Мутафчиев*, Владетелите на Просек, 7–8; *Златарски*, История на българската държава, 121–122, нап. 4; *Грковић*, Имена код Срба, 205.

Βέλλα (Бѣла) Iv. III, **77**, 36.
Βελκοῦσα (Влкуша) Xér. **18 A**, 30, 95; **B**, 12.
Βῆσα (Виша, од Вишеслава) Iv. III, **77**, 67, 95.
Βύσσα (Виша, од Вишеслава) Iv. III, **74**, 175; Iv. IV, **87**, 33.
Γιάνκα (Јанка) Iv. III, **74**, 252.
Γριδάννα (Грдана) Lav. II, **91 III**, 191.
Δεσίνα (Десна) Iv. III **77**, 199.
Δόμπρα (Добра) Iv. III **77**, 21.
Δομπράνα (Добрана) Iv. III **74**, 96; Iv. IV, **87**, 104; Lav. II, **dodatak VIII**, 16.
Δομπρούσα (Добруша) Iv. III **74**, 159.
Δραγάν(ν)α (Драгана) Iv. III **74**, 38, 269; Iv. IV, **87**, 205; Lav. II, **91 III**, 143; **109**, 228; Esph. **8**, 47; **14**, 58; **15**, 21; **Драгана** Хил, 22.
Δράγνα (Драгна) Lav. II, **91 III**, 120; **109**, 916; Iv. III **74**, 257; Esph. **8**, 48; **14**, 58; **15**, 21; Xér, **18 A**, 98; **B**, 35.
Δραγούλα (Драгула) Iv. III **74**, 132; Iv. IV, **87**, 105, 133, 158; Lav. II, **105**, 14; **112**, 16.
Δράζα (Дража, Драгја) Iv. III **77**, 102, 142; Lav. II, **109**, 679.
Δυκλιοῦσα (Дикљуша) Xér. **18 A**, 32.
Δῶνα (?) Chil. I, **41**, 62.
Ζάρκα (Зорка, Жарка) Lav. II, **dodatak VIII**, 31.
Ζέρβενα (Чрвена) Lav. II, **104**, 36.
Ζοῦγλα (?) Iv. III **74**, 236; Lav. II, **91 III**, 147; Xér. **18 F II**, 24.
Ζωράννα (Зорана) Iv. III **74**, 322; Lav. II, **91 III**, 87, 98, 99, 132, 134, 135, 142, 143, 144, 145, 156, 158, 159, 162, 164, 168, 174, 177, 211, 212, 220, 223, 229, 230, 231, 233, 234; **109**, 701, 723, 733, 780, 814, 823, 863, 886; Xér. **18 B**, 15; **D III**, 47; **E II** 12, **E III**, 10; **Зорана** Хил, 318, 358.
Ζωρίτζα (Зорица) Iv. III **74**, 320; Iv. IV, **87 B**, 34; Ζάριτζα Iv. IV, **87 A**, 34.
Καλάννα (? од Калојоана) Lav. II, **104**, 64, 144; **109**, 173.
Μαρίτζα (Марица) Iv. III **74**, 221; **77**, 85; Iv. IV, **87**, 206; Zog, **15**, 34; **17**, 33; Xér. **18 A**, 81; **B**, 29; **D II** 14/15; **E II**, 9.
Μερζάννα (Мрзана) Lav. II, **91 III**, 155.
Μερζούλα (Мрзула, Мрзуља) Iv. III **74**, 85; Esph, **15**, 36.
Μπεάλκα (Бѣлка) Iv. III **74**, 326; **77**, 125.
Μποζάννα (Божана) Esph, **14**, 112; **15**, 74.
Μποζίτζα (Божица) Iv. IV, **87 B**, 35.
Μπόσνα (Божна) Iv. III **77**, 132.
Μπρατιλία (Братила) Iv. IV, **87B**, 41.
Μύρα (Мира) Iv. III **77**, 33, 49.
Μούραινα (Борјана) Iv. III, **75**, 225; **79**, 197.
Μύχνα (Михна) Iv. III **74**, 257.
Νεάζω (Нѣжа) Iv. III **74**, 296.
Νεγαία (Негоја) Iv. III **77**, 121; **Негаꙗ** Хил, 338.
Νέκτα (Нехта) Iv. III **74**, 260; **77**, 57, 110.
Νεσδάνα (Неждана) Iv. III **74**, 9.
Παγανή (Пагана, Погана) Lav. II, **109**, 395.
Πέτρουβα (Петрова) Xér, **18A**, 101.
Πετρούνα (Петруна) Iv. III, **74**, 216; Iv. IV, **87**, 193.
Ῥάδα (Рада) Iv. III **77**, 25, 36, 53.
Ῥιμπίτζα (Рибица) Lav. II, **dodatak VIII**, 15.
Ῥῶσσα (Роса, Роза) Lav.II, **91 III**, 8; **104**, 60; **109**, 528; Iv. III, **70**, 136; **75**, 248; **79**, 219; Iv. IV, **86**, 90; **Розь** Хил, 406.
Ῥωσάννα (Росана, Росања) Iv. III, **74**, 61, 133, 243, 307; Iv. IV, **87**, 182/183, 224, 227, 254; Lav. II, **91 III**, 143, 178; Esph, **8**, 32; **14**, 30; **15**, 28.
Ῥώσαιννα (Росана, Росања) Lav. II, **109**, 507.
Ῥωσίτζα (Росица) Iv. IV, **87**, 39.
Σθλαβία (Славија) Lav. II, **109**, 902.
Σθλαβίτζα (Славица) Iv. III, **74**, 61, 280; Iv. IV, **87**, 159.
Σλάννα (? Златна) Lav. II **91 III**, 222; **109**, 769, 892.
Σλάτκα (Златка) Iv. III **77**, 61.
Σλείανα (Злијана) Xér. **18 B**, 2.
Σνεαγούλα (Снѣгуља) Iv. III, **74**, 236.
Στάγκα (Станка) Lav. II, **dodatak VIII**, 22.
Στάνκα (Станка) Iv. III, **74**, 22, 324.
Στανία (Станија) Lav. II, **91 III**, 88, 176, 202, 203, 234, 239; **109**, 660, 668, 675, 695, 709, 723, 729, 734, 783, 853; Esph, **14**, 64, 71; **15**, 11, 33, 42; Xér, **18 A**, 49; **F I**, 9.
Στάν(ν)α (Стана) Iv. III, **70**, 24; **77**, 75; Lav. II, **93**, 15; Esph, **8**, 55; **Стана** Хил, 74, 100, 338.

Στανούλα (Станула) Iv. III, **74**, 15, 26, 97, 153, 209, 284, 289; Iv. IV, **87**, 51, 81, 178; **Станѹла** Хил, 167.
Στεαντῶ (Ст(р)Ѣда) Xér, **18 D II**, 10.
Στρούμα (Струма) Iv. III, **74**, 269; **77**, 4, 7, 17.
Τζερνεάγκα (Черњанка) Iv. III, **74**, 127.
Τζερνάγκα (Чернанка) Esph, **8**, 40.
Τόμπρα (Добра) Iv. III, **77**, 39, 70, 93, 137, 144, 157.
Τομπράν(ν)α (Добрана) Iv. IV, **87**, 141, 223; **87 B** 115; Lav. II, **91 III**, 104.
Τομπρίτζα (Добрица) Iv. III, **74**, 79, 93, 98; **77**, 40, 72, 88, 90, 113, 116, 126, 127, 139, 141; Iv. IV, **87**, 30, 95, 125, 152; Lav. II, **91 III**, 96; **105**, 8/9, 11, 17; **109**, 776; **112**, 7, 8; Esph, **8**, 64, 71.
Τύχα (Тиха) Iv. III, **77**, 57, 93, 95, 123, 144, 200; Zog, **29**, 61.

ETNICI I KTETICI

Αἰγύπτιος (Ciganin) Xén, **18 F II**, 14.
Ἀλβανίτης Lav. II, **91 III**, 73; **109**, 741.
Βλάχα Iv. IV, **87**, 82; Lav. II, **104**, 76, 108.
Βλάχος Iv. III, **77**, 201; Iv. IV, **87**, 147, 214; Lav. II, **104**, 49, 53, 91, 117; **109**, 362, 439.
Βουλγαριώτης Iv. IV, **86**, 324.
Δαμασκηνός Lav. II, **104**, 102.
Ζερβός Iv. III, **74**, 108.
Θηριανός Iv. III, **70**, 300; **74**, 96, 307, 324, 326; Iv. IV, **87**, 102, 112.; Zog, **29**, 23.
Ἡρακλειώτης Lav. II, **104**, 155.
Καναvίτης Iv. III, **75**, 513; Κανονίτης Iv. III, **79**, 503; Iv. IV, **86**, 393.
Κομάνα Iv. III, **75**, 13; **79**, 11; Lav. II, **91 III**, 55.
Κομάνκα Iv. III, **77**, 92.
Κόμανος Iv. III, **77**, 60; Iv. IV, **87**, 33; Esph, **8**, 22, 26; **14**, 115/116; **15**, 79; Xér, **18 A**, 49; **Коуманъ**, Хил, 30 **Кѹманъ** 139.
Κομνηνή Iv. III, **75**, 32; **79**, 29; **109**, 476, 637; **Комнıанъ** Хил, 501.
Κομνινός Lav. II, **104**, 59.
Κύναμος Lav. II, **104**, 118.
Ῥωμαῖος Iv. III, **74**, 91, 297.
Σαρακηνός Iv. III, **79**, 9; Chil. I, **40**, 45.
Σέρβος Lav. II, **104**, 157; Zog, **29**, 73.
Σλάβος Iv. III, **77**, 124; Lav. II, **91 III**, 151, 228.
Σθλάβος Iv. III, **74**, 76, 80, 81, 239; **77**, 41; Iv. IV, **87** , 190; Xér, **18 A**, 11; **B**, 4; **D III**, 29.
Στειριώνης Chil. I, **40**, 52/53.
Συναδηνή Lav. II, **104**, 64; Zog, **29**, 22.
Συναδηνός Iv. III, **70**, 301; Lav. II, **109**, 390, 499.
Τουρκόπουλος Iv. III, **77**, 120
Χλερηνή Iv. III, **74**, 318.
Χωνιάτισσα Iv. IV, **86**, 315.
Χωνειάτης Esph, **14**, 25.

OSTALA IMENA

Βαράδης (Varadi, mađ.) Iv. III, **74**, 110; Iv. IV, **87**, 100, 125, 134, 135.
Βάρδας (Varda, jerm.) Iv. III, **77**, 64; Iv. IV, **87**, 111; Lav. II, **109**, 22; Xén, **15**, 8.
Γαβαλᾶς (Gavala, ital.) Iv. III, **74**, 111.
Γιανούλα (Janula, vl; od Jovan) Iv. III, **74**, 294.
Δομενίκος (Domeniko, ital.) Lav. II, **109**, 173.
Ἐρμάνης ((H)Erman, lat.) Lav. II, **91 III**, 91.
Ζοῦζα (Zuza, mađ.) Iv. III, **77**, 60.
Κάρβωνος (Karbon, lat.) Zog, **29**, 70.
Λαρέντζος (Lorenco, ital.) Lav. II, **109**, 515.
Λουμπέρτος (Lambert(o), lat.) Lav. II, **109**, 395.
Μαζαρίνα (Mazarina, ital.) Iv. III, **75**, 514; **79**, 504.
Μπασαρῶ (Basaro, vl.) Iv. IV, **87B**, 61.
Μπέρον (Beron, lat.) Iv. III, **70**, 313.
Πασαρῶ (od Basaro, vl.) Iv. IV, **87**, 53.
Σοράια (Soraia, vl.) Iv. III, **77**, 160.
Ὑαλέας (vl.) Iv. IV, **87**, 133.

NEIDENTIFIKOVANA IMENA

Βλατερός Lav. II, **109**, 54; Xén, **16**, 10.
Βρυένιος Iv. III, **74**, 30; Iv. IV, **87**, 55, 63, 170; Lav. II, **104**, 18, 57, 123, 129.
Γαλλιάννα Lav. II, **109**, 395/396.
Γέρωτας Iv. III, **74**, 269
Δράιος Iv. III, **77**, 112.
Καλανίτης Iv. III, **70**, 380.
Κάλεν(ν)ος Iv. III, **74**, 52; Iv. IV, **87**, 217; Xén, **12**, 12; **13**, 20; **dodatak II**, 9.
Καλομάννα Lav. II, **109**, 130.

Μάλης Xén, **25**, 62.
Μάλχα Lav. II, **91 III**, 153.
Μοδηνός Iv. III, **74**, 131, 213; Iv. IV, **87**, 155; Lav. II, **104**, 19, 73, 74, 116, 149, 161; **105**, 20; **109**, 204, 357, 425; Esph, **8**, 30, 48, 76; **15**, 10; Xér, **18 D III**, 35.
Νικολέτος Iv. IV, **87**, 23.
Ὄμπης Lav. II, **dodatak VIII**, 22.
Παρέσσα Iv. III, **74**, 311.
Ραϊωάννης Iv. III, **77**, 57.
Ῥήγενα Lav. II, **104**, 109.
Σάρδεος Lav. II, **91 III**, 145; **109**, 834, 902.
Σεβα Iv. III, **77**, 136.
Σέβω Iv. III, **74**, 109.
Χυμευτή Zog, **29**, 74.
Ὀθηανή Chil. I, **41**, 65.

II. DOPUNSKA IMENA[548]

GRČKA

Ἀβράκωτος Iv. III, **79**, 169.
Ἀγελάρης Lav. II, **109**, 89.
Ἀγριώτης Chil. I, **41**, 69, 70.
Ἀειτάνης Iv. IV, **86**, 95; Lav. II, **109**, 335, 338.
Αἰνείτης Iv. IV, **86**, 92.
Αἰνίτης Xén, **12**, 13; **13**, 24; **dodatak II**, 11; Xér, **18 B**, 45; **D II**, 4; **EI**, 8, 9; **E II**, 4.
Акѹидинь Хил, 162; **Акѹитин** 63/64, 67, 148, 235, 315.
Ἀμαξάρης Lav. II, **109**, 88.
Ἀμεριμνής Lav. II, **104**, 161.
Ἀμπελίτζης Iv. IV, **87**, 36.
Ἀναγνώστος Iv. III, **70**, 303.
Ἀναπλᾶς Chil. I, **39**, 106.
Ἀνάπλης Lav. II, **109**, 108.
Ἀνδρονικέα Chil. I, **39**, 103/104.
Ἀνδρονικία Zog, **29**, 70.
Ἀντζάτος Lav. II, **109**, 492.
Ἀπερσουριανός Lav. II, **109**, 443.
Ἀπλοράβδης Esph, **14**, 25.
Апостать Хил, 20, 30, 59.
Ἀποσταταρώ Lav. II, **109**, 293.
Аѹгиѹиꙗ (po mužu) Хил, 122.
Ἀρκουδοφᾶς (neiz.) Lav. II, **109**, 434.
Ἀρούλης Iv. III, **74**, 69, 151; Iv. IV, **87**, 74.
Ἀρνάδης Lav. II, **105**, 17.
Ἀρίδης Lav. II, **109**, 321, 334.
Ἀρχοντία Lav. II, **91 II**, 26.
Ἀσπροϊωάννης Iv. IV, **86**, 258.
Ἀσωματειανή Lav. II, **109**, 385.
Ахлада Хил, 369.
Ἀχραδᾶς Lav. II, **109**, 516, 621.
Ἀχραδώ Lav. II, **91 III**, 53/54; Zog, **15**, 32.
Βαγενώ (po muževljevoj profesiji) Lav. II, **91 III**, 155; **109**, 650.
Βαλμᾶς Lav. II, **109**, 200, 225.
Βαμβακᾶς Lav. II, **109**, 261, 445.
Βαμβακοράβδης Lav. II, **109**, 416.
Βάμπουλος Lav. II, **109**, 407.
Βαρβατώ Lav. II, **91 I**, 62.
Βαρσαμᾶς Lav. II, **104**, 131.
Βαρύς Lav. II, **109**, 937.
Βασιλακᾶς Xér. **18 D III**, 24.
Βασταγιάνης Esph, **15**, 37.
Βασταγώ Esph, **8**, 72.
Βασταϊωάννης Esph, **14**, 47.
Βεβαπτισμένος Lav. II, **109**, 590
Βεργής Iv. III, **70**, 305; **74**, 49; **75**, 305, 429, 430**;** **79**, 416; Iv. IV, **87**, 68.
Βήχας Lav. II, **104**, 152; **109**, 518; Xén, **15**, 9.
Βίχας Xén, **dodatak II**, 10.
Βόθρος Iv. III, **70**, 383, 384.
Βορρός Lav. II, **104**, 106.
Βουβαλάρης Lav. II, **109**, 318.
Βουκελλατᾶς Lav. II, **109**, 159, 160.
Βουλήμαχος Lav. II, **109**, 328.
Βουμπάλης Xér. **18 B**, 50.
Βραχιολίτης Iv. III, **70**, 21; **75**, 37, 38, 46; **79**, 33, 34, 46; Iv. IV, **87**, 33.
Βρίσκος Xér. **18 F II**, 7.
Βρούτζης Lav. II, **109**, 224.
Βωβός Xér. **18 F II**, 23.
Γαλατώ Xén, **25**, 13.
Γαλιαγρᾶς Xér. **18 B**, 46; **D III**, 22.
Γενημάτης Chil. I, **41**, 75.

[548] Kao dopunska imena najčešće su korišćeni nadimci, druga lična imena ili njihovi hipokoristici i, kada su u pitanju žene, obično udovice, imena po mužu uz odgovarajući nastavak.

Γενιματᾶς Esph, **15**, 21.
Γλικᾶς Xér. **18 B**, 38; Γλυκύς Iv. IV, **86**, 14; Lav. II, **104**, 131.
Γλυκάδης Lav. II, **109**, 242.
Γογγυλᾶς Lav. II, **104**, 126, 159.
Γομαρᾶς Iv. IV, **86**, 266; Lav. II, **91 I**, 41; **109**, 541, 542, 625.
Γομαροφάγος Iv. III, **74**, 65.
Γομαρώ Iv. IV, **86**, 249; **87**, 22; Lav. II, **91 III**, 56; **109**, 543.
Γονικάτζης Iv. III, **70**, 143; **75**, 242; **79**, 213; Iv. IV, **86**, 86, 230.
Γοργοντζής (?) Xér. **18 D III**, 15.
Γοργόπλουτος Esph, **8**, 27.
Γουλιανής Xér. **18 F II**, 21.
Γουρνάκης Iv. III, **74**, 52.
Γουρουνάκης Iv. III, **74**, 180.
Γραμματικός Iv. III, **74**, 50; **104**, 58.
Γραματιλᾶς (prof ?) Lav. II, **109**, 363.
Γυρωνᾶς Lav. II, **91 III**, 69.
Δαμάκης Xén, **16**, 16.
Δείπνας Iv. IV, **87**, 45.
Δημητρόπουλος Lav. II, **104**, 157.
Δημόσιος Lav. II, **104**, 82.
Δήμπιανις Iv. III, **74**, 141.
Διαβατηνός Esph, **14**, 19; **15**, 17.
Διαβάτης Lav. II, **109**, 404.
Διαδρομίτης Zog, **17**, 45.
Διακονίσσα Iv. IV, **86**, 275; Esph, **14**, 146.
Διάκονος Xén, **15**, 15; **25**, 6.
Δίδυμος Iv. III, **74**, 71, 74, 75; Δούδιμος Iv. IV, **87**, 81, 83/84.
Δικράνης Iv. III, **70**, 57, 95.
Δικρανώ Iv. III, **75**, 94; **79**, 86/87.
Διψιάνις Iv. IV, **87**, 180.
Διψιανία Iv. IV, **87**, 201.
Δουκαίνη (tit.) Xér. **18 A**, 78; Δουκένη **B**, 28.
Δούκας (tit.) Lav. II, **91 III**, 93, 202; **109**, 183, 677.
Δράκας Lav. II, **109**, 491; Xér. **18 B**, 53.
Δράκοντος Iv. III, **70**, 142; Xér. **18 A**, 41; **B**, 15.
Δρακοντώ (po mužu) Xén, **12**, 13; **13**, 23; **25**, 65; **dodatak II**, 11.
Δρομονίτης Xér. **18 F II**, 29.
Δροσηνός Lav. II, **109**, 317.
Δρόσος Iv. III, **74**, 314.
Δρυῖνος Lav. II, **109**, 451.
Δυσίπατος (tit.) Lav. II, **109**, 110.
Δύτης Lav. II, **dodatak VIII**, 21.
Ἐγκοπονία Lav. II, **91 III**, 59.
Ἑξάπτος Lav. II, **109**, 159.
Ἐξωκοκκιστής Iv. III, **75**, 14; **79**, 13; Iv. IV, **86**, 36; Lav. II, **109**, 385, 413.
Ἐξωπετρηνός Lav. II, **105**, 16; **112**, 14.
Ἐπίσκοτος Iv. IV, **87**, 118.
Ἐπταμηνίτης Lav. II, **109**, 276, 277.
Ἐργαστής Iv. III, **74**, 7.
Ἐσφαγμένος Lav. II, **91 III**, 73, 75, 171, 185, 190; **109**, 652, 741–743, 748, 752, 868–870, 873, 920.
Εὐγενής Chil. I, **41**, 66.
Εὐδαιμονίτζης Lav. II, **109**, 705.
Εὐλόγιος Iv. III, **75**, 514; **79**, 505; Iv. IV, **86**, 354.
Εὐμάχης Lav. II, **104**, 61.
Εὐμορφάκης Iv. IV, **87**, 218.
Ζευγίτης Zog, **15**, 38.
Θεοδωρόπουλος Chil. I, **39**, 96, 114.
Θεολογήτισσα Lav. II, **109**, 393.
Θєплѹχ Хил, 327.
Ἰατρίκα Lav. II, **91 III**, 194, 205.
Ἰατρίκης Lav. II, **109**, 663.
Ἰατρόπουλος (prof ?) Chil. I, **41**, 59.
Ἱερακάριος Xér. **18 A**, 70.
Ипат (tit.) Хил, 430/431.
Καζάνης (prof ?) Lav. II, **109**, 41.
Καζανία (od muževljeve profesije) Iv. III, **74**, 26.
Καθαρός Chil. I, **41**, 62.
Καθαροψωμᾶς Lav. II, **109**, 85.
Καθολικός Lav. II, **109**, 40.
Καίσαρ Lav. II, **109**, 786.
Κακογεώργιος Xén, **16**, 15; **dodatak II**, 12.
Κακοϊωάννης Iv. III, **70**, 304; Esph, **14**, 118; **15**, 80; Xér. **18 B**, 47.
Κακομούσης Lav. II, **91 III**, 23.
Κακοραχίτης Iv. III, **75**, 252/253; Iv. IV, **86**, 93.
Κακός Esph, **14**, 117.
Καλάβαρδος (gr/arm) Esph, **14**, 19.
Καλαμαρᾶς (prof ?) Iv. IV, **86**, 246; Lav. II, **109**, 140; Zog, **17**, 14.
Καλαμηνός (?) Lav. II, **109**, 249, 251.
Καλαντίνα Lav. II, **109**, 485.
Κάλαντος Lav. II, **109**, 483.
Καλέκας Lav. II, **109**, 295.

Καλιγώ (od muževljeve profesije) Lav. II, **91 III**, 62.
Καλλίνικος Lav. II, **104**, 95.
Καλόγηρος Iv. III, **70**, 102; Lav. II, **105**, 17, 21; Esph, **14**, 109; **15**, 71.
Καλογραία Lav. II, **109**, 388, 513.
Καλοειρήνη Iv. III, **74**, 113, 114; Iv. IV, **87**, 203.
Καλοϊωάννης Iv. III, **79**, 421; Iv. IV, **86**, 79, 80; **87**, 47.
Καλοκτένης Iv. III, **74**, 100, 231.
Καλόλουστος Lav. II, **104**, 140.
Καλόσπιτης Iv. III, **74**, 236; Καλόσπιτος Iv. IV, **87**, 219.
Καλούτζικος Iv. III, **70**, 288; **75**, 418; **79**, 406; Iv. IV, **86**, 320.
Καλοφρύδης Lav. II, **109**, 905.
Καμαντούχας Zog, **17**, 54.
Καματηρός Iv. III, **70**, 55, 103; **75**, 84, 115, 199; **79**, 78; Iv. IV, **86**, 232, 256; Lav. II, **109**, 154, 155.
Κάμνος Xér, **18 D I**, 43.
Καμποδούκης Esph, **14**, 118.
Κανάκης Iv. III, **74**, 279; Xén, **25**, 108.
Κανακώ Lav. II, **109**, 169.
Κανονᾶς Lav. II, **104**, 142.
Κάνωπος Chil. I, **39**, 98.
Καραβᾶς Iv. III, **70**, 11, 26; **75**, 17, 19, 22; **79**, 17, 18, 20; Iv. IV, **86**, 16, 19.
Καραβίας Esph, **14**, 45.
Καραβίδης Esph, **8**, 71; **15**, 35.
Καράμαλος Zog, **15**, 29; **17**, 31.
Καρανία Iv. IV, **87**, 93.
Καραπάπιλας Iv. IV, **86**, 317.
Καράτος Lav. II, **109**, 122, 234.
Καρτέρης Iv. III, **74**, 127.
Καρύκης Lav. II, **109**, 177, 178.
Κασειδάρης Lav. II, **109**, 157.
Κασειδᾶς, Κασιδᾶς Xér, **18 A**, 6; **B**, 21.
Κασιανή Chil. I, **40**, 54.
Καταλλάκτης Lav. II, **91 III**, 226; **109**, 864, 865; Καταλλάκτος Lav. II, **91 III**, 169.
Κατζιανίτης Lav. II, **105**, 11; **112**, 7.
Κατζικᾶς Iv. III, **70**, 66, 100; **75**, 115; Iv. IV, **86**, 262.
Κατζυλάκης Lav. II, **109**, 323, 399–403.
Κατίκης Xér, **18 B**, 51.
Κατωτικός Esph, **8**, 24.
Καφούρης Lav. II, **109**, 237.
Καψαλᾶς Lav. II, **109**, 440, 510.
Κεγχρέας Iv. III, **74**, 6; Iv. IV, **87**, 4, 5, 7, 11, 12, 130.
Κεγχρηνός Iv. III, **79**, 51; Lav. II, **109**, 246.
Κερδόπουλος Xér, **18 D II**, 1.
Κεχιονισμένος Iv. III, **70**, 308.
Κηπώρισσα (po muževljevoj profesiji) Lav. II, **109**, 630.
Κλαδέσα Chil. **39**, 98.
Κλαδής Lav. II, **109**, 36, 37, 161, 162, 191, 195, 207, 233, 262, 278, 280.
Κλεπτάκης Iv. III, **74**, 209; Iv. IV, **87**, 173; Lav. II, **91 III**, 243; **Клептȣхи** Хил, 253; **Клевтаки** Хил, 353, 372.
Κλόνος Esph, **8**, 64; **14**, 37, 67; **15**, 33; Xér, **18 A**, 63; **18 B**, 22.
Κλωσᾶς Lav. II, **91 III**, 218; Lav. II, **109**, 707.
Κλωστογένης Iv. III, **74**, 75, 77; Iv. IV, **87**, 85; Lav. II, **109**, 584, 585.
Κλωστόμαλλος Lav. II, **91 II**, 22.
Κοκαΐτζης Lav. II, **109**, 721.
Κοκκίτζης Lav. II, **91 III**, 231; **109**, 605.
Κοκκολόγος Esph, **14**, 156, 157; **15**, 120, 121.
Κοκκοσάλης Xén, **16**, 19.
Κοκκωτός Iv. III, **74**, 119, 129, 130, 181.
Κολιλός Iv. IV, **86**, 230.
Κολοκυνθώ Iv. III, **70**, 68, 89, 92; **75**, 122, 180; **79**, 157, 167; Iv. IV, **86**, 240.
Комниноуцик Хил, 14/15.
Κομψόχειλος Xér, **18 A**, 103; **B**, 37.
Κοναρίτης Iv. IV, **87 B**, 64.
Κοντάκης Lav. II, **112**, 19.
Κόνταρις Iv. IV, **86**, 87; Lav. II, **104**, 61.
Κονταρίτζης Iv. IV, **87**, 56.
Κοντοϊωάννης Xén, **25**, 107; Lav. II, **109**, 29, 190, 229, 257.
Κοντοϊωαννώ Esph, **14**, 110; **15**, 71.
Κοντοκότζης Esph, **8**, 47.
Κοντολένη Iv. III, **79**, 19.
Κοντονικήτας Lav. II, **109**, 324.
Κοντόπουλος Xér, **18 D I**, 32.
Κοντορεπάνης Iv. III, **75**, 427/428; **79**, 414; Iv. IV, **86**, 323.
Κοντορήνα Iv. III, **70**, 103.
Κοντός Lav. II, **91 I**, 55; Chil. I, **39**, 116.
Κοντοστέφανος Xér, **18 F I**, 8.
Κοντούτζικος (gr/alb.) Iv. IV, **87**, 131.

Κοντωλένης Iv. III, **75**, 21.
Κορασής Iv. IV, **87**, 199.
Κορασοειδώ Lav. II, **109**, 301
Κούκλης Iv. III, **75**, 134; **79**, 119.
Κουκουναρᾶς Iv. IV, **86**, 88; Lav. II, **109**, 361.
Κούμαρις Lav. II, **109**, 515, 912.
Κουμαρίνα Lav. II, **109**, 509.
Κούρικας Lav. II, **109**, 375; Xér, **18 D I**, 42; **E I**, 17.
Κουρκουνάκης Lav. II, **109**, 382.
Κουρούπης Lav. II, **91 I**, 51; **91 II**, 10; **109**, 548, 549.
Κουρσάρης Lav. II, **109**, 355, 357, 492, 782, 883.
Κουρσαρώ Lav. II, **109**, 322, 358.
Κούρτινος Xér, **18 A**, 92; **B**, 43; **D II**, 23; **E II**, 20.
Κουτζομίτης Chil. I, **40**, 55.
Κουτζουβέλης Esph, **8**, 16; **14**, 130; **15**, 92, 96.
Кȣцȣрȣбь Хил, 405.
Κουτιτζία Lav. II, **109**, 836.
Κουτρούλλης Lav. II, **109**, 353, 385, 503.
Κοψολοκοτίνης Lav. II, **109**, 437, 438, 446.
Κρασάκης Chil. I, **40**, 120.
Κρίκος Esph, **8**, 39, 40, 52**.**
Κριτόπουλος Xér, **18 D III**, 17.
Κροκᾶς Lav. II, **91 III**, 12.
Κροκιδᾶς Lav. II, **109**, 390.
Κρομυδᾶς Lav. II, **109**, 561; Xér, **18 A**, 73; **B**, 26; **F II**, 12.
Κρυονέρης Lav. II, **104**, 131/132.
Κρυοσιδέρης Lav. II, **109**, 600.
Κρυοσίδηρος Lav. II, **91 III**, 25.
Κτενώ Lav. II, **104**, 164.
Κτίστης Lav. II, **109**, 721/722.
Κυριακόπουλος Chil. I, **40**, 116.
Κυριάννης Iv. III, **77**, 70, 113; Xér, **D II**, 16.
Κυριάντζος Lav. II, **91 III**, 207.
Κωβιδώ Lav. II, **109**, 416.
Κωκαλᾶς Iv. III, **70**, 295; **75**, 422; **79**, 408; Iv. IV, **86**, 312; Lav. II, **109**, 881.
Κωλάτος Xén, **16**, 20.
Κωνστάκης Iv. III, **74**, 162**;** Iv. IV, **86**, 82.
Κώνωπος Chil. I, **39**, 107.
Κωτζοχέρης Iv. III, **77**, 200.
Κωφάκης Zog, **17**, 31; Κωθάκης Zog, **15**, 30.
Κωφάλος Esph, **8**, 69.
Κωφός Iv. IV, **86**, 316; Lav. II, **109**, 555.
Λαγούδης Lav. II, **109**, 370.
Λαγωγένης Lav. II, **109**, 246.
Λαγωός Iv. III, **75**, 200; **79**, 137, 173; Lav. II, **91 III**, 97; **109**, 780, 781.
Λαθηρᾶς Iv. III, **70**, 137, 301; **75**, 428.
Λαίμακος, Λέμακας Iv. III, **74**, 39, 40**;** Iv. IV, **87**, 63.
Λαναρᾶς Xér, **18 A**, 86; **B**, 31 **D II**, 19; **D III**, 22; **E II**, 15.
Λαπαρός Lav. II, **109**, 127, 130, 179, 251; Xén, **13**, 10, 12; **25**, 7; **dodatak II**, 5.
Λαυράκιος Lav. II, **109**, 350.
Λαχανᾶς Iv. III, **75**, 42; **79**, 38; Iv. IV, **86**, 27; **87**, 188; Xén, **12**, 6, 7.
Λαχανίνα (po mužu) Iv. III, **74**, 224.
Λαχανώ (po mužu) Iv. III, **70**, 24; **75**, 41**;** **79**, 37.
Λειχοτζερβούλης Xér, **18 A**, 76.
Λειψός Lav. II, **109**, 24, 38.
Λεχάνος Lav. II, **91 III**, 223; **109**, 716.
Λεῶκας Iv. IV, **86**, 41.
Λιάμενος Xér, **18 B**, 53**; F II**, 32.
Λιβαδάριος Chil. I, **40**, 122.
Λιβέρης Iv. IV, **87 B**, 168; Lav. II, **104**, 27, 60, 70; Chil. I, **40**, 72.
Λίγγουρης Iv. IV, **87**, 153.
Λιγδέας Lav. II, **109**, 398.
Λιμάρας Iv. IV, **87**, 45.
Λιμοϊώαννης Esph, **14**, 163.
Λιμοτζερβούλης Lav. II, **91 III**, 45; **109**, 615; Xér, **18 B**, 26/27.
Λιναρᾶς (prof ?) Iv. III, **74**, 257; Iv. IV, **87**, 29, 211; **Линара** Хил, 424, 433.
Λινάρδος Zog, **29**, 63.
Λίπαρις Iv. III, **74**, 22; Iv. IV, **87**, 36; Λιπαρός Chil. I, **40**, 125.
Λογαρᾶς (prof ?) Lav. II, **109**, 260, 504; **112**, 20.
Λογαρῶ Lav. II, **109**, 204, 260.
Λογοθετής (tit.) Lav. II, **109**, 44, 260.
Λουλούδης Esph, **8**, 26; **14**, 123; **15**, 85.
Λυκομμάτης Iv. III, **70**, 127; **75**, 228; **79**, 200; Iv. IV, **86**, 82.
Λῦκος Lav. II, **109**, 386.
Μαγνάδης Chil. I, **39**, 117.
Μάζαρις Lav. II, **104**, 148; Chil. I, **39**, 93.
Μακρονικόλαος Iv. IV, **86**, 17.
Μακροποδάρης Iv. IV, **86**, 255.

Μακρός Iv. III, **70**, 297; **74**, 211; Iv. IV, **86**, 314; Lav. II, **109**, 168, 169, 473.
Μαλανίας Iv. IV, **87**, 34.
Μαλενία Iv. III, **74**, 150.
Μαργαρίτης Iv. IV, **87**, 193.
Μαργᾶς Lav. II, **109**, 283.
Μαρινόπουλος Xér, **18 A**, 39.
Μαρμαρόπουλος (prof ?) Lav. II, **109**, 492; Xér. **18 B**, 14.
Μαρουλᾶς Zog, **29**, 55; Chil. I, **41**, 63.
Μαροῦλος Lav. II, **104**, 47–49; Esph, **8**, 25.
Μασοῦρος Lav. II, **109**, 395.
Ματζούκης Zog, **17**, 47, 51.
Μαυράκης Iv. III, **74**, 104; Iv. IV, **87**, 116.
Μαυροβάσιλας Iv. III, **75**, 145; **79**, 127.
Μαυρογιανώ Lav. II, **104**, 165.
Μαυροειδώ Lav. II, **104**, 165.
Μαυροϊωάννης Iv. IV, **87**, 132; Lav. II, **109**, 288.
Μαυρόκωνστας Esph, **14**, 31/32; **15**, 30.
Μαυρομμάτης Lav. II, **109**, 318.
Μαυροπόδης Iv. III, **70**, 293.
Μαῦρος Lav. II, **109**, 116, 192, 412, 523.
Μαχαιρᾶς Iv. IV, **87**, 175.
Μάχης Lav. II, **109**, 330, 843.
Μαχητάρης Lav. II, **109**, 273.
Μελαγχρηνός Lav. II, **109**, 116, 412, 523; Xér, **18 A**, 44; **B**, 28: **D III**, 51; **F I**, 5.
Μελαχρηνός Iv. III, **70**, 152; **79**, 230.
Μελιγαλᾶς Lav. II, **109**, 444.
Μελιδόνης Lav. II, **104**, 147.
Μελιτᾶς Xér, **18 F II**, 5.
Μελιτινός Esph, **14**, 148, 149.
Μελιττώ Xér, **18 D I**, 36; **E I**, 13.
Μεσημέρης Iv. III, **74**, 172.
Μεσίτης Lav. II, **91 III**, 105; **109**, 384.
Μηλόπουλος Lav. II, **105**, 16.
Μηνᾶς Iv. III, **74**, 153; Iv. IV, **87**, 81; Lav. II, **109**, 727.
Μηνατζία Iv. III, **74**, 116.
Μοναχός Iv. IV, **87**, 231.
Μονοκόρδης Lav. II, **109**, 887.
Μοσχοϊωάννης Lav. II, **109**, 340, 411; Esph, **14**, 169.
Μουζάκης Iv. IV, **86**, 42, 244.
Μοῦστος Lav. II, **91 II**, 8; **109**, 521.
Μουτζιων Xér, **18 F I**, 21.
Μοχθής Lav. II, **109**, 371.
Μπουμπάλης (Πούπμαλης) Xér, **18 A**, 78; **D I**, 47; **D II**, 12; **E I**, 22.
Μύαρις Esph, **14**, 108.
Μυλοκόπος Lav. II, **112**, 13.
Μωραΐτης Esph, **8**, 10; **14**, 18.
Μωροματζούκης Iv. IV, **87**, 124.
Νεροβρύτης Lav. II, **104**, 101, 102.
Νεροπώλης Lav. II, **109**, 875.
Νικούλιακος Iv. IV, **87**, 44.
Νομικός (od profesije?) Lav. II, **109**, 595.
Ξαντᾶς Iv. III, **70**, 151; **74**, 44, 46; Iv. IV, **86**, 87; **87**, 75; Zog, **15**, 27; **17**, 28.
Ξαντός Lav. II, **109**, 915.
Ξαντώ Iv. III, **75**, 252, 256; **79**, 223, 227; Zog, **17**, 29; Xér, **18 D II**, 3; **E I**, 14.
Ξενικός Lav. II, **109**, 103; Xér, **18 F II**, 27.
Ξενιτίστης Xér, **18 A**, 44; **B**, 16.
Ξένιτζας Lav. II, **91 III**, 221, 225, 226; **109**, 718.
Ξενώβη Lav. II, **109**, 181, 187.
Ξηράδης Chil. I, **39**, 113.
Ξηραδώ Xér, **18 D III**, 11.
Ξηράκης Iv. IV, **87**, 146.
Ξηρός Iv. III, **74**, 202, 203.
Ξυλοθηκάρης Iv. III, **70**, 84; **75**, 158; **79**, 137.
Ξυνούλης Zog, **17**, 40.
Ὀξείδης Lav. II, **104**, 34, 139.
Ὀρέσταινα Lav. II, **109**, 510.
Ὀρθολάγινος Zog, **29**, 68.
Ὀρνάκης Iv. III, **74**, 313.
Οὐρανοφάγος Iv. III, **74**, 128.
Ὀψιμοριφία (Ψιμοριφία) Esph, **14**, 128; **15**, 90.
Παννομίτης Iv. III, **75**, 430; **79**, 416; Iv. IV, **86**, 310.
Παντεχνής Chil. I, **41**, 65.
Παξαμαδᾶς Xér, **18 A**, 24; **B**, 9.
Παπαγιαννᾶς Iv. IV, **86**, 266.
Παπαδόπουλος Lav. II, **109**, 154.
Παπαϊωαννᾶς Iv. III, **75**, 163; **79**, 142.
Παπαιωαννώ (po mužu) Iv. III, **75**, 168; **79**, 147.
Паравȣниѡт(иса) Хил, 178, 267.
Παραιγιαλίτης (ktet ?) Esph, **14**, 125; **15**, 39, 86.
Парапапа Хил, 324.
Παραπολίτης Chil. I, **39**, 97.
Πάρδος Lav. II, **91 III**, 198, 212; **109**, 699.

Παρτζάλης Xér, **18 A**, 91, 114; **B**, 33, 42; **E II**, 19; Περτζάλης Xér, **18 D III**, 7.
Παρτζαλία (po mužu) Xér, **18 D II**, 26; Πορτζαλία Xér, **18 D III**, 20.
Паспала Хил, 440.
Πασπαλᾶς Lav. II, **109**, 636.
Πασχαλώ (po mužu) Iv. III, **75**, 513.
Πατζός Lav. II, **109**, 487.
Πατέλης Lav. II, **109**, 350.
Πατρηνός Iv. IV, **87**, 168.
Πατζούρης Iv. IV, **86**, 329; Lav. II, **109**, 39.
Παχνάτης Iv. IV, **86**, 92; Xér, **18 B**, 47, 51; **D II**, 7, 8.
Παχνιωτώ Iv. III, **70**, 125.
Παχυμαρία Lav. II, **91 I**, 45.
Παχυνικόλαος Lav. II, **91 III**, 165; **109**, 858, 907, 908.
Παχύς Lav. II, **109**, 484.
Πεδιάκος Iv. III, **74**, 144, 197; Iv. IV, **87**, 176, 182.
Πενθεράκης Iv. III, **74**, 213; Iv. IV, **87**, 150.
Πεντάκης Lav. II, **91 III**, 240; **109**, 732.
Πεντεϊμάτης Lav. II, **104**, 52.
Πεντηκοντάρης Zog, **15**, 22; **17**, 20.
Πεπαγωμένος Lav. II, **104**, 84; **109**, 35.
Πέπελις Lav. II, **91 III**, 222.
Πεπερίτζης Iv. IV, **87**, 101.
Πεπισσωμένος Esph, **14**, 142, 173; **15**, 107/108; Zog, **29**, 56.
Πεπολημένος Xén, **25**, 63.
Περατικός (ktet ?) Iv. III, **70**, 309, 310; Zog, **17**, 64.
Πέρατος Lav. II, **104**, 120.
Περιβόλης Iv. III, **74**, 176, 206.
Περιβολία (po mužu) Iv. IV, **87**, 77.
Πικρίδης Iv. III, **79**, 233.
Πιπέρης (neiz.) Iv. III, **74**, 97.
Πισσαρᾶς Lav. II, **109**, 496, 497, 498.
Πισσοκαλός Lav. II, **109**, 381.
Πισσωμένος Lav. II, **104**, 86, 113.
Πλασταρᾶς Iv. III, **74**, 112, 159.
Πλατανᾶς Lav. II, **91 III**, 16, 39; **109**, 597, 613.
Πλατανώ (po mužu) Lav. II, **109**, 606, 607.
Πλατύκοιλος Lav. II, **109**, 359.
Πλατωνᾶς Lav. II, **109**, 856, 905.
Πλημέλης Esph, **8**, 75.
Πλουμῶ Lav. II, **91 III**, 54; **109**, 622.
Πλυτᾶς Lav. II, **91 III**, 3; **109**, 197, 588.
Ποδαρᾶς Xén, **13**, 21; **25**, 10; **dodatak II**, 9, 13.
Ποδαρίτζης Zog, **29**, 27.
Πολίτης Lav. **109**, 99, 107, 125
Πολυγένης Lav. II, **104**, 76, 114, 118.
Πολυλόγος Xén, **16**, 8.
Πολυομμάτης Xér, **18 A**, 68; **B**, 24; **F II**, 8.
Πολύπειρος Lav. II, **91 III**, 5.
Πολυπρίκης Iv. IV, **86**, 248.
Πολύσπορος Lav. II, **109**, 232.
Πομψοτούλος Lav. II, **109**, 900.
Πορτάρης Iv. IV, **87**, 26, 214.
Πράσινος Lav. II, **91 III**, 231; **109**, 721, 722.
Πρεστιάκος Iv. IV, **87**, 128.
Πριμικηρόπουλος Xén, **25**, 12.
Πρῖνος Lav. II, **109**, 181.
Προσαλεντίνα Lav. II, **105**, 19.
Προσαλεντώ Lav. II, **112**, 17.
Πρωτίνας Iv. III, **74**, 206.
Πρωτοζευγῆς Chil. I, **41**, 79.
Πτωχάρης Iv. IV, **87**, 223.
Πωλεαδαίνη Lav. II, **109**, 461.
Ῥαματᾶς Iv. III, **79**, 231.
Ῥάπταινης (prof ?) Esph, **8**, 21; **14**, 115; Xén, **25**, 107.
Ῥαπτόπουλος (prof ?) Lav. II, **109**, 532, 587; **dodatak VIII**, 14; Xén, **25**, 63.
Ῥεγκούσης Lav. II, **109**, 145, 146.
Ῥουσέλης Lav. II, **109**, 511.
Ῥωμάνης Lav. II, **109**, 679.
Σάβερις Zog, **29**, 29, 35.
Σακελλάριος (tit.) Iv. IV, **87 B**, 192; Esph, **14**, 91.
Σαπωνώ (od muževljeve proesije ?) Iv. IV, **87**, 49.
Σάρακας Lav. II, **104**, 156.
Σαρανταπυχίνα Lav. II, **109**, 171/72.
Σαρωνᾶς Xén, **25**, 102, 105.
Σαψάθης Lav. II, **109**, 628.
Σαψύθης Lav. II, **91 III**, 61.
Σγούραινα Chil. I, **39**, 105.
Σγουρόπουλος Iv. III, **79**, 52.
Σγοῦρος Iv. III, **74**, 200, 202; Iv. IV, **87 B**, 124; Lav. II, **109**, 248, 850; Esph, **8**, 33.
Σεβαστός (tit.) Xén, **25**, 103.
Σιδηρᾶς Xér, **18 A**, 103; **B**, 37; **D III**, 18; **E III**, 3.
Σίδηρος Xér, **18 D II**, 38.
Σκαμάγκης Lav. II, **104**, 92; **112**, 9.

Σκαψαμπέλης Lav. II, **104**, 62/63, 98.
Σκενδίλης Lav. II, **91 III**, 208.
Σκλαβάκης Lav. II, **109**, 281.
Σκλήραινα Iv. III, **75**, 419.
Σκολαρικώ (prof ?) Lav. II, **109**, 96.
Скѹлакıа Хил, 123.
Σκουλής Lav. II, **109**, 27, 82, 95, 556.
Σκυλίτζης Iv. III, **74**, 216.
Σολεανίκος Iv. III, **74**, 42; Σουλεανίκος Iv. IV, **87**, 216.
Σοτήρηχος Xér, **18 B**, 45; Σωτήρηχος Δ I, 33; **D II**, 5; **E I**, 10; **E II**, 2.
Σουβλέας Iv. III, **74**, 106, 108, 226.
Σουφρακία Iv. IV, **87**, 50.
Σπάναινα Iv. III, **75**, 420.
Σπανός Iv. III, **79**, 419; Iv. IV, **86**, 243; Lav. II, **109**, 98, 105.
Σπῖνος Lav. II, **109**, 342.
Σταυράκης Chil. I, **41**, 74.
Στραβοράβδης Lav. II, **109**, 383.
Στρατίτζας Lav. II, **109**, 552.
Στρογγύλος Xér, **18 B**, 48; **D I**, 41, 42; **E I**, 16, 17.
Συνέσιος Iv. III, **77**, 40; Lav. II, **104**, 150.
Σφακταιᾶς Xér, **18 F II**, 10.
Σφαξαγκούρης Lav. II, **91 III**, 235.
Σφεντζάκης (sl/gr?) Esph, **15**, 125.
Σφικτάριος Iv. III, **74**, 252.
Σφιξομμάτης Iv. III, **74**, 123, 125; Iv. IV, **87 B**, 218.
Σφουνδύλης Lav. II, **104**, 86.
Σφυράκης Iv. IV, **86**, 308, 328.
Σφυρακία Iv. III, **75**, 413; **79**, 401.
Σφυρής Lav. II, **109**, 253; Xén, **16**, 12, 13.
Σωτήριχος Lav. II, **109**, 170.
Τανκαλεύρης Lav. II, **109**, 25.
Ταραχίας Esph, **8**, 43; **14**, 65, **15**, 25.
Τελώνης Xér, **18 F II**, 3/4.
Τεμνέας Esph, **8**, 34; **14**, 11.
Τετράδης Lav. II, **109**, 405.
Τιλιγάδης Xér, **18 A**, 97; Τιληγάδης **B**, 35; Τυλιγάδης **E II**, 26.
Τζαγκαρομιχαήλ Lav. II, **104**, 119.
Τζανκαρόπουλος (prof ?) Lav. II, **104**, 125; **109**, 463.
Τζαπίμαχος Iv. IV, **87**, 136.
Τζαπῆς Xér, **18 A**, 94; **B**, 34.
Τζεπέρινος Lav. II, **91 III**, 122.
Τζέτζικας Lav. II, **109**, 697.
Цивискиωть Хил, 132.
Τζιμούρης, Τζυμούρης Iv. III, **74**, 94; **75**, 106/107, 202; **79**, 174; Iv. IV, **86**, 278; Xér. **18 A**, 42, **B**, 15.
Τζυβίνης Zog, **29**, 32.
Τζυκαλώ Lav. II, **109**, 617/618.
Τζυκνογούλης Iv. IV, **87**, 138.
Τζυλίγας Lav. II, **109**, 652.
Τζυμπῖνος Xén, **25**, 100.
Τηγάνης Iv. IV, **86**, 32, 38.
Τορνευμένος Lav. II, **109**, 319.
Τρανοσπήτης Iv. IV, **87**, 106.
Τραυλέας Lav. II, **91 III**, 117; **109**, 861.
Τραυλοβά (sl. nastavak) Chil. I, **40**, 66.
Τραυλός Iv. III, **74**, 314; Lav. II, **91 III**, 119, 166, 168; **109**, 519, 805, 806, 809, 860, 880.
Τριαδήτης Xér, **18 B**, 21; Τριοδίτης **A**, 61.
Τριμούρης Iv. III, **74**, 230.
Τυροκόμος (prof ?) Lav. II, **109**, 505.
Υπάτος, Υπάτιος (tit.) Lav. II, **91 I**, 2; **91 III**, 64; **109**, 524.
Φαγᾶς Lav. II, **109**, 471.
Φακηνός Zog, **15**, 25/26.
Φακίτζης Iv. III, **74**, 32 33; Iv. IV, **87**, 67.
Φαλκώνης Iv. III, **74**, 135.
Φαργάνης Lav. II, **109**, 572.
Φαργανώ Esph, **15**, 88.
Φαφακής Iv. III, **70**, 385.
Φαφλατᾶς Lav. II, **109**, 633.
Φεγγητᾶς Lav. II, **109**, 383; Esph, **14**, 144; **15**, 109.
Φεοδούλης Lav. II, **112**, 19.
Φιλιειδής Lav. II, **109**, 76, 889.
Φιλοξενίτης Esph, **8**, 41; **14**, 16; **15**, 16.
Φλαστᾶς Iv. IV, **87**, 129; Φλασκᾶς Iv. IV, **87 B**, 143.
Φόλης Iv. III, **74**, 156; Iv. IV, **87 B**, 257.
Φούρνας Iv. III, **74**, 45.
Φουρνία Iv. IV, **87**, 46.
Φουρνώ Lav. II, **91 I**, 53.
Φουτουλία Esph. **14**, 80.
Φωτούλης Esph, **15**, 49.
Χαγιασίνα Lav. II, **104**, 25.
Χαλκεόπουλος (prof ?) Iv. IV, **87**, 167.
Χάλκισσα Zog, **17**, 56.
Χαλκιώπουλος Lav. II, **109**, 447.
Χαλκώνης Iv. IV, **87**, 155.
Χαλκωνία (po mužu) Iv. IV, **87**, 145.

Χαντρηνός Iv. IV, **87 B**, 89.
Χαπάτζης Lav. II, **109**, 239.
Χαρακᾶς Lav. II, **109**, 51, 52, 54, 85, 86.
Χαρακώ Lav. II, **109**, 51.
Χαραντᾶς Lav. II, **109**, 466.
Χαρβαλᾶς Zog, **17**, 59.
Χαρίτζας Iv. III, **74**, 218.
Χαροκόπος Lav. II, **109**, 191.
Χαρσάνης Chil. I, **41**, 58.
Χειλάτος Iv. IV, **87**, 158.
Χείμαρρος Iv. IV, **86**, 327.
Χειμωνικός Esph, **8**, 17; **14**, 131; **15**, 93.
Χειρομάχος Lav. II, **91 III**, 22; Χοιρομάχος **109**, 599.
Χιανέσης Lav. II, **dodatak VIII**, 19.
Χιονᾶς Lav. II, **109**, 558.
Χιόνης Lav. II, **109**, 226, 371.
Χόβολις Iv. IV, **87**, 33.
Χορηγᾶς Iv. IV, **86**, 41.
Χορταρᾶς Lav. II, **104**, 16, 17.
Χουδίνας Iv. III, **74**, 190; **77**, 38; Iv. IV, **87**, 153.
Χοῦσδος Lav. II, **109**, 526.
Χρυσαλιδία Xén, **25**, 98, 106.
Χρυσάνοις Chil. I, **41**, 77.
Χρυσοβελώνης Lav. II, **109**, 489.
Χρυσοβέργης Lav. II, **109**, 169, 425; Esph, **14**, 36.
Χρυσωπαδιώτης (ktet ?) Lav. II, **104**, 30.
Ψαθᾶς Chil. I, **39**, 109.
Ψιαθᾶς Chil. I, **40**, 126.
Ψικάλλος Iv. IV, **86**, 285.
Ψικιώτισσα Esph, **15**, 24.
Ψίλλος Chil. I, **40**, 61.
Ψιμοριφία Esph, **14**, 128; Ὀψιμοριφία Esph, **15**, 90.
Ψυχοπράτης Iv. III, **70**, 81.

SLOVENSKA

Ἀνίτζης (од Аница) Lav. II, **109**, 101.
Βασίλωβα (Василова, по мужу) Xér, **18 A**, 4; **B**, 1.
Баштать Хил, 92.
Βελκονία (од В(е)лкоња, по мужу) Iv. IV, **87**, 158; Lav. II, **91 III**, 208.
Βελκονίτζας (Велконица, по мужу) Iv. IV, **87**, 187.
Βελτζία (Влча, по мужу) Esph, **15**, 43.
Βελτζιάκος (?) (Влчјак) Iv. III, **70**, 67.
Βεσανία (од Веша, по мужу) Lav. II, **109**, 759.
Βεσκούτζης (Бескућ) Lav. II, **109**, 737; Xér, **18 E I** 19.
Вьзмич Хил, 63.
Вир Хил, 415.
Βιτζᾶς (Вица) Lav. II, **109**, 106.
Βοδίνας (Бодин) Iv. III, **70**, 123, 125, 130; **75**, 231; **79**, 204, 227; Xér, **18 D I**, 45.
Βοριλία (од Борил, по мужу) Iv. IV, **87**, 41, 69.
Βουλκανία (од Влкан, по мужу) Xér, **18 D II**, 22; **D III**, 37; **E II** 18; **F I** 13.
Βουλκοστρέλια (Влкострѣља) Zog, **15**, 18.
Вꙋрькла Хил, 115.
Βοῦσος Iv. III, **74**, 22.
Βουτουλία (Бьтуља) Lav. II, **91 III**, 157, 158; **109**, 847.
Βρανᾶς (Врана) Iv. III, **77**, 57; Lav. II, **109**, 86; **Врана** Хил, 307.
Врьдоунар Хил, 67.
Γαλαμός (Голѣм) Xér, **18 F II**, 13.
Γάλοβα (по мужу) Iv. IV, **86**, 24.
Γαρτῖνος (од Грдан) Iv. III, **75**, 191.
Γελκανία (од Јелкан, по мужу) Xér, **18 E II**, 12.
Γέλκος Esph, **14**, 11; **15**, 73.
Гериль Хил, 310.
Γκρίτζκος (Грицко) Iv. III, **74**, 266.
Γορεανίνος (од Горјанин) Lav. II, **109**, 752.
Γουλής (?) (Гол) Lav. II, **109**, 204, 235.
Γρεβενάρης (Гребенар, од професије) Iv. IV, **87**, 91.
Гребенискиѡт (ktetik?) Хил, 183.
Γρίβας (Грива) Iv. III, **74**, 92; IV, **87**, 100.
Γρίβιτζας (Гривица) Iv. IV, **87**, 175.
Γρότζης (Гроч) Lav. II, **91 III**, 229; Γρούτζης Lav. II, **109**, 729.
Δομπρομηρία (од Добромир, по мужу) Chil. I, **40**, 65.
Δραγανία (од Драган, по мужу) Xér, **18 A**, 85; **B**, 30, 31
Δραγνία (по мужу) Xér, **18 A**, 87.
Δραγωτώ (po mužu) Iv. IV, **87**, 196.
Ζαμοκρανίτης (Самохрани) Lav. II, **109**, 42.
Ζυβοκόλος (Живокољ) Iv. III, **77**, 143.

Καλογριδᾶς (gr/sl ?) („Калуђеровић") Lav. II, **109**, 271.

Καλομώδης (Голомьд) Lav. II, **109**, 386.

Καραβάρης (Кравар, од професије?) Iv. III, **79**, 50, 53.

Κάστιτζας (Каштица, од топонима) Lav. II, **104**, 33.

Κατζαρώ (grč. nastavak) (од Качар) Iv. III, **70**, 13; **75**, 24; **79**, 22; Iv. IV, **86**, 11, 14.

Κατζίμπουλος (Хотѣбылъ) Iv. III, **74**, 93, 245, 248; Iv. IV, **87**, 221.

Κάτος (od Кот = mačak) Iv. III, **70**, 150; **75**, 251; **79**, 222; Lav. II, **91 III**, 146; **109**, 910.

Κοβαρᾶς (Ковар, од професије) Iv. IV, **86**, 43.

Κοβάτζης (Ковач, од професије) Xér, **18 B**, 40.

Κοδρέσα (Кѫдреша) Chil. I, **40**, 59.

Κοκούδα (?) Iv. III, **70**, 386.

Κολάρης (Колар, од професије) Iv. III, **74**, 192, 194, 195; Iv. IV, **87B**, 28.

Κόνιστος (Коништ) Xér, **18 B**, 41.

Κόντραβος (Кьдрав) Iv. III, **74**, 94; Iv. IV, **87**, 103.

Κόντρεος (Кѫдрав) Iv. III, **74**, 125, 127; Iv. IV, **87**, 148.

Κοστρεάνος (Кострѣн) Lav. II, **91 III**, 114, 124; **109**, 810.

Кѹкѹлел Хил, 106.

Κουκουμάρης (Кукумора) Xér, **18 A**, 105; **B**, 38.

Κουκουρίτζης (Кокориц) Iv. III, **74**, 57.

Κουκουριτζία (Кокорича, по мужу) Iv. IV, **87**, 18.

Κουλέρας (Колар, од професије) Iv. IV, **86**, 45.

Κούπενος (Купен) Esph, **14**, 103; **15**, 65.

Κουρβμμάτης (Крвомут) Lav. II, **109**, 388.

Κούρηλας (Курило) Xér, **18 B**, 49.

Κουρικᾶς (од Кур) Lav. II, **109**, 363, 375.

Κουτζελία (од Коцељ, по мужу) Lav. II, **91 III**, 177; **109**, 904.

Κούτλεσις (Кутлеш) Lav. II, **109**, 833, 896, 897.

Кꙋагопѹл (? sl/gr.) Хил, 303.

Κριβαβέτζη (Крвавьц) Lav. II, **91 III**, 125; **109**, 811.

Κριβέλης (Кривељ) Lav. II, **91 III**, 179, 183, 199, 201, 206, 208; **109**, 642, 644, 648, 668, 690.

Κρυβοδεκανίκης (Криводеканик, од топонима ?) Lav. II, **105**, 14; **112**, 12.

Κωλάρης (Колар, од професије) Iv. III, **74**, 15, 17.

Κωνσταρᾶς (Констар, од Константин) Lav. II, **109**, 57, 58, 738.

Λαμπατᾶς (Лапот ?) Xér, **18 DII**, 28; Λάπατος Xér, **18 E III**, 8.

Λαμπουδίνα (од Лабуд) Lav. II, **109**, 354.

Λιζικός, Λυζικός (Лъжькъ) Lav. II, **91 III**, 153, 156; **109**, 894.

Лимлıанинь Хил, 40, 251; **Лимлѣнинь**, 246, 255, 377.

Λοσνίκης (Лозник, Лошан) Iv. IV, **87**, 181.

Λούστκος (Льштко) Iv. III, **74**, 171.

Μαλκοβίτζα (Малковица, по мужу) Iv. IV, **87B**, 88.

Μαναστρᾶς Iv. III, **70**, 70; **75**, 125, 128; 79, 112, 114; Iv. IV, **86**, 251; Esph, **8**, 37.

Μανδροϊωάννης (Мудри Јован) Iv. IV, **87**, 99.

Μεγκούσης (Мѧнкуш, Менкуш) Lav. II, **109**, 60, 64.

Μεζινία (по мужу) Lav. II, **109**, 576.

Μεζίνος Lav. II, **91 III**, 5, 8; **109**, 591.

Μοσνάρης (Мошњар, од професије) Iv. III, **74**, 109; Μοσνεάρης, 198.

Μουζάτος (Мѫжат) Xér, **18 A**, 67**;** Μουντζάτος **B**, 23.

Μουντρίτζης (Мудрица) Lav. II, **91 III**, 173; Μουντρούτζης **109**, 874.

Μπεαλία (по мужу) IV. III **74**, 265.

Μπεατίτζας (Батица) Lav. II, **109**, 848.

Μπερζολοζᾶς (Брзолаз) Iv. IV, **87**, 209.

Μπεσχλέαμπος (Бесхлѣб) Iv. III, **70**, 140; Μπεσχλέαμπος **75**, 240; **79**, 211.

Μποζαία (Божаја, по мужу) Iv. III, **70**, 27; **79**, 42.

Μποσάκος (Божак ?) Iv. IV, **87**, 227; Esph, **14**, 23; **15**, 23.

Μπουρζομαρία (Бързомѣрја) Iv. IV, **87**, 210; Μπριζομαρία Iv. IV, **87B**, 234.

Боуꙋина Хил, 486.

Μπούρης (Борн) Iv. III, **70**, 126; Iv. IV, **86**, 74.

Μπουχαλᾶς, Βουχαλᾶς (?Богаљ) Lav. II, **91 III**, 49; Iv. III, **70**, 65; **75**, 111; **79**, 101; Iv. IV, **87**, 46.

Μπρατζίλας (Брачило) Xér, **18 D III**, 50; **F I**, 16.

Μπρεστιάκος (Брѣстјак) Iv. III, **74**, 207.

Νεστζέστανος (Несчестан) Iv. IV, **87**, 18/19; Νεστζέσανος Iv. IV, **87B**, 23.

Νικούλιτζας (Николица) Iv. IV, **87**, 98.

Ντρεασίτζης (Дрѣшиц) Iv. III, **74**, 282.

Ὀστρίδης (Островид?) Xén, **16**, 6.

Παρβέα (Првја) Lav. II, **dodatak VIII**, 9.

Πεσίακος (Пьсјак) Lav. II, **91 III**, 81; **109**, 754, 889.

Πεσιακώ (од Пьсјак, по мужу) Lav. II, **109**, 817.

Πεσιανίκος (од Пьсъ) Xér, **18A**, 55, 59, 63, 69, 70; **B**, 20, 21, 22, 24, 25; **F I** 29, 30.

Πετρίλλας Xér, **18 F I**, 11.

Πίσκιλας (?) Iv. IV, **87**, 162.

Πισσιάνος (Пьсјан) Iv. III, **70**, 131; **75**, 232, 234; **79**, 204, 206; Iv. IV, **86**, 76, 78; Lav. II, **91 III**, 110; **109**, 755, 799.

Πισσινώ (од Пьсјан, по мужу) Lav. II, **109**, 801.

Πλαβίτζης (Плавица) Xér, **18 F II**, 23.

Πλάτζικος Iv. III, **77**, 90.

Πομπίτζης (Побица) Iv. III, **74**, 137, 138, 214; Iv. IV, **87**, 154.

Πότζακας (Почак) Iv. III, **74**, 139; Iv. IV, **87**, 167.

Πότκος (Пьтк) Xér, **18 A**, 50; **B**, 18; **F I**, 10.

Πούτλης Iv. III, **70**, 73, 101.

Πράβιτζας (Правица) Iv. III, **74**, 13, 15, 16, 217; Iv. IV, **87**, 146, 163.

Πρακαζία (Прѣказја, по мужу) Lav. II, **109**, 569, 570; Xér, **18 F I**, 20.

Πράσνικας (Прашник, Празник) Lav. II, **109**, 648, 690.

Πρεαντουλία (Прѣдьља, по мужу) Iv. III, **70**, 147.

Πρεκουρινή (Прѣкорьна) Lav. II, **109**, 342.

Πρεντιπάπος (Пр(е)дипоп) Lav. II, **dodatak VIII**, 15.

Πρεντζήλας Πριντζίλας (Прѧдило, Прѣжило) Xér, **18 A**, 68; **B**, 24; **F II**, 9.

Πρίτας (?) Xér, **18 A**, 15; **B**, 6.

Ῥαγαζᾶς (Рогоз) Iv. III, **70**, 139; Lav. II, **91 III**, 211.

Ῥαδηλία (Радиља, по мужу) Lav. II, **91 III**, 227, 228, 236; **109**, 728, 731.

Ῥαδηνία, Ῥαντινία (Радиња, по мужу) Iv. III, **70**, 298; **75**, 426; **79**, 413.

Ῥικᾶς (?) Lav. II, **109**, 560, 565.

Ῥοβᾶς (од Роб) Xén, **16**, 9, 11.

Ῥόβαλος, Ῥούβαλος Xér, **18 A**, 15; **B**, 6; **D III**, 32/33.

Ῥοζονίκος Iv. III, **74**, 66.

Ῥούπετζης (Рупьц) Lav. II, **91 III**, 128, 137, 143, 164; **109**, 814, 899.

Ῥουχᾶς (од Рухо) Iv. III, **70**, 53, 144; **75**, 89; **79**, 83.

Σερτζίλης (Срьдило) Lav. II, **109**, 194.

Σερμπάνος (Срб(ј)ан) Iv. IV, **87**, 44; Συρμπάνος (etnik ?) Iv. IV, **87 B**, 50; Συρπάνος (etnik ?) Lav. II, **104**, 98.

Σεστίλας (Жестило) Lav. II, **109**, 867.

Σιλιγουδία (Желигодја, по мужу) Lav. II, **109**, 168, 186.

Σιλιγουδώ (Желигодо, по мужу) Lav. II, **109**, 135.

Σκοπίτζης (Скъпьць) Lav. II, **109**, 719.

Σκορίβας (Скорива, од Скоривој) Lav. II, **91 III**, 152, 176, 177; **109**, 840; Xér, **18 A**, 108; **B**, 39.

Σκοροινασία (Скоринѣжа, по мужу) Xér, **D III**, 2.

Σκοτζίλας (Скочило) Iv. IV, **87**, 20, 22.

Σλάνης (Слан) Xén, **25**, 101, 102.

Σλίνοβα (Злинова, по мужу) Iv. III, **74**, 134.

Σμιγαδερός (Змијодер) Xén. **25**, 9.

Σνεαγούλα (Снѣгуља, по мужу) Iv. III, **74**, 236.

Σοκαρᾶς (?) Iv. III, **79**, 228; Σωκαρᾶς Lav. II, **91 III**, 71.

Σουλιμᾶς (од Сулимир) Lav. II, **104**, 39, 124.

Σουρουβίτζας (од Суров) Esph, **14**, 40; **15**, 33.

Σπαστρικός Iv. III, **74**, 18, 19, 24, 199; Iv. IV, **87**, 61; Lav. II, **109**, 244, 405.

Στανηλία (од Станил, по мужу) Lav. II, **91 III**, 20.

Στάρτζος (Старац) Iv. III, **74**, 302.

Στζᾶνος (Штјан) Xér, **18 F I**, 22.

Στοῦρος (Штур) Lav. II, **91 III**, 158.

Στραντινία (Стрѣдиња, по мужу) Xér, **D III**, 8.

Σφεντζάκης (Сват + гр. суфикс) Esph, **15**, 125.

Ταρούσης (? Таруш) Lav. II, **104**, 76.

Τζάραινα (Шарена, Чарна) Iv. III, **75**, 250; **79**, 221.

Τζεμπελίακος (? Чапљак, Дебељак) Zog, **29**, 49.

Τζεπελᾶς (Чепел) Lav. II, **91 III**, 93, 94.

Τζεπενίκος (Чепеник) Xér, **18 A**, 14.

Τζεπρενίκας Xér, **18 F I**, 18

Τζερμνικας Xér **18 F I**, 18.

Τζερμνέας (Чермен, Чрмња) Iv. III, **74**, 117; Iv. IV, **87**, 197; Τζερνέας 199, 200; **87 B**, 221, 222, 223.

Τζέρνης (Ч(е)рн) Lav. II, **91 III**, 186; Xér, **18 A**, 26; **B**, 11, 36.

Τζερνωτώ (од Ч(е)рн, по мужу) Esph, **14**, 89; **15**, 54.

Τζετζελκί (од Цецељко, по мужу) Xér, **D III**, 1; Τζετζελκία Xér, **D III**, 6.

Τζέτζελκος (Цецељко) Lav. II, **91 III**, 212; Xér, **18 A**, 109; **B**, 40.

Τζυβρίλλης (Чубрил(о)) Iv. III, **74**, 51.

Тȣлȣчица Хил, 178.

Τουντινία (Туђиња или Тудиња по мужу) Lav. II, **109**, 801, 824.

Τουντουρίτζης (Тудорица) Iv. IV, **87**, 187.

Τουπμπασᾶς (Трбаш) Iv. IV, **87**, 119.

Τραμπαρᾶς (?) Iv. III, **77**, 127.

Φράστος (Хвраст) Lav. II, **91 III**, 191; **109**, 659; Xér, **18 A**, 106; **B**, 38.

Χαρπετᾶς (Хлапета) Esph, **14**, 77, 79; Χαλπετᾶς Esph, **15**, 48, 74.

Χλάπετζης (Хлапьць) Lav. II, **91 III**, 138, 139, 141; **109**, 827, 828, 830–832, 900; Esph, **14**, 177; **15**, 99, 100.

Χρακωτᾶς (Хракота) Iv. III, **70**, 22.

Χραμπέρης (Храбьр) Lav. II, **109**, 684, 767.

Χρεάσκος Iv. III, **74**, 127.

Χρίτος (Хрьт) Xér, **18 A**, 8; **B**, 3.

ETNICI

Ἀιγύπτιος (Ciganin) Lav. II, **91 II**, 28.

Ἀλαμάνος Lav. II, **91 III**, 67; Xér, **18 A**, 10; **B**, 3.

Ἀλβανίτης Iv. III, **70**, 275, 295; Lav. II, **91 III**, 105, 234; **109**, 566, 723, 725, 788.

Ἀρμένης Lav. II, **109**, 622, 635, 641.

Ἀρμενόπουλος Iv. III, **70**, 18, 25; **75**, 33; **79**, 30; Iv. IV, **86**, 46

Βαρβαρηνός Lav. II, **105**, 18; **112**, 14.

Βασμοῦλος Lav. II, **109**, 625.

Βλάχα Iv. III, **75**, 431; **79**, 417; Xér, **18 A**, 114; **B**, 54; Chil. I, **39**, 110.

Βλαχοϊωάννης Zog, **15**, 37.

Βλαχοπουλίνη Iv. III, **74**, 227.

Βλαχόπουλος Iv. IV, **87**, 71; Xén, **12**, 11; **13**, 18; **dodatak II**, 8.

Βλάχος Iv. III, **70**, 146, 274, 304; **74**, 163; Lav. II, **91 III**, 37, 178; **104**, 129, 138; Xén, **12**, 9; **13**, 16; **25**, 106; **dodatak II**, 7; Xér, **18 B**, 27, 42; Esph, **14**, 163; Zog, 29, 46.

Βλαχώ Iv. III, **75**, 245; **79**, 217.

Βουλγάρα Xén, **25**, 13.

Βουλγαρία Lav. II, **91 III**, 67; **109**, 598.

Βουλγαρίνα Lav. II, **109**, 220.

Βουλγαρόπουλος Lav. II, **109**, 168.

Βούλγαρος Iv. III, **70**, 96, 100, 382, 384; Iv. IV, **87**, 204; Lav. II, **109**, 195, 212, 250, 262, 347, 360, 495; Xén., **25**, 11; **Бльгаринь** Хил, 491.

Γερμάνης Lav. II, **104**, 144.

Ζερβός Iv. III, **74**, 228; Iv. IV, **87**, 31**;** Lav. II, **105**, 12; Chil. I, **40**, 73.

Κατζιβελάκης (Ciganin) Iv. IV, **87 B**, 55.

Κατζιβέλης (Ciganin) Lav. II, **91 III**, 233.

Κομανίτζης Iv. III, **74**, 29; Iv. IV, **87**, 54, 186.

Κομάνα Xén, **25**, 7.

Κόμανος Lav. II, **109**, 413, 739.

Περσίκης (?) Lav. II, **109**, 254.

Ῥωμαῖος Iv. III, **74**, 91, 297.

Ῥῶσος (v. spisak slovenskih imena)

Σέρβος Iv. III, **70**, 87; **77**, 31; Iv. IV, **87**, 125; Lav. II, **dodatak VIII**, 17; **Срьбинь** Хил, 387; **Ѕерьбо** Хил, 493.

Σθλάβος Iv. IV, **87**, 94, 96, 112, 172; Lav. II, **91 III**, 112.

Срьбопȣль Хил, 372.

Φράγγος Iv. III, **70**, 313; Iv. IV, **87**, 42; Lav. II, **104**, 40; **109**, 300; **Фроуг** Хил, 43, 291.

KTETICI

Ἀγριώτης (zaselak) Chil. I, **41**, 69.

Ἀλμυριώτης (Almiros) Esph. **14**, 116; **15**, 78.

Ἀμαριανί (Amara) Xér, **18 A**, 93.

Ἀνατολική (Istok) Iv. III, **70**, 311; **75**, 419, 432; **79**, 405, 419; Iv. IV, **86**, 95; Esph. **14**, 174.

Ἀνατολικός (Istok) Iv. III, **70**, 17; **75**, 30, 32, 33; **79**, 27, 29; Iv. IV, **86**, 43; **87 A**, 137; Lav. II, **104**, 42, 161; **109**, 147, 152, 184, 339, 839, 894; Xén, **25**, 106.

Ἀνεώτης (Ane) Lav. II, **109**, 933.

Ἀντιγωνίτης (Antigonija) Xén, **25**, 99.

Ἀραβενικιώτης (Aravenikija) Xér, **18 B**, 47; v. Ῥαβενικώτης

Ἀυλωνίτης (Avlona) Zog, **17**, 50.

Βαβδηνός (Vavdos) Lav. II, **109**, 110, 126, 421, 448.

Βελωνιώτης (Velona) Esph, **14**, 135, 139; **15**, 102, 105.

Βελωνιώτισσα (Velona) Esph, **14**, 138.

Βενέτικος (Venikija) Xén, **25**, 105.

Βερροιώτης (Verija) Lav. II, **109**, 36.

Битоланька Хил, 422.

Βλαχιώτης (Vlahija) Lav. II, **109**, 43, 253, 259, 268, 288, 374, 393, 414; Iv. III, **79**, 502; Xén, **25**, 11.

Βλαχιώτισσα (Vlahija) Lav. II, **109**, 285; Chil. I, **39**, 110.

Βοδενιώτης (Voden) Lav. II, **109**, 364.

Βολερινή (Voleron) Iv. IV, **86**, 273.

Βολερηνός (Βουλερινός) (Voleron) Iv. III, **70**, 101; **75**, 188; **79**, 164; Iv. IV, **86**, 253; Lav. II, **91 III**, 238; **109**, 405, 726.

Γαυριάνος (Gavrijani) Lav. II, **91 III**, 238; Γαύριανις **109**, 726.

Грєвєнискиѡт Хил, 183.

Δαμασκώ Lav. II, **91 III**, 30.

Διδυμοτειχίτος (Didimotika) Esph, **8**, 26.

Δοβροβικιώτης (Dobrovikija) Iv. III, **74**, 259, 260.

Δοκειανός (?) Iv. III, **74**, 99, 238; Iv. **87**, 110.

Ἑρμηλειώτης (Ermilija) Iv. III, **70**, 291, 312; Esph, **8**, 77; **14**, 52; Lav. II, **91 III**, 165; **109**, 394.

Εὐριπιώτης (?) Lav. II, **109**, 303.

Ζαγορηνός (Zagora) Lav. II, **109**, 130, 888; Xén, **13**, 178/179; **25**, 14; **dodatak II**, 14.

Ζιγνιώτης (Zihna) Chil. I, **40**, 108/109.

Ζυχνιώτης (Zihna) Lav. II, **109**, 243.

Θασίτισσα (Tasos) Lav. II, **91 III**, 55.

Θασίτης (Tasos) Iv. IV, **86**, 260; Lav. II, **109**, 931.

Θεασίτης (Tasos) Iv. IV, **86**, 83.

Θεσσαλονικαία (Tesaloniki) Lav. II, **109**, 129; Esph, **14**, 175.

Θεσσαλονικεύς (Tesaloniki) Lav. II, **104**, 81, 83.

Θηβαῖος (Teba) Lav. II, **109**, 197, 382.

Θωμαίνα (Ag. Toma) Lav. II, **109**, 575.

Ἰαννηνιώτης (Janjina) Lav. II, **109**, 43; **Іанининѡть** Хил, 301.

Ἱερισιώτης (Jeris) Xén, **12**, 5; **13**, ; **25**, 7; **dodatak II**, 4.

Ἰσκαριώτης (?) Iv. III, **74**, 37.

Ἰταλιώτης (? Italija) Zog, **29**, 20.

Καλαμαρηνός (Kalamarija) Lav. II, **104**, 158/159.

Καλαμηνός (? Kalamion) Lav. II, **109**, 206, 249.

Καλλιουπολίτης (od Γαλλιουπολίτης, Galipolje) Iv. III, **74**, 29, 46.

Καμινιώτης (? Kamena) Iv. III, **75**, 235, 236; **79**, 207, 208.

Καραντηνός (?) Iv. IV, **86**, 8.

Καρεώτης (Kareja) Iv. IV, **87**, 171; **87 B** (Σκαριώτης), 188.

Καρκαρηνός (Karkara) Lav. II, **109**, 20.

Καρκαριώτης (Karkara) Lav. II, **109**, 434.

Κασανδρηνή (Kasandrija) Lav. II, **109**, 114.

Κασανδρηνός (Kasandrija) Lav. II, **105**, 13; **109**, 131, 574.

Καστανιώτισσα (Kastanija) Lav. II, **109**, 727.

Κελλιώτης (Kelion) Xén, **12**, 6, 9, 11; **13**, 11, 14/15, 18; **25**, 8, 9; **dodatak II**, 5, 7, 8.

Κερασηνός (Kerasea) Esph, **14**, 68; **15**, 42.

Κιώτης (Kios) Lav. II, **109**, 442.

Κληζομενίτης (?) Lav. II, **109**, 118.

Κομητζιάνη (Kumica) Zog, **15**, 31/32.

Κομητζιανός (Kumica) Iv. III, **70**, 381; **75**, 514 (Κομητιανός); **79**, 504; Esph, **8**, 75; **14**, 54; Xén, **15**, 12; **Кѹмичанинь** Хил, 333.

Κοντζιώτης (Koncikon) Iv. III, **77**, 82, 134.

Κοπανήνα (Kopana) Lav. II, **109**, 179, 180.

Κορινθία (Korint) Xér, **18 D II**, 32.

Κορίνθιος (Korint) Xér, **18 A**, 99; **B**, 36.

Κορυνθαῖος (Korint) Lav. II, **109**, 839.

Κοσνιτζιώτης (Košnica) Iv. IV, **87B**, 91; Κοσινιτζιώτης Iv. IV, **87A**, 82.
Κουμαρίνα (? Kumaridia?) Lav. II, **109**, 509.
Κρητικός (Krit) Lav. II, **109**, 393.
Κριτζιανίτης (Kricijana) Lav. II, **109**, 304.
Κρυοπηγαδίτης (Kria Pigadia) Lav. II, **109**, 302, 316.
Κυπριανός (Kipar) Iv. III, **74**, 131, 223; Iv. IV, **87**, 150.
Λαμψακηνός (Lampsak) Iv. III, **74**, 168; Iv. IV, **87**, 194.
Λεονταρηνός (Leonta) Lav. II, **109**, 81.
Λημναία (Lemnos) Lav. II, **109**, 380.
Λημναῖος (Lemnos) Iv. III, **70**, 150, 380; **75**, 168; **79**, 144; Lav. II, **109**, 208, 210, 392, 397; **112**, 18; Xén, **13**, 177; **dodatak II**, 13; Chil. I, **40**, 75; Zog, **17**, 62.
Λιπαρηνός (Lipari) Xén, **25**, 6.
Λογγιανός (Longos) Iv. III, **75**, 238; **79**, 210; Lav. II, **91 III**, 66; **109**, 312, 634/635; Xén, **25**, 14.
Μακεδόνα (Makedonija) Iv. III, **70**, 284; **75**, 414/415; **79**, 403; Esph, **8**, 25; Μακεδώνα Lav. II, **109**, 238, 241; **Македона** Хил, 261.
Μακεδών (Makedonija) Iv. III, **70**, 15; **74**, 224; **75**, 28; **79**, 25; Iv. IV, **86**, 19; **87**, 143, 184; Esph, **14**, 14; **15**, 14; Chil. I, **39**, 100; **Македонь** Хил, 73.
Μαλουκιώτης (Maluka) Chil. I, **39**, 91, 92.
Μελενικιώτης (Melenik) Iv. III, **77**, 139; Lav. II, **91 III**, 134, 146, 147, 150, 153; Lav. II, **109**, 835, 836, 837, 838, 841.
Μελιτινός (Melitu) Lav. II, **109**, 57.
Μεταλιανός (Metalin) Xér, **18 B**, 8.
Μιλιῶτης (Milos) Chil. I, **41**, 80.
Μισουριώτης(?) Lav. II, **91 III**, 63.
Μιτυληναία (Mitilena, Lezbos) Xén, **12**, 8; **13**, 13; **dodatak II**, 6.
Μιτυληναῖος (Mitilena, Lezbos) Lav. II, **112**, 17; Xén, **12**, 7, 10; **13**, 12, 16; **25**, 15; **dodatak II**, 6, 7; Xér, **18D II**, 11; **E II**, 4.
Μονεμβασιώτης (Monemvasija) Lav. II, **109**, 345.
Ναξειώτης (Naksos) Iv. III, **70**, 308.
Νεακίτης (Neakit) Iv. III, **70**, 97; **75**, 183; **79**, 160; Iv. IV, **86**, 298.
Νεοχωρίτος (Neohorion) Lav. II, **109**, 465.
Νησιώτης (Nision) Iv. III, **70**, 306; Lav. II, **109**, 85, 512, 637, 638; Xén, **12**, 10; **13**, 17; **dodatak II**, 8.
Ὁδηγητρειανός (Odigitrija) Lav. II, **109**, 390.
Οὐρλιακηνός (Urliakos) Lav. II, **109**, 449.
Παρτζαλᾶς (Parcala) Lav. II, **109**, 367.
Παφλαγών (Paflagonija) Iv. III, **74**, 114; Iv. IV, **87**, 21, 203; Lav. II, **109**, 90.
Πελαγονίτης (Pelagonija) Lav. II, **91 III**, 62.
Πορηνός (Porinion) Lav. II, **91 I**, 51.
Πορτάρης (Portarea) Iv. IV, **87**, 214.
Ποταμίτης (Potamia) Iv. IV, **87**, 197.
Πρεβιστινός (Prevista) Iv. III, **74**, 179; Iv. IV, **87 B**, 153, 156; Πρεβεστινός **87 A**, 139, 142.
Πριναριώτης (Prinarion) Iv. IV, **87**, 220; Lav. II, **109**, 603.
Προυσηνός (Prusos) Chil. I, **40**, 71, 72.
Πτεληνός (Ptelea) Iv. III, **70**, 295, 307.
Πωρηνός (Poros) Lav. II, **109**, 545.
Ῥαγαζηνᾶς (Ragazion) Lav. II, **109**, 58/59, 67, 73.
Ῥαδοβοληνός (Radovolis) Iv. III, **79**, 419.
Ῥαδολιβινός (Radolivo) Iv. III, **79**, 421; Iv. IV, **86**, 325.
Ῥεβενικιώτης (Ἀραβενικιώτης) (Revenikija) Xér, **18 D I**, 38.
Σαμιώτης (Samos) Lav. II, **109**, 193.
Σερριώτης (Ser) Lav. II, **109**, 490.
Σιδηριώτης (San Sidero?) Lav. II, **109**, 284.
Σιδηροκαυσειώτης (Sidirokavsija) Lav. II, **109**, 313.
Σκαλιώτης (Skala, Skali) Lav. II, **109**, 285.
Σκαμανδρηνός (Skamandar) Lav. II, **91 III**, 151, 155; **109**, 449; Xén, **25**, 62; **dodatak II**, 14; **Скамандра** Хил, 280.
Σκαπελιώτης (Skopelos) Iv. III, **74**, 183, 185; Iv. IV, **87**, 127; Σκοπελιώτης Iv. IV, **87 B**, 154.
Σκουταριώτης (Skutari) Chil. I, **41**, 80.
Σπηλαιώτης (Spilea) Lav. II, **109**, 185; Chil. I, **39**, 95.
Σταυρηνός (Stavros) Lav. II, **91 III**, 28; **109**, 380, 629, 798.
Στηλαριώτης (Stilarion) Lav. II, **109**, 493.
Στομιανός (Stomion) Iv. III, **70**, 292; Lav. II, **109**, 290.
Στρυμμονίτης (Strimon) Xér, **18 A**, 79.

Στρουμπιτζηνός (Strumica) Iv. IV, **86**, 325, 328, 394.
Συρμουρῖνος (Sirma) Lav. II, **109**, 901.
Τζάκων (Cakonija, Peloponez?) Iv. III, **70**, 5, 24; **75**, 7, 9; **79**, 7, 9; Iv. IV, **86**, 43, 48.
Τζουνιώτης (Tsonia) Esph, **14**, 165.
Τορνάρης (Tornea) Lav. II, **109**, 672.
Τραναβιώτισσα (?) Lav. II, **109**, 40/41.
Τρικαληνός (Trikala) Iv. III, **74**, 219.
Φουρνιώτης (Furna) Iv. III, **70**, 79; **79**, 129; Lav. II, **109**, 843.
Φουρνιωτώ (Furna) Lav. II, **91 III**, 60.
Φουρτινιώτης (Furna, Furnija?) Iv. III, **70**, 272; **75**, 148; Iv. IV, **86**, 250.
Φωκειανός (Fokeja) Xén, **12**, 10/11; **13**, 17; **dodatak II**, 8.
Χαλεπίτης (Halepo) Iv. III, **70**, 70.
Χιότισσα (Hios) Xén, **25**, 14.
Χιώτης (Hios) Lav. II, **109**, 932.
Χρυσουπολίτης (Hrisopolj) Lav. II, **104**, 79.
Ψαλειδιώτης (Psalis) Iv. IV, **86**, 96.

PO MANASTIRIMA

Ἴβηρας Iv. IV, **86**, 235.
Ἰβηρίσσα Iv. III, **70**, 99, 381.
Ἰβηρόπουλος Iv. III, **75**, 53, 54; **79**, 48; (Ἰβερόπουλος) Iv. IV, **86**, 35.
Ξηροποταμίτης Iv. III, **74**, 11, 12.

ALBANSKA

Κοκκής (Koke) Lav. II, **109**, 158.
Κουλούμπαρδος (alb/gr. Kulu+ bardhë) Lav. II, **109**, 266, 267, 268, 289.
Κουρτέσης (Kurteš) Xér, **18 A**, 10, 26; **B**, 4; **D III**, 29.
Κουρτεσώ (Kurteš) Lav. II, **109**, 93.
Κυριαμπούρης (grč. alb. Kiria+bure) Lav. II, **105**, 19.
Τζούμης (Cumë) Lav. II, **109**, 294.

ARAPSKO-TURSKA

Ἀμελγαζᾶς (Amelgaz) Lav. II, **109**, 879.
Βουρούκλης (?Vurukli) Chil. I, **39**, 108.
Γάζος (Gaz) Xér, **18 D III**, 43.
Καβαζός (Kavaz, Kabaz) Iv. III, **70**, 14; **75**, 26; **79**, 24; Iv. IV, **86**, 12, 25, 29.
Λούλα (Lula) Xér, **18 B**, 53.
Σακκής (Sake) Lav. II, **109**, 215, 218, 286, 292.
Τζαλύπαρις (tur/gr., Caliparis) Iv. IV, **86**, 271.

ITALIJANSKA I LATINSKA

Ἀλδουβίνος (od Baldovin ?) Chil. I, **40**, 45, 48, 49.
Βιτάλης (Vitali) Iv. III, **70**, 129.
Βιταλία (po mužu) Iv. III, **75**, 230; **79**, 202; Iv. IV, **86**, 76.
Γαβαλᾶς (Gavala) Lav. II, **104**, 26.
Γίων (lat. fran. Gijon?) Chil. I, **40**, 117.
Δομέτης (Dometi(s)) Iv. III, **75**, 243/244, 247; **79**, 215, 219; Iv. IV, **86**, 89.
Ἰντάλκος ((H)Idalgo) Lav. II, **109**, 173.
Καλαβρός (?) Esph, **8**, 34.
Καναρώ (ital. gr. Kanaro, po mužu) Lav. II, **109**, 780.
Καρβόνης, Καρβώνης (Karbon) Lav. II, **91 I**, 57; **109**, 551; Xér, **18A**, 7; **B**, 2; **D III**, 26, 54; **F I**, 7.
Καρβωνία (po mužu) Xér, **18A**, 46.
Κορνήλιος (Kornelio) Lav. II, **109**, 117.
Κουράτορος (Kurator) Lav. II, **91 I**, 59; **91 III**, 21.
Κουράτωρ (Kurator) Lav. II, **91 III**, 201.
Κουρτζουβακία (po mužu) Esph, **14**, 73.
Κουρτζουβάκης (?) Xén, **13**, 24; **25**, 64; **dodatak II**, 12.
Κοφερᾶς, Κοφυρᾶς (Kofer) Lav. II, **91 III**, 94; **109**, 772, 899.
Κρίτζης (gr. ital. Kricio) Iv. III, **70**, 137; 75, 237; 79; 209; Lav. II, **109**, 582.
Κριτζία (gr. ital. Kricia) Xér, **18 D III**, 55.
Μερκούριος (Merkur) Iv. IV, **87**, 139; Lav. II, **109**, 745. (hriš. takođe)
Μόδεστος (Modesto) Iv. III, **74**, 187; Iv. IV, **87**, 120.
Ῥοκοτᾶς (Rokota?) Xér, **18 B**, 48; **D I**, 39.
Σκούζαρης (Skuzaro) Iv. IV, **87**, 205; Σκούραζης Iv. IV, **87 B**, 228.
Τομάζης (Tomazo) Xén, **25**, 103.
Φεβρουάριος (Fevruario) Iv. III, **74**, 250; Φευρουάριος Esph, **14**, 171.

VLAŠKA

Ἀρζάνικος (Arzanik) Iv. IV, **87**, 76.
Ἀρτζυπᾶς (Artipa) Lav. II, **109**, 488.
Γάβανος (Gavan ?) Iv. IV, **86**, 308.
Ἰακουμῆς (Jakumi) Lav. II, **104**, 87, 153.

Κατζαβός (?) Zog, **17**, 15; Xér, **18 D I**, 40.
Копил Хил, 138.
Кȣцȣлоть Хил, 86.
Μαμαλίνα (Mamalina?) Lav. II, **109**, 351, 426.
Μαντζαβῖνος (Manțavin) Iv. III, **70**, 296; **75**, 423, 424; **79**, 409, 410; Iv. IV, **86**, 319, 327.
Μαρέτζιστος (? Marețist) Esph, **15**, 41.
Μίγνυαρης (od Mig) Esph, **15**, 47, 95.
Моровȣндинь Хил, 85.
Μπασαρώ (Basaro) Iv. IV, **87 B**, 61.
Μποῦνος (Bun) Lav. II, **109**, 410.
Μπουχᾶς (?) Xér, **18 A**, 29.
Μύγιαρης (od Mig) Esph, **8**, 6.
Νεβρίδης (Nevri) Lav. II, **109**, 366.
Οὐρλέας (Urlja, Orlja) Lav. II, **91 III**, 189.
Σαβίλας (od Sava?) Xér, **18 A**, 53; **B**, 7; **D III**, 34, 49; Σιαβιλᾶς (vl. hriš.) Xér, **18 A**, 17.
Сакȣл Хил, 241.
Σόκα (Sokia) Lav. II, **104**, 57.
Σόκας (Sokia) Lav. II, **104**, 54.
Спрȣль Хил, 399.
Τζαμάντουρος (Țamantur) Iv. III, **70**, 85; **75**, 161; **79**, 140, 169; Iv. IV, **86**, 270.
Τζουλούκωνος (Țulukon) Lav. II, **91 III**, 84.
Τουκτούλης (?) Lav. II, **109**, 743.
Τύχολας (vl. hriš.Tihola) Esph, **8**, 18.
Χαρζανᾶς (? Harzan ?) Iv. IV, **87 B**, 99.

HRIŠĆANSKA

Βασιλιτζιάνης (Vasilica) Lav. II, **109**, 486.
Γεωργίτζαινα (po mužu, od Georgije) Xén, **25**, 11.
Γυρωτᾶς (Jerota, Jirota) Lav. II, **91 I**, 18.
Ἰακοβία (po mužu, od Jakov) Xén, **25**, 109.
Ἰωαννηλᾶς (od Jovan) Lav. II, **109**, 296.
Λεοντώ (grč. hriš. od Leon, po mužu) Lav. II, **109**, 578.
Μανουηλίτζης (od Manoilo) Lav. II, **109**, 494.
Μαρινία (Marinja, po mužu, sl. nastavak) Iv. IV, **87 B**, 139; Xér, **18 A**, 96.
Μαρτινία (Martinja, po mužu) Xén, **15**, 16.
Μιχαηλιτζία (Mihaliča, po mužu, sl. nastavak) Iv. III, **77**, 64/65; Lav. II, **109**, 733.
Μιχαλίτζης (od Mihailo) Iv. III, **74**, 9, 196; Xér. **18 B**, 25.
Μιχαλώ (od Mihailo, po mužu, sl. nastavak) Iv. III, **75**, 99.
Νικηφορία (Nićiforja, po mužu, sl. nastavak) Lav. II, **91 III**, 58.
Νικούλιακος (gr. hriš. od Nikola) Iv. IV, **87**, 44.
Πετρωνᾶς (Petronja) Lav. II, **109**, 476.
Σαβανᾶς (od Sava) Lav. II, **104**, 162.
Σιλίτης (od Vasilije) Iv. III, **70**, 92.
Σιμίσιος (od Simeon) Esph, **15**, 56.
Σούσμανις (kal.) Lav. II, **109**, 813.
Τζυκούρης (hipokoristik od Hrist) Lav. II, **109**, 83.
Τομάχης (od Toma) Lav. II, **91 III**, 47, 52; **109**, 544, 603, 616, 618, 620.

JERMENSKA

Βαχάνης (Vahan) Iv. III, **74**, 232.
Τζυμισκῆς (Cimiskije) Lav. II, **109**, 420.

BALKANSKA

Βαρυματζούκης (sl. balk. ili vl. balk Vari+ macuki) Iv. III, **74**, 115.
Βατράνος (Vatra) Lav. II, **104**, 32.
Κοντέας (Konda) Xér, **18 A**, 25, 31.
Μαστραλλῆς (Mastral) Xén, **25**, 13.

NEIDENTIFIKOVANA

Ἀκοτεινιώτης Chil. I, **41**, 64.
Ἀμπλαδηνός Lav. II, **91 III**, 162
Ἀ(ν)τουβλιανός Iv. III, **70**, 72; **75**, 131; Ἀνδρουβλιανός Iv. IV, **86**, 250.
Ἀτρίνοβας Xén, **25**, 64.
Ἀχεληνός Lav. II, **109**, 538.
Βάραχος Chil. I, **39**, 112.
Βάρδενος Iv. IV, **86**, 270; Lav. II, **109**, 50.
Βαστραλίτης Iv. IV, **87**, 185.
Βατατζόνα Lav. II, **109**, 412.
Βλατρός Xér, **18 F II**, 25.
Βούμπουνος (sl. ili vl.) Xér, **18 F II**, 25.
Βουρούκλης Iv. III, **74**, 229.
Βουχαλία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Iv. III, **70**, 104.
Γαβιώτης Chil. I, **41**, 76.
Гамаль Хил, 299.
Γαλβέας Esph, **14**, 82; **15**, 50.
Γερίλζας Iv. IV, **87 B**, 172.
Гюриць Хил, 296.
Γερσίλας Iv. III, **74**, 155.

Γριπάρης Lav. II, **104**, 21.
Γρολέας Lav. II, **dodatak VIII**, 22.
Γυλάρδος Lav. II, **109**, 512.
Γυρίλτζας Iv. IV, **87**, 157; Γερίλτζας Iv. IV, **87B**, 172.
Δαυγῆς Iv. III, **74**, 53–56, 116.
Δοραπραίνος Lav. II, **dodatak VIII**, 14.
Δρουπελία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Lav. II, **109**, 626.
Ζαβεντικάνος Lav. II, **dodatak VIII**, 16.
Ζάτρουλλος Lav. II, **109**, 629.
Какьлиподь Хил, 479.
Καλαμάνος Chil. I, **39**, 102; Καλομάνος Lav. II, **109**, 580.
Κάλενος Iv. IV, **87**, 19.
Καλιγάρης Iv. III, **75**, 189.
Κάλουβα Chil. I, **41**, 60.
Καρουζία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Lav. II, **91 III**, 98.
Καροῦζος Lav. II, **91 III**, 163; **109**, 790; 857.
Κατζίγκρις Xér, **18 B**, 8; Πατζίγκρις Xér, **18 A** 19.
Катодикь Хил, 286.
Καψαριώτης (ktet?) Iv. IV, **87**, 9/10; Καψηριώτης Iv. IV, **87B**, 10.
Κερκαμούργης Esph, **14**, 63.
Κλασταδία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Lav. II, **91 III**, 36.
Κόκαρις Lav. II, **91 III**, 214.
Κοκάσης Iv. III, **74**, 297.
Κομιανή Xér, **18 E II**, 1.
Κομιανός Esph, **8**, 7; **14**, 122; **15**, 84; Xér, **18 D I**, 44; **E I**, 18.
Κοναλούγερος Xér, **18 D III**, 14.
Κόντεβος Zog, **29**, 22.
Κοντοβία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Zog, **29**, 25.
Κόντοβος Lav. II, **104**, 23.
Κόπελος (vl. ili gr.) Lav. II, **91 III**, 239.
Коꙋиꙗлить Хил, 264.
Κουλιλεῖς Xér, **18 B**, 48.
Κουνερίτζης Iv. III, **74**, 67/68.
Κουρλουκωβηνός Lav. II, **91 III**, 101; **109**, 784.
Κουρτζουκλός Iv. III, **70**, 60; Iv. IV, **86**, 271.
Κουφίλιτζας Lav. II, **109**, 728.
Κωνστομοίρης (alb.?) Lav. II, **109**, 191, 198.
Λιβουνώ Zog, **17**, 18.
Μαγγλαβίτης Esph, **14**, 132; **15**, 94.
Μαγιδιώτης Iv. III, **75**, 52; **79**, 47; Μαγειδιώτης Iv. IV, **86**, 4.
Μάζης Lav. II, **109**, 428.
Μάλης Iv. IV, **86**, 10.
Μαρμιγγῶ Chil. I, **41**, 77/78.
Μαρούδεσις Lav. II, **91 III**, 205; **109**, 682, 916.
Μαρτζαλάτος Lav. II, **109**, 25.
Μελγουζής Lav. II, **91 III**, 176.
Μελέανος (sl. ili vl. ?) Lav. II, **104**, 145.
Μενιτζιάρης Iv. III, **74**, 169/170.
Μεργαζῆς Lav. II, **109**, 94.
Μιμητάρης Chil. I, **41**, 79.
Μισουρᾶς Iv. IV, **86**, 242, 262.
Μόδερος Xér, **18 F II**, 15.
Μοδηνία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Xér, **18 D III**, 16.
Μουζάλων Iv. III, **74**, 44; Iv. IV, **87**, 60; Xén, **25**, 11.
Μουντινία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Esph, **14**, 69.
Μουρζούλιακος Iv. IV, **87**, 66.
Μουσθνιάρης Iv. IV, **87**, 156.
Μπαράχας Lav. II, **104**, 31.
Μπερίτζης Iv. III, **74**, 147.
Μπίγγοβας Lav. II, **104**, 115.
Μπιζέας Xér, **18 A**, 13; **B**, 5; **D II**, 31; **D III**, **31; E II**, 27.
Μπλοῦτζος Xér, **18 A**, 40; **B**, 14/15; **D III**, 48; **F I**, 4; **F II**, 19.
Μπούσχας Lav. II, **109**, 482.
Μπριτζᾶς Xér, **18 D III**, 5.
Μωθωναῖος Lav. II, **109**, 306, 312.
Μωμώτης Lav. II, **109**, 432.
Νηφαΐτης Xén, **15**, 13.
Паꙋьцал Хил, 447, 454, 464.
Παστυλᾶς Lav. II, **104**, 135.
Πατζίγκρις Xér, **18 A**, 19; (Κατζίγκρις) Xér, **18 B**, 8.
Παχινός Xér, **18 E I**, 21.
Παχουτινία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Xér, **18 B**, 48.
Πεντζουλία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Lav. II, **109**, 901.
Πετζιαμᾶς Esph, **8**, 49.
Πέτζικας Lav. II, **91 III**, 193, 195, 204; **109**, 659.
Πίζοβα Xér, **18 A**, 98.
Πισσύρης Xén, **15**, 12.

Πίτακας Lav. II, **91 III**, 130, 135, 171; Πίτυκας Lav. II, **109**, 818, 823, 825, 866, 909.
Πόπνης Chil. I, **40**, 56.
Ποστιαρία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Esph, **14**, 12.
Ποστιάριος Esph, **8**, 36.
Ῥοδόσφυρος (sl/gr.?) Iv. IV, **87**, 182.
Σαταϊωάννης Lav. II, **105**, 12.
Σατᾶς (sl. ili vl.) Lav. II, **105**, 8; **112**, 8, 15.
Σατοκαλή Lav. II, **112**, 16.
Σατολέων Lav. II, **105**, 8, 10.
Σουλεανίκος Iv. IV, **87**, 216; Σουλιανίκος Iv. IV, **87 B**, 239.
Σουγλέας Iv. IV, **87**, 123.
Σουρίλας Iv. III, **74**, 240.
Σουρούλας Iv. III, **74**, 238.
Σούσουρος Iv. IV, **87**, 143.
Στίλιντος Lav. II, **104**, 117.
Στρίλας Lav. II, **109**, 681.
Σχωτᾶς Xér, **18 D I**, 38; Χωτᾶς Xér, **18 D I**, 48.
Ταρωνᾶς Lav. II, **109**, 77, 79.
Τζαβαῖος Iv. IV, **86**, 321.
Τζαβαλαρία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Lav. II, **109**, 480.
Τζακνής Iv. IV, **87**, 70.
Τζαλτουμώ Iv. IV, **87**, 213; Τζαλντουμώ Iv. IV, **87B**, 236.
Τζαφάρεσις Lav. II, **109**, 730/731.
Τζάφαρις Lav. II, **91 III**, 236.
Τζερεμεντῆς Xén, **13**, 22; **dodatak II**, 10.
Τζερεμεντία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Xér, **18 D II**, 34; **E III**, 16.
Τζερτίκας Iv. IV, **87**, 229.
Τζετζέκαλις Iv. III, **74**, 289.
Τζιλίγγα Xér, **18 A**, 79; Τζηλίγκας **B**, 29.
Τζιμνίζης Xér, **18 A**, 28.
Τζίριχος (sl. ili vl.) Iv. III, **70**, 83.
Τζουρούγιανης Chil. I, **41**, 64.
Τζυβίνης Zog, **29**, 32.
Τζυβός Lav. II, **109**, 409.
Τζυλιμονίδης Lav. II, **109**, 500.
Τζυριχία (verovatno ime po mužu, sl. nastavak -ja) Iv. III, **75**, 156, **79**, 136.
Τζυτζυμᾶς Zog, **29**, 37, 39.
Τζυτζίαμβος Xér, **18 D III**, 24.
Τησιτιτζίας Xér, **18 A**, 37/38; **B**, 14.
Τοξαρᾶς Lav. II, **91 III**, 64; Chil. I, **40**, 119.
Τόξας Xér, **18 F I**, 6.
Τσοίνος Xér, **18 D III**, 4.
Τυρέας Xén, **25**, 107.
Фѹцинь Хил, 209.
Χαλμπούκης Lav. II, **109**, 640.
Χοσιάριος Lav. II, **91 II**, 24; **109**, 575.
Χύβδαινα Iv. III, **75**, 429; **79**, 415.

III. OPŠTA TABELA

KATEPANIKIJ	SELO	MANASTIR	GODINA	GRČKA	SAMO GRČKA	SLOVENSKA	SAMO SLOVENSKA	OSTALA	MEŠOVITA	NEUTRALNA	NEIDENTIFIKOVANA	UKUPNO DOMAĆINSTAVA
KALAMARIJA	AGATI	LAVRA	1321.	1 (100)	1 (100)							1
	DRIMOSITA	LAVRA	1321.	44 (78,57)	34 (60,71)	13 (23,21)	4 (7,14)	4 (7,14)	10 (17,86)	5 (8,93)	1 (1,78)	56
	EPANO ANTIGONA	ZOGRAF	1320.	5 (71,43)	5 (71,43)					2 (28,57)		7
	EPANO VOLVON	ZOGRAF	1320.	3 (60)	3 (60)					2 (40)		5
		KSIROP.	posle 1300.	5 (71,43)	4 (57,14)			2 (28,57)	1 (14,29)	1 (14,29)		7
		KSIROP.	1325–30.	3 (100)	2 (66,67)			1 (33,33)	1 (33,33)			3
	GURNE	LAVRA	1321.	19 (65,53)	17 (58,62)	3 (10,34)	3 (10,34)	2 (6,89)	2 (6,89)	7 (24,14)		29
	JENA	LAVRA	1321.	14 (73,68)	14 (73,68)	1 (5,26)	1 (5,26)			4 (21,05)		19
	KARVEI	LAVRA	1321.	17 (65,38)	16 (61,54)	2 (7,69)	1 (3,85)	1 (3,85)	1 (3,85)	7 (26,92)		26
	KATO VOLVO	IVIRON	1301.	24 (70,59)	19 (55,88)	4 (11,76)	1 (2,95)	4 (11,76)	5 (14,70)	8 (23,53)		34
			1318.	20 (90,90)	15 (68,18)	3 (13,63)	1 (4,54)	3 (13,63)	5 (22,72)	1 (4,54)		22
			1320.	19 (90,48)	14 (66,67)	2 (9,52)		3 (14,29)	5 (23,80)	2 (9,52)		21
			1341.	20 (83,32)	16 (66,67)	4 (16,67)		1 (4,17)	5 (20,83)	2 (8,33)	1 (4,17)	24
	KRIA PIGADIA	LAVRA	1321.	24 (68,57)	18 (51,43)	5 (14,29)	2 (5,71)	4 (11,43)	6 (17,14)	7 (20)	1 (2,86)	35
	KSILORIGION	IVIRON	1301.	6 (54,54)	5 (45,45)	3 (27,27)	2 (18,18)		1 (9,09)	2 (18,18)	1 (9,09)	11
			1318.	3 (75)	3 (75)			1 (25)				4
			1320.	3 (75)	3 (75)					1 (25)		4
			1341.	2 (66,67)	2 (66,67)					1 (33,33)		3
	LOROTON	LAVRA	1321.	49 (81,67)	39 (65)	8 (13,33)	1 (1,67)	4 (6,67)	10 (16,67)	9 (15)		60
	MANASTIR SV. BOGORODICE	LAVRA	1321.	3 (60)	2 (40)	2 (40)	1 (20)		1 (20)	1 (20)		5
	NEOHORION	LAVRA	1321.	22 (78,57)	17 (60,71)	1 (3,57)		7 (25)	5 (17,86)	3 (10,71)		28
	PANAGIA	LAVRA	1321.	23 (79,31)	19 (65,52)	5 (17,24)	1 (3,45)	2 (6,90)	4 (13,79)	2 (6,90)	1 (3,45)	29
	PASHALI	LAVRA	1321.	6 (60)	6 (60)	1 (10)	1 (10)			2 (20)		10
	PINSON	LAVRA	1321.	29 (67,44)	25 (58,14)	3 (6,98)	2 (4,65)	2 (4,65)	3 (6,98)	12 (27,90)	1 (2,32)	43
	PORTAREA	ESFIGM.	1318.	19 (65,52)	18 (62,07)	1 (3,45)	1 (3,45)	2 (6,90)	1 (3,45)	8 (27,59)		29
			1321.	14 (77,78)	13 (72,22)	1 (5,56)	1 (5,56)	1 (5,56)	1 (5,56)	3 (16,67)		18
	SARANTAREA	LAVRA	1321.	29 (70,73)	24 (58,54)	3 (7,32)	3 (7,32)		5 (12,19)	6 (14,63)	1 (2,44)	41
	SV. JEFIMIJA	LAVRA	1321.	51 (75)	34 (50)	17 (25)	1 (1,47)	4 (9,76)	17 (25)	12 (17,65)	1 (1,47)	68
	STOMION	KSENOF.	1318–20.	9 (52,94)	9 (52,94)	2 (10,53)	2 (10,53)	2 (11,76)	1 (5,26)	5 (29,41)	1 (5,88)	17
			1338.	11 (57,89)	10 (52,63)			1 (5,26)		4 (21,05)	2 (10,53)	19
KASANDRIJA	PTELEA	LAVRA	1321.	18 (100)	18 (100)							18
	SKELOHORION	LAVRA	1321.	16 (94,12)	16 (94,12)			1 (5,88)				17

ERMILIA	KASTRON	LAVRA	1321.	9 (69,23)	8 (61,54)	1 (7,69)			1 (7,69)	4 (30,77)		13
APROS	KOSKINA	KSIROP.	1325–30.	1 (100)	1 (100)							1
	LONGOS	LAVRA	1321.	32 (84,21)	26 (68,42)	5 (13,16)	2 (5,26)	3 (7,89)	6 (15,79)	3 (7,89)	1 (2,63)	38
	NEAKIT	KSENOF.	1318.							1 (100)		1
			1320.	5 (71,43)	5 (71,43)					1 (14,29)	1 (14,29)	7
			1320–38.	6 (60)	6 (60)					3 (30)	1 (10)	10
	PSALIDA	LAVRA	1321.	1 (100)	1 (100)							1
		KSENOF.	1321.	11 (91,67)	8 (61,54)	3 (23,08)	1 (8,33)	1 (8,33)	4 (30,37)			13
		KSIROP.	1325–30.	1 (50)	1 (50)						1 (50)	2
	FURNA	KSENOF.	1321.	6 (75)	4 (50)			1 (12,50)	2 (25)	2 (25)		8
	PSALIDO FURNA	KSENOF.	1338.	24 (77,42)	17 (54,83)	4 (12,90)		5 (16,13)	7 (22,58)	6 (19,35)		31
	SARTI	KSIROP.	1325–30.	5 (71,43)	4 (57,14)	2 (28,57)	1 (14,29)		1 (14,29)	1 (14,29)		7
JERIS	?	LAVRA	1321.	7 (46,67)	7 (46,67)					8 (53,53)		15
	ARSENIKIJA	LAVRA	1321.	5 (71,43)	4 (57,14)	2 (28,57)	1 (14,29)		1 (14,29)	1 (14,29)		7
	GOMAT	IVIRON	1301.	36 (72)	30 (60)	10 (20)	5 (10)	1 (2)	6 (12)	8 (16)	1 (2)	50
		IVIRON	1318.	34 (73,91)	29 (63,04)	6 (13,04)	4 (8,69)	2 (4,35)	5 (14,13)	6 (13,04)	1 (2,17)	46
		IVIRON	1320.	34 (77,27)	29 (65,90)	4 (9,09)	2 (4,54)	2 (4,54)	5 (10,87)	5 (11,36)	2 (4,54)	44
		IVIRON	1341.	22 (68,75)	20 (62,50)	1 (3,13)		3 (9,37)	2 (6,25)	8 (25)	1 (3,13)	32
		LAVRA	o. 1300.	57 (60)	49 (51,58)	8 (8,42)	1 (1,05)	6 (6,31)	8 (8,42)	32 (33,68)		95
		LAVRA	1321.	81 (77,88)	67 (64,42)	12 (11,54)	4 (3,85)	8 (7,69)	15 (14,42)	15 (14,42)	2 (1,92)	104
	GRADIŠTA	LAVRA	o. 1300.	20 (90,90)	8 (36,36)	14 (63,63)	2 (9,09)	3 (13,64)	12 (54,54)			22
			1321.	19 (59,37)	13 (40,62)	13 (60,42)	5 (15,63)	2 (6,25)	8 (25)	6 (18,75)		32
	JERIS	ZOGRAF	1300.	11 (91,66)	10 (83,33)	1 (8,33)		1 (8,33)	1 (8,33)			12
		ZOGRAF	1320.	9 (81,81)	7 (63,63)	2 (18,18)			2 (18,18)	1 (9,09)	1 (9,09)	11
		KSIROP.	posle 1300.	10 (62,50)	10 (62,62)	2 (12,50)	2 (12,50)			3 (18,75)	1 (6,25)	16
		KSIROP.	o. 1315–20.	20 (80)	20 (80)	2 (8)	2 (8)			2 (8)	1 (4)	25
		KSIROP.	o. 1320–25.	14 (73,68)	14 (73,68)	1 (5,26)	1 (5,26)			4 (21,05)		19
		LAVRA	1300.	2 (100)	2 (100)							2
		IVIRON	1301.	26 (72,22)	19 (52,78)	15 (41,67)	8 (22,22)	3 (8,33)	8 (22,22)	1 (2,75)		36
		IVIRON	1318.	19 (70,37)	8 (29,62)	12 (44,44)	4 (14,81)	5 (18,52)	11 (40,74)	3 (11,11)		27
		IVIRON	1320.	20 (64,51)	11 (35,48)	15 (48,39)	6 (19,35)	4 (12,90)	10 (32,25)	2 (6,45)	1 (3,23)	31
		IVIRON	1341.	23 (82,14)	15 (53,57)	9 (32,14)	2 (7,14)	1 (3,57)	8 (28,57)	3 (10,71)		28
		KSENOF.	1318.	4 (100)	4 (100)							4
		KSENOF.	1320.	3 (75)	3 (75)			1 (25)				4
		KSENOF.	1320–38.	4 (66,67)	4 (66,67)			1 (16,67)		1 (16,67)		6
		KSENOF.	1338.	3 (50)	3 (50)			1 (16,67)		2 (33,33)		6
	KAMENA (KAMENICA)	KSIROP.	o. 1300	3 (100)	3 (100)							3
		KSIROP.	posle 1300	3 (75)	3 (75)			1 (25)				4
		HILAN.	1300.	12 (66,67)	7 (38,89)	7 (38,89)	2 (11,11)		5 (27,78)	2 (11,11)	2 (11,11)	18
	KOMITISA (KUMICA)	IVIRON	1301.	2 (25)		2 (25)	1 (12,50)	4 (50)	4 (50)	2 (25)		8
		IVIRON	1341.	2 (66,67)	2 (66,67)					1 (33,33)		3
		HILAN.	1300.	7 (46,67)	3 (20)	8 (53,33)	4 (26,67)		4 (26,67)	4 (26,67)		15

JERIS	KONDOGRIK	HILAN.	1300.	5 (100)	4 (80)	1 (20)			1 (20)			5
		KSIROP.	o. 1300.	27 (62,79)	11 (25,58)	22 (51,16)	8 (18,60)	6 (13,95)	18 (41,86)	3 (6,98)	3 (6,98)	43
		KSIROP.	posle 1300	16 (36,36)	7 (15,90)	22 (50)	11 (25)	6 (13,64)	12 (29,54)	6 (13,63)	5 (11,36)	44
		KSIROP.	o.1315–20.	15 (62,50)	4 (16,67)	12 (50)	4 (16,67)	5 (20,83)	12 (50)	3 (12,50)	1 (4,16)	24
		KSIROP.	o. 1320–25.	16 (66,67)	6 (25)	13 (54,16)	4 (16,67)	1 (4,17)	9 (37,50)	2 (8,33)	2 (8,33)	24
	KOZLA	KSIROP.	o. 1300.	7 (63,63)	5 (45,45)	6 (54,54)	4 (36,36)		2 (18,18)			11
			posle 1300.	7 (53,85)	6 (46,15)	7 (53,85)	6 (46,15)		1 (7,69)			13
			1325–30.	11 (78,57)	8 (57,14)	4 (28,57)	1 (7,14)	1 (7,14)	4 (28,57)		1 (7,14)	14
	METALIN	LAVRA	o. 1300.	20 (60,60)	15 (45,45)	14 (42,42)	9 (27,27)	1 (3,03)	5 (15,15)	2 (6,06)	1 (3,03)	33
			1321.	16 (57,14)	6 (21,42)	15 (53,57)	5 (17,86)		10 (35,71)	6 (21,42)	1 (3,57)	28
	SELADA	LAVRA	o. 1300.	62 (67,39)	21 (22,83)	56 (60,87)	17 (18,48)	4 (4,35)	41 (44,57)	10 (10,87)	3 (3,26)	92
			1321.	68 (42,50)	55 (34,38)	75 (46,88)	43 (26,88)	8 (5)	38 (23,75)	21 (13,12)	3 (1,88)	160
	SIDEROKAVSIJA	ESFIG	1318.	1 (33,33)	1 (33,33)	1 (33,33)	1 (33,33)			1 (33,33)		3
			1321.			2 (100)	2 (100)					2
	SIMEON	ZOGRAF	1300.	3 (100)	1 (33,33)	1 (33,33)		1 (33,33)	2 (66,67)			3
		KSIROP.	o. 1300.	17 (52,44)	10 (27,03)	16 (43,24)	9 (24,32)	1 (2,70)	7 (18,92)	10 (27,05)		37
		KSIROP.	p. 1300.	14 (31,81)	13 (29,54)	20 (45,45)	19 (43,18)	1 (2,27)	1 (2,27)	9 (20,45)	1 (2,27)	44
		KSIROP.	o. 1315–20.	26 (68,42)	19 (50)	13 (34,21)	6 (15,79)		7 (18,42)	4 (10,53)	2 (5,26)	38
		KSIROP.	o. 1320.25.	11 (61,11)	9 (50)	6 (33,33)	3 (16,67)		3 (16,67)		3 (16,67)	18
RENDINA	LOZIKIN	HILAN.	1300.	5 (55,55)	1 (11,11)	5 (55,55)	1 (11,11)		4 (44,44)	2 (22,22)	1 (11,11)	9
STEFANIANA	VRAŠTA	ESFIGMEN	o. 1300.	32 (69,57)	18 (39,13)	20 (43,47)	7 (15,22)	1 (2,17)	14 (30,43)	6 (13,04)	1 (2,17)	46
			1318.	25 (53,19)	20 (42,55)	17 (36,17)	12 (25,53)	1 (2,13)	6 (12,76)	6 (12,77)	3 (6,38)	47
			1321.	23 (60,53)	16 (42,10)	12 (31,58)	7 (18,42)	1 (2,63)	9 (23,68)	8 (21,05)		38
	KRUŠOVO	ESFIG.	1318.	17 (65,38)	11 (42,30)	12 (46,16)	7 (26,92)		6 (23,08)	1 (3,85)	1 (3,85)	26
			1321.	10 (45,45)	7 (31,82)	11 (50)	6 (27,27)		5 (22,73)	4 (18,18)		22
	STEFANIANA (METOH SV. GEORGIJA)	ESFIGMEN	o. 1300.	7 (58,33)	7 (58,33)	1 (8,33)	1 (8,33)	2 (16,66)		2 (16,66)		12
			1318.	5 (71,43)	4 (57,14)	1 (14,29)			1 (14,29)	1 (14,29)	1 (14,29)	7
			1321.	7 (77,78)	7 (77,78)	1 (11,11)		1 (11,11)			1 (11,11)	9
STRIMON	AHINO (METOH LEMIN)	ESFIGMEN	o. 1300.	7 (87,50)	5 (62,50)			2 (25)	2 (25)	1 (12,50)		8
			1318.	5 (62,50)	5 (62,50)			1 (12,50)		2 (25)		8
			1321.	4 (57,14)	4 (57,14)			1 (14,28)		2 (28,57)		7
	EVNUHION	HILAN.	1318.	15 (71,43)	13 (18,30)	2 (9,52)	1 (4,76)	1 (4,76)	2 (9,52)	5 (23,80)		21
	HUDINA	KSIROP.	1325–30.	3 (75)	3 (75)					1 (25)		4
	KASTRIN	HILAN.	1300.	47 (66,19)	26 (36,62)	24 (33,80)	9 (12,68)	8 (11,27)	21 (29,58)	14 (19,72)		71
	LIPSOHORION	HILAN.	1318.	7 (63,64)	7 (63,64)	1 (9,09)	1 (9,09)	1 (9,09)		1 (9,09)	1 (9,09)	11
	MELICIANI	IVIRON	1301.	16 (55,17)	13 (44,27)	4 (13,79)	3 (10,34)	4 (13,79)	3 (10,34)	8 (27,59)		29
			1318.	24 (70,59)	20 (58,82)	2 (5,88)		6 (17,65)	4 (11,76)	6 (17,66)		34
			1320.	29 (74,36)	23 (58,97)	4 (10,25)	1 (2,56	8 (20,51)	6 (15,78)	5 (12,82)		39
			1341.	18 (51,43)	12 (34,27)	8 (22,86)	5 (14,29)	4 (11,43)	6 (17,14)	10 (28,57)	1 (2,85)	35
	MUNZENI	HILAN.	1300.	5 (55,55)	3 (33,33)	3 (33,33)	1 (11,11)		2 (22,22)	3 (33,33)		9

STRIMON	URLIAKOS	KSENOFON	1321.	1 (50)	1 (50)					1 (50)		2
	ZDRAVIKION	HILAN.	1318.	28 (77,78)	28 (77,78)	1 (2,78)	1 (2,78)			6 (16,67)	1 (2,78)	36
ZDRAVIKION	DOKSOBUS	LAVRA	1317.	96 (79,34)	76 (62,81)	17 (14,05)	6 (4,96)	15 (12,39)	19 (15,70)	13 (10,74)	1 (0,83)	121
	HANDAK	ZOGRAF	1333.	13 (65)	12 (60)	1 (5)		2 (10)	1 (5)	3 (15)	2 (10)	20
	MALUKA	HILAN.	1318.	16 (64)	16 (64)	2 (8)	2 (8)	1 (4)		4 (16)	2 (8)	25
	NISION	ZOGRAF	1333.	6 (85,71)	4 (57,14)	3 (42,86)	1 (14,28)		2 (28,57)			7
POPOLIA	DOBROVIKIJA	IVIRON	1316.	14 (51,85)	7 (25,93)	13 (48,15)	7 (25,93)		7 (25,93)	7 (25,93)		27
	LIKOSHISMA	LAVRA	1317.	16 (59,26)	11 (40,74)	6 (22,22)	3 (11,11)	2 (7,40)	5 (18,52)	7 (25,93)	1 (3,70)	27
			1321.	15 (41,67)	12 (33,33)	10 (27,77)	7 (19,44)	1 (2,77)	3 (8,33)	10 (27,77)	3 (8,33)	36
	OVIL	IVIRON	1316.	24 (60)	12 (30)	23 (57,50)	6 (15)		17 (42,50)	4 (10)	1 (2,50)	40
	RADOLIVO	IVIRON	1316.	148 (60,33)	81 (33,35)	106 (43,80)	48 (19,83)	6 (2,48)	65 (26,86)	41 (16,94)	7 (2,89)	242
			1341.	155 (69,82)	89 (40,09)	96 (43,24)	39 (17,57)	17 (7,66)	63 (28,38)	13 (5,86)	9 (4,05)	222
	VORISK	IVIRON	1316.	9 (60)	1 (6,67)	11 (73,33)	3 (20)		8 (53,33)	2 (13,33)	1 (6,67)	15
			1341.	9 (56,25)	7 (43,75)	7 (43,75)	4 (25)		2 (12,50)	2 (12,50)	1 (6,25)	16
	SVETI PANTELEJMON	LAVRA	1316.	9 (52,94)	5 (29,41)	11 (64,70)	7 (41,17)		4 (23,52)		1 (5,88)	17
OKOLINA STRUMICE		IVIRON	1320.	31 (44,29)	2 (2,86)	66 (94,29)	36 (51,43)	6 (8,57)	30 (42,86)	2 (2,86)		70

NAPOMENA:

Ova tabela sadrži podatke o katepanikiju u kojem se selo, čiju smo populaciju analizirali, nalazi; kom manastiru su parici iz tih sela pripadali; iz koje godine potiče izvor; koliko je bilo domaćinstava sa grčkim, a koliko sa slovenskim imenima (pri tom su posebno računata domaćinstva u kojima se od narodnih imena javljaju samo imena jednog od ova dva naroda), koliko sa imenima i drugih manje zastupljenih naroda, koliko samo sa crkvenim, odnosno neutralnim imenima, u koliko je domaćinstava ostalo neidentifikovanih imena i koliko je to u procentima u odnosu na celokupnu popisanu populaciju i, konačno, koliko je u svakom selu bilo domaćinstava.

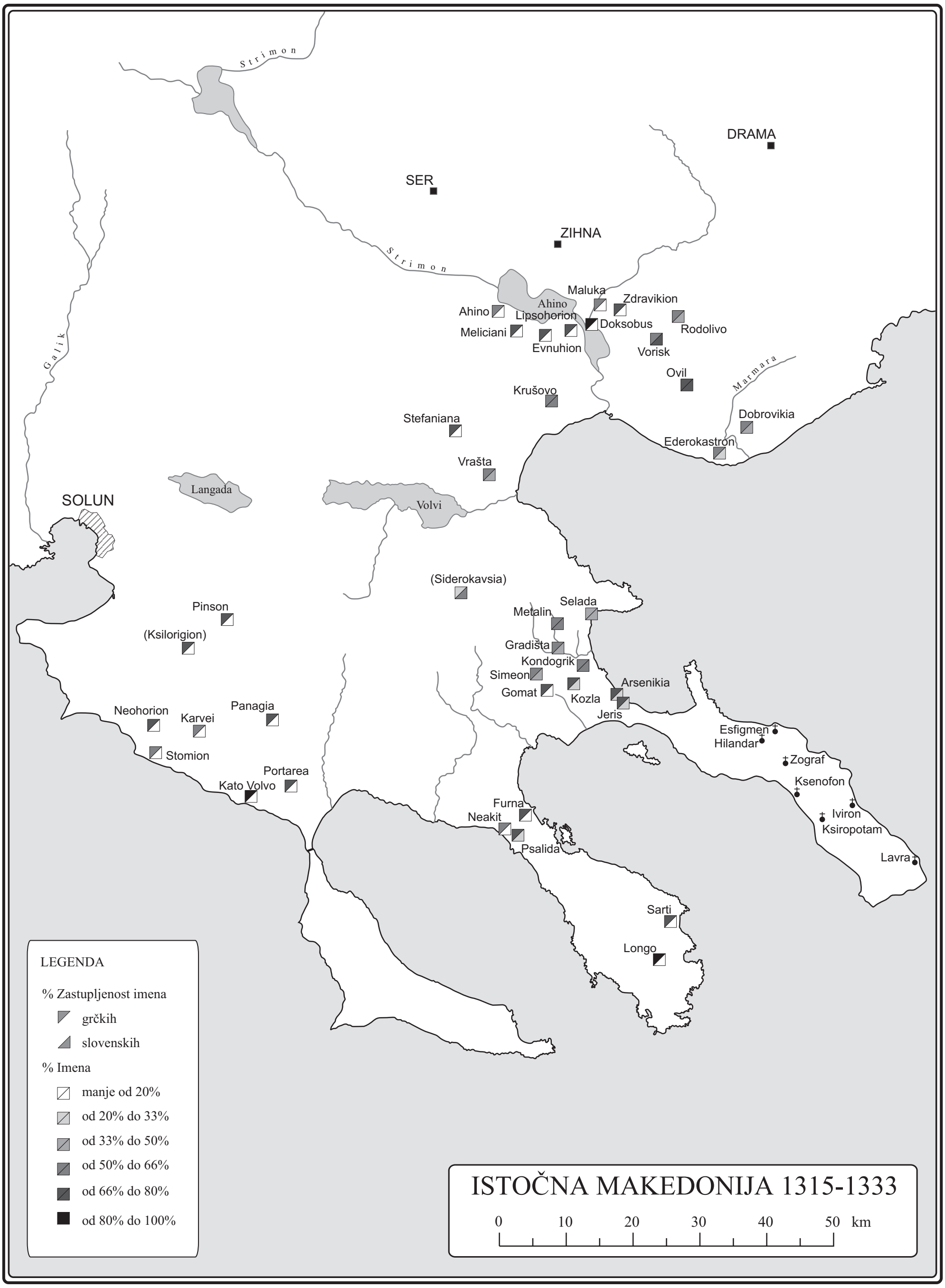
KARTA 1

Strimon
Ser
TEMA
SER
Zihna
DRAMA
SER I STRIMON
ZIHNA
Ahino
Maluka
Zdravikion
Meliciani
Lipsohorion
Doksobus
Radolivo
Evnuhion
Vorisk
Munzeni
Strimon
Zabaltia
Nision
Kastrin
Handak
Marmara
Krušovo
Ovil
Popolia
Dobrovikia
Ederokastron
TEMA
Langada
Galik
Stefaniana
Vrašta
SOLUN
Langada
Volvi
SOLUN
Rendina
Lozikin
Siderokavsia
Selada
Metalin
Akrus
Gradišta
Kondogrik
Kozla
Simeon
Gomat
Kamena
Arsenikia
Jeris
Komitisa
Pinson
Ksilorigion
Kalamaria
Ermilia
Neohorion
Panagia
Stomion
Karvei
Portarea
Kato Volvo
Esfigmen
Hilandar
Zograf
Atos
Ksenofon
Iviron
Ksiropotam
Lavra
Furna
Neakit
Psalida
Apros
Sarti
Longo
Kasandra
LEGENDA
naselje
manastir
granica teme
granica katepanikija
ISTOČNA MAKEDONIJA 1300-1341
0 10 20 30 40 50 km

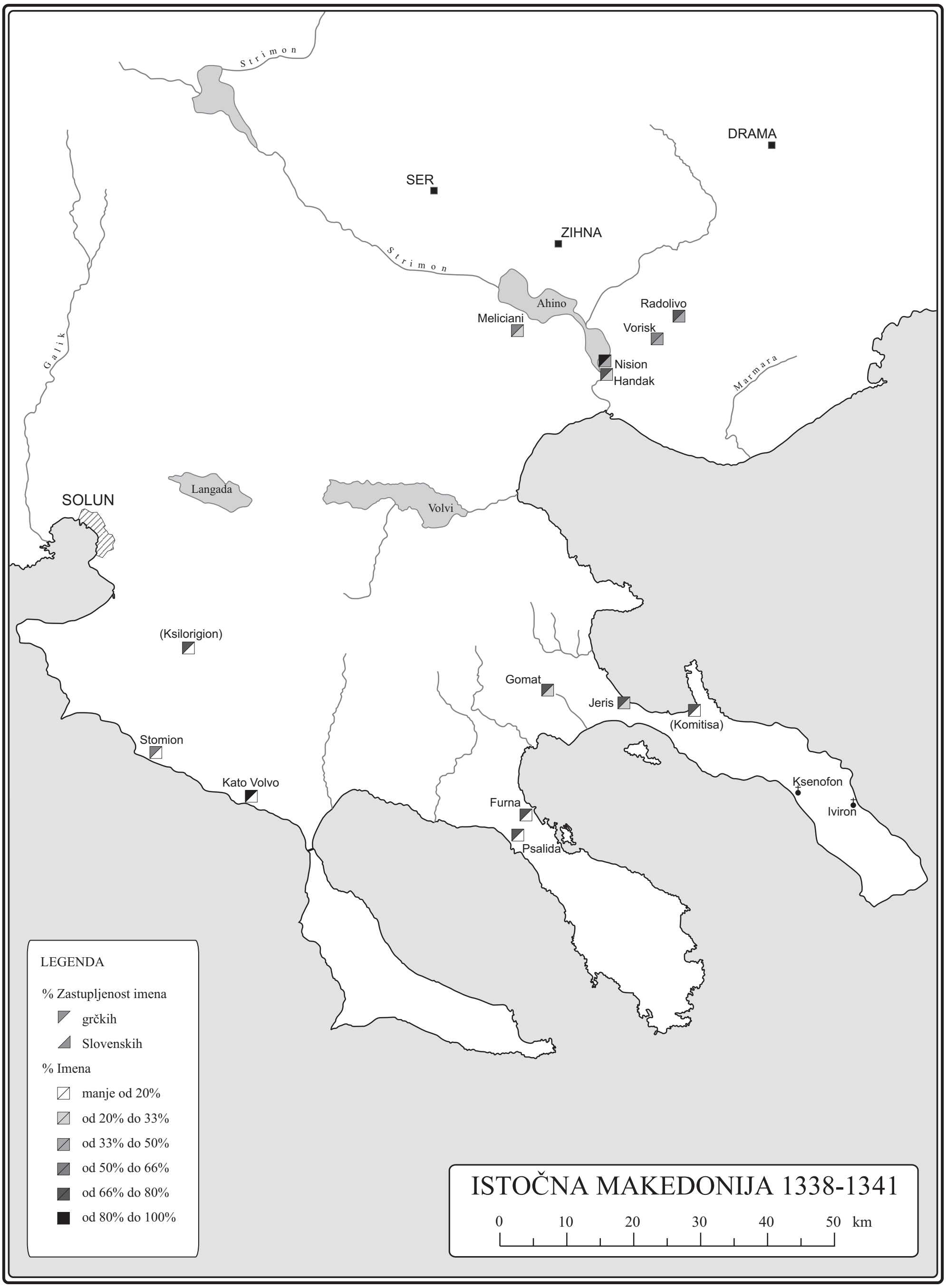
KARTA 2

Strimon
DRAMA
SER
ZIHNA
Strimon
Ahino
Ahino
Meliciani
Munzeni
Kastrin
Marmara
Galik
Stefaniana
Vrašta
Langada
Volvi
SOLUN
Lozikin
Selada
Metalin
Gradišta
Kondogrik
Simeon
Kozla
Gomat
Kamena
Jeris
Komitisa
Esfigmen
Hilandar
Zograf
Ksilorigion
Kato Volvo
Iviron
Ksiropotam
Lavra
LEGENDA
% Zastupljenost imena
grčkih
slovenskih
% Imena
manje od 20%
od 20% do 33%
od 33% do 50%
od 50% do 66%
od 66% do 80%
od 80% do 100%
ISTOČNA MAKEDONIJA 1300/1301
0 10 20 30 40 50 km

KARTA 3

Strimon
DRAMA
SER
ZIHNA
Strimon
Maluka
Ahino
Zdravikion
Ahino
Lipsohorion
Doksobus
Rodolivo
Meliciani
Evnuhion
Vorisk
Galik
Marmara
Ovil
Krušovo
Stefaniana
Dobrovikia
Ederokastron
Vrašta
Langada
SOLUN
Volvi
(Siderokavsia)
Selada
Pinson
Metalin
(Ksilorigion)
Gradišta
Kondogrik
Simeon
Arsenikia
Gomat
Kozla
Jeris
Neohorion
Panagia
Karvei
Esfigmen
Hilandar
Stomion
Zograf
Portarea
Kato Volvo
Ksenofon
Furna
Iviron
Neakit
Ksiropotam
Psalida
Lavra
Sarti
Longo
LEGENDA
% Zastupljenost imena
grčkih
slovenskih
% Imena
manje od 20%
od 20% do 33%
od 33% do 50%
od 50% do 66%
od 66% do 80%
od 80% do 100%
ISTOČNA MAKEDONIJA 1315-1333
0 10 20 30 40 50 km

KARTA 4

Strimon
DRAMA
SER
ZIHNA
Strimon
Ahino
Radolivo
Meliciani
Vorisk
Nision
Handak
Marmara
Galik
SOLUN
Langada
Volvi
(Ksilorigion)
Gomat
Jeris
(Komitisa)
Stomion
Kato Volvo
Ksenofon
Iviron
Furna
Psalida
LEGENDA
% Zastupljenost imena
grčkih
Slovenskih
% Imena
manje od 20%
od 20% do 33%
od 33% do 50%
od 50% do 66%
od 66% do 80%
od 80% do 100%
ISTOČNA MAKEDONIJA 1338-1341
0 10 20 30 40 50 km

INDEKS

Agapitini, 108
Agapitos, 108
sin Jevstatija Sakisa 175
Ahlada, Georgije 148
Ahino, selo 152, 154
Akakios, 108
Akarnanija, 175
Akritin, Mihailo 154
Akrus, katepanikij 141
Alaman, 131, 170
Albanac, vlastito ime, 109, 131
1) Georgije 175
2) sin Georgija Esfagmena 176
3) Vasilije 147
Albanci, 133, 147, 172, 175, 176, 178
Albanija 134
Alduvin, Teofan 175
Ana, 106;
1) Bodinova
2) „Bugarka“ 139
3) Gunaro 125
4) kći Limocervulova, 119
5) kći Mihaila Groča 147
6) kći Pankala Kalospita 161
7) Kiporisa, 125
8) Manastrova 138
9) Panajotisova, 119
10) Platano, 132
11) snaja Kavazova 117
12) udovica Georgija Kolara 163
13) udovica Danila Pobice 163
14) udovica Koceljeva 145
15) udovica Krekova 123
16) žena Georgija Venetika 140
17) žena Manojla Želigoda 138
18) žena V(o)lkana „Kudravog“ 133
Anagnost, Nikola 137
Anatolik, Konstantin 173
Andronik II, car 126, nap. 442
Andronik III, car 126, nap. 442
Apostat, Vasilije 156
Apros, katepanikij 136
Areti, 108
1) kći Vasilija Paksimada 144
2) snaja Bežana Zgura 164
3) snaja Georgija Kulubarda 175
4) snaja Leona Burisa 143
Argiri, 108
žena Rada Pelagonita 137
Argiros, 108
Arkudof, Vasilije 115
Armenopulos, Georgije 118, 177
Asan, sin Jovana Klostogena 164
Asimopulos, sin Georgija „Albanca“ 175
Atanasija, udovica Teofilaktova 117
Atanasije
1) kovač 119
2) sin Dimitrija „Primorca“ 156
3) „Secikrastavac“ 127, 147, 176
ἀνδράδελφος, tj. dever 115
ἀντίσηκος, tj. naslednik, 114, 115
анепсеі, анепсеꙗ, nećak-inja nap. 84

Bajan (Bojan), Konstantin, 112, 155
Balkansko poluostrvo, 133, 134, 177
Bambakas, Nikola „Bugarin“ 139
Bastat
1) Kosta 114
2) Nikola 157
Beograd, 134
B(j)el, Bjali, 108
1) B(j)elota 158
2) N. u selu Munzeni 154
3) sin Georgija Ahlade, 148

4) sin Dimitrija Travlosa 146
5) sin Leona kovača 166
6) zet Pankala Kalospita 161
B(j)elka, Bjalka 108, 166
B(j)elota, Bjalota
1) Dimitrije 158
2) Teodor 158
3) Vasilije 158
Ber(o), Teodor 155
Beron, 109;
Franak 170
Beshleb, Mihailo 143
Behleb, Manojlo 143
Bežan, Zgur 163
Bitolj, 149
Bitoljanka, Fotini 149
Blažn, 108
Bogdan, 107;
zet Georgija Botra 137
Bodin
1) Dimitrije, 142
2) Georgije, 142
3) Konstantin 142
Botros, Georgije 137
Boža, 107, N. u Melicijani 153
Božana, 107, 113
Božica, 107
N. udovica 158
Bračilo, Dimitrije, 112, 144
Brajil, Vasilije, zet Slavov 162
Brza Marija 128
Bubalo
1) Jovan 120
2) Nikola 120
Bugari, 139, 141, 165, nap. 443
Bugarin, vlastito ime 131, 165
1) Georgije 139, 174
2) Jovan 142
3) Manojlo 137
4) Mihailo 139
5) Nikola Bambakas 139
6) Ros 110
7) Vasilije u Ksilorigionu 137
8) Vasilije u Lorotonu 139
Bugarka, N. Gomatu 142
Ana 139
Bugarska, 110, 111, 130, 134 nap. 223
Bugarsko carstvo, 134
Buha, Konstantin 115
Bunos, Nikola 172
Buris, Leon 143

Cakon, Cakoni, 129
Konstantin 175
Cakonija (jugoistočni Peloponez?) 129
Cankaropulos, Konstantin, 125
Carigrad, 177
Cigani, 133, 169, 177, 178
Ciganin, vlastito ime, 119, 131
1) muž Ane Limocervulove 177
2) Georgije 148
Cikalas, Georgije 125
Cikalo, Zoi 125
Cimiskije, Konstantin 176

Čav(a), Georgije 115
Čepatas = Čepelj 110
1) Jovan, 110, 111
2) Konstantin, 110
Čeprenik, Teodor, 144
Črnat, 108
parik u Maluci 154
Črni, 108;
Diman 144
Črnka, 108
Č(e)rnoto, Kali 158

Dafni, 108
unuka Zagorinova, 139
David, 106
zet Nikole Galovinog 114

Debeljak, Nikola 154
Desan, antisik Konstantina Mire 166
Dikran, Konstantin 142
Dikrano, Kali 118
Diman, 107
1) brat Georgija Štura 111
2) Črni 144
3) sin Georgija Pravice 163
Dimitrije, 107;
1) antisik Georgija Čava 115
2) antisik Dimitrija Vulgaropula 139
3) B(j)elota 158
4) Bodin 142
5) Bračilo 112, 144
6) Geril 156
7) N. grnčar 124
8) Dragan 155
9) Frankov 170
10) „Jermeninov“ 177
11) Kacivelakis 118
12) Kladis, 139
13) N. kovač 120
14) Leon, 112
15) Melenikiot 116
16) Mirota 132
17) muž Ane Panajotisove 119
18) nećak udovice Atanasije 117
19) Nisiotis 110
20) Pagan 145
21) Pendeimatis 173
22) pop, sin Nikole „Srbina“ 149
23) „Primorac“ 156
24) Rupec 145
25) sin Ane Kavazove 122
26) sin Ipatijev 114
27) sin Jovana Pobice 163
28) sin Kiriakov 132
29) sin Kovačev 126
30) sin Leona iz Zdravikiona 120
31) sin Marije, sestre Kalijine 146
32) sin Maričin 148
33) sin Stamatov 115
34) sin Vasilija Stanile 112
35) sin udovice Evdokije „Strumičaninove“ 137
36) Slav 162
37) Stilind 173
38) sveštenik 115
39) Stamatov 172
40) Sulim 155
41) Tiligadis 123
42) Travlos 146
43) Volerinos 123, 124
44) zet Vulkostreljin 114
45) Želigod 138
Dobra, 108
Dobrana, 108
1) kći Slovena Dobra 164
2) snaja Jovana „Kudravog“ 164
3) žena Vasilija Ptoharisa 161
Dobren, 108
Dobrica, 108
1) žena Konstantina „Srbina“ 165
2) žena Jovana Klona 159
3) žena Leona Satasa 169
Dobri, Dobro, 108
1) N. 164
2) sin Groza „Strumičanina“ 137
Dobrika, Jovan 122
Dobrilo, 108
Dobrin, unuk Teodora Kacijanitisa 169
Dobromir, 108
1) Georgije 112, 141
2) Kiriak 141
3) sin Jovana Hristodulovog 157
Dobromirja 154
Dobronja
1) Jovan 158
2) Teodor, 158
Dobroslav 108

Dobrota, sin Fruga Hristodula, 157, 170
Dobrovikija, selo 161, 165, 168, 180
Dokijanos, Georgije 122
Doksobus, selo 125, 153, 155, 173
Domeniko, 109
N. 170
Dragan, 108;
1) Dimitrije 155
2) nećak Nikole Anagnosta 137
3) N. pop 140
4) sin Zoi Lahano 153
5) unuk Georgija Botra 137
6) zet Georgija Rupca 145
Dragana, 108
1) kći Nikole Rupca, 145
2) majka Vasilija Apostata 156
3) sestra Mihaila, zeta Jerotinog, 166
4) snaja Stefana Travlosa 145
5) žena Teodora Genimatisa 159
Draginja, 108
1) Dimitrije 146
2) Kiriak 146
3) Stan, 112, 146
Dragna, 108
žena Teodora B(j)elote 158
Drago, 108
1) N. 172
2) zet „Zlog“ Jovana 137
Dragoslav, 108
1) Nikola 112
2) sin Božanin 153
Dragonja, Georgije 142
Dragoto, Teodora 109
Dragula, 108
kći Krivodekanikova 169
Drama, grad 104
Draža, 108
Dražilo, unuk Teodora Kacijanitisa 169
Draž, zet Irini Želigodo 138
Draž, parik u Maluci 154
Dražan, 108
Dražilo, 108
Drosila, kći Georgija Golema 147
Duklja, srpska zemlja, 134
Dunav, 133, 134

Egejsko more, 104, 129, 134
Egipćanin, vlastito ime 177
muž Ane Limocervulove 119
Ederokastron, metoh 120
elefteri, 148
Epano Volvo, selo 140, 171
Epir, 129
Erman, 109
sin Jovana grnčara 170
Ermilija, katepanikij 136
Esfagmen, Georgije 176
Esfigmen, manastir 104
Etolija, 129
Eumorfija, kći Rada Pelagonita 137
Eufrosini
1) kći Dimitrija Bračila 144
2) žena Dimitrija Kladisa 139
3) žena Mihaila Manastre 141
Evgeno, žena Stana, zeta Antagonitovog 118, 140
Evdokija, 107, 157;
1) Sapono 118
2) udovica, sestra Aleksandrina 117
3) udovica „Strumičaninova“ 115, 137
4) žena Dimitrija „Bugarina“ 142
5) žena Konstantina Cakona 175
Evnostija, žena Bogdana, zeta Georgija Botra 137
Evnuhion, selo 152, 154, 174
Evropa, 134, 174
εξάδελφος, brat od strica, ujaka ili tetke 114

Foka, car, 133
Fostir, brat Mihaila Taruša 173

Fotini, 108
1) Bitoljanka 149
2) Kali 112
3) kći Nikole „Slanog“ 140
4) kći Vasilija Grive 164
5) N. udovica 148
6) snaja Jovana, sina Franka Hristodula 170
7) žena Konstantina Pentikontara 115
8) žena Vasilija Slava 162
Fotinos, 108
1) Kačarev 126, 153
2) parik u Nisionu 155
3) sin Ane Manastrove 141
4) sin Jovana Hovolisa 164
5) sin Dobrov 164
6) Teodor 112
Franak, 131, 157
Frug
1) Hristodul 157
2) Nikola 170

Gasmuli, potomci Grka i Latina 171
Gavala, Aleksije 170
nećak Vasilija Varadija 178
Genimatos, Teodor 159
Georgicena, Marija 118
Georgija, udovica Vasilija Bodina 142
Georgije, 107
1) Akropolit, 174
2) Alamanov, 170
3) Ahlada, 148
4) Armenopul, 118, 177
5) Bodin, 142, 143
6) Botros, 137
7) „Bugarin“ 139, 165
8) brat udovice Atanasije Teofilaktove, 117
9) „Ciganin“ (Kacivel), 148, 177
10) Cikala, 125
11) Čav, 115
12) Dobromir, 112, 141
13) Dragonja, 142
14) Dokianos, 122
15) Golem, 146, 147
16) Griva, 137
17) Esfagmen, 176
18) Irinin, 114
19) Jatropulos, 125
20) Jelkan, 117
21) Jermenin, 177
22) Kiriakos, 132
23) Klon, 159
24) Kolar, 126, 163
25) krojač, sin „Srbinov“ 165
26) Kukurov, 114
27) Kulubard, 175
28) Mankafa, 122
29) Mira, 118
30) Pravica, 163
31) Raptopulos, 125
32) Rupac, 124, 145
33) Sakula, 172
34) sin Ane Kavazove, 122
35) sin Ane Krekove, 123
36) sin Dimitrija kovača, 120
37) sin Jovana „Kudravog“, 164
38) sin Kali Radinje, 132, 136
39) sin Leona iz Zdravikiona, 120
40) sin popa Kostantina, 124, 125
41) sin Smoljanov, 154
42) sin Teodore i Beljena, 161
43) sin Tudorov, 167
44) sin Vasilija Arkudofa, 115
45) sin Vasilija Mužata, 146
46) sin Vasilija Radilijinog, 147
47) Skamandrin, 146
48) Stanko, 112, 142
49) Tiligadis, 123
50) Štur, Zgur 111
51) Varda, 176

52) Venetik, 140
53) Vojteh, vođa ustanka, 134
54) Volerinos, 124
55) Vrana, 156
56) unuk Ksena Pecike, 144
57) zet Jovana Klosa, 119
58) zet Mihaila Žegljana, 143
59) zet udovice Evgeno, 118
60) „Zli“ Georgije 128
61) „Žir“, 155
Germanin, Leon 170
Glikis, Jovan 116, 126, 153
Golem, Georgije 146, 147
Gomat, selo 110, 118, 119, 124, 125, 131, 141, 142, 150, 177
Gradišta, selo 119, 147, 150, 177
Grci, 105, 107, 110–112, 133, 135–137, 140–147, 149, 155–158, 163–167, 170–172, 175, 178, 179
Grčka 104, 105, 129, 134
Gr(i)dana, žena Jovana „Hrasta“ 144
Griva
1) Georgije 137
2) Vasilije 164
Groč, Mihailo 147
Groz, „Strumičanin“ 137
Gurne, selo 176
Gunaro, Kali 125
γαμπρός, zet 114
γυναικάδελφος, šurak 115

Halkidika, 104, 130, 135, 136, 138–141, 149, 150–152, 160, 174
Handak, selo 112, 153, 154
Harakas, Nikola 113, 114
helenizacija, 105, 108–110, 128, 131, 133–143, 146–150, 152, 154–163, 165, 168–173, 175–177, 179, 180
Hilandar, manastir 104, 148, 156
Hios, 128
Hioni, Hiono 108
Hlapec, Manojlo 118
Hlerina, udovica Georgija Mire 118
Honijat, 110
Hovolis, Jovan 164
„Hrabar“, Paganos 145
Hrakota, Konstantin 153
„Hrast“, Jovan 144
Hrisi, 108
1) kći Mihaila Žegljana 143
2) kći Stana Hristodula 158
3) kći Teodora Genimatisa 159
4) kći Vasilija „Albanca“ 176
5) kći Vasilija Apostata 156
6) snaja Danila Pobice 163
7) snaja Jovana „Kudravog“ 164
8) unuka Kali Manastrove 158
9) unuka Vasilija „Albanca“ 147
10) unuka Vasilija Radilijinog 147
11) žena Georgija Sakula 172
12) žena Dimitrija Slava 162
13) žena Nikole Melenikiota 116
Hrist, 107
Hristodul, 107
1) Franak(Frug) 157, 170
2) sin Dimitrija B(j)elote 158
3) sin Stana Hristodula, 158
4) Stan 158
Hrisudija, 120
Hrs, sin Fotinov u Nisionu 155
Hrvati 134
Hudina, selo 154
Humn, sin Dimitrija Stilinda 173

Idalgo, Nićofor 170
Ilija, 106
Iraklije, car 134
Irina, Irini 107
1) Kačar 126, 153
2) Kaligo 125
3) kći Dimitrija Tiligadisa 123

4) kći „Jermeninova“ 177
5) kći Jovana Manastre 141
6) kći Konstantina Hrakote 153
7) kći Tirijana B(j)elkinog 166
8) „Lepa“ Irini 128
9) Rosa 155
10) udovica Georgija Esfagmena 176
11) udovica popa Manojla 174
12) unuka Atanasija kovača 119
13) Volerini 124
14) Željgodo 138
15) žena Berona Franka 170
16) žena Jovana Tiligadisa 123
17) žena Leona Burisa 143
18) žena popa Dimitrija 149
Iviron, manastir 104, 105, 119, 123, 137, 141, 142, 153, 161

Jakuma, Jovan 173
Jatropulos, 125
Jelisaveta, 106
Jelkan, Georgije 117
Jelkanja, 111, 118
Jeril
1) parik u Lipsohorionu 154
2) Vasilije 112
Jeris, katepanikij 141
Jeris, selo 111, 115, 123, 125, 141–143, 150
Jermeni, 169, 176, 177
Jermenija, 176, 177
Jermenin, vlastito ime 131, 177
Georgije od unuke zet Plumo 177
Jevreji, 178
Jevstatije Solunski, 174
Joanakis, 107
Joanikios, 107
Jovan, 106, 107, 131;
1) brat Georgija Kulubarda, 175
2) brat Nikole Bubala, 120
3) brat Teotoka Pahimarijinog 113
4) „Bugarin“, 142
5) „Crni“, 128
6) Čepel, 110
7) Dobrika, 122
8) Dobronja, 158
9) Glikis, 116, 126, 153
10) N. grnčar iz Selade 137, 170
11) Hovolis, 164
12) Iz Judeje, „Pokršteni“, 178
13) Jakuma, 173
14) Jeril, 112
15) Jovan II Asen, bugarski car 134
16) Karamalos, 111
17) Kasidaris, 121
18) Klon, 159
18) Klos 119
19) Klostogenis, 164
20) Kofer (Kofir), 111
21) Kucurubov, 150
22) „Kudravi“, 164
23) Manastra, 141
24) Marul, 173
25) Morovundin, 114
26) nećak Manojla Esfagmena, 144
27) nećak Pravičin, 163
28) pastorak Vasilija Kata, 117
29) Petar, 112
30) Pobica, 163
31) Rad, 155
32) „Romejev“, 166
33) sin Aleksija Gavale, 170
34) sin Dimitrija Tiligadisa, 123
35) sin Georgija Čava, 115
36) sin Georgija Venetika, 140
37) sin Fruga (tj. Franka) Hristodula, 157, 170
38) sin vrtlara Kalogira, 120
39) sin Konstantina Dikrana, 142
40) sin M(e)rzanov, 167
41) sin Stanislavljev, 166

42) sin udovice Prosalendine, 168 nap. 458
43) „Srećko“, 112, 144
44) Stanil(a), 112
45) „Strumičanin“, 138
46) Tiligadis, 123
47) Tirijan, 113
48) unuk Teodora Melenikiota, 116
49) Vatac, car 109 nap. 11, 170 nap. 475
50) V(e)lkonja, 157
51) V(o)lkan, 144
52) Vlah 171
53) Vlahiotis, 172
54) zet Kulerin, 154
55) „Zli“, 127/128
56) „Zli“, zet Vlahov, 172
57) Žegljan, 143
58) Želigod, 138
Judeja, 178
Justinijan I, car 134, 173

Kacijanitis, Teodor 168 nap. 458, 169
Kacivel, Georgije 177
Kacivelakis, Dimitrije 118
Kačar, N. 116, 126, 154
1) Irini, 126, 153
2) Fotin 126
Kalamarija, katepanikij 136, 139
Kali, 108, 139, 167, 169
1) Černoto 158
2) Fotini 112
3) Gunaro 125
4) Kalospitis 161
5) kći Dimitrija, antisika Georgija Čava 116
6) kći Dimitrija Frankovog 170
7) kći Georgija Klona 159
8) kći Georgija Varde 176
9) kći Irine Želigodo 138
10) kći Jerotina 166
11) kći Jovana, sina Stanislavljevog 166
12) kći Krivodekanikova 169
13) kći Manojla Behleba 143
14) kći Manojla Hlapca 118
15) kći Mihaila Groča 147
16) kći Mihaila Mancavina 172
17) kći Mihaila Žegljana 143
18) kći Nikole Kotakija, tj. Kofakija 111
19) kći udovice Ane Bodinove 143
20) kći Vasilija „Albanca“ 176
21) kći Vasilija Brajila 162
22) kći Vasilija Ptoharisa 161
23) Komana 174
24) Kurtešo 175
25) Manastrova 141, 158
26) nećaka Georgija Sakula 172
27) nećaka kovača Mihaila Limnea 117
28) nećaka Rosina Slava 162
29) Pankal 161
30) Radinja 132, 136
31) Radova 156
32) snaja Bežana Zgura 164
33) snaja Fotinina 148
34) snaja Georgija Kolara 163
35) snaja Irini Kačaro 153
36) snaja Leona kovača 166
37) udovica Dikrano 118
38) udovica Nikole Varadija, 178
39) udovica Srbljanova 165
40) unuka „Zlog“ Jovana 172
41) unuka Nikole Radiljinog 145
42) Želigodija 138
43) žena Dimitrija Gerila 157
44) žena Dimitrija Melenikiota 116
45) žena Fotinova 153
46) žena Georgija Bodina 142
47) žena Georgija „Žira“ 155
48) žena Groza „Strumičanina“ 137
49) žena Jovana, sina Frankovog 170
50) žena Konstantina Bojana 155
51) žena Leona Karavarija 153

52) žena Mihaila Akritina 154
53) žena Mihaila „Bugarina“ 139
54) žena Mihaila, sina Gurnakijevog 164
55) žena Nikole „Slanog“ 140
56) žena Stana Hristodula 158
57) žena Teodora Čeprenika 144
58) žena Vasilija „Bugarina“ 137
59) žena Vasilija Paksamadisa 144
Kaligo, Irini 125
Kalogir, vrtlar 120
Kalojan, bugarski car 134
Kalotet, zet Želigodov 138
Kalos, 108
1) brat Georgija Kulubarda 175
2) Sakis 126, 175
3) sin Konstantina, sina Ksenovog 173
4) sin Mihaila Mancavina 172
5) Sulim 155
6) Teodor 112
7) unuk Ksenov, parik u Doksobusu 155
Kamena, Kamenica, selo 114, 149
Kaminar, Mihailo 114
Karamalos, zet Nikole Kotakija 111
Karavari
1) Leon 153
2) Mihailo 153
Karkariot, Teodor 115
Karvei, selo 170
Kasandrija, katepanikij 136, 179
Kasidaris, Jovan 121
Kastrin, selo 114, 136 nap. 86, 156, 172
Kat, Vasilije 117
Katalanska kompanija, 109, 130, 170
Kato Volvo, selo 115, 117, 121, 132, 136, 137, 139, 172
Kedrilion, planinska oblast 151, 156
Kiporisa, Ana 125
Kiriak, 107;
1) brat Mihaila kapadžije 125
2) Dimitrije 132
3) Dobromir 141
4) Draginja 146
5) Georgije 132
6) Stanil 112
7) unuk Leona Burisa 143
8) unuk Vasilija Bodina 142
Kiriaki(a), Kiriako, 107
žena Teodora, zeta Ksenosa Pecike 144
Kladis, Dimitrije 139
Klevtakije, Mihailo 148
Klon
1) Georgije 159
2) Jovan 159
Klos, Jovan 119
Klostogenis, Jovan 164
Kofaki, tj. Kotaki, Karamalos 111
Kofer, Kofir, Jovan 111
Kokica, Nikola 125
Kolar(i), 126
1) Nikola 126, 163
2) Konstantin 163
Komana („Kumanka“)
1) Kali 174
2) kći popa Manojla 174
Komnin, 110
Komnini, carska porodica 174
Kondogrik, selo 132, 143, 151
Konstans II, car 134
Konstantin, 107
1) Anatolik, rečeni Vlah, 173
2) Bodin, 142
3) Bojan, 112, 155
4) brat Mihaila kapadžije, 125
5) Buha, 115
6) Cakon, 175
7) Cankaropulos, 125
8) Cimiskije, 176
9) Čepel, 110
10) Dikran, 142
11) Hrakota, 153

12) Ksenovijin, 114
13) Makros, 172
14) Mira, 166
15) Pentikontar, 115
16) N. pop, 124
17) Simeon, 112
18) sin Georgija Kolara, 163
19) sin Jovana Hovolisa, 164
20) sin Ksenov, 155, 173
21) sin Vasilija Arkudofa, 115
22) „Srbin“, 165
23) Varadi, 178
24) zet Dimitrija „Bugarina“, 142
25) zet Kali Dikrano, 118
26) zet Vasilija Franka, 170
Konstanto, unuka Kali Manastrove 158
Kopil, Teodor 172
Korint, grad 129
Kosta
1) Bastat Kuculotov 114
2) Kukulel 157
3) sin Nikole Bastata 157
4) Vzmič 157
Kozla, selo 119, 146, 147, 150
Kria Pigadia, selo 115, 176
Krivodekanik, N. 169, nap. 458
Krit, 128
Krušovo, selo 156, 157, 160
Ksanti, Ksanto, 108
Kseni, 108
1) kći Dimitrija Mirote 132
2) kći Fotinova 117
3) kći Mihaila Groča 147
4) kći Teodora Čeprenika 144
5) udovica Vasilija Kuratora 113
6) unuka Georgija Botra 137
7) žena Dimitrija Bračila 144
8) žena Mihaila Žegljana 143
Ksenija, 108
1) kći Mihaila, zeta Nikole Radiljinog 147
2) kći Vasilija Brajila 162
Ksenofon, manastir 104, 141
Ksenos, 108
1) Mesitis 146
2) Pecika 144
3) sin Ane Manastrove 141
4) sin Atanasije, udovice Teofilaktove 117
5) sin Mihaila „Bugarina“ 139
6) sin Mihaila Taruša 173
7) zet Jovana Želigoda 143
Ksilorigion, zaselak 114, 136, 137, 139, 172
Ksiropotam, manastir 104, 105, 141, 148
Kucurub, Jovan 150
„Kudravi“
1) V(o)lkan 133
2) Jovan 164
Kukulel, Kosta 157
Kulubard
1) Georgije 175
2) Jovan 175
3) Pepani 175
4) Vasiliki 175
Kuman, vlastito ime, 109
1) Jovan 174
2) Mihailo 174
3) muž Stanije, kćerke Žegljanove 143
4) N. u Ahinu 174
5) sin Jovana Hovolisa 164
6) sin Teodora Kopila 172
Kupen
1) Georgije 158
2) Mihailo 158
Kurator, Vasilije 113
Kurteš, Kali 175

Lagudis, Triakondafilos, 113

Lahano, Zoi 153
Latini, 109, 133, 157, 170, 171, 174, 178
Lavra, manastir 104, 110, 112, 120, 141, 142, 161, 177, 178
Leon
1) Dimitrije 112
2) sin Jovana Jakume 173
Lemin, metoh 174
Lemnos, ostrvo 128
Lezbos, ostrvo 128
Likoshisma, selo 168, nap. 458
Limneos, Mihailo 117
Lipsohorion, selo 152, 154
Longos, katepanikij 139
Loroton, selo 139, 172, 175
Lozikin, selo 148, 149
Luka, 107

Mađari, 169, 178
Makedonci, ktetik 130
Makedonija 104–107, 114–126, 133–135, 137, 155, 160, 165, 168, 169, 171–178, 179
Makros, zet Mihaila Mancavina 172
Mala Azija, 129, 173, 176
Maluka, selo 152, 154
Manastra, 141
1) Ana 141
2) Jovan 141
3) Nikola 141
4) Mihailo 141
Mancavin, Mihailo 172
Mankafa, Georgije 122
Manojlo, Hlapec 118
Margarito, 108
Marica, N. udovica 148
Marija, 106, 131
1) „Brza“, 128
2) „Bugarinova žena“, 142
3) „Debela“, 128
4) kći Georgija, antisika Dimitrija Čava, 115
5) kći Evdokije, udovice Strumičaninove“, 120
6) kći Jovana Klosa, 119
7) kći Jovana Manastre, 141
8) kći Jovana, sina Stanislavljevog, 165
9) kći Kavazova, 117
10) kći Mihaila „Nesrećnog“, 164
11) kći Sardova, 143
12) kći Vasilija „Albanca“, 147, 176
13) Platanova, 132
14) Siligno, 118
15) sestra Berona Franka, 170
16) snaja Georgija Cikale, 125
17) svekrva Hlerinina, 118
18) udovica Leona kovača, 166
19) udovica Nikole Kolara, 126
20) udovica Pahnioto 116
21) udovica Pr(e)dipopova, 167
22) udovica Tirijanova, 113
23) ujna (θεία) Georgija Armenopula, 118
24) unuka popa Nikole „Srbina“, 149
25) žena Dimitrija „Primorca“, 156
26) žena Dimitrija Stamatovog, 115
27) žena Dobrova, 164
28) žena Fotinova, 155
29) žena Georgija Ahlade, 148
30) žena Georgija Vlahiotisa, 172
31) žena Jovana V(e)lkonje, 157
32) žena Jovana Pobice, 163
33) žena Ksena Pecike, 144
34) žena Mihaila Groča, 147
35) žena Nikole Haraka, 113
36) žena Teodora Karkariota 115
37) žena Tihanova, 159
Marin, sin Vasilija Varadija 178
Marinja, žena Marinova 118, 178
Marko, 107

Marta, 107
Marul, Jovan 173
Mavrikije, car 133
Mavros, 108
Melanija, 108
Melahrini, 108
Melenikiot
1) Dimitrije 116
2) Nikola 116
3) Teodor 116
Melicijani, selo 126, 151–153, 174, 175, 177
Melisin, unuk Mihaila Mancavina 172
Mesitis, Ksenos 146
Metalin, selo 144, 150, 180
Mihailiča, žena Mihailova 118
Mihailo, 106
1) Akritin, 154, 116/117 nap. 87
2) Beshlebov, 143
3) Božanin, 113
4) „Bugarin“, 139
5) Groč, 147
6) Kaminar, 114, 116/117 nap. 87
7) Kapadžija, 120
8) Karavari, 153
9) Kavaz, 122
10) Klevtaki, 148
11) Kolar, 126, 163
12) Komanos, 174
13) Kupen, 158
14) Limneas, 117
15) Manastra, 141
16) Mancavin, 172
17) Neropolis, 122
18) „Nesrećni“, 164
19) Paleolog VIII, car 129, 174, 177
20) pastorak Georgija Vlahiotisa, 115
21) Radila, 154
22) Rangabe I, car 131 nap. 206
23) „Romej“, 162
24) Rupec, 117, 145
25) sin Georgija Ciganina, 148
26) sin Georgija Kacivela, 177
27) sin Gurnakijev, 164
28) sin Jovana „Kudravog“, 164
29) „Slani“, 140
30) Taruš, 173
31) Vasmulos, 171
32) Vlahopul, 173
33) unuk Dimitrija Mirote, 132
34) zet Ane Gunaro, 125
35) zet Jerotin, 166
36) zet Nikole Radiljinog, 147
37) Žegljan, 143
Milos, ostrvo 128
Milutin, srpski kralj 134, 165 nap. 442
Mir, 108
Georgije 118
Mira, 108
Konstantin, 166
Miran, 114
zet Danila Pobice 163
Mirjan, 108
Miristikos, 108
sin Georgija „Albanca“ 175
Mirota
1) Dimitrije 132
2) Nikola 132
Mitilena, 128
Modesto, 109
Monemvasija, 129
Morovundin, Jovan Kuculotov 114
Moshos
1) brat Vasilija „Starca“ 166
2) sin Mihaila Karavarija 153
3) sin Teodora, antisika Teodora Karkariota 115
Mužat, Vasilije 146
Munzeni, selo 152, 154

Naksos, ostrvo 128
Neakit, selo 140
Negaja, žena B(j)elova 154
N(j)ego, unuk Gurnakijev 164
Nehtjan
1) sin Stefana Nehtjana 156
2) Stefan 156
Nemci, 170
Neohorion, selo 126, 175
Neropolis, Mihailo 122
Nestor, 108
Nićifor
1) brat Mihaila kapadžije 125
2) „Bugarkin“ 142
3) Idalgo, 170
4) Varadi, 178
5) zet Konstantina Ksenovijinog, 114
Nikeja, vlastito ime 110
Nikola, 107
1) Anagnost, 137
2) Bastat, 157
3) Brat Vasilija Varadija, 178
4) Bubalo, 120
5) „Bugarin“ Bambakas, 139
6) Bunos, 172
7) Debeljak, 154
8) Dragoslav, 112
9) Franak, 170
10) Haraka, 113/114
11) Jelko, 158
12) Kofaki (Kotaki), 111
13) Kokica, 125
14) Kolar, 126, 163
15) Krojač, sin Stanulin 122
16) Krstila, 113
17) Manastra, 141
18) Melenikiot, 116
19) Mirota, 132
20) Pagan, 145
21) Parik iz Zdravikiona, (muž Pepanin ?), 119
22) Pashalis, 158
23) Pašenog sveštenika Dimitrija, 115
24) Radiljin, 147
25) Rupac, 145
26) Sava, 112
27) Sin Dimana „Crnog“, 144
28) Sin Galovijin, 114
29) Sin Petra Tulukonovog, 116
30) Sin Triakondofila Lagudija, 113
31) Sin Vasilija Mužata, 146
32) Skiadas, 113
33) „Slani“, 140
34) pop Srbin, 149
35) Srbopul, 148
36) Stanil(a), 112
37) Stolar Surulas, 122
38) Taksaras, 114
39) Vlahiotis, 172
40) Želigodijin, 138
Nision, selo 110, 153, 155
Nisiotis, 110
намѣстникь (naslednik), odgovara grčkom ἀντίσηκος 114

Ovil, selo, 161, 166–168
Ostridis, Pankal 114

Pagan (Pogan)
1) Dimitrije 145
2) „Hrabar“ 145
3) Stan 145
4) unuk Nikole Pashalisa 159
Pahnioto, Marija 116
Paksamadas, Vasilije 143
Paleolozi, 122 nap. 131, 134
Mihailo VIII, 129, 177, 178
Panagija, selo 174
Panajotis, 110
1) Radinja 132, 136

2) sin Dimitrija Kladisa 139
3) sin Leona iz Zdravikiona 120
Panaretos, 108
Pangejska gora 130, 151, 160
Pankal
1) Kalospitis 161
2) Ostridis 114
3) unuk Pankala Kalospita 161
Paraskevi, Paraskevo, 107
Paravuniotisa, Zoi Tulučica 157
parici, zavisni seljaci 111, 112, 114, 115, 119–121, 126, 128, 130–132, 141, 142, 148, 153, 155, 156, 162, 164, 166, 170, 173, 178, 179
Pasar, Basaro, 109
Pashali, 107
Pashalis, 107
Nikola, zet Stanov 159
Pavle, 107
Pecika, Ksenos 144
Pelagonija, 137
Pelagonitis, Rad 137
Peloponez, 129, 133, 134
Pendeimatis, Dimitrije 173
Pentikontar, Kosta 115
Pepani, N. 119
žena Koste Vzmiča 157
Petar, 107;
1) Deljan, vođa ustanka 134
2) Stanil, 112
3) Jovan, 112
Pinson, selo 175
Pir, 108
Pobice, 163
Jovan 163
Poliefktos, 108
Popolija, katepanikij 151, 161
Porinos
1) Vasilije 124
2) Teoharis 124
Potamis, 168 nap. 458
Potiti, 108
Potito 108
1) kći Dimitrija Kladisa 139
2) kći Leona Burisa 143
3) snaja Vasilija Bodina 142
Potitos, 108
praktik, popis parika 104, 106, 111, 113–116, 118–120, 123, 124, 129, 131, 143, 146, 151, 156, 157, 159, 161, 165
Pravice, 163
1) Georgije, 163
2) Jovan 163
3) Vasilije 163
Pr(e)dipop, N. na metohu Sv. Pantelejmona, 167
Prib, sin udovice Ane, Danila Pobice 163
„Primorac“, Dimitrije 156
Psalidofurna, selo 140, 172
Ptoharis Vasilije 161
πρόγονος, pastorak, 110, 111, 116 nap. 87
посиненикь, usvojeni sin, odgovara grčkom υἱοθετός 116 nap. 86

Rad
1) Jovan 155
2) Pelagonitis 137
Radil(a), Mihailo 154
Radinja
1) Kali 132, 136
2) Semni 132, 136
Radolivo, selo 113, 118, 122, 124, 126, 161–163, 173
Raptopulos, Georgije 125
Rendina, katepanikij 141
Revenikija, katepanikij 141
Ribica, kći Pr(e)dipopova 167
Rob, sin Bežana Zgura 164
„Romej“, 114, N. 165
Mihailo 162

Ros
1) „Bugarin“ 110
2) N. 173
3) sin Dimitrija Primorca 156
4) sin Nikole Pashalisa 159
Rosa
1) kći Krstilova 142
2) Irini 155
Rosana
1) kći Nikole Rupca 145
2) kći Vasilija B(j)elote 158
3) nećaka Vasilija Ptoharisa 161
Roza, kći Jovana Kucurubovog 150
Rupci, 124
1) Dimitrije 145
2) Georgije grnčar 145
3) Georgije krojač 124
4) Mihailo 117, 145
5) Vasilije 145

Sakis
1) Jevstatije 175
2) Kalos 126, 175
Sakul, Georgije 172
Samos, ostrvo 128
Sampson, 106
Samuil, 106
Samuilova država, 134
Sapono, Evdokija 118
Sara, 106
Saracen (Sarakin), valstito ime 109, 174
1) sin Cakona Konstantina 174, 175
2) sin Teodora Alduvina 174, 175
Sarandini, 108
„Zlog“ Jovana 137, 172
Sarandinos, 108
Sarantarea, selo 113
Sava, Nikola 112
„Secikrastavac“, Atanasije, 127, 147, 176
Selada, selo 110–112, 116, 124, 133, 145, 146, 150, 170, 171, 174, 176, 180
Semjak, Teodor 167
Semni, Radinja 132, 136
Semnos, sin Teodora Čeprenika 144
Sidirina, 108
Sidiros, 108
Kalogirov 169
Silignija
1) kći Smedkova 149
2) kći Fotini Bitoljanke 149
Siligno
1) udovica Marija 118
2) žena Georgija Alamanovog 170
Simeon, Konstantin 112
Simeon, selo 113, 123, 126, 132, 148, 150
Sinadin, 110
Skamandrinos, Georgije 146
Skamandros, ostrvo 128, 146
Skelohorion, selo 140
Skiadas, Nikola 113
Skoplje, 134
„Slani“
1) Mihailo 140
2) Nikola 140
Slav, 124
1) Dimitrije 162
2) brat Georgija Dokijana 122
3) parik u Kondogriku 144
4) sin Georgija Skamandrina 146
5) Vasilije 124, 162
6) šurak Georgija, sina Vasilija Radiljinog 147
Slavija, kći udovice Marije, u Seladi 146
Sloven, kao vlastito ime 109, 131
Sloveni, 105, 107–109, 111, 112, 126–128, 133–142, 145, 162–169, 171, 172, 174, 176, 178–180
Smedan, sin Smedka Gerovog 150
Sn(j)egulja, 108
žena Pankala Kalospita 161

Solun, 140, 176
Sorea, 109
„Srećko“, Jovan 112, 144
Srbija, 111, 134 nap. 224, 165 nap. 442
Srbi, 134 nap. 224, 141, 155, 165, 436, 443
Srbin, vlastito ime, 131, 149, 165 nap. 443
1) Georgije krojač 165
2) Konstantin, 165
3) N. 155
4) N. pop 141
5) pop Nikola 149
6) sin Georgija „Žira“ 155
Srbopul, Nikola zet Klevtakijev 148
Stamata, kći Mihaila „Slanog“ 140
Stamatik
1) sin Georgija Kacivela 177
2) sin Jovana Kukubarda 175
3) unuk Mihaila Mancavina 172
Stamatiki, 108;
1) kći Irine Rose 155
2) kći Jovana Manastre 141
3) nećaka Georgija Sakula 172
4) snaja Evdokije „Strumičaninove“ 137
Stamatis, 108;
1) Dimitrije 172
2) sin Kalogirov, 120
3) sin Teodora Semjaka 167
4) sin Ane Bodinove 143
5) sin Dimitrija Željgoda 138
6) Teotoijin 121
Stana, 108;
1) kći B(j)elova 154
2) snaja Nikole Bastata 157
3) snaja Dimitrija B(j)elote 158
Stanija, 108
1) Krasopolova 133
2) kći Žegljanova 143
3) unuka Ksenosa Pecike 144
4) snaja Skorive 145
5) kći Vasilija „Albanca“ 147, 176
6) kći Jovana Klona 159, 160
Stanil(a)
1) Jovan 112
2) Kiriak 112
3) Nikola 112
4) Petar 112
5) Teodor 112
6) Vasilije, 112
Stanislav, zet Mihaila Kolara 126
Stanka, 108
kći Jerkova 166
Stanko, Georgije 112, 142
Stanislav, Kolar 163
Stanos, 108
1) Draginja 112, 146
2) Hristodul 158
3) Pagan, Pogan 145
4) Pravica 163
5) sin Georgija Štura 111
6) sin Jovana Esfagmena 144
7) sin Jovana „Srećka“ 144
8) sin Mihaila Groča 147
9) sin Nikole Pashalisa 159
10) sin Zoi Lahano 153
11) unuk Stefana Travla 145
12) unuk Vasilija Radiljinog 147
13) zet Antigonitov 140
14) zet Teodora Kacijanitisa 169
Stanul, zet Tirijana B(j)elkinog 166
Stanula
1) udovica Jovana Dobrike 122
2) žena Koste Kukulela 157
3) žena Stanislava, zeta Mihaila Kolara 163
„Starac“, Vasilije 166
Stefan 107
1) Dušan, srpski kralj i car 134, nap. 224

2) Nemanja, srpski veliki župan 134 nap. 224
3) Nemanjin sin 134 nap. 224
4) Vojislav, vođa ustanka 134
Stefanijana, katepanikij 151
Stefanijana, selo 156
Stilarion, selo 130
Stilind, Dimitrije 173
Stirijan, sin Georgija Čava 115
Stomion, selo 118, 130, 139, 172–174
Stratigo, druga žena Jovana Klona 159
Strez (Strezimir), zet Teodora Semjaka 167
Strimon, katepanikij 151
Strimon, reka 151, 153, 160, 166
dolina Strimona, 152, 154, 165
Struma, kći Jerotina 166
Strumica 137, 138, 149
„Strumičanin“
1) Groza 137
2) Jovan 138
Strumska oblast, 130, 151, 156, 173
Sulim
1) Dimitrije 155
2) Kalos, 155
Surulas, Nikola 122
Sveta Bogorodica, manastir 137, 172
Sveta Jefimija, selo, 121, 138, 140
Sveti Georgije, metoh 156
Sveti Pantelejmon, metoh 161
σύγγαμβρος, pašenog, 115
сбеденик, сбеденица, pastorak-a, odgovara grčkom πρόγονος, 117 nap. 87

Šošana, 111
Španci, 170
Štur, Georgije 111
Šušman, Teodor 114

Taksaras, Nikola 114
Talasini, 110
Ermanova sestra 170
Tamara, 106
Taruš, Mihailo 173
Tasos, 110, 128
Teba, 129
Teodor, 107, 167;
1) antisik Teodora Karkariota, 115
2) Bero, 155
3) brat Georgija Sakula, 172
4) Čeprenik, 144
5) dever udovice Marije Varadi, 178
6) Dobronja, 158
7) Fotin, 112
8) Genimatos, 159
9) Kacijanitis, 169
10) Kalos, 112
11) Kopil, 172
12) Melenikiot, 116
13) N. grnčar, 125
14) N. sveštenik, 174
15) N. udovac, 137
16) Persikis, 175
17) sin B(j)elote, 158
18) sin Leona iz Zdravikiona, 120
19) sin Nikole Stanila, 112
20) sin Pankala Kalospita, 161
21) sin Vasilija Arkudofa, 115
22) Stanil, 112
23) Šušman, 114
24) Teodor Karkariot, 115
25) unuk udovice Marije Pahnioto, 116
26) usvojeni sin Mihaila Rupca, 117, 145
27) Zervos, 165
28) zet Ksenosa Pecike, 144
29) zet Žegjanov, 143
Teodora, 107;
1) Dragoto, 109
2) kćerka Jovana Manastra, 141
3) Pankalova nećaka, 161
4) Tudinja, 133

5) udovica Kolareva, 163
6) udovica Mihaila Kavaza, 122
7) žena Bel(j)enova, 161
8) žena Jovana „Bugarina“, 142
9) žena Jovana iz Judeje 178
10) žena Konstantina Ksenovog, 155, 173
11) žena Teodora Kopila, 172
12) žena Vojilova, 163
Teodosije, 107
eksadelfos Pankala Ostridisa 114
Teodoti 107
žena Jovana „Pokrštenog“ 178
Teofan, 107
Alduvin 175
Teofanija, 107
Teofano, 107
kćerka Nikole Želigodijinog 138
Teofilakt, 107, N. 117
Teoharis, 107
Porinos 124
Teologija, kći Smoljanova 154
Teotok, 107;
1) brat Rosina Slava, 162
2) Pahimarijin 113
3) sin Jovana, zeta Smedkovog, 149
Teotokija, kći Jovana V(e)lkonje 157
Tesalija, 115, 129
Tihan, 108
zet Nikole Pashalisa 159
Tiha, 108
kći Fotinova, u Nisionu 154
Tiligadis
1) Dimitrije 123
2) Jovan 123
Tirijan, 110;
1) B(j)elkin, 166
2) Jovan, 113
3) sin Vasilija Slava 162
Trakija, 134
Travlos
1) Dimitrije 146
2) Stefan 145
Travlova, udovica, 109
Triakondafilina, 108
1) kći Georgija, zeta Atanasije Teofilaktove 117
2) kći Dimitrija Jermenina 177
Triakondafilis, 108
Lagudis, 113
Triakondafilos, zet Georgija Irininog 114
Trifilios, 108
Trifilis, 108
Tudin, sin V(e)lkana „Kudravog“ 133
Tudinja, Teodora udovica 133
Tulučica, Zoi Paravuniotisa 157
Tudor, 107, 167
Turci, 133, 161, 169, 173–175, 178

Varadi, 109
1) Konstantin 178
2) Nićifor 178
3) Nikola, 178
4) Vasilije 178
Varda, 109, 176
Georgije 176
Vardar, reka 104
Vardarioti, 173
Varvarin, Georgije 168 nap. 458
Vasilije, 107, 157
1) „Albanac“, 147, 176
2) Apostat, 156
3) Arkudof, 115
4) Belijin, 167
5) B(j)elota, 158
6) Bodin, 142
7) Brajila, 162
8) „Bugarin“, 137, 139
9) Franak, 170
10) „Gricko“, 167

11) Griva, 164
12) Jeril, 112
13) Kat, 117
14) Kurator, 113
15) Mužat, 146
16) N. stolar, 122
17) Paksamadas, 143
18) Porinos, 124
19) Pravica, 163
20) Ptoharis, 161
21) Radiljin, 147
22) Rupac, 145
23) sin Leona kovača, 166
24) sin popa Konstantina, 124
25) sin popa „Srbina“, 141
26) sin Stefana Travla, 145
27) Slav, 124, 162
28) Stanil, 112
29) „Starac“, 166
30) unuk Teodora Melenikiota, 116
31) Varadi, 178
Vasilije I, car 134
Vasilije II, car 134, 176
Vasiliki, udovica Pepana Kulubarda 175
Vasmuli, 171
Mihailo, antisik Gomarev 171
Vaspurakanska oblast, 176
V(o)lkan, 108
V(e)lkonja
1) zet Krivodekanikov 169
2) zet Kačarev 154
3) zet Lahanov 153
Venetik, Georgije 136
Viša, žena Jovana Hovolisa 164
Vizantijsko carstvo, 114, 122, 131, 133, 134, 165, 170, 173–178
Vizantinci 134
Vlad, sin Krivodekanikov 169
Vlah, vlastito ime, 109, 131, 171, 172
1) Georgije 171
2) Jovan 171
3) Konstantin Anatolik 173
4) sin Dimitrija Pendeimatisa 173
5) sin Dimitrija Stilinda 173
6) sin Jovana Marula 173
7) unuk Leona, sina Jovana Jakume 173
Vlaha
1) kći Konstantina Ksenovog 155
2) Zoi 171
3) žena Mihaila Taruša 173
Vlahija, 171–173
Vlahiotis 172
1) Georgije 115, 172
2) Teotokijin 121
Vlahopul, Mihailo 173
Vlasi 133, 155, 169–173, 178
Vlaška, 129
Volvon, planinska oblast 151, 156
Volerini, Irina, 124
Volerinos
1) Dimitrije 124
2) Georgije 124
Voleron, 123
V(o)lkan
1) Jovan 144
2) „Kudravi“ 133
Vorisk, selo 122, 161
Vrašta, selo 133, 156, 158–160
Vulgariotis, sin Jovana grnčara 110, 137
Vulgaropul, Dimitrije 139
Vzmič, Kosta 157

Zabaltija, katepanikij 151
Zagorinos, N. 139
Zaharije, 106
Zgur
1) Bežan 163
2) Georgije 111
Zdravikion, selo 112, 119, 122, 125, 153, 154

Zervos, Teodor obućar 165
Zlatka, 108
Zlatko, 108
Zlatna, 108
žena Nikole Pagana 145
Zograf, manastir 104, 111, 141, 148
Zoi
1) Cikalo 125
2) kći Pankala Kalospita 161
3) Lahano 153
4) Marinja, 178
5) Paravuniotisa Tulučica 157
6) snaja Marije, udovice Leona Kovača 166
7) udovica Nikole Anagnosta 137
8) udovica „Vlahinja“ 171
9) žena Jovana „Kudravog“ 164
10) žena Jovana, nećaka Manojla Esfagmena 144
11) žena Mihaila Karavarija 153
Zorana, 108
1) Fotinina unuka 148
2) Jelkanja 111
3) kći Ane Koceljeve 145
4) kći Dimitrija Travla 146
5) kći Georgija Štura 111
6) kći Mihaila Akritina 154
7) kći Mihaila Groča 147
8) kći Nikole Rupca 145
9) kći udovice Stanije, snaje Skorivove 145
10) nećaka Georgija, sina Vasilija Radiljinog 147
11) snaja Georgija „Ciganina“ 148
12) snaja Georgija Kacivela 177
13) snaja Mihaila Rupca 145
14) snaja Vasilija Rupca 145
15) udovica Vasilija „Albanca“ 147, 176
16) unuka Leona kovača 166
17) unuka Nikole Rupca 145
18) žena Mihaila Klevtakija 148
Zorica, žena Desanova 166
Zorka (Žarka), kći Teodora Semjaka 167
Zugla, kći Pankala Kalospita 161

Žarka, v. Zorka
Željgod
1) Dimitrije 138
2) Jovan 138
3) Manojlo 138
Željgodija, udovica Kali, snaja Makrova 138
Željgodo, udovica Irini 138
Žegljan, 140;
1) Jovan 143
2) Mihailo 143
„Žir“, Georgije 155

Zorica Djoković

LA POPULATION DE LA MACÉDOINE DE L'EST DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIVE SIÈCLE

Le but du présent ouvrage est de présenter la structure ethnique de la Macédoine de l'Est dans la période entre 1300 et 1341, et cela en se basant sur les données anthroponymiques. Cette limitation dans le temps et l'espace a été imposée par les sources elles-même, qui sont les *praktika* (une sorte de registre des cadastres) des monastères d'Athos, car ils sont les seuls à avoir été conservés. Les monastères en question avaient eu des propriétés dans cette région-là et c'est uniquement pour cette période qu'ils permettent de suivre continuellement la population dans certains villages.

Il faudrait prendre en considération le fait que dans les *praktika* étaient recensés uniquement les parèques (paysans dépendants) des monastères d'Athos dans 65 villages, et non pas la population entière de cette région. Parfois, un monastère dans un certain village n'avait qu'un ou deux ménages de parèques. Cela signifie que les résultats que nous avons obtenus étaient relatifs. Deuxièmement, toutes les agglomérations ne sont pas couvertes par les sources pour toute la période mentionnée. Rares sont les cas où pour un village il existe 3–4 *praktika* ce qui nous permet de suivre sa population dans 2–3 générations. Le cas le plus fréquent est lorsqu'il n'existe qu'un seul *praktika* ce qui nous permet uniquement de constater dans quelle circonstance avait apparu le *praktika*, mais pas de suivre les changements éventuels dans la structure de la population. Également, il faudrait tenir compte du fait que c'est uniquement la population paysanne qui a été recensée.

Dans la majorité des *praktika*, les ménages de parèques sont décrit en détail, quant aux parèques eux-même, ils sont identifiés de manière différente, le plus souvent d'après leur nom individuel ou d'après une autre caractéristique comme par exemple un surnom, une profession complémentaire, une origine ethnique, lieu d'où la personne était venue, relation familiale par rapport à une autre personne. Ces moyens d'identification nous présentent des données précieuses sur la société rurale et sur les professions complémentaires exercées par les paysans (il s'agit le plus souvent de métiers et plus exactement le métier de cordonnier, de forgeron et de potelier), sur les rapports entre les gens, les conditions matérielles, les migrations, la langue utilisée par la population...

Afin d'étudier la structure ethnique d'après l'anthroponymie, il fallait avant tout classifier les prénoms. En effectuant cela, nous nous sommes confrontés à plusieurs problèmes. Il arrive parfois que dans la littérature scientifique que nous avons consultée, on donne des interprétations complètement différentes des prénoms que nous avons rencontrés, c'est pourquoi, nous avons dû juger de nous-même assez souvent. Tout en nous basant avant tout sur l'étymologie, mais également sur l'observation de la situation sur le terrain. Par exemple: si pour un prénom ou un mot on suppose qu'il est d'origine slave, nous nous sommes efforcés de définir si ce nom apparaissait plus souvent dans un milieu où il y a des Slaves. Les listes des noms et surnoms sont aussi données afin que nos conclusions puissent être contrôlées. Certains des problèmes sont originaires des recenseurs eux-mêmes. Ils étaient Grecs et certains d'entre-eux ne savaient pas transcrire correctement les prénoms et les surnoms non-grecs. Cela est particulièrement valable pour les sons qui n'existent pas dans la langue grecque. Parfois ils hellénisent les prénoms non-grecs et leur donnent un sens qu'ils n'avaient pas. Par exemple: le surnom slave Štur **(Στοῦρος)** est transcris d'une manière incorrecte en tant que surnom grec Zgur **(Σγοῦρος).** Derrière ces formes aussi modifiées il est impossible de reconnaître la forme véritable sauf s'il existe des séries- *praktika* qui permettent que les données soient comparées.

Pourtant, la classification même des prénoms ne suffit pas pour aboutir à des conclusions fiables sur l'appartenance ethnique de leur porteurs. Néanmoins, le plus grand nombre représentent les prénoms du calendrier qui n'indiquent rien sur l'appartenance ethnique, à moins que des variations populaires de ces prénoms ne soient utilisées (par ex. Joanakis ou Joanikije au lieu de Jovan chez les Grecs ou Ivan, Ivanko, Janko chez les Slaves) et ceci est extrêmement rare. Les plus précieux sont les prénoms populaires. Mais, là aussi il faut être très vigilant. En général, si quelqu'un porte un prénom slave, il est Slave. Cependant, il arrivait souvent que ce prénom devienne un nom patronymique et soit ainsi transmis à travers les générations, quant à la famille, elle s'hellénisait entre-temps. Nous sommes arrivés à la conclusion que là où les noms individuels apparaissent au moins dans deux générations, il s'agissait sûrement des Slaves non-hellénisés (qui parlent le slave). Au cas où les descendants des Slaves portent des noms individuels grecs, nous avons de bonnes raisons à douter qu'il s'agisse d'une hellénisation (qui est du moins entamée, ce qui ne veut pas dire qu'elle ait aboutit à une fin).

Les surnoms sont nombreux et variés. Ils peuvent nous être d'une grande utilité dans la détermination de l'appartenance ethnique de quelqu'un. Vu que la majorité de parèques porte des prénoms ecclésiastiques c'est-à-dire neutres, comme nous les avons nommés pour les besoins de notre ouvrage, les surnoms sont particulièrement précieux lorsque nous rencontrons ce genre de situations. Néanmoins, l'existence de surnoms slaves nous montre que dans le milieu où ils apparaissent, la langue slave est comprise et parlée, alors que le grec nous indique que le grec est compris et parlé. En principe, celui qui porte un surnom slave est le plus souvent Slave. Cependant, l'existence de ce genre de surnom n'exclut pas l'hellénisation. Il existe une autre difficulté, qui est que les membres d'un groupe ethnique peuvent avoir un surnom dans la langue de l'autre peuple avec lequel le plus souvent ils cohabitent. Il existe

plusieurs cas où les Slaves pour lesquels nous sommes certains qu'ils sont Slaves, car les membres de leur famille portent des noms individuels slaves, ont un surnom grec. L'analyse a montré que ce genre de cas se rencontrent dans les régions bilingues où ce surnom avait été compréhensible aux membres des deux ethnies. C'est pourquoi, les surnoms, en tant qu'indices de l'appartenance ethnique ne peuvent en aucun cas être utilisés individuellement, mais uniquement en combinaison avec d'autres données.

Les résultats auquels nous sommes parvenus sont les suivants. La Macédoine de l'est était au XIVe siècle une région encore ethniquement hétérogène ce qui ne fait que confirmer les résultats des autres chercheurs. Pourtant, la question de la structure ethnique est réduite à la question des relations entre Grecs et Slaves. Les autres peuples qui se rencontrent, et qui sont les Latins, les Valaches, divers peuples turcs, les Albanais, les Arméniens, les Rom et même un Juif et une famille hongroise, ils forment tous une minorité, généralement déjà assimilée. Dans la moyenne, les prénoms et surnoms slaves se manifestent dans un peu plus d'un quart de familles recensées. Cela ne veut pas dire que les Slaves non-hellénisés représentaient réellement une partie si importante de la population de l'est de la Macédoine, car leur prénoms et surnoms se transformaient parfois en nom de famille et étaient ainsi conservés même après que la famille se soit hellénisée. D'autre part, il faut prendre en considération qu'un certain nombre de Slaves se dissimulait derrière des prénoms ecclésiastiques et c'est pourquoi il est resté pour nous imperceptible. Donc, les données statistiques présentent uniquement une image relative de la réalité, mais elles sont données dans l'ouvrage car il a été nécessaire de donner un certain rapport numérique de la présence des Grecs et des Slaves.

La présence de la population slave dans la Macédoine de l'Est n'est pas proportionnée. On observe plusieurs régions qui se distinguent par la présence des Slaves à leur sein, c'est pourquoi, nous les avons analysés individuellement.

La Chalcidique est une région où le nombre de Slaves, dans la période depuis le début du XIVe siècle jusqu'en 1341 était considérable. En moyenne, leurs prénoms et surnoms se manifestent dans environ 25% de ménages ce qui, statistiquement parlant, nous indique que les Slaves représentait un quart de la Chalcidique, qu'il s'agisse des Slaves qui avait encore gardé leurs caractéristiques ethniques, ou qu'il s'agisse de ceux qui se sont hellénisés mais qui ont gardé leur noms individuels ou leurs surnoms slaves en tant que noms de famille. Lorsque l'on effectue une coupe dans le temps de la présence des prénoms et surnoms slaves, il est évident que le nombre de Slaves en Chalcidiques diminue sans cesse. De 35,98%, combien il y en avait au début du XIVe siècle, leur nombre jusqu'aux années vingt avait diminué et représentait 20,81% et le décroissement continuait jusqu'à 1341, lorsqu'ils apparaissent dans uniquement 13,69% de ménages. Dans cette même période, on distingue une hausse du nombre de ménages portant des prénoms grecs, ainsi qu'une baisse de ménages portant des prénoms mixtes, c'est-à-dire avec des prénoms populaires d'au moins deux peuples, dans ce cas-là, le plus souvent grec et slave. Nous pensons que dans ce phénomène se cache l'explication de la diminution du nombre de familles portant des prénoms slaves. Néanmoins, comme les mariages mixtes était une chose fréquente, avec le

temps, dans ces couples dominait l'influence grecque ce qui est tout à fait compréhensible, étant donné que les Grecs, comme on peut le remarquer sur le tableau 3, déjà au début du siècle étaient dominants. En plus du fait que l'on remarque que le nombre de Slaves est en baisse continue, on remarque que leur présence n'était pas partout la même. En relation avec cela, il existe de nombreuses différences entre la Chalcidique de l'Ouest et de l'Est.

En général, pour la Chalcidique de l'Ouest on pourrait dire que le nombre de Slaves, plus exactement, les familles portant des prénoms et surnoms slaves est petit. Statistiquement observant, ce nombre s'élève à environ 13% et reste stable pour toute la période de 1301 jusqu'à 1341. Cependant, dans certains endroits comme par exemple: Epanô-Bolbos, Skylochôrion, Néakitou ainsi que d'autres endroits, ils n'apparaissent pas du tout. Même dans les endroits où il y en avait dans un nombre considérablement plus grand que la moyenne, comme c'est le cas avec Sainte-Euphémie, nous sommes les témoins de leur disparition à la suite de l'hellénisation complétée. Deux autres faits témoignent de la fin du processus d'hellénisation des Slaves dans la Chalcidique de l'Ouest. Le premier fait est que dans la majorité des cas où nous rencontrons des prénoms ou surnoms slaves, ils apparaissent en fonction de noms figés et sont portés par des personnes aux prénoms ecclésiastiques voire même grecs, alors qu'il y a très peu de noms individuels slaves. Deuxièmement, là où les prénoms slaves apparaissent comme noms individuels, ils sont le plus souvent portés par des immigrants, dont certains d'entre eux sont devenus les gendres dans certaines familles grecques autochtones.

En Chalcidique de l'Est il y avait considérablemet plus de Slaves que dans la partie ouest de la péninsule. En moyenne, les prénoms slaves apparaissent dans un tiers de ménages. Pourtant, si nous observons chronologiquement les sources, nous nous apercevons que le nombre de Slaves est en baisse continue. De 38,29% combien ils étaient au début du siècle, leur nombre baisse à environ 30% dans les années vingt du XIVe siècle pour ensuite baisser à seulement 14,49% en 1338–1341. Ce dernier résultat est à prendre avec réserve. Néanmoins, pour les étapes précédentes nous disposons de dix fois plus de données que pour la dernière étape. C'est pourquoi nous estimons que le résultat obtenu est, au moins partiellement, la conséquence de la nature fragmentaire des sources, et qu'il y aurait pu être beaucoup plus de Slaves. Ici, les Slaves étaient encore restés en tant que groupe ethnique solide. L'hellénisation était ici aussi entamée, mais elle n'a pas été complétée. Ce qui caractérise en général cette région, c'est l'importante mixité ethnique de la population, la coexistence et le bilinguisme. Cependant, la situation varie d'un village à un autre. Il y en a de ceux où les prénoms et les surnoms slaves se manifestent uniquement en fonction de patronymes, alors qu'aucun membre de la communauté ne porte un prénom slave en tant que nom individuel ce qui témoigne du fait que les Slaves, autrefois, dans un passé pas si lointain, étaient présents, là, mais qu'une hellénisation a été effectuée, comme c'est le cas avec Hiérissos et Gomatou. Il y en a aussi où le nombre de Slaves est important mais qui dimunue avec le temps ce qui indique que l'hellénisation est en cours comme à Kozla. Certains villages indiquent un haut pourcentage de population slave comme

Gradista, Siméon et Sélada, mais on y rencontre pourtant des traces d'hellénisation. Dans d'autre, néanmoins, le nombre de Slaves augmente: à Kontogrikon et à Métallin.Ce qui peut aussi être observé c'est qu'une si grande présence de Slaves pourrait être expliquée non seulement par leur résistance vis-à-vis de l'hellénisation, mais aussi par leur migrations récentes dans ces régions-là, ce qui signifie qu'ici nous ne rencontrons pas uniquement les descendants des Anciens Slaves, c'est-à-dire ceux qui étaient venus dans ces régions déjà au septième siècle, mais aussi que la communauté etnique slave était renforcée avec l'arrivée des nouveaux Slaves.

Dans la région de Strymon, on distingue plusieurs régions caractéristiques.

La première région est la vallée de Strimona pour laquelle on pourrait dire la même chose que pour la Chalcidique de l'Ouest, c'est pour cela que nous ne répèterons pas les résultats à cet endroit-là.

La deuxième est la région montagneuse de Kerdylion et Bolbè. Malheureusement, pour cette région nous disposons uniquement de données pour les dix premières années du XIVe siècle. En général, on pourrait dire pour elle que le nombre de Slaves est élevé. Leur présence correspond à celle de la Chalcidique de l'Est, elle est même quelque peu plus importante. Malgré l'hellénisation qui s'écoule en toute évidence, leur nombre est relativement stable. Le fait qu'en 1318–1321, les prénoms populaires slaves se rencontrent seuls dans plus de 20% de ménages nous indique qu'au moins un cinquième de la population devait être slave et non-hellénisée. Le nombre de mariages mixtes est important. On parle les deux langues, le slave et le grec. Cependant, ceci est valable uniquement pour une période de vingt ans, de 1301 jusqu'à 1321. Malheureusement, les sources ne nous permettent pas de suivre ce qui se passait plus tard avec la population de ces villages-là.

La troisième province est la région du mont de Pangée qui est caractérisée par une forte présence de Slaves. Ils représentaient presque la moitié de la population de cette région. Dans certains villages il y en avait même beaucoup plus par exemple à Boriskos en 1316, dans certains villages ils étaient plus nombreux que les prénoms purement grecs comme dans le métoque de Saint-Pentéléèimôn et Obèlos. Les prénoms slaves se rencontrent comme noms individuels, c'est-à-dire prénoms vivants, et non pas comme des mots slaves figés en fonction des noms patronymiques. Sur l'existence de l'élément slave nous parlent non seulement les nombreux cas que les descendants des Slaves portent des prénoms slaves, mais il y a aussi de nombreux cas où les enfants issus de mariages mixtes gréco-slave portent également des prénoms slaves. Ceci démontre que dans ces mariages-là il n'y avait pas la domination de l'élément grec, ou du moins, pas tout de suite. Nous sommes les témoins que les enfants de parents aux prénoms grecs portent parfois des prénoms slaves. Ceci pourrait signifier que même là où l'on donnait des prénoms grecs aux Slaves, ces derniers n'ont pas été automatiquement hellénisés, mais vu qu'entourés d'une importante population slave, ils réussissaient à conserver encore leurs caractéristiques ethniques, ainsi que le fait qu'ils étaient hellénisés très difficilement et lentement. Ils s'étaient maintenus ici en tant qu'élément ethnique extrêmement fort

et ils n'ont pas été hellénisés jusqu'à l'arrivée des Turques. Les exemples de villages de Dobrobikeia et Obèlos le montrent très bien, ces villages étaient déplacés à la suite d'attaques turques dans la période entre 1316 jusqu'à 1341. En général, on pourrait y ajouter encore que la population slave s'est beaucoup mieux maintenue dans les régions montagneuses que dans les régions maritimes et dans les plaines.

On pourrait dire que la Macédoine de l'Est était une région intermédiaire entre les provinces slaves du nord et les provinces grecques du sud.

Il est impératif d'ajouter que la mixité de la population est grande et que tout partage en population purement grecque ou purement slave pourrait être artificiel. On peut facilement remarquer dans les sources que les habitants de certaines régions et agglomérations comprenaient les deux langues et que le nombre de mariages mixtes était considérable. Il y avait des familles qui contenaient voire même trois éléments ethniques. Le bilinguisme et la coexistence étaient chose commune c'est pourquoi nous pensons qu'ils représentent même le principal facteur d'hellénisation étant donné qu'avec le temps, il y a eu une domination de l'élément ethnique grec même dans les milieux caractérisés par une forte présence des Slaves.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

УДК: 930.22(093)=773=163.1

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ — ЂОРЂЕ БУБАЛО

АКТ ПРОТА ТЕОФАНА ЗА МАНАСТИР ВЕРИОТА (АПРИЛ 1312, ИНД. 10) У СТАРОСРПСКОМ ПРЕВОДУ XV ВЕКА

Грчки акт прота Теофана, од априла 1312. године, чији се преписи чувају у архивама Св. Пантелејмона и Ватопеда, већ одавно је познат научној јавности. Његов превод на старосрпски језик, припремљен за издање у збирци Љубомира Ковачевића, пропалој у Првом светском рату, до данас је, такорећи, остао непознат. Превод је сачињен, вероватно, у Хиландару, негде у XV веку, по свој прилици, у моменту када су се српски монаси спорили са Ватопеђанима око неког пчелињака.

Грчки акт прота Теофана, од априла 1312. године, већ је одавно познат научној јавности.[1] Међутим, превод овог акта на старосрпски језик (архив Хиландара бр. 100; топографска сигнатура, А 7/4)[2] до данас је остао готово незапажен.[3]

Опис. — Исправа је написана на папиру величине 293 × 431 мм, залепљеном на папир модерне израде.[4] Очуваност акта је веома рђава, јер је био, изложен дејству влаге: горњи десни угао (р. 1–11) нестао је односећи шестину тек-

[1] Сачуван је у три преписа, од којих је онај најстарији, који се чува у манастиру Св. Пантелејмона, објављен са паралелним преводом на руски језик: Акты русского на Святом Афоне монастыря ... Св. Пантелеимона, Киев 1873, 90–97 (цит. Акты); критичко издање: Archives de l'Athos XII, Actes de Saint-Pantéléèmôn, éd. dipl. par *P. Lemerle* et *al*., Paris 1982, App. II (цит. Pantéléèmôn). На основу пантелејмонског сачињен је 10. фебруара 1598. ватопедски препис: Archives de l'Athos XXI, Actes de Vatopédi I, dès origines à 1329, éd. dipl. par *J. Lefort* et *al*., Paris 2001, № 45 (cit. Vatopédi I); датум преписивања забележен је на полеђини преписа: Ibidem, 261. Према овоме сачињен је у новије доба још један препис, који се, такође, чува у Ватопеду: Vatopédi I, № 45 B.

[2] Основни подаци и опис: *Д. Синдик,* Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, Хиландарски зборник 10 (1998) 93–94, № 100, где је прочитана (·Ѕ Ц К·) и наведена погрешна година — 1412; (цит. *Синдик*, Акта).

[3] Види даље *Историјат издања.*

[4] Према *Синдику*, Акта, 93. *Б. Ђенић*, Попис средњовековних повеља и хрисовуља са топографским показивачем, Архива манастира Хиландара, Света Гора 1983, бележи да је акт написан на пергаменту, 295 х 430 мм. Захваљујемо мр Бојану Миљковићу који је у Хиландару потврдио да је документ написан на хартији, а проверио је и читање бележака на полеђини.

ста редова 1–11;[5] у омањој подеротини у шестом реду, ближе левој ивици, нестао је део речи. Лако су видљиве две уздужне кривудаве подеротине, настале пре лепљења акта на хартију модерне израде, тако да је документ био поцепан на три дела пре но што је лепљењем на подлогу поново спојен. Комади су брижљиво уклопљени уз поцепане ивице те овај недостатак не утиче на читљивост текста. На врху и на дну исправе види се конац којим су преко подеротина ушивањем спојени делови, међу собом и за папирну подлогу. Између ова два вертикална пуцања назире се линија превоја, која је само делимично испуцала. Будући да је материјал наборан од влаге, није могуће прецизно избројати хоризонталне превоје; може их се уочити најмање пет, а међу њима се истиче средишњи, који је прогутао добар део 28. реда, видљивог у време Ковачевића. По томе би изгледало да је у новије време акт чуван пресавијен само једноструко по хоризонтали. Око последњег превоја (р. 43/44) већа, хоризонтално издужена рупа неправилног облика уништила је неколико речи. Поред тога, нечитљива је већа половина редова 2–5, и 42–46. Мастило од белешки на полеђини пробило је и покрило речи на левом крају и при средини 44–46. реда. Црно мастило избледело је у читавом тексту и потписима, а већи део пергамента потамнео је, готово сагњилео, од влаге.

Две дорзалне белешке не виде се услед прилепљивања на папирну подлогу, али се могу прочитати или делимично реконструисати пошто је мастило с полеђине пробило на предњу страну те се текст назире у обрнутој перспективи (гледањем према извору светла или окретањем документа, односно његове фотографије, наглавце и гледањем одраза у огледалу): 1) у висини самог почетка 46. реда старија белешка : **[за] келїоу више Ватопеда**; 2) у висини 44–46 реда, од новије белешке исписане у најмање четири реда назиру се поједине речи и словне групе: **на то писанїе** ||[2] **не могосмо** … …||[3] **понеже**……||[4]……**ост**; 3) на папирној подлози исписана је белешка, рекло би се, пренесена са полеђине акта: **† За пчелаѕїю сь Ватопегюани**.[6] Уз ове белешке и бројеви, **36,** написан укосо, при средини доње половине полеђине документа и **Номеро,**[7] изнад белешке **1** (заправо, испод у обрнутој перспективи), у висини 45. реда, сведоче о раду хиландарских монаха на систематском сређивању манастирског архива.

Историјат издања. — Дуго припремано издање нашег акта није доспело да буде остварено. Свакоме ко иоле познаје развојни пут српске дипломатике неће бити тешко да у позадини наслути збирку хиландарских повеља Љубомира Ковачевића, пропалу у Првом светском рату у тренутку када је део табака већ био одштампан. Ковачевић је радећи у Хиландару 1894. године настојао, поред осталог, да препише сва она ћирилска акта која су до тада остала непозната или неиздата, али га је његова темељност и претерана акрибичност на крају коштала

[5] Овај део подлоге недостајао је већ у време када је Ковачевић правио препис.

[6] *Синдик,* Акта, 94, упозорава да је запис исписан „руком XX века која је имитирала старо писмо“. Овај запис доноси и *Љ. Ковачевић*, Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 9303, стр. 31.

[7] Читање Б. Миљковића.

пропасти немерљивог дводеценијског труда. Губитак који је овим догађајем настао за српску науку, и чије су последице, на несрећу, још увек присутне, само је делимично ублажен. Ковачевић је, у пуном замаху рада на издању хиландарских повеља, уступио Стојану Новаковићу преписе 58 исправа, од којих многе до тада непознате, а потоњи их је уврстио у збирку *Законских споменика српских држава средњег века*, изашлу у Београду 1912. године. Међутим, Новаковић је, као што је добро познато, издавао само делове повеља који су имали законску снагу, па су многа хиландарска акта, приступачна само посредством његове збирке, остала до данас неиздата у целини. Новаковића су, наравно, занимала искључиво документа настала на српском правном подручју, па је наш акт, будући да се односи на утврђивање међе између два грчка светогорска манастира, остао изван домашаја његове пажње.

Игром случаја ипак су се сачувала три одштампана табака (1, 3. и 4) Ковачевићеве збирке, а међу њима се налази издање српског превода акта прота Теофана.[8] Ова чињеница је утолико значајнија, будући да је исправа, од тренутка када ју је Ковачевић рашчитао па до данас (или бар до тренутка када су направљени први снимци), страдала од влаге у великој мери. Ковачевићево сасвим коректно читање представља незаменљив ослонац у приређивању новог издања, не само када су у питању они делови текста који су у целости пропали, већ и тамо где су слова и речи у толикој мери нејасни да је препознавање и тумачење могућно више по аналогији са текстом у остацима Ковачевићеве збирке него независним читањем. Уграђујући његов труд у овај подухват не желимо само да пружимо што целовитије издање текста, већ и да га лишимо макар дела узалудности по којој је остао запамћен.

Издање текста. — Акт објављујемо према фотографији Б. Ђенића начињеној почетком осамдесетих година прошлог века.[9] За обележавање скраћеница и текстуалних особености применили смо конвенционалне знаке који се употребљавају у едицији *Архиви Атона*, осим у случајевима када истичемо преузимање Ковачевићевог читања и различите нивое реконструкције, што представља особеност овога издања. Скраћенице смо разрешили стављањем изостављених слова у мале заграде ( ), а надредна слова спустили смо у ред без ознаке. Нечитљиве и нестале речи и слова, које доносимо према читању Љ. Ковачевића, подвучени су (**съшьдши**). Покушаји реконструкције оних делова текста које ни сам Ковачевић није прочитао обележили смо угластим заградама [ ], односно [ ]^{K}, уколико преузимамо Ковачевићеве реконструкције. Случајеве у којима су наше и Ковачевићеве реконструкције истоветне нисмо посебно означавали, док се ва-

---

8 Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 9303, стр. 31–32.

9 Архив Србије (сиг. А 7/4). Поред ове, по нашем мишљењу најбоље фотографије, за научни рад приступачне су и старије: Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 8876 / М–123 (снимак В. Мошина сачињен за време његових боравака на Светој Гори између 1935. и 1939. године); Народна библиотека Србије Ф 2828 / 845–847; сачињена је на основу микрофилма (сиг. 4500 / 854–856). Поређењем све три фотографије уверили смо се да документ није додатно страдао од времена када је Мошин направио први снимак.

ријанте налазе у критичком апарату. Остали употребљени знаци су: … — нечитљиви или нестали текст; {} — сувишан текст; ⟨⟩ — слова која је писар изоставио ; [[ ]] — слова која је писар прецртао или избрисао; / / — додаци у међуредном простору. Примењени су савремена интерпункција и правила за писање великог слова.

Грчки текст доносимо према издању најстаријег, пантелејмонског преписа (Pantéléèmôn, App. II), са неким исправкама писаревих грешака преузетим из критичког апарата издавача.

Превод на савремени срӣски језик:[10] — Пошто је обитељ Вериота, која је у раније време била богокорисна[11] и тада имала распрострањеност територија,[12] последњих година стигла до, такорећи, крајње запустелости, тадашњи најпреподобнији прот Иларион јој је откинуо и одузео највећи део поседа[13] и приложио ватопедској обитељи. Отуда многе свађе и скандали између двеју странака (р. 1–4), које је јеромонах прот Лука желео умирити, како би сасвим престале, те је истрагу о томе учинио на томе месту са часним игуманима и осталим угледним људима, од којих су живи: игуман обитељи Равдуха, јеромонах кир Теодосије; у то време, а и сада епитирит кир Игнатије, игуман[14] обитељи Авксентија; и игуман[15] неакитске обитељи, најчаснији кир Герман, сада велики економ, а у то време епитирит. Таквим, дакле, предвођењем,[16] најпреподобнијег Луке, нашли смо сигурне међе[17] ватопедске и вериотске. Намеравао је речени[18] Лука о томе сачинити и исправу обитељи Вериота за сигурну неповредивост[19] такве међе. Међутим, долазак Исмаилићана, који су изненада напали, омео је ово добро дело. А претили су да, као раније, избију скандали (р. 4–13). Да се то не би догодило, када сам ја /Теофан/ постао прот, испуних пропуст најпреподобнијег Луке: почетак, дакле, међâ почиње од царског пута и силази гребеном, гребеном и где се један део тога гребена одваја према Курталофотовој обитељи,[20] а други савија[21] према Вериотовој; на крају тога гребена граница

[10] С обзиром на чињеницу да је део текста нестао или је нечитљив, за превод смо користили и грчки текст, што доносимо у напоменама. Поред тога, у напоменама дајемо и грчке речи чије значење преводилац није разумео или их није дословно превео. Захваљујемо проф. др Тањи Суботин-Голубовић на помоћи у превођењу неких тешко разумљивих места.

[11] L. 1: εὐπορωτέρα οὖσα = напредна, добро стојећа.

[12] τὰ ὁροθέσια = утврђене међе, односно територија унутар међа, cf. Pantéléèmôn, index, s.v.

[13] L. 2: τὰ πλεῖστα τῶν ὁρίων …

[14] L. 6: ἐξηγούμενος = бивши игуман

[15] Ред 8: **пр҃ѣдьстательствѹ** (l. 7, προστατῶν) од **пр҃ѣдьстательствовати** = заступати, представљати: Речник црквенословенског језика, израдио прота *С. Пеӣковић*, Сремски Карловци 1935, s. v.

[16] L. 8: τοιαῦτης ἐπιστασίας = овим испитивањем.

[17] τῶν ὁρίων ἀριδηλώτατα διαμερισθέντων = међе су веома јасно раздељене.

[18] L. 9: ὁ ρηθεὶς …

[19] εἰς βεβαίαν ἀσφάλειαν = за потпуну сигурност.

[20] L. 13: ἀφορίζει τῆ τοῦ Κουρταλοφότου μονῆ ... = дели [оно што припада] манастиру Курталофота ... , из чега би се закључило да је ова обитељ у саставу ватопедског поседа.

[21] L.14: τῆ τοῦ Βερριώτου ἀποκληρῶν = означавајући [припадајуће имање] манастиру Вериота.

се приближава[22] где је *сшровилеа*, бор *кукунарија*[23] и стара тараба;[24] и држећи се њега /гребена/ силази равницом до речног потока Великог Хрисорара. Од тога потока силази низводно тим потоком, потоком све до Цимискија; а од Цимискија додирује[25] Дубоки поток и пење се тим Дубоким потоком, потоком[26] до старог Доротејевог пута, на коме су *јарије*[27] и платан посред тог Дубоког потока, и још и непокретно камење.[28] Код тих каменова и дрвета утиче поток звани Велике тумбе ниже Св. Николе; од тог камења и дрвећа међа скреће[29] ка западу и пење се хридом, хридом и дотиче Вериотов виноград, где је постављен камен на коме је уклесан крст; а ту је и место, ширине 30 мушких стопа и дужине 60, које раздваја и у исто време дели међе и ограде ватопедске и Вериотове; мало даље од речених каменова и други камен је постављен, назван Порсице,[30] и на њему је уклесан крст; полазећи одатле, пење се на малу тумбу, где је и на њој други камен постављен; овај такође има крст. Одатле међа обухвата место према горе и стиже до царског пута супротно од Студене Воде. Од тога царског пута, дакле, и те међе смо и почели (р. 13–30). А оно што је изостало, а испричано је, умало да пропустимо, јер више речено место би остављено да би делило ограде и међе ватопедске и Вериотове. Пошто Ватопеђани почеше такав подухват и раздеобу,[31] због тога почеше скандали. Кир Лука прокле такав подухват и потчини страшним клетвама обе стране које би желеле ту земљу обрађивати и делити; да ту земљу нико не обрађује, ако не жели да буде подвргнут таквим страшним клетвама (р. 30–36). Због тога и свега претходно реченог сачини се овај сигурносни документ и даде се обитељи Вериота. Ја га потписах и са мном најчаснији игумани. И ако неко хоће да га обезвреди, прекрши или било како повреди, стићиће га клетве 318 богоносних отаца (р. 37–41). Године 6820, месеца априла, индикта 10 (р. 41).

+ Ја јеромонах и прот Свете Горе Теофан

+ Ја Каракала часне обитељи игуман Јакинт монах

+ Ја Алипијеве обитељи последњи међу монасима Јосиф

+ Ја кутлумушке обитељи Малахије јеромонах

+ Од Малога Хрисорара Јаков јеромонах

+ Ја равдушке обитељи Теодосије јеромонах

---

22 πλαγιάζει μικρὸν = мало скреће.

23 στροβιλαία = бор; преводилац на старосрпски као да је објаснио речима које следе која врста бора је у питању — *кукунарија*. Према коментару издавача кијевског издања (Акты, 97, нап. 6) то је кедар.

24 L. 15: τρόχαλος παλαιός = по свој прилици означава врсту плота, уп. Акты, 93.

25 L. 16: ἅπτεται = стиже до ...

26 L. 17: ῥύακα^2 преводилац је поновио: *йошоком, йошоком*.

27 ἄρεοι = врста храста: Акты, 97, нап. 8.

28 L. 18, πέτραι ῥιζιμαῖαι = ... гранични каменови; **камень становить** је превод за πέτρα στερεά, уп. *А. Соловјев — В. Мошин*, Грчке повеље српских владара, Београд 1936, бр. XLIV, р. 125.

29 L. 19: νεύει, у преводу на старосрпски је реч нечитљива.

30 L. 22: πέτρα ... Πωρὶν … ἐπονομαζομένη.

31 L. 26–27: ἐπεὶ ἐπεχείρησαν τὸν τοιοῦτον /τόπον/ οἱ Βατοπεδινοὶ νεάζειν τὲ καὶ ἀροῦν ... = пошто Ватопеђани предузеше да га /место/ крче и обрађују.

+ Ја Великога Хрисорара Григорије монах

+ Ја обитељи Кохљара Герондије јеромонах и духовник (р. 42–46).

КОМЕНТАР

Старосрпски превод у Хиландару. Акт прота Теофана преведен је на старосрпски језик, вероватно, у Хиландару у моменту када су српски монаси водили спор са Ватопеђанима око неког пчелињака[32] који би се налазио на земљишту што је, одузевши га од Вериотове обитељи, Ватопеду припојио прот Иларион (р. 2–4). Можемо само претпоставити, али не и доказати, да је део тога имања, куповином или заменом, припао Хиландару и да су српски монаси на њему подигли пчелињак.[33] Међутим, у сачуваној грађи из овог, па и каснијег времена, нема никаквих наговештаја о спору Хиландара с Ватопедом у области некадашњег Вериотовог имања, нити има потврде о томе да је Хиландар тамо држао неки посед.[34] Због тога износимо и једну, по нашем мишљењу, мање прихватљиву могућност, у вези са којом подсећамо на чињеницу да је манастир Св. Пантелејмона током друге половине XVI века знатно осиромашио ставивши се формално под заштиту далеко јачег Хиландара, с којим је успоставио својеврсни савез. Међутим, ни ова мера није га спасла привремене пропасти изазване конфискацијом и откупом манастирских имања 1568/69. године. Манастир је тада затворен а све његове драгоцености поверене су на чување Хиландару.[35] Похрањивање манастирског покретног инвентара подразумевало је зацело и документа. Свети Пантелејмон је, по свој прилици, обновљен пре краја XVI века, али остаје могућност да су приликом повраћаја ствари нека документа грешком остала у Хиландару.[36] Уколико је таква судбина задесила и наш документ то би указивало на његово превођење у Св. Пантелејмону, што нам се, како смо споменули, чини мање вероватним.

Присуство преписа акта прота Теофана у Св. Пантелејмону и Ватопеду, као и његовог превода на старосрпски у Хиландару указивало би да су ове три светогорске обитељи трајно[37] или привремено располагале делом имовине не-

[32] Види *Опис*, белешку на полеђини бр. 3.

[33] Ову претпоставку већ је изнео *Љ. Ковачевић*, Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 9303, стр. 31.

[34] Види *В. И. Анастасиадис,* Ἀρχεῖο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου. Ἐπιτομὲς μεταβιζαντινῶν ἐγγράφων, Атина 2002, Регистар, s.v. *А. Фотић*, Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век), Београд 2000, Регистар, s.v. (цит. *Фотић*, Света Гора)

[35] *Ст. Димитријевић*, Документи хилендарске архиве до XVIII века, Споменик СКА 55 (1922) 22–23, № 7, 8; *Синдик*, Акта, 130; *Фотић*, Света Гора, 103–104, 207–212 (са наведеном старијом литературом).

[36] Тако се у хиландарском архиву налазе повеље краља Вукашина и деспота Угљеше о поклону села Копривљане Св. Пантелејмону: најновије издање с коментаром *С. Ћирковић*, Повеља деспота Јована Угљеше за властелина Новака Мрасоровића, Стари српски архив 1 (2002) 93–98; *Исти*, Повеља краља Вукашина за властелина Новака Мрасоровића, исто, 99–102.

[37] Види даље идентификацију Вериота са пантелејмонским скитом Успења Богородице и нап. 60–61.

кадашње Вериотове обитељи. Премда је априла 1312. године један од два оригинала акта прота Теофана морао бити предат и Ватопеду, видели смо да је крајем XVI века ватопедски препис сачињен на основу примерка датог Вериоту, који се чува у Св. Пантелејмону.[38] Потреба да се у манастиру располаже актом о утврђивању ватопедско-вериотске међе, као и белешка бр. 3 на старосрпском преводу, наводиле би на закључак да је Ватопед задржао оно што му је прот Иларион придружио од имања некадашње Вериотове обитељи. *Келија више Вашопеда*, коју помиње белешка бр. 1, могла би означавати манастир Вериота, који је, по свој прилици, доспео на ранг келије пре него што је негде можда још у XIV веку предат Светом Пантелејмону.[39] Међутим, можда се помен те *келије* односи на обитавалиште монаха који се бринуо о пчелињаку.[40]

Ни у Св. Пантелејмону не постоји примерак оригинала акта прота Теофана који се, по свој прилици, нашао у архиву овог манастира у моменту када му је придружена Вериотова обитељ.[41] Верујемо да је на основу тог изгубљеног оригинала сачињен пантелејмонски препис, како изгледа у XV веку.[42]

Језик и графија. Документ је исписан полууставним писмом са пуно брзописних облика. Према општем изгледу и карактеристичним словним облицима може се са великом сигурношћу датирати XV веком.[43] Пред собом, заправо, имамо завршну верзију превода сачињену на основу концепта. О томе на непосредан начин сведочи чињеница да је писар грешком у 37/38. реду исписао део текста раније, а затим га је, уочивши свој пропуст, оделио двема линијама изнад и испод реда. Касније је овај део написао тамо где му је место, у 39/40. реду.

Одлике језика документа указују да је преводилац био одличан познавалац грчког и српскословенског језика. Његов труд особен је по брижљивости у настојању да се дословно пренесе садржај оригинала, чак и када такав поступак изазива нејасноће у преводу. Тако је, на пример, ропско ослањање на оригинал довело до тога да се удвојени термини за обележавање гребена, ῥάχωνα ῥάχωνα (l. 13, 20) и потока, ῥύακα ῥύακα (l. 16) у грчком предлошку пренесу и у српски превод **деломь деломь** (ред 15, 23), **потока потока** (ред 18), а удвајање је спроведено чак и на месту (ред 19) које не одговара предлошку (l. 17). Премда је

---

[38] Види нап. 1.

[39] О манастирима који су, због различитих разлога, пропадали, те као келије уступани великим и боље стојећим манастирима, види: *М. Живојиновић*, Светогорске келије и пиргови у средњем веку, Београд 1972, 31 сл. О уступању Вериота Св. Пантелејмону види даље и нап. 59, 62–63.

[40] Уп. одобрење протата да се на земљишту које је архиепископ Сава, у лето 1229, наменио сађењу винограда изгради *монокелион* за будућег чувара винограда: Archives de l'Athos XX, Actes de Chilandar I, dès origines à 1319, éd. dipl. par *Mirjana Živojinović* et *al*., Paris 1998, no 6, l. 29–32 (цит. Chilandar I).

[41] Са придруживањем опалог манастира/келије неком већем, њему је предавана, са осталом имовином, и читава архива уступане установе.

[42] Cf. Pantéléèmôn, 142; Vatopedi I, 260.

[43] За податке о графији рукописа захваљујемо се археографу — саветнику у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, др Катарини Мано-Зиси, која се љубазно одазвала нашој молби за стручно мишљење.

грчки текст углавном смислено преведен, многи термини су преузети (**скандаль**, **стробилеа**, **трохало**, **ѥрие**).[44] Разуме се, има и случајева када писар није разумео грчку реч или се користио слободнијим преводом.[45]

Према правописним одликама ово је веома узоран пример ресавске школе са готово незнатним одступањима од обрасца. Доследним поштовањем књижевне норме, у правопису, фонетици, морфологији и синтакси, чак и са примерима изразите архаизације, наш преводилац наметнуо се као озбиљан представник редакцијске писмености. Књижевни језик готово сасвим доминира читавим текстом остављајући занемарљив простор за нове, говорне облике. Иако се услед недостатка грађе не могу на задовољавајући начин осветлити историјске околности везане за настанак и место чувања овог превода, остаје нам за утеху задовољство што предајемо научној јавности још један примерак српске средњовековне преводне литературе, утолико драгоценији с обзиром на то да је сачуван његов непосредни предложак.

Дипломатичке особености. Акт прота Теофана окарактерисан је као гарантни (р. 38, **отврьжденное ѡправданїе**), што је одговарајући превод за κατησφαλισμένον δικαίωμα (l. 30). И док је термин **отврьждение** у српским документима уобичајен за означавање гарантовања сигурности добијених привилегија,[46] као и за именовање таквог акта,[47] грчким термином κατησφαλισμένον δικαίωμα, према нашем сазнању, окарактерисана су још два документа од којих је један прота Теофана.[48]

Манастир Вериота (τοῦ Βερροιώτου) основан је пре краја X века о чему сведочи потпис његовог игумана, монаха Симеона, који је учествовао у раду протата октобра 996. године.[49] Читавих четрдесетак година XI века (1034 — 1071) Вериот је заступао игуман, монах и презвитер Никифор.[50] Он се потписао седамнаести на типику цара Константина Мономаха, септембра 1045. године.[51]

---

[44] За значење видети напомене уз превод.

[45] Види већину напомена 11–31.

[46] *С. Новаковић*, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, 391; 401. X; 411. Види и s.v.

[47] Исто, 458. III (**И видѣвь господьство ми записаниꙗ и отврьждениꙗ светихь краль срьпскихь, и цара Стефана, и господина…кнеза Лазара…**); 614. XXXII; 648. XII; 653. LIV и s.v.

[48] Archives de l'Athos II^2, Actes de Kutlumus, éd. dipl. par *P. Lemerle*, Paris 1988, no 9, l. 41 (1313. или 1314) (цит. Kutlumus). Други је акт о уступању (κατησφαλισμένη ἔγγραφος) споменут у: Archives de l'Athos XVII, Actes du Pantocrator, éd. dipl. par *Vassiliki Kravari*, Paris 1991, no 5, l. 14 (1357) (цит. Pantocrator).

[49] Симеон је последњи од двадесет потписника акта прота Јована од октобра 996. године: Archives de l'Athos V, Actes de Lavra I, dès origines à 1204, éd. dipl. par *P. Lemerle* et *al.*, Paris 1970, no 12, l. 20 (цит. Lavra I).

[50] Он се потписао на протатским актима од децембра 1034. и 1040/41. (?); од маја 1048. и 1057. године; споменут је у актима прота Илариона од априла и септембра 1056, cf. Pantéléèmôn, 45.

[51] Archives de l'Athos VII, Actes du Prôtaton, éd. dipl. par *Denise Papachryssanthou*, Paris 1975, no 8, l. 191 (цит. Prôtaton).

У другој половини XI века посведочена су два манастира Вериота, од којих је један био посвећен светом Стефану; монаси Калиник, игуман Вериотовог манастира Светог Стефана и Лаврентије, игуман манастира Вериота, учествовали су у раду савета прота Павла јануара 1076. и октобра 1080. године.[52] Додајмо томе да се потпис монаха Калиника, игумана Вериотовог манастира налази и на препису акта прота Илариона од маја 1057. године,[53] који је, видели смо, потписао и игуман Вериота монах Никифор.[54] Монах Лаврентије је, после 1080, још најмање десетак година био игуман Вериотовог манастира, како показују његови потписи на актима прота Павла од априла 1081. и јула 1089. године.[55] Још почетком XII века постојала су оба Вериотова манастира, чији су игумани монаси Гаврило и Еуфросиније потписници акта прота Теофана, по свој прилици из 1108. године.[56]

Готово пуна два века не располажемо ниједним податком о Вериотовим манастирима, од којих је један, у међувремену, престао да постоји, а о другом обавештава наш акт. Из њега сазнајемо да је, некада богат имањима, манастир Вериота доживео опадање (р. 1–2). Можда је манастир пострадао у XIII веку, када је Света Гора била изложена, најпре, пљачкањима Латина, а последњих деценија XIII века и учесталим нападима Турака.[57] Није јасно под којим условима је прот Иларион одузео (р. 2, **ѡтѥт**, **ѡтьними**; l. 2, ὑπεσπάσθη καὶ ἀφηρέθη) највећи део Вериотових територија и приложио (р. 3, **приложи**; l. 3, προσετέθη) манастиру Ватопеду. Акте који би требало да су издати том приликом прот Теофан не спомиње. Напад Исмаилићана који је спречио прота Луку да сачини исправу, по свој прилици, односи се на неки од насртаја турских одреда који су се са Каталанцима кретали према Халкидици.[58]

---

[52] Chilandar I, no 2, l. 34, 36; Archives de l'Athos XVI, Actes d'Iviron II, du milieu du XIe siècle à 1204, éd dipl. par *J. Lefort* et *al*., Paris 1990, no 42, l. 40, 41 (цит. Iviron II). На оба ова акта Калиник је својеручно уписао само крст. Вид. *Дионисија Пайахрисанйу*, Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμός, ἀρχὲς καὶ ὀργάνωση, Атина 1992, 237 (цит. *Пайахрисанйу*, Μοναχισμός) и превод, *Дионисија Пайахрисанйу*, Атонско монаштво. Почеци и организација, Београд 2003, 169 (цит. *Пайахрисанйу*, Монаштво).

[53] Pantéléèmôn, no 5, критички апарат.

[54] Ibidem, l. 53.

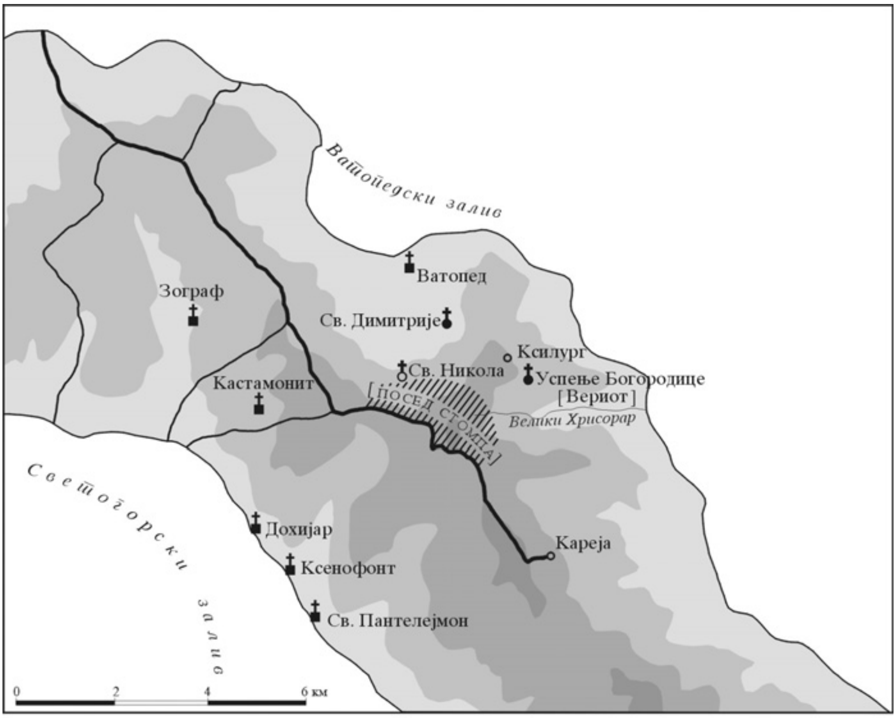
[55] Archives de l'Athos III, Actes de Xéropotamou, éd. dipl. par *J. Bompaire*, Paris 1964, no 6, l. 60 (цит. Xéropotamou); Archives de l'Athos XV, Actes de Xénophon, éd. dipl. par *Denise Papachryssanthou*, Paris 1986, no 1, l. 213 (цит. Xénophon). О проту Павлу, који је по свој прилици два пута заузимао овај положај; вид. *Пайахрисанйу*, Μοναχισμός, 350–352, бр. 18 и 19а и превод, *Пайахрисанйу*, Монаштво, 257, бр. 18 и 258, бр. 19а.

[56] Lavra I, no 57, l. 46. У питању је препис, сачуван у лошем стању, хронолошке индикације се не слажу, те издавачи, на основу просопографских података, предлажу 1108. као највероватнију годину издавања тога акта, cf. Ibidem, 297.

[57] Вид. *М. Живојиновић*, Света Гора у доба Латинског царства, ЗРВИ 17 (1976) 77–91; *Eadem*, Concerning Turkish Assaults on Mount Athos in the XIVth Century, based on Byzantine Sources, Orijentalni Institut u Sarajevu 30 (1980) 501 и нап. 2.

[58] То мишљење су већ изнели издавачи ватопедских аката: Vatopédi I, p. 262; cf. *N. Oikonomidis*, The Turks in Europe (1305–13) and the Serbs in Asia Minor (1313), Halcyon Days in Crete I, The Ottoman Emirate (1300–1389), Rethymon 1993, 159–162.

Располажемо још само једним податком о Вериотовој обитељи — потписом његовог јеромонаха Симеона, *духовника Руса̂*, на акту прота Исака од маја 1316. године.[59] То би указивало на, у извесном смислу, близак однос између Вериота и Светог Пантелејмона. Вериоту се губи траг, а на основу неиздате белешке ватопедског архивисте из 1902, изгледа да га треба поистоветити са данашњим скитом Успења Богородице.[60] Овакву идентификацију је, око четврт века пре поменутог архивисте, учинио епископ Порфирије Успенски.[61] Богородичин скит, смештен око 4 км југоисточно од Ватопеда, данас припада Светом Пантелејмону, те присуство старог преписа акта прота Теофана у архиву тога манастира иде у прилог идентификације поменутог скита са Вериотовом обитељи.

ПРИБЛИЖНИ ПОЛОЖАЈ МАНАСТИРА ВЕРИОТА

○	Место	♁	Келија
✝	Манастир	▬	Царски пут
✝	Скит	—	Остали путеви
[ ]	Приближни положај		

59 Vatopédi I, no 46, l. 168. О проту Исаку в. *Папахрисанту*, Μοναχισμός, 361–366, бр. 52; превод, *Папахрисанту*, Монаштво, 265–268, бр. 52.

60 Cf. Vatopédi I, 262, где су споменуте и, очигледно, погрешне идентификације Богородичиног скита са Ксилурговим манастиром (М. Гедеона и Г. Смирнакиса).

61 Уп. Епископ *П. Успенский*, История Афона III/2, Санктпетербург 1892, 186.

Мишљење Успенског да је протат, у време када је цар Душан обнављао руски манастир, приложио Св. Пантелејмону опустелу Вериотову обитељ, која је од тада названа Богородичина[62] нема потврде у изворима.[63] Такође се не може поткрепити ни мишљење да је Вериотова обитељ припала Ватопеду,[64] на шта би, само на први поглед, указивале белешке на полеђини нашег документа.

Манастири суседи спорног терена. Обитељ Курталофота (р. 15) позната је једино из овог акта. Рекло би се да она у време утврђивања вериотске границе нема више статус правног лица, јер би се, по свој прилици, у том случају њен представник, као сусед спорног терена, потписао на нашем акту.[65] — Место звано Цимискијево (р. 18) свакако је у вези са некадашњим истоименим манастиром, чији је игуман Калиник потписао акт прота Јована из августа 1169. године.[66] — Стари Доротејев пут (р. 20), без сумње, односи се на пут који је водио према Доротејевом манастиру, чије је постојање посведочено од 1018. до 1316. године, што значи да је он постојао и пре и после тих година.[67] — Свети Никола (р. 21–22) јесте капелица на ватопедском поседу званом τοῦ Στόμπου, коју ће Ватопед у једној размени 1316. године уступити Протату.[68] — Мали и Велики Хрисорар (р. 44, 45) монашке су установе које се такорећи не спомињу у изворима. Располажемо једино податком да је игуман манастира Великог Хрисорара био потписник акта прота Гаврила од октобра 1153. године.[69] По свој прилици у XIV веку ова два некадашња манастира били су испоснице, чији су представници само изузетно, на пример као суседи, учествовали у раду протата.

Топографија. Већ је указано да се прецизније може говорити једино о делу међе између Вериота и Ватопеда, тј. о источној граници ватопедског имања

[62] Исто; *Исти*, Второе путешествие по Святой Горе Афонской в годы 1858, 1859. и 1881. и описание скитов афонских, Москва 1880, 434.

[63] *Исаијин ученик* у Житију старца Исаије (Писац и преводилац Инок Исаија, приредио *Ђ. Трифуновић*, Крушевац 1980, 72–73; в. превод у Шест писаца XIV века, изд. Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986, 94), набрајајући шта је све цар Душан учинио за Св. Пантелејмон, спомиње „И обдаривши многим златом и имањем на помоћ и на саздање манастиру, ...“ и даље „... и све што је манастиру потребно и монасима за покој, цркве красно велике, пиргове, метохије са хрисовуљама царским“. Међутим, у сачуваним Душановим хрисовуљама Св. Пантелејмону нема помена о царевој интервенцији код прота, како би протат Вериотову обитељ уступио Св. Пантелејмону; не располажемо ни протатским актом о томе прилагању.

[64] Ту претпоставку је изнео *К. Влахос*, Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω …, Волос 1903, 185.

[65] Вид. нап. 20; издавачи ватопедских аката опрезно претпостављају да се Курталофот нашао унутар границе ватопедског имања, cf. Vatopédi I, 262.

[66] *Pantélèèmôn*, no 8, l. 55.

[67] Познато је осам представника Доротејевог манастира, cf. Pantocrator, 51. О судбини овог манастира: Ibidem, 4–5.

[68] Cf. Vatopédi I, 19 et n. 158, index, s.v.

[69] Lavra I, no 62, l.46. Акт је сачуван у препису у коме су забележена само имена манастира, чији су игумани својим потписима оверили документ. Лемерл указује да је преписивач погрешно пренео име манастира Μεγάλου Χρυσοράρη, прочитавши га као Σεισσουράρη, cf. Ibidem, 320–321.

Стомпу.[70] Међа је полазила од тзв. царског пута (р. 14) и њиме се завршавала (р. 29, 30); он се називао и јавни пут,[71] који је негде средином полуострва пратио западну страну атонског гребена, спајајући Кастамонит са Карејом;[72] међа је силазила до потока Великог Хрисорара, чији је горњи ток идентификован са данашњим Боцари, и ишла њиме низводно до некадашњег Цимискијевог манастира, где је ушће Дубоког потока, затим се пела Дубоким потоком до старог Доротејевог пута, онога који је ишао од Доротејевог манастира, да би стигла до потока званог Велика Тумба, што је долазио од Светог Николе (р. 17–22).[73] Ништа прецизније не може да се каже о граници која је тада скретала на запад, да би стигла до царског пута, места одакле је започето њено утврђивање (р. 30).

Просопографија. Прот Иларион (р. 3), познат једино из овог акта, претходио је на томе положају Луки (р. 5, 10, 14, 34), који је посведочен априла 1306. године.[74] — Прот Теофан (р. 42) заузимао је положај поглавара Свете Горе од 1310. до 1312, можда и до 1314. године.[75] — Јеромонах Теодосије био је игуман Равдуха (р. 6–7, 45) од 1310. до 1316. године.[76] — Игнатије епитирит „тада и сада" и игуман Авксентијеве обитељи (р. 7–8), још је посведочен око 1306. и пре јуна 1314. године.[77] — Неакитског манастира игуман Герман, *сада велики економ* (априла 1312), а *тада* епитирит (око 1306; р. 8–9) био је на челу Неакита и 1313. године.[78] — Монах Јакинт, игуман Каракала (р. 42–43) први пут је заузимао овај положај између 1310. и 1314. године и други пут, можда непрекидно од 1322. до 1333. године.[79] — Монах Јосиф, игуман Алипијског манастира (р. 43) посведочен је на томе положају између новембра 1310. и јуна 1314. године.[80] — Јеромонах Малахија, игуман Кутлумуша (р. 44) потписник је и протат-

---

70 Cf. Vatopédi I, 262.

71 У питању је био главни пут који је на Атон долазио од Лужца, преко Превлаке, Комитисе, Зига и Ливадије: … ἄχρι τῆς *βασιλικῆς* ὁδοῦ ἀπὸ τὸ Λοζίκιον καὶ τὸν Ζυγὸν εἰς τὰ Λιβάδια ἐρχομένης … (Lavra I, no 61, l. 22–23 /1141/); εἰς τὴν Κομήτισσαν ἀπάγουσαν *δημοσίαν* ὁδόν … (Archives de l'Athos XVIII, Actes d'Iviron III, de 1204 à 1328, éd. dipl. par *J. Lefort* et *al*., Paris 1994, no 70, l. 259 /1301/); κατέρχεται τὴν *βασιλικὴν* ὁδὸν τὴν ἀπάγουσαν εἰς τήν Κωμήτισσαν … (Actes de Chilandar grecs, publiées par *L. Petit*, Виз. Врем. 17 /1911/, Приложение 1, no 111, l. 23–24 /1325/).

72 Archives de l'Athos IX, Actes de Kastamonitou, éd, dipl., par *N. Oikonomidès*, Paris 1978, no 2, l. 23, 25, cf. p. 32 (1310) (цит. Kastamonitou). Пут је од Кареје настављао пратећи гребен: ... τὸν ῥάχωνα ῥάχωνα τὴν *δημοσίαν* ὁδόν … (Xéropotamou, no 6, l. 33, 34 /1081/).

73 Cf. Vatopédi I, 262–263.

74 Vatopédi I, no 41, l. 25–26. О овим протима види *Пайахрисанйу*, Μοναχισμός, 360, бр.48 и 49; превод, *Пайахрисанйу*, Монаштво, 264, бр. 48 и 49.

75 О Теофану види исто, 361, бр. 51 и превод, 265, бр. 51.

76 Cf. Kutlumus, 414.

77 Cf. Vatopédi I, 233. О епритириту, врсти надзорника, рекло би се, првенствено за имовинска питања, в. *Пайахрисанйу*, Μοναχισμός, 338–340 и 410; превод, *Пайахрисанйу*, Монаштво, 248–250 и 301..

78 Cf. Kastamonitou, 3 и нап. 14; 12. О великом економу протата, в. *Пайахрисанйу*, Μοναχισμός, 334–338; 407, 411; превод, *Пайахрисанйу*, Монаштво, 245–248; 299, 301.

79 Cf. Kutlumus, 342.

80 Cf. Ibidem, 306, no 10.

ског акта из 1313. или 1314. године.[81] — Јеромонах Јаков од Малог Хрисорара (р. 44) и — монах Григорије од Великог Хрисорара (р. 45), према нашем сазнању, једини су познати представници ових монашких установа. — Јеромонах Герондије, духовник Кохљара (р. 46), као игуман и духовник овог манастира, потписао се и новембра 1310.[82]

Ред, 24, **моужа стопь** (l. 20–21, ἀνδρῶα βήματα) — мера за дужину, која износи 78 цм, cf. *E. Schilbach*, Byzantinische Metrologie, München 1970, 22.

[Верї]<u>ѡ</u>това ч(ь)стнаа обытѣль иже прѣд(ь) лѣты богокористна сꙋщи пространство имѣ[ла] тогда….||[2]…женїа лѣты же послѣжде въ запꙋстѣнїе ѿт чьсти реши съ<u>шьдши</u> послѣдньѥ, ѿтьеет се <u>ѥ</u>[83] ѿт[ними],…||[3]…ѥе ѿт иже тогда прѡтатьствꙋющаго пр(ѣ)п(о)д<u>обнѣишаго кѵр(ь) Иларѵѡна ѥже</u> <u>и</u> пр<u>ило</u>жи <u>ва</u>топедск[ои ѡбы]–||[4]тѣли. Ѿт соуд(оу) многѡ имѣше любопрѣнїе и <u>мн</u>ог<u>и скандалы из…поне-</u> <u>же(?) и хоте оум[ирити?]</u>[K] ||[5] и коньчнѣ прѣстати, иже тогда протат(ь)ствꙋ<u>еи</u> въ свещенноинокѡх(ь) кѵр(ь) Лꙋка про…||[6] сътвори велие ѡ том(ь) ч(ь)стным(ь) игꙋмен<u>ом(ь)</u>[84] и прочїим(ь) достоинословнїим(ь) моужемь, ѿт нихже <u>ж</u>[иви сꙋт]: Равдꙋшкые][K] ||[7] <u>ѡбыт</u>ѣли игꙋмень, въ свещенноинокѡх(ь) кѵр(ь) Ѳеѡ<u>досїе</u>, и иже тогда и н(ы)нѣ сы съблюдатель, кѵр(ь) Игн[атїе Ѧѵѯентиеви][K] ||[8] ѡбытѣли игоумènствꙋе, и иже Неакїтскые обытѣли прѣдстател'ствꙋе и ч(ь)стнѣиш<u>и</u> [кѵр(ь) Гер'мань], ||[9] и великы иконом(ь) н(ы)нѣ прилоучивыи се съблюдатель сы тогда. И оубо таковомꙋ прѣдстан[їю прѣподо][K]–||[10]бнѣишаго Лꙋкы, и прѣд(ѣ)лѡм(ь) извѣстнѣ изьобрѣтенноѡм(ь) ватопедскым(ь) и верїѡтскым(ь),

† Ἡ τοῦ Βερροιώτου σε(βασμί)α μονὴ τοῖς πρώτ(οις) χρόνοις εὐπορωτέρα οὖσα πεπλατυσμ(έν)α ἔσχε τωτότε κ(αὶ) τὰ ἑαυτῆς ὁροθέσια· χρόνω δε ὕστερον ||[2] εἰς ἀπορί(αν) σχεδὸν καταντήσασα τ(ὴν) ἐσχάτην ὑπεσπάσθη καὶ ἀφηρέθη τα πλεῖστα τῶν ορί(ων) αὐτῆς παρα του τότε προτεύοντος ὁσιωτ(ά)του κῦρ ||[3] Ἱλρίωνος, ἅπερ καὶ προσετέθη τῆ τοῦ Βατοπεδίου σε(βασμία) μονεῖ{ν}, κἀντεῦθεν πολλ(ὴν) ἔσχον τ(ὴν) φιλονεικί(αν) κ(αὶ) πλεῖστα τα σκάνδ(α)λα κ(αὶ) ἄμφω ||[4] τὰ μέρι· ἅπερ ἐθέλ(ων) κατασιγᾶσαι κ(αὶ) τέλεον ἀποπαῦσαι ὁ τῶ τότε πρωτεύων ἐν ἱερομονάχοις κῦρ Λουκᾶς, ἐπιστασί(αν) ἓν τῶ τοιούτω ||[5] τόπω πεποίηκε μ(ε)τ(ὰ) τῶν περὶ αὐτῶν σεβασμιωτ(ά)τ(ων) καθηγουμ(ένων) καὶ λοιπ(ῶν) ἀξιολόγ(ων) ἀνδρῶν, ἐξ ὧν ζῶσιν ὅ τε τῆς τοῦ Ραβδούχου ||[6] μον(ῆς) καθηγούμ(εν)ος ὁ ἐν ιερομονάχ(οις) κῦρ Θεοδόσιος, καὶ ὁ τωτότε κ(αὶ) νῦν ὢν ἐπιτηρητῆς κῦρ Ἰγνάτιος ὁ τῆς τοῦ Αὐξεντίου μον(ῆς) ἐξηγούμ(εν)ος, ||[7] κ(αὶ) ὁ τῆς τοῦ Νεακί(του) μον(ῆς) προστατῶν τιμιώτ(α)τος κῦρ Γερμανὸ(ς) ὁ κ(αὶ) {κ(αὶ)} μέγας οἰκονόμος ἀρτίως τυγχάνων ἐπιτηρητὴς ὢν τῶ τότε. Τῆς γοῦν ||[8] τοιαῦτης ἐπιστασί(ας) γενο-

[81] Cf. Ibidem, 309, no 30.

[82] Kastamonitou, no 2, l. 62–63; о овом манастиру, cf. Actes de Docheiariou, éd. dipl. par *N. Oikonomidès*, Paris 1984, Index, s.v. и Chilandar I, Index, s.v.

[83] К. прочитао, али ставио знак питања.

[84] Данас подерано.

[вьсхотѣ реченныи] ||[11] кѵр(ь) Лꙋка[85] ѡ том(ь) и ѡправданїе сътворити Верїотови ѡбытѣли въ извѣстно неповрѣ[жд]енїе таковаго ||[12] прѣд(ѣ)ла. Нъ нашьствые Исмаилї-тѡм(ь), нечаателнѣ нападши, таковое разори дѣло бл(а)гое. Хотѣахоу же и паче ||[13] ꙗкоже прѣжде възрастати скандалы. Ꙗко да не оубо сїе боудеть, вънѥгда же протатьствовати мнѣ, ||[14] лишенїе испльних(ь) прѣпод(о)бн-ѣишаго Лоукы : † Начинаеть оубо прѣд(ѣ)лѡм(ь) начело ѡт ц(а)р(ь)ска-го поуты и съходит(ь) ||[15] дѣлом(ь) дѣлом(ь), и оубо ѥдинаа чес(ть) того дѣла ѡтлоучает се къ Коурта-лоф‹о›товѣ о[б][86]ытѣли, дрꙋгаа же Верїѡтовѣ ||[16] прѣкланꙗет се; на конци же того дѣла приближает се мало прѣд(ѣ)ль идѣже стровилеа ѥс(ть) бѡрь кꙋкꙋнариꙗ ||[17] и трохало старо; иже и дрьже равнином(ь) сьходить да-же до рѣчнога потока Великааго Хрїсо-рара. ||[18] Ѿт тогоже потока съхо-дит(ь) нисходомь того потока потока даже до Цимискї‹а›, ѡт Цимискїа же ||[19] прикасает се Гльбокаасо потока и въсходит(ь) тѣмь Гльбокыим(ь) по-токомь потокомь[87] даже до ||[20] стаа-раго Дороѳеева поута, на нѥмже и ꙗрие и платань по срѣд(ѣ) того Гльбокаасо потока, нъ ||[21] и ѥще и ка-мениѥ становито. Въ тѣхже каме-нех(ь) и въ тѣх(ь) дрѣвесех(ь) въсланꙗет се ниже ѡт С(ве)таго ||[22] Николи Великые тоумби нарицаемаго рїаѯ /потокь/. Ѿт тогоже каменїа и древїа маеть (!) прѣд(ѣ)ль ||[23] къ за-падꙋ и въсходить дѣлом(ь) дѣлом(ь) и въсланꙗет се на Верїотово лозїе, иде-же и камень въдрꙋ–||[24]жень ѥс(ть) на

μένης παρὰ τοῦ ὁσιωτ(ά)του κῦρ Λου-κᾶ, κ(αὶ) τῶν ὁρί(ων) ἀριδηλώτ(α)τα διαμερισθέντ(ων) τοῦ τε Βατοπεδίου ||[9] (καὶ) τοῦ Βερροιώτου, ἔμελλ(εν) ὁ ρηθεὶς κῦρ Λουκ(ᾶς) ἐπι τούτω καὶ δι-καίωμα ποιῆσαι τῆ τοῦ Βερροιώτ(ου) μον(ῆ) εἰς βεβαί(αν) ἀσφάλει(αν) ||[10] του τοιοῦδε περιορισμοῦ· ἀλλ᾽ ἡ ἔφο-δος τῶν Ἰσμαηλιτ(ῶν) παρα προσδο-κί(αν) ἐπιπεσοῦσα τὸ τοιοῦτον ἐπέ-σχεν ἔργ(ον) ||[11] χρηστόν, ἔμελλον δὲ (καὶ) αὖθις ὡς τὸ εἰκὸς τα πρότερα ἀναφύεσθαι σκάνδαλα. Ἵνα γοῦν μὴ τοῦτο γένηται ὁ τηνικά-||[12]δε πρω-τεύ(ων) ἐγὼ τὸ ὑστέρημα ἀνεπλήρωσα τοῦ ὁσιωτάτου κῦρ Λουκᾶ. Ἄρχετ(αι) τοίνυν ἡ τῶν ὁρί(ων) ἀρχὴ ἀπὸ τ(ῆς) βασι(λικῆς) ||[13] ὁδοῦ καὶ κατέρχετ(αι) τὸν ῥάχωνα ῥάχωνα, κ(αὶ) τὸ μὲν ἓν μέρος τοῦ τοιούτου ῥάχων(ος) ἀφορεί-ζει τῆ τοῦ Κουρταλοφότου μον(ῆ) τὸ δὲ ἕτερον ||[14] τῆ τοῦ Βερροιώτου ἀποπληρῶν, ἐν δὲ τω τέλει του τοιού-τ(ου) ῥάχωνος πλαγιάζει μικρ(ὸν) ὁ περιορισμὸ(ς) ἐν ᾧ (καὶ) στροβηλαία ||[15] ἐστὶ κ(αὶ) τρόχαλος παλαιός, οὗπερ εχόμ(εν)ος κατισότητα κατέρ-χετ(αι) ἕως τοῦ ποταμιαίου ῥύακος τοῦ Μ(ε)γ(ά)λ(ου) Χρυσοράρη, ||[16] ἀπὸ δὲ τούτου του ῥύακος κατέρχετ(αι) κατευθὺ τὸν ῥύακα ῥύακα ἕως τοῦ Τζιμισκῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ Τζιμισκῆ ἅπ-τετ(αι) τοῦ ||[17] Βαθέος ῥύακος κ(αὶ) ἀνέρχετ(αι) τὸν τοιοῦτον Βαθὺν ῥύα-κα ἕως τῆς παλαιᾶς τοῦ Δωροθέου ὁδοῦ ἐν ᾧ κ(αὶ) ἄρεοι εἰσὶ κ(αὶ) πλά-τανος ||[18] μέσον τοῦ τοιοῦτου Βαθέος ῥύακος ἀλλὰ δὴ κ(αὶ) πέτραι ῥιζιμαῖ-αι, ἐν αἷς πέτραις καὶ ἐν οἷς δένδροις ἀκουμπίζει κ(αὶ) ὁ ἀπὸ ||[19] τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Μεγάλης τούμβης ἐπο-

[85] К. ставља ове две речи у претходни ред.

[86] Данас подерано.

[87] Види нап. 26.

нѥмже и кр(ь)сть изваꙗ се; идеже [и] мѣсто ѥс(ть) моужа стопь ·л҃· въ широтоу въ дльго–||[25]тꙋ же ·ѯ҃· разлоучаѥ въкоупѣ же и раздѣлꙗѥ прѣд(ѣ)ли же и прѣграждениꙗ ватопедскаа и Верї–||[26]ѡтова. По ѡнꙋгѥже мало реч(е)нныих(ь) камень и дрꙋгы камень въдрꙋзи се Пѡрьсице на–||[27]рицаемь, идеж(е) и на нѥмь кр(ь)сть изваꙗ се таже. Ѡт тꙋдꙋ происходе въсходит(ь) на тꙋмбꙋ ||[28] малꙋ, идеже и на нѥи и дрꙋгы камень въдроужень кр(ь)сть имѣѥ и тъ. Ѡт тꙋд(ꙋ)же горѣ[88]–||[29]носно имѣѥ мѣсто прѣд(ѣ)ль, ꙗвѣ ꙗко, въсланꙗѥт се тоу на поуть Ц(а)р(ь)скыи, противь Стꙋ–||[30]дение води. Ѡт нѥгоже /ꙋбо/ Ц(а)р(ь)скаго поута, ꙗвѣ ꙗко, и таковаго прѣд(ѣ)ла начехмѡ. (!) Нъ ||[31] ѡставшаа и сказаемаа еже выше възмалѣ ѡставихѡм(ь). Иже вышереч(е)нное мѣсто того ||[32] радї ѡставленно быс(ть) въ еже раздѣлꙗти прѣграды и прѣд(ѣ)лы ватопедские и Верїѡтови. ||[33] Понѥже начеше таковое Ватопегꙗне начинанїе и раздѣлѥнїе и тог(о) радї скандалы начеше се, ||[34] страшнимы клетвамы таковое ѡтлоучи начинанїе кνр(ь) Лꙋка ꙗко под(ь) клетваами тако–||[35]вѣми быти ѡбое страны, землю тоу хотещтеи дѣлати и дѣлити; никтоже ꙋбо ѡт всѣх(ь) ||[36] землю тоу да дѣлаеть развѣ аще хощеть повиньнь быти клетвамь таковїим(ь) страшным(ь). ||[37] Того радї {и подписа се мною же и иже ѡ мнѣ ч(ь)стнѣишїим(ь) игоуменѡм(ь) и иже хощеть разорити ||[38] [[сїе]]}. Того радї оубо прѣдреч(е)ннаа въса сїе съложи оутврьжденное ѡправданїе и дас(ть) се Верї–||[39]ѡтовѣ ѡбытѣли и подписа се

νομαζόμ(εν)ος ῥύαξ, ἀπὸ δὲ τῶν τοιού-τ(ων) πετρ(ῶν) τε καὶ δένδρων νεύει ὁ περιορισμὸ(ς) πρὸς δύσιν καὶ ἀνέρχετ(αι) ||[20] τὸν ῥάχω⟨να⟩ ῥάχωνα, κ(αὶ) ἀκουμπίζει εἰς τὸν τοῦ Βερροιώτου ἀμπελῶνα ἐν ᾧ κ(αὶ) πέτρα πεπηγμ(έν)η ἐστὶ ἐν ᾗ κ(αὶ) στ(αυ)ρ(ὸ)ς ἐγκεκόλαπται, ἐν ᾧ κ(αὶ) τόπος ἐστὶν ἀνδρῶα ||[21] βήμ(α)τ(α) λ ʹ τὸ πλάτος τὸ δὲ μῆκος ἑξήκοντα διαιρ(ῶν) ὁμοῦ τὲ κ(αὶ) διαχωρίζων τα ὅριά τε κ(αὶ) τοὺς φραγμοὺς τοῦ τε Βατοπεδίου κ(αὶ) τοῦ Βερροιώτου, ||[22] περαιτέρω /δὲ/ μικρὸν τῆς εἰρημ(έν)ης πέτρας ἑτέρα πέτρα πέπηκται Πωρὶν οὕτο πως ἐπονομαζομ(έν)η ἐν ᾗ κ(αὶ) αὐτῇ στ(αυ)ρ(ὸ)ς ἐγκεκόλαπται, ||[23] εἶτα κατευθὺ προιὼν ἀνέρχετ(αι) εἰς τοῦμπαν μικρ(ὰν) ἐν ᾗ κ(αὶ) αὐτῇ κ(αὶ) ἑτέρα πέτρα ἵστατ(αι) πεπηγμ(έν)η στ(αυ)ρὸν ἔχουσα κ(αὶ) αὐτή, ἐξ ἧς τοῦ ἀνωφε-||[24]ροῦς ἐχόμ(εν)ος τόπου ὁ περιορισμὸς δηλονότι ἀκουμπίζει αὖθις εἰς τ(ὴν) ὁδὸν τ(ὴν) βασιλ(ικὴν) κατέναντι τοῦ κρύου ὕδατος, ἐξ ἧσπερ βασιλ(ικῆς) ||[25] ὁδοῦ δηλονότι κ(αὶ) τοῦ τοιούτου περιορισμοῦ ἀπηρξάμεθα. Ἀλλ' ἐπαναληπτέον κ(αὶ) διηγετέον ὅπερ ἀνωτέρω μικρ(ὸν) παρελίπομ(εν), ||[26] ὁ ἀνωτέρω ρηθεὶς τόπος ἐπὶ αὐτῷ ἐναπολειφθῆναι ὥστε διαιρ(εῖν) τοὺς φραγμοὺς (καὶ) τα σύνορα τοῦ τε Βατοπεδίου κ(αὶ) τοῦ Βερροιώτου ἐπει ἐ-||[27]πεχείρησαν τὸν τοιοῦτον οἱ Βατοπεδηνοὶ νεάζειν τὲ κ(αὶ) ἀροῦν, κ(αὶ) αὖθις δια τοῦτο σκάνδαλα ἀνερρίπιζον, φρικωδεστάταις ἀραῖς τὸ ||[28] τοιοῦτον ἐπέσχεν ἐγχείρημα κῦρ Λουκᾶς, ὥστε ὑπὸ ταῖς ἀραῖς (?) ταῦταις εἶναι τὸν ἐξ αμφοτέρων μερῶν τ(ὴν) γῆν ταύτ(ην) βουληθέντα καμ(εῖν) ||[29] κ(αὶ) ἀρῶσαι· μηδεῖς γοῦν

[88] Данас се од овог одељка виде само надредни знаци и слова: изнад **ть** двострука *варија*, надредно *т̄* у предлогу **ѡт**, натписано *д* у прилогу **тꙋд(ꙋ)**.

мнoю же и иже ѡ мнѣ ч(ь)стнѣи-шїим(ь) игꙋменѡм(ь). И иже хощет ||40 разорити сїє или ѡтврещи или въсачьскы повредити да подпадает(ь) три ста и ѡсмь ||41 на дес(е)те б(о)гоносныих(ь) ѡт(ь)ць клетвѣ : — Лѣт(о) ·ѕ҃· ·ѿ· к҃·, м(ѣ)с(е)ца априлїа, индїктїѡн(ь) ·і҃·.

||42 † Иже їеромонах(ь) и прот(ь) С(ве)тые Горы Ѳеофань :

† Иже Каракалꙋ ч(ь)стные ѡбытѣли игꙋм[ень], ||43 Иакїндь м(она)х(ь) :

† Иже Алѵпиеви обытѣли, въ инокѡх(ь) послѣдни Иѡсїфь :

||44 † Иже кꙋтлꙋмꙋскые ѡбытѣли, Малахїе їером(она)х(ь) :

† Иже Малаг(о) Хрїсорада, Їакѡв(ь) їером(она)х(ь)

||45 † Иже равдꙋшкые ѡбытѣли, Ѳеѡд(о)сїе їером(она)х(ь) :

† Иже Вел(и)каг(о) Хрїсорада, Григорїе м(она)х(ь)

||46 † Иже Кохлїада обытѣли, Гиерондїе їеромонах(ь) и доухoвник(ь).

τῶν ἁπάντ(ων) τ(ὴν) γῆν ταύτην καλλιεργήση εἰ μὴ βούλοιτο ὑπόδικος εἶναι τῶν τοιούτ(ων) φρικωδεστάτ(ων) ἀρ(ῶν). Διὰ γὰρ ||30 τοῦτο κ(αὶ) τα προειῤημ(έν)α πάντα τὸ παρ(ὸν) συνετέθη κατησφαλισμ(ένον) δικαίωμα κ(αὶ) ἐπεδόθη τῆ τοῦ Βερροιώτου μον(ῆ), ὃ κ(αὶ) ὑπογέγραπτ(αι) ||31 παρ’ ἐμου τὲ κ(αὶ) τῶν περι εμὲ σεβασμιωτ(ά)τ(ων) καθηγουμ(ένων). Ὁ γοῦν βουληθεῖς ἀποκυρῶσαι τοῦτο ἢ ἀθετῆσαι ἤτε μ(ὴν) τοσύνολον παρα-||32σαλεῦσαι ὑποβεβλίσθω ταῖς τῶν τριακοσί(ων) δέκα κ(αὶ) ὀκτὼ θεοφόρ(ων) π(ατέ)ρων ἀρ(αῖς). Ἔτους ἑξακισχιλιοστοῦ ωκ ||33 μηνὶ ἀπριλλ(ίω) ἰν(δικτιῶνος) ί.

||34 † Θεφάνης ἱερομόναχος κ(αὶ) πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους : — ἐπὶ ἔτους ,ςωκ ′[89]

||35 † Ὁ τῆς τοῦ Καρακάλου σε(βασμίας) μον(ῆς) καθηγούν(εν)ος Ὑάκινθος μοναχός.

||36 † Ὁ τῆς τοῦ Ἀλω(ποῦ) μον(ῆς) ἐν μοναχοῖς ἐλάχιστος Ἰωσὴφ μαρτυρ(ῶν) ὑπέγραψα.

||37 † Ὁ τῆς τοῦ Κουτλουμούσει μονῆς Μαλαχί(ας) ἱερομόναχος.

||38 † Ὁ τῆς τοῦ Ῥαβδούχου μον(ῆς) Θεοδόσιος ἱερο(μόν)αχ(ος)

||39 † Ὁ τῆς τοῦ Μεγ(ά)λου Χρυσουράρη Γρηγ(ό)ρ(ι)ος μοναχός

||40 † Ὁ τῆς τοῦ Μικροῦ Χρυσουράρη Ἰάκωβος ἱερο(μόν)αχ(ος)

||41 † Ὁ τῆς τοῦ Κ{κ}οχλιαρὰ μονῆς Γέροντιος ἱερομόναχος καὶ πνευ(μα)τικός.

L. 2 **ѡтними : ѡт(ь). мим…**K || l. 10 **реченныи : чьстныи**? K || l. 13 **възрастати : възрасти** K || l. 30 **начехмѡ** : lege **начехѡм** || l. 35 **ѡбое страны : ѡбостраны** K.

[89] Година овде поновљена изгледа да је накнадно додата, cf. Pantéléèmôn, 142, 145.

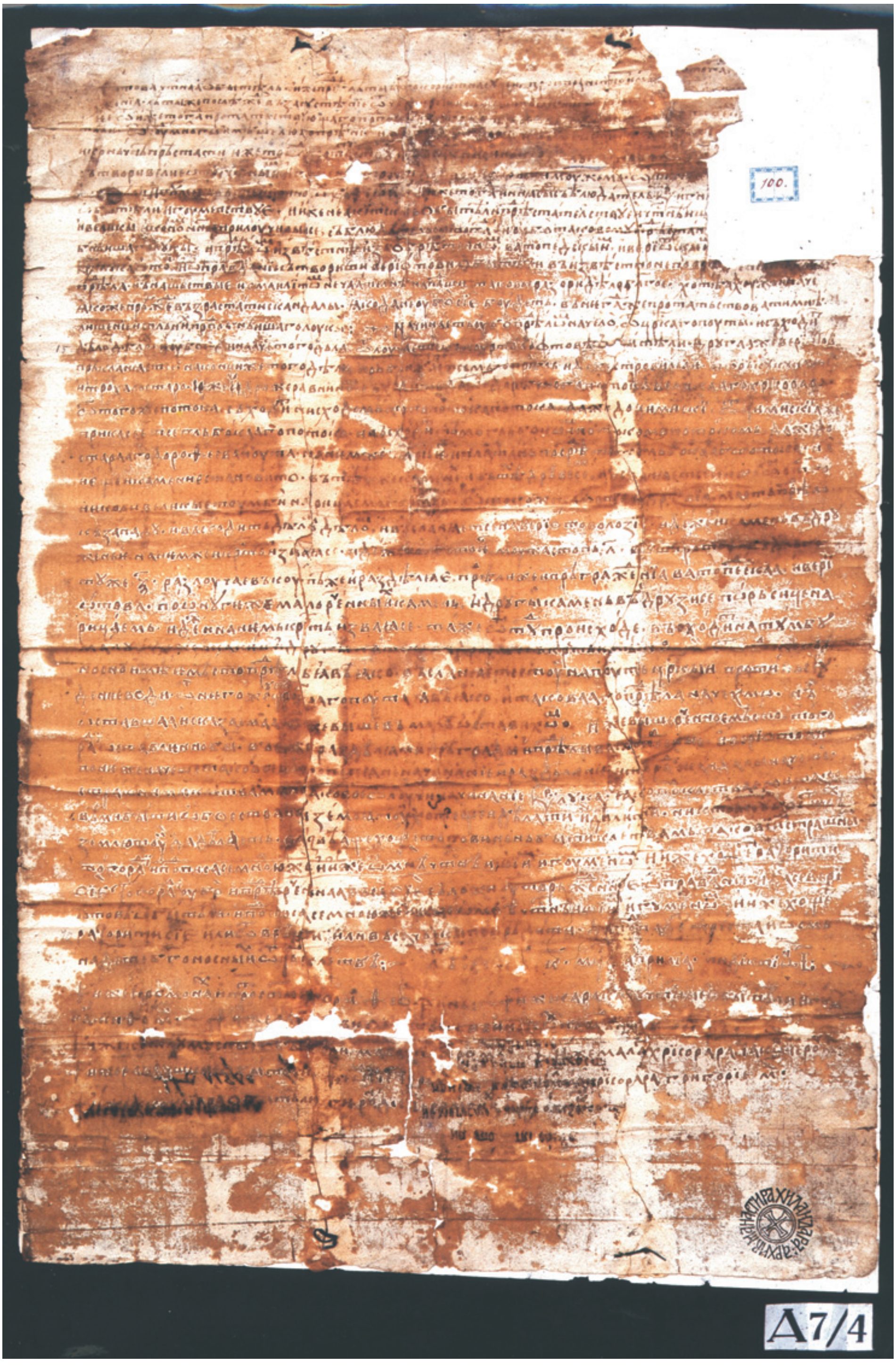
Mirjana Živojinović — Đorđe Bubalo

LA TRADUCTION EN ANCIEN SERBE DE L'ACTE DU PRÔTOS THÉOPHANE (AVRIL 1312, IND. 10) POUR LE MONASTÈRE DE BERROIÔTOU

Alors que l'acte grec du prôtos Théophane, daté d'avril 1321 (n° 100; sign. topographique A 7/4), dont des copies sont conservées dans les archives de Saint-Pantéléèmôn et de Vatopédi, a déjà été publié à trois reprises avec les actes de ces monastères, sa traduction en ancien serbe est quasiment restée inconnue jusqu'à présent. En son temps, Ljubomir Kovačević l'avait incluse dans un recueil des actes de Chilandar, déjà apprêté pour l'édition mais dont la parution a été empêchée par la Première Guerre mondiale. Par un jeu de hasard, trois feuillets d'imprimerie, contenant entre autres l'édition de Kovačević de notre document, nous sont parvenues. Ceci nous a permis, compte tenu de la forte mutilation de cet acte, écrit sur papier, causée par l'humidité depuis sa transcription par Lj. Kovačević, d'utiliser pour la présente édition sa lecture, en tout point correcte, tant pour certains passages du texte, aujourd'hui totalement perdus, que pour des lettres et mots, entre temps devenus illisibles.

Nous considérons que l'acte grec du prôtos Théophane a été traduit en ancien serbe, vraisemblablement à Chilandar, à l'occasion d'un litige opposant les moines serbes à ceux de Vatopédi au sujet d'un rucher (v. notice au verso, n° 3). Le traducteur, qui était un bon connaisseur du grec et de l'ancien serbe, s'est efforcé de traduire à la lettre le contenu de l'acte grec. De ce fait, la traduction s'en trouve par endroit peu claire, de sorte que nous avons également recouru pour sa compréhension, ainsi que pour nos notes, aux éditions des copies grecques et aux commentaires de leurs éditeurs.

La présence des copies de l'acte du prôtos Théophane à Saint-Pantéléèmôn et à Vatopédi, ainsi que de sa traduction en ancien serbe à Chilandar, tendrait à suggérer que ces trois monastères ont possédé, durablement ou provisoirement, une partie des biens de l'ancien monastère de Berroiôtou.

100.
Д7/4

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 949.5:316.322.5(495.622)(093)"1280/1330"

ÉLISABETH MALAMUT

CINQUANTE ANS À THESSALONIQUE: DE 1280 À 1330

The author has undertaken a study of Salonica during the reign of Andronicus II based mainly on new information found in sources published after the appearance of Tafrali's work on Salonica in the fourteenth century. She analyses the political, social and cultural aspects, and concludes with new perspectives on the government of Salonica, the wealth of the Church and rifts in society before 1330. She also draws attention to the extraordinary intellectual vitality of the city and the beginnings of humanism.

Introduction

En 1299, Théodore Métochite, ambassadeur d'Andronic II auprès du kralj Milutin, se rend en Serbie régler les détails du mariage du kralj serbe avec la très jeune fille d'Andronic II, Simonide.[1] Parti probablement dans la deuxième quinzaine de janvier de Constantinople, après avoir traversé la Thrace en plein hiver dans des conditions épouvantables,[2] il arrive à Thessalonique au cours du mois de février.[3] Métochite est heureux de se reposer dans une ville qu'il connaît bien, car il y a séjourné plusieurs fois. Il aime cette ville qu'il trouve belle et grande. Il y a des amis qui lui témoignent du respect, vues sa fonction et sa mission.[4] Thessalonique est l'étape essentielle sur la route de l'ambassadeur, car la population attend avec impatience le message de paix après plusieurs années d'incursions des Serbes et les coups très durs que le gouverneur et chef des armées Glavas Tarchaniôtès a dû essuyer.[5]

---

[1] Le *Presbeutikos* de Théodore Méthochite a été édité successivement par *K. N. Sathas* dans Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, I, Venise 1872, 154–193 et par *L. Mavromatis*, La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin, Thessalonique 1978, 89–119. La dernière traduction est celle en serbo-croate d' *I. Djurić*, Teodor Metohit dans Bizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI, Belgrade 1986, 77–143.

[2] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques IX, 33, éd. et trad. A. Failler Paris 1999, III, 304.

[3] Pour la chronologie du voyage, voir *I. Djurić,* Cadres chronologiques du Presbeutikos de Théodore Métochite, JOB 32/3, 1982 p. 111–120.

[4] Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, 97[274–278]; *Djurić*, 93–94.

[5] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques IX, 30, éd. Failler, 298 et 299, n. 7 sur la carrière de Glavas Tarchaneiôtès en particulier; voir aussi *Djurić*, Teodor Metohit, 96, n. 37; PLP 11, n° 27504.

Les lignes que consacre Théodore Métochite à Thessalonique[6] incitent le lecteur à connaître davantage la ville de cette époque, son gouvernement, ses habitants, sa société et sa culture. Ainsi ai-je tenté une histoire de Thessalonique sous le règne d'Andronic II, pendant ces cinquante ans qui marquent le début de la Renaissance Paléologue jusqu'aux années 1330, avant la terrible guerre civile qui va déchirer Thessalonique, en insistant sur les points mis à jour par les nouvelles éditions des sources depuis l'ouvrage encore irremplaçable d'O. Tafrali au début du siècle dernier.[7]

I. L'ASPECT POLITIQUE

1) Les gouverneurs de Thessalonique[8] jusqu'à l'arrivée d'Irène de Montferrat

— Le cas Nicéphore Choumnos

Après Kalos Philarètos, duc de Thessalonique en 1290[9] et Jean Comnène Cantacuzène, neveu de Michel VIII,[10] nous trouvons comme gouverneur (*képhalè*) de Thessalonique en mai 1295, et non pas en 1310, comme il était dit jusqu'à présent,[11] Nicéphore Choumnos, *épi tou kanikleiou.*[12]

Considérer, tout d'abord, que Nicéphore Choumnos est gouverneur de Thessalonique en 1295[13] est un argument de plus pour authentifier à coup sûr le destinataire du rapport d'ambassade de Théodore Métochite en 1299. En effet, l'ambassadeur s'adresse à son correspondant non seulement comme à un homme qui a de hautes responsabilités dans l'empire,[14] mais aussi comme à quelqu'un qui connaît bien les gens qui résident à Thessalonique ou passent par la ville.[15] Or qui connaît mieux que l'ancien gouverneur la situation à Thessalonique? Qu'ait été nommé à cette date un homme puissant dont la famille était originaire de Thessalonique et dont la très grande fortune était macédonienne[16] n'a rien d'étonnant.

---

[6] Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, 96^{265}–97^{290}.

[7] *O. Tafrali*, Thessalonique au XIVe siècle, Paris 1913.

[8] La liste qui avait été établie par *P. Lemerle* (Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1945, p. 224) doit être révisée en relation avec les données fournies par les nouvelles éditions des archives de l'Athos.

[9] Archives de l'Athos XX, Actes de Chilandar I, Des origines à 1319, éd. *M. Živojinović*, *V. Kravari*, *C. Giros* (Archives de l'Athos XX), Paris 1998, 16–17 et n. 102.

[10] Ibid., 17.

[11] *I. Ševčenko*, Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues, Bruxelles 1962 (Subsidia 3), p. 125.

[12] Actes de Chilandar I, n° 15.

[13] Cette nouvelle chronologie a des conséquences très importantes, comme nous le verrons, sur la suite des évènements et leur interprétation.

[14] Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, 89.

[15] Ibid., 97^{280}, 98^{313}.

[16] PLP 12, n° 30961.

Nous pensons, ensuite, que Nicéphore Choumnos est l'*épi tou kanikleiou* mentionné dans une inscription d'une pierre de remploi dans une église de Thessalonique. Cette inscription, datée par son dernier éditeur de 1278–1279, devrait être datée, selon nous, de 1293–1294.[17] La présence, en effet, d'un *épi tou kanikleiou* à Thessalonique est un fait tout à fait extraordinaire et nous n'en connaissons pas d'autre exemple que celui de Nicéphore Choumnos, qui obtint cette charge entre le printemps 1294 et mai 1295.[18] Ensuite, notre argumentation porte sur l'identité de l'empereur «Michel porteur de la couronne et nouveau Constantin» mentionné dans l'inscription, que nous pensons être Michel IX et non Michel VIII.

En effet, l'épithète de «porteur de la couronne» est attribué à Michel IX dans une inscription peinte de l'église Saint-Démétrius en l'honneur de la Vierge, quand cet empereur résida à Thessalonique en 1319–1320.[19] Reste à savoir si l'épithète de «Nouveau Constantin», que l'on attribue habituellement à Michel VIII, a pu être conférée à Michel IX. Rappelons que Michel IX, qui avait été associé comme «basileus» dès 1282, fut couronné le 21 mai 1294 comme co-souverain de son père Andronic II et empereur autocrator dans l'église Sainte-Sophie de Constantinople. À cette occasion il fut hissé sur le pavois par les archontes, reçut la couronne de son père et fut oint du myrrhon par le patriarche Jean XII Cosmas.[20] Ce couronnement, le jour même de la fête du premier empereur chrétien Constantin, eut un caractère exceptionnel dans sa solennité et la consécration des droits souverains de Michel IX.[21] Nous suggérons que Michel IX, peu de temps après ce couronnement, se rendit à Thessalonique, la deuxième ville de l'empire pour y recevoir l'accueil de ses sujets en tant que nouvel empereur autocrator. Durant son séjour, entre mai et septembre 1294, ont été accomplis des travaux par l'*épi tou kanikleiou* Nicéphore Choumnos, képhali de Thessalonique. Ces travaux sont datés du règne de Michel «porteur de la couronne» (sous entendu de la couronne du nouvel empereur co-régnant autocrator) et «Nouveau Constantin», épithète qu'il a reçu le jour de son couronnement.

---

[17] *J. M. Spieser*, Les inscriptions de Thessalonique, TM 5, 1973, 167 (n° 18). On retiendra, en effet, l'indiction 7, en suggérant que le chiffre des dizaines de l'an du monde a été mal lu (il manque d'ailleurs le chiffre des unités).

[18] Au printemps 1294, à la mort de Théodore Mouzalôn: «l'empereur chargea alors le mystikos seul de tout le soin de la médiation des affaires publiques; il l'établit peu après préposé au caniclée», cf. *Georges Pachymérès*, Relations Historiques VIII, 31, éd. Failler III, 214. En mai 1295 il est attesté avec ce titre comme gouverneur de Thessalonique, voir ci-dessus. On pourrait même se demander si Nicéphore Choumnos, alors «mystikos», n'est pas à Thessalonique en 1292–1293 en qualité de préposé aux affaires fiscales de l'Occident, cf. Archives de l'Athos, Actes d'Iviron, III, De 1204 à 1328, éd. *J. Lefort*, *N. Oikonomidès*, *D. Papachryssanthou*, *V. Kravari*, avec la collaboration d'*H. Métrévéli*, Paris 1994, n° 67 et p. 133.

[19] *Spieser*, Inscriptions, cité *supra*, 171–173 (n° 24)

[20] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques; sur le couronnement de Michel IX et la bibliographie s'y référant, voir *B. Ferjančić*, Michael IX Palaiologos (1277–1320), Zbornik Filozofskog fakulteta (Recueil de travaux de la Faculté de philosophie), XII–1, Belgrade 1972, 333–356 (ici 334–338).

[21] *E. Christophilopoulou*, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, Athènes 1956, 186.

— Les gouverneurs de Thessalonique face au danger serbe

Vraisemblablement trop absorbé par ses fonctions de plus en plus importantes à Constantinople, Nicéphore Choumnos a dû être remplacé assez rapidement par Manuel Trixas en 1297, lui aussi un homme de l'empereur, qualifié de «doulos» et nommé duc de Thessalonique.[22]

Une question se pose: doit-on faire la distinction entre gouverneurs militaires et gouverneurs civils de Thessalonique? Ou pour mieux dire, y avait-il deux postes distincts et, par conséquent, deux administrations? Je serais d'avis que, selon les circonstances propres à Thessalonique, circonstances politiques et militaires, il y avait des gouverneurs à compétences plus ou moins civiles ou militaires.[23]

Ainsi, il est naturel qu'en 1297 un gouverneur militaire soit établi à Thessalonique face aux incursions serbes qui se multiplient dans la région et menacent Thessalonique. Ce gouverneur nommé «stratège» et «grand connétable» par Pachymère[24] et «chef suprême et stratège des armées des villes et pays d'Occident» par Théodore Métochite[25] est Michel Glavas Tarchaniôtès.[26] Établi à Thessalonique, il a d'abord organisé la riposte et la défense face aux attaques serbes, et il a, ensuite, conseillé l'empereur de négocier la paix, aussi s'occupe-t-il de façon constante des rapports diplomatiques avec Milutin et accueille-t-il les ambassadeurs.[27] On dispose d'une inscription en son nom lors de la réfection de la chapelle Euthyme de Saint-Démétrius en 1302–1303.[28] Nommé alors protostratôr, il est pratiquement certain qu'il a assumé jusqu'à cette date les fonctions de gouverneur de Thessalonique. Puis, au moment de l'arrivée d'Irène de Montferrat à Thessalonique, à Pâques 1303,[29] il a été appelé à d'autres fonctions. On le trouve au printemps 1304 aux côtés de Michel IX à la tête d'une expédition contre Svatoslav, qui ravage l'Haimos depuis quelque temps.[30]

2) Irène de Montferrat (1303–1316): Thessalonique en «apanage»

Il est certain qu'avec l'arrivée d'Irène de Montferrat à Thessalonique commence une autre période de gouvernement de la région, plus autonome, même si, dans un premier temps, l'envoi par l'empereur de Théodore Métochite comme chef de la chancellerie permet de garder des relations encore étroites avec la capitale.[31]

---

[22] Actes de Chilandar I, 17.

[23] Pour l'évolution de l'administration à Thessalonique et l'extension du ressort régional du képhalè au cours du XIVe siècle, cf. *Lj. Maksimović*, The Byzantine Povincial Administration under the Palaiologoi, Amsterdam 1988, 117–119, 130–147, 160–174.

[24] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques, IX, 30 éd. Failler, III, 298.

[25] Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, $97^{308-310}$.

[26] Voir *supra* n. 5.

[27] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques, IX, 30 éd. Failler, III, 298; Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, 97^{308}–98^{320}.

[28] *Spieser*, Inscriptions, cité *supra*, 167–168.

[29] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques, XI, 5, éd. Failler, IV, 412–414.

[30] Ibid., XI, 28, éd. Failler, IV, 488; *Ševčenko*, Polémique, cité *supra* n. 11, 275.

[31] Voir le Poème I de Métochite, éd. *M. Treu*, Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites, Programm des Victoria-Gymnaiums zu Postdam, Postdam 1895, 1–37, trad. et commenté par *Ševčenko*, Polémique, 275–279.

Selon Grégoras, l'empereur Andronic II a investi sa femme de droits souverains plus étendus que ceux qui reviennent ordinairement à une despoina: Irène pouvait notamment, selon Métochite, promulguer des actes impériaux (*thespia basilika*).[32]

— Les tentatives d'expansion de l'impératrice à Salonique:

À son arrivée à Thessalonique, juste après Pâques 1303, avec son fils Jean[33] et sa belle-fille.[34] Irène s'est lancée dans une politique étrangère audacieuse, notamment parce qu'elle désirait réunir à Thessalonique la Thessalie, alors «sans maître» dit Métochite.[35] La question de la chronologie de la mort du dernier seigneur de Thessalie, le sebastocrator Constantin Doukas Ange n'est néanmoins pas encore éclaircie.[36] Selon Grégoras, Irène avait un double projet pour assurer sa mainmise sur la Thessalie et une grande partie de la Grèce occidentale, d'une part en voulant établir Jean, son fils aîné, prince des Etoliens et des Acarnaniens et de toute la région qui bordait l'Epire,[37] d'autre part en mariant son second fils Théodore à la fille (ou la sœur?) du duc d'Athènes avec la volonté d'engager la guerre contre le seigneur de Thessalie. Examinons la chronologie de ces projets.

Le projet de l'impératrice Irène concernant Jean, son fils aîné, venait à la suite du projet antérieur d'un mariage entre Jean et Isabeau de Villehardouin, princesse d'Achaïe et veuve de Florent de Hainaut (avant 1301).[38] Reste à savoir si la nouvelle initiative eut lieu avant l'arrivée d'Irène à Thessalonique[39] ou après, c'est-à-dire entre le printemps 1303 et l'été 1305.[40]

---

32 Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 237; Poème I de Métochite dans *Ševčenko*, Polémique, 275[735]. Sur la création des apanages au XIVe siècle et la nature de leur autorité, voir *Maksimović*, cité *supra* n. 23, p. 26, 160–161.

33 PLP 9, 21475.

34 *Georges Pachymérès*, Relations Historiques, XI, 5, éd. Failler IV, 412: « Mais les jours de Pâques arrivèrent (7 avril 1303); comme l'impératrice avait décidé de partir pour Thessalonique, le souverain éprouve aussi pour cette raison des soucis pressants. Il célèbre d'abord le mariage de son fils le despote Jean; c'est à la fille de Choumnos, le préposé au Caniclée, un homme qui paraissait particulièrement sage et favorable au souverain; c'est à cette fille, fiancée depuis longtemps à Jean en vertu d'une bénédiction, qu'il unit en mariage son fils, un despote à une basilissa; l'impératrice avait, en effet, décidé qu'il partirait lui aussi avec elle».

35 Voir le Poème I de Métochite, v. 725–726, dans *Ševčenko*, Polémique, 275.

36 PLP 1, 212. La date de 1303 a été proposée sans véritable argument (*B. Ferjančić*, Tesalija u XIII i XIV veku, Belgrade 1974, 133), si ce n'est le projet d'Irène, une fois arrivée à Thessalonique, d'en faire un apanage pour Théodore, voir ci-dessous.

37 Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 240 (concernant Jean); 237 (ambassade envoyée par Irène au duc d'Athènes concernant le mariage de Théodore et le traité d'alliance contre l'archôn des Thessaliens).

38 *Georges Pachymérès*, Relations Historiques X, 7, éd. Failler IV, 318. Voir *A. E. Laïou*, Constantinople and the Latins: the Foreign Policy of Andronic II, Cambridge–Massachussets 1972, 229.

39 Comme le suppose A. E. Laïou dans Constantinople and the Latins, 229.

40 En 1304–1305 il avait reçu la charge d'éparque de Constantinople, cf. *Georges Pachymérès*, Relations Historiques, XII, 2, éd. Failler, IV, 526.

Le projet concernant son fils cadet Théodore[41] doit être situé lors de l'arrivée d'Irène à Thessalonique, au printemps ou en été 1303.[42] Il se concrétisa par une ambassade, et il est probable qu'à cette date le seigneur de Thessalie vivait toujours, malgré les dires de Métochite. Car on voit mal comment il aurait été question d'engager le combat contre le jeune Jean II Ange, encore un enfant, et de le poursuivre jusqu'à sa soumission.[43] Je pense qu'il s'agit de Constantin Doukas Ange, qui serait encore en vie à cette époque. Il est possible que les négociations traînèrent en longueur, comme le laisse entendre Théodore dans son autobiographie,[44] qui assure qu'en janvier 1305, lors de la mort de Jean de Montferrat, Irène était encore occupée à négocier son mariage.

Le dessein d'Irène de réunir à Thessalonique la Thessalie et les pays voisins, peut-être même l'Epire à terme, qui, finalement, sera réalisé au milieu du XIVe siècle sous le règne d'Andronic III, a été mal jugé par les contemporains, ce qui nous paraît très injuste. Ses projets échouèrent, car le seigneur de Thessalie mourut sans doute sur ces entrefaites et les grandes familles thessaliennes préférèrent avoir comme suzerain le duc d'Athènes et donc une domination plus lâche que celle qui aurait découlé de leur appartenance à une terre d'empire, même si Irène voulait faire de Salonique et sa région un royaume autonome.

Après l'échec de ses projets d'expansion en Thessalie et en Grèce du Nord, Irène a placé son fils Théodore en Italie comme marquis de Montferrat en 1305. Là encore, nous savons que le processus diplomatique a été complexe. En effet à la mort du marquis Jean I de Montferrat, les citoyens de Montferrat réclamaient à leur tête le despote Jean.[45] Si Irène de Montferrat était plutôt favorable à cette solution et si Andronic II ne s'y opposa pas immédiatement, ce fut néanmoins le patriarche Athanase qui demanda à l'empereur de ne pas laisser partir Jean dans lequel il voyait un successeur à la lignée principale des Paléologues en cas de malheur. Sa lettre datée de la fin du printemps 1305 ou du début de l'été ne laisse aucune ambiguïté à cet égard.[46] Finalement ce fut Théodore qui fut choisi d'un commun accord entre les époux impériaux pour le marquisat de Montferrat.

---

41 PLP 9, 21465.

42 Opinion partagée par *Laïou*, dans Constantinople and the Latins, 230. L'impératrice ne pouvait pas, en effet, avant d'être établie comme despoina à Thessalonique diriger la politique étrangère et conclure des traités avec des puissances extérieures.

43 Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 237: «elle lui (au duc d'Athènes Guy II de la Roche) envoie une ambassade lui proposant de prendre pour gendre son deuxième fils Théodore avec un traité selon lequel, elle, d'un côté, et lui, de l'autre, engageraient la guerre contre l'archôn des Pélasges et des Thessaliens et la guerre ne serait achevée avant que ce dernier ne leur soit soumis communément et que son commandement ne soit donné à son fils Théodore, afin que l'héritage de l'*archè* soit à lui de façon propre et éternelle».

44 *C. Knowles*, Les enseignements de Théodore Paléologue, Byz 22, 1952, 389–394

45 *Georges Pachymérès*, Relations Historiques XIII, 18, éd. Failler, IV, 658.

46 Le patriarche Athanase demande instamment à l'empereur de ne pas laisser son fils Jean quitter Constantinople, où il se trouvait alors, pour aller prendre la succession de Montferrat, cf. The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople. Letters to the emperor Andronicus II, Members of the Imperial family, and officials, éd., trad. et comment. *A. M. Talbot* (CFHB 7), 1975, n° 84. Voir aussi *A. E. Laïou*, A Byzantine Prince Latinized, Byz. 38, 1968, 386–410.

— Irène ou Jean Paléologue?

Après deux années passées à Thessalonique, consacrées en grande partie à des projets d'acquisitions territoriales en faveur de sa lignée, comme nous venons de le voir, et après avoir réuni une armée personnelle recrutée en partie de soldats romains de Bellagrada et d'un important contingent serbe octroyé par Milutin,[47] en été ou plutôt en automne 1305, Irène de Montferrat a voulu revenir à Constantinople. Elle en fut empêchée par les attaques des Catalans en Thrace et dut donc rebrousser chemin au bout d'une dizaine d'étapes impériales.[48]

Le problème est de savoir qui avait pris les rênes du pouvoir à Thessalonique à cette époque pour remplacer Irène de Montferrat, puisque, selon son poème autobiographique, Théodore Métochite était lui-même parti de Thessalonique pour la capitale au tout début du printemps 1305: après «presque deux ans».[49] Dans une telle situation, il n'y a pas de doute que ce soit Jean, le fils aîné de l'impératrice, qui la remplaça à Thessalonique après une réconciliation qui dut marquer précisément l'été ou l'automne 1305. On rappellera les faits.

Jean avait-t-il voulu gouverner aux côtés de sa mère dès Pâques 1303, lors de leur arrivée à Thessalonique? Nous l'ignorons. En tout cas, nous savons qu'en 1304–1305 Jean résidait à Constantinople où il remplissait les fonctions d'éparque.[50] C'est lors de ce séjour, comme l'indique la lettre du patriarche citée plus haut, que la proposition d'Irène de voir Jean succéder au marquisat de Montferrat parvint à Constantinople. Il est très probable que Jean s'accorda avec son père et le patriarche pour décliner l'offre et qu'à la suite de ce refus personnel de Jean la brouille fut consommée entre Irène et son fils aîné, comme en témoignent deux autres lettres du patriarche Athanase.[51]

Ces deux lettres rééditées par Alice Mary Talbot ont été très justement datées de cette époque. Simplement j'en inverserai l'ordre, estimant que la première lettre d'Athanase est celle où le patriarche demande à Andronic d'intervenir auprès de l'impératrice en faveur de son fils Jean pour qu'elle cesse de lui couper les cordons de la bourse et qu'elle assure à nouveau ses revenus. Ensuite une deuxième lettre du

---

[47] *Georges Pachymérès*, Relations Historiques XII, 34, éd. Failler, IV, 608.

[48] Ibid., XIII, 12, éd. Failler, IV, 644. Il est difficile de mesurer la distance parcourue en dix étapes. Si le terme étape correspond à l'étape pour la nuit, nous pensons que l'impératrice pouvait avoir effectué plus de trois cents kilomètres et avait déjà pénétré en Thrace (on rappellera qu'un courrier rapide pouvait effectuer jusqu'à 350 kilomètres par jour, c'est-à-dire «en un jour le trajet de dix journées», cf. *E. Malamut*, Les voyageurs à l'époque médiévale, dans La Bithynie à l'époque médiévale, sous la direction de J. Lefort (à paraître), 473). L'impératrice, avec son train et sa cour, ne pouvait rivaliser avec le service de la poste rapide. En revanche, si le terme étape correspond aux différentes étapes et relais pour les chevaux le long du trajet de la poste impériale, il se peut qu'Irène n'ait pas parcouru plus de cent kilomètres (cf. *E. Malamut*, ibid.). On est à la fin de l'été ou au début de l'automne 1305 (*Georges Pachymérès*, Relations Historiques XII, 32, éd. Failler, sur la bataille d'Aprôs en juin 1305), les Catalans sont en Thrace orientale, ils assiègent Rhaidesto.

[49] Voir le Poème I de Métochite, v. 743, dans *Ševčenko*, Polémique, 275.

[50] Voir ci-dessus n. 40.

[51] The Correspondence of Athanasius I, n° 85 et 86. Voir la lettre antérieure du patriarche (n° 84) faisant allusion à cette rupture entre Jean et Irène de Montferrat à la suite du refus de Jean.

patriarche Athanase toujours adressée à Andronic II le presse d'intervenir pour que Jean puisse revenir auprès de sa mère. Finalement Jean se réconcilia avec sa mère, partit à Thessalonique en automne 1305 alors qu'Irène décidait de revenir à Constantinople. À cette date Jean est investi des pouvoirs de gouverneur par chrysobulle.[52] Nicéphore Choumnos, son beau-père, épaula-t-il le jeune despote dans sa tâche? Nous n'en savons strictement rien, puisque, comme nous l'avons dit, le document à partir duquel toutes les hypothèses avaient été formulées sur la présence effective de Nicéphore Choumnos à Thessalonique et sur son gouvernement de la région, date non de 1310, mais de 1295. Grégoras nous informe cependant que Nicéphore Choumnos se trouvait aux funérailles de Jean, emporté par la maladie dès 1307.[53]

En revanche, l'absence d'Andronic II aux funérailles de son fils notée par les contemporains est plus étrange. Était-ce réellement un empêchement majeur (il est vrai que les Catalans menacent toujours la région) ou bien l'empereur n'a-t-il pas voulu assister aux funérailles de son fils, ce qui voudrait dire que le gouvernement de Jean à Thessalonique lui déplaisait?[54] Il est probable, en effet, que les années 1306–1307 furent celles d'un gouvernement plus personnel de Jean.

— *Le gouvernement de Jean Monomachos et le rapprochement avec les Valois*

La mort de Jean en 1307 ouvre une nouvelle phase politique à Thessalonique qu'illustrent toutes les intrigues menées par le nouveau gouverneur Jean Monomachos.[55] On évoquera d'abord le contexte extrêmement menaçant que constitue la présence catalane en Macédoine en été 1307 sous la direction de Rocafort qui se dit prêt à prendre Thessalonique.[56] Par ailleurs, Charles de Valois, le prétendant à l'empire, est à la tête d'une vaste coalition, qui, outre le pape, le roi de France, Venise et le roi d'Arménie, comprend désormais les Catalans[57] et même la Serbie. En effet, au printemps 1308, Charles de Valois conclut un traité d'alliance avec Milutin dirigé contre Byzance, le traité de Lys (mars 1308).[58] C'est alors que se fomente le complot dirigé par Jean Monomachos.

52 *F. Cognasso* Una crisobulla di Michele IX Paleologo per Teodoro I di Monferrato, Studi bizantini 2, 1927, 46. Pour la transmission de l'autorité du képhali à celle du despote, cf. *Maksimović*, The Byzantine Provincial, cité *supra*, 160–161.

53 Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 241. Michel Gabras avait écrit une monodie sur le prince défunt quelques mois après sa mort, cf. *G. Fatouros*, Die Briefe des Michael Gabras (ca 1290-nach 1350), I, p. 17, 74, II, n° 23, p. 49–50$^{37-45}$. Voir aussi la monodie de Manuel Philès, cf. *E. Miller*, Manuelis Philae Carmina ex Codicibus Escurialensibus, Florentinis, Parisinis et Vaticanis, I, Paris 1855, 388–414.

54 On rappellera ici la requête du patriarche à Andronic II au sujet de la misère des gens du prince après sa mort, cf. The Correspondence of Athanasius I, n° 96.

55 PLP 8, 19302.

56 *Laïou*, Constantinople and the Latins, 208.

57 Les Catalans deviennent vassaux de Charles de Valois auquel désormais ils sont alliés, cf. *Laïou*, Constantinople and the Latins, 208–209. Établis à Cassandreia, ils menacent directement Thessalonique.

58 Pour le texte du traité (27 mars 1308) et sa ratification (25 juillet 1308), voir *Mavromatis*, La fondation, cité *supra* n. 1, 123–136.

Ce personnage a alimenté une bibliographie relativement importante.[59] On a relevé qu'il était issu d'Asie mineure et que nombre de ses acolytes étaient également issus d'Asie mineure. Nous voudrions ici concentrer notre attention sur le rôle de Jean Monomachos à Thessalonique et l'implication supposée d'Irène de Montferrat et de Nicéphore Choumnos.

Jean Monomachos exerça à Thessalonique des fonctions militaires équivalentes à celles de «capitaneus», c'est-à-dire en langage administratif byzantin de stratège. Or pendant l'été 1307 il fit allégeance à Charles de Valois et à Catherine de Courtenay, héritière titulaire de Constantinople, dans le contexte politique que nous avons rappelé.[60] Parmi les hautes personnalités, qualifiées de «majores» par Jean Monomachos,[61] qui se trouvèrent à ses côtés, certains ont pensé qu'il fallait attribuer un rôle particulier à Nicéphore Choumnos.[62] Or, comme nous l'avons vu,[63] il paraît très incertain que Nicéphore Choumnos soit resté à Thessalonique après la mort de Jean. En revanche, il serait invraisemblable qu'Irène de Montferrat ait été à l'écart de ces intrigues et qu'elle n'en ait eu aucune connaissance.

Après la mort de son fils Jean, l'impératrice est certainement revenue sur le devant de la scène politique. Elle s'entendait parfaitement avec son gendre, le kralj serbe Milutin, qu'elle honorait de façon impériale jusqu'à lui ceindre la tête du diadème réservé aux empereurs, sans compter les vêtements et les multiples biens soustraits aux Romains, dit Grégoras.[64] C'était au temps, nous précise l'auteur, où elle pensait avoir des petits-enfants de cette union. En 1307, on rappellera que Simonide a quatorze ans.[65] On peut donc supposer avec la plus grande vraisemblance qu'Irène de Montferrat était soit partie prenante soit partie consentante dans le «complot» révélé par les lettres de Jean Monomachos à Charles de Valois et Catherine de Courtenay. On rappellera à cette occasion le rôle de Constantin Limpidaris,[66] qui, lui aussi, envoya une lettre d'allégeance à Charles de

---

[59] L'étude la plus documentée à ce jour reste l'article de *H. Ahrweiler*, Philadelphie et Thessalonique au début du XIVe siècle: à propos de *Jean Monomaque*, dans Philadelphie et autres études (Byzantina Sorbonensia 4), Paris 1984, 9–16. Voir aussi *Laïou*, Constantinople and the Latins, 212–214.

[60] En témoigne la lettre de Constantin Monomachos adressée à Charles de Valois, prétendant au trône byzantin au nom de sa femme Catherine de Courtenay, cf. Ahrweiler, Philadelphie, 10; *Laïou*, Constantinople and the Latins, 343 (texte latin). Sa participation au complot est confirmée par la lettre qu'il envoya à Catherine de Courtenay, cf. *Ahrweiler*, 11.

[61] *Laïou*, Constantinople and the Latins, 342. Les personnalités liées au complot seraient pour la plupart issues d'Asie Mineure où subsistait un fort parti pro-laskaride et arsénite, cf. *Laïou*, ibid., 214–215.

[62] L'hypothèse est défendue par *H. Ahrweiler*, Philadelphie 11.

[63] La nouvelle datation de l'acte de Chilandar (1295 au lieu de 1310) bouleverse bien évidemment les hypothèses et loin de voir le poste de Nicéphore Choumnos à Thessalonique comme une disgrâce (ainsi que l'avait analysé H. Ahrweiler), il convient, au contraire d'insister sur le caractère promotionnel de la nomination de Nicéphore Choumnos à la fonction de képhalè. Par ailleurs il faut rappeler que Nicéphore Choumnos n'a jamais caché son hostilité aux Catalans, cf. *J. Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, Homme d'État et humaniste byzantin (ca 1250/1255–1327), Paris 1959, 47.

[64] Nicéphore Grégoras, Bonn, I, 241.

[65] Simonide, en effet, n'avait que six ans lorsqu'elle fut unie au kralj serbe, cf. *Georges Pachymérès*, Relations Historiques IX, 31, éd. Failler III, 302.

[66] PLP 6, 14940; *Laïou*, Constantinople and the Latins, 214–215, 341–343; *Ahweiler*, 10 et n. 9.

Valois et qui, s'il devait être identifié au grand stratopédarque Livadarios,[67] se serait établi à Thessalonique après 1296 et avant 1321.[68]

Pour en revenir à Irène de Montferrat, il est naturel que sa diplomatie ait été plus ou moins calquée sur celle de Milutin. Et comme Milutin traitait avec Charles de Valois, parce qu'il craignait la constitution d'un État catalan de Macédoine, Irène de Montferrat devait penser que c'était une façon de parer au danger alors terrible que représentait la prise de Thessalonique par les Catalans: du printemps 1308 date une première attaque des Catalans et Rocafort se nommait déjà «roi de Salonique». En faisant allégeance à Charles de Valois, les «majores» avaient certainement l'idée d'éviter la prise de Thessalonique et les conséquences funestes qui en auraient résulté pour la ville et sa population. Par ailleurs, nous savons par Grégoras qu'Irène menait une politique de plus en plus indépendante et était personnellement très hostile à son époux Andronic II.[69]

C'est alors que Constantinople finit par réagir et envoya des forces armées au secours de Thessalonique assiégée, d'abord le grand stratopédarque et commandant en chef de l'armée grecque en Macédoine, Angelos Paléologue,[70] ensuite le fameux Chandrènos[71] qui força les Catalans à lever le siège en 1309,[72] à la suite de quoi les velléités pro-valoisiennes des Byzantins de Thessalonique retombèrent. Il faut certes mentionner le revirement de Milutin, la mort de Catherine de Courtenay et finalement l'abandon du projet par Charles de Valois. Aussi la situation finit par rentrer dans l'ordre. On peut donc affirmer qu'en 1307–1309 Thessalonique a continué d'être une terre d'empire, même si elle fut tentée par la dissidence. La preuve en est que Jean Monomachos avait été établi à Thessalonique sur ordre impérial et que la suite de sa carrière, calamiteuse, consista à devenir lecteur du vieux général aveugle, Alexis Philanthropènos.[73]

---

67 PLP 6, 14859.

68 En effet un acte de Chilandar de 1321 (*V. Mošin — A. Sovre*, Supplementa ad acta graeca Chilandarii, Ljubljana 1948, n° 5) mentionne que les moines de Chilandar ont donné en location une parcelle des terres de leur monastère à Salonique pour un monastère de femme, dont une notice au verso indique qu'il fut fondé par la défunte stratopédarchissa Livadarea et qu'il jouxtait le monastère serbe de la Sainte Trinité (Ce renseignement précieux m'a été communiqué par *M. Živojinović*). Un horismos du képhali de mai 1326, qui met fin au litige entre la Sainte Trinité et le monastère de nonnes, confirme qu'il s'agit des biens de la mégalè stratopédarchissa Livadarea (Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar publiés par *L. Petit* et *B. Korablev*, Première partie: Actes grecs,VV 17, 1911, réimp. Amsterdam 1975, n° 139 = *Dölger*, Reg. 2548). Ce document remet donc en question l'hypothèse selon laquelle le grand stratopédarque et protovestiaire Livadarios, alias Limbidaris, serait resté en Asie mineure (*Laïou*, Constantinople and the Latins, 214–215), à moins qu'il ne s'agisse de deux personnages distincts.

69 Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 234–243.

70 *Laïou*, Constantinople and the Latins, 221.

71 PLP 12, 30572.

72 Ibid., 224. Pour le discours de Thomas Magistros sur les exploits de Chandrènos à Thessalonique contre les Catalans, cf. PG 145, col. 353–373.

73 Contrairement à *H. Ahrweiler* (op. cit., 13), je ne pense pas, en effet, que la fonction de lecteur témoigne d'une issue brillante dans la carrière de Jean Monomachos.

— *Le rapprochement avec la Serbie*

Quand Irène est partie à Thessalonique en 1303, l'une des raisons invoquées par les contemporains était que l'impératrice désirait se rapprocher de sa fille Simonide, mariée depuis quatre ans avec Milutin et alors âgée de dix ans. On rappellera le Poème de Métochite[74]: «elle désirait revoir son gendre, roi des Serbes, et sa fille bien aimée» ou le panégyrique que Théodore Hytarkènos lui consacra: «Tu as pensé qu'il fallait partir de Thrace pour la ville des Thessaliens afin de réchauffer les plus chéris de toi qui venaient de Triballie… Et avec ceux qui sont chéris de toi et que tu chéris tu voulais partager ta douce conversation et ta douce compagnie».[75] Vers 1305 Milutin rendait service à sa belle-mère, notamment en lui envoyant un contingent serbe.[76] Simonide, de son côté, a certainement rendu visite à sa mère pendant toutes ces années.

Il me semble néanmoins que les années 1310–1316 s'inscrivent dans une perspective un peu différente, notamment si l'on évoque d'abord les chartes promulguées par Irène de Montferrat à cette époque, notamment en faveur de Chilandar,[77] ensuite les fondations de Milutin à Thessalonique mentionnées par Danilo,[78] ainsi les palais royaux et les églises de Saint-Nicolas[79] et de Saint-Georges,[80] mais aussi le monastère de la Vierge, dit de Jérusalem,[81] l'église de la Sainte Trinité.[82] Rappelons que Milutin appelait Thessalonique sa «ville capitale»[83] et que Simonide était considérée comme fondatrice et kyria de Chilandar.[84] À l'évocation de toutes ces mentions, on peut penser que les années 1310–1316 furent celles d'une «politique byzantino-serbe de Thessalonique». Il s'agissait même d'une administration économique conjointe,

---

74 Réf. *supra*, n. 31.

75 *Fr. Boissonade*, Anecdota Graeca I (1829), 272–273

76 Réf. *supra*, n. 47.

77 Mention d'un horismos de l'impératrice émis peu avant sa mort, vers 1315–1316, accordant aux moines de Chilandar une terre sur le Strymon pour la construction d'un moulin dans un acte de 1322 émis par le despote Démétrius, cf. Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. *Petit*, n° 76. À ce sujet cf. *F. Barišić*, Povelje vizantijskih carica, ZRVI 13, 1971, 162–163.

78 Biographies des rois et archevêques serbes rédigées par Daniel et autres, éd. *Daničić*, 136, trad. *Mirković*, 102.

79 Cette église peut être identifiée avec l'église de Saint-Nicolas Orphanos, cf. *S. K. Kissas*, Danilo II i solunska okolina, Beleške o vizantijsko-srpskim odnosima početkom XIV veka, dans L'archevêque Danilo II et son époque — Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba. Colloque scientifique international à l'occasion du 650e anniversaire de sa mort (sous la direction de V. Djurić), Décembre 1987, Belgrade 1991, 29–41 (ici 29). Voir aussi *S. K. Kissas*, Srpski srednjovekovni spomenici u Solunu, Zograf. 11, 1981, 34–41.

80 En fait ce métoche existait déjà depuis un certain temps (Saint Sava l'aurait fondé). Milutin l'a restauré et en 1299 il est acquis par Chilandar (Actes de Chilandar, I, n° 17 $^{85-88}$, 34 $^{137-139}$ et commentaire, p. 48).

81 Attesté en 1309 comme la propriété de Milutin, cf. Actes de Chilandar, I, n° 25$^{2-5}$.

82 Sur l'église de la Sainte-Trinité, voir infra, n. Voir aussi *Kissas*, Srpski srednjovekovni spomenici, 41.

83 Biographies, éd. *Daničić*, 141, trad. *Mirković*, 106.

84 Voir l'ordonnance de Démétrius de 1322 qui rappelle que le despote est tenu d'aider les moines de Chilandar tant à cause de la donation d'Irène sa mère que du statut de sa sœur, réf. ci-dessus, n. 77.

comme le dénonce Grégoras sur le plan financier, quand il explique qu'une partie de l'argent était envoyée en Serbie «autant, dit-il, qu'il en fallait pour armer cent galées» et qu'une autre partie était donnée pour la cour de Milutin à Thessalonique même.[85] Aussi bien les fondations ecclésiastiques et royales de Milutin à Thessalonique que les donations d'argent d'Irène à Milutin à Thessalonique témoignent de visites sinon fréquentes, au moins régulières du kralj à Salonique.

Je ne crois pas, néanmoins, que ces années d'orientation serbe de Thessalonique se soient déroulées sans le consentement d'Andronic II. C'est alors qu'Andronic II demanda le secours de l'armée serbe pour aider les armées byzantines à chasser de Thrace les Turcs (1312–1313), qui ravageaient le pays depuis deux ans, puis, à la suite d'une seconde requête de l'empereur byzantin, une autre armée serbe est passée en Asie mineure et a encore été victorieuse.[86] Les Byzantins sont alors redevables à Milutin, qui, détaché de ses accointances occidentales, mène à nouveau une politique de rapprochement avec Byzance. De la fin 1311 ou du début 1312 date l'ambassade de l'higoumène de Chilandar, Nicodème, à Constantinople, qui aurait évoqué la possibilité d'un prince paléologue comme successeur au trône de Milutin.[87] D'ailleurs c'est de cette époque, que daterait le voyage de Démétrius, le troisième fils d'Irène de Montferrat, en Serbie dans le projet d'en faire le successeur de Milutin: il aurait été choisi lors de la réunion solennelle du sabor serbe[88] et il aurait fallu l'assentiment de l'empereur Andronic II, d'où l'ambassade de Nicodème. Ce fut un échec mais, à la veille de sa mort en septembre1316, l'impératrice Irène avait projeté le séjour de son autre fils, Théodore, le marquis de Montferrat, en Serbie pour cette même raison et dont l'issue eut le même succès.[89]

[85] Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 241.

[86] Ces évènements sont évoqués à la fois par les chroniqueurs (Nicéphore Grégoras, Bonn, 262–263; Danilo, cf. Biographies, éd. *Daničić*, 147–148; trad. *Mirković*, 109–112) et par le long proïmion que rédigea Nicéphore Choumnos pour le chrysobulle d'Andronic II en faveur de Milutin en 1313, cf. Actes de Chilandar I, n° 29[1–135] (pour la bibliographie, voir Notes, p. 205). Voir aussi *Laïou*, Constantinople and the Latins, 232–233; *N. Oikonomidès*, The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313) dans The Ottoman Emirate (1300–1389), éd. *É. Zachariadou*, Réthymnon, 1993, 159–168.

[87] *Kissas*, Danilo II i Solunska Okolina, 37.

[88] Le terme «ἐκρίθη » est en effet employé par Manuel Philès dans son poème qu'il composa à Thessalonique en 1313 ou au début de 1314 (Manuelis Philae carmina inedita, éd. *A. Martini*, Naples 1900, n° 7, p. 17[48–49]), alors que Démétrius était encore en Serbie. La désignation de Démétrius comme successeur désigné au trône serbe est également mentionnée par Nicéphore Grégoras (éd. Bonn, I, 243–244). La nouvelle chronologie proposée par *Kissas* (Danilo II i solunska okolina, 33–37) suppose un séjour prolongé de Démétrius en Serbie (1311/1312–1314), qui aurait peut-être été présent lors de révolte et l'aveuglement d'Étienne Dečanski. Pour la bibliographie antérieure concernant le séjour du despote en Serbie, voir aussi Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI, Belgrade 1986, 178, n. 56.

[89] Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 244. Théodore, dans son autobiographie, dit qu'il dut rester deux ans en Serbie (réf. n. 44). Pour le commentaire et la bibliographie, cf. Vizantijski izvori, 179, n. 57.

3) Thessalonique: un enjeu dynastique

— Le rétablissement de l'administration directe (1315–1320)

Avec la mort d'Irène de Montferrat et l'échec définitif d'installer un prince paléologue au trône de Serbie, Thessalonique s'éloigne de la Serbie et abandonne son statut particulier. Déjà, les nominations en tant que gouverneurs de Thessalonique de Michel Monomachos Senacherim, pansebaste sebaste et familier de l'empereur, promu képhali en 1315,[90] et de Hyaleas également pansebaste sebaste et familier de l'empereur et logothète du stratiôtikon, promu képhali en 1315–1316[91] signifiaient une reprise en main de Thessalonique par le gouvernement central. En 1317, la nomination du neveu de l'empereur, Constantin Paléologue, alors grand chartulaire,[92] et, surtout, la présence de Michel IX à Salonique en 1319–1320 symbolisent cette période de rétablissement de l'autorité impériale.

— Le gouvernement des despotes

A partir de 1321 Thessalonique entre à nouveau dans la tourmente dynastique qui secoue l'empire. Il s'agit cette fois de la guerre civile entre Andronic II et son petit-fils, Andronic III et à nouveau, une femme, la veuve de Michel IX et mère d'Andronic III, prit le parti de détacher Salonique de l'empire. Cette fois le vieil empereur réagit et il ordonna à son fils, le despote Constantin Doukas Comnène Paléologue, qui avait le titre d'«épitrope et dioikète des affaires de Macédoine et de Thessalonique»,[93] de ramener à Constantinople Maria Rita Xénè (fin 1321).[94] Puis, toujours sur l'ordre d'Andronic II, le despote Constantin conduisit en 1322 une campagne contre son neveu, l'usurpateur Andronic III, mais il finit par tomber victime d'une émeute à Thessalonique.[95]

Ensuite Thessalonique continue d'être gouvernée par des représentants de la famille impériale, d'abord le despote Démétrius Paléologue, fils d'Andronic II et d'Irène de Montferrat à la fin 1322,[96] puis Jean Paléologue le panhypersebaste, fils

---

[90] Archives de l'Athos XXI, Actes de Vatopédi I, Des origines à 1329, éd. *J. Bompaire*, *J. Lefort*, *V. Kravari*, *Ch. Giros*, n° 49 [29] et p. 287; PLP 19306.

[91] *Spieser*, Inscriptions, 170–171 (n° 23); Actes de Vatopédi I, n° 48 [14–15]; PLP n° 29465.

[92] PLP 9, 21493 et 21496; Actes de Vatopédi I, n° 48[1–2] et n° 49[95].

[93] PLP 9, n° 21499. Il s'agit du deuxième fils d'Andronic II et d'Anne de Hongrie, que le vieil empereur avait choisi, à la mort de Michel IX (oct. 1320), comme successeur et co-souverain au lieu d'Andronic III, son petit-fils. Sur son titre d'épitrope et de dioikète de Thessalonique, cf. *Nicéphore Grégoras*, Bonn, I, 293. Il est mentionné que le despote Constantin résidait dans la ville de Thessalonique.

[94] Sur les différentes missions du despote Constantin à Thessalonique, cf. Nicéphore Grégoras I, 354–357. Sur la rivalité de l'administration entre le despote et Maria Xénè, voir Actes de Chilandar.. Actes grecs, éd. *Petit*, n° 68 (août 1321); *Dölger* (Reg. n° 2419) attribue l'horismos à Constantin Paléologue, le fils d'Andronic II. Selon *Barišić* (Povelje vizantijskih carica, 168–169), il émanerait de Rita Maria Xénè et devrait donc être daté de 1317–1321. Il y avait un conflit permanent entre le despote Constantin, représentant d'Andronic II, et Maria-Rita qui administrait Thessalonique de façon parallèle et indépendante (*Barišić*, cité *supra*, 174).

[95] Grégoras, Bonn, I, 354–356; *Laïou*, Constantinople and the Latins, 290.

[96] PLP 9, 21456. Démétrius a promulgué deux parakeleuseis sur ordre de l'empereur Andronic, cf. Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. *Petit*, n° 76 (voir *supra* n. 77) et 86; *Dölger*, Reg. IV, 2480.

de Constantin Porphyrogénète et neveu d'Andronic II, qui se révolte et se réfugie à Skopje en 1326,[97] et encore le despote Démétrius Paléologue en 1327–1328.[98]

On remarquera que ces princes impériaux promulguaient des actes officiels, ainsi le despote Constantin promulgua un horismos en faveur de Chilandar daté d'août 1321 et on relèvera également plusieurs «parakeleuseis» du despote Démétrius.[99] Ainsi quand les princes paléologues gouvernent Thessalonique, ils ont des droits régaliens.

Le dernier gouverneur de la période que nous avons pris en considération, Georges Choumnos, fils de Nicéphore Choumnos, à la tête de Thessalonique en 1328, ne put empêcher la prise de Thessalonique par Andronic III.[100]

Thessalonique, que Michel VIII appelait «sa patrie» a été, dès le début du rétablissement de l'empire à Constantinople, conçue tantôt comme la deuxième ville de l'empire, tantôt comme une terre pouvant être détachée de l'empire à la manière d'un apanage confié aux cadets de la famille. L'empereur Michel VIII chérissait le projet de détacher Thessalonique et la Macédoine de l'empire pour les confier à son fils préféré Constantin le Porphyrogénète.[101] Ce n'est donc nullement une «innovation latine»[102] que le projet d'Irène de Montferrat de confier cette terre érigée en royaume à son fils aîné Jean. Cette hésitation sur le sort de Thessalonique explique finalement une histoire politique complexe où l'on sent de façon permanente des conflits d'autorité et des revirements subits.

De façon cyclique l'empereur s'intéresse à Thessalonique jusqu'à y lier son sort. On rappellera le séjour jumelé d'Andronic II et de Michel IX à la suite du mariage de Simonide de Pâques 1299 à novembre 1300.[103] Alors Thessalonique devint pendant un an et demie le centre impérial et une plaque tournante pour la diplomatie européenne de l'empire. Andronic II envoie, en effet, plusieurs ambassades dès son arrivée, l'une en Épire, l'autre en Thessalie, la troisième au kralj de Serbie[104] et l'on vit également arriver à Thessalonique des envoyés de Venise.[105] Des souverains rendent visite aux empereurs à Thessalonique.[106] En 1318–1319

[97] PLP 9, n° 21479; Cantacuzène, Bonn, I, 209; Nicéphore Grégoras, Bonn, I, 374 (il est dit chargé de l'épitropè et de la dioikèsis de Thessalonique).Voir aussi *R. Guilland*, Correspondance de Nicéphore Grégoras, Paris 1927, 44–46.

[98] Voir ci-dessus; Nicéphore Grégoras, Bonn, 396.

[99] Réf. *supra* n. 94 et 96.

[100] PLP 12, 30945; Cantacuzène, Bonn, I, 268.

[101] Nicéphore Grégoras éd. Bonn, I, 187.

[102] Comme voudrait nous le faire croire Nicéphore Grégoras, Bonn, I, 233.

[103] Sur le mariage de Simonide à Thessalonique, cf. *Georges Pachymérès*, Relations Historiques X, 5, éd. Failler IV, 315. C'était la première fois qu'Andronic II voyait la ville, ibid. X, 3, éd. Failler IV, 312. Sur son départ de Thessalonique en novembre 1300, ibid. X, 8, éd. Failler IV, 318.

[104] Ibid., X, 3, éd. Failler, IV, 312

[105] Ibid., X, 6, éd. Failler, 314–316.

[106] Nous savons que Milutin résida à Thessalonique à l'occasion de son mariage avec Simonide et qu'il dut y résider assez longtemps ou y revenir pendant le séjour des empereurs puisqu'un chrysobulle de Michel IX (Actes de Chilandar I, n° 18[2–3]) évoque la visite que lui a rendu son beau-frère. Au cours de cette dernière, ont été réglées des questions concernant un monastère situé près de Skopje, qui faisait partie des terres conquises par Milutin et confirmées en sa possession par la dot de Simonide.

Michel IX, l'héritier d'Andronic II, vient s'établir à Thessalonique avec son épouse Maria Xénè. Il y promulgue des chrysobulles et autres actes impériaux avant d'y mourir le 12 octobre 1320:[107] le séjour de l'héritier présumé à l'empire signifie l'importance qu'il attache alors à Thessalonique.

La fin de la période étudiée illustre la continuité de ces deux conceptions, car, à peine Michel IX était-il mort, que sa veuve jouait la carte de Thessalonique en tentant d'y imposer sa propre autorité à la manière d'Irène de Montferrat alors qu'elle n'avait pas les mêmes droits de revendiquer ce territoire et que l'empereur Andronic II avait légué Thessalonique en apanage à son fils, le despote Constantin. Ce système se perpétue pendant les dernières années du règne d'Andronic II avec les gouvernements du despote Démétrius, alors que la révolte de Jean, le neveu de l'empereur, met en danger l'empire. Finalement, bien avant la guerre civile, on assistait depuis plus d'un demi-siècle à une crise des institutions à Thessalonique.

II. LA SOCIÉTÉ À THESSALONIQUE 1280–1330

1) L'évolution d'une société multiethnique

Les contemporains mettaient en relief le caractère multiethnique et cosmopolite de Thessalonique. Sans revenir sur l'étude de Tafrali,[108] nous voulons insister sur quelques points particuliers.

— sur la population d'origine slave: nouveaux apports

Il convient de souligner l'implantation d'une population d'origine bulgare dont nous avons un exemple fameux pour la période considérée: Grégoire Akindynos,[109] d'origine bulgare, des environs de Prilep. D'extraction très modeste, si l'on en croit Palamas, qui le dit «issu de cantonniers ou de voleurs de grand-chemin»[110] et selon Akindynos lui-même qui se dit issu de la «race rustique des bergers».[111]

On remarque de fait des liens entre ces familles thessaloniciennes d'origine bulgare et les villes de Pélagonia et de Berrhoia. Ainsi Akindynos reçut son instruction primaire et secondaire à Pélagonia, poursuivit ses études supérieures à

---

[107] Nicéphore Grégoras, éd. Bonn, I, 277; Cantacuzène, éd. Bonn, I, 13. Voir aussi l'inscription pour la reconstruction de l'église Saint-Démétrius dans Spieser, Inscriptions, 171–173, n° 24. Pour les actes promulgués par Michel IX pendant cette période, voir Actes de Chilandar I, n° 23 (mars 1305 ou 1320), 43 (mars 1319), 46 (octobre 1319); Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. *Petit*, n° 52 (janvier 1320). Voir aussi *Ferjančić*, Michael IX, cité *supra* n. 20, 350–353.

[108] *Tafrali*, cité *supra* n. 7, 17–19, 39–44.

[109] PLP 1, 495. Nous ne connaissons ni son prénom ni son nom d'origine. Grégoire est son nom monastique et il a emprunté le nom d'Akindynos qui existait à Thessalonique dès la fin du IXe siècle, voir la Translation de Théodora, ch. 8 dans Life of St. Theodora of Thessalonike, transl. by *A. M. Talbot*, dans Holy women of Byzantium: ten saints' lives in English translation, éd. *A. M. Talbot*, Washington (D.C), 1996, 224.

[110] *Palamas*, Πρὸς Γαμβρᾶν, Συγγ., II, 348 $^{37-32}$; cité dans Letters of Gregory Akindynos, éd. et trad. A. Constantinidès Hero (CFHB 21), Washington 1983, IX, n. 3.

[111] Ἴαμβοι, PG 150, col. 859A.

Thessalonique[112] et lui-même alla enseigner la grammaire aux fils des nobles de Berrhoia.[113]

On évoquera ici le fameux Néophyte Momčil dénoncé par Katrarès.[114] Ce moine de Thessalonique, appelé par le satiriste «bulgaroalbanovlaque»[115] est issu justement des villages Sôskos et Molyskos,[116] situés, d'après ce que l'on sait, non loin de Berrhoia. La Thessalie voisine, comme en témoigne le chrysobulle d'Andronic III de 1336 en faveur de l'évêché de Stagi, était habitée par des Vlaques, des Albanais et des Bulgares.[117]

Dans l'établissement des Serbes à Thessalonique, Milutin joua un rôle certain après son mariage avec Simonide en 1299, notamment par ses fondations d'églises et de palais et par ses visites dans sa «ville capitale».[118] Nous avons mentionné également ce contingent serbe qu'Irène de Montferrat avait à disposition,[119] et enfin il faut, bien sûr, penser aux métoches de Chilandar à Salonique peuplés de moines serbes.[120]

Ainsi Thessalonique recevait au début du XIVe siècle une population slave dont une partie était hellénisée et s'intégrait même à l'élite intellectuelle. Enfin les liens tissés entre Thessalonique et Berrhoia nous paraissent particulièrement importants et étroits: on évoquera encore Nicodème de Berrhoia, le défenseur des prostituées,[121] qui vint à Thessalonique quelque temps avant sa mort en 1307 pour entrer dans le monastère du Pantocrator tou Philokalou. Au delà de cet exemple anecdotique, on constate que des liens entre Berrhoia et Thessalonique existaient au niveau même des grandes familles, comme les Sarantènoi,[122] et les Kapandritès alliée par mariage, semble-t-il, à une famille de Berrhoia.[123]

---

112 Selon Calliste, cité dans *J. Meyendorff*, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959, 62, n. 91.

113 *Philothée*, Encomium, PG 151, col. 650D–651A.

114 *P. Matranga*, Anecdota graeca e mss Bibliothecis Vaticana, Angelica, Barberiniana, Vallicelliana, Medicea, Vindobonensi deprompta II, Rome 1850, 675–682; *I. Dujčev*, Proučavanija vurhu bulgarskoto srednovekove, Sbornik Bulg. Akad. Nauk XLI, 21, Sofia 1949, 130–150.

115 *Dujčev*, Proučavanija, 136^{57}.

116 Ibid., 134$^{21–22}$. Pour la localisation de Sôskos et Molyskos, cf. *V. Kravari*, Villes et villages de Macédoine occidentale, Paris 1989, 302, 332.

117 *B. Ferjančić*, Tesalija u XIII i XIV veku, Belgrade 1974, 202, 209

118 Voir *supra*. n. 83.

119 Voir *supra* n. 47.

120 Actes de Chilandar I, 61; *P. Magdalino*, Some additions and corrections to the list of Byzantine churches and monasteries in Thessalonica, REB 35, 1977, 277–285. Nicodème, successeur de Danilo comme higoumène de Chilandar, avait été antérieurement paréconome d'un métoche de Chilandar à Thessalonique, cf. Actes de Chilandar I, 40.

121 PLP 20369.

122 Sarantènos Gérasimos, moine dans le monastère Kyr Maximos de Thessalonique, PLP 10, 24900; son frère, Sarantènos Théodoros, grand propriétaire à Berrhoia, PLP 10, 24906. Voir aussi *R. Janin*, Les Églises et les monastères des grand centres byzantins, Paris 1975, 395; *Kravari*, Villes, 65.

123 *Kapandritès Georgios*, PLP 5, 11006, 11008; voir aussi *Spieser*, Inscriptions, 173. *Kapandritès Nikôn*, PLP 5, 11009; *Spieser*, Inscriptions 177.

— sur les réfugiés d'Asie mineure

La composition de la population se transforme également avec l'arrivée des réfugiés d'Asie mineure. Nous avons vu que certains d'entre eux avaient œuvré pendant la période étudiée à détacher Thessalonique de l'empire. Probablement ces réfugiés étaient-ils beaucoup plus nombreux que ceux qui ont laissé leur nom dans l'histoire. En témoignent les moines issus d'Asie mineure qui passaient par Thessalonique, y résidaient plus ou moins longtemps avant de se diriger vers l'Athos ou plus loin encore.[124]

— sur les Vénitiens

Pendant le premier tiers du XIVe siècle, leur implantation à Thessalonique est relativement modeste. En effet, Thessalonique, à peine la paix était-elle revenue entre Venise et les Byzantins en 1303, dut subir les répercussions des expéditions des Catalans jusqu'en 1319. Surtout la ville se trouvait à l'écart du grand trafic de Romanie. Les galées marchandes qui remontent vers Négrepont traversent, en effet, l'Égée pour se rendre à Constantinople et évitent Thessalonique. Aussi le commerce est-il laissé aux navires des particuliers de Négrepont qui apportent à Thessalonique les étoffes de laine et qui reviennent chargés des denrées de moindre prix, céréales, cire, peaux, bois de charpente, toiles, que Thessalonique reçoit de son arrière pays slave (Serbie et Bulgarie). De même les marchands grecs se rendent à Négrepont.[125] Le blé seul est importé directement de Thessalonique à Venise.[126]

Un consul vénitien est installé à Thessalonique, mais c'est un officier d'un niveau hiérarchique inférieur, qui est le plus souvent un marchand lui-même. Le salaire qui lui est appointé ne servirait pas à sa propre subsistance, même si l'on tient compte des revenus des maisons de la communauté vénitienne.[127] D'ailleurs, le plus difficile pour les Vénitiens était de s'établir dans les vingt-cinq maisons auxquelles ils avaient droit:[128] les gens de Thessalonique leur laissaient les masures les plus modestes, qu'ils étaient contraints de louer à des marchands de poisson.[129] De plus, on enregistre les

124 Ainsi Marc, moine du monastère de la Périplebtos vers 1312, était issu de Clazomènes Il fut moine à Thessalonique vers 1310, puis à l'Athos avant de se diriger vers la Paroria., cf. *Janin*, 387 et n. 8; PLP 7, 17086.

125 En 1319–1320, une liste de griefs est présentée par les marchands grecs de Thessalonique, qui ont nolisé des bateaux appartenant à des Vénitiens de Négrepont, lesquels ont volé leurs marchandises, cf. *G. M. Thomas*, Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustrantia a 1300–1454, réimp. New York, I, n° 72, p. 127.

126 *F. Thiriet*, Les Vénitiens à Thessalonique dans la première moitié du XIVe s., Byz. 22, 1952, 328–329.

127 Ibid., 325–326.

128 En 1265 les Vénitiens obtiennent un quartier à Thessalonique, cf. *G. L. F. Tafel — G. M. Thomas*, Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante, I–III, Vienne 1856–1857 (Amsterdam 1964), III, 66–67. Les chrysobulles du 19 mars 1277 et du 15 juin 1285 confirment ces dispositions: les Vénitiens obtiennent l'église des Arméniens, des habitations autour pour le consul et vingt-cinq maisons pour la communauté cf. *Miklosich-Müller*, Acta et diplomata graeca medii aevi, 6 vol. (Vienne 1860–1890), III, 88–89,

129 *Thomas*, Diplomatarium, n° 75, p. 134 (plainte du consul Marco Celsi en 1319–1320); *Tafrali*, 127.

plaintes des Vénitiens, qui sont en butte à des persécutions et à des tracas quotidiens de la part des Grecs et des Gasmouloi[130] ainsi qu'aux exactions de l'administration.[131]

Pourtant la communauté était assez importante pour avoir une église et les textes prévoyaient de leur donner d'autres maisons si leur nombre s'accroissait. Or il semble bien qu'il y avait de nombreux marchands vénitiens établis à Thessalonique, venus de Romanie, Négrepont et de Crète.[132]

2) Une société divisée où s'accumulent les tensions

— Les grandes familles

Nous connaissons quelques grandes familles à Thessalonique. Elles sont d'origine ancienne et elles ont souvent fait fortune pendant le despotat d'Épire.

La famille Choumnos est certainement l'une des plus représentatives et illustres. Déjà mentionnée avec son métropolite au XIIe siècle, elle fut au sommet du pouvoir sous les Anges avec le domestique Théodore Choumnos.[133] Nicéphore Choumnos, le premier ministre d'Andronic II possédait l'une des plus grandes fortunes de l'empire et de nombreux biens à Thessalonique.[134] Aussi n'est-ce pas une surprise de le voir gouverneur de Thessalonique en 1295 et marier sa fille Irène au fils de l'empereur, le despote Jean Paléologue. Nous savons qu'il était déjà préfet du caniclée quand il accomplit sa charge de gouverneur.[135]

La famille Cydonès était profondément enracinée à Thessalonique à l'époque considérée, même si la vie de Démétrius déborde largement de notre cadre chronologique et si les premiers temoignages concernant Démétrius ne sont pas antérieurs à1330.[136] En tout cas son père était un homme en vue à l'époque qui nous intéresse et son ascension fut justement marquée par son ambassade auprès des Tatars en 1341, ambassade au retour de laquelle il mourut.[137] On peut également mentionner la famille Cabasilas dont l'illustre représentant Nicolas Chamaetos,[138]

---

[130] Lettre (datée du 3 mars 1320) du bayle vénitien de Constantinople, Marco Minotto au doge de Venise, cf. *Thomas*, Diplomatarium, n° 80; *Thiriet*, Les Vénitiens, 323. Les sommes dues par les Byzantins aux Vénitiens de Thessalonique sont insérées avec les noms des victimes et des malfaiteurs dans un memorandum général en 1321, Ibid., 181, 183.

[131] Ibid., n° 75 (plainte de Marcus Celsi, consul des Vénitiens à Thessalonique).

[132] MM III, 89; *Thiriet*, Les Vénitiens, 327.

[133] *V. Laurent*, Une nouvelle fondation monastique des Choumnos: La Nea Moni de Thessalonique, REB 13, 1955, 109.

[134] PLP 12 n° 30961; *Tafrali*, 151 et n. 3.

[135] Voir *supra* n. 18.

[136] On rappellera que Démétrius Cydonès est né vers 1324–1325 à Thessalonique. Pour sa famille et son père en particulier, voir *F. Tinnefeld*, Demetrios Kydones, Briefe, I–1 (Bibliothek der griechischen Literatur 12), Stuttgart 1981, 4–52. Voir aussi *R. J. Loenertz*, Démétrius Cydonès I. De la naissance à l'année 1373, OCP 36, 1970, 47–72; II. De 1373 à 1375, OCP 37, 1971, 5–39.

[137] *R. J. Loenertz*, «Notes d'histoire et de chronologie byzantines», REB 17, 1959,162–166.

[138] PLP 12, 30539. Nicolas Chamaetos avait choisi, en effet, le patronyme plus illustre de sa mère «Cabasilas». Comme Démétrius Cydonès, Nicolas Cabasilas (né en 1320) et son oncle Neilos (PLP 5, 10102), qui fut le professeur de Démétrius vers 1340 avant de devenir métropolite de Thessalonique en 1361, appartiennent à la génération postérieure.

l'écrivain mystique, resta, malgré l'opposition de leurs convictions religieuses, le très grand ami de Démétrius.

Beaucoup d'autres grandes familles ne nous sont connues qu'au hasard des fondations: ainsi les Akapnès qui donnèrent leur nom au monastère fondé au XIe siècle par Photius de Thessalie dit monastère d'Akapniou;[139] les Sarantènoi[140] également établis à Berrhoia et peut-être alliés aux Kapandritès, dont un membre de la famille, qui portait la dignité de «skoutérios», a commandé pour son jeune fils Georges, mort de la peste, un sarcophage sur le couvercle duquel était gravée une épigramme;[141] les Philanthropènoi dont une branche résidait à Thessalonique;[142] les Spartènoi dont nous avons des représentants connus pendant toute la période et dont l'un, Jean, fut «prokathiménos» de Thessalonique entre 1284 et 1295,[143] dont un autre, Démétrius, fils de Jean, avait le titre de pansebaste sebaste et était appelé «oikeios» de l'empereur en 1304;[144] les Kéraméas, grands propriétaires fonciers de la région de Thessalonique et dont l'un des membres, Théodore, fut archevêque de Thessalonique avant 1284 et fondateur du monastère du Christ Sauveur Pantodynamos.[145]

— Une classe moyenne aisée et des habitants très modestes se côtoient dans la vie quotidienne

Si quelques grandes familles à Thessalonique détenaient un grand nombre de biens dans la ville et ses environs et si leurs représentants les plus en vue avaient des postes et des titres enviés et si parfois même ils étaient des familiers de l'empereur, il ne faut pas ignorer nombre d'individus dont on ne connaît pas réellement l'appartenance sociale, mais qui semblent assez aisés. Nous les rencontrons principalement mentionnés dans les actes d'archives, comme ce Théodore Karabas, mentionné dans les actes de Chilandar[146] qui possédait en 1314, au moment de la rédaction de son testament, douze maisons à Thessalonique, toutes situées dans le quartier de Saint-Ménas.[147] Il résidait dans une cour privée où se trouvaient trois de ses maisons dont une à étage divisée en trois pièces.

---

139 *Janin*, Églises, 347. *M. L. Rautman*, Ignatius of Smolensk and the Late Byzantine Monasteries of Thessaloniki, REB 49, 1991, 151–152.

140 Voir *supra* n. 122. Un certain Alexandos Doukas Sarantènos (PLP 10, 24899) dit doulos de l'empereur, était le beau-fils de Maria Doukaina Petzikopoulina; dans l'acte de novembre 1322, émis par le despote Démétrius mentionné ci-dessus n. 96, on trouve la mention d'un Sarantènos dont les intérêts sont communs avec un Petzikopoulos (PLP 10, 24893), sur la famille Petzikopoulos, voir *infra*, n. 149.

141 PLP 5, 11008; *Spieser*, Inscriptions, 173–174.

142 Actes de Chilandar I, n° 22, et p. 183; sur les Philanthrôpènoi, Archives de l'Athos, Actes de Lavra III, De 1329 à 1500, éd. *P. Lemerle*, *A. Guillou*, *N. Svoronos* et D. Papachryssanthou, Paris 1979, 31.

143 Le prokathiménos était l'immédiat subordonné du duc de Thessalonique, voir *Maksimović*, 168, 173. En ce qui concerne Jean prokathiménos, cf. Actes d'Iviron, III, n° 65; PLP 11, 26502.

144 PLP 11, 26496.

145 Archives de l'Athos VIII, Actes de Lavra II, De 1204 à 1328, éd. *P. Lemerle*, *A. Guillou*, *N. Svoronos* et *D. Papachryssanthou*, Paris 1977, n° 75, p. 30; *Rautman*, Ignatius, 160–161; PLP 5, 11638.

146 Actes de Chilandar I, n° 30 23–29 et commentaire p. 212.

147 L'église de Saint-Ménas, qui donna son nom au quartier, était située au sud-ouest de la ville près du port de Constantin. Nous n'énumérons pas ici les biens situés hors de la ville, également nombreux.

A côté de ces gens aisés vivaient de très modestes habitants dans les mêmes quartiers et parfois dans des cours contiguës comme en témoignent des actes du monastère de Xénophon pour les maisons modestes de Salonique décrites par Denise Papachryssanthou.[148] La plupart de ces maisons appartenaient à des gens aisés et leur servaient de rapport. Néanmoins les revenus n'étaient pas toujours suffisants surtout si, à l'origine, la propriété appartenait à un propriétaire aisé, et qu'elle était ensuite morcelée entre ses nombreux héritiers. Ces derniers laissaient progressivement leurs biens à l'abandon, comme cela semble être le cas de la famille du stratopédarque Petzikopoulos[149] dans le quartier de Saint Paranomos.[150] Ils finissaient par vendre leurs propriétés à l'Église et les locataires devaient donc partir.

Les actes de vente nous font découvrir la réalité de l'habitat: telle maison décrite dans le quartier des Asômates en août 1309 comportait un toit à une seule pente, fait de roseaux portant les tuiles et elle était divisée en deux pièces avec deux portes sur une cour commune pour deux propriétaires distincts.[151] Bien d'autres maisons semblables sont décrites dans les actes de Xénophon datés de 1309, 1310, 1315.[152] Certaines cours comportaient un puits et un arbre ou deux. D'autres cours étaient privées pour deux maisons appartenant à un même propriétaire.[153] Parfois le toit était à deux pentes. Toutes ces maisons ne comportaient que le rez-de-chaussée. Beaucoup ne comportaient qu'une seule pièce. La cour était le centre de la vie de tous les jours: «on y préparait les repas, on y lavait le linge et la vaisselle, on y mangeait et même on y dormait par temps clément».[154] Ce sont trois maisons de même type qui ont été vendues par le couple Andrônas et le couple Euphèmianos au monastère de la Vierge de Jérusalem en 1309 dans le quartier de Saint-Paranomos:[155] la construction est en pierres et briques recouverte d'un toit de tuiles à une pente. La cour était commune avec l'église de Sainte-Jérusalem et elle comportait un puits.[156]

D'autres études plus récentes[157] ont confirmé les traits généraux de l'urbanisme thessalonicien à l'époque médiévale: la plupart des bâtiments avaient une structure de pierres et d'argile. Parfois les murs mitoyens étaient remplacés par

---

148 *D. Papachryssanthou*, Maisons modestes à Thessalonique au XIVe siècle, Ἄμητος στή μνήμη Φ. Αποστολοπούλου, Athènes 1984, 254–267.

149 PLP 9, 22529.

150 Une partie de la famille avait même dû hypothéquer sa propriété, cf. *M. Živojinović*, The Houses of Hilandar Monastery in Thessalonike during the Fourteenth Century, dans Studies in Honor of Speros Vryonis Jr. I, New York 1993, 467–468, 469–470.

151 Archives de l'Athos XV, Actes de Xénophon, éd. *D. Papachryssanthou*, Paris 1986, n° 8; *Papachryssanthou*, Maisons modestes, 255–256.

152 Actes de Xénophon, n° 8, 9, 10.

153 *Papachryssanthou*, Maisons modestes 260.

154 Ibid., 261.

155 Actes de Chilandar I, n° 25. Sur le quartier de Saint-Paranomos, voisin de la Porte d'Or, cf. Actes d'Iviron IV, de 1328 au début du XVIe siècle, éd. *J. Lefort*, *N. Oikonomidès*, *Denise Papachryssanthou*, *Vassiliki Kravari*, avec la collaboration d'Hélène Métrévéli, Paris 1995, 34–35; *M. Živojonović*, Solunski metoh manastira Hilandara, ZRVI 37, 1998, 116.

156 *Živojinović*, Houses, 465–467.

157 Voir *J. P. Grélois*, A propos du monastère du Prodrome à Thessalonique, Byz. 59, 1989, 78–87.

de simples cloisons de planches (phalsa). Seules quelques constructions spécialisées étaient bâties en dur: le pressoir en briques, le moulin en pierres.

Néanmoins certaines cours des propriétaires les plus aisés comportaient des maisons à deux ou trois étages. Avec l'enrichissement de la classe moyenne à Thessalonique au début du XIVe siècle, ces cours ont tendance à s'accroître et à creuser une «fracture sociale» avec les plus modestes des habitants. Cette situation est extrêmement bien analysée par Nicéphore Choumnos dans son «Discours aux Thessaloniciens pour les engager à pratiquer la justice».[158] Écrivant dans les années vingt du XIVe siècle, il évoque l'accaparement par les plus riches des biens de leurs concitoyens, modestes propriétaires, qui s'appauvrissaient dans le même temps et étaient obligés de vendre leur avoir. Les habitants aisés se faisaient alors construire des maisons à deux ou trois étages qui étouffaient les maisonnettes des autres habitants en leur enlevant la lumière et l'air.[159] Ces derniers vivaient mal et ils protestaient en vain auprès de juges corrompus et bientôt ils se voyaient contraints également à vendre leur petit bien. Finalement le centre de Thessalonique et certains quartiers se vidaient de leur population modeste, petits propriétaires et locataires. Nous en avons des témoignages aussi bien pour le quartier de Saint-Paranomos, situé à l'ouest de la ville, près de la Porte d'Or, que pour celui des Asômates situé au nord de la Via Egnatia à l'est de la ville.[160]

3) Une église riche

Les monastères et les églises sont extrêmement nombreux à l'époque étudiée. Une cinquantaine sont attestés dans les sources, par conséquent il y en avait probablement davantage encore en activité. Par ailleurs les fondations s'enrichissent.

— *Les fondations et les rénovations*

Il nous a paru intéressant de dénombrer les principales fondations ou rénovations qui ont eu lieu pendant les cinquante ans étudiés (1280–1330) et d'en mentionner les auteurs, quand nous les connaissons.

Dans le quartier nord-est (ville haute): le monastère Kyr Maximos[161] mentionné dans le testament de Théodore Sarantènos[162] a été identifié avec Saint-Nicolas Orphanos. Si tel était le cas, ce serait une fondation du début du XIVe s. En effet, la fondation de l'église Saint-Nicolas Orphanos a d'abord été attribuée à Nicolas Kapandritès Skoutérios dans la première moitié du XIVe

158 *Fr. Boissonade*, Anecdota Graeca II (1830), 137–187.

159 Ibid., 169–171; *Tafrali*, 105.

160 Pour les difficultés liées à la localisation de la porte dite des Asômates et du quartier du même nom, voir *J. M. Spieser*, Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne, Athènes–Paris1984, 51–54. Voir aussi Actes de Xénophon, 103.

161 *Janin*, Églises, 395.

162 *G. I. Théocharidès*, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινή, Makedonika, suppl. 2, Thessalonique 1962, 60–64.

siècle.[163] Une hypothèse plus récente identifie néanmoins Saint-Nicolas Orphanos à l'église de Saint-Nicolas fondée par Milutin selon Danilo II.[164] De toute façon Saint-Nicolas Orphanos serait une fondation du début du XIVe siècle.

Tout près, se trouvait le monastère du Christ Pantocrator tou Philokalou, fondation attestée dès le début du XIIe siècle, où a résidé Saint-Savas lors de ses séjours dans la ville.[165] Il bénéficia du patronage de Milutin, qui construisit une église dédiée à saint Nicolas (aujourd'hui connue comme Saint-Nicolas Orphanos) près du monastère. Le monastère est florissant au début du XIVe siècle.[166] Ce monastère et celui de la Péribleptos ont trouvé dans Manuel Philès un poète pour les célèbrer à travers leurs évangéliaires rehaussés d'or.[167]

Dans le quartier des Asomates et de la Rotonde (au nord de la via Egnatia): en 1315 on a mention du monastère tôn Hexaptérygôn sans doute fondé par les frères Kalos et Manuel Hexaptérygoi mentionnés en 1309 comme témoins d'une vente;[168] Le monastère Kyr Isaac, dit encore monastère de la Théotokos Péribleptos, a été fondé ou plutôt reconstruit «depuis les fondations» par son patron Isaac,[169] correspondant de Thomas Magistros,[170] identifié par Théocharidès avec Iakobos, métropolite de Thessalonique de 1293 (?) à 1299.[171]

Dans le quartier de l'Hippodrome: sont attestés en 1306 le monastère de femmes des Anargyres;[172] celui de la Théotokos, près du rempart oriental, au voisinage de la Porte de Rome bâti par Lavrentios Kladôn et donné au monastère de Xénophon en 1324.[173] Quant au monastère de Saint-Georges, fondé par saint Savas, dit plus tard de la Sainte Trinité, situé au sud de la rue Egnatia et au nord de

---

163 *Spieser*, Inscriptions 177–178; PLP 11009. Pour l'hypothèse de la fondation de Saint-Nicolas Orphanos par les Kapandritès, voir *Théocharidès*, op. cit., 63.

164 Biographies, éd. *Daničić*, 136, trad. *Mirković*, 102; *E. Kourkoutidou-Nikolaidou*, *A. Tourta*, Wandering in Byzantine Thessaloniki, Athènes 1997, 73–86.

165 *Živojinović*, Solunski metoh, 111 et n. 2.

166 *Janin*, Églises, 418–419; *P. Magdalino*, Some additions and corrections to the list of Byzantine churches and monasteries in Thessalonica, REB 35, 1977, 282; *Rautman*, Ignatius, 157–158.

167 *E. Miller*, Manuelis Philae…, cité *supra* n. 53, 68–72.

168 PLP 3, 6061 et 6062; Actes de Xénophon, n° 10 et p. 113; Actes de Chilandar I, n° 25; *Janin*, Églises, 372.

169 *Janin*, Églises, 386–388; *Rautman*, Ignatius, 148–150; *Kourkoutidou*, Wandering, 45. Certains n'ont pas accepté l'identification du monastère de la Théotokos Péribleptos avec la mosquée Isaakie Djami, aujourd'hui église Saint-Panteleimôn, voir la bibliographie à ce sujet dans. *Rautman*, Ignatius, 150, n. 32.

170 Voir la lettre de Thomas Magistros à Isaac concernant son voyage à Constantinople, cf. *M. Treu*, Die Gesandtschaftsreise des Rhetors Theodulos Magistros, Festschrift C. F. W. Müller (= Jahrbücher für classische Philologie, Suppl. 27), Leipzig 1902, p. 5–30. Pour la date de ce voyage, *Kissas*, Danilo II i solunska okolina, 35–37.

171 *G. I. Theocharidès*, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ μονὴ τοῦ Κῦρ Ἰσαὰκ ἐν Θεσσαλονίκῃ Byz 40, 1970, p. 437–459. *Janin* (Églises, 387–388) reste réservé quant à l'identification d'Isaac avec le métropolite Iakobos (PLP4, 7905).

172 Actes de Xénophon, n° 7 et p. 99 (localisation du quartier de l'Hippodrome); *Janin*, Églises, 350.

173 Actes de Xénophon, n° 20; *Janin*, Églises, 385.

l'hippodrome, ce métoche de Chilandar attesté en 1299[174] fut abandonné au début du XIVe siècle lors des incursions catalanes (1306–1307), puis restauré par Milutin en 1316–1317.[175]

Dans le quartier de Saint-Démétrius et de l'agora:[176] la basilique de Saint-Démétrius a été entièrement restaurée par Michel IX lors de son dernier séjour à Thessalonique en 1319–1320.[177] Dans le prolongement des nefs sud de Saint-Démétrius, la chapelle de Saint-Euthyme avait déjà été restaurée par le prôtostratôr Michel Doukas Glavas Tarchaniôtès, quand il était encore gouverneur de la ville en 1302–1303, avec l'aide de sa femme Maria Doukaina Paléologue Branas, les fondateurs de la Pammakaristos à Constantinople.[178]

Dans le quartier ouest (Porte Létaia): près du mur de fortification, trois inscriptions attestent la fondation de l'église des Douze Apôtres[179] par le patriarche Niphôn I (1310–1314).[180]

Dans le quartier de Saint-Paranomos au sud-ouest de Thessalonique, l'église de la Vierge de Jérusalem a été fondée par Milutin avant 1309.[181]

Il y eut également d'autres fondations religieuses à cette époque non localisées, comme le monastère du Christ Pantodynamos fondé par le métropolite de Thessalonique, Théodore Kéraméas,[182] avant 1284, date à laquelle, par son testament, il légua au monastère une grande partie de sa fortune et remit son monastère à Michel IX, qui devait achever sa construction avec l'aide du frère du testateur, le domestique des thèmes d'Occident Nicolas Kéraméas.[183] On rappellera d'ailleurs que la fortune du métropolite était immense et qu'une grande partie lui fut confisquée sur ordre impérial. Le patriarche Niphôn fut également le second donateur du monastère de Dovrosontos attesté de 1310 à 1320 (non localisé).

---

[174] Voir ci-dessus n. 80. Sur l'équivalence entre Saint-Georges et la Sainte-Trinité, voir *Živojinović*, Solunski metoh, 114–115.

[175] *Živojinović*, Solunski metoh, 113.

[176] Au sud de l'église Saint-Démétrius, on trouvait un complexe formé d'une place à portique et d'un odéon, qui constituait l'agora de la ville. Ce complexe reposait sur une terrasse et communiquait par un escalier avec un espace qui s'étendait en contrebas jusqu'au décumanus, la Leophôros byzantine, l'actuelle odos Egnatia, cf. *Grélois*, A propos du monastère du Prodrome, 86.

[177] *Spieser*, Inscriptions, 171–173. L'empereur mourut le 12 octobre 1320, cf. Cantacuzène, Bonn, I, 13.

[178] Voir ci-dessus, n. 28. Sur Maria Doukaina Paléologue Branas, PLP 11, 27511.

[179] *Spieser*, Inscriptions, 168–170; *Janin*, Églises, 352–354. Contre l'identification des Saints-Apôtres avec la Théotokos Gorgoépèkoos à cause de l'impossibilité chronologique, cf. *Rautman*, Ignatius, 162; *Kourkoutidou*, Wandering, 121–135.

[180] PLP 8, 20679. Il serait intéressant de savoir pourquoi le patriarche Niphôn a fondé l'église de ce qui semble avoir été un grand monastère. On rappellera néanmoins qu'il était originaire de Berrhoia et qu'il s'est intéressé au sort de l'église de Thessalonique, voir *infra*.

[181] Actes de Chilandar I, n° 25; *Živojinović*, Solunski metoh, 114.

[182] PLP 5, 11638, voir n. 145.

[183] PLP 5, 11641.

— *L'enrichissement urbain des métoches du mont Athos*

Grâce aux archives de l'Athos, nous avons le témoignage d'un enrichissement au début du XIVe siècle des métoches des grands monastères, Chilandar, Zographou et Iviron dans la ville de Thessalonique. Ces acquisitions se font principalement sur les biens des particuliers, mais également par échange avec d'autres monastères. Il s'agit alors, le plus souvent, d'un effort de concentration des terres en un même quartier.

Le monastère de Sainte-Jérusalem, sis à Paranomos, avait acquis dès 1309 trois maisons achetées à deux familles de particuliers dans le même quartier.[184] Ces biens revinrent au métoche de Chilandar dédié à Saint-Georges, lorsque le monastère de Sainte-Jérusalem lui fut donné quelques années plus tard par Milutin.[185] En 1322 le métoche reçoit trois autres maisons dans le même lotissement achetées par Chilandar à une certaine Kalè, la femme d'Alexandros Doukas Sarantènos.[186] En 1326, toujours dans le même lotissement, Chilandar acquiert encore deux maisons d'une autre famille.[187] En 1327, encore trois autres maisons sont achetées dans le dit lotissement à la famille Petzikopoulos.[188] Progressivement le lotissement devient la propriété du métoche de Chilandar. En 1335, les moines ont même construit des bâtiments nouveaux sur une parcelle qui leur a été vendue par la famille d'un prôtopapas, qui est restée sur place, et ces maisons sont plus hautes que celles de la famille du prôtopapas:[189] c'est exactement le témoignage concret de ces nouvelles constructions dénoncées à la même époque par Nicéphore Choumnos.[190]

En 1315 le métoche du couvent de Xénophon acquiert deux maisons par achat et donation d'un particulier, le clerc Nicéphore Kladôn, dans le quartier des Asômates, près du couvent des Hexaptérygoi.[191] Si l'on rappelle la donation du petit monastère de la Théotokos par un certain Lavrentios Kladôn[192] au même monastère, on peut penser qu'il s'agit de la même famille.

En 1327 le monastère Saint-Nicolas de Kyros, métoche de Zographou, achète des maisons aux trois frères Kalamanos dans le quartier Sainte-Pélagie (près de la métropole Sainte-Sophie) où il est situé.[193]

---

184 Voir ci-dessus n. 155; *Živojinović*, Houses, 465–467.

185 *Živojinović*, Solunski metoh, 114.

186 Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. Petit, n° 84, 178–181; *Živojinović*, Houses,467–468.

187 Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. Petit, n° 106, 218–220; *Živojinović*, Houses, 468–469.

188 Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. Petit, n° 112, 230–235; *Živojinović*, Houses, 469–470.

189 Actes de Chilandar... Actes grecs, éd. Petit, n° 125, 260–262; *Živojinović*, Houses, 470 (voir n. 16: il s'agirait plutôt de la famille appelée Prôtopapa (?)).

190 Voir *supra*, n. 159.

191 Actes de Xénophon n° 10.

192 Voir *supra* n. 173.

193 *Janin*, Églises, 402; sur le quartier de Sainte-Pélagie, Ibid., 405. Le métoche Saint-Nicolas fut vendu à Zographou par Vatopédi en 1270, cf. Actes de l'Athos IV, Actes de Zographou, éd. *W. Regel*, *E. Kurtz* et *B. Korablev*, VV 13, 1907 (Amsterdam 1969), 8 et 9.

On relève également un ensemble d'acquisitions par le métoche d'Iviron, dédié au Prodrome,[194] situé dans le quartier de l'Acheiropoiètos, dans les années 1314, 1318, 1320 et 1326: il s'agit de maisons, comme celles que nous avons décrites, avec d'autres bâtiments, souvent de cours entières, soit attenant au métoche du Prodrome, soit situées dans d'autres quartiers, près de l'Hippodrome ou à Saint-Paranomos. Iviron a beaucoup procédé par échanges, notamment avec le monastère d'Akapniou et put acquérir ainsi un grand nombre de maisons situé près de son métoche du Prodrome, mais le monastère acheta également des biens à des particuliers: ainsi en 1320 Anna Paxamadô et son frère Dèmètrios Karserès vendent à Iviron des maisons sises à Salonique[195] et, en 1326, Georges Boutzinos vend à Iviron des maisons sises dans le quartier de l'Hippodrome et autres biens pour la somme de 100 H.[196]

Si les actes d'archives des monastères athonites nous renseignent principalement sur leurs métoches, ils révèlent que, dans le même temps, les autres monastères étendaient également leurs propriétés à Thessalonique, ainsi, en 1314, le monastère de la Péribleptos reçoit en legs une maison au marché tou Stauriou dans le quartier de Saint-Ménas du particulier Théodore Karabas, qui demande à être commémoré avec sa famille dans la liturgie.[197]

Cet aperçu rapide des nouvelles acquisitions de l'Église à l'époque étudiée nous amène néanmoins à quelques conclusions:

L'Église métropolitaine est riche ou tout au moins les métropolites sont des grands propriétaires fonciers. On a l'exemple de Théodore Kéraméas vers 1280,[198] de Iakobos-Isaac vers 1300,[199] du métropolite de Thessalonique (?) mentionné en tant que donateur de l'église de Saint-Georges Kanitès en faveur de Kallinikos, hiéromoine de Chilandar et ambassadeur serbe de Milutin.[200]

Les monastères également s'enrichissent de maisons, de terrains, souvent achetés à des particuliers, que leur statut soit celui de monastères autonomes ou de métoches des grands monastères athonites. De plus, de nombreuses fondations monastiques sont mentionnées. On peut en dire autant des fondations d'églises. Les fondateurs sont des personnages célèbres, des gouverneurs de Thessalonique, mais également le patriarche constantinopolitain, l'empereur byzantin et même le kralj serbe. Ce sont aussi des représentants des grandes familles ou même des particuliers aisés.

Dans le contexte de spéculation et de corruption décrit par Nicéphore Choumnos, quand il oppose «la convoitise» à «la justice», on finit par se demander

---

194 Sur le monastère du Prodrome, dit encore tou Leontiou, métoche d'Iviron, voir *Grélois*, A propos du monastère du Prodrome, 78–87.

195 Actes d'Iviron III, n° 78.

196 Ibid., n° 84.

197 Actes de Chilandar I, n° 30.

198 Voir *supra* n. 145.

199 Voir *supra* n. 171.

200 *Kallinikos* (PLP 5, 10393) détenait ce bien en 1323, cf. Actes de Chilandar…Actes slaves, éd. *Korablev*, 188–194.

si son admiration pour les Abramites,[201] ne cache pas une critique vis-à-vis d'au moins une partie de l'Église de Thessalonique. Il est vrai que ce terme a été diversement interprété. Doit-on lier les Abramites à une confrérie religieuse, qui s'occupait des miséreux?[202] Doit-on y voir des moines chargés du xénôn de la ville?[203] Doit-on, enfin, penser que l'église de l'Acheiropoiètos était dite également église des Abramites, comme c'était le cas à Constantinople, et que, par conséquent, il pouvait y avoir un lien entre les deux établissements?[204] Ou bien Nicéphore Choumnos oppose-t-il tout simplement les «Abramiaioi», c'est-à-dire, la génération pure des Anciens[205] à celle corrompue qui gouverne actuellement Thessalonique?

L'Église a été la cible la plus visée par les contemporains. Le patriarche Niphôn, l'un des grands fondateurs de cette période, fut accusé par Nicéphore Choumnos de simonie et de corruption, participant de fait à sa déposition.[206] Ledit patriarche s'immisça de fait dans la marche de l'Église de Thessalonique. Il déposa en 1309 le métropolite Malachie, un ancien moine de la laure athonite et nomma, pendant la vacance du siège, le moine Kallinikos pour administrer les affaires ecclésiastiques de Thessalonique.[207] On évoquera également la satire de Katrarès sur Néophyte Momčil.[208] On n'a pas assez insisté, me semble-t-il, sur l'aspect du pamphlet dirigé contre l'Église. Néophyte avait eu une vision, il deviendrait patriarche.[209] Or c'était le moine le plus avide d'argent: «il trompe par son habit et son apparence et pour ceux qui ne le connaissent pas bien, il passe pour un ascète, mais quand il voit un ducat, il s'enflamme, il se réjouit, il saute, il danse, prêt à tout subir pour saisir les ducats».[210] Cette satire de Katrarès peut être datée de la deuxième décennie du XIVe siècle et doit être contemporaine de l'acte d'accusation de Nicéphore Choumnos contre le patriarche Niphôn.

Le patriarche Niphôn semble avoir joué un rôle important au sein de la société de Thessalonique, en tout cas il savait ce qu'il s'y passait: on rappellera ici le discours que lui adressa Thomas Magistros, évoquant l'oppression des pauvres par les riches et louant le sens de l'équité du patriarche.[211] Thomas Magistros était, en effet, préoccupé du climat social de la ville comme en témoigne son discours intitulé «Περὶ ὁμονοίας» adressé aux Thessaloniciens (1321–1328), où il dénonce leurs luttes intestines qui ruinent la ville, car «il faut se rappeler, dit-il, que ce qui

---

201 *Fr. Boissonade*, Anecdota Graeca, II, 146–147.

202 Telle est l'interprétation de l'éditeur. Voir aussi *Tafrali*, 102 et *Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, 99.

203 *T. L. F. Tafel*, De Thessalonica ejusque agro, Berlin 1839, 156.

204 Ibid., 157.

205 *Janin*, Églises, 377 et n. 9.

206 Acte d'accusation par Nicéphore Choumnos, dans *Fr. Boissonade*, Anecdota Graeca, V (1833), 255–288.

207 Voir PLP 5, n° 10422.

208 Voir *supra* n. 114.

209 *Dujčev*, Proučavanija, 134, v. 10–12.

210 Ibid., 134, v. 29–39.

211 PG 145, col. 389–396 et en particulier col. 393. cf. *Guilland*, Correspondance, 350. Pour Thomas Magistros, voir ci-dessous.

constitue une ville, ce ne sont pas les pierres et les bois; ni les gymnases, les ports, les théâtres et les salles de réunions; ni la grandeur et la beauté des bâtiments, mais les citoyens, qui ont les mêmes sentiments sur toutes les questions et qui conservent ce qui a déjà été fait».[212]

III. DES HOMMES DE CULTURE

Rappelons les termes de Théodore Métochite commentant son arrivée à Thessalonique lors de son ambassade en Serbie en 1299: «nous sommes dans le port, dans la ville amie, auprès des habitants et ils m'ont témoigné beaucoup de respect, de bienveillance et d'hospitalité…ils faisaient cas de l'honneur impérial plus que beaucoup d'autres, et en même temps ils m'estimaient, moi, pour mon art littéraire, dont ils avaient la plus haute opinion. Car, comme tu sais, les gens d'ici s'intéressent très largement à l'art des mots et se souviennent, comme je ne sais qui d'autre, de ceux qui pratiquent la science, la philosophie et l'art des lettres et qui paraissent les meilleurs…Que Dieu leur confère tous les plus grands biens à eux qui, par leur jugement de bon goût, ont estimé si grandement un étranger et un homme savant».[213]

Thessalonique a, en effet, une élite qui s'occupe de «l'art des mots», de «la science et de la philosophie» et de «l'art des lettres».[214] En 1299, quand arrive Théodore Métochite, âgé de près de trente ans, une foule de jeunes gens est avide de se presser aux conférences de cet ambassadeur lettré, d'autant plus que quelques années auparavant, en 1295, ils avaient pu côtoyer son meilleur ami d'alors, Nicéphore Choumnos, thessalonicien d'origine et gouverneur de Thessalonique, celui auquel précisément est adressé le *Presbeutikos*. Or Nicéphore Choumnos fut l'élève et le correspondant de Grégoire de Chypre,[215] dans cette lignée de savants et de professeurs de la Renaissance Paléologue, après l'établissement de Georges Acropolite comme professeur de philosophie de la nouvelle université, créée à Constantinople, après la reconquête.[216] On rappellera les cours dispensés par Grégoire de Chypre sur la logique aristotélicienne et la rhétorique, directement inspirés, selon son autobiographie, des cours dispensés par Georges Acropolite auxquels il avait assisté.[217]

De l'art des mots, on retiendra les œuvres rhétoriques de Nicéphore Choumnos, déjà mentionnées, son *Discours aux Thessaloniciens* et son *Pamphlet*

---

[212] Cité par *Tafrali*, p. 257, n. 3.

[213] Presbeutikos, éd. *Mavromatis*, 96^{271}–97^{290}.

[214] Pour Thessalonique, rivale de Constantinople dans la qualité de son enseignement et sa contribution à la renaissance des lettres classiques, voir *E. Fryde*, The Early Paleologan Renaissance (1261-c. 1360) (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400–1453. t. 27). Leiden–Boston–Cologne 2000, 169–171.

[215] *Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, 30–32; *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 314.

[216] Pour la transmission ininterrompue de l'enseignement depuis Nicétas Choniatès jusqu'à Nicéphore Grégoras, voir *I. Ševčenko*, Theodore Metochites, The Chora and the Intellectual Trends of his Time, dans The Kariye Djami, IV, éd. *P. A. Underwood*, New York 1975, 19.

[217] PLP 2, 4590; *K. Krumbacher*, Geschichte der byzantnischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches, Munch 1897, 476–478; *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 87.

contre le patriarche Niphôn, ainsi que ses écrits polémiques contre Métochite,[218] même si ces œuvres sont postérieures à son séjour à Thessalonique. Ce fut également un auteur d'ouvrages philosophiques et scientifiques inspirés des enseignements de Platon et d'Aristote (*Sur la nature du monde*; *Sur les corps premiers et simples*; *Que la terre est au centre du monde et que rien n'est plus bas que celle-ci, tout le reste étant au-dessus; Sur l'air* etc...).[219] Or, à Thessalonique, ses ouvrages étaient lus devant les savants et lettrés, comme en témoigne Théodore Xanthopoulos qui informait Nicéphore Choumnos du succès de ces réunions littéraires.[220]

Nous savons que son cadet de vingt ans, Théodore Métochite, se jugeait meilleur philosophe et il y avait en 1299 une rivalité amicale entre les deux hommes. A l'époque où Métochite arrive à Thessalonique, il avait déjà composé son *Éloge de Nicée* (1290) et ses *Éloges d'Andronic II* (avant 1293).[221] Ensuite son séjour à Thessalonique de 1303 à 1305 a très certainement resserré les liens de ce savant avec le cercle de lettrés qui se formait alors autour de Thomas Magistros, juste un peu plus jeune que lui.

Examinons ce premier cercle de Lettrés. Il y avait donc Thomas Magistros,[222] né à Thessalonique et qui vécut toute sa vie à Thessalonique, quoique son voyage à Constantinople en 1311–1312 pour défendre le stratège Chandrènos auprès de l'empereur l'ait rendu particulièrement célèbre.[223] Quand Théodore Métochite, dont il était l'un des correspondants, pouvait citer par cœur et simultanément Homère, Platon, Ptolémée, Plutarque et la plupart des rhéteurs,[224] Thomas Magistros commentait Eschylle, Sophocle, Euripide, Aristophane, recensait les odes de Pindare et citait volontiers Homère.[225] À la même époque, dans ce même cercle, on trouvait Joseph le Philosophe,[226] du même âge que Thomas Magistros, connu pour être son ami. Venu d'Ithaque à Thessalonique, Joseph était entré au monastère pour y étudier les mathématiques, l'astronomie, les philosophes, Aristote, Platon et les néoplatoniciens, Plotin et Proclos, mais également les théologiens byzantins, comme Maxime le Confesseur et Denis l'Aréopagite.[227] Son ambition était d'écrire une

---

[218] Pour l'analyse de ces œuvres, voir *Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, 99–102, 110–111.

[219] Ibid., 121–146.

[220] PLP 8, 20816; Nicéphore Choumnos, Lettre à Théodore Xanthopoulos, cf. *Fr. Boissonade*, Anecdota Nova (1844), 36–38; voir *Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, 68.

[221] PLP 7, 17982; concernant Théodore Métochite et ses œuvres, outre la bibliographie donnée par *Ševčenko* dans Polémique, n. 1, p. 3–4, voir la bibliographie récente dans *M. Hinterberger*, Studien zu Theodoros Metochites, JÖB 51, 2001, 285–319.

[222] PLP 7, 16045.

[223] Voir *supra*, n. 170. C'est d'ailleurs par l'intermédiaire de Théodore Métochite, alors grand logothète, qu'il a obtenu une audience auprès de l'empereur. Il lui adressa ensuite un discours de remerciement, cf. PG 145, col. 385.

[224] Nicéphore Grégoras, Bonn, I, 479–480; *Guilland*, Correspondance, 16–30. Voir *Hinterberger*, Studien, 285.

[225] Pour une bibliographie exhaustive sur l'œuvre de commentateur de Thomas Magistros, voir *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 299–301.

[226] PLP 4, 9078; *Guilland*, Correspondance, 338–342.

[227] Dans la monodie que composa Théodore Métochite pour Joseph le Philosophe à la mort de ce dernier (1330), l'auteur rappelle toutes les études auxquelles s'adonna Joseph, cf. *M. Treu*, Der Philosoph

Encyclopédie, qui réunirait les sciences profanes et religieuses, œuvre inachevée, qui reflète les ambitions d'un véritable savant universel. Lorsque Théodore Métochite résida à Thessalonique, soit en 1299, soit, plus tard, en 1303–1305, il dut rencontrer de nombreuses fois Joseph. Théodore Métochite était, en effet, féru d'astronomie, comme il le montra brillamment par la suite. Lors de la parution de son *Introduction à l'Astronomie*, Thomas Magistros réclama un exemplaire de l'œuvre et Nicéphore Grégoras entretint Joseph le Philosophe de son contenu.[228] Joseph le Philosophe alla résider à Constantinople de nombreuses années, entre 1308 et 1324, époque où justement les disputes entre intellectuels battaient leur plein, avant de revenir pour les dernières années de sa vie à Thessalonique.

Thomas Magistros eut de nombreux élèves thessaloniciens célèbres, parmi lesquels les frères Triklinios Démétrius[229] et Nicolas. Démétrius, le plus grand philologue de son époque et auquel on doit tout particulièrement la conservation des dramaturges antiques, a tenté d'éditer l'ensemble des tragédies de l'Athènes classique et des odes de Pindare ainsi que les poèmes de Théocrite.[230] Démétrius Triklinos avait un scriptorium à Thessalonique et s'occupait de la bibliothèque de Manuel Planude, mais le plus fort de son activité était consacré à commenter les œuvres qu'il éditait, à rechercher le plus de manuscrits possibles et même à rééditer en les complétant les œuvres qu'il avait déjà éditées.[231] Enfin, il a fait connaître à ses contemporains de nombreuses pièces alors méconnues, comme les pièces dites alphabétiques du théâtre d'Euripide.[232]

Avec Thomas Magistros et Démétrius Triklinios se trouvait également cet autre copiste et érudit qu'était Jean Katrarès, le grand connaisseur des pièces d'Euripide à tel point qu'il aimait à en faire des pastiches.[233] Grégoire Akindynos,[234] féru de lettres helléniques, grand admirateur de Nicéphore Grégoras fut un élève de Thomas Magistros et également un élève et un ami de Grégoire Bryennios, autre personnalité savante connue pour être versé dans la théologie.[235] Si son activité intellectuelle et ses controverses, en particulier avec Barlaam et Grégoire Palamas appartiennent à une époque postérieure (après 1330), Grégoire

---

Joseph, BZ 8, 1899, 2–31 (en part. p. 8–11). Voir aussi *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 208–210.

[228] *Ševčenko*, Polémique, 112; *Guilland*, Correspondance, 58

[229] PLP 12, 29317.

[230] *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 268–294.

[231] Voir l'exemple des éditions d'Eschylle d'abord en 1320, puis en 1330, Ibid., p. 278–279 ou d'Aristophane dont la première édition est antérieure à 1319, ibid., 287.

[232] Ibid., 280, 283.

[233] PLP 5, 11544. Voir en particulier *G. de Andrés*, *J. Irigoin*, *W. Hörandner*, *Johannes Katrares* und seine dramatisch-poetische Produktion, JÖB 23, 1974, p. 204–209. Voir ci-dessous son poème en vers anacréontiques, adressé au moine Néophyte.

[234] Voir bibliographie *supra* n. 109–113.

[235] PLP 2, 3253; *Tafrali* 158; Letters of Gregory Akindynos n° 58 et commentaire p. 409. Grégoire Bryennios avait le titre de sakelliou attaché à une charge de la métropole de Thessalonique (Ibid., p. 410).

Akindynos était dès cette époque en relation avec Palamas, qui lui remit, au retour d'un voyage à Constantinople, une œuvre de Grégoras.[236]

On ne saurait clore cette énumération des plus grands lettrés byzantins sans évoquer la très belle et très cultivée Eudocie Palaiologina, la fille du prôtasécréris Neokaisaritès et l'épouse de Constantin Paléologue, le gouverneur de Thessalonique mentionné en 1317, dont le despote Constantin tomba fou amoureux vers 1320. Il faut dire qu'elle était si habile dans les discours et si versée dans les lettres classiques (elle connaissait parfaitement Platon) qu'on la surnommait une autre Théanô pythagoricienne ou Hypatia du nom du célèbre professeur d'Alexandrie.[237]

Quel fut exactement le rôle de tous ces lettrés dans les troubles qui secouèrent Thessalonique dans les premières décennies du XIVe siècle, nous ne le savons pas. En revanche, on sent que les «intellectuels» se heurtèrent à un mouvement «monachiste» qui, sans être encore «palamite», puisque la confrontation entre Barlaam et Palamas n'eut lieu qu'en 1331–1332, était hostile aux lettres grecques et plus généralement à la Renaissance paléologue qui agitait les esprits. Ces moines étaient nombreux à Thessalonique. Ils étaient influents, notamment parce que beaucoup étaient des moines athonites dont nous avons relevé l'expansion des propriétés au cours de la période. En 1331, les moines de la Sainte-Montagne refusèrent de recevoir Grégoire Akindynos qui voulait les persuader du bien fondé des «lettres grecques».[238] À nouveau, il me semble pertinent d'évoquer une fois de plus la satire de Katrarès contre le moine Néophyte Momčil.

Après avoir dédié ses vers «au plus philosophe parmi les philosophes et au plus grand rhéteur Néophyte»,[239] Katrarès se lance dans ce que l'on appellera un siècle plus tard «l'invective»,[240] reprochant à son adversaire la bassesse de son extraction sociale, les villages obscurs d'où il vient, sa race mélangée «boulgaroalbanovlaque», son nom même qu'il s'est empressé de transformer en devenant le moine Néophyte, et l'accusant d'avidité et d'ambitions démesurées.[241] Et ce qu'il dit de son instruction s'intègre bien à l'esprit qui régnait à Thessalonique.

En effet Momčil-Néophyte, qui faisait paître des bêtes peu de temps auparavant, lui qui faisait plein de solécismes et des barbarismes en nombre infini ou peu s'en faut,

---

236 Letters of Gregory Akindynos, X et n° 1, l. 30–38: il s'agissait d'un traité d'astronomie destiné primitivement à Joseph le Philosophe, lequel venait de mourir; alors Palamas connaissant l'admiration de Grégoire Akindynos pour Nicéphore Grégoras lui en fit don.

237 Nicéphore Grégoras, Bonn, I, 293–294. Son père est Manuel Néokaisareitès, mentionné comme prôtasékrètis en 1295, cf. Actes d'Iviron III, n° 67 et p. 133. Ce Manuel Néokaisaritès avait suivi avec Nicéphore Choumnos les cours de Georges de Chypre, cf. *Verpeaux*, Nicéphore Choumnos, p. 30. Pour Eudocie P., voir *Tafrali*, 155–156.

238 *Calliste*, Homily on the Sunday of orthodoxy, cité dans *Meyendorff*, Introduction, 61, n. 88; Letters of Gregory Akindynos XI.

239 *Dujčev*, Proučavanija, 132^{1-3}.

240 Voir *P. Canivet*, *N. Oikonomidès*, La comédie de Katablattas. Invective byzantine du XVe siècle, Diptycha 3, 1982–3.

241 *Dujčev*, Proučavanija, 134^{12} (rêve de devenir patriarche), 134^{21-22} (parents originaires de Sôskos et Molyskôn), 134^{25-26}, 136^{54-55} (parents albano-vlaques), 136^{57} (lui même boulgaroalbanovlaque), $138^{81,86}$ (il avait comme surnom le «porcher», il faisait paître les chèvres et les cochons).

n'a pas jugé digne d'apprendre la grammaire.[242] Il qualifie Euripide de bavard, Eschylle de rude et de Sophocle il dit qu'il est bien trop difficile.[243] Il ne connaît ni Aristophane ni les *Jours* d'Hésiode, ni même la *Théogonie*, ni encore les *Gnômiques* de Ménandre ni Pindare et ne s'adonne pas davantage à Homère, le sommet du verbe.[244] Il a appris seulement les *Bucoliques* de Théocrite, d'où il sait «siffler» et dire «psitt agneaux» et bien traire les chèvres.[245] Il n'ignore certes pas les *Sentences* de Théognis qui dit que celui qui veut fuir la pauvreté doit se jeter dans la mer sauvage du haut des rochers escarpés.[246] Lorsqu'il veut faire des provisions, il prend Aristote et va à l'agora et il dit «Taisez-vous tous afin d'écouter quelque chose d'étonnant». Et d'abord il commence par instruire les vendeurs de poissons avec des mots tirés de l'astronomie: il dit que la terre se définit au centre que d'une part il y a le monde habité, «l'oikouménée», et d'autre part le monde inhabité divisé en sept «klimata» par les philosophes.[247] En fait, Néophyte reprend ici la division conceptuelle de la *Géographie de Ptolémée*, redécouverte à cette époque.[248] Katrarès fait allusion ensuite au mouvement des astres, qui fut, rappelons-le, l'objet de «l'Introduction à l'astronomie» de Théodore Métochite à la même époque.[249] On constate que Néophyte faisait montre également de connaissances mathématiques et dans l'expression «cube du cube» on peut voir une allusion à Eutocius, disciple d'Ammonius et professeur à Constantinople au début du VIe siècle, qui donna les solutions au problème de la duplication du cube dans son commentaire d'Archimède *Sur la Sphère et le Cylindre.*[250] Ainsi ce passage de Katrarès reflète exactement les préoccupations et les idées de ce début du XIVe siècle, qui témoignaient de la relecture des auteurs antiques, savants et philosophes, et de leurs commentateurs, même si l'intéressé est ici objet de dérision.

Encore de la diatribe est le style de Katrarès qui montre que le salaire de l'enseignement de Néophyte est un grand et bon poisson.[251] De même il enseigne aux vendeurs de salaisons et il demande un peu de caviar pour tromper le goût de son pain.[252] Ici Katrarès dénonce visiblement les moines qui se targuent de culture pour tirer profit de leur enseignement et il dénonce leur médiocrité. Enfin, Néophyte se vantait d'avoir composé un ouvrage contre les Latins, ce qui est là encore une sujet d'ironie pour Katrarès.[253]

---

242 *Dujčev*, Proučavanija, 140$^{122–124}$.

243 Ibid., 140$^{127–131}$.

244 Ibid., 140$^{132–138}$.

245 Ibid., 140$^{139–143}$.

246 Ibid., 140$^{144–148}$.

247 Ibid., 142$^{160–174}$.

248 *Ševčenko*, Theodore Metochites, The Chora, 22; «Byzantine Science», Cambridge Medieval History IV/2, 1967, 294.

249 *Dujčev*, Proučavanija, 142$^{174–178}$; *Ševčenko*, Polémique, 91; *Fryde*, The Early Paleologan Renaissance, 345. On peut dater l'*Introduction* de 1317. On ne manquera pas ici d'évoquer les disputes de Choumnos avec Métochite à l'endroit des études astronomiques, cf. *Ševčenko*, Polémique, 91–95.

250 *Dujčev*, Proučavanija, 150–175; Cambridge Medieval History, p. 266.

251 *Dujčev*, Proučavanija, 142$^{180–181}$.

252 Ibid., 142–143$^{182–185}$.

253 Ibid., 140$^{118–122}$.

Ainsi les tensions intellectuelles sont perceptibles dans les années 1310–1330 à Thessalonique. D'un côté, une élite participe sans aucun doute à la Renaissance Paléologue avec la redécouverte des classiques, le développement de la philologie et de l'édition, dans un mouvement de pensée qui s'appuie principalement sur le fond hellénique du patrimoine culturel byzantin. En face, on sent un courant monastique, principalement athonite, qui refuse le savoir profane. On peut se demander s'il y eut quelque influence apportée par l'occidentale et latine Irène de Montferrat. Cette influence était sensible au niveau des mœurs au moins de la cour: on rappellera le refus de ses deux fils de rester en Serbie tant ce pays était rude. Plus difficile est de la mesurer au niveau de la pensée avant l'irruption de Barlaam. Ce que l'on peut dire, c'est que la culture à Thessalonique était arrivée à un niveau de développement prêt à s'ouvrir à la pensée occidentale.

Елизабет̄ Малами

ПЕДЕСЕТ ГОДИНА СОЛУНА: ОД 1280. ДО 1330.

Аутор истражује историју града Солуна за владавине Андроника II, испитујући целину политичких, социјалних и културних аспеката на основу изузетног доприноса нових издања извора, објављених после појаве књиге О. Тафралија с почетка прошлог века, посвећене Солуну у XIV веку.

Из политичког угла посматрано, испитује се пре свега сукцесија градских намесника до доласка Ирине Монфератске. Ново датовање управљања кефалије Нићифора Хумна у 1295. а не у 1310. дозвољава реинтерпретацију једног натписа из 1278/79. године, на коме су споменути ἐπί του κανικλείου и неки цар Михаило „носилац круне и нови Константин“. Аутор сматра да је реч о Нићифору Хумну и Михаилу IX Палеологу. Последњих година XIV века доминирала је српска опасност и тада је Солуном управљао војни гувернер Главас Тарханиот.

Између 1303. и 1316. Солун је био дат у апанажу Ирини Монфератској која је уживала суверена права. Њена влада је била, пре свега, обележена плановима које је Ирина развијала у спољној политици. Затим, серија интрига избија између Ирине и њеног сина Јована, што је довело до раздора са солунском елитом. Преписка патријарха Атанасија сведочи о присуству Јовановом у Цариграду у својству епарха 1304/1305, и о настојању патријарховом да цар не дозволи да деспот Јован оде у Монферат ради преузимања наследства маркизата. На основу ове интервенције Јован је враћен мајци у Солун. После његове смрти 1307. и под претњом Каталанаца гувернер Солуна Јован Мономах је изјавио верност Карлу од Валоа. Ново датовање намесништва Нићифора Химна обеснажује хипотезу о његовом учешћу у завери, али је, с друге стране, апсолутно не-

могућно да Ирина Монфератска није била упозната са таквим пројектом. Аутор подсећа на блиске везе које су у то време спајале Ирину са њеним зетом, српским краљем Милутином, који је марта 1308. потписао уговор из Лиса са Карлом од Валоа.

После победе коју су над Каталанцима извојевале трупе, послате из Цариграда у помоћ опседнутом Солуну, и после пропасти завере у граду, Ирина Монфератска је повела просрпску политику, не занемарујући ни финансијску потпору у корист свог зета Милутина. План да се на српски престо доведе један од њених синова неко време се чинио озбиљном политичком солуцијом. Каква год била у томе Иринина самосталност у поступању, може се доказати да је цар Андроник II подржавао ову политику приближавања, како истовремено сведоче византијско-српско војно савезништво против Турака у Тракији 1312–1313. и Никодимово посланство из Србије у Цариград 1311–1312, које је донело информацију о одлуци српског сабора у корист деспота Димитрија.

Године које су уследиле по смрти Ирине Монфератске (1316) обележене су приближавањем Солуна централној влади до 1321. године, када је рат између двојице Андроника учинио град улогом у династичкој игри између разних деспота који следе један другог.

Кад је реч о популацији, аутор подвлачи допринос становништва бугарског порекла, често хеленизованог, са везама према Пелагонији и Верији. Срби су такође долазили да се настањују у Солуну захваљујући краљевом двору, манастирским установама и плаћеницима у служби Ирине Монфератске. Приметан је такође долазак избеглица из Мале Азије као и Млечана из „Романије“, бројнијих у првој трећини XIV века, нарочито после ишчезнућа каталанске претње.

Пажња је, међутим, нарочито окренута друштвеним поделама које су у овом периоду наглашене. С једне стране запажају се велике породице (Хумни, Кидони, Акапни, Сарандини, Капандрити, Филантропини, Спартини, итд.) и крупнији поседници, а с друге закупци и ситни поседници који су принуђени да продају своја добра. Ову еволуцију друштва најављује Нићифор Хумнос у једном говору упућеном Солуњанима, са оптужбама на рачун корумпираних судија. Али најважнија појава је богаћење солунске цркве, са појавом митрополитског оснивања цркава и манастира на основу значајне имовине (нпр. Јаков-Исак, оснивач манастира Кир Исак,названог и Перивлепта; Теодор Керамеас, оснивач манастира Христа Пантодинама (Свемоћног) и са залажењем манастирских поседа у сам град. Многобројни примери илуструју ову друштвену појаву, на основу анализе оснивања нових задужбина и обнављања старих, као и на основу стицања метоха од стране Хиландара, Ивирона и Ксенофонта. Фрапантно је да је и патријарх Нифон, оснивач Дванаест Апостола у Солуну, био на мети Нићифора Хумна и да су извесни монаси, чини се, имали репутацију лакомих и хипокрита.

У трећем делу, аутор је желео да покаже до које је мере Солун развијао ривалство према Цариграду у појави која се уобичајено назива „Ренесансом Палеолога“. Теодор Метохит, који је више пута боравио у граду крајем деведесетих година XIII века, у овоме се није варао. Он је уживао у присуству интелектуалне елите. Осим Нићифора Хумна, примаоца *Посланичког слова,* веома познатог у Солуну по својим филозофским и научним радовима, град је у речено доба, у ствари, познавао две сукцесивне генерације ерудита и људи од пера.

Први круг је, пре свега, анимирао Тома Магистар, један од кореспондената Метохитових. Политички ангажован у одбрани генерала Хандрина, спасиоца Солуна, он је коментарисао класичне драматурге и рецензирао Пиндарове радове. Уз њега, Јосиф Филозоф био је научник који се бавио математиком, астрономијом, филозофијом и чија је амбиција била да напише једну енциклопедију која би обухватала профану и религиозну ученост. Јосиф Филозоф, као и Тома Магистар, интересовао се за *Увод у астрономију* Теодора Метохита.

Следећа генерација, коју су углавном чинили ученици Томе Магистра, обухватала је браћу Димитрија и Николу Триклинија, Јована Катрара и Григорија Акиндина. У испитивано време, свакако највише пажње заслужује личност Димитрија Триклинија. Он је био претеча великих хуманиста својим издавањем трагедија класичне Атине и колационирањем рукописа.

Осећа се, међутим, да се овом изузетно богатом културном покрету супротстављa отпор оних коју су одбацивали основаност проучавања „грчких слова“. То су атонски монаси који се све више појављују и везују за град.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 930.1:929 Критувул са Имброса

DIETHER RODERICH REINSCH

KRITOBULOS OF IMBROS — LEARNED HISTORIAN, OTTOMAN *RAYA* AND BYZANTINE PATRIOT

Kritobulos of Imbros, the author of a historical work covering the period from 1451 to 1467, describes the deeds of the Sultan Mehmed Fatih. The work, written between 1465 and 1467 is an autograph of the author. Apart from a knowledge of literature (Thucydides), one can discern in this work a definite interest in medicine. K. was sultan's governor of Imbros for almost ten years. At the same time he was a patriot in the sense that he expressed solidarity with the unfortunate inhabitants of Constantinople.

Kritobulos of Imbros, ὁ Ἰμβριώτης, as he calls himself in learned manner, is known to us as the author of a historical work of some 200 printed pages covering the period from 1451 to 1467. It describes the deeds of the Ottoman Sultan Mehmed Fatih, the Conqueror, in particular the war against the remnants of the Byzantine Empire and the capture of the capital Constantinople on the 29th of May 1453. The historical work has come down to us in a single manuscript which to this day remains in Constantinople — Istanbul, in the library of the Topkapi Saray.

This manuscript, 160 pages of paper manufactured in Venice, was dated as originating from the 16th century by its first publisher and by some other scholars who had been studying it. In reality, however, it dates from the years 1465 to 1467 (as the paper's watermarks prove) and is an autograph of the author. Proof of this fact are the many corrections and sometimes substantial additions in the margins of the text. The corrections and additions are such that they can only have been made by the author himself. We also know the characteristics of Kritobulos' handwriting from a manuscript containing the historical works of Thucydides, which is in the Bibliothèque Nationale in Paris. There Kritobulos wrote on an endpaper a well-known epigram in praise of Thucydides and above the epigram another contemporary writer (we now know that it is the handwriting of Georgios Amirutzes) wrote the words "this is the writing of Kritobulos" (τοῦ Κριτοβούλου γράμματα).

We do not know who would have read the history of Kritobulos and whether anybody ever did before the middle of the 19th century. Up to this time there is no copy, no translation into another language, nobody even mentions the work of

Kritobulos. It seems to have been lying there throughout the 16th, 17th and 18th centuries in its oriental cover which it kept until 1929 — when it was newly bound. It is for this reason that Kritobulos remained unknown in the West and was not printed anywhere. The slumber did not come to an end until August 1859 when the German philologist and theologian Constantin Tischendorf stopped off in Constantinople on the way home from the Sinai. He was on good terms with Alexander Lobanov, the envoy of the Russian Tsar Alexander the Second, who for his part was very well connected at the Court of the Sultan. And it was on account of Lobanov's good offices that Tischendorf had the chance to see the codex with the work of Kritobulos. But not only that — Tischendorf was able to remove Kritobulos' apparently unattached accompanying letter dedicating his work to the conquering Sultan and take it to Germany with him. All this Tischendorf himself reveals in the preface to a book he published in 1860. He also published the said letter of dedication there — fortunately for posterity, because the original which he brought with him from Constantinople remains lost to this day.

A few years after Tischendorf's re-discovery of Kritobulos the history was printed twice — but published only once in an edition by Carl Müller for the *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Paris 1870. The other printed edition was by the polymath Philipp Anton Dethier from Kerpen in the Rhineland (today more famous for being the birthplace of Michael Schumacher than that of Dethier) and was intended for inclusion in the *Monumenta Hungariae Historica* but not released by the Hungarian Academy of Sciences because of the somewhat faster Parisian competition and also because a great number of serious mistakes had been identified in Dethier's edition. Kritobulos' text was published in a second edition in 1963 in Bucharest by Vasile Grecu; Grecu, however, had neither a microfilm at his disposal nor did he consult the *codex unicus* himself. A modern critical edition was finally published in 1983 in Berlin as part of the series Corpus Fontium Historiae Byzantinae.

The historical work of the Saray codex is however not Kritobulos' only literary legacy. We also have a prayer to Christ (handed down in 10 codices) and a poem of 18 Dodekasyllaboi in praise of Saint Augustine (handed down in 16 codices). A homily on the Passion of Christ and a letter together with the codex containing them were destroyed by the great fire in the Escorial in Madrid in 1671.

Kritobulos' two surviving opuscula are of value to us for two reasons: Firstly, the scribes of the two oldest codices containing these small works and the remaining scripts handed down in these codices show us that Kritobulos belonged to a circle of people around Georgios-Gennadios Scholarios, the first Greek-orthodox patriarch of the Turkokratia, as well as the brothers Markos and Ioannes Eugenikos. Scholarios is generally acknowledged to have strongly recommended the study of the Latin language and the theological literature written in Latin to the orthodox theologians, and he had devoted himself intensively to the writings of Latin theologians whose works he translated. Thus Kritobulos' verses on Saint Augustine fit exactly into the intellectual climate of Gennadios' circle. Secondly, we can infer Kritobulos' actual name from the codices containing his opuscula. In one of the two manuscripts still dating from the 15th century we read in the titles Κριτοπούλου τοῦ Ἰμβρίου and

Κρητοπούλου Μιχαὴλ τοῦ Ἰμβρίου and in the other τοῦ λογιωτάτου κυροῦ Μιαὴλ τοῦ Κριτοβούλου. The name Kritobulos and the birthplace Imbros connect the author of the prayer and the verses on Sant Augustine with the author of the historical work. There is no doubt whatsoever that both are one and the same person. As for the version of the name Κριτόπουλος Nikolaos Andriotes held the view in an essay he wrote as early as 1929 that this version Κριτόπουλος was the original form which our historian — with a slight change — turned into the more Attic sounding Κριτόβουλος. We encounter the family name Κριτόπουλος from the end of the 13th century, whilst Κριτόβουλος is not Byzantine at all, but purely classical. (The name appears in Herodotus, Plato and as learned paronym in a philosophical dialogue by Nikephoros Gregoras.) Such a change of name was quite fashionable in Greek intellectual circles of the time — think of Nikolaos Chalkokondyles, who became Laonikos Chalkokondyles, or Georgios Gemistos who called himself Georgios Plethon, and we know it was common practice in the West, too: Schwarzerd became Melanchthon, Reuchlin became Kapnion and so on.

We do not know when Kritobulos was born. The political role he played in the years from 1453 to 1466 presents him to us as a mature adult, but even in the year 1467/68 he was still thinking of starting on a further historical monograph: the history of the Ottomans. I think we cannot be much mistaken in assuming that Kritobulos was born around 1400 to 1410. At the beginning of the first book of his work he introduces himself as “Kritobulos, inhabitant of the island, first among the people of Imbros” (Κριτόβουλος ὁ νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ἰμβριωτῶν). This expression, together with the political role he played, shows us that his family must have belonged to the leading notables of the island. In the autumn of 1444 the learned merchant, historian and collector of manuscripts Ciriaco di Filippo de’ Pizzecolli from Ancona travelled around the Northern Aegean and visited amongst others the island of Imbros. In his diary entry of 28th of September 1444 he says: “Together with the learned noble Imbriot, the ’gift of Hermes’, Michael Kritobulos we rode by land from the East coast of Imbros to the Western part of the island to the town of Imbros itself” (*ad diem quartum Kalendas Octobres es orientali Imbri litore una viro cum docto et Imbriote nobili Hermodoro Michaele Critobulo ad occidentalem eiusdem insulae partem ad Imbron ... terrestri itinere equis devecti ... venimus*). The “hermodoro” must not confuse us; it is not an additional name of Michael Kritobulos. The learned Ciriaco just wanted to express that to him Kritobulos was “the gift of Hermes” — a lucky encounter. In a letter which Ciriaco sent to his friend Scholarios on the next day, 29th September 1444, the name of Michael Critobulos appears without the embellishing epithet: *una tuo cum amicissimo viro et Imbriotum doctissimo, Michaele Critobulo*. The friendship between Scholarios and Kritobulos referred to here probably stems from the years spent studying together in Constantinople. In his historical work Kritobulos mentions Scholarios, calls him “a very wise and admirable man” (ἄνδρα σοφὸν πάνυ καὶ θαυμαστόν) and relates that the Conqueror Sultan valued his wisdom, intelligence and his moral character; he himself praises his friend on this occasion once more for his intellectual power and his charm.

We have no concrete information about the studies of Kritobulos, but they must have been both extensive and intensive. Apart from a knowledge of literature, which is very obvious in his work and to which I shall refer again later, we can discern a definite interest in medicine: where in his work Kritobulos describes the plague, which visited Constantinople in the year 1467, his account is full of medical terminology which he could neither have found in Thucydides nor in the works of any other historian, for example, cerebral ventricles, pia mater, meninges, a fit of lethargy, meningitis, inflammation of the blood, accelerated pulse, numbness of the extremities (κοιλίαι τοῦ ἐγκεφάλου, ὑμένες, μήνιγγες, καταφορά, φρενῖτις, ἐξόπτησις τοῦ αἵματος, παλμοί, νρωσις). Another example of our author's particular propensity towards medicine is the special praise which Kritobulos reserves for the emperor's personal physician, the Jewish doctor Jakup of Gaeta.

Kritobulos began to write down his historical work in the summer of 1453 at the latest. We can deduce this from a passage in the middle of his first book. There Kritobulos mentions the names of Ottoman commanders who took part in the siege of Constantinople and the sections of the walls which the Sultan had assigned to them for their operations. There we read amongst other things: "To İshak, the then Commander-in-Chief of Asia and to Mahmut, Vizier at the time, he assigned the section from the Myriandron Gate (Mevlevihane Kapısı) to the Golden Gate". İshak was Commander-in-Chief of Asia (beylerbeyi) until the summer of 1453. The fact that Kritobulos writes "the *then* Commander-in-Chief of Asia" means that Kritobulos wrote these words when İshak no longer held this position, i.e. after the summer of 1453. Mahmut, on the other hand, was only Vizier up until the summer of 1453 after which he became Grand Vizier, but the words "at the time" have been added later in the margins of the manuscript. This means that the text was written without the addition in the summer of 1453, when Mahmut was still only Vizier. Later, however, when Kritobulos revised the text again, Mahmut had risen to the position of Grand Vizier. The revision took place after the autumn of 1466 as we can infer from reliable evidence and since Mahmut had already been Grand Vizier for 13 years, he could, of course, not be referred to as plain κόμης, Vizier, of the Sultan and Kritobulos added the explanatory sentence in the margins.

At that time, in the summer of 1453, as the last act in the drama of the Byzantine Empire's demise unfolds, Kritobulos also enters the political stage. The only source for the events in which Kritobulos was personally involved is his own work. The capture of Constantinople caused panic among the Northern Aegean islands which were still Byzantine territory (Imbros, Lemnos and Thasos). The people and those in charge (the ἄρχοντες) feared an attack by the Ottoman fleet on its return to the Gallipoli base on the Hellespont. More than 200 families had already fled from Lemnos in a hurry. Kritobulos describes how he took the initiative in this situation, sent a delegation to the Ottoman admiral Hamza and one to the Sultan himself and thus ensured that the islands were not put under siege but left as feuda to the noble Genoese family of Gattilusi: the Lesbos branch of the Gattilusi was given Lemnos and Thasos, the Ainos branch (in Enez on the Maritsa delta) Imbros.

When later, in the winter of 1465/66, the Sultan confiscated these fiefdoms, he sent his admiral Yunus-bey to Imbros with the order to take over the island from the Gattilusi's officials. Yunus comes to the island, negotiates with our Kritobulos and makes him governor. He still holds this position in 1457 when, in the summer of this year, one of the Pope's fleets appears in the Aegean, takes over Lemnos, Thasos and Samothrake from the Ottomans and makes clear its intention to take over Imbros as well. Kritobulos, however, makes such clever diplomatic moves that Imbros is left in peace. And not only that. In the year 1458/59 he menages to snatch Lemnos back from the Italians. He personally goes to the Sultan in Adrianople (Edirne) and at the same time writes to Demetrios Palaiologos, the brother of the last Byzantine emperor, who, as Ottoman vassal, had parts of the Peloponnes under his command, suggesting that he should ask the Sultan for Imbros and Lemnos as well. The Sultan agrees and Kritobulos, at the head of a cavalry unit, takes over the island's fortresses without a drop of blood being spilt. He remains governor of Imbros, but now on behalf of Demetrios Palaiologos.

We know very little else of his life. He leaves Imbros probably in the summer of 1466 when the Venetians take over the island. During the great plague of the summer of 1467 he was most probably in Constantinople and witnessed the epidemic there. He dedicated the first and substantial part of his historical work to the Sultan in the autumn of 1466, and a revised and extended final version in the autumn of 1467/68. From the autumn of 1468 we have a letter which Georgios Amirutzes wrote to Kritobulos concerning two literary works by Theophanes of Medeia (secular name: Theodoros Agallianos). Kritobulos thought very highly of Georgios Amirutzes, who was a well respected scholar of his time with the epithet "the philosopher". He informs us that, at the request of the Sultan, Amirutzes integrated all maps which were part of the work of Ptolemy, the geographer of the ancient world, into one large map, and that together with his son he translated the complete works of Ptolemy from the Greek into Arabic. Both manuscripts, that of the Greek original and that of the Arabic translation, are still in İstanbul today. Amirutzes and Agallianos, incidentally, were part of the circle around Scholarios and the brothers Eugenikos.

After that we do not hear anything else from Kritobulos. In the proem to his history he had announced that he would write another work on the rise of the Ottomans. However, it was not Kritobulos who wrote this book, but Laonikos Chalkokondyles, who, incidentally, seemed to have known Kritobulos' work; it looks as though he borrowed certain phrases from it.

The legends which keep coming up in bibliography, in particular in handbooks, that Kritobulos was the Sultan's secretary and that at the end of his life he had become a monk on Mount Athos, are pure fantasy and there are no clues to this, whatsoever, in any of the sources.

What did Kritobulos write about in his history? After the proem in which he deals with the usual literary topics of the genre (assuring the reader of accuracy and truthfulness) borrowing from Thucydides and Herodotus, he begins his narrative

with the death of Murat the Second. According to Kritobulos, his son and successor Mehmed saw himself right from the start as a second Alexander with the objective of world domination. The first step in that direction was to capture Constantinople. Kritobulos proceeds to describe in great detail the building of the fortress Rumeli Hisari and the Sultan's palace in Adrianople. The rest of the first book which makes up a third of the work deals exclusively with the capture of Constantinople and well-known key events: The casting of the great cannons, transporting the Turkish ships overland from the Bosphorus to the Golden Horn, the wounding of Giustiniani, the death of the Emperor Constantine and so on. No other historian of the Halosis has ever described it in more vivid colours and in greater detail. It is for this reason that Edmond Pears in his classic book "The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turcs", London 1903, used Kritobulos as the main source for his narrative and not Dukas, for whom many have such a high regard, most probably because Dukas' work contains edifying legends (such as the death of Lukas Notaras), and because he employs such wonderfully derogatory names for the conquering Sultan. Pears says of Kritobulos: "His Life of Mahomet is by far the most valuable of the recently discovered documents, and, as will be seen, I have made use of it as the nucleus of my narrative of the siege".

The other important events in Kritobulos' account are the various campaigns of the Sultan in the Balkans (Serbia, Albania, Bosnia), on the Peloponnes, in Trebizond and the Aegean Islands. But time and again Constantinople, too, is the scene of events, since the Sultan established his new capital there by rebuilding and repopulating the city. To become the capital of the Ottoman Empire the city needed to be repopulated, the economy stimulated, a new residence and new administrative buildings built. This was an important topic for Kritobulos, as the central idea of his work was the transition of power (*translatio imperii*) from the Byzantine Greeks to the Ottoman Turks. The work ends with the five year war against Venice and the Sultan's second Albania campaign and in between the detailed description of the plague of 1467.

For his narrative Kritobulos, following Byzantine literary convention, used the only suitable linguistic register of the Greek language for such an undertaking, i.e. the so-called "Atticistic Greek", the written language which had mainly developed in the first post-Christian centuries during the so-called Second Sophistic. Like all learned Byzantines Kritobulos had to learn this language, studying it intensively for a long time, and he learnt it well. Any deviation from the general canon in his text does not go beyond the scope of the best works of Byzantine historiography.

Datives like γυνῇ instead of γυναικί or νύκταις instead of νυξί are rare examples of the influence of a lower register, but they are examples of datives as well, datives which were hardly ever used anymore in the spoken language. Contemporary hellenized Turkish names ending in -ης are also very often declined in the traditional way according to the rules of the Ionian dialect, for example Μαχουμούτης, Μαχουμούτεω, Μαχουμούτεϊ. The syntax is the classical one with participles, infinitives etc., the vocabulary is conservative-archaistic. New loan words from the Byzantine era are rare. We note ἀμήρισσα, γενήτζαπρος, δούξ, καῖσαρ, κόμης, μαΐστρος, πασίας, φραγέλλιον; an archaism of his own creation is the word

τοῦφαξ in the sense of “gun” from the Turkish tüfek (which became the Greek τουφέκι) and τουφακοφόρος (the gun carrying soldier). As a rule, Kritobulos’ style is straight forward and generally stays within what the ancients called the μέσος χαρακτήρ. Some paragraphs, however, required a higher register in the author’s opinion: they are the letter of dedication to the Sultan, the proem, the Sultan’s campaign speeches before the capture, the description (Ekphrasis) of the construction and action of the Great Cannon, the threnody about the capture, some battle scenes and the description of the plague. Like Ioannes Kantakuzenos before him and his contemporary Laonikos Chalkokondyles, Kritobulos uses stylized phrases, even complete scenes, to describe less important military events.

The language and style of Kritobulos have been judged very differently in modern research. The first editor, Carl Müller, places him above his contemporary colleagues Sphrantzes, Dukas and Chalkokondyles. Karl Krumbacher (influenced by the intellectual world of Philhellenism and lover of “vernacular poetry”) condemns his “garrulousness” and “limited vocabulary”, whilst Nikolaos Tomadakes in his book Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Athens, 1953, second edition 1969, makes the following comment: “Tradition demanded the use of the ancient language, which Kritobulos seemed to have mastered extremely well and did not use like a pupil at all, but with great inner emotion and mental strength”.

A generally good usage of the atticistic literary language, however, is only the foundation. Based on this Kritobulos masters the fine art of literary *imitatio* to an astonishing degree, an art which educated Byzantines pursued with passion and dedication. Perhaps we understand this phenomenon better today than people in earlier epochs, who were more concerned with originality and did not yet know the concept of intertextuality.

Every reader of Kritobulos immediately notices that one of the sources of inspiration for mimesis is Thucydides, both in respect of the language and the general structure of the work. Like Thucydides, Kritobulos divides his account into calendar years and within the years into the four seasons. After the example of Thucydides the big speeches which the author attributes to the Sultan, contain on the one hand elements which serve to analyse the political and military situation, and on the other hand inform the reader of the motives guiding the orator. Apart from many expressions and phrases which Kritobulos uses to give his account a generally Thucydidean flavour there are paragraphs in which he uses complete scenes from the works of Thucydides to serve a special purpose in his text.

Thus, the Sultan’s big campaign speech to his generals and officers, for example (which covers 9 printed pages in that edition) contains at the start text borrowed from two speeches by Pericles (from the so-called Epithaphios and from his defense speech, the Apology). And later, when the Conqueror praises the courage of his ancestors who, with incredible strength, had overrun the whole of Asia Minor and great parts of Europe, he uses — freely adapted, of course — the words with which the Corinthian envoys had characterized the courageous and steadfast Athenians before the Assembly of the Peloponnesian League. A highly suitable choice!

The Sultan delivers a second speech in the military camp outside Constantinople to his commanders and his Life-guard. Here, as well as using the speech by Alexander the Great before the battle of Gaugamela in Arrian's Anabasis, Kritobulos also goes back to two campaign speeches in Thucydides, that of the Athenian admiral Phormion before the naval battle of Naupaktos, giving his soldiers instructions, and Brasidas' speech before Amphipolis in which he, too, wants to encourage his soldiers and assures them that he himself would fight side by side with them. There Brasidas turns directly to his sub-commander Klearidas and it is precisely these words Kritobulos alludes to when he makes the Conqueror turn directly to his Viziers Halil and Sarudscha. The whole structure of Brasidas' speech can be found in Kritobulos' text. Thus Kritobulos draws not only on the great and successful Athenian Admiral Phormion and the outstanding Spartan General Brasidas, but also on Alexander the Great himself in the account of Arrian, in order to convey Mehmed's abilities as a soldier and strategist. There is a further passage where Kritobulos quotes the words of the bold Spartan. At the height of the battle of Constantinople, when Giustiniani was wounded and his companions carried him away and left the breach in the wall by the Romanos Gate without any defense, the Sultan — in Kritobulos' account — notices this and calls out: "We have it, friends, we have the city. The men are running away from us. They can no longer withstand. The wall is divested of its defenders" (ἔχομεν, ὦ φίλοι, τὴν πόλιν, ἔχομεν ἤδη. φεύγουσιν οἱ ἄνδρες ἡμᾶς. οὐκέτι παραμένειν ἀνέχονται. γυμνὸν τῶν προμαχομένων τὸ τεῖχος).

Brasidas' conduct and words at Amphipolis provide the model for the account of the complete scene. When the Athenian commander Kleon had to withdraw partially his soldiers, Brasidas grasps the situation in a flash, i.e. that Kleon had to show his enemies his weak side (τὰ γυμνὰ πρὸς τοὺς πολεμίους δούς) and he calls: οἱ ἄνδρες ἡμᾶς οὐ μενοῦσιν. Note the word for word quotations, albeit in a completely new context.

The famous account of the siege of Platää by the Spartans under the leadership of Archidamas was the object of *imitatio* for many Byzantine historiographers, and Kritobulos too has used it to serve his purposes. But unlike his colleagues he uses the subject matter of the original in two completely different contexts. Kritobulos uses Archidamos' *failed* attempt to set fire to the castle of Platää to describe the *successful* capture of the castellum on the island of Prinkipos by the Turkish admiral Baltoğlu, whilst he employs the strategems of the defenders of Platää in order to depict the fighting for the walls of Constantinople. He chooses his material with great mastery and adapts the quotations to the new circumstances, even to techniques of contemporary warfare.

In the fifth and last book of his work, where he describes the great plague, Kritobulos like others before him (i.e. Prokopios and Ioannes Kantakuzenos) refers back to the description of the epidemic which Thucydides gave in the second book of his Peloponnesian War. Apart from some very obvious quotations, however, Kritobulos' account (unlike Thucydides he is definitely describing the bubonic plague) is completely independent from this model.

In general, Kritobulos' language is strongly coloured by Thucydides, in particular as regards the military sector. It is wrong, however, to call Kritobulos a "slavish imitator" of Thucydides — as has repeatedly happened in former research; his *imitatio* is anything but slavish. I totally agree with the opinion of Nikolaos Andriotes who defended his compatriot against such reproaches with the following words: "His admirable knowledge of the ancient world and his highly developed linguistic sensibility have kept him from betraying his model, and his undoubted literary talent has enabled him to create passages which here and there can be regarded as entirely equal to the great model."

The learned game of *imitatio* does not, however, end here. Apart from Thucydides, Kritobulos in his proem goes back to Herodotus (which was traditional practice); in addition he borrows from Herodotus another two small geographical excursions, i.e. when he describes the course of the Danube and when he describes the course of the Euros. The Turkish names in hellenised form as for example Μεχεμέτης, Μαχουμούτης etc. he declines as the hellenised Persian names are declined in Herodotus (Ξέρξης, Ξέρξεω — Φαρνάκης, Φαρνάκεω etc.).

Where, finally, Kritobulos describes the sufferings of his people, he draws a comparison between his attitude as Roman-Byzantine towards the Ottomans and that of Flavius Josephus as a Jew towards the ancient Romans by quoting the words of Josephus. That, too, was well chosen, for Josephus and Kritobulos were indeed in very similar situations. In both cases an overpowering conqueror had defeated the author's own people and their capital. Both authors recognise the superiority of the victor and his right, too, based on inevitable historical evolution, and both describe events which end with the subjugation of their own people.

Thus the German philologist Heinrich Lieberich, who had no liking for Kritobulos' attitude, wrote in the year 1900 (when the German Empire had only recently been founded and the "wars of liberation" against French rule were still alive in the historical memory): "One cannot but help admiring the literary knowledge of the Greek who always seemed to find the most suitable proem for his purposes".

The deepest traces in the work of Kritobulos, however, were not left by Thucydides, but by Arrianos with his work *Anabasis Alexandri*. Here, too, the choice of model is made with a very specific purpose in mind. With this clever literary move Kritobulos equates the Conqueror with Alexander the Great. He did so, too, *expressis verbis* in his letter of dedication, where he describes Mehmed's deeds as "in no way less important than those of Alexander the Great". This comparison was not Kritobulos' invention. On the contrary, the Sultan saw himself thus. He knew Alexander, of course, from Arabic and Persian poetry and also from the Turkish İskendername of the Ottoman poet Ahmed. The comparison was therefore not altogether mistaken. Mehmed, at 19 absolute ruler of a great empire in the Eastern Mediterranean, which was ever more expanding, had now at 22 conquered the more than a thousand year old empress of all cities and had thus become the successor to the Byzantine emperor with all the rights and titles that entailed. The comparison with

Alexander the Great was not at all unreasonable. I have to pass over the details but I can assure you: Kritobulos' text is completely imbued with the *imitatio* of Arrianos.

I hope it has become clear from the little I have been able to present here, that Kritobulos was extremely well-read and that he was a great master in using this knowledge of literature to embellish the text of his historical work, and by means of subtexts to extend the dimensions of the meaning under and behind the surface.

For Kritobulos the Sultan was the natural successor to the Byzantine Emperor, natural according to the laws of history as had been worked out by the theoreticians of the Hellenistic time. According to this theory world history consisted of a succession of great empires and ruling peoples. In the beginning it was the Assyrian-Babylonians, followed by the Egyptians, the Medes, the Persians, the Greeks and Romans, and now — according to Kritobulos — it was the turn of the Ottoman Turks. This theoretical approach was not Kritobulos' invention, but was a notion widely held in intellectual circles of the time. Enea Silvio Piccolomini, for example, the future Pope Pius II, writes the following: *Omnium rerum vicissitudo est, nulla potentia perpetuo manet. Fuerunt Itali rerum domini, nunc Turchorum inchoatur imperium*. It also serves to explain why Kritobulos did not use the Arabic-Turkish title "Emir" or "Sultan" for the Conqueror, but calls him "Emperor" (βασιλεύς or rather μέγας βασιλεύς) i.e. uses the traditional title of the Byzantine emperor, once even "King of Kings" (βασιλεὺς βασιλέων), referring to the old Persian title of "Shahinshah" — this again is in accordance with the notion of the time identifying the contemporary Ottoman Turks with the ancient Persians (or the Trojans, even). Kritobulos regarded himself as a subject of the Sultan, just as before he had been a subject of the Byzantine Emperor. At the beginning of his letter of dedication to the Sultan he calls himself the Sultan's "humble slave" (δοῦλος εὐτελής) and "Your slave of slaves" (δοῦλος τῶν δούλων τῶν σῶν), very much in accordance with Ottoman etiquette — for German professors at the beginning of the twentieth century, however, a sign of abysmal personal servility and outright treasonable sycophancy. Kritobulos was a *raya* in the technical sense of the word. Many researchers from the nineteenth and the first half of the twentieth century, however, saw in him a traitor to the national cause and a *raya* in the offensive sense of the word, because they themselves were limited by their ideological horizons and overlooked the fact that the notion of ἔθνος (nation) had a different meaning in the fifteenth century than after the eighteenth century.

Other scholars, in particular the Marxists, saw Kritobulos as a betrayer of the people, guided by class interest alone. This idea may be justified when applied to those Byzantine nobles and higher clerics, who collaborated with the conquerors and entered into the Sultan's service (such as Georgios Amirutzes, Theophanes of Medeia, Georgios Scholarios, Demetrios Palaiologos, Lukas Notaras and others) and who were indeed keen to keep their previously enjoyed privileges alive under the new ruler. Whether they managed to do so in the end is another matter. One has to consider, though, what alternative solutions there would have been for the people of

the Aegean islands. They could have tried to place themselves under the protection of Venice or the Pope, but in view of their geographical position and the strong Ottoman fleet cruising the Aegean, this protection would have been anything but safe. Furthermore, the Roman tax system was harsher than that of the Ottomans and the scope for religious tolerance was considerably greater under Ottoman than under Roman rule, as the experience of 1204 and the conditions in the Venetian colonies would have shown them. The people, in any case, did not want the Romans. In the work of Dukas we read of the rebellion of the Lemnians against Niccolò Gattilusio with the intention of handing over the island to the Ottomans, and we learn from Kritobulos that people of Lemnos had collected a thousand ducats in order to get the occupying forces of Palaiokastron to leave and to hand over the island to the Turks. Kritobulos himself, with his clever political skills, saved the people of Imbros from the dangers of foolish heroism.

Kritobulos was a *raya* of the Sultan, but at the same time he was a patriot in the sense that he expressed solidarity with the unfortunate inhabitants of Constantinople and the victims of the war. Although he praises his hero, the Sultan, he does not hide his sympathy for the sufferings of the common people, nor his admiration for the brave and tragic death of the last Byzantine emperor. In reading the text we must not, of course, forget its general tendency to exaggerate the protagonist's merits and to minimize his faults. It is wrong, however, to do what some modern critics of Kritobulos have done, i.e. to maintain that his slavish attitude was apparent in everything he did and that he was a completely uncritical sycophant and flatterer of Mehmed. It is not true that Kritobulos would have concealed anything which could have cast a shadow on the conduct of his hero Mehmed. He does not, for example, gloss over the Conqueror's extreme cruelty, when the unfortunate defenders of the Fortress of Therapion (Tarabya) were impaled, nor similar events which could easily have been left out. The description of the sacking of Constantinople, the lament about the fall of the city, the obituary for the emperor Constantine and the obituary for Lukas Notaras do not support such one-sided negative criticism. Nevertheless, Kritobulos himself was aware of the contradiction that, on the one hand, he glorified the Sultan but, on the other hand, was part of the suppressed genos. "Genos", not "ethnos", is the word which he also uses for the Turks and others, and it is with his "genos" he identifies explicitly at the beginning of his work, when he speaks of "our genos" and "us" and "our misfortune". The word γένος has a wide meaning covering "family" as well as "clan" and even "religious community". Throughout a whole chapter entitled "Apology", Kritobulos asks his readers to understand that he is dealing with the misfortune of his own people, and he defends his γένος which had not been able to escape from the iron laws of history. "In no way", he says, "is it the fault of the γένος, perhaps those at the top could possibly be blamed for bad leadership. They alone may be held responsible, but the genos must not be blamed" (οὐκ ἔστι τοῦτο τοῦ γένους ἁμάρτημα, ἀλλὰ τῶν κακῶς τε καὶ ὡς οὐκ ἔδει χρησαμένων τοῖς πράγμασιν. οὓς καὶ δίκαιον μόνους εὐθύνειν, ἀλλὰ μὴ τοῦ γένους κατηγορεῖν).

As a politician Kritobulos was not a “man of blood”, but a man of conciliation and, as the Byzantines called it, of οἰκονομία, i.e. prepared to abandon high principles in favour of political compromise. He used diplomatic cunning to solve the crisis in Imbros, when the Pope’s fleet suddenly appeared; he prepared the handing over of Lemnos carefully and cautiously so that the fortresses’ commander would open the gates without blood being split. When the young commander of the fortress of Palaiokastron refused to hand over the castle, he made this clear to Kritobulos with an arrogant gesture, which Kritobulos comments on ironically. The young man sent him a piece of paper on which there were no words but just a sword painted in blood. But when Kritobulos appeared in front of the castle with 400 men on horseback and 300 foot soldiers, the young man’s bravado, according to Kritobulos’ account, disappeared rapidly.

Our historian’s conduct is consistent with his general attitude towards war. When describing the Ottoman war council, he analyses (with quotations from Thucydides and Flavius Josephus) the motives of the participants. Those in favour of the war were, according to him, driven by ambition, thirst for glory and the pursuit of profit, or by a desire to ingratiate themselves with the Sultan, or simply because they did not know what war meant. Kritobulos describes a bloody battle with words which show abhorrence rather than enthusiasm: “drunken from the battle …, almost forgetting their human nature …, they were like Furies”. The inhabitants of the fortresses on the Peloponnes who did not surrender to the Sultan and paid a heavy price for this, he reproaches for being irresponsible.

Kritobulos showed no heroism, but he was a patriot nevertheless, both in the narrower sense of the word, by looking after his compatriots on Imbros and in the wider sense by showing sympathy for his γένος and for his emperor. For Kritobulos the transition from the Byzantine Emperor to the Ottoman Sultan did not mean the opening up of an abyss of enmity, neither did it mean building a bridge of friendship and mutual understanding between Ottomans and Byzantines, between Turks and Greeks. To this day, a permanent bridge of understanding remains unbuilt.

Дитер Родерик Рајнш

КРИТОВУЛ СА ИМБРОСА: УЧЕНИ ИСТОРИЧАР, ОСМАНСКИ РАЈЕТИН И ВИЗАНТИЈСКИ РОДОЉУБ

Историјско дело Критовула са Имброса, које је посвећено подухватима султана-освајача Мехмеда Фатиха у времену између 1451. и 1467. године, настало је као пишчев аутограф 1465–1467. и сачувано у том облику: *Istanbul, codex Seragliensis 6*. Овај кодекс открио је у библиотеци Сараја 1859. године Кон-

стантин Тишендорф (Tischendorf) који је из њега извадио и однео у Немачку један препис Критовуловог писма посвећеног султану и публиковао га 1860. године. Читаво дело први пут је 1870. издао Карл Милер (Müller) у *Fragmenta Historicorum Graecorum,* док се издање које је за *Monumenta Hungariae Historica* био припремио Филип Антон Детир (Dethier) није појавило. Модерно критичко издање појавило се 1983. у *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB), series Berolinensis.*

Од Критовула су сачувани, осим историјског дела, још једна молитва и једна песма посвећена Августину. Они нам показују припадност Критовула (са световним именом Михаило Критопул) кругу интелектуалаца око Георгија Схоларија, Георгија Амируца и браће Марка и Јована Евгеника.

Критовул је био рођен отприлике 1400–1410. на Имбросу; његова породица припадала је угледницима на острву. Ћириако ди Филипо де Пицеколи, који је у јесен 1444. посетио Имброс, говори о њему у свом дневнику као о „*vir doctus*", „*Imbriotes nobilis*", и у једном писму Схоларију као о „*Imbriotum doctissimus*". Његове књижевне студије (вероватно у Цариграду), судећи по његовом делу, морале су бити широке и интензивне, али он показује и продубљена знања у области медицине.

Рад на својој историји започео је Критовул најкасније у лето 1453; готово дело (до сњиге IV, глава 8) посветио је у јесен 1466. султану Мехмеду, заједно са у Истанбулу насталом верзијом посветног писма, а затим је дело у прерађеном и допуњеном облику још једном и коначно, заједно са верзијом посветног писма коју је публиковао Тишендорф, предао султану у јесен 1467. године.

Постоји једно писмо Георгија Амируца из 1468, упућено Критовулу, а затим се о њему више ништа не чује. Раширене тврдње у приручницима да је био султанов секретар и, коначно, монах у једном атонском манастиру немају никакву изворну подлогу.

Критовул у свом делу представља дела Мехмедова од његовог доласка на престо по смрти Мурата II. Скоро читава прва књига описује припреме за опсаду и саму опсаду Цариграда са познатим кључним догађајима: изградња тврђаве Румели Хисар, ливење великог топа, преношење бродова у Златни рог, рањавање Ђустинијанија, смрт цара Константина, пљачкање града. Остале књиге третирају разне султанове походе по Балкану (Србија, Албанија, Босна, Пелопонез), на Трапезунт и у Егеју, избијање епидемије куге у Цариграду и рат против Венеције. Критовул непрекидно описује и разне градитељске потхвате Мехмедове у Цариграду и настојања да се град поново насели, да би могао да преузме улогу престонице царства под новим господарима.

За уобличавање дела Критовул употребљава језички и стилистички регистар атицизма. Позајмице су врло ретке, речник је у целини узев конзервативно-архаичан. Извесни одсеци дела су реторски нарочито стилизовани: посветно писмо, увод, говори султана као војсковође, утисак о ливењу топа, оплакивање освајања Цариграда, поједине сцене битака и опис куге.

Нарочито рафинирана је игра литерарног *мимисиса* (подражавања антици), коју Критовул врло свесно и са циљем спроводи. Један од његових извора инспирације је Тукидид; независно од опште концепције (подела по годишњим добима, говори протагониста, општи колорит језика), Критовул користи одређене сцене код Тукидида да би свом казивању дао другу смисаону димензију (нпр. Периклови говори, говор посланика Коринта пред скупштином Пелопонеског савеза, говори војсковођа Формиона и Брасиде). При томе је подтекст увек тако постављен да се појачава значај; често изражени пејоративни суд да је Критовул „ропски подражавалац" Тукидида показује се као погрешан. Али Тукидид је само један део ове литерарне игре. Херодот је такође кумовао у појединим одломцима и, уопште узев, код деклинације турских имена (Турци као наследници Персијанаца). За представљање сопствене улоге у односу према свом народу, сада већ потчињеном Османлијама, Критовул се ослања на Јосифа Флавија. То је врло добар избор, јер су се оба аутора налазила у међусобно упоредивим ситуацијама — Јосиф као Јеврејин према Римљанима који су заузели Јерусалим, Критовул као грчки Византинац према Османлијама који су заузели Константинопољ. Обојица су се приклонили историјској нужности и преношењу власти на освајача. Али најдубље сродство са једним књижевним узором појављује се у вези са Аријановом *Anabasis Alexandri.* Овде се циљ састоји у томе да се кроз имитацију Аријана димензија Александра Великог прида Мехмеду; једна сасвим објашњива идеја коју је сам Мехмед сасвим прихватао, јер је са царским престолом у Цариграду преузео и тежњу за екуменском империјом.

Мехмед је за Критовула био природни наследник византијских царева, будући да је ток историје према хеленистичком моделу, на који се Критовул ослања, био сачињен од низа великих царстава (од асирско-вавилонског, преко персијског до римско-византијског), у коме сада управо наступа османски тренутак. Ова идеја је представљала опште уверење међу интелектуалцима његовог времена. Критовул стога доследно употребљава за султана титулу византијског цара (василевс или велики василевс) и само једном му придаје староперсијску титулу шахиншах. Себе сматра немуслиманским подаником султана (рајетин), као што је раније био поданик византијског цара. Због тога је Критовул са идеолошког хоризонта XIX и прве половине XX века био сматран издајником своје отаџбине. Марксистички истраживачи су га пре свега третирали као издајника свог народа. У томе има утолико тачности што је Критовул, као и други угледни Византинци, лаици или клирици (као нпр. Георгије Амируц, Теофан из Медије, Георгије Схоларије, Димитрије Палеолог, Лука Нотарас), био заинтересован и покушавао да сачува свој привилегован положај и под турским султаном. Али ни у ком случају не може се рећи да је он издао свој народ и оставио га на цедилу.

На овом месту згодно је преиспитати, као карактеристичан пример, какве су алтернативе стајале пред становништвом Лемноса. Пред снажном османском флотом у Егеју није се могла очекивати никаква сигурна заштита Венеције или папе. Али пре свега су подношљив порески систем и тадашња верска толеранција Османлија говорили у њихову корист, а против Латина. Лемноски пук није

желео Латине и пре је желео да острво преда Османлијама. У одговарајућим дипломатским преговорима са Османлијама и Латинима, Критовул је, као гувернер Имброса, не само заштитио своје острво од насилног освајања, него је и Лемнос узео Латинима без проливања крви.

Критовул је такође и родољуб у формулисању своје солидарности са патњама становника Цариграда и жртвама рата. Он додуше слави султана као свог хероја, али истовремено налази топле речи за храбру и трагичну смрт последњег византијског цара. Био је сам свестан своје унутрашње подвојености на тим основама и ту је околност довољно јасно исказао у једном апологетском поглављу, у коме се на прикладан начин враћа Јосифу Флавију.

Као политичар Критовул није био „човек крви“. Ослањао се на дипломатска средства и са фином иронијом описује псеудо-херојство једног младог команданта тврђаве на Лемносу. За ратничко одушевљење није имао разумевања. Као мотиве за агресивност међу османским официрима Критовул види амбицију, славохлепље, материјални интерес, улизиштво према султану и игноранцију према стварном лицу рата. Ратници за време битке показују му се као фурије које заборављају своју људску природу. Критовул није био ни херој ни мученик, него патриота који је деловао у непосредном животном интересу својих земљака.

Зборник радова Византолошког института XL, 2003.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XL, 2003.

UDC: 7.046:246.3(497.17)"1503"

MIRJANA M. MAŠNIĆ

THE ICON OF THE HOLY VIRGIN VATOPEDINI WITH A PORTRAIT OF VOEVODA IOAN RADUL

In this article, the author discusses iconographic and stylistic characteristic of the icon featuring the Virgin Vatopedini with the Hungarian-Wallachian Voevoda Ioan Radul. The icon is treasured in the cathedral church of the Holy martyr Demetrios in Bitola. In more recent times, a new layer was painted over the icon, but not so long ago the icon was restored to its original condition. The inscriptions on the icon reveal that the Voevoda was a "new *ktetor*" of Vatopedi and also testify the painting was completed on November 28, 1502. The representation of the enthroned Virgin with the infant Christ sitting in her lap, flanked by St John Prodromos and the founder, belongs to the iconography of Deesis. Its stylistic features indicate that in most probability it was the work by a Cretan painter from the Ritzos family.

The cathedral church of the great martyr St. Demetrios in Bitola treasures the icon of the Holy Virgin Vatopedini (Η ΒΑΤΟΠΕΔΗΝΗ), the subject matter and iconography of which have not come into the focus of broader scholarly research to the present time.[1] The icon portrays the enthroned Holy Virgin with the infant Christ in her lap, flanked by the standing figure of St. John the Baptist (ΙΩ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ) to the right, and a layman with a crown to the left, bestowing her with a charter scroll. Both are extending their hands in the gesture of supplication. The head of the male figure is surmounted by a text in Greek inscribed in red lettering:

Ο ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΣ ΕΝ Χ(ΡΙΣΤ)Ω ΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟΣ ΑΥΘΕΝΤΗΣ | Κ(ΑΙ) ΑΥΤΩΚΡΑΤΟΡ. ΠΑΣΗΣ ΟΥΓΚΡΩΒΛΑΧΙΑΣ. ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΡΑ|ΔΟΥΛΑΣ ΒΟΕΒΟΔΑΣ. Κ(ΑΙ) ΝΕΟΣ ΚΤΙΤΩΡ.∴

The most venerable in Christ the Lord, the faithful master and autokrator of the entire Hungaro-Wallachia Ioan Radul Voevoda and new ktetor.

---

[1] The icon was displayed at the gallery of the church of St. Demetrios, which was pillaged in 1991, and since then has been sheltered in a separate room of the *parekklesion* at the porch. I owe special gratitude to the colleague R. Paligora, an art historian from the Museum and Institute for Preservation in Bitola, who brought this icon to my attention during conservation works, and thus made this study possible.

Below the Virgin's throne, runs another text in three rows, inscribed in Greek in gold lettering (partially damaged):

† ΕΓΕΓΩΝΕΙ ΤΩ ΠΑΡΟΝ ΕΙΚΟΝ[Ο]ΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ͵ΖΙΑ Ε[ΤΟΣ] | ΕΝ ΜΗΝ(Ι) ΝΟΕΜΒΡΙΟ. ΚΗ. ΗΓΟΥΜΕΝ(Ε)ΒΟΝΤΟ(Σ) ΚΥ(Ρ) ΝΕΟΦΥΤΟΥ | ΑΜΗΝ

This iconostasis was made in the year of 1502, in the month of November 28, at the time of the Abbot Kyr Neophytos, Amen.

The two inscriptions are executed caligraphally in capital letters. The icon, belonging to the proskynetaria type, is large in size: 137 × 92 cm.

The indicated year of the painting and the identity of the portrayed person, however, do not correspond to the style of the painting, which first researchers dated to the 18th century.[2]

The upper layer of painting is actually re-painted and research indicates that it was created at a much later date. The x-ray examination has revealed the original painting with identical iconography, but with some minor alterations in details beneath the newer layer.[3] With regard to its concept, the icon from Bitola is a ceremonial, devotional cult image with an iconography of a Deesis, where the ruler in the image of Ioan Radul is portrayed bestowing a charter to the Holy Virgin Vatopedini with the intercession of St. John the Baptist.

The inscription begins with the epithet "*the most venerable*" followed by the invocation "*In Christ the Lord faithful master and autokrator of entire Hungaro-Wallachia*" and denotes the depicted Voevoda Ioan Radul, also called a new *ktetor* (donor). However, he is also signified as the ruler and autokrator (αὐτοκράτωρ), which means a limitless sovereign of a particular country or region. The ecclesiastic title "new *ktetor*"[4] suggests a meritorious benefactor of the Church; hence, this was an incentive for producing this icon.

The Wallachian Voevoda is painted after the model of the Byzantine imperial iconography, where emperors are depicted in the act of endowing gifts to the Holy Virgin and Jesus Christ.[5] The addressing form reading "… *in Christ the Lord faith-*

---

[2] In 1980, an article appeared in a daily paper in tribute of the 15th International Congress of Historical Studies held in Bucharest, where K. Balabanov reported on the identification of the portrayed in the icon from Bitola. It is interesting that this author gave 1503 as the year when the icon was painted, but did not touch the problems of the style. Niether did he mention that the first layer of painting was actually re-painted. Furthermore, the author outlined a supposition that the icon was painted in the court of the Wallachian prince, and subsequently bestowed to the church in Bitola, as a token of the Wallachian-Macedonian relations (*K. Balabanov*, Ikona so portret na vlaškiot vladetel Jovan Radu IV Veliki, Nova Makedonija, August 12, 1980, 9). The icon is registered by the Republic Institute for Protection of Cultural Monuments, rec. no. 1021.

[3] The complex procedure of removing the re-painted layer is carried out by the academic painter Nevena Veličkovska a conservationist in the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments.

[4] Those donors who are not the founders of monasteries were called the second or new *ktetor*, *V. Marković*, Ktitori i njihove dužnosti i prava, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor V (1925) 10–103; *S. Troicki*, Ktitorsko pravo u Vizantiji i u nemanjićkoj Srbiji, Glas SKA CLXVIII (1935) 97.

[5] Among the oldest donor compositions of this type are three mosaics in St. Sophia in Constantinople. The first portrays the enthroned Holy Virgin and the infant Christ, flanked by two emperors: Jus-

ful" which was common in the earliest donor compositions, became an integral part in later compositions of rulers, and proclaims a need to reinforce the position of the sovereign through of the ecclesiastic establishment and relations with the church. Furthermore, the ideology of medieval monarchies rested on the belief of divine investment on behalf of the ruler. Hence, the "political ideology", coupled with the central idea of the Lord's kingdom on earth, created the canon of virtues and activities, which were expected from and had to be performed by the ruler and the "Good shepherd". He was to be a peace-giving man, the one who feeds the poor, the supreme judge and law giver, an authority on dogmatic questions, the patron of the clergy, protector of true faith, and builder of temples.[6] This idea is conveyed in fresco paintings, charters, minted coins and seals.[7] The bequeathing of material traces during one's lifetime was the soteriological essence of donorship.[8]

We are entitled to ask who the Hungaro-Wallachian Voevoda Ioan Radul actually was? According to the historical sources, Ioan Radul was the son of Vlad Kalugjerul (Monk). In 1495 he succeeded his father on the throne of Wallachia and remained in power till his death in March-April 1508. Owing to the crisis in the Ottoman Empire, and several peace measures undertaken to consolidate the country, he was privileged to rule in peace. For his country, Radul was an important political, cultural and church reformer. He devoted special attention to cultural and ecclesiastic matters and for this reason was called the "Great".[9]

We can gain knowledge about numerous endowments of this pious ruler and his family from the surviving charters[10] and donor inscriptions, like the one from Lapušnja Monastery (in the Vidin *sanjak*) in the region of Timok in Serbia.[11] He was

---

tinian endowing a model of the church of St. Sophia and Constantine the Great bestowing a model of the city of Constantinople (second half of the 10th century); on the second mosaic Christ is amongst the imperial couple Constantine IX Monomachos and Zoë. The emperor supplicates a pouch with gold coins and his wife a charter (1034–1042); the third portrays the Holy Virgin and Child with John II Komnenos, holding a pouch with gold coins, and his wife Irene holding a charter (1118). *V. N. Lazarev*, Istorija vizantijskoj živopisi, Moskva 1986, fig. 135, 140, 290.

6 *S. Marjanović-Dušanić*, Vladar kao ratnik — prilog izučavanju nemanjićke ideologije, Zbornik Filozofskog fakulteta, serija A: Istorijske nauke XVI, Spomenica S. Radojčića (1989) 125, 126.

7 *S. Marjanović-Dušanić*, Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XII do XIV veka, Beograd 1994, 81–114.

8 *D. Popović*, Srpski vladarski grob u srednjem veku, Beograd 1992, 165; *I. M. Djordjević*, Zidno slikarstvo srpske vlastele, Beograd 1994, 1.

9 *N. Jorga*, Istorija Rumuna i njihove civilizacije (translated by V. Margan), Vršac 1935, 121, 334; *K. Jireček*, Istorija Srba I, Beograd 1952, 413; Istoria Romîniei II, Bucureşti 1962, 611, 617–620, 681; *I. R. Mircea*, Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle, Revue des études sud-est européennes, Tome I, № 3, 4 (1963) 385–386.

10 In the Memorial of the Monastery of St. Panteleemon on Mount Athos it is stated that he paid for the annual meal. Mention is also made of the members of his family: his grandfather Vlad Drakul and his grandmother the nun Eupraxia, his father Vlad (later monk Pahomie) and his mother lady Rada (later nun Samonida), his wife Katalina and the brothers Vladul and Mircea, cf. *P. P. Panaitescu — D. Mioc*, Documenta Romaniae historica, B. Ţara românescâ, vol. I (1247–1500), ed. Ac. Rep. Soc. Rom., Bucureşti 1966 (№ 263).

11 As donors of the church of St. Nicholas (1501) are indicated "in Christ Lord faithful *kyr* Ioan Radul voevoda, ruler of the entire Hungaro-Wallachia and the great parakalab, *župan* Gergina, …, prince

a contemporary of the last Serbian despots (in Srem) from the Branković family.[12] As a result of good neighboring relationship, in 1505–1506 he gave shelter in Wallachia to the *hieromonachos* Maksim Branković (the former despot Djordje Branković) entrusting the governing of the Wallachian metropolitan to him.[13] The founding of a print shop headed by the monk Macarius the Serbian was associated with the activities of Ioan Radul. He was also known for supporting the Monastery of Hilandar on Mount Athos during the period when the monastery was in financial problems, which is confirmed in the annual balance for meals, and registered in charters of 1497 and 1498. On that occasion, in memory of elder and younger members of his family,[14] he bestowed gifts on the brotherhood. The renewal of the Monastery of St. Prochor of Pčinja was likewise associated with the endowments from Wallachian voevodes. In the monastery's *Memorial* from 1495 the Branković family (*kyr* Vuk, Angelina and her children Djordje, Jovan and Mara) is mentioned together with the Wallachian rulers Ioan Vlad Kalugjerul and his wife Maria (his second wife), and the humble *kyr* Ioan Radul with his wife Katalina.[15]

Let us return to the icon from Bitola. The basic idea of this ceremonial cult picture was to celebrate the personality of the ruler-*ktetor* by bringing him in connection with Deesis, and, with regard to the thematic sense, to achieve a balance with the Church through the images of Christ, the Holy Virgin and St. John the Baptist on one side, and the pious ruler on the other, who is portrayed in the gesture typical of the medieval man of his rank. Focused on her role of the Mother of God, the Virgin is depicted on a wooden gilded throne without a backside, on two oval pillows. She is gently holding the infant Christ. Under the *maphorion* she is wearing a blue vestment, while her head is adorned with a *kekryphalos* (wimple). The upper portion of the *maphorion* is embellished with a gold band with three leaf lillies and gold tassels falling on the left hand and on the rims. The Virgin is wearing red shoes placed on a red pillow and the gilded *suppedaneum*. The infant Christ, comfortably sitting in his mother's lap, gives blessing to St. John the Baptist with his right hand and to the Great Voevoda Radul with the left. The application of highlights on the pale ocher ground of the *himation* and over a bluish-white undershirt is impressive as an expression of his transcendental essence.

Bogoja and his wife Mara". The aforementioned Gergina is Radul's uncle, cf. *B. Knežević*, Ktitori Lapušnje, ZLUMS 7 (1971) 37–54; *B. Cvetković*, Gerasimov zapis i ktitori Kalenića, Saopštenja 29 (1997) 119–120 (about the donors of Lapušnja).

12 For the protection of the frontiers of the Hungarian state from Turkish conquests after the death of the despot Vuk Branković (1485), King Matthew Hunyadi Corvinus selected the elder son of the blinded Stefan Branković, Djordje Branković (1485–1495) who with his authority was supposed to gather Serbs who fled under Turkish pressure. Together with his mother Angelina and brother Jovan, Djordje Branković arrived in Srem in 1486. Prior to this, he had been invested with the title of despot and family property, cf. Ferjančić, *op. cit.*, 199, 200, 201; *M. Timotijević*, Sremski despoti Brankovići i osnivanje manastira Krušedola, ZLUMS 27–28 (1991–1992) 133, 135, 136; *Dj. Sp. Radojičić*, Srpsko-rumunski odnosi XVI–XVII veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu I (1956) 18.

13 *J. Radovanović*, Novi kultovi Srba svetitelja i njihova ikonografija u prvoj polovini XVI veka, ZLUMS 27–28 (1991–1992) 156.

14 *Radojičić*, op. cit., 17–20.

15 *S. Novaković*, Pšinski pomenik, Spomenik SKA XXIX (1895) 3–10.

The elongated figure of St. John the Baptist is simply garbed in an olive-green *himation*. The saint stretches his hand towards the Virgin in a gesture of supplication. The shape of his head is executed almost to perfection, whith the standard hairstyle and curly beard falling in strands. The figure of the Great Voevoda is placed slightly behind the throne. In a discreet manner, he is offering three charter scrolls displaying a visible ruler's seal. This is a portrait of a stout middle-aged man, with a short dark beard and moustache, and long wavy chestnut hair falling on his shoulders. He has a broad forehead and large, piercing eyes, and a straight nose, designating an educated intellectual. He is wearing an open gold crown on his head adorned with precious stones and pearls, resembling the crowns worn by European (Hungarian) kings in this period. He is vested in luxurious court attire, a long sleeveless straight tunic with buttons on the front, made of green fabrics embellished with golden double headed eagles. Fur runs along the bottom of the tunic, and a fur trimming adorns the neckline and the sleeves of the undergarment, which is garnished by dark red flowers.[16] This is a realistic portrait of a noble and pious ruler. The figures are rendered against a gold setting, while the floor is painted black in the lower register.

The complexions of visages are painted in dark ocher and with olive-green shadows, blush on the cheeks, and meticulous thin white steaks as facial highlights. The bluish-white handkerchief in the Virgin's left hand — a symbol of grief, is a favored detail especially by the Athonites. The oval pillows painted in green and red, trimmed by a thin gold line, the halos of the Holy Virgin, the infant Christ and St. John the Baptist adorned with floral impressed motives — a six petal flower with stems, are characteristic features of Italo-Cretan icons from the 15th century.[17] The folds on the garments are accomplished in a pure geometric manner and by grading light thin stripes. The crimson color (κριμίζι) achieved by special technology, as well as olive green, white, black, gold, ocher hues and cinnabar, were the colours most frequently employed by Cretan painters.[18]

The icon from Bitola, possessing high artistic criteria, bears close resemblance to basic features of the Cretan school from the second half of the 15th century: a strict, almost static, composition, meticulous drawing, distinct images, harmonious colours combined with gold and exquisite technique, recall the tradition of the Palaeologoi.[19] Cretan painters favored monumental compositions, with serene grandeur and timid gentleness. However, the icon from Bitola displays a decline in de-

---

16 The decorative motifs of gold double headed eagles the fur trimming around the neckline are found on a donor composition of a somewhat recent date (last quarter of the 16th century) is repeted on the painted doors of the Monastery of Iviron. According to A. Xyngopoulos the composition portrays Radu (1611–1623), the son of the Wallachian Voevoda Michnea II (1577–1583), who had stayed in Iviron but was educated in Venice (*A. Xyngopoulos*, Portraits inédits de deux Voïvodes Valaques, Actes du XIVe Congrès international des études byzantine à Bucarest, II, Bucarest 1975, 647–649, fig. 1; Treasures of Mount Athos, Thessaloniki 1997, 146–147, fig. 2.80).

17 *N. M. Chatzidakis*, From Candia to Venice. Greek Icons in Italy, 15th–16th Centuries (Venetiae quasi alterum Byzantium), Athens 1993, figs. 9, 22, 23, 25.

18 *Dj. Mazalić*, Kritska škola i njezini primjerci u Sarajevu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XLIX (1937) 73.

19 Ikone, Beograd 1983, 311, 321 (*G. Babić, M. Hadžidakis*).

picting perfect anatomy — the Virgin has slouchy shoulders, the bodies are extremely elongated, and the head of the donor is larger than natural. On the basis of the style and the period when it was created, the icon can be said to be close to the comprehension of the painter Nicholas Ritzos (1482–1503, died in 1507 at latest), mainly due to the great resemblance with the signed icon of the Deesis treasured in the museum of the Old Church in Sarajevo.[20]

The portrait of Radul the Great was completed in 1502, certainly at the Monastery of Vatopedi when the aforementioned abbot Neophytos was its head.[21] The supposition that the painter Nicholas Ritzos may have stayed for some time on Mount Athos is a very plausible one. Unfortunately, due to the considerably damaged condition of the lower part of the icon, the signature of the author has not been discovered. This diminishes the possibility to ascribe this work to the workshop of the painter Nicholas and his father Andrew Ritzos.

According to scholars, the only known portrait of Ioan Radul from Lapušnja, surviving in a severally damaged condition, is a posthumous representation dating from 1510.[22] In comparison to it, the depiction of the Hungaro-Wallachian Voevoda on the icon from Bitola is invested with a unique portrait value and expresses the splendor and wealth of this aristocrat, in the period when he was at he peak of his economic and political power.

The concept, subject-matter, artistic and stylistic features of this icon, as well as its Athonite provenance, distinguish this work as an exceptional specimen, but also as a valuable document for Byzantine history.

The portrayal of medieval aristocrats was not uncommon, especially when portraits were created in the monasteries where the nobles were founders or second *ktetors*. It is known that Wallachian-Moldavian voevodes, starting from Ioan Radul IV the Great and his family, especially Neagoe Basarab,[23] Petru Raresh with his successors,[24] until Constantine Brankoveanu (late XVII and early XVIII century), were

---

[20] Ibid.; *V. J. Djurić*, Ikone iz Jugoslavije, Beograd 1961, 52, T. LXXII; *Μ. Χατζηδάκης — Ε. Δρακοπούλου*, Ἕλληνες ζωγράφοι μετά τήν ἅλωση (1450–1830), τ. 2, Ἀθήνα 1997, 333–334, fig. 234.

[21] In the archive records of abbots of Vatopedi Monastery, the abbot Neophytos is mentioned in the year of 1506, and certainly this is the same person mentioned in the icon from Bitola. Cf. The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Tradition, History, Art, Mount Athos 1998, 62 (*K. Chryssochoidis*); for a useful review of this book see *J. Čokrevska-Filip* in: Zbornik za srednovekovna umetnost 3, Skopje 2001, 281–293.

[22] *Knežević*, op. cit., 48.

[23] The Monastery of Dionysiou treasures two icons with images of him and his son Theodosius, and one of him with St. Niphon from the 16th century (cf. Treasures of Mount Ahtos, 103, figs. 2.37, 2.38). Neagoe Basarab was married to Milica-Despina, the daughter of Jovan Branković. The entire family of the Voevoda can be seen on the frescos of the monastery church of St. Nicholas at Curtea de Arges from 1526 (Art Museum, Bucarest) the work of the painter Dobromir from Trgovište [cf. *C. Nicolescu*, Princesses Serbes sur le trône des Principautés Roumaines — Despina Militza de Valachie, ZLUMS 5 (1969) 97–117, figs. 3, 4; cf. also *A. Grabar*, Srednjovekovna umetnost istočne Evrope, Novi Sad 1969, 109]. The fresco possesses a ceremonial aristocratic feature, and, although considerably differs in spirit from the icon from Bitola, they both express power, beneficence and reverence.

[24] Alexander IV Lapushneanu is painted as the *ktetor* with both of his sons on the frescos in the Monastery of Docheiariou (1568). The addressing form repeats the same formulation from on the icon with Ioan Radul ΕΝ ΧΩ ΤΩ ΘΩ ΕΥΣΕΒΗΣ ΚΑΙ ΠΙΣΤΟΣ ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΠΑΣΙΣ ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙ(ΑΣ):

all patrons of arts. During this period, thanks to the favorable cultural and artistic climate, works of exceptional value were created.[25]

The *ktetor*-ruler composition with the portrayal of the Holy Virgin is not rare. The Holy Virgin on the icon from Bitola bears the name Vatopedini,[26] and refers to the Virgin Esphagmeni, a name given according to the legend when an impious deacon wounded the picture of the Virgin with a knife, and the blood came oozing from her cheek. The iconographers recorded the event.[27] The image of the Holy Virgin on the icon from Bitola is severely damaged on the right cheek, and this has prevented us from determining the sign of suffering. In referring to the depiction of St. John the Baptist, his presence next to the Holy Virgin in context of Deesis composition is justified. However on this particular icon it may have another connotation, namely, to emphasize the Monastery of Vatopedi as a place where among the many holy relics the finger of this saint is kept.[28]

What kind of relationship did Ioan Radul have with the Monastery of Vatopedi and why is he supplicating assistance from the Holy Virgin Vatopedini? It is common knowledge that the Athonite monasteries, Vatopedi among them, had *metochia* in the Byzantine princedoms of Wallachia and Moldavia, and the pious Wallachian Voevodes generously bestowed gifts on them. They donated precious liturgical objects, living and universal symbols of Christendom, and in subsequent times testimony to the struggle against Ottoman rule.[29] However, it remains unascertained to which of the Wallachian *metochia* the charter of Vatopedi refers. The Voevoda had

---

ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΟΙΒΟΔΑ ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ… [cf. *M. Garidis*, La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous la domination etrangère, Athènes 1989, fig. 171].

25 Ikone, 373–380 (*T. Voinescu*).

26 It is known that the Athonite monasteries venerated the miraculous icons of the Virgin, the monastery of Vatopedi has seven: the Virgin Vematarissa or Ktitorisa, the Virgin Paramythia, the Virgin Esphagmeni (Ἐσφαγμένη), the Virgin Anthiphonetria, the Virgin Eleovrytissa, the Virgin Pyrovoletria and the Virgin Pantanassa. The Monastery of Docheiariou venerated the Virgin Georgoëpikoos ("swift to succour"), the Monastery of Pantocrator that of the Virgin Yerondissa, the Monastery of the Great Lavra the Virgin Oikonomissa, the Monastery of Hilandar the Virgin Tricherousa, the Monastery of Iviron the Virgin Portaitissa, cf. The Holy and Great Monastery of Vatopaidi, 118–128 (*G. Matzaridis*).

27 *D. Papastratos*, Paper icons. Greek orthodox religions engravings 1665–1899, II (translated by J. Leatham), Athens 1990, 419, 420, 421. The scholar D. Davidov studied the iconography of the Holy Virgin on Athonite paper icons, and for this author the Holy Virgin Vatopedini is actually the Virgin Esphagmeni (cf. *D. Davidov*, Poznovizantijski i „barokni" manir u svetogorskoj grafici XVIII i XIX veka, in: Zbornik radova sa naučnog skupa, okt. 1989, Beograd 1991, 144).

28 Ibid., 123.

29 *Jorga*, Istorija Rumuna, 166–169; The Holy and Great Monastery of Vatopaidi, 89–96 (*F. Marinescu*); *N. Iorga*, Byzantium after Byzantium, Iaşi–Portland 2000. The Monastery of Vatopedi had special relations with the Serbian church, and from its foundation was closely connected with Hilandar. The first endowments are associated with the founders of the Nemanjić family, Simeon and Sava [*Domentijan*, Život Svetog Save i Svetog Simeona (translated by L. Mirković), Beograd 1938, 271; *S. K. Kisas*, Predstava svetog Save kao ktitora manastira Vatopeda, ZLUMS 19 (1983) 185–199]; according to the preserved Slav archives, Vatopedi received gifts of king Dušan (1346 — and 1348), the Despot Jovan Uglješa (1369 — and 1371), and Despot Stefan Lazarević (1417), the great *čelnik* Radič Postupović (1432), Lazar Branković (1457) and others [The Holy and Great Monastery of Vatopaidi, 632–637 (*C. Nihoritis*)].

doubtlessly stayed at the Monastery of Vatopedi where the portraying took place. Icons of this kind generally remained in monasteries, though it is likely that the Voevoda secured the transportation of the icon from Mount Athos to the Wallachian princedom. However, the voyage was in vain and it remains an enigma under what circumstances the icon had arrived in Bitola (or, possibly, at one of the neighboring monasteries).

Мирјана М. Машнић

ИКОНА БОГОРОДИЦЕ ВАТОПЕДСКЕ СА ПОРТРЕТОМ ВОЈВОДЕ ЈОВАНА РАДУЛА

Захваљујући рестаураторским интервенцијама, откривен је првобитни изглед проскинитарне иконе (137 × 92 cm) која се чува у саборном храму Светог великомученика Димитрија у Битољу. Реч је о икони Богородице с епитетом Ватопедска. Она је приказана како седи на престолу с дететом Христом у крилу, између фигура светог Јована Претече, који јој се обраћа руку испружених у молитви, и једног лаика с круном на глави, који јој предаје три даровне повеље у облику свитка с владарским печатима. Владара ктитора у овој типичној деисисној иконографији идентификује грчки текст исписан црвеним словима изнад његове главе, који у преводу гласи: „Најблагочастивији, у Христу Богу благоверни господар и автократор целе Угровлашке Јован Радул, војвода и нови ктитор.“ Испод престола је још један нешто краћи текст исписан златним словима: „Овај иконастас је урађен 1502. године, месеца новембра 28, у време игумана господина Неофита. Амин.“

На икони превлађује церемонијални дух даривања који се махом везује за средњовековне владарске портрете. Јован Радул IV Велики (1495–1508), син Влада Калуђера (Монаха), био је реформатор у својој земљи и пријатељ српских деспота из куће Бранковића. Поред портрета Јована Радула у Лапушњи у Србији, за који се сматра да је настао након његове смрти, портрет на икони Богородице Ватопедске најрепрезентативнији је и најочуванији портрет ове историјске личности. Он приказује владара у пуној физичкој и духовној снази, одевеног у раскошну дворску одежду. Јован Радул има дугу равну тунику од зелене тканине, без рукава, која се спреда закопчава, украшену уоквиреним златним двоглавим орловима; испод тунике је блуза декорисана тамноцрвеним цветовима. Црте лица указују на образовану и проницљиву личност.

Битољска икона има високу уметничку вредност, а стилски је блиска сликарским начелима критске школе из друге половине XV века. Одликују је строга и статична композиција, беспрекоран цртеж, изразитост лица, складне боје у

комбинацији са златном и савршенство технике. Присутне су и одређене анатомске деформације (Богородичина спуштена рамена, издуженост тела или превелика глава ктитора). Сликарство иконе и време њеног настанка упућују на стилска схватања критске радионице Андреје Рица и његових следбеника. Треба претпоставити да је икона Богородице Ватопедске настала у манастиру Ватопеду у време када је игуман био поменути господин Неофит. Није познато како је доспела у Битољ.

Влашке војводе даривале су не само манастире у Светој Гори већ и у Србији и Македонији, а на основу објављених докумената познато је о каквим је поклонима реч. Портрет војводе Радула надмашује друге својом свежином и лепотом. Историјска и уметничка вредност битољске иконе представљаће изазов за даља истраживања и тумачења.